

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 63. ТОМ 2
ISSUE 63. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 29.06.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 63. Том 2. – 336 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Грищенко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко І.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кова Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (дос. ССс., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 8 from 29.06.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2023. – Issue 63. Volume 2. – 336 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhyska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyimenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

УДК 94(430):[32.019.5:7]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-1>**Вікторія КОВАЛЬЧУК,***orcid.org/0000-0001-7428-9124**аспірантка кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) viktoriya.koval4uk@gmail.com*

МИСТЕЦТВО НА СЛУЖБІ ГЕНДЕРНИХ ІНТЕРЕСІВ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ

У статті проаналізовано, якими засобами пропаганди в різних сферах мистецтва націонал-соціалістичні лідери намагалися запровадити нову гендерну політику. Було виявлено, що формування нових гендерних моделей відбувалася в нерозривному зв'язку з ідеями концепції «народного співтовариства». Мистецтво було нацифіковано та очищено від присутності в ньому закордонних проявів. Виконання цих обов'язків покладалося на новоутворену Імперську палату культури, очолювану Й. Геббельсом.

З'ясовано, що музична культура переважно орієнтувалася на давню традицію німецької народної та художньої музики, яка в рамках побудови «народного співтовариства», в якому б усі німці являли собою єдність, зводилася до ідеї «співочої нації». З цією метою видавалися збірки пісень зі словами та музикою, які були наповнені гендерною пропагандою. Нацисти утвердилися у важливості пісні як ефективного засобу навчання.

Визначено, що задля нацифікації художнього мистецтва Третього Рейху у 1937 р. було засновано Велику художню німецьку виставку, обов'язковою складовою якої була тема «жіночності і мужності». Основою образотворчого мистецтва та скульптури стала ідея природних ролей чоловіків і жінок, в якій особливе місце відводилося виконанню обов'язків.

З'ясовано, що задля формування нової німецької колективної пам'яті було пропаговано використання камер в щоденному житті, що також сприяло поширенню візуальної гендерної пропаганди.

Простежено нерозривний зв'язок літератури та ідеології. Тобто книги формували ідеологію, а розвиток ідеології, в свою чергу, виливався в написання книг. Література Третього Рейху поширювала гендерні ідеї через конкретну тематику.

Виявлено, що високу ефективність проникати у приватне життя своїх громадян мав кінематограф нацистської Німеччини, зокрема, фільми жанру мелодрами.

Націонал-соціалістичні лідери утвердилися в думці використання в культурному житті суспільства церемоній, які перетворюючись на певне таїнство, сприяли поширенню нацистської ідеології.

Ключові слова: мистецтво, пропаганда, народне співтовариство, гендер, Третій Рейх.

Viktoriia KOVALCHUK,*orcid.org/0000-0001-7428-9124**Graduate student at the Department of World History
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) viktoriya.koval4uk@gmail.com*

ART AT THE SERVICE OF GENDER INTERESTS OF THE THIRD REICH

The article analyzes the means of propaganda used by the National Socialist leaders in various spheres of art to introduce a new gender policy. It was found that the implementation of new gender models was inextricably linked with the ideas of the concept of "national community". Art was nazified and cleansed of the presence of foreign manifestations in it. The newly formed Imperial Chamber of Culture, headed by J. Goebbels, was entrusted with the fulfillment of these duties.

It was found that the musical culture was mainly oriented towards the ancient tradition of German folk and art music, which, within the framework of building a "folk community" in which all Germans would represent unity, came down to the idea of a "singing nation". To this end, songbooks with words and music were published, which were filled with gender propaganda. The Nazis established themselves in the importance of song as an effective teaching tool.

It was determined that in order to nazify the art of the Third Reich, the Great German Art Exhibition was founded in 1937, the theme of "femininity and masculinity" was an obligatory component of it. The basis of fine art and sculpture was the idea of the natural roles of men and women, in which a special place was given to the fulfillment of duties.

It was found that the use of cameras in everyday life was promoted in order to form a new German collective memory, which also contributed to the spread of visual gender propaganda.

The inextricable connection between literature and ideology was traced. That is, books formed ideology, and the development of ideology, in turn, spilled over into writing books. Literature disseminated gender ideas through specific topics.

It was revealed that the cinematography of Nazi Germany, in particular, films of the melodrama genre, had a high efficiency in penetrating the private lives of its citizens.

National Socialist leaders established themselves in the idea of using a ceremony in the cultural life of society, which turns into a certain sacrament, and contributed to the spread of Nazi ideology.

Key words: art, propaganda, national community, gender, the Third Reich.

Постановка проблеми. Багато в чому основи державної політики Третього Рейху були визначені ідеями самого очільника держави – Адольфа Гітлера. Він чудово розумів важливість мистецтва в побудові нової держави та нової людини зокрема. Тому мистецтву відводилося одне з цільних місць в системі пропагандистських ідей Третього Рейху, а особливо в побудові «народного співтовариства». Концепції, яку особисто розробляв А. Гітлер.

Починаючи з 1933 р. мистецтво Третього Рейху офіційно було нерозривно пов'язано з діяльністю Міністерства народної освіти і пропаганди. Тому будь-які впровадження в сфері мистецтва мали додатково слугувати і гендерним цілям. Адже гендерна політика розглядалася ідеологами нацизму як запорука виживання нації.

Аналіз досліджень. Вивчення мистецтва нацистської Німеччини загалом або ж його окремих сфер було актуальним напрямом дослідження серед іноземних вчених протягом останніх десятиліть. Загальну спробу дослідити мистецтво Третього Рейху здійснили Шульц В., Гінц Б. та Клайнфельтер Дж. Окремі аспекти діяльності кінематографу нацистської Німеччини в своїх працях розкрили Гофман Х., Велч Д., Шульте-Сасс Л., О'браєн М.-Е., Манн М. та Гайнс Л. Питання літератури Третього Рейху досліджували Леві Г. та Шепс К.-Г. Окрему працю дослідженню музичної сфери нацистської Німеччини присвятив Петерсон П. Цінну колекцію фотографій часів Третього Рейху зібрав Гарсон П. Ці праці чудово ілюструють як мистецтво може слугувати ефективним засобом утвердження пропаганди в людській свідомості, однак вони лише оглядово відображають те, як мистецтво може сприяти впровадженню гендерної політики держави.

Мета статті – на основі міждисциплінарного підходу дослідити, яким чином пропаганда в різних сферах мистецтва сприяла утвердженню нової гендерної політики Третього Рейху.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що відбулися в культурному житті Німеччини з приходом до влади націонал-соціалістів були пов'язані з їхньою ідеологією. А. Гітлер вважав, що мистецтво повинно бути національним. Воно пови-

нно слугувати моральному, політичному й культурному ідеалу. Передбачалося, що мистецтво Третього Рейху буде очищене від будь-яких проявів закордонних мистецьких напрямів, оскільки вони вели лише до занепаду самого мистецтва (Spotts, 2009: 17–18).

Досить часто А. Гітлер у своїх міркуваннях звертався до тих народів, які увійшли в історію не лише своїми діями, а й культурою. Вони слугували для нього певним орієнтиром. Тому він хотів продовжити цю традицію – культура нацистської Німеччини мала бути на найвищому рівні та бути прикладом для інших народів (Spotts, 2009: 28).

Щоб мати можливість повноцінно контролювати всі сфери мистецтва, у вересні 1933 р. було створено Імперську палату культури, яка мала взяти під свою опіку усіх працівників творчих професій. Очолити палату мав вже на той час міністр народної освіти і пропаганди Йозеф Геббельс. В межах цієї палати було утворено палати літератури, преси, радіо, театру, музики та образотворчого мистецтва. Представленими в цих палатах могли бути лише расово чисті митці, які мали поділяти державну ідеологію. Щоб ці вимоги можна було успішно виконати, відтепер представники творчих професій мали отримати ліцензію на свою діяльність (Lewy, 2016: 29–30).

За основу для музичної культури було взято традицію німецької художньої та народної музики. Допомогти нацистам в процесі творення «нової людини» засобами музики мусила ідея «співочої нації», яка мала на меті створити в німців почуття єдності (Peterson, 2014: 1–2). Зазвичай народні пісні мали в своїй основі якусь суспільно важливу тему. Однією з таких тем була тема війни та солдатів, як активних її учасників. В цих піснях розповідалося про життя та цінності солдата, такі як обов'язок, вірність, доблесть і товарищескість. Частина пісень розповідала про втрати, з якими стикається солдат ідучи на війну. Ця тема була важливою не так для самих солдатів, як для суспільства вцілому, а саме мала посилити розуміння суспільством жертвності, на яку йдуть солдати. Популярністю користувалися і пісні про Батьківщину, які мали посилити почуття спільності між німцями (Peterson, 2014: 14–15).

Пісні як засіб навчання активно використовувалися в діяльності молодіжних організацій Третього Рейху, зокрема, Гітлерюгенду. У 1934 р. для учасників Гітлерюгенду було видано збірник пісень, який містив тексти та музику (Peterson, 2014: 14). Солдати та війна, націоналізм, а також гордість за Батьківщину – саме це були провідні теми цього збірника. Націонал-соціалісти вважали, що найкраще посилять бажання чоловіків вступати на військову службу прославляння війни (Peterson, 2014: 23).

Ще однією сферою мистецтва, яка сприяла зміні суспільної думки щодо гендерних ролей стало образотворче мистецтво. Тема «чоловіка і жінки» була актуальною в цій сфері протягом всього періоду існування Третього Рейху, але особливо помітною в публічному просторі вона стала починаючи з 1937 р., відколи бере свій початок Велика художня німецька виставка. Вже в цей рік кількість картин на виставці на цю тематику становила 15,5% відносно загальної кількості творів (Hinz, 1979: 17). Типовим стає зображення чоловіків і жінок як партнерів; жінок з дітьми, оскільки материнство шанується в суспільстві; різноманітні сімейні образи. Часто на картинах зображують чоловічі і жіночі тіла, які постають в гарній фізичній формі (Hinz, 1979: 78–79).

Чудово ілюструє бажане зовнішнє відображення «нової людини» Третього Рейху скульптура. Найяскравіше вона була представлена на щорічній Великій німецькій художній виставці. Спільним для чоловічої і жіночої скульптури є зображення здорового тіла. Чоловіча фігура відображала героїчний, подекуди навіть войовничий ідеал А. Гітлера (Spotts, 2009: 183). Жіноча фігура більше орієнтувалася на природні обов'язки жінки. Тобто, жіноче тіло зображали в такому вигляді, щоб пропагувати готовність жінки до материнства.

Популярним способом сформувати нову німецьку колективну візуальну пам'ять стало повсюдне використання камер простими громадянами Третього Рейху (Garson, 2012: 6). Фото допомагало утвердженню в суспільній думці типового образу чоловіка як солдата, а жінки як матері та дружини. Обов'язковими для жінок стали консервативні одяг та зачіски. Жінкам заборонялося наносити макіяж чи губну помаду, високі підбори та штани (Garson, 2012: 68). Багато уваги приділялося здоров'ю жінки, адже це була запорука її майбутнього здорового материнства. Всі ці заходи були спробами повернути жінок до їхньої природи, як про це говорили націонал-соціалістичні лідери. Подібні заходи проводилися і щодо чоловіків. Поширення набувала мілітаризована модель маскулінності. Окрім відповідних особистісних

якостей, справжній чоловік мав носити військову форму. Засоби пропаганди навіть популяризували форму через симпатію, яка могла виникнути у жінок по відношенню до чоловіків у формі (Garson, 2012: 114). Взагалі, розподіл чоловічих і жіночих обов'язків відбувався відповідно до природних ролей обох статей.

Кінематограф Третього Рейху мав більше можливостей впливати на приватне життя своїх громадян. Такий жанр як мелодрама міг внести зміни в сімейне життя. Досить часто сюжети таких фільмів показували, якою є саме згубна поведінка подружжя. Відштовхуючись від цього, мелодрама могла спонукати чоловіків визнавати цінність жертвності своїх дружин, які жертвували своїм публічним життям, і не тільки, на користь родини. Піднімалося питання цінності жіночності та материнства. Націонал-соціалістичні мелодрами засуджували жінок, які прагнуть реалізувати свої власні бажання. На суспільну пошану заслуговували лише матері, які повністю жили лише сімейним життям (O'Brien, 2004: 164).

Націонал-соціалістична література була одним з основних джерел поширення ідеології. Нацисти починають розглядати книгу не як мовний витвір мистецтва, а як інструмент політичного навчання. Саме гендерну ідеологію література поширювала через конкретну тематику. Поети мали працювати в душі військової освіти, через свої твори вони мали утвердити німців у думці про свою непереборність (Schoeps, 2003: 43–44). Сприяли посиленню чоловічої готовності до самопожертви мемуари безпосередніх учасників першої світової війни. Наприклад, особливою популярністю користувався військовий щоденник Вальтера Флекса «Мандрівник між двома світами» (Schoeps, 2003: 18). Однією з найбільш популярних тем нацистських романів був досвід першої світової війни та військова товариськість (Schoeps, 2003: 69).

Ще з 1933 р. всі події, які організовувалися державою та проводилися на загальнодержавному рівні, окрім своїх основних цілей мали й додаткову – сформувати у населення почуття національної єдності та колективного підпорядкування державі. З цією метою було скасовано майже всі державні свята. Та ж частина, яка була збережена, була видозмінена відповідно до нацистської ідеології, а також доповнена частиною новоутворених подій. Також відтепер всі святкування, ювілеї чи пам'ятні дні, в більш чи менш помітній формі, слугують гендерній пропаганді через ілюстрацію відповідної гендерної моделі. Прикладом може слугувати «День Героїв», який обов'язково супроводжувався парадами, факельними ходами та про-

мова нацистських лідерів. Ця подія сприяла утвердженню в чоловічій свідомості ідеалу військового героїзму (Spotts, 2009: 100). Церемонія, яка мала вшанувати події 1923 р. і згодом перетворилася на певне таїнство, мала на меті посилити в чоловічого населення почуття жертвовності, а коли цього вимагав випадок, взагалі пожертвувати життям на благо держави (Spotts, 2009: 106).

Висновки. Таким чином, ідеологи нацизму покладали на мистецтво почесну місію підтримки морального та культурного ідеалу Третього Рейху. Це було можливим завдяки діяльності Й. Геббельса, який будучи очільником Міністерства народної освіти і пропаганди, також очолював й Імперську палату культури. Тобто, вся сила нацистської пропаганди була зосереджена в руках однієї людини.

Музична культура Третього Рейху сприяла утвердженню гендерних ідеалів через звернення до народних мотивів, які в своїй основі часто

мали суспільно важливі теми. Пропаганда в сфері музики була більше розрахована на учасників молодіжних організацій Третього Рейху, адже молодь мала стати головною рушійною силою всіх майбутніх звершень Третього Рейху.

Об'єднуючою рисою для творів образотворчого мистецтва, кіно, фотографії та скульптури нацистської Німеччини стало зображення чоловіків і жінок в їхніх природних ролях. Чоловік, будучи представником публічної сфери життя, був переважно представлений в ролі політичного солдата, або ж фермера, працівника – тих образів, які посилювали його зв'язок із землею. Жінці, як представниці приватної сфери життя, відводилася роль дружини та матері. Як зазначали ідеологи нацизму, успішній реалізації природних обов'язків обох статей мала сприяти їхня чудова фізична підготовка, яка проявилася у зображенні спортивних, підтягнутих чоловічих і жіночих тіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Clinefelter, J. Representing the Volksgemeinschaft: Art in the Third Reich. *In Life and Times in Nazi Germany*. 2016. 187–210 pp.
2. Heins L. *Nazi Film Melodrama*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. 2013. 240 p.
3. Hinz B. *Art in the Third Reich*. Translated by R. and R. Kimber. New York: Pantheon Books. 1979. 268 p.
4. Hoffmann H. *The triumph of propaganda. Film and national socialism, 1933–1945*. Translated by J. A. Broadwin and V. R. Berghahn. Providence and Oxford: Berghahn Books. 1996. 259 p.
5. Lewy G. *Harmful and Undesirable: Book Censorship in Nazi Germany*. New York: Oxford University Press. 2016. 268 p.
6. Munn M. *Hitler and the Nazi Cult of Celebrity*. Robson Press. 2012. 290 p.
7. *New images of Nazi Germany: a photographic collection / compiled and with captions by Garson P. McFarland Press*, Jefferson, NC. 2012. 496 p.
8. O'Brien M.-E. *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*. Rochester, NY : Camden House. 2004. 294 pp.
9. Peterson P. *Folk Songs, Youth, and Propaganda: Music of the Third Reich*. A thesis presented to the Department of Music Jordan College of Arts and The Honors Program of Butler University. 2014. 39 p.
10. Schoeps K.-H. *Literature and Film in the Third Reich*. Rochester, NY: Camden House. 2003. 371 p.
11. Schulte-Sasse L. *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*. Durham, NC: Duke University Press. 1996. 347 p.
12. Schulz W. *Basic Ideas of Nationalist Socialist Cultural Policy*. 1939. 109 p.
13. David W. *Propaganda and the German Cinema 1933–1945*. Oxford, Oxford University Press. 1983. 352 p.

REFERENCES

1. Clinefelter J. Representing the Volksgemeinschaft: Art in the Third Reich. *In Life and Times in Nazi Germany*. 2016. 187–210 pp.
2. Heins L. *Nazi Film Melodrama*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. 2013. 240 p.
3. Hinz B. *Art in the Third Reich*. Translated by R. and R. Kimber. New York : Pantheon Books. 1979. 268 p.
4. Hoffmann H. *The triumph of propaganda. Film and national socialism, 1933–1945*. Translated by J. A. Broadwin and V. R. Berghahn. Providence and Oxford : Berghahn Books. 1996. 259 p.
5. Lewy G. *Harmful and Undesirable: Book Censorship in Nazi Germany*. New York: Oxford University Press. 2016. 268 p.
6. Munn M. *Hitler and the Nazi Cult of Celebrity*. Robson Press. 2012. 290 p.
7. *New images of Nazi Germany: a photographic collection / compiled and with captions by Garson P. McFarland Press*, Jefferson, NC. 2012. 496 p.
8. O'Brien M.-E. *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*. Rochester, NY : Camden House. 2006. 294 pp.
9. Peterson P. *Folk Songs, Youth, and Propaganda: Music of the Third Reich*. A thesis presented to the Department of Music Jordan College of Arts and The Honors Program of Butler University. 2014. 39 p.
10. Schoeps K.-H. *Literature and Film in the Third Reich*. Rochester, NY: Camden House. 2003. 371 p.
11. Schulte-Sasse L. *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*. Durham, NC: Duke University Press. 1996. 347 p.
12. Schulz W. *Basic Ideas of Nationalist Socialist Cultural Policy*. 1939. 109 p. David Welch, *Propaganda and the German Cinema 1933–1945*. Oxford, Oxford University Press. 1983. 352 p.

УДК 271.222(470+571):[94(477) «185/186»:329.91]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-2>

Олександр МАРЄЄВ,
orcid.org/0000-0002-8643-6360
аспірант кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) oymareiev@gmail.com

СОЦІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (1861–1874): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Мета статті здійснити історіографічний огляд, з'ясувати стан наукової розробки проблеми в процесі дослідження історії православної церкви (ПЦ) в Україні епохи ліберальних реформ 1861–1874 років. Очікувана наукова новизна полягає у здійсненні комплексного аналізу суспільної діяльності ПЦ в третій чверті XIX ст. вперше в історіографії. Запропоновано та охарактеризовано концептуальні підходи до історіографічного висвітлення проблеми: державницька, буржуазно-ліберальна, українська церковно-православна концепції. Представлено періодизацію основних досліджень, окреслені імперським, радянським й сучасним періодом, які характеризуються різними підходами до теми, різним ступенем об'єктивності, ідеологізації та документальної аргументованості аналітичних узагальнень. Особливу увагу приділено історикам XIX–XXI ст., виконаний стислий історіографічний аналіз їх ключових наукових праць. Історіографія імперської доби акумулює значний фактологічний матеріал, домінує публіцистичний характер праць. Радянський період, загалом характеризувалася явним ідеологічним підходом до вивчення історії православної церкви. У часи незалежності України дослідники звертаються до проблем адміністративно-територіальної структури єпархій, парафіяльного духовенства та їх матеріального забезпечення, функціонування церковних інституцій, взаємовідносин церкви та держави, парафіян та кліру. З'ясовано стан наукової розробки проблеми, характер дає підстави стверджувати, що ця проблема вивчається дослідниками, починаючи з середини XIX століття. І, попри досягнення у царині наукового аналізу ролі православної церкви в проведенні реформ 1861–1874 рр., участі ПЦ в освітньому процесі т. ін., залишається потреба в комплексному аналізі зазначеної теми. Період 1861–1874 рр. фактично є малодосліджений в історії православної церкви в Україні. Натомість наявна джерельна база, у тому числі й архівна, є надзвичайно багатою і дозволяє в теперішній час ґрунтовно розкрити тему.

Ключові слова: історіографія, концептуальні підходи, класифікація, періодизація, дослідження, православна церква.

Oleksandr MAREIEV,
orcid.org/0000-0002-8643-6360
Graduate student at the Department of World History
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) oymareiev@gmail.com

SOCIAL AND NATIONAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE (1861–1874): HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW

The purpose of the article is to carry out a historiographical review, to find out the state of scientific development of the problem in the process of researching the history of the Orthodox Church (OC) in Ukraine during the era of liberal reforms of 1861–1874. The expected scientific novelty consists in the implementation of a comprehensive analysis of the social activity of the OC in the third quarter of the XIX century. For the first time in historiography. Conceptual approaches to the historiographical coverage of the problem are proposed and characterized: statist, bourgeois-liberal, and Ukrainian church-orthodox concepts. The periodization of the main studies is presented, outlined by the imperial, soviet and modern periods, which are characterized by different approaches to the topic, different degrees of objectivity, idealization and documentary argumentation of analytical generalizations. Special attention is paid to historians of the XIX–XXI centuries, a brief historiographical analysis of their key scientific works is performed. The historiography of the imperial era accumulates significant factual material, the journalistic nature of the works dominates. The soviet period, in general, was characterized by a clear ideological approach to the study of the history of the Orthodox Church. At the time of Ukraine's independence, researchers addressed the problems of the administrative-territorial structure of dioceses, parish clergy and their material support, the functioning of church institutions, the relationship between the church and the state, parishioners and the clergy. The state of scientific development of the problem has been clarified, the nature of which gives reason to claim that this problem has been studied by researchers since the middle of the XIX century. And, despite the achievements in the field of scientific analysis of the role of the Orthodox Church in carrying out the reforms of 1861–1874, the participation of the Orthodox Church in the educational process, etc., there remains a need for a comprehensive analysis of the mentioned topic.

The period 186–1874 is actually little studied in the history of the Orthodox Church in Ukraine. On the other hand, the available source base, including archival, is extremely rich and allows for a thorough disclosure of the topic at the present time.

Key words: *historiography, conceptual approach, classification, periodization, study, orthodox church.*

Постановка проблеми. Історіографія православної церкви в Україні 1861–1874 рр., орієнтована, загалом на загальноімперський географічний простір, регіональних досліджень в масштабах православних єпархій України обмаль, а третя чверть XIX ст. і дотеперішнього часу залишається де-факто недослідженим етапом в історії православної церкви в Україні, що стримує висвітлення її цілісної картини. Сьогодні, дослідниками історії церкви запропоновано окреслювати розвиток історіографії в трьох етапах: 1) XIX ст. – кінець 20-х рр. XX ст.; 2) кінець 20-х – кінець 80-х рр. XX ст.; 3) з кінця 1980-х рр. до сьогодні (Лиман, 2004: 3). Звичайно, така класифікація є умовною, вона може бути звужена чи розширена в часових рамках, або сформована за працями, в яких основна увага була приділена різноманітним аспектам церковної історії на теренах України.

Аналіз досліджень дозволяє виділити концептуальні підходи до висвітлення проблеми.

Перша – офіційна (державницька) триєдиноросійська концепція. До епохи Великих реформ склався союз верховної влади й Церкви. Взаємозалежність церкви й держави в Росії визначала й національну ідею, яка була відображена в формулі Міністра народної освіти С. Уварова: «Православ'я, Самодержавство, Народність» (Уваров, 2016: 489). Ці три стовпи Російської імперії мали консолідувати країну, сприяти культурному збагаченню «руської нації», її так званих «великоруської, малоруської та білоруської складових». Спільна для них російська православна церква повинна була ідеологічно, на віросповідному, духовному рівнях забезпечувати їх єдність та протидіяти будь-яким сепаратистським або націоналістичним тенденціям. Церква повинна була освячувати політику імператорського дому. Православна церква в Україні розглядалася тільки в контексті історії російської православної церкви (РПЦ) та, відповідно, російської державності. До зазначеного концептуального напрямку тяжіла більшість не тільки дореволюційних, а й сучасних російських дослідників. По суті, її сповідувала й переважна частина радянських науковців, з тією різницею, що історіографія розглядала церкву як «архаїчний релігійний пережиток», з яким влада вела непримиренну боротьбу. В працях демонструвалася яскраво виражена ідеологічна спрямованість щодо оцінки ролі церкви в житті суспіль-

ства (С. Єлагін, С. Татіщев) (Єлагін, 1881: 181), (Татіщев, 1903: 538).

Друга – буржуазно-ліберальна концепція. Прибічники другої концепції у своїх працях піддавали критиці позицію РПЦ щодо схвалення політики держави. Вони вважали, що реформи, провідником яких виступає церква є непослідовними, половинчастими й незавершеними, політику спрямовану на відмову від безоплатного розподілу землі між селянством – помилковою, тим паче, що без змін залишався статус нижньої ланки духовенства (П. Знаменський, М. Нікольський) (Знаменський, 1996: 474), (Нікольський, 1861: 24–28).

Третя – українська церковно-православна концепція. Бере свій початок з XIX ст., головним її осередком виступає Київська Духовна Академія, яка навколо себе гуртує інші наукові установи, зокрема це Археографічна комісія, Історичне товариство ім. Нестора-Літописця, гурток «Київської старовини», а згодом Українське наукове товариство (УНТ). Саме завдяки їй починає генезу та піднесення українська школа історії церкви, що ґрунтувалася на визнанні об'єктивності існування українського православ'я та закономірності його інституційного відновлення. Характерною особливістю церковно-історичної науки цього періоду було монографічне дослідження певних періодів історії української православної церкви. Джерельні праці істориків церкви, професорів академії стали поштовхом для дальшого розвитку української церковної історіографії. Її послідовниками стали, зокрема українські історики дореволюційного часу, наукові діячі української діаспори, переважна частина сучасних вітчизняних дослідників (В. Антонович, Г. Надтока) (Антонович, 1995: 510–524), (Надтока, 2018: 208).

Мета статті – здійснити історіографічний огляд, з'ясувати стан наукової розробки проблеми в процесі дослідження історії православної церкви в Україні 1861–1874 років.

Виклад основного матеріалу. Серед перших авторів, які звертались до церковної історії, був великий відсоток духовних осіб, що активно бралися за написання історії своїх храмів і монастирів. Це можна пояснити природним професійним інтересом до тієї сфери, в якій працювали самі апологети віри, можливо, користуватися матеріалами для дослідження, заохоченням від єпархіального керів-

ництва. Важливим провідником їх ідей стало створене в 1839 р. Одеське товариство історії і старожитностей (ОТІС), що виникало за сприятливих соціокультурних умов, які склалися на теренах України та відобразило одну з тенденцій розвитку історичної науки в Російській імперії – процес її інституціоналізації (Лиман, 2004: 4). Важливим напрямом наукового товариства стало вивчення церковної історії. Багато хто з духовних осіб мав одну або декілька публікацій в журнальному виданні «Записки ОТІС», інші були активними членами товариства й досліджували різні аспекти церковного минулого. На його сторінках були опубліковані дослідження К. Оранського (Оранський, 1848: 829–834), Ф. Лялікова інших науковців і аматорів, які висвітлювали переважно факти біографій яскравих постатей, історію окремих храмів і монастирів, деякі помітні події релігійної історії. До початку 1860-х рр. «Записки» ОТІС залишались єдиним друкованим органом, навколо якого гуртувались південноукраїнські дослідники місцевої церковної історії. Пізніше «Великі реформи» 1861–1874 рр. XIX ст. та важливі для церкви процеси підштовхнули духовне відомство до пошуку більш ефективних форм взаємодії з місцевим духовенством (Пилипенко, 2017: 205–214).

Світська література, що стосувалася історії церкви, з'являється лише в середині XIX ст. Різним аспектам проблеми присвячені, зокрема, окремі розділи в історико-церковних працях. Фактично історія православної церкви в Україні ще тільки починала розроблятися в науковому середовищі. Окремі її епізоди розглядалися як у тодішній російській, так і в українській історіографії. Характерною особливістю наукових праць того часу було те, що ПЦ в Україні розглядалася тільки в контексті історії російської православної церкви та відповідно, російської державності. Частково це питання займало і польську історіографію, котру все ж таки більше турбували суспільно-політичний вплив і діяльність церкви на землях Речі Посполитої, ніж будь-які інші аспекти історії православної церкви. Саме в цей час у м. Лейпциг в 1858 р. опубліковано колективну працю І. Белюстіна та Д. Ростиславова «Опис сільського духовенства (Описание сельского духовенства)» (Белюстін, 1858: 167), (Ростиславов, 866: 692). Автори відкрито заявили про жалюгідне становище парафіяльного духовенства, тим самим актуалізувавши питання про необхідність рішучих змін в цьому напрямку. Характеризуючи матеріальне становище сільських парафіяльних причтів, порівнюючи умови життя білого та чорного духовенства в Російській імперії, вони наголошували на потребі скорішого проведення реформ.

З початком епохи ліберальних реформ 60-х рр. XIX ст., починається новий етап розвитку в історіографії досліджень історії церкви в Україні. Цей період пов'язаний з такими відомими іменами, як: В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський.

Зокрема, В. Антонович дослідив та опублікував матеріали пов'язані з Луцькою єпархією (Луцька унійна єпархія або Луцько-Острозька). Зокрема, її функціонування за часів переяславського єпископа К. Шумлянського, але вагомим є розгляд автором політики та нормативно-правових актів Речі Посполитої. Автор зупиняється на характеристичні відносини між православними та греко-католиками (Антонович, 1995: 524). Своєю чергою М. Грушевський намагався максимально переконливо показати вплив релігії на суспільне життя усього суспільства. На жаль, як і багатьом ученим тієї епохи, йому довелося працювати в умовах функціонування імперської авторитарної політичної системи. Проте його погляди на історію церкви еволюціонували не в залежності від чинної політично правлячої кон'юнктури, а від накопичення інформації та української патріотичної ідеї. Пізніше, саме цей фактор буде суттєво впливати на стан уявлень та знань стосовно історії церкви в Україні (Грушевський, 1994: 553–557). В 1868 р. публікується праця представника сільського духовенства священнослужителя Г. Молчанова «Про покращення побуту православного духовенства (Об улучшении быта православного духовенства)». Де автор піддає критиці історичної практики наділення верстви духовенства землею. На його думку, землеволодіння та землекористування православної церкви виступає фактором деградації та несе негативну роль, бо приводить до занепаду авторитету церкви серед всіх прошарків населення. Саме через критичне ставлення на основі наведених вище згаданих авторів до умов діяльності духовенства, спричинило жваві дискусії в різних за категорією періодичних виданнях та збірниках (Молчанов, 1868: 14).

Вже в другій половині XIX ст. з'являються праці довідкового характеру. Так, матеріали про розподіл єпархій за класами, розмірами матеріального забезпечення архієрейських кафедр та описами їх очільників був представлений в праці очільника бібліотеки Святішого правлячого синоду (Св. Синод) М. Григоровича (1866: 230). Обов'язково маємо згадати тритомну працю В. Зверинського, що наводить дані про функціонування або закриті монастирі в імперії, особливо цінним для нас є матеріали останнього тому, в якому приставлені дані дев'яти єпархій розташованих на історичних українських землях.

Також, сюди можна віднести, схожу за тематикою працю на основі статистичних даних щодо землеволодіння церков та монастирів єпархій в Україні, яка була видана М. Любинецьким, він дослідив й висвітлив особливості організації монастирського господарства єпархій та зробив висновки про їх позитивні впливи на організацію та техніку господарства простих селян (Зверинський, 1890: 300). Широкий спектр проблем розглянуто працях Гермогена «Таврійська єпархія (Таврическая епархия)», яка містить детальну інформацію про майновий стан чоловічих та жіночих монастирів єпархії. Виклад інформації з «перших рук» глави єпархії додає цінності цьому матеріалу. Інший представник духовенства, протоієрей М. Родіонов, окрім створення самостійної єпархії, залишив описи та інформацію про зовнішній вигляд кримських монастирів, скитів, кіновій (Родіонов, 1872: 270).

Цінними для нашого дослідження з мети спростувати з наукової позиції міфи та штампи імперської пропаганди нашого ворога є роздуми московського митрополита Філарета про матеріальне забезпечення духовенства та ставлення до плати за треби, яка є законною у всіх християнських віросповіданнях та відмовлятися від якої не варто. Він констатував, що складно визначити мінімальний середній рівень жалування саме селянського кліру, тому буде завжди важко говорити про його матеріальну забезпеченість (Мельгунов, 1911: 171). Важливо, що в імперську добу статус нижньої ланки духовенства був «особливим» й суттєво відрізнявся від верхньої «статусної» ланки святителів. Священники й нижчий клір в основному «утримувалися від вівтаря», тобто коштом за треби: хрещення, вінчання та інші обряди. Сільське духовенство мало невеликі земельні наділи. Спосіб життя сільського священника мало відрізнявся від життя звичайних селян. Багато священників самі обробляли землю, терпіли приниження й образи від поміщиків та чиновників. Монастирі займалися благодійництвом, влаштовували для прочан безоплатні обіди, по можливості розміщували на нічліг. При деяких обителях існували невеликі лікарні, богадільні для убогих та похилих, школи. Кошти на їх утримання надходили, у тому числі й від багатьох жертводавців (поміщиків, купців, фабрикантів). Таким чином, церква, отримуючи кошти від багатих і передаючи їх бідним, пом'якшувала суспільні суперечності. Саме на православне духовенство державою було покладено функції роз'яснювання реформаторських

положень 1861–1874 рр.¹ Олександра II, їх пропаганди, нейтралізації можливого селянського опору владі².

В 70-х р. XIX ст. були опубліковані наукові дослідження Д. Ростиславова та М. Єлагіна. Дослідник М. Єлагін висловлював думку відносно духовенства, що воно цілком відповідала офіційному курсу держави та цілковито виконувала завдання які покладали на церкву. Фактично його думки дублювали опозицію правлячих кіл та були в дусі офіційної політики яку проголошував оберпрокурор Св. Синоду К. Победоносцев. Натомість публіцист, професор Санкт-Петербурзької Духовної академії Д. Ростиславов досить скептично ставився до дискусії в суспільстві про бідність представників духовного стану. Він одним із перших звернув увагу на активну господарську діяльність церков і монастирів та зробив спробу визначити джерела доходів монастирів та чернецтва загалом. В результаті їх аналізу автор дійшов висновку про те, що більша частина монастирів мала величезні багатства, що негативно впливало на духовне життя мешканців, а джерела доходів завжди були таємницею Св. Синоду та замовчувалися. Недоліком вказаної праці є відсутність статистичних даних про монастирі Південної України (Ростиславов, 1876: 396). Інший історик церкви – професор Казанської духовної академії П. Знаменський у своїй праці «Історія Російської Церкви (История Русской Церкви)» одним із перших відійшов від ідей позитивізму, намагаючись від опису історичних фактів перейти до бачення внутрішнього зв'язку між подіями та явищами. Він уперше проаналізував політику держави відносно церкви, її намагання змістити акценти матеріального забезпечення з державного на парафіяльне та земське; як самопомогу в цьому питанні розглядав створення РПЦ власних свічних єпархіальних заводів. Проте, П. Знаменський, аналізуючи становище православного духовенства, зазначав, що воно набуло статусу державного чиновництва. Крім того, духовенство саме віддаляло себе від суспільства, слідуючи негласному праву успадкування церковних посад (Знаменський, 1996: 842).

Важливим доробком стали праці М. Руновського та О. Папкова, які наголошували на тому, що ставлення державної влади до духовенства сприяло його замкнутості та відстороненню від

¹ Российский государственный исторический архив г. Санкт-Петербург (РГИА) – Ф. 832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 1. – Д. 46. Телеграммы Панина, Св. Филарету (Дроздову), 1861 – 1863 гг. – 1863 г. – Л. 6–38.

² РГИА – Ф. 832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 1. – Д. 52. Телеграммы высокопоставленных лиц к Митрополиту Филарету, 1861 – 1867 гг. – 1867 г. – Л. 28–34.

пастви, наділяло його функціями та повноваженнями чиновника, а не особи духовного звання. Піднята науковцями дискусія знайшла відображення в праці Є. Голубинського, він своєю чергою, критично ставився до змін, які ініціювала влада, і вважав доцільним, щоб особа духовного звання в першу чергу була наставником для людей, а не розв'язувала проблеми свого матеріального становища (Голубинський, 1906: 23).

Вже під кінець ліберального періоду, увагу науковців почала привертати проблема церковного та монастирського землеволодіння. З'явилися праці на основі залучення загальнодержавної статистики. Вони характеризуються не лише широким колом використаних джерел, а й високим ступенем їх критичного та наукового аналізу. Саме В. Мілютін у праці «Про нерухоме майно духовенства в Росії (О недвижимых имуществах духовенства в России)» вперше наголосив на тому, що церковна власність є одним із головних видів власності в державі взагалі, але церковне майно ще не стало предметом спеціального дослідження (Мілютін, 1862: 157). Наукова праця В. Святловського актуалізувала питання про масштаби церковної власності, її частку в загальній земельній власності країни. В цьому ж ключі, але з використанням регіонального аспекту, виділяється праця А. Логінова, в якій проаналізовано особливості господарської діяльності на церковних землях Олександрівського повіту Катеринославської губернії, відзначено розвиток оренди на цих землях (Логінов, 1905: 107). Наприкінці XIX – на початку XX ст. істориками активно починає досліджуватися розвиток духовної освіти в країні. Особливий інтерес для вивчення викликає історія, етапи, специфіка освітніх процесів. Свої візії на проблематику досліджуваної теми, репрезентують в наукових працях Б. Тітлінов, Ф. Благовидов (Благовидов, 1891: 378).

Загалом, історіографія імперської доби змогла акумулювати значний фактологічний матеріал, що є її очевидним позитивним моментом. Водночас до негативних недоліків цього періоду необхідно віднести домінування публіцистичного характеру праць (авторами були переважно представники духовного стану, які виносили на обговорення проблеми, що турбували тогочасне суспільство), поширення імперської концепції захисту панівного статусу православної церкви.

У 20-х – 30-х рр. XX ст. вивчення історії ПЦ в Україні 1861–1874 рр. перебувало під впливом радянської загальнодержавної політики та атеїстичних поглядів партійно-державного керівництва. Відповідно, в працях демонструвалася іде-

ологічна спрямованість щодо оцінки ролі церкви в житті суспільства. Радянська історіографія розглядала церкву як «архаїчний релігійний пережиток», ворога просвіти з яким влада вела непримиренну боротьбу (Грекулов, 1969: 192).

Серед низки критичних праць періоду 20-х – 30-х рр. XX ст. необхідно виділити праці М. Нікольського, видані вперше в 1931 р., в яких автор наголошував на паразитарних рисах церковної економіки, що найбільш чітко прослідковувалися вже з другої половини XIX ст. Водночас його монографія стала історіографічним здобутком, «фундаментом» на який спиралися всі інші дослідники радянського періоду. В ній вперше визначено основні джерела доходів церков та монастирів, білого та чорного духовенства, простого кліру та верхівки єпархіального керівництва з використанням великого масиву джерел, а саме: звітів обер-прокурорів, кошторисів прибутків та видатків духовного відомства т. ін. (Нікольський, 1985: 448).

Інтерес до церковної історії відроджується у 60–70-х роках XX ст. Виходить ряд монографій і колективних праць, в яких аналізується становище Російської Православної Церкви у період «великих реформ», але в межах партійної ідеології. Виходять праці Є. Грекулова, І. Будовніца. Перша з них присвячена історії монастирських господарств XIV–XVII ст., друга – економічному та політичному становищу РПЦ у державі, державно-церковним відносинам, зростанню антицерковного руху, негативному ставленню та «відвернення» народу від церкви та релігії. У 80-х рр. XX ст. виходить колективна монографія «Російське православ'я: віхи історії (Русское православие: вехи истории)», в якій розглядалися питання про етапи монастирського землеволодіння та землекористування загалом. Так, на основі залучення архівних матеріалів та статистичних даних із дореволюційних праць, доведено, що центральною господарською ланкою необхідно вважати саме монастирі, які сконцентрували великий земельний масив. До них він відносить і архієрейські дома. Інші церковні одиниці – церкви – землі мали менше. Слушною є думка про безперервне зростання монастирського землеволодіння – від часів Київської Русі до встановлення радянської влади (Будовніц, 1966: 392). У пострадянський період тематика досліджень з історії православної церкви значно розширюється. З'являються нові монографії в яких оцінюється роль державної влади в реформах церкви, аналізується позиція самого духовенства щодо впроваджуваних змін (Римський, 1997: 384).

Таким чином, історіографія історії православної церкви 1861–1874 рр. за радянської доби загалом характеризується чітким ідеологізованим підходом до вивчення історії православ'я. Основну увагу було приділено негативному висвітленню історичної ролі ПЦ й священнослужителів, досліджувалися майнові відносини церкви (наприклад розміри церковних і монастирських землеволодінь). До сильних сторін цього періоду можна віднести використання великої кількості джерел, хоча з них вибиралися ті, що засвідчували негативні сторони духовенства і церковного життя загалом.

Вже за часів незалежності України зростає інтерес до наукових досліджень церковної тематики. Дослідники звернулися до таких питань, як адміністративно-територіальний устрій єпархії, єпархіальне духовенство та його матеріальне забезпечення, функціонування церковних інституцій, взаємовідносини церкви і держави, взаємовідносини парафіян і священнослужителів. З'явилася велика кількість наукових публікацій, серед авторів яких є представники духовенства, що засвідчує інтерес останніх до історії церкви та церковної власності. На жаль, негативним стороною, було те, що більшість досліджень були спрямовані головним чином на вирішення вузьких завдань зі здійснення огляду наукової літератури, а не аналізу історіографічного процесу в Україні.

З 1991 р. почали виходити узагальнюючі колективні релігієзнавчі дослідження. Передусім «Історія релігій в Україні» (у 10 томах, під редакцією А. Колодного, П. Яроцького), третій том якої був присвячений саме історії православ'я в Україні. Поряд з роботами, в яких розкривались тенденції українського національного відродження (В. Ульяновський, Д. Степовик, О. Реєнт, О. Саган), з'явилися й перші праці, присвячені вивченню окремих аспектів історії православної церкви в Україні (Реєнт, 1998: 6–7), (Саган, 2019: 103).

Історія православних монастирів була піддана аналізу в роботах В. Клімова, О. Крижанівського (Крижанівський, 1994: 336), К. Крайнього, С. Кіллеса окремі процеси інституційного розвитку православної церкви в Україні – в дослідженнях А. Полонського, В. Силантьєва, Н. Шип (Шип, 1997: 18) Н. Стоколос, О. Ігнатуші (Ігнатуша, 2004: 336).

Регіональні особливості діяльності православного духовенства в Україні, включаючи Волинь, Поділля, Холмщину, Підляшшя, Надросся тощо віднаходимо в дослідженнях А. Зінченка, А. Качора, В. Слободяна, В. Перерви, П. Олійника, С. Жилюка. Їм вдалося, зокрема, з'ясувати особливості розвитку прозелітизму основних сектантських течій в Україні (Жилюк, 2010: 228), (Перерва, 2004: 152–160).

На особливу увагу заслуговують бібліографічні покажчики джерел з історії церкви Херсонської єпархії, а також огляд Пам'ятних книжок губернії, створені колективом авторів Херсону та Одеси. Цінними для нашого дослідження є спільні праці архівістів та краєзнавців. Альманах «Сповідь на Голгофі» складається з документальних нарисів, спогадів, списків репресованих духовних осіб краю, серед яких маємо докладну інформацію про Корсунський, Благовіщенський, Григоріє-Бізюківський монастирі. Крім того, важливим доповненням історіографічної бази дослідження є матеріали релігійних періодичних видань, що стали нововведенням другої половини XIX ст. Широкий спектр тем, котрі виносились на розгляд, демонстрували різні аспекти тогочасного життя православного духовенства.

Висновки. Проаналізувавши частину наявної наукової літератури, можна стверджувати, історіографія соціального та національного аспектів діяльності православної церкви в Україні 1861–1874 рр., зорієнтована загалом на загальноімперський географічний простір, вона відкриває значні можливості для регіональних досліджень, у т. ч. в масштабах православних єпархій України. Це тим більше важливо, бо хоча існує значний масив літератури узагальнюючого характеру з історіографії досліджуваної проблеми, проте спеціальних історіографічних праць видано дуже мало, третя чверть XIX ст. залишається де-факто недослідженим етапом в історії православної церкви в Україні, що стримує формування її цілісної картини та негативно впливає на загальний стан розвитку науки. Період 1861–1874 рр. фактично є «білою плямою» з історії церкви в Україні, дослідження перебуває на початковій, але конструктивній стадії та потребує подальшої комплексної роботи. Натомість наявна джерельна база, у тому числі й архівна, є надзвичайно багатою і дозволяє в теперішній час ґрунтовно розкрити тему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII ст. Київ, 1995. 524 с.
2. Белюстин И. Описание сельского духовенства. Русский заграничный сборник. Paris : Franck A., 1858. 167 с.
3. Благовидов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование Александра II. Казань: Тип. Императорского университета, 1891. 374 с.
4. Будовниц И. Монастыри на Руси и борьба с ними крестьян в XIV–XVII вв. Москва : Наука, 1966. 392 с.
5. Голубинский Е. К вопросу о церковной реформе. Москва, 1906. 23 с.
6. Грекулов Е. Православная церковь – враг просвещения. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. 192 с.
7. Григорович Н. Обзор учреждения в России архиерейских православных кафедр и способов содержания их, со времени введения штатов по духовному ведомству (1764–1866 гг.): исторические записки. СПб. : Тип. Синода, 1866. 230 с.
8. Грушевський М. Духовна Україна (Збірка творів). Київ, 1994. 557 с.
9. Елагин Н. Белое духовенство и его «интересы». СПб : Тип. Голике Р., 1881. 181 с.
10. Жилюк С. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.) : монографія. Острог : Вид-во НаУОА, 2010. 228 с.
11. Знаменский П. История Русской Церкви. Серия «Материалы по истории церкви». Кн. 10. Москва : Крутицкое патриаршее подворье, 1996. 474 с.
12. Ігнатюша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя, 2004. 40 с.
13. Лиман І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). Запоріжжя : РА, 2004. 400 с.
14. Мельгунов С. Митрополит Филарет – деятель крестьянской реформы. Москва: Изд. Сытина И., 1911. 171 с.
15. Милютин В. О недвижимых имуществах духовенства в России. Москва : Тип. Университета, 1862. 571 с.
16. Молчанов, священник. Об улучшении быта православного духовенства. Москва: Тип. Нейбюргер М., 1868. 14 с.
17. Надтока Г., Горпинченко І. Православна церква в Україні другої половини XIX століття. Історіографія. За ред. Надтоки Г. Київ, 2018. 208 с.
18. Никольский Н. История русской церкви [3-е изд.]. Москва : Политиздат, 1985. 448 с.
19. Оранский К. Ново-Московский Свято-Троицкий собор. Одесса : ЗООИД, 1848. Т. II. 832 с.
20. Перерва В. Православне Надросья у XIX ст. Біла Церква, 2004. – Вип. 12. – С. 152–160.
21. Пилипенко О. Вітчизняна історіографія історії православної церкви в Україні у XVII – XIX ст. Сіверянський літопис. 2017. С. 205–214.
22. РГИА – Ф. 832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 1. – Д. 52. Телеграммы высокопоставленных лиц к Митрополиту Филарету, 1861 – 1867 гг. – 1867 г. – Л. 28–34.
23. Реєнт О. Релігійний чинник у формуванні української нації. Історія України. 1998. – №7. – С. 6–7.
24. Римский С. Российская православная церковь в XIX веке. Ростов-на-Дону : записки ДЮИ , 1997. 384 с.
25. Родионов М. Статистико-хронологико-историческое описание Таврической епархии : общий и частный обзор. Симферополь : Тип. Спири, 1872. 270 с.
26. Российский государственный исторический архив г. Санкт-Петербург (РГИА) – Ф. 832. Филарет, митрополит Московский – Оп. 1. – Д. 46. Телеграммы Панина, Св. Филарету (Дроздову), 1861 – 1863 гг. – 1863 г. – Л. 6–38.
27. Ростиславов Д. О православном белом и черном духовенстве в России. Лейпциг, 1866. 692 с.
28. Саган О. Православна Церква України: конституювання та перспективи розвитку. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України; Київське Богоявленське Ставропігійне Братство. Київ, 2019. 103 с.
29. Татищев С. Император Александр II. Его жизнь и царствование. СПб : Тип. Суворина А., 1903. 538 с.
30. Уваров С. Православие. Самодержавие. Народность. Москва : Эксмо, 2016. 489 с.
31. Шип Н. Православна церква у державотворчому процесі (від часів Київської Русі до утворення Української Народної Республіки). Київ, 1997. 18 с.

REFERENCES

1. Antonovich V. (1995) Ocherk sostoyaniya pravoslavnoy tserkvi v Yugo-Zapadnoy Rossii s polovinyi XVII do kontsa XVIII st [Essay on the state of the Orthodox Church in Southwestern Russia from the middle of the XVII to the end of the XVIII century]. Kyiv, 524 s. [in Ukrainian].
2. Belyustin I. (1859) Opisanie selskogo duhovenstva. Russkiy zagranichnyiy sbornik [Description of the rural clergy. Russian foreign collection]. Paris : Franck A., 167 s. [in Russian].
3. Blagovidov F. (1891) Deyatelnost russkogo duhovenstva v otnoshenii k narodnomu obrazovaniyu v tsarstvovanie Aleksandra II [Activities of the Russian clergy in relation to public education in the reign of Emperor Alexander II: master's thesis]. Kazan: Tip. Imperatorskogo universiteta, 374 s. [in Russian].
4. Budovnitc I. (1966) Monastyiri na Rusi i borba s nimi krestyan v XIV–XVII vv [Monasteries in Rus' and the struggle of peasants against them in the XIV-XVII centuries]. Moskva : Nauka, 392 s. [in Russian].
5. Elagin N. (1881) Beloe duhovenstvo i ego «interesyi» [White clergy and its «interests»]. SPb : Tip. Golike R., 181 s. [in Russian].
6. Golubinskiy E. (1906) K voprosu o tserkovnoy reforme [On the Question of Church Reform]. Moskva, 23 s. [in Russian].

7. Grekulov E. (1962) Pravoslavnyaya tserkov – vrag prosvescheniya [The Orthodox Church is the enemy of enlightenment]. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 192 s. [in Russian].
8. Grigorovich N. (1866) Obzor uchrezhdeniya v Rossii arhiereyskikh pravoslavnykh kafedr i sposobov soderzhaniya ih, so vremeni vvedeniya shtatov po duhovnomu vedomstvu (1764–1866 gg.) : istoricheskie zapiski [Overview of the establishment in Russia of Orthodox bishops' departments and ways of maintaining them, since the introduction of states for the spiritual department (1764–1866): historical notes]. SPb. : Tip. Sinoda, 230 s. [in Russian].
9. Grushevskiy M. (1994) Duhovna Ukrayina (Zbirka tvoriv) [Dukhovna Ukraine]. Kyiv, 557 s. [in Ukrainian].
10. Ignatusha O. (2004) Institutsiyniy rozkol pravoslavnoyi tserkvi v Ukrayini: Geneza i harakter (XIX st. – 30-ti rr. XX st.) [The institutional split of the Orthodox Church in Ukraine: genesis and nature (XIX century - 30s of the XX century)]. Zaporizhzhya, 40 s. [in Ukrainian].
11. Liman I. (2004) Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukrayina (1775–1861) [State Church and State Power: Southern Ukraine (1775–1861)]. Zaporizhzhya : RA, 400 s. [in Ukrainian].
12. Melgunov S. (1911) Mitropolit Filaret – deyatel krestyanskoj reformy [Metropolitan Filaret – worker of peasant reform]. Moskva: Izd. Sytina I., 171 s. [in Russian].
13. Milyutin V. (1862) O nedvizhimykh imushchestvah duhovenstva v Rossii [About immovable property of the clergy in Russia]. Moskva : Tip. Universiteta, 571 s. [in Russian].
14. Molchanov, svyaschennik (1868). Ob uluchshenii byita pravoslavnogo duhovenstva [To improve the life of the Orthodox clergy]. Moskva : Tip. Neybyurger M., 14 s. [in Russian].
15. Nadtoka G., Gorpichenko I. (2008) Pravoslavna tserkva v Ukrayini drugoyi polovini XIX stolittya. Istoriografiya. Za red. Nadtoki G. Kyiv, 208 s. [in Ukrainian].
16. Nikolskiy N. (1985) Istoriya russkoj tserkvi [3-izd.] [History of the Russian Church]. Moskva : Politizdat, 448 s. [in Russian].
17. Oranskiy K. (1848) Novo-Moskovskiy Svyato-Troitskiy sobor [New Moscow Holy Trinity Cathedral]. Odessa : ZOOID, T. II. 832 s. [in Ukrainian].
18. Pererva V. (2004) Pravoslavne Nadrossya u XIX st. Bila Tserkva, – Vip. 12. – S. 152–160. [in Ukrainian].
19. Pilipenko O. (2017) Vitchiznyana Istoriografiya Istoriyi pravoslavnoyi tserkvi v Ukrayini u XVII – XIX st [Domestic historiography of the history of the Orthodox Church in Ukraine in the XVII – XIX centuries]. Siverianskiy litopis. S. 205–214. [in Ukrainian].
20. Reient O. (1998) Relihiinyi chynnyk u formuvanni ukraïnskoï natsii [Religious factor in the formation of the Ukrainian nation]. Istoriia Ukrainy. – №7. – S. 6–7. [in Ukrainian].
21. RGIA. F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inventory of the archive 1. Case 52. Telegrams of dignitaries to Metropolitan Filaret, 1861 – 1867 – 1867, leaf 28–34. [in Russian].
22. Rimskiy S. (1997) Rossiyskaya pravoslavnyaya tserkov v XIX veke [Russian Orthodox Church in the XIX century]. Rostov-na-Donu : zapiski DYUI, 384 s. [in Russian].
23. Rodionov M. (1872) Statistiko-hronologiko-istoricheskoe opisanie Tavricheskoy eparhii : obschiy i chastnyy obzor [Statistical-chronological-historical description of the Tavricheskoy diocese: general and private overview]. Simferopol : Tip. Spiro, 270 s. [in Russian].
24. Rostislavov D. (1866) O pravoslavnom belom i chernom duhovenstve v Rossii [About the Orthodox white and black clergy in Russia]. Leyptsing, 692 s. [in Russian].
25. Russian State Historical Archive, St. Petersburg (RGIA). F.832. Filaret, Metropolitan of Moscow. Inv. 1. Case 46. Telegrams of Panin, St. Filaret (Drozdov), 1861 – 1863 – 1863, leaf 6–38. [in Russian].
26. Sagan O. (2019) Pravoslavna Tserkva Ukrayini: konstituyuvannya ta perspektivi rozvitku [The Orthodox Church of Ukraine: constitution and development prospects]. Viddilennya religieznavstva institutu filosofiyi Im. G. S. Skovorodi NAN Ukrayini; Kiyivske Bogoyavlenske Stavropigiyne Bratstvo. Kyiv, 103 c. [in Ukrainian].
27. Ship N. (1997) Pravoslavna tserkva u derzhavotvorchoomu protsesi (Vid chasiv Kiyivskoyi Rusi do utvorennya Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki) [The Orthodox Church in the state-building process (From the times of Kyivan Rus to the formation of the Ukrainian People's Republic)]. Kyiv, 18 s. [in Ukrainian].
28. Tatischev S. (1903) Imperator Aleksandr II. Ego zhizn i tsarstvovanie [Emperor Alexander II. His life and reign]. SPB : Tip. Suvorina A., 538 s. [in Russian].
29. Uvarov S. (2016) Pravoslavie. Samoderzhavie. Narodnost [Orthodoxy. Autocracy. Nationality]. Moskva : Eksmo, 489 s. [in Russian].
30. Zhilyuk S. (2010) Religiyna politika tsarizmu na Volini (1793–1917 rr.) : monografiya [Religious policy of tsarism in Volyn (1793–1917): monograph]. Ostrog : Vid-vo NaUOA, 228 s. [in Ukrainian].
31. Znamenskiy P. (1996) Istoriya Russkoj Tserkvi. Seriya «Materialy po istorii tserkvi» [History of the Russian Church. Series «Materials on the History of the Church»]. Kn. 10. Moskva : Krutitskoe patriarshe podvoro, 474 s. [in Russian].

УДК 069.51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-3>**Валентина НАДОЛЬСЬКА,***orcid.org/0000-0002-9621-0074*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства

та інформаційно-аналітичної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *nadolsk65@gmail.com***Світлана ГАВРИЛЮК,***orcid.org/0000-0002-5142-7464*

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства

та інформаційно-аналітичної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *romir1991@ukr.net*

МУЗЕЇ І НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Метою дослідження є аналіз новітніх музейних практик збереження, відтворення і популяризації об'єктів нематеріальної культурної спадщини, з'ясування їх значення для збільшення різновікової музейної аудиторії, формування у музеях привабливого для відвідувачів соціокультурного простору. Основні аспекти проблеми розглядаються у статті на основі інституційного та комплексного підходів, сукупності загальнонаукових і спеціальних методів. Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу залученості зарубіжних і вітчизняних музеїв різних типів і видів до процесів зберігання та актуалізації нематеріальної культурної спадщини, що надає нового змісту документуванню, культурно-освітній та рекреаційній функціям установ. Як висновок у статті наголошується, що після прийняття у 2003 р. Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» включення до предметної області діяльності музеїв пам'яток нематеріальної спадщини стало системним. Окрім фіксації та консервації традицій у роботі сучасних українських музеїв з'явилися такі інноваційні форми взаємодії з відвідувачами як майстер-класи, театралізація свят, обрядів, ігор, народних традицій і звичаїв, фольклору. У музеях під відкритим небом – скансенах – особливу роль відіграють реконструкції або моделювання народних звичаїв і традицій. Широкі можливості для експонування нематеріальної спадщини завдяки представленню живої експозиції мають середовищні, живі музеї та екомuzeї. На основі музеєфікації нематеріальної спадщини створюються також установи музейного типу, зокрема економuzeї. Збереженню нематеріальної культурної спадщини сприяє діяльність спеціалізованих музеїв, які присвячені представленню її складових загалом, або окремих об'єктів. Використання фестивальних практик у поєднанні з музейними формами роботи дозволило музеям запровадити у свою діяльність музейні фестивалі, більшість з яких є інструментом популяризації нематеріальної культурної спадщини. Розширення кордонів нематеріальної культурної спадщини обумовлює диверсифікацію музейного світу і позначається на практичній діяльності музеїв різних типів і видів, які реагують на зміни, що відбуваються. При цьому все виразніше виявляється інклюзивний характер нематеріальної культурної спадщини. Звернуто увагу на досягнення українських музеїв у впровадженні зарубіжних практик взаємодії музеїв і нематеріальної спадщини та існуючі у названій сфері проблеми.

Ключові слова: музей, нематеріальна культурна спадщина, живий музей, середовищний музей, економuzeї, екомuzeї, музейний фестиваль, відвідувачі, музейні практики.

Valentyna NADOLSKA,

orcid.org/0000-0002-9621-0074

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Museum and Monument Studies,

and Information-Analytical Activities

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) nadolsk65@gmail.com

Svitlana HAVRYLIUK,

orcid.org/0000-0002-5142-7464

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department of Museum and Monument Studies,

and Information-Analytical Activities

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) romir1991@ukr.net

MUSEUMS AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

The purpose of the study is to analyze the latest museum practices of preservation, reproduction, and popularization of objects of intangible cultural heritage, to find out their importance for increasing the museum audience of different ages, and to create a socio-cultural space attractive to visitors in museums. The article views the main aspects of the problem based on institutional and complex approaches, a set of general and specific methods. The scientific novelty of the study consists of an attempt to comprehensively analyze the involvement of foreign and domestic museums of various types and kinds in the storage and updating of intangible cultural heritage, which gives new meaning to the documentation, cultural, educational, and recreational functions of institutions. In conclusion, the article emphasizes that after the UNESCO Convention for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in 2003, the inclusion of intangible heritage monuments in the scope of activities of museums became systematic. In addition to the fixation and preservation of traditions, such innovative forms of interaction with visitors as workshops, theatricalization of holidays, rites, games, traditions, customs, and folklore appeared in the work of modern Ukrainian museums. In open-air museums – skansens – reconstructions or simulations of folk customs and traditions play a specific role. Environmental, living museums and ecomuseums have multiple opportunities for exhibiting intangible heritage thanks to the presentation of live exposition. Based on the museumification of intangible heritage, museum-type institutions, or ecomuseum are also being created. The preservation of intangible cultural heritage is facilitated by the activities of specialized museums dedicated to the presentation of its components in general or individual objects. The use of festival practices in combination with museum forms of work allowed the latter to introduce festivals into museum activities, most of which are a tool for popularizing intangible cultural heritage. The expansion of the boundaries of intangible cultural heritage determines the diversification of the museum world, affecting the practical activities of museums of various types and kinds, which respond to the changes that are taking place. At the same time, the inclusive nature of intangible cultural heritage is becoming more and more evident. The article draws attention to the achievements of Ukrainian museums in implementing foreign practices of interaction between museums and intangible heritage and existing problems in the mentioned field.

Key words: *museum, intangible cultural heritage, living museum, environmental museum, ecomuseum, ecomuseum, museum festival, visitors, museum practices.*

Постановка проблеми. Культура – не лише результат людської діяльності, а й середовище, що впливає на особистість і формує її через виховання в родині, освіту, відносини між людьми в різних професійних, гендерних та соціальних сферах. Під впливом культурних чинників формується свідомість людини, її етнічна та громадянська самоідентифікація. Сьогодні, коли глобалізація та універсалізація соціальних процесів супроводжуються спрощенням культурних форм, як ніколи раніше актуальною є особлива увага до збереження та популяризації світової і національної культурної спадщини. Важливим інструментом, який забезпечує реалізацію цих завдань виступають музеї – постійно діючі на службі сус-

пільству організації, які досліджують, збирають, зберігають, інтерпретують та експонують матеріальну і нематеріальну спадщину, пропонуючи різноманітний досвід для освіти, дозвілля, спонукаючи до роздумів та обміну знаннями (Міжнародна рада музеїв, 2023). Якщо об'єкти матеріальної спадщини склали основу фондів з початку формування музею як соціокультурної інституції, то включення до предметної області його діяльності пам'яток нематеріальної спадщини стало системним лише після прийняття 17 жовтня 2003 р. у Парижі Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (Конвенція ЮНЕСКО, 2003). Потреба аналізу музейних практик взаємодії з нематеріальною культурною

спадщиною, які характеризуються певними особливостями, актуалізують тему дослідження.

Аналіз досліджень з теми. В останнє десятиріччя з'явилася низка різноматичних публікацій, присвячених нематеріальній культурній спадщині. Вітчизняні дослідники аналізують як можливості її використання для реалізації державної регіональної політики (Н. Аксьонова (Аксьонова, 2019), З. Босик (Босик, 2015), А. Гаврилюк (Гаврилюк, 2019) та ін.), так і в контексті розвитку вітчизняного туризму (А. Гаврилюк (Гаврилюк, 2018), О. Дутчак (Дутчак, 2017), Н. Шевченко (Шевченко, 2019) та ін.). Недостатньо уваги приділяється вченими питанням ролі і місця нематеріальної культурної спадщини у діяльності зарубіжних та вітчизняних музеїв. У контексті функціонування середовищних музеїв ці проблеми фрагментарно розглядає В. Надольська (Надольська, 2022), Г. Новікова (Новікова, 2018). Система актуалізації ресурсів нематеріальної культурної спадщини скансенами аналізується С. Дичковським (Дичковський, 2020), І. Проненко (Проненко, 2017). Міжнародні музейні фестивалі як форму популяризації нематеріальної культурної спадщини характеризує В. Надольська (Надольська, 2018). Започаткована публікаціями названих авторів тема потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті – проаналізувати новітні практики зарубіжних та українських музеїв щодо збереження, відтворення і популяризації нематеріальної культурної спадщини, висвітлити їх значення для збільшення різновікової музейної аудиторії, формування у музеях привабливого для відвідувачів соціокультурного простору. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань, як дослідження основних методів збереження та актуалізації об'єктів нематеріальної культурної спадщини як фундаменту збереження етнічної культури; визначення типів і видів музеїв, в діяльності яких цей напрям роботи є ключовим; узагальнення зарубіжного досвіду і з'ясування напрацювань українських музейних установ щодо реалізації окреслених завдань.

Виклад основного матеріалу. Нематеріальна культурна спадщина є сукупністю форм культурної діяльності людської спільноти, які базуються на традиціях та формують у її членів почуття самотності та наступності. Поряд із терміном «нематеріальні» (“non-material”) у зарубіжній музеологічній літературі часто вживається термін «невловимі», «невідчутні» (“intangible”), який підкреслює, що йдеться про неуречевлені в предметній формі об'єкти. Конвенція ЮНЕСКО «Про

охорону нематеріальної культурної спадщини» визначає нематеріальну культурну спадщину як сукупність звичаїв, форм, уявлень, знань і навичок, а також пов'язаних з ними інструментів, предметів, артефактів та культурних просторів, визнаних спільнотами, групами та у деяких випадках окремими особами частиною їхньої культурної спадщини (Конвенція, 2003). Фольклор та традиції усної народної творчості, включаючи мову як носій нематеріальної культурної спадщини; ономастика; видовища; ритуали та свята; навички та звичаї, пов'язані з природою і навколишнім світом; традиційні форми комунікації; традиційні екологічні уявлення, знаки, символи; традиційні ремесла, соціальні практики тощо є відображенням історії населення регіону / країни та важливою складовою його культурної спадщини.

При визначенні нематеріальної спадщини ключовим поняттям є «традиція». Традиція включає в себе як об'єкти спадщини, так і процеси, а також способи успадкування, соціальні механізми передачі. Традиційна культура необхідна для сталого функціонування суспільства, забезпечуючи самототожність і спадковість його розвитку, формування полікультурного середовища як протиставлення процесам уніфікації.

Об'єкти нематеріальної культурної спадщини, порівняно з іншими видами спадщини, зазнають найбільш руйнівного впливу сучасного суспільства. Тому важливими є заходи щодо їх збереження. Головна роль у їх реалізації належить музею, який у своїй діяльності поєднує два взаємопов'язані напрями – збереження та включення об'єктів нематеріальної спадщини в сучасне середовище, тобто їх актуалізацію.

Різні типи і профілі музеїв зберігають у своїх фондах матеріали про обряди, свята, технології та ін. складові нематеріальної культурної спадщини, зафіксовані на аудіо-, відео-, цифрових носіях. Але традиції потрібно не лише консервувати, але й постійно відтворювати. Тому у роботі сучасних українських музеїв з'явилися такі інноваційні форми взаємодії з відвідувачами як майстер-класи, реконструкції народних звичаїв. Найактивніше вони використовуються в етнографічному музейництві.

Так, у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва вже традиційними стали майстер-класи циклу «Зустрічаємо Великдень», упродовж яких проходять заняття з писанкарства. Їх мета – популяризувати давнє мистецтво створення оберегів-подарунків близьким людям. Окрім практичного вміння писати восковою технікою традиційні українські великодні орнаменти, відвідувачі дізнаються на них

чимало нового про незвичайний світ народної писанки. Досить популярними у цьому музеї є майстер-класи з кераміки. Ліплена кераміка знайомить з народними іграшками. Робота на гончарному крузі дає можливість на певний час відчутти себе справжнім майстром-гончарем.

Багатьох бажаючих, хто цікавиться образотворчим мистецтвом, приваблюють майстер-класи з давньої техніки петриківського розпису та витинанки, плетіння з рогами та соломки. Майстер-класи дозволяють відвідувачам не лише познайомитися з ремеслами і традиціями українців, а й самим виготовити відповідні речі (Національний музей, 2023).

У сучасних музеях дієвими також є елементи театралізації, оживлення. Театралізація відіграє важливу роль у відтворенні музеями саме нематеріальної спадщини. Через театралізацію свят, обрядів, ігор, народних традицій і фольклору в музейному середовищі не лише створюється активний емоційний настрій відвідувачів, але й відбувається їх безпосереднє знайомство з елементами культурної спадщини, занурення їх в культуру, оскільки людина виступає учасником дійства, а не глядачем. Відбувається взаємодія з нематеріальною культурною спадщиною не лише на рівні знань, але й на рівні особистого досвіду.

Можливість «занурення» в культурне середовище дають практики реконструкції або моделювання традицій. Особливу роль вони відіграють у музеях під відкритим небом – скансенах (Данії, Великої Британії, Польщі, Швеції, Угорщини та ін.). Відвідувачів занурюють в атмосферу відтвореного реального життя. Окрім театралізованих екскурсій, майстер-класів тут демонструють «живий плін життя». Працівники – жителі скансену, з одного боку, займаються звичною щоденною роботою, сільським господарством, доглядом за тваринами, з іншого боку, вони є акторами, що відтворюють для глядачів фрагменти минулої епохи, звичаї і традиції народу (Надольська, 2021: 27).

Відтворення народних традицій у вигляді сцен та ігор із залученням дітей та молоді практикує багато музеїв України. Серед них – Рокинівський музей історії сільського господарства Волині, працівниками якого вивчено і відтворено із залученням школярів трудові обряди «Свято першої борозни», «Сівба», «Зажинки. Жнива. Обжинки». Вже стало традицією проводити в музеї «Андріївські вечорниці», обряд «Охризування», «Різдяний святвечір» (Комунальні та громадські музеї, 2015: 19). Реконструйованим об'єктом нематеріальної спадщини вважається об'єкт, відновлений з високою точністю на основі достовірних і

повних наукових даних. Коли відновлення нематеріального об'єкта здійснюється на основі недостатньо повних даних, що змушують вдаватися до гіпотези, формується модель нематеріального об'єкта. Імітативна модель створюється з метою демонстрації музейній аудиторії, експериментальна – у межах історичного моделювання, коли нематеріальний об'єкт моделюється на основі наукових даних з метою отримання нової інформації. Музеї завжди прагнуть до здійснення найбільш точних реконструкцій традицій і звичаїв саме в їх історичних формах.

Беручи участь у фольклорних святах, роботі майстерень народних промислів, традиційних трапезах і т. п., відвідувач долучається до своєрідної містерії, ритуалу залучення до традиції. У скансенах, музеях-заповідниках відвідувачі сприймають традиційну культуру в максимально наближеному до природного середовищі, у гармонії з навколишнім світом.

Багато можливостей для актуалізації об'єктів нематеріальної культурної спадщини мають середовищні, живі музеї та екомuzeї, діяльність яких спрямована на музеєфікацію історико-культурного та природного середовища з усіма рухомими, нерухомими та нематеріальними об'єктами, а також людьми, що населяють територію та здійснюють на ній різні види діяльності (Надольська, 2022: 99). Названі установи музеєфікують об'єкти нематеріальної спадщини разом із середовищем, відповідно разом із носіями традиції, забезпечують їх постійну актуалізацію, відтворення і розвиток. При музеєфікації в рамках живого музею зберігається і підтримується можливість саморозвитку музейного об'єкта.

Яскравим прикладом такого музею під відкритим небом є Село української спадщини (Ukrainian Cultural Heritage Village) поблизу Едмонтону (Канада) з усіма атрибутами народної культури кінця XIX ст. – 1930-х рр.: житловими будинками, господарськими приміщеннями, пасіками та ін. У кузні тут працює коваль, на пошті – телеграфіст і т. д. Музейні працівники та волонтери наочно демонструють уклад життя попередньої історичної епохи. Музей приділяє велику увагу історичній автентичності та відтворенню живої історії (Микитюк, 2016).

Середовищними є Музей у Клоппенбурзі (Німеччина), який відтворює побут і культуру всіх верств населення Нижньої Саксонії з XVII ст. до середини XX ст. і є відображенням результатів систематичних наукових досліджень нижньосаксонських регіонів (Museumsdorf Cloppenburg, 2023); Музей під відкритим небом в Біміші (Пів-

нічна Англія) – музей повсякденного життя графства, комплексне відтворення історії розвитку суспільства і промисловості району (Beamish Museum, 2023) та ін. Живий музей у муніципалітеті Бейпазари (Туреччина) прагне відродити та зберегти елементи нематеріальної культурної спадщини за активної участі носіїв (Ayşe Selin Dülger, Beyza Hatırnaz, 2018: 54).

При експонуванні нематеріальної спадщини виникає жива експозиція – музейна експозиція, основними експонатами якої є відтворювані носіями традиції або співробітниками музею нематеріальні музейні об'єкти. Один з її варіантів – інтерактивна жива експозиція, тобто жива експозиція, в якій нематеріальні музейні об'єкти відтворюються за участю музейних відвідувачів.

На жаль, в українському музейництві така форма як середовищний музей не набула належного розвитку. На початку XXI ст. починають з'являтися лише поодинокі концепції середовищних музеїв, що сучасними засобами відтворюють історико-культурне середовище конкретної епохи. Одним з таких музеїв є Центр культури та історії Київської Русі «Парк Київська Русь», втілений благодійною організацією «Слов'янський фонд» (с. Копачів, Київська обл.) (Компанієць, 2022).

Ще одним прикладом може слугувати унікальний етнографічний музей – Музей горюньської культури (с. Нова Слобода, Сумська обл.), присвячений збереженню і популяризації невеликої етнічної групи, яка, на думку істориків, оселилася на Путивльщині в XVI ст. Музей являє собою садибу горюнів кінця XIX – початку XX ст. Атмосфера минулого століття передається в музеї за допомогою старовинних предметів побуту, меблів, одягу, посуду, ремісничих інструментів. У музеї відвідувачі можуть відчутти самотність горюнів завдяки їх мові, фольклору, національній кухні (Музей горюньської, 2021).

На основі музеєфікації нематеріальної спадщини в останні десятиріччя виникають також установи музейного типу. Вони займаються збереженням нематеріальної спадщини в звичному для неї природному та історико-культурному середовищі та забезпечують її постійну актуалізацію, відтворення і розвиток. Прикладом установи музейного типу є економузеї, які базуються в своїй діяльності на об'єднанні музею і невеликих майстерень, на творчому використанні народних традиційних ремесел. Об'єктом збереження в таких установах стає саме ремесло.

В останні десятиріччя такі музеї з'явилися і в Україні. Серед них Музей ткацтва в с. Буша на Вінничині, де відбувається відтворення повного

процесу виготовлення ткацького виробу. Відкриття музею у 2019 р. передувало навчання місцевих жителів різних технік ткацтва за участю провідних майстринь з різних регіонів України. Сьогодні усі бажаючі можуть навчитися тут ткацькому ремеслу (На Вінничині відкрили, 2019). У відомому центрі народних промислів і ремесел Закарпатської області с. Іза функціонує Музей ремесел. Тут зберігають традиції лозоплетіння, народного ткацтва і сироваріння. На території приватної садиби зеленого туризму «Космацька писанка» у 2013 р. засновано Музей вівчарства (с. Космач, Івано-Франківська обл.). Об'єктом експонування музею є вівчарство як традиційне господарство гуцулів. У музеї вивчають і популяризують працю гуцульських вівчарів та їх традиційні ремесла, знайомлять з процесами переробки молока, виготовлення сиру, вурди та бринзи (Грицак, 2013). Усі названі вітчизняні економузеї виготовляють продукцію за традиційними технологіями і рецептами, яку можуть придбати відвідувачі. Останні також за бажанням долучаються до виготовлення продукції ремісників.

Збереженню нематеріальної культурної спадщини сприяє створення спеціалізованих музеїв. У 2022 р. у Пекіні (Китай) відкрито перший Музей нематеріальної культурної спадщини. У шестиповерховому приміщенні експонується 1300 творів мистецтва, 80% з яких представлені публіці вперше. Це цінні предмети китайського мистецтва та ремесел: скульптура, вироби з нефриту, порцеляна, копії фресок Великого Шовкового шляху, традиційні музичні інструменти та ін. (У Пекіні відкрили, 2022). Цікавим є досвід вираження нематеріальних об'єктів за допомогою матеріальних предметів в експозиції, що дозволяє говорити про презентацію нематеріальної спадщини як «образу» етнічної культури в музеї. Окрім виставок, музей використовує інтерактивні форми взаємодії з відвідувачами, знайомить їх з традиційними ремеслами, такими як каліграфія та різьблення печаток.

Прикладний музей нематеріальної культурної спадщини в Анкарі (Туреччина) не лише зберігає колекції, що охоплюють усі галузі нематеріальної культурної спадщини, а й дозволяє їх практикувати у музеї (Ayşe Selin Dülger, Beyza Hatırnaz, 2018: 52).

В Україні також зроблено вагомі кроки на шляху формування мережі музеїв нематеріальної культурної спадщини. Так, до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України внесено Музей традиційного народного мистецтва як інтерактивний простір

нематеріальної культурної спадщини Одещини (охоронний номер – 035.нкс). Музей, діяльність якого поширюється на територію усієї області, зосереджується на документуванні та презентації проявів нематеріальної культурної спадщини області, популяризації її об'єктів, передачі знань та підвищенні розуміння і поваги до національної спадщини, досягнення злагоди та взаєморозуміння між громадами та представниками різних культурних груп. Це експозиційний, інтерактивний, демонстраційний та навчальний простір, який є майданчиком для відкриття та дослідження нових елементів нематеріальної культурної спадщини (Музей традиційного, 2022).

Функціонують в Україні й музеї, присвячені одному з об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Єдиним у світі є Музей писанкового розпису (Коломия, Івано-Франківська обл.), діяльність якого триває з 1987 р. Традиції української кухні зберігає, вивчає та популяризує Полтавський музей народної гастрономії. У с. Опішня на Полтавщині на базі етносадиби «Лялина світлиця» відкрили перший в Україні Музей звареного борщу та Музей живого хліба. Унікальні технології ткання досліджують і відтворюють співробітники етнопарку «Ладомірія» (Радивилів, Рівненська обл.). Завдяки старанням народної майстрині Марії Кравчук у 2008 р. при Купичівському ліцеї (Волинська обл.) створили єдиний в Україні музей солом'яного мистецтва «Солом'яне диво». Фонд музею складається з 210 одиниць збереження, у тому числі – 166 предметів основного фонду, це роботи учасників студії «Житечко», Марії Кравчук та роботи майстрів з усього світу. Експозиційні розділи відображають історію соломоплетіння, види плетіння, етапи творчості Марії Кравчук та членів студії «Житечко», якою вона керує (Єфімова, 2017). Разом з цим це майданчик для навчання традиційному ремеслу.

Музеями здійснюються певні заходи й задля збереження та актуалізації форм традиційного духовного досвіду, які носять найбільш «невловимий» («невідчутний») характер. Так релігійна культура у музеях представлена сьогодні переважно богослужіннями, які періодично проводяться в музеєфікованих храмах або храмах, що знаходяться в спільному використанні церкви і музею, а також об'єднанням в одному монастирському ансамблі функцій християнської обителі і музейного закладу. Статус музею мають Софія Київська, Андріївська та Кирилівська церкви, церква Спаса на Берестові. Сьогодні музеї та церковні громади поступово (хоча подекуди важко) переходять до співпраці. Зокрема, у Музеї Волин-

ської ікони регулярно відбуваються богослужіння та проводиться паломництво до чудотворної Холмської ікони Божої Матері (Єлісеєва, 2013: 7).

Ефективною формою збереження і популяризації нематеріальної культурної спадщини – *in vivo* – є фестиваль, занурення у культурний ландшафт, середовище. Використання фестивальных практик у поєднанні з музейними формами роботи дозволило музеям запровадити у свою діяльність музейні фестивалі. Більшість з них є інструментом популяризації нематеріальної культурної спадщини. Програми музики, пісні, танцю, святкові спектаклі, демонстрації ремесел, приготування різних страв, майстер-класи включає в себе Смітсонівський фольклорний фестиваль, ініційований дирекцією Смітсонівського інституту (США). Щорічно організатори фестивалю запрошують певну країну (переважно її автентичні колективи) як почесного гостя з метою найбільш повного і конкретного ознайомлення з життям її народу. За останнє десятиріччя з-поміж розмаїття національних програм Америки, фестиваль також висвітлював культури Румунії, Південної Африки, Бермудів, Шотландії, Малі, Гаїті, Оману, Канади, Північної Ірландії, Бутану й Уельсу, країн Шовкового Шляху (Надольська, 2018: 240). У структурі Смітсонівського інституту фестиваль має статус музею, а значить, його програми отримують статус виставок на паритетних засадах з експозиціями інших музеїв цієї установи – з єдиними вимогами і стандартами якості. Мета полягає в створенні виставок вищого гатунку для правдивої презентації культурних традицій спільноти шляхом тісної співпраці з її носіями. Популярними і масштабними культурними подіями у світі є фестиваль «Музейна миля» в Нью-Йорку, Museumsuferfest у Франкфурті-на-Майні.

Всеукраїнський музейний фестиваль, започаткований у 2005 р. Дніпровським національним історичним музеєм імені Д. І. Яворницького, серед низки завдань також ставить за мету популяризацію об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Майданчики фестивалю використовуються для представлення і учасникам, і відвідувачам найкращих музейних практик та музеалій.

Висновки. Отже, можемо констатувати, що для виконання своєї соціальної місії музеї все частіше звертаються до нематеріальної спадщини, бо вона допомагає розкривати культурну значущість та цінність музейних колекцій. Розширення кордонів нематеріальної культурної спадщини обумовлює диверсифікацію музейного світу і позначається на практичній діяльності музеїв різних типів і видів, які реагують на зміни, що від-

буваються. При цьому все виразніше виявляється інклюзивний характер нематеріальної культурної спадщини, її включеність у сферу матеріальної та природної спадщини, що, у свою чергу, надає нового імпульсу перетворенню музею зі сховища для колекцій у культурний центр, що динамічно розвивається, де увага та професійна діяльність музейних працівників зосереджені не лише на артефактах, а й на їх творцях.

Найкращі можливості для організації роботи з нематеріальною спадщиною мають середовищні, живі музеї та екомuzeї. Однак і колекційні, й ансамблеві музеї сьогодні успішно працюють у цьому напрямі. У новітній музейній діяльності використовуються різноманітні методи збереження та актуалізації об'єктів нематеріальної спадщини: трансляція (фіксація), інтерпретація, реконструкція,

моделювання. Музеї зберігають та актуалізують нематеріальну спадщину в музейному просторі, виступаючи як транслятор соціальної пам'яті.

Збагачуючи колекції, експозиції та виставки об'єктами нематеріальної культурної спадщини, музеї переглядають свою місію та надають нового змісту документуванню, культурно-освітній та рекреаційній функціям. Нематеріальна культурна спадщина виступає своєрідним маркером реагування музею на виклики сучасності та реальні загрози втрати спадщини. Включена до усіх напрямів музейної діяльності, вона визначає нові формати, як самих музеїв, так і їхню соціальну роль у майбутньому. Українські музеї вивчають і щораз активніше використовують позитивні зарубіжні практики роботи з об'єктами нематеріальної культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова Н. В. Потенціал нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації: стан і перспективи. *Географія та туризм*. 2019. Вип. 48. С. 62–73.
2. Босик З. О. Нематеріальна культурна спадщина України в контексті суспільного розвитку та культурної політики держави. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 35–39.
3. Гаврилук А. Атрактивність нематеріальної культурної спадщини України: туризмознавчий аспект. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія : Туризм. 2018. Вип. 1. С. 18–28.
4. Гаврилук А. М. Туристичне портфоліо елемента нематеріальної культурної спадщини як засіб реалізації державної регіональної політики в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2019. Том 30 (69). № 2. С. 21–26.
5. Грицак Н. Перший в Україні музей вівчарства. 22.05.2013. URL: <https://hutsul.museum/events/2013/museum-of-sheep-husbandry/> (дата звернення: 13.05.2023).
6. Дичковський С. І. Туристична діяльність скансенів у системі актуалізації ресурсів нематеріальної культурної спадщини. *Культура і сучасність*. 2020. № 1. С. 17–26.
7. Дутчак О. І. Нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО в Україні: перспективи використання в індустрії туризму. *Карпатський край*. 2017. № 1 (9). С. 165–170.
8. Єлісєєва Т. Музей Волинської ікони. До 20-річчя діяльності. *Волинська ікона: дослідження та реставрація: наук. зб. Вип. 20: Матеріали XX Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27–28 серпня 2013 року* / [ред. група: А. Силук та ін.]. Луцьк, 2013. С. 6–8.
9. Єфімова В. Музей солом'яного мистецтва «Солом'яне диво». 10.11.2017. URL: (дата звернення: 13.05.2023).
10. Компанієць Т. Парк Київська Русь – центр української історії та культури. 31.05.2022. URL: <https://ikyuanyn.com/uk/eternal-park-kyuivska-rus-czentr-ukrayinskoji-istoriyi-ta-kultury> (дата звернення: 12.05.2023).
11. Комунальні та громадські музеї Волинської області в 2014 році (порівняльно-довідковий матеріал) / Підготували О. Вернидубов, Л. Кришпатюк. Луцьк, 2015. 32 с.
12. Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 17.10.2003. Дата приєднання України: 06.03.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 11.05.2023).
13. Микитюк І. Музей української спадщини у Канаді. *Разом*. 2016. 15 вересня. URL: <http://razom.media/muzej-ukrajinskoji-spadshchynu-u-kanadi/> (дата звернення: 02.05.2023).
14. Міжнародна рада музеїв ICOM затвердила нове визначення музею. URL: https://lb.ua/culture/2022/08/25/527373_mizhnarodna_rada_muzeiv_icom.html (дата звернення: 11.05.2023).
15. Музей горюньської культури. 27.04.2021. URL: <https://novoslobidska-gromada.gov.ua/muzej-gorjunskoj-kulturi-14-35-41-27-04-2021/> (дата звернення: 13.05.2023).
16. Музей традиційного народного мистецтва як інтерактивний простір нематеріальної культурної спадщини Одещини. 29.07.2022. URL: <https://uccs.org.ua/novynny/muzej-tradytsijnoho-narodnoho-mystetstva-iak-interaktyvnyj-prostir-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchynu-odeshchynu/> (дата звернення: 13.05.2023).
17. На Вінниччині відкрили перший в Україні Музей ткацтва. 16.10.2019. URL: <https://www.myvin.com.ua/news/7347-na-vinnychchini-vidkryly-pershyi-v-ukraini-muzei-tkatstva> (дата звернення: 13.05.2023).
18. Надольська В. В. Театралізація у музейній діяльності. *Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 11. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2021. С. 25–30.*
19. Надольська В. В. Міжнародні музейні фестивалі: рекреаційний та професійний виміри. *Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 9. Луцьк, 2018. С. 238–242.*

20. Надольська В. В. Середовищний музей як форма збереження та актуалізації історико-культурного ландшафту. *Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 12. Луцьк, 2022. С. 25–28.*
21. Національний музей українського народного декоративного мистецтва України. URL: <https://www.mundm.kiev.ua/> (дата звернення: 02.05.2023).
22. Новікова Г. Феномен тематичного парку як інноваційної моделі середовищних музеїв у XXI ст. *Культура України. Серія: культурологія. 2018. Вип. 60. С. 98–106.*
23. Проненко І. В. Сучасний розвиток музеїв-скансенів в українській музейній структурі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2018. Том 20. С. 91–97.*
24. У Пекіні відкрили перший у країні Музей нематеріальної культурної спадщини. 14.03.2022. URL: <https://ukrainian.cti.cn/culture/3425/20220314/742261.html> (дата звернення: 13.05.2023).
25. Шевченко Н. О. Актуалізація культурної спадщини як ресурс модернізації та розвитку сучасних туристичних дестинацій. *Мистецтвознавчі записки. 2019. Вип. 35. С. 49–53.*
26. Ayşe Selin Dülger, Beyza Hatırnaz. Intangible Cultural Heritage Museum in The Heart Of Turkey. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism. 2018. 3(1). P. 51–65.*
27. Beamish Museum. URL: <https://www.beamish.org.uk/> (дата звернення: 12.05.2023).
28. Museumsdorf Cloppenburg – Niedersächsisches Freilichtmuseum. URL: <https://museumsdorf.de/en/9246-2/> (дата звернення: 12.05.2023).

REFERENCES

1. Aksonova N. V. (2019) Potensial nematerialnoi kulturnoi spadshchyny v umovakh hlobalizatsii: stan i perspektyvy. [The potential of intangible cultural heritage in the conditions of globalization: state and prospects]. *Geography and tourism*, 48. 62–73 [in Ukrainian].
2. Bosyk Z. O. (2015) Nematerialna kulturna spadshchyna Ukrainy v konteksti suspilnoho rozvytku ta kulturnoi polityky derzhavy. [Intangible cultural heritage of Ukraine in the context of social development and cultural policy of the state]. *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 2. 35–39 [in Ukrainian].
3. Havryliuk A. (2018) Atraktivnist nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy: turyzmoznavchyi aspekt [Attractiveness of the intangible cultural heritage of Ukraine: the tourism aspect]. *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts. Series: Tourism*, 1. 18–28 [in Ukrainian].
4. Havryliuk A. M. (2019) Turystychnе portfolio elementa nematerialnoi kulturnoi spadshchyny yak zasib realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky v Ukraini [Tourism portfolio of the element of intangible cultural heritage as a means of implementation of state regional policy in Ukraine]. *Scientific notes of the Tavri National University named after V. I. Vernadskyi. Series: Governance*, том 30 (69), Nr 2. 21–26 [in Ukrainian].
5. Hrytsak N. (2013) Pershyi v Ukraini muzei vivcharstva [The first museum of sheep breeding in Ukraine]. 22.05.2013. URL: <https://hutsul.museum/events/2013/museum-of-sheep-husbandry/> (application date: 13.05.2023) [in Ukrainian].
6. Dychkovskiy S. I. (2020) Turystychna diialnist skanseniv u systemi aktualizatsii resursiv nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [Tourist activity of scans in the system of updating resources in non-material cultural decline]. *Culture and modernity*, 1. 17–26 [in Ukrainian].
7. Dutchak O. I. (2017) Nematerialna kulturna spadshchyna YuNESKO v Ukraini: perspektyvy vykorystannia v industrii turyzmu [Non-material cultural heritage of UNESCO in Ukraine: prospects for winning in the tourism industry]. *Carpathian region*, 1 (9). 165–170 [in Ukrainian].
8. Ieliseieva T. (2013) Muzei Volynskoi ikony. Do 20 richchia diialnosti [Museum of the Volynsky icon. Up to 20 hours of activity]. *Volynska ikona: doslidzhennia ta restavratsiia: nauk. zb. Vyp. 20: Materialy XX Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, m. Lutsk, 27–28 serpnia 2013 roku / [red. hrupa: A. Syliuk ta in.]. Lutsk. 6–8 [in Ukrainian].*
9. Iefimova V. (2017) Muzei solomianoho mystetstva «Solomiane dyvo» [Museum of straw art «Straw wonder»]. 10.11.2017. URL: (application date: 13.05.2023) [in Ukrainian].
10. Kompaniists T. (2022) Park Kyivska Rus – tsentr ukrainskoi istorii ta kultury [Park Kievan Rus – the center of Ukrainian history and culture]. 31.05.2022. URL: <https://ikyany.com/uk/eternal-park-kyivska-rus-czentr-ukrayinskoyi-istoriyi-ta-kultury> (application date: 12.05.2023) [in Ukrainian].
11. Komunalni ta hromadski muzei Volynskoi oblasti v 2014 rotsi (porivnialno-dovidkovyi material) [Communal and community museums of Volyn region in 2014 (powder-finishing material)] / Pidhotuvaly O. Vernydubov, L. Kryshpatiuk. Lutsk, 2015. 32 p. [in Ukrainian].
12. Konventsiiia «Pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny» vid 17.10.2003 [Convention «On the Protection of Intangible Cultural Property» of 10/17/2003]. Data pryiednannia Ukrainy: 06.03.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (application date: 11.05.2023) [in Ukrainian].
13. Mykytiuk I. (2016) Muzei ukrainskoi spadshchyny u Kanadi [Museum of the Ukrainian Spadshchina near Canada]. *Together*. 15 veresnia. URL: <http://razom.media/muzej-ukrajinskoji-spadschyny-u-kanadi/> (application date: 02.05.2023) [in Ukrainian].
14. Mizhnarodna rada muzeiv ICOM zatverdyla nove vyznachennia muzeiu [The International Council of Museums ICOM confirmed a new appointment for the museum]. URL: https://lb.ua/culture/2022/08/25/527373_mizhnarodna_rada_muzeiv_icom.html (application date: 11.05.2023) [in Ukrainian].
15. Muzei horiunskoi kultury [Goriun Culture Museum]. 27.04.2021. URL: <https://novoslobidska-gromada.gov.ua/muzej-gorjunsckoi-kulturi-14-35-41-27-04-2021/> (application date: 13.05.2023) [in Ukrainian].

16. Muzei tradytsiinoho narodnoho mystetstva yak interaktyvnyi prostir nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Odeshchyny [Museum of Traditional Folk Art as an Interactive Expanse of Intangible Cultural Heritage of Odessa Region]. 29.07.2022. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/muzej-tradytsijnoho-narodnoho-mystetstva-iaak-interaktyvnyj-prostir-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-odeshchyny/> (application date: 13.05.2023).
17. Na Vinnychchyni vidkryly pershyi v Ukraini Muzei tkatstva [The first museum of weaving in Ukraine opened in Vinnytsia region]. 16.10.2019. URL: <https://www.myvin.com.ua/news/7347-na-vinnychchyni-vidkryly-pershyi-v-ukraini-muzei-tkatstva> (application date: 13.05.2023) [in Ukrainian].
18. Nadolska V. V. (2021) Teatralizatsiia u muzeinii diialnosti [Theatricalization at the museum activity]. *Volynskiy muzeinyi visnyk*: Nauk. zb.: Vyp. 11. Lutsk : PP «Volynska drukarnia». 25–30 [in Ukrainian].
19. Nadolska V. V. (2018) Mizhnarodni muzeini festyvali: rekreatsiniy ta profesiiniy vymiry [International Museum Festivals: Recreational and Professional Worlds]. *Volynskiy muzeinyi visnyk*: Nauk. zb.: Vyp. 9. Lutsk. 238–242 [in Ukrainian].
20. Nadolska V. V. (2022) Sere dov yshchnyy muzei yak forma zberezhen nia ta aktualizatsii istoryko-kulturnoho landshaftu [The Middle Museum as a form of conservation and updating of the historical and cultural landscape]. *Volynskiy muzeinyi visnyk*: Nauk. zb.: Vyp. 12. Lutsk. 25–28 [in Ukrainian].
21. Natsionalnyi muzei ukrainskoho narodnoho dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy [National Museum of Ukrainian Folk Decorative Arts]. URL: <https://www.mundm.kiev.ua/> (application date: 02.05.2023) [in Ukrainian].
22. Novikova H. (2018) Fenomen tematychnoho parku yak innovatsiinoi modeli sere dov yshchnykh muzeiv u XXI st. [The phenomenon of the theme park as an innovative model of medium museums in the XXI century.]. *Culture of Ukraine. Series: cultural studies*, 60. 98–106 [in Ukrainian].
23. Pronenko I. V. (2018) Suchasnyi rozvytok muzeiv-skanseniv v ukrainskii muzeinii strukturi [Modern development of museums-scans in the Ukrainian museum structure]. *Actual problems of national and world history*, 20. 91–97 [in Ukrainian].
24. U Pekini vidkryly pershyi u kraini Muzei nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [The country’s first Museum of Intangible Cultural Heritage was opened in Beijing]. 14.03.2022. URL: <https://ukrainian.cri.cn/culture/3425/20220314/742261.html> (application date: 13.05.2023) [in Ukrainian].
25. Shevchenko N. O. (2019) Aktualizatsiia kulturnoi spadshchyny yak resurs modernizatsii ta rozvytku suchasnykh turystychnykh destynatsii [Actualization of cultural heritage as a resource for modernization and development of modern tourist destinations]. *Art history notes*, 35. 49–53 [in Ukrainian].
26. Ayşe Selin Dülger, Beyza Hatırnaz (2018) Intangible Cultural Heritage Museum in The Heart Of Turkey. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 3(1). 51–65
27. Beamish Museum. URL: <https://www.beamish.org.uk/> (application date: 12.05.2023)
28. Museumsdorf Cloppenburg – Niedersächsisches Freilichtmuseum. URL: <https://museumsdorf.de/en/9246-2/> (application date: 12.05.2023)

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 793.3+73]-047.84

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-4>

Лі ЧЖИ,

orcid.org/0000-0002-1371-3400

аспірант кафедри музикознавства та культурології

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

(Суми, Україна) LeeZhi@ukr.net

СИНТЕЗ ТАНЦЮ ТА ПЛАСТИЧНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ

Мета статті – висвітлити можливі шляхи синтезу танцю із пластичними видами мистецтв. Методи дослідження. Для реалізації досягнення поставленої мети в даній розвідці було використано комплекс методів: загальнонаукові – аналіз, синтез, узагальнення, які застосовувалися задля з'ясування стану розробленості проблеми синтезу танцю та пластичних видів мистецтв; конкретно-наукові – термінологічний аналіз та інтерпретація, що використовувалися при визначенні базових понять нашого дослідження; порівняльно-зіставний аналіз задля виокремлення основних видів пластичних мистецтв та можливого синтезу останніх із мистецтвом танцю. Результати. Особливим видом мистецтва, в якому художні образи створюються за допомогою пластичних рухів тіла людини є танець. У танці пластичність характеризується плавністю та витонченістю. Констатовано, що пластичними видами мистецтв є просторові, витончені мистецтва, які створюються за допомогою обробки речовинного матеріалу та сприймаються завдяки зору і мають предметний характер. З'ясовано, що синтез танцю та пластичних видів мистецтв функціонує на рівні образотворчого мистецтва та танцю (живописна та скульптурна спадщина французького митця Едгара Дега), а також танцю та образотворчого мистецтва (скульптурні шедеври французького митця Огюста Родена стали основою танцювальних мініатюр єврейського балетмейстера Леоніда Якобсона). Розглянуто взаємозв'язок танцю із графікою. Сфокусовано увагу на графічні надбання французького художника Жана Еффеля, які стали основою балетних спектаклів. Наукова новизна статті визначається тим, що серед вітчизняних та іноземних наукових розвідок обмаль праць, які висвітлюють проблему взаємозв'язку різних видів мистецтв, зокрема просторових, тимчасових та просторо-часових, а також відсутні праці, які окремо розкривають питання синтезу танцю та пластичних видів мистецтв.

Ключові слова: танець, пластичність, пластичні мистецтва, синтез, взаємодія.

Lee ZHI,

orcid.org/0000-0002-1371-3400

graduate student of the Department of Musicology and Cultural Studies

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) LeeZhi@ukr.net

SYNTHESIS OF DANCE AND PLASTIC ARTS

The purpose of the article is to highlight possible ways of synthesizing dance with plastic arts. Research methods. To achieve the set goal, a complex of methods was used in this study: general scientific methods – analysis, synthesis, generalization, which were used to find out the state of development of the problem of synthesizing dance and plastic arts; specific scientific – terminological analysis and interpretation used in defining the basic concepts of our research; a comparative analysis in order to distinguish the main types of plastic arts and a possible synthesis of the latter with the art of dance. Results. A special type of art in which artistic images are created with the help of plastic movements of the human body is dance. In dance, plasticity is characterized by fluidity and grace. It is established that plastic arts are spatial, sophisticated arts that are created by processing material and are perceived by sight and have an objective nature. It is found that the synthesis of dance and plastic arts functions at the level of fine art and dance (painting and sculptural heritage of the French artist Edgar Degas), as well as dance and fine art (sculptural masterpieces of the French artist Auguste Rodin became the basis of the dancing miniatures of the Jewish ballet master Leonid Jacobson). The relationship between dance and graphics is considered. Attention is focused on the graphic assets of the French artist Jean Eiffel, which became the basis of ballet performances. The scientific novelty of the article is determined by the fact that among domestic and foreign scientific studies there is a lack of works that highlight the problem of the relationship of various types of art, in particular spatial, temporal and spatio-temporal, as well as there are no works that separately reveal the issue of the synthesis of dance and plastic types of art.

Key words: dance, plasticity, plastic arts, synthesis, interaction.

Постановка проблеми. На сучасній мистецькій сцені надзвичайно актуальним і значущим є проблема синтезу танцю та пластичних видів мистецтв, взаємозв'язок яких спроможний руйнувати кордони між видами мистецтва, створюючи багатовимірний досвід для глядачів. Синтез танцю та пластичних видів мистецтв забезпечує свіжий погляд на усталені форми мистецтва, а також надає можливість для міждисциплінарної співпраці та експериментів.

Ключовою перевагою синтезу танцю та пластичних видів мистецтв є можливість створити візуальний і чуттєвий досвід, який залучає аудиторію на багатьох рівнях. Включення елементів пластичних видів мистецтв, таких як скульптура, інсталяція та візуальні проєкції, до танцювальних постановок може створити динамічний та інтерактивний візуальний ландшафт, який доповнює рухи танцівників. Синтез танцю та пластичних видів мистецтв пропонує новий спосіб інтерпретації та презентації традиційних форм мистецтва. Митці з різним досвідом та власними уявленнями спроможні об'єднуватися задля створення справді унікальних та інноваційних творів.

Аналіз досліджень. У контексті розгляду проблеми нашого дослідження цінними науковими працями стали розвідки українських вчених, зокрема Д. Бернадської, яка піднімає питання сучасної хореографії в контексті синтезу мистецтв (Бернадська, 2013) та О. Зінич, яка аналізує особливості пластичного мистецтва в сучасному французькому балетному театрі (Зінич, 2009).

Аспектно дотичними до проблеми дослідження стали праці вітчизняних науковців, які висвітлюють окремі питання взаємодії пластичних видів мистецтв із хореографією. Так, А. Дем'янчук робить спробу розкрити значення образотворчого мистецтва в оформленні балетних постановок (Дем'янчук, 2018). Водночас, вплив творів образотворчого мистецтва на створення хореографічних образів розглядає Н. Кіптілова (Кіптілова, 2015). У свою чергу, синтезувати хореографічне та образотворче мистецтво намагається Л. Хухра (Хухра, 2019).

Проблема синтезу мистецтв, зокрема взаємозв'язок танцювального мистецтва із просторовими, просторово-часовими видами мистецтв, стала предметом наукового пошуку іноземних вчених, а саме: Стівена Браун (Steven Brown) та Еллен Діссанаяке (Ellen Dissanayake) (Brown, 2018).

Однак, незважаючи на активну увагу вітчизняних та іноземних вчених до окремих питань досліджуваного феномену, проблема взаємодії мистецтва танцю із пластичними видами мистецтв є недостатньо висвітленою.

Мета статті. Мета дослідження полягає у висвітленні можливих шляхів синтезу танцю із пластичними видами мистецтв.

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація) та конкретно-наукові (термінологічний, історико-генетичний, ретроспективний, порівняльно-зіставний аналіз) методи.

Виклад основного матеріалу. На основі застосування термінологічного аналізу можемо констатувати, що термін «танець» представляє собою вид мистецтва в якому художні образи створюються за допомогою засобів пластичних рухів людського тіла. Останній, як правило, вживається у вузькому та широкому значеннях. Так, у вузькому значенні танець сягає історично пізніх форм. Натомість, в широкому – танець постає як особливий вид людської діяльності, де через пластичну виразність та ритмічні рухи й пози реалізуються уявлення особистості про себе і про світ. Під таким кутом зору, доречно сфокусувати увагу на понятті «пластичність» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005).

У результаті термінологічного аналізу та інтерпретації наукової думки доведено, що «пластичність» сягає грецького терміну «plastike». Останній означає «ліпний», «скульптурний». Як наслідок, під пластичністю ми розуміємо полісемантичне явище, своєрідну культурно-стильову категорію, яка тяжіє до вираженої тенденції щодо історичної еволюції своїх форм, визначаючи естетичні домінанти різноманітних епох та періодів людського розвитку.

Наголосимо, в мистецтві пластичність ототожнюється з лінійністю та графічністю, котра виступає специфічною якістю, яка позиціонує мальовничість, формує образ. Порівняльно-зіставний аналіз надає можливість зауважити, в мистецтві танцю пластичність означає плавність, витонченість рухів. Натомість, наприклад, у скульптурі пластичність характеризує художню виразність об'ємної форми, яка виявляється завдяки відчуттям внутрішньої наповненості, пропорційності, гармонійності, витонченості твору. Можемо говорити, що пластичність представляє собою своєрідний канал, через який здійснюється взаємодія різних художніх структур. Вона виступає зоною можливого зближення мистецтв, виявляє їхнє прагнення до нового виміру.

Звертаючи увагу на сутнісні характеристики поняття пластичності вважаємо за належне зорієнтувати свою увагу на термін «пластичні мистецтва». Так, на основі застосування термінологічного аналізу було встановлено, що пластичні мистецтв – це просторові, витончені мистецтва,

які сприймаються за допомогою зору. Твори пластичних видів мистецтв мають предметний характер. Вони створюються шляхом обробки речовинного матеріалу та існують у просторі.

Застосування загальнонаукових та конкретно-наукових методів дослідження, зокрема порівняльно-зіставного аналізу, було виокремлено основні види пластичних мистецтв, а саме: архітектуру, скульптуру, живопис, графіку, декоративне та прикладне мистецтво, дизайн.

Варто зазначити, сприйняття зразків пластичних мистецтв можливе за допомогою дотику в реальному просторі (скульптура, декоративно-прикладне мистецтво і т. д.). Підтримуючи думку О. Зінич ми стверджуємо, що пластичні види мистецтв прагнуть до синтезу. Вони тяжіють до злиття та взаємодії як в середині свого виду, так і поза його межами. Саме тому, пластичні види мистецтв є невід'ємною складовою просторово-часових мистецтв, зокрема театру, кіно, танцю (Зінич, 2009).

Аналіз та узагальнення наукової праці А. Дем'янчук (Дем'янчук, 2018) надає змогу констатувати, властива мистецтву танцю пластичність дозволяє останньому взаємодіяти із різними видами мистецтв, зокрема пластичними. Танець постійно перебуває в безпосередній комунікації із живописом, скульптурою та графікою. Він відчуває їхній вплив і, в свою чергу, позначається на них. Танець, використовує елементи пластичних мистецтв, зокрема колір, пластику скульптурних форм, ефекти висвітлення, композиційні структури. У той час, митці пластичних видів мистецтв намагаються зафіксувати швидкоплинну красу танцювального мистецтва.

Ми стверджуємо, твір пластичного мистецтва є зафіксованим, зокрема в живописному чи скульптурному матеріалі. Він піддається тиражуванню та багаторазовому відтворенню. Натомість, танець миттєвий. Його неможливо відтворити з точністю до попереднього варіанту. Танець існує тільки в процесі виконання, тоді як живопис та скульптура залишаються на майбутні покоління.

Застосування загальнонаукових методів дослідження засвідчують, синтез мистецтва танцю із пластичними видами мистецтв, зокрема живописом та скульптурою став провідною метою творчості французького художника і скульптора, представника напрямку реалізму та одного із співзасновників імпресіонізму Едгара Дега. Захоплюючись танцем, близько 1500 живописних полотен Дега присвячені балеринам (див. рис. 1 «Танцівниці в голубому» та рис. 2 «Репетиція балету на сцені»). З'ясовано, що Едгар Дега писав балерин

не тільки в своїй майстерні, а й під час репетиційних занять та спектаклів. Так, за допомогою кольору, елементів танцювального мистецтва Дега мав намір відтворити рухи та пози балерин.

Рис. 1. «Танцівниці в голубому» (Trachtman)

Рис. 2. «Репетиція балету на сцені» (Kelly, 2018)

Узагальнюючи розвідки іноземних науковців (Джулія Фіоре (Julia Fiore) «Правда про балетних танцюристів Дега» (The Sordid Truth behind Degas's Ballet Dancers) (Fiore Julia), Пол Трахтман (Paul Trachtman) «Дега та його танцівниці» (Degas and His Dancers) (Trachtman Paul)) нами було встановлено, намагання Дега відобразити танцювальне мистецтво не обмежувалося живописом. Так, можемо говорити про взаємозв'язок танцю зі скульптурою, де воскова скульптура Едгара Дега «Маленька 14-ти річна танцівниця» стала яскравим прикладом означеного синтезу (див. рис. 3 Воскова скульптура Едгара Дега «Маленька 14-ти річна танцівниця»). Аналізуючи скульптурний шедевр Дега можемо засвідчити, останній

передає образ юної балерини. Підтвердженням чого є пуанти, балетна пачка, корсет.

Рис. 3. Воскова скульптура Едгара Дега «Маленька 14-ти річна танцівниця» (Kelly, 2018)

Підсумовуючи вище викладені думки доходимо висновку, що синтез танцю та пластичних видів мистецтв функціонує на рівні образотворчого мистецтва (живопис, скульптура) та танцю і, навпаки, танцю та образотворчого мистецтва. Свідченням чого є представлені балетмейстерами постановки, які містять композиції пластичних мистецтв. Наприклад, елементи скульптури присутні в балетах «Спартак», «Ікар», «Весна священная». Водночас, єврейський балетмейстер Леонід Якобсон, надихаючись скульптурними шедеврами французького митця Огюста Родена, створив низку танцювальних мініатюр (Кіптілова, 2015).

Висвітлюючи можливі шляхи синтезу танцю із пластичними видами мистецтв, варто сконцентрувати увагу на взаємодії останнього із графікою. Так, французький художник Жан Еффель та його графічні серії стали фундаментальною основою балетного спектаклю «Створення світу», сюжет якого повідує нам створення Землі та перших людей, зокрема Адама і Єви.

Нами було з'ясовано, що шлях образотворчого мистецтва пролягає від подіб до значень

Натомість, шлях мистецтва танцю – від значень до подіб. Танець і пластичні види мистецтв володіють способами та засобами створення художнього образу. Більш того, реальна система взаємодії двох мистецтв створює певну цілісність.

Висновки. Використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів дозволили визначити базові поняття дослідження та з'ясувати, особливим видом мистецтва, де художні образи створюються за допомогою рухів тіла людини є танець. Останній тісно пов'язаний із пластичністю, яка в танці характеризується плавністю та витонченістю рухів. Доведено, що під пластичними видами мистецтв розуміються просторові, витончені мистецтва, які створюються за допомогою обробки речовинного матеріалу та сприймаються за допомогою зору і мають предметний характер. Виокремлено основні види пластичних мистецтв (архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративне та прикладне мистецтво, дизайн).

З'ясовано, що синтез танцю та пластичних видів мистецтв функціонує на рівні образотворчого мистецтва та танцю (живописна та скульптурна спадщина французького митця Едгара Дега), а також танцю та образотворчого мистецтва (скульптурні шедеври французького митця Огюста Родена стали основою танцювальних мініатюр єврейського балетмейстера Леоніда Якобсона). Розглянуто взаємозв'язок танцю із графікою. Сфокусовано увагу на графічні надбання французького художника Жана Еффеля, які стали основою балетних спектаклів.

Встановлено, танець використовує елементи пластичних мистецтв, зокрема колір, пластику скульптурних форм, ефекти висвітлення, композиційні структури. У той час, пластичні мистецтва намагаються зафіксувати швидкоплинну красу танцювального мистецтва.

Наукова новизна статті визначається тим, що серед вітчизняних та іноземних наукових розвідок обмаль праць, які висвітлюють проблему взаємозв'язку різних видів мистецтв, зокрема просторових, тимчасових та просторо-часових, а також відсутні праці, які окремо розкривають питання синтезу танцю та пластичних видів мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернадська Д. Сучасна хореографія в контексті синтезу мистецтв. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [ред.-упоряд. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич, 2013. Вип. 7. С. 78–86.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і год. ред. В. Т. Бусел]. Київ, 2005.
3. Дем'янчук А. Роль образотворчого мистецтва в оформленні балетних постановок. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (55). С. 19–23.
4. Зінич О. Мова пластики в сучасному французькому балетному (пластичному) театрі: метаморфози форм руху. *Студії мистецтвознавчі*. 2009. № 4 (28). С. 80–89.

5. Кіптілова Н. Вплив творів образотворчого мистецтва на створення хореографічних образів. 2015. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/Kiptilova-N.-V.-Vplyv-tvoriv-obrazotvorchoho-mystetstva-na-stvorennia-khoreorafichnykh-obraziv.pdf>.
6. Хухра Л. Поняття та напрямки синтезування хореографічного та образотворчого мистецтва. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (72). С. 33–35.
7. Brown S., Dissanayake E. The Synthesis of the Arts: From Ceremonial Ritual to «Total Work of Art». *Evolutionary Sociology and Biosociology*. 2018. Vol. 3. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2018.00009/full>
8. Fiore J. The Sordid Truth behind Degas's Ballet Dancers. URL: artsy.net
9. Kelly R.-A. Degas' Dancers: How Ballerinas Inspired the Iconic. *Impressionist Artist*. 2018. Pp. 34–36.
10. Trachtman P. Degas and His Dancers. URL: Smithsonianmag.com

REFERENCES

1. Bernadska, D. (2013). *Suchasna khoreografiya v konteksti syntezy mystetstv* [Contemporary choreography in the context of art synthesis]. *Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers* / [editors-compilers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomyra]. Drohobych: Publishing House «Helvetica», 7, 78–86 [in Ukrainian].
2. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy* (2005) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] [uklad. i hod. red. V. T. Busel]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Demyanchuk, A. (2018). *Rol obrazotvorchoho mystetstva v oformlenni baletnykh postanovok* [The role of fine art in the design of ballet productions]. *Molodyy vchenyy*, 3 (55), 19–23 [in Ukrainian].
4. Zynych, O. (2009). *Mova plastyky v suchasnomu frantsuzkomu baletnomu (plastychnomu) teatri: metamorfozy form rukhu* [The language of plasticity in modern French ballet (plastic) theater: metamorphoses of forms of movement]. *Studiyi mystetstvoznavchi*, 4 (28), 80–89 [in Ukrainian].
5. Kiptilova, N. (2015). *Vplyv tvoriv obrazotvorchoho mystetstva na stvorennia khoreorafichnykh obraziv* [The influence of works of fine art on the creation of choreographic images]. URL: <https://kultart.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/Kiptilova-N.-V.-Vplyv-tvoriv-obrazotvorchoho-mystetstva-na-stvorennia-khoreorafichnykh-obraziv.pdf> [in Ukrainian].
6. Khukhra, L. (2019). *Ponyattya ta napryamky syntezuvannya khoreorafichnoho ta obrazotvorchoho mystetstva* [Concepts and directions of synthesizing choreographic and visual arts]. *Molodyy vchenyy*, 8 (72), 33–35.
7. Brown S. & Dissanayake, E. (2018). The Synthesis of the Arts: From Ceremonial Ritual to «Total Work of Art». *Evolutionary Sociology and Biosociology*, 3. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2018.00009/full>
8. Fiore, J. The Sordid Truth behind Degas's Ballet Dancers. URL: artsy.net
9. Kelly, R.-A. (2018). Degas' Dancers: How Ballerinas Inspired the Iconic. *Impressionist Artist*, 34–36.
10. Trachtman, P. Degas and His Dancers. URL: Smithsonianmag.com

УДК 7.012(03)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-5>**Іван НЕБЕСНИК,***orcid.org/0000-0003-3931-5221**кандидат мистецтвознавства,
завідувач кафедри дизайну, доцент кафедри дизайну
Закарпатської академії мистецтв
(Ужгород, Україна) nebesnyk@gmail.com***Галина БУЧКІВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-4836-8280**доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та технологій
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) buchkivska1810@gmail.com***Володимир ХАЛАЙЦАН,***orcid.org/0000-0001-5333-9604**кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та технологій
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) halaycan13@gmail.com*

РОЗВИТОК ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ У ХХІ СТОЛІТТІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено огляд графічного дизайну у ХХІ столітті. Визначено, що графічний дизайн – це сфера професійної діяльності, сутність якої полягає в проєктуванні візуальних комунікацій, які призначені для передачі повідомлень соціальним групам з визначеними цілями. Обґрунтовано, що в ХХІ столітті графічний дизайн було введено як дисципліну у вишах України. Його можна віднести до числа художніх професій, які за основу мають візуальну комунікацію та добре розвинену уяву. Зазвичай термін «графічний дизайн» використовують для самого процесу виготовлення дизайнерського виробу. Зазначено, що графічний дизайн класифікують в залежності від категорії призначення: типографія, оформлення книжок та журналів; корпоративний стиль, для виготовлення логотипів та брендів; плакатна та рекламна продукція; пакування продуктів харчування та гігієни; для створення веб-дизайну та колажів. Звернуто увагу, що у сучасному суспільстві дизайн втілює постійне прагнення людини до краси, гармонії та естетичної доцільності в усіх сферах життя і діяльності. Тому розвиток дизайну, культивування його принципів, заснованих як на давніх традиціях, так і на досвіді сучасного світу, є одним із пріоритетних завдань нашої культури та мистецтвознавства. Більше того, в останні десятиліття дизайн і дизайнери стали інструментами створення іміджу соціально-економічного розвитку української держави.

Теоретичні міркування авторів цієї статті ґрунтуються на дослідженнях, які спрямовані на розуміння екологічності у зв'язку з розробкою графічного дизайну. Раніше це поняття охоплювало географічні, соціальні та психологічні, ментальні та етичні, етнографічні та естетичні особливості, а сьогодні йдеться здебільшого про неконтрольоване, комбінаторне наповнення, нові методи та технології, спроби винайдення сучасних стилів та жанрів, ідей та речей, що базуються на не до кінця визначеному понятті «середовище графічного дизайну». Можливо, теоретичні напрацювання, які представлені в цій статті, пошук плідних уявлень про середовище графічного дизайну, що перетинають сфери історії мистецтва, культурології, соціології, екології та економіки набуваючи метафоричної форми в процесі проєктування дизайнерського виробу, допоможе досягти бажаної на практиці образної ясності, прозорості та оригінальності.

Ключові слова: графічний дизайн, сучасний графічний дизайн, тенденції розвитку, технології дизайну, дизайнерські засоби.

Ivan NEBESNYK,

orcid.org/0000-0003-3931-5221

*Candidate of Science in Art Criticism,
Associate Professor at the Department of Design,
Head of the Department of Design
Transcarpathian Academy of Arts
(Uzhgorod, Ukraine) nebesnyk@gmail.com*

Galyna BUCHKIVSKA,

orcid.org/0000-0002-4836-8280

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Artist of Ukraine,
Professor at the Department of Fine Art, Decorative-Applied Arts and Technology
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnyskyi, Ukraine) buchkivska1810@gmail.com*

Volodymyr KHALAITSAN,

orcid.org/0000-0001-5333-9604

*Candidate of Art History,
Assistant Professor at the Department of Fine Art,
Decorative-Applied Arts and Technology
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnyskyi, Ukraine) halaycan13@gmail.com*

DEVELOPMENT OF GRAPHIC DESIGN IN THE XX CENTURY: STAGES OF DEVELOPMENT

The article provides an overview of graphic design in the twenty-first century. It is determined that graphic design is a field of professional activity, the essence of which is the design of visual communications that are intended to convey messages to social groups for specific purposes. It is substantiated that in the twenty-first century graphic design was introduced as a discipline in Ukrainian universities. It can be classified as one of the artistic professions based on visual communication and well-developed imagination. Usually, the term "graphic design" is used for the process of making a design product. It is noted that graphic design is classified depending on the category of purpose: typography, design of books and magazines; corporate style, for the production of logos and brands; poster and advertising products; food and hygiene packaging; for creating web design and collages. The author emphasizes that in modern society, design embodies a person's constant striving for beauty, harmony and aesthetic expediency in all spheres of life and activity. Therefore, the development of design, the cultivation of its principles based on both ancient traditions and the experience of the modern world, is one of the priority tasks of our culture and art history. Moreover, in recent decades, design and designers have become tools for creating an image of the socio-economic development of the Ukrainian state.

The theoretical considerations of the authors of this article are based on research aimed at understanding sustainability in relation to graphic design. Previously, this concept covered geographical, social and psychological, mental and ethical, ethnographic and aesthetic features, and today it is mainly about uncontrolled, combinatorial content, new methods and technologies, attempts to invent modern styles and genres, ideas and things based on the not fully defined concept of "graphic design environment". Perhaps the theoretical developments presented in this article, the search for fruitful ideas about the graphic design environment that cross the fields of art history, cultural studies, sociology, ecology, and economics, taking on a metaphorical form in the process of designing a design product, will help achieve the imaginative clarity, transparency, and originality desired in practice.

Key words: *graphic design, modern graphic design, development trends, design technologies, design tools.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у сучасному інформаційно-медійному суспільстві графічний дизайн є дуже актуальним. Не можливо уявити життя сучасної людини без нього, адже вся інформація, яка нас оточує: постери, пакування продуктів, реклама, журнали, книги, товарні знаки – все це виготовляється з допомогою графічного дизайну. Головним завданням графічного дизайну є візуалізація інформації. Саме тому актуальним питанням є розкриття сутності

графічного дизайну та виявлення основних віхів його розвитку у XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволив нам виявити, що тенденції становлення та розвитку дизайну досліджували: В. Даниленко, В. Сьомкіна, О. Хмельовський. Питанням графічного дизайну та його особливостям присвячені роботи: О. Гладун, Н. Сбітневої, Г. Склярєнко, В. Харченко. Вивчення веб-дизайну в межах мистецтвознавства здійснювали: Д. Бородаєв, А. Лав-

рентьев, Е. Пановський. Серед зарубіжних науковців дослідженню графічного дизайну приділяли увагу: К. Ньюарк, Е. Туемлоу, П. Філь та Ш. Філь.

Мета статті є визначення сутності графічного дизайну та розгляду основних етапів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дефініція поняття «графічний дизайн» містить в собі поєднання двох термінів: «графіка» та «дизайн». Щодо поняття «графіка» то воно означає специфіку поєднання образотворчого мистецтва з технологічними і художньо-образними особливостями – умовністю, доступністю, типажністю і деякими іншими, що традиційно існують і з'явилися останнім часом на хвилі бурхливого розвитку технологій виробництва друкованої продукції (Король, 2013).

Графіка (від грецького «graphiko», «grapho» – пишу, креслю, малюю) – вид образотворчого мистецтва, головним зображувальним засобом якого є однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вуглем або іншим матеріалом, можливо віддрукований потім поліграфічним способом, переважно на папері (естап) (Куленко, 2006: 224).

Якщо звернутися до історії походження «графічного дизайну» як окремого напрямку художнього проектування, то можна виявити, що його поява пов'язана з поступовим виділенням із прикладної графіки. При чому відділення графічного дизайну відбувалося поступово у декілька етапів. Відбувалося це у період з 20-х по 60-ті роки минулого століття. Зв'язки між двома окресленими напрямками є досить сильними і на сьогодні, станом на початок 2020-х років, тим більше, що на нинішньому етапі їх зміцнює рух і тяжіння до «крафтовості» («рукотворності») (Титаренко, 2014: 42).

В українській мові термін «дизайн» використовується для позначення широкого кола явищ. «Дизайн – це художнє конструювання та оздоблення речей (знарядь праці, промислових виробів та інтер'єрів). Мистецтво дизайну – це художньо-творча діяльність, спрямована на створення нових видів виробів, що відповідають потребам суспільства (корисність, зручність, краса тощо). Відповідна галузь художнього та наукового знання; технічна естетика» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009: 294)

На думку науковців, термін «графічний дизайн» виник у 1922 році в США і пов'язаний він з ім'ям американського дизайнера Вільяма Еддісона Двіггінса (William Addison Dwiggins). Він в свою чергу виділив три категорії графічного дизайну:

- fine art printing («високохудожні відбитки»);
- utilitarian printing («допоміжний друк»);
- printing for purpose («друк для певної мети»).

Саме останнє визначення якнайкраще підходить до графічного дизайну: це і розробка шрифтів, розробка плакатів, оголошень, оформлення різного роду реклами. Графічний дизайн як самостійний напрямок дизайну зародився у Німеччині. Головною подією цьому слугувала перша друкована книга (Король, 2013).

Дж. К. Джонс вважає, що проектування, це особлива творча діяльність, яка постійно змінюється. На його думку існує чотири методи проектування:

- 1) дивергенція (метод дослідження проектних ситуацій);
- 2) дивергенція (метод пошуку ідей та розширення меж дослідження);
- 3) трансформація (метод дослідження структури проблеми);
- 4) конвергенція (як метод оцінки).

Також Джонс пропонує в процесі проектування активно застосовувати синкретику, морфологічні карти, мозкову атаку, ліквідацію тупикових ситуацій (Безугла, 2020: 95).

Розглянувши підходи науковців, щодо визначення поняття «графічний дизайн» виділено наступні їх спільні риси:

- оскільки графічний дизайн має інтегральну природу творчості, то чіткі межі формулювання його сутності відсутні, а критерії його оцінки й трансформації базових понять доволі невизначені. У багатьох випадках термін «графічний дизайн» супроводжується розумінням усієї графіки, незалежно від того яким є її функціональне призначення і коли й для чого вона була виконана;
- засоби виразності графічного дизайну не можна сприймати у відриві від вербальної інформації, яка у кінцевому продукті дизайну набуває рис емоційного вираження;

– графічний дизайн і прикладна графіка об'єднані усталеним набором робочих зображувальних інструментів, зокрема це може бути символіка, шрифти й орнаментика. Водночас очевидними є і відмінності між ними: зокрема у випадку прикладної графіки прикметник «прикладна» означає «нестанкова», а у випадку із дизайном слово «графічний» передає те, що графічний компонент є по-суті другорядним відносно дизайнерської справи;

– візуально-пластична мова графічного дизайну представляє собою складну й специфічну систему, де взаємозалежними є поняття знаковості (образотворчості) й структурності (формотворчості);

– оскільки розвиток графічного дизайну відбувається водночас і паралельно з численними напрямками мистецтва, образні засоби дизайну мають відповідати художній мові мистецтва (Гула, 2020: 28).

У XXI столітті науковці визначаючи два напрямки розвитку графічного дизайну – це «глобалізаційний» (реалізований більше дизайн-продукцією сучасних українських агенцій та студій) та «національний» (представлений проектами мистецьких шкіл). Але, на нашу думку, варто вказати на формування третього – «змішаного напрямку» (в галузі дизайн-освіти). За сприятливих умов з нього може прорости самостійна якість (моделі) українського графічного дизайну. Так званий «змішаний напрямок» утворюється від переплетіння привнесених уніфікованих форм проектування, нових технологій і традиційного національного світосприйняття, в основі якого лежить розуміння доцільності як естетичної категорії та гармонійне поєднання функціонального й художнього (Гладун, 2007: 47).

На сьогоднішній день на професійне становлення графічного дизайнера впливають певні чинники: соціальні потреби, вимоги ринку праці та стейкхолдерів, загальні вимоги системи професійної дизайн-освіти, які регламентовані нормативно-правовими документами (переліком і паспортом професій, стандартами вищої освіти, освітніми програмами тощо).

Сучасні дизайнери працюючи в графічному дизайні повинні вміти:

1. Здійснювати концептуальне проектування об'єктів дизайну з урахуванням функціональних, технічних, технологічних, екологічних та естетичних вимог (за спеціалізацією).

2. Вміти проводити проектний аналіз усіх впливових чинників і складових проектування та формування авторської концепції проекту.

3. Бути здатними розуміти і використовувати причинно-наслідкові зв'язки у розвитку дизайну та сучасних видів мистецтва.

4. Вміти застосовувати у практичній діяльності виражальні художньо-пластичні можливості різних видів конструкційних матеріалів, інноваційних технологій і сучасних засобів.

6. Вміти використовувати цифрові програмні продукти з метою розв'язання художньо-проектних завдань.

7. Вміти застосовувати засоби спеціального рисунка та живопису (за спеціалізаціями).

8. Вміти вести ефективну економічну діяльність у галузі дизайну, професійно просувати на споживчому ринку власні творчі продукти.

9. Вміти створювати широко затребуваний на ринку та соціально відповідальний дизайнерський продукт (товар, послугу).

10. Уміти переконливо демонструвати споживачу привабливість, художню цінність й економічно обґрунтовану вартість новоствореного дизайнерського продукту (Цзю Дутін, 2022: 47).

Розглядаючи різні визначення та авторські концепції терміна «графічний дизайн», легко переконатися, що достатньо часто він означає діяльність художників у поліграфічній промисловості, рекламі, веб-дизайні, значно частіше – продукт цієї діяльності (предмет або систему речей), іноді – галузь організації діяльності, узятую як ціле. У деяких випадках термін «графічний дизайн» трактується значно ширше і далеко виходить за межі позначення діяльності дизайнера з вирішення завдань серійного виробництва.

Поняття «графічний дизайн» сьогодні асоціюється з найпрогресивнішими явищами і найсучаснішими технічними досягненнями. Продукти графічного дизайну не тільки співзвучні своєму часу, але і, як правило, знаходяться попереду сучасних наукових досягнень (Король, 2013).

Графічний дизайн є феноменом художньої-проектної культури XXI століття. Зародившись на рубежі століть, він на хвилі промислової і науково-технічної революції, стрімко розвиваючись, перетворився на один з найвпливовіших видів дизайнерської діяльності. Сьогодні важко собі уявити яку-небудь сферу, в якій би не брав участі графічний дизайн. Графічний дизайн полегшує людині роботу і побут, впливає на стиль життя (Король, 2013).

Тенденції розвитку графічного дизайну XXI століття.

З розвитком технічного прогресу та появою потужних комп'ютерів графічний дизайн як мистецький прийом отримав «нове дихання» вже в XXI ст. у вигляді комп'ютерного проекту, що свідчить про його життєздатність та особливість. Сьогодні цей прийом має свою специфіку. У сучасному мистецькому просторі графічний дизайн отримав одну з провідних ролей і невід'ємне значення в сучасній образотворчій культурі. У мистецтві останніх років графічний дизайн постає в формі «вибуху» як механізм нового прочитання значень, що були структуровані до нього. На нашу думку, окрім зазначеного, популярність графічного дизайну у другому десятилітті XXI століття, обумовлена проявом «кліпового» мислення, про яке пишуть культурологи і психологи останні 10–15 років (Удріс-Бородавко, 2018: 270).

В. Даниленко звертає увагу на інформаційний світ сучасної людини, його різноманітність, особливості сучасного дизайну у повсякденному житті, які пов'язані з науково-технічними, економічними, естетичними та культурними тенденціями. Науковець детально описує історичні основи

терміну «дизайн». Поглиблюючи визначення параметрів дизайну, В. Даниленко вказує на найважливіші межі співіснування дизайну із суміжними видами діяльності.

Інформаційний світ сучасної людини, а саме його візуально-графічний аспект, має свою хронологію та особливості формоутворення, які пов'язані з науково-технічними, економічними, естетичними та культурними тенденціями. Історичні основи розвитку терміну дизайн докладно описує В. Даниленко. Поглиблюючи визначення параметрів дизайну, В. Даниленко позначає основні межі у співіснуванні дизайну із суміжними видами діяльності (Даниленко, 2005: 5).

О. Гладун аналізуючи дизайн як формотворчий чинник у сучасній системі синтезу мистецтва звертає увагу на здатність мистецтва підпорядковувати собі в умовах нової інформаційної цивілізації всі інші візуально-пластичні мистецтва та активно впливати на нову систему синтезу (Гладун, 2007: 5).

Висновки. Отже, дослідивши розвиток графічного дизайну у ХХІ столітті ми дійшли висновку, що в сучасному глобальному світі графічний дизайн тільки починає набувати розквіту. Все більше закладів вищої освіти в Україні відкриває спеціальності для підготовки фахівців з графічного дизайну. Все більш актуальними становляться графічний дизайн 3 D.

Найважливішим фактором ХХІ століття стала глобалізація суспільства, яка сприяла появі тенденції до безнаціональності та знеособленості графічного дизайну, або тенденції до «інтернаціонального стилю». Процеси глобалізації сприяли створенню стандартів у графічному дизайні, забезпечивши однакові підходи до вирішення комунікаційних завдань, ідентичні засоби та формальні прийоми дизайну, але в останнє десятиліття, ми можемо спостерігати, активний розвиток графічного дизайну з урахуванням специфіки національної культури. Пошук національного стилю в графічному дизайні характерний і для України. Це одна з найважливіших тенденцій розвитку сучасного українського графічного дизайну.

Графічний дизайн здатен не лише пробуджувати нові потреби, але й впливати на формування багатьох складніших психічних утворень, таких як світогляд, естетичні вподобання, соціальні цінності, стиль життя, моральні цінності тощо. Принципова відмінність графічного дизайну від інших видів графіки як виду художньої діяльності полягає в проектному характері графічного дизайну, в його функціональній та естетичній спрямованості на масове відтворення візуальних структур у сучасному світі комунікації. Таким чином, графічний дизайн є синтетичною творчою діяльністю, що використовує сучасні засоби передачі інформації та пов'язана з традиціями графічного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Король А. М. Теоретичні аспекти поняття «графічний дизайн». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Випуск 108.1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_21
2. Куленко М. Я. Основи графічного дизайну : підручник. К. : Кондор, 2006. 492 с.
3. Титаренко Н. В. Проблематика наукового дослідження графічного дизайну в Україні. *Вісник ХДАДМ*. 2014. № 2. С. 38–42. URL: <https://visnik.org/pdf/v2014-02-09-tytarenko.pdf>
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Безугла Р. І. Концептуалізація веб-дизайну в мистецтвознавчому дискурсі: досвід теоретичного опрацювання. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. Випуск 34. С. 94–100.
6. Гула Є. П. Сучасний графічний дизайн: специфіка інтегральної природи творчості. *Art and Design*. 2020. № 3. С. 25–33.
7. Гладун О. Глобалізаційний і національний вектори розвитку графічного дизайну України. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії* : збірник наукових праць. 2007. Випуск 7. С. 45–49.
8. Цю Дутін. Професійна підготовка майбутніх фахівців з графічного дизайну у закладах вищої освіти КНР : дис. ... доктора філософії (015 – Професійна освіта). Харків, 2022. 252 с.
9. Удріс-Бородавко Н. С. Колаж у формуванні національної моделі графічного дизайну України ХХІ століття. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2018. № 38. С. 268–280. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.38.2018.141829>
10. Даниленко В. Я. Дизайн: параметричні аспекти. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2005. № 4. С. 3–14.
11. Гладун О. Д. Дизайн як формотворчий чинник у сучасній системі синтезу мистецтв. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2007. № 4. С. 3–12.

REFERENCES

1. Korol A. M. Teoretychni aspekty poniattia «hrafichnyi dyzain» [Theoretical aspects of the concept of «graphic design»]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Pedagogical sciences.* 2013. Vypusk 108.1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_1_108_21 [in Ukrainian].
2. Kulenko M. Ya. *Osnovy hrafichnoho dyzainu [Graphic design basics] : pidruchnyk.* K. : Kondor, 2006. 492 s. [in Ukrainian].
3. Tytarenko N. V. Problematyka naukovoho doslidzhennia hrafichnoho dyzainu v Ukraini [Problems of scientific research of graphic design in Ukraine]. *Visnyk KhDADM – Bulletin of the KIAA.* 2014. № 2. S. 38–42. URL: <https://visnik.org/pdf/v2014-02-09-tytarenko.pdf> [in Ukrainian].
4. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i holov. Red. V.T. Busel. K.: Irpin: VTF «Perun», 2009. 1736 s.* [in Ukrainian].
5. Bezuhla R. I. Kontseptualizatsiia veb-dyzainu v mystetstvoznavchomu dyskursi: dosvid teoretychnoho opratsiuvannia [Conceptualization of Web Design in Art History Discourse: Experience of Theoretical Development]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku – Ukrainian culture: past, present, ways of development.* 2020. Vypusk 34. S. 94–100. [in Ukrainian].
6. Hula Ye. P. Suchasnyi hrafichnyi dyzain: spetsyfika intehralnoi pryrody tvorchosti [Contemporary graphic design: the specificity of the integral nature of creativity]. *Art and Design – Art and Design.* 2020. №3. S. 25-33. [in Ukrainian].
7. Hladun O. Hlobalizatsiinyi i natsionalnyi vektory rozvytku hrafichnoho dyzainu Ukrainy [Globalization and National Vectors of Graphic Design Development in Ukraine]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii: Zbirnyk naukovykh prats – Ukrainian art history: materials, research, reviews: Collection of scientific papers.* 2007. Vypusk 7. S. 45–49. [in Ukrainian].
8. Tszu Dutin. *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z hrafichnoho dyzainu u zakladakh vyshchoi osvity KNR [Professional Training of Future Graphic Design Specialists in Chinese Higher Education Institutions] : dys. ... doktora filosofii (015 – Profesiina osvita): Kharkiv, 2022. 252 s.* [in Ukrainian].
9. Udrys-Borodavko N. S. Kolazh u formuvanni natsionalnoi modeli hrafichnoho dyzainu Ukrainy XXI stolittia [Collage in the formation of the national model of graphic design in Ukraine of the XXI century.]. *Visnyk KNUKiM. Serii «Mystetstvoznavstvo» – KNUKiM Bulletin. Series «Art History».* 2018. № 38. S. 268–280. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.38.2018.141829> [in Ukrainian].
10. Danylenko V. Ya. *Dyzain : parametrychni aspekty [Design: parametric aspects].* *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Art.* 2005. № 4. S. 3-14. [in Ukrainian].
11. Hladun O. D. *Dyzain yak formatvorchyi chynnyk u suchasni systemi syntezy mystetstv [Design as a formative factor in the modern system of art synthesis].* *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts.* 2007. № 4. S. 3–12. [in Ukrainian].

УДК 766

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-6>**Інна ПЕТРОВА,***orcid.org/0000-0001-9095-1931**доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри графічного дизайну**Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) petrovainna1975iv@gmail.com***Олеся ВАРКАЧ,***orcid.org/0009-0006-9170-9665**старший викладач кафедри графічного дизайну**Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) olesjavarkach@ukr.net*

ОБРАЗ ПЕСТИ (ЧУМИ) В КНИЖКОВІЙ ГРАФІЦІ ТЕОДОРА КІТТЕЛЬСЕНА

У запропонованій публікації досліджено особливості формування образу Пести (Чуми) у норвезькому фольклорі та його перенесення в книжкову графіку Т. Кіттельсена. Зазначено, що вершиною творчості Т. Кіттельсена є книга «Чорна смерть» (її основу склали п'ятнадцять віршів з рисунками). «Чорна смерть» – це втілення теми Великої чуми, яка охопила Норвегію в 1346–1353 рр. У творі образ Пести персоніфіковано. Це стара жінка з порожнистими, темними, як смола, очима. У кістлявих руках вона тримає товсту чорну книгу і, звіряючись з таємничими записами, вибирає собі жертв. Чума у творі Т. Кіттельсена є символом трагедії, людської тривоги, жаху, фаталізму, її поява сповіщала, хто буде жити, а хто має померти. Песта у книзі «Чорна смерть» за своїм художнім рішенням наближається до головної героїні оповідання «Відьма» (книга «Чаклунство», 1892 р.).

В статті зазначається, що персоніфікований образ Пести як жінки з порожнистими очима в суспільній свідомості та скандинавській усній традиції сформувався не відразу (у скандинавських країнах Песта поставала в різній подобі: у вигляді людини, тварини чи предмета). До появи Пести в образі старої жінки символом епідемії виступали шури як носії хвороби; кінь, що везе на кладовище загиблого від Чуми; спустошені ферми, що заповнили всю Норвегію; криваво-червоний півень, що з'являвся в містах. Образ Чуми в людській подобі теж мав декілька варіантів – хлопчика в трикутному капелюсі; чоловіка в сірому одязі з палицею чи списом; двох блукаючих дітей (дівчинки і хлопця).

У статті презентовано аналіз композиційної побудови ілюстрацій Т. Кіттельсена до книги «Чорна смерть». Вони не мають рухливих персонажів, проте сповнені внутрішнього напруження і драматизму. Митець досягає цього за допомогою об'ємно-просторового тонального рисунку. Для посилення ефекту трагізму Т. Кіттельсен використовує техніку заливки гуашшю, а також штрихування тушішю поверх олівця для надання особливої виразності. Т. Кіттельсен був представником модерну. Темі смерті, жаху, звернення до містики, потойбічного характерні митцям зламу століть. Відгук на трагедії того часу, переосмислення подій минулого знайшли втілення в серії ілюстрацій до книги майстра.

Ключові слова: книжкова графіка, ілюстрація, візуально-образна мова, композиція, образ Пести (Чуми), Т. Кіттельсен.

Inna PETROVA,*orcid.org/0000-0001-9095-1931**Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Graphic Design Department**Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) petrovainna1975iv@gmail.com***Olesya VARKACH,***orcid.org/0009-0006-9170-9665**Senior Lecturer at the Graphic Design Department**Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) olesjavarkach@ukr.net*

THE IMAGE OF PESTA (PLAGUE) IN THE BOOK GRAPHICS OF THEODORE KITTELSEN

The proposed publication examines the peculiarities of the formation of the image of the Pest (Plague) in Norwegian folklore and its transfer to T. Kittelsen's book graphics. It is noted that the pinnacle of T. Kittelsen's work is the book "Black Death" (it is based on fifteen poems with pictures). "Black Death" is an embodiment of the theme of the Great Plague, which swept through Norway in 1346–1353. The image of the Plague is personified in the work. She is an old woman with hollow, pitch-dark eyes. She holds a thick black book in her bony hands and, checking the mysterious records, chooses her victims. The plague in the work of T. Kittelsen is a symbol of tragedy, human anxiety, horror, fatalism, its appearance announced who will live and who must die. Pesta in the book "The Black Death" is close to the main character of the story "The Witch" (the book "Witchcraft", 1892) in terms of her art decision.

The article notes that the personified image of Pesta as a woman with hollow eyes in the public consciousness and the Scandinavian oral tradition was not formed immediately (in the Scandinavian countries, Pesta appeared in different guises: in the form of a person, animal or object). Before the appearance of Pesta in the image of an old woman, the symbol of the epidemic was rats as carriers of the disease; a horse carrying a person killed by the Plague to the cemetery; devastated farms that flooded all of Norway; a blood-red rooster that appeared in cities. The image of the Plague in human form also had several variants – a boy in a triangular hat; a man in gray clothes with a stick or spear; two wandering children (a girl and a boy).

The article presents an analysis of the compositional construction of T. Kittelsen's illustrations for the book "Black Death". They do not have moving characters, but they are full of internal tension and drama. The artist achieves this with the help of three-dimensional tonal drawing. To enhance the effect of tragedy, T. Kittelsen uses gouache filling, as well as ink shading over the pencil to convey a special texture. T. Kittelsen was a representative of modernism. The themes of death, horror, turning to mysticism, the otherworld are characteristic of artists at the turn of the century. Feedback on the tragedies of that time, reinterpretation of the events of the past were embodied in a series of illustrations for the master's book.

Key words: book graphics, illustration, visual and figurative language, Pesta's (Plague's) image, T. Kittelsen.

Постановка проблеми. Епідемії чуми залишили руйнівний слід в історії та культурі людства. Найбільша моровиця («Чорна смерть») охопила світ у 1346–1353 рр. Загальні демографічні втрати серед населення країн Європи, Азії та Африки тоді перевищили 50 мільйонів осіб (Edvardsen E., 2021: 7). Такі наслідки стали історичною травмою для багатьох народів, вплинувши на формування колективної пам'яті як соціального конструкта. У численних зразках фольклору, літературних творах, пам'ятках образотворчого мистецтва, що є, зокрема, засобом транспортування колективної пам'яті, постає образ Пести як символ «Чорної смерті» та локальних епідемій чуми. Образ Пести намагалися відтворити П'єр дю Тілта («Поховання жертв «Чорної смерті» у Турне», 1353 р.), Н. Пуссен («Чума в Азоті (Ашдоді)», 1630 р.), М. Спандара («Чума в Неаполі», 1656 р.), П. Пюже («Чума в Мілані», 1688–1694 рр.), А. Бьоклін («Чума», 1898 р.), Л. В'яні «Чума в Лукці» (1913–1915 рр.). Серед інших робіт, де візуально репрезентовано цей образ, слід згадати мініатюру «Св. Франциск та його соратники піклуються про хворих» з кодексу 1474 р. «La Franceschina» Джакомо Одді. До проблеми реконструкції образу Пести на основі усної норвезької традиції також звертався видатний художник Теодор Кіттельсен.

Аналіз досліджень. Особливості творення образу Пести у європейській книжковій графіці, станковому живописі та скульптурі, фольклор-

них творах вивчали К. Крістенсен, О. Лапшин, А. Вестум, В. Лангум, Е. Едвардсен, Р. Кроуфорд та ін. На жаль, у вітчизняній історіографії відсутні розвідки, присвячені скандинавським книжковим графікам та їхній візуально-образній мові, що використовувалася для відтворення теми Чуми. Тому **метою статті** є дослідження особливостей формування образу Пести у скандинавській усній традиції (зокрема в норвезькому фольклорі) та його перенесення в книжкову графіку Т. Кіттельсена; аналіз композиційної побудови ілюстрацій Т. Кіттельсена до книги «Чорна смерть».

Виклад основного матеріалу. Т. Кіттельсен – відомий норвезький художник-ілюстратор, автор серій рисунків «Життя у скрутному становищі» ("Fra Lofoten", 1890 р.), «Чарівництво» ("Troldskab", 1892 р.), «Батрахоміоматія» («Війна жаб з мишами», 1885 р.), «Чи є у тварин душа?» ("Har Dyrene Sjæl?", 1893–94 рр.). Найбільш відомою книгою художника є «Чорна смерть», над якою він працював протягом 1891–1896 рр. «Чорна смерть» – це втілення теми Великої чуми, яка охопила Норвегію в 1346–1353 рр. (протягом лише перших двох років хвороба знищила 220 тис. осіб з 350-тисячного населення країни). Пізніше історичні джерела неодноразово фіксували поширення моровиці в Норвегії: 1521 р. у Ставангері, протягом 1565–1566 рр. у Бергені і Тронхеймі, 1630 та 1654 рр. у Христіанії (Edvardsen E., 2021: 7). В усіх північних країнах Європи таких випадків було ще

більше. Як зазначає К. Тілхаген, епідемії чуми переслідували північні країни Європи в 1356 р., 1359–60 рр., 1370–71 рр., 1379 р., 1390 р., 1392 р., 1439 р., 1495 р., 1548–49 рр., 1565–66 рр., 1572 р., 1576 р., 1580 р., 1603 р., 1623 р., 1629–30 рр., 1638 р., 1653 р., 1657 та 1710–11 рр. (Tillhagen С., 1967: 215).

Як зазначено вище, «Чорна смерть» – це п'ятнадцять віршів з рисунками, авторство яких належить Т. Кіттельсену. Основним джерелом формування ідейної основи твору послугувала праця А. Файє «Колекція норвезьких народних оповідань» (1844). Конструктивна побудова книги Т. Кіттельсена «Чорна смерть» має такий вигляд: 11 сторінкових ілюстрацій, рисовані форзаци, декоративні заставки, виконані тушшю, орнаментальні облямування оправи й титулу. На титульному розвороті розташований автопортрет майстра, виконаний тушшю і пером. Форзаци виконують функцію фронтисписа, що допомагає одразу занурити читача в атмосферу книги. Якщо дослідити, як художник будує композиційний ряд у книзі, можна побачити, що картини різняться – змінюється лінія горизонту, причому є майже музична ритміка зображень. На форзаци лінія горизонту розташована майже посередині ілюстрації. Такий композиційний прийом використовують зазвичай у пейзажах для створення спокійного настрою, умиротворення. На першій ілюстрації (вірш «Осінній вечір») зображені небо і птах, який несе страшну звістку про наближення смерті. На інших чотирьох композиціях бачимо краєвиди і небо. Художник веде розповідь про жахіття, що кояться на землі. Домінантою книги є ілюстрація до вірша «Чума наспівує», де смерть підіймається сходами будинку і заглядає читачеві в очі. Це змушує останнього побачити інтер'єр зсередини, відчути себе одним з тих, хто наляканий до смерті і хоче втекти, але не може. Ілюстрація замкнена, читач опиняється у глухому куті, звідки немає виходу, і відчуває безпорадність та біль. У наступній картині погляд майстра злітає в небо (вірш «Запустіння»). Сухе дерево, покинуте гніздо – це образи спустошення та смерті. Далі дві ілюстрації розповідають, що смерть не оминула ні дітей, ні дорослих, і тепер тут живуть господарі лісу (вірші «Мишачий хутір», «Стара церква»). Це композиції в інтер'єрі. Остання ілюстрація (вірш «Глухар токує») повторює першу: багато неба, низька лінія горизонту, на дереві глухар, вісун смерті, дивиться на землю і попереджає про небезпеку. Форзац повторюється і ніби нагадує читачеві про плинність життя та невідворотність смерті.

Якщо аналізувати образно-стильове рішення ілюстрацій Теодора Кіттельсена до книги «Чорна смерть», можна побачити, в першу чергу, реалістичні зображення норвезької природи, побуту. Вони не мають рухливих персонажів, проте сповнені внутрішнього напруження і драматизму. Художник досягає такого ефекту в класичний спосіб – за допомогою об'ємно-просторового тонального рисунка. Для посилення трагічного ефекту Т. Кіттельсен використовує техніку заливки гуашшю для узагальнення плям, штрихування тушшю поверх олівця, що додає динаміки та особливої фактурності. Основні ілюстрації виконані так званою змішаною технікою: автор використовує графітний олівець, а також туш, перо, гуаш. Заставки та кінцівки до тексту виконані графічно, тушшю, пером, пензлем. Майже в усіх заставках та кінцівках присутні символи смерті, спустошення та потойбічного світу. Усі заставки за змістом можна поділити на три типи. Один з них – зображення сцени, описуваної на початку вірша. Такий тип заставки ми бачимо в ілюструванні вірша «Вимітає кожний кут». Інший тип – заставка, яка ілюструє головну тему частини або розділу, зображення на ній повинно показувати кульмінаційний момент, підкреслювати те, що хотів виокремити письменник. До такого типу слід зарахувати заставки до віршів «Іде, бреде Чума країною» (головна тема – намагання людей втекти від хвороби), «Річками-озерами» (основна ідея – зустріч перевізника з Пестою). Третій тип – заставки, що показують або місце дії, або пейзаж, який повинен викликати у читача відповідний настрій (Пушкар О.І., Андрющенко Т.Ю., 2015: 11). До останнього типу належать заставки до віршів «Осінній вечір» та «Мишачий хутір».

Кінцівки в книзі «Чорна смерть» можна поділити на три груп: сюжетно-тематичні, орнаментально-декоративні та символічні. До першої належить ілюстрація до вірша «Стара церква», де присутнє зображення дзвона, який оповіщає про обезлюднення та смерть довкола. У кінцівках другої групи Т. Кіттельсен в орнаменті поєднує стилізоване зображення Пести з крилами летючої миші («Йде, наближається чума» та «Мишачий хутір»). Третя група присутня в оформленні вірша «Іде, бреде Чума країною», який завершується символічним зображенням Смерті (череп у поєднанні зі змієм та косою).

Основним завданням автора, який перебував під впливом від знайомства із твором А. Файє, було сконструювати реалістичний образ Пести, який відповідав би усній норвезької традиції. У норвезькому фольклорі є декілька оповідань,

де Песта постає в людській подобі (усі ці інтерпретації є у творчості Т. Кіттельсена). В уяві митця «Чорна смерть» – це стара жінка з порожнистими, темними, як смола, очима. У кістлявих руках вона тримає товсту чорну книгу і, звіряючись з таємничими записами, вибирає собі жертв. Іноді цей образ доповнюється граблями та мітлою. Ще одним із поширених сюжетів у норвезькому фольклорі, де є персоніфікований образ Пести, є легенда, як та переправляється через водойму. У збірці Т. Кіттельсена є вірш «Річками-озерами» та ілюстрація до нього (у А. Файє цей сюжет називається «Песта в Джерестаді») (Christensen С., 2011: 68). У вірші розповідається про перевізника, якому довелося переправляти Песту через Йереставанн до Ескеланна; як не благав перевізник залишити йому життя, Песта пообіцяла йому лише швидку та безболісну смерть. На рисунку зображено молитву старого перевізника до Пести, коли вона невпинно гортає свою книгу, поруч – доленосна мітла. Головна героїня твору «Чорна смерть» у Т. Кіттельсена вбрана в чорний або багряний одяг. Таке зображення найбільш поширене в норвезькому фольклорі. Як зауважує К. Крістенсен, багряний колір здавна символізує чаклунство і надприродні явища (Christensen С., 2011: 78–79). Песта у книзі «Чорна смерть» за своїм художнім рішенням наближається до головної героїні оповідання «Відьма» (книга «Чаклунство», 1892 р.). Єдина відмінність – це атрибути. Відьма тримає перед собою прядку та клубок ниток, Песта – граблі та мітлу. У такій інтерпретації образ Пести відтворений у серії робіт за мотивами «Чорної смерті»: «Чума спустошує країни» (1904 р., акварель, вугілля та олівець) та «Річками-озерами» (1904 р., змішана техніка).

Персоніфікований образ Пести як жінки з порожнистими очима в суспільній свідомості та скандинавській усній традиції сформувався не відразу. Як зазначає К. Тілхаген, у скандинавських країнах Песта поставала в різній подобі: «у вигляді людини, тварини чи предмета» (Tillhagen С., 1967: 217). До появи Пести в образі старої жінки символом епідемії виступали щури як носії хвороби; кінь, що везе на кладовище загиблого від Чуми; спустошені ферми, що заповнили всю Норвегію (Edvardsen Е., 2021: 9–14); криваво-червоний півень, що з'являвся в містах. Іноді Чума поставала як червоний залізний жезл або багряна одежина (Tillhagen С., 1967: 219). Образ Чуми в людській подобі теж мав декілька варіантів – хлопчика в трикутному капелюсі; чоловіка в сірому одязі з палицею чи списом; двох блукаючих дітей (дівчинки і хлопця) (Tillhagen С.,

1967: 217–218); дитини, що вижила під час епідемії. У Т. Кіттельсена образ Чуми як спустошеність, що охопила навколишні ферми, присутній в ілюстративному матеріалі до віршів «Стара церква» та «Мишачий хутір». Поодинокий образ врятованої дівчинки, що здичавіла через відсутність контактів з іншими людьми, відтворюється в серії малюнків до вірша «Куріпка».

Гнітючу атмосферу моровиці передають зображення спустошених поселень. Природа в ілюстраціях Т. Кіттельсена виступає як самостійна та самодостатня сила. Це одна з ознак творчого почерку митця. Так, у роботі «Ялинка» (олівець, пастель, акварель, початок ХХ ст.) природа набуває олюднених форм і сприймається як казкова фігура в оточенні людей (у натовпі виокремлюються фігура жінки з дитиною на руках, юрба дітлахів, постаті старого чоловіка та жінки). У книзі «Чорна смерть» природа виступає як темна сила, сила спустошення, яка поглинає крок за кроком людський світ і відновлює своє домінування на землі. Таке тлумачення природи присутнє в ілюстрації до вірша «Запустіння». Тут ми спостерігаємо реалістичне відтворення нічного пейзажу сільської місцевості, місячне сяйво освітлює дах покинутої оселі. Сцену спустошення підкреслює й порожнє пташине гніздо.

Іноді для підкреслення невідворотності того, що відбувається, Т. Кіттельсен додає атмосферні зображення тварин: ворона, куріпки, глухаря, ведмедя. Ця тенденція простежується у творі «Глухар токує». На тлі зоряного неба та спустошеної через розгул смерті природи ми бачимо глухаря, його токування ніхто не чує, оскільки світ заповнили драуги, тролі, хюльдри. Іноді автор для підкреслення трагізму ситуації вдається до паралелізму. Наприклад, наділяє головною героїню вірша «Куріпка» полохливістю – рисою, що сформувалася внаслідок тривалого перебування на самоті. Пізніше у творі «Чорна смерть» з'являється образ троля-ворона, який летить над непроглядною темрявою норвезьких лісів (вірш «Осінній вечір»). Це символічне зображення Пести. Образ виник не випадково: ворон у скандинавській міфології є священним птахом Одіна. Якщо він з криком пролітав над будинком, це означало, що там хтось помандрує в потойбіччя (Christensen С., 2011: 68). Саме тому цей образ присутній і у вірші «Де, гряде Чума країною», «Матінка до нас іде стара», «Жебрак».

Висновки. Таким чином, книга «Чорна смерть» вважається вершиною графічної роботи Т. Кіттельсена та шедевром норвезької книжкової ілюстрації. Рисунки настільки композиційно

довершені, що кожен з них може існувати як самостійний твір, а всі разом вони складаються в цілісну, складну, образну книжкову композицію. Художник вдало поєднує реалістичне зображення – історична ілюстрація (природа Норвегії, архітектура, побут) та метафоричні образи – внутрішньо-психологічна ілюстрація (Песта, ворон як священний птах Одіна, міфологічні персонажі). Персоніфікація характерна для художнього стилю, її вважають найвиразнішою озна-

кою фольклору (гобліни, водяники, смерть, інші міфічні персонажі). Антропоморфізм, властивий міфології, де людське екстраполюється на природне, притаманний також малюнкам Т. Кіттельсена. Простота композицій, цілісна тональність, внутрішнє напруження, глибока емоційність творів, любов до рідної країни, її природи, народної культури, до людей – у цьому сила і талант художника, який справедливо вважається одним із найвизначніших графіків Норвегії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пушкар О.І., Андрущенко Т.Ю. Ілюстрування : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.051501 «Видавничо-поліграфічна справа». Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 128 с.
2. Edvardsen E. Vandresagn om smitte, pest og pandemier. Norsk Folkeminnelag. 2021. № 72. P. 7–25.
3. Koefoed Ø. Th. Kittelsen. Kjente og ukjente sider ved kunstneren. Fra Lauvli til våre hjerter. Lauvli, Th. Kittelsens kunstnerhjem. 2007. 267 p.
4. Christensen C. Og skogen gav os eventyret. Møter mellom ånd, natur og folketroi Theodor Kittelsens kunst. Oslo, 2011. 106 p.
5. Christensen C. Hun soper hver krok – Om “storemannedouen” i folkeminnet og Kittelsens Pesta. Norsk Folkeminnelag. 2021. № 72. P. 26–37.
6. Jensen T. Theodor Kittelsens “Har Dyrene Sjæl?” fra 1893: Karnevalisme, antropomorfisme, det groteske og selvironi som satiriske virkemidler. Oslo, 2011. 81 p.
7. Plague and pestilence in literature and art by Raymond Crawford. Oxford at the Clarendon press. 1914. 222 p.
8. Tillhagen C. Sägner och folketro kring pesten. Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. 1967. P. 215–230.
9. Westum A, Langum V. I människan själv, eller utanför? Föreställningar om pestens orsaker i lärda skrifter och folketro. *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift*. 24 (1). P. 11–19.

REFERENCES

1. Pushkar O.I., Andryushchenko T.Yu. Ilyustruvannya: navchalnyi posibnyk dlya studentiv napryamu pidgotovky 6.051501 “Vydavnycho-poligrafichna sprava” / [Illustration: study guide for students of the training direction 6.051501 “Publishing and printing business”]. Kharkiv : KHNEU ім. S. Kuznetsya, 2015. 128 p. [in Ukrainian].
2. Edvardsen E. Vandresagn om smitte, pest og pandemier. Norsk Folkeminnelag. [Wandering legends about infection, plague and pandemics. Norwegian Folklore Association]. 2021. № 72. P. 7–25. [in Norwegian].
3. Koefoed Ø. Th. Kittelsen. Kjente og ukjente sider ved kunstneren. *Fra Lauvli til våre hjerter*. Lauvli, Th. Kittelsens kunstnerhjem. [Known and unknown aspects of the artist. From Lauvli to our hearts. Lauvli, Th. Kittelsen's artist home]. 2007. 267 p. [in Norwegian].
4. Christensen C. Og skogen gav os eventyret. *Møter mellom ånd, natur og folketroi Theodor Kittelsens kunst*. Oslo, 2011. [And the forest gave us the adventure. Meetings between spirit, nature and folk belief Theodor Kittelsen's art., Spring 2011]. 106 p. [in Norwegian].
5. Christensen C. Hun soper hver krok – Om ”storemannedouen” i folkeminnet og Kittelsens Pesta. Norsk Folkeminnelag. [She sweeps every nook and cranny – About the “big man douen” in folk memory and Kittelsen's Pesta. Norwegian Folklore Association]. 2021. № 72. P. 26–37. [in Norwegian].
6. Jensen T. Theodor Kittelsens. «Har Dyrene Sjæl?» fra 1893: *Karnevalisme, antropomorfisme, det groteske og selvironi som satiriske virkemidler*. Oslo, 2011 [“Do animals have souls?” from 1893: *Carnivalism, anthropomorphism, the grotesque and self-irony as satirical tools*. Oslo, 2011]. 81 p. [in Norwegian].
7. Plague and pestilence in literature and art by Raymond Crawford. Oxford at the Clarendon press. 1914. 222 p.
8. Tillhagen C. Sägner och folketro kring pesten. Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. [Legends and folk beliefs around the plague. Fataburen. *The yearbook of the Nordic Museum and Skansen*]. 1967. P. 215–230. [in Swedish].
9. Westum A, Langum V. I människan själv, eller utanför? Föreställningar om pestens orsaker i lärda skrifter och folketro. *Kulturella perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift* [In man himself, or outside? Beliefs about the causes of the plague in learned writings and folk beliefs] *Cultural perspectives – Swedish Ethnological Journal*. 24 (1). P. 11–19. [in Swedish].

УДК 78.087.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-7>

Олена ПІХТАР,

orcid.org/0000-0001-6292-3810

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри музичного та хореографічного мистецтва
Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»
(Миколаїв, Україна) *pihtar@i.ua*

Світлана КЛЮЄВА,

orcid.org/0000-0001-8727-8176

провідний концертмейстер кафедри музичного та хореографічного мистецтва
Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»
(Миколаїв, Україна) *s.klyuyeva1967@gmail.com*

Олег КЕДІС,

orcid.org/0000-0002-3636-4039

заслужений діяч мистецтв України,
професор з/н кафедри музичного та хореографічного мистецтва
Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»
(Миколаїв, Україна) *kedisoleg@gmail.com*

РИСИ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ ІРИНИ АЛЕКСІЙЧУК

Ірина Алексійчук є однією з провідних українських композиторок. Її мистецький спадок складається зі значної кількості творів, у яких хоровому складу надається провідне місце. Серед музичних опусів авторки наявні композиції, створені для різного типу хорових складів а cappella, а також для вокально-інструментальних складів за участю хору. Найчастіше авторка пише для жіночих хорів, рідше для мішаних. У творчості композиторки наявні різні хорові жанри – псалми, пісні, кантати, хорові цикли та ін. У своїх творах І. Алексійчук може використовувати класичну структуру, проте наповнювати її новим змістом. Превалювання духовних витоків простежується не лише в опусах, створених на канонічні тексти, а й тих, у яких розкривається світська тематика. Однією з ознак творчості Ірини Алексійчук є те, що жанрові ознаки псалмів та традицій церковного співу притаманні нерідко й опусам, які є світськими за змістом. Впроваджується принцип антифону, наявні елементи знаменного розспіву, кантів, фольклору різних народів. Розкриття змісту здійснюється завдяки використанню барвистої гармонії, темброво-колеристичних прийомів. Хоровий склад трактується і як носій мелодичного, і перкусійно-ударного начал. У багатьох творах хор супроводжується інструментами ударно-перкусійної групи, серед яких є дзвони, гонг, wind chimes та т. п. Вибір інструментарію посилює, з одного боку, зв'язок із традиціями православного духовного богослужіння, де дзвін супроводжує людину у всіх ритуалах (від хрещення до відспівування). З іншого боку, низка згаданих інструментів належать до східних музичних традицій і втілюють містицизм духовних практик. Таке поєднання різних культурних витоків є свідченням постмодерного мислення, у якому взаємодіють різні мистецькі шари, віддалені в просторі та часі. Стиль Ірини Алексійчук ґрунтується на поєднанні мелодичності неоромантизму та прийомах розвитку музичного матеріалу, які сформовані в межах сучасних композиторських авангардних технік.

Ключові слова: хор, композиторка, стиль, Ірина Алексійчук, псалом, жанр.

Olena PIKHAR,

orcid.org/0000-0001-6292-3810

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Musical and Choreographic Art
Separated Subdivision of Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts
(Mykolaiv, Ukraine) *pihtar@i.ua*

Svitlana KLYUYEVA,

orcid.org/0000-0001-8727-8176

*Leading Accompanist at the Department of Musical and Choreographic Art
Separated Subdivision of Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts
(Mykolaiv, Ukraine) s.klyuyeva1967@gmail.com*

Oleg KEDIS,

orcid.org/0000-0002-3636-4039

*Honored Art Worker of Ukraine,
Professor at the Department of Musical and Choreographic Art
Separated Subdivision of Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts
(Mykolaiv, Ukraine) kedisoleg@gmail.com*

CHARACTERISTICS OF THE CHORAL CREATIVITY OF IRYNA ALEXIYCHUK

Iryna Aleksiychuk is one of the leading Ukrainian composers. Her creative legacy consists of a significant number of works in which the choir is a leader. Among the author's musical opus there are compositions created for various types of a cappella choirs, as well as for vocal-instrumental ensembles with the participation of the choir. The author creates opuses for women's choirs, less for mixed choirs. There are various choral genres – psalms, songs, cantatas, choral cycles, etc. In her works, I. Aleksiychuk can use a classical structure, but fill it with a new meaning. The predominance of spiritual origins can be traced not only in opus based on canonical texts, but also in those in which secular themes are revealed. One of the features of Iryna Aleksiychuk's work is that genre features of psalms and church singing traditions are often inherent in opus, which are secular in content. The principle of antiphon is introduced, there are elements of famous singing, chants, and folklore of various ethnic groups. The content is revealed through the use of colorful harmony, timbre and color techniques. The choir is interpreted as a carrier of melodic and percussive beginnings. In many works, the choir is accompanied by the instruments of the percussion group (bells, gongs, wind chimes, etc.). The choice of instruments connected with the traditions of Orthodox spiritual worship, where the bell accompanies a person in all rituals. A number of the mentioned instruments belong to Eastern musical traditions and embody the mysticism of spiritual practices. Such a combination of different cultural origins is evidence of postmodern thinking, where different artistic layers easily intersect. Iryna Aleksiychuk's style is based on a combination of the melodiousness of neo-romanticism and the methods of developing musical material of modern composer avant-garde techniques.

Key words: choir, composer, style, Iryna Aleksiychuk, psalm, genre.

Постановка проблеми. Ірина Алексійчук є однією з провідних українських композиторок. Її мистецький спадок складається зі значної кількості творів, у яких хоровому складу надається провідне місце. Серед музичних опусів авторки наявні композиції, створені для різного типу хорових складів а cappella, а також для вокально-інструментальних складів за участю хору. Актуальним завданням є дослідження творчих принципів, які є основою індивідуального стилю мисткині, висвітлення особливостей трактування нею хору.

Аналіз досліджень. Творчість українських композиторів, а саме жанрово-стильові особливості хорових циклів кінця ХХ – початку ХХІ століття аналізувалась у дисертаційному дослідженні А. Бакумець. Український кант як жанр «третього пласта» в європейському історичному контексті здобув висвітлення в роботі Л. Васильєвої. Методичні аспекти виконавства хорових творів композиторів-авангардистів окреслюються в статті О. Піхтар та О. Кедіса. Авангардні проєкції національного хорового псалму на прикладі творів Ірини Алексійчук розкриваються в статті А. Волощенко. Питання інтерпретації канонічного тек-

сту в духовних піснеспівах для жіночого хору а cappella І. Алексійчук проаналізовано в публікації таких авторів, як О. Якимчук, О. Черкашина, Н. Утешева. Особливості індивідуального стилю композиторки досліджують Н. Тарасова та І. Свиридова, беручи за основу її духовні твори.

Мета статті – окреслити риси хорової творчості української композиторки Ірини Алексійчук.

Виклад основного матеріалу. Хорові опуси представлені у творчій спадщині майже всіх українських композиторів. Але їхнє значення є вкрай неоднаковим. Для когось із митців хоровий склад постає тим базовим «інструментом», до якого вони звертаються впродовж усього життя, а дехто обирає його лише епізодично. Серед композиторів, для яких хор є основним базовим виконавським складом, вирізняється Ірина Борисівна Алексійчук (1967 р.н.). Ця мисткиня жила в оточенні хорової музики ще із самого дитинства, адже її батько Борис Григорович – був хормейстером. Ірина Борисівна слухала хорові опуси від самого народження і добре розумілася на тому, як створювати музику (оригінальну та аранжування), яка буде не лише ефектною, а і зручною

для виконавства. Ще під час навчання вона допомагала батькові як концертмейстер, а згодом і аранжувальниця. Можливо саме тому для композиторки хор став базовим інструментом задля втілення різних образних сфер, що пов'язані зі світською та духовною тематикою.

Мистецькі виміри творчості Алексійчук є такими, що відповідають запитам сучасної слухачкої аудиторії, вони передають глибокий духовний потенціал, що зрозумілий багатьом митцям з усіх куточків світу. Стиль Ірини Алексійчук пов'язаний із поєднанням рис неоромантизму із сучасними техніками композиції. «Якщо звернутись до вітчизняних хорових творів авангардного спрямування, то варто згадати музику І. Алексійчук, В. Польової, С. Луньова. У творах цих композиторів можна віднайти прийоми, притаманні авангардному письму західних авторів» (Піхтар, 2018: 161).

Домінантне значення у творчості композиторки має духовна релігійна тематика. Це зумовлює використання таких жанрів, які поширені в українській православній традиції. Зокрема йдеться про псалми, пісні та кантати, створені на канонічні тексти. Алексійчук майстерно змальовує божественні образи, тему людських страждань, милосердя та надій на спасіння («Слава Отцю і Сину...», «Свят, свят, свят Господь Саваоф», «Вечірня молитва», «Молитва Господня»). У них можна простежити риси кантів, знаменного розспіву, які були невід'ємною ознакою вітчизняної музичної культури. Кант є таким жанром, що синтезує в собі елементи різних музичних шарів, які дають змогу його класифікувати як такий, що належить до музики «третього пласту». Л. Васильєва, визначаючи генезу та специфіку побутування канту, вказує, що й за структурою, і виразовими засобами, і виконавським складом він є дотичним до аналогічних жанрів, які були поширені в західноєвропейській музичній практиці. Кант як жанр спирається нерідко на відомий духовний наспів або на фольклорне джерело, до яких додається новий вербальний текст. Хоча існували і варіанти написання повністю авторських кантів. Л. Васильєва вказує, що східноєвропейський кант, на відміну від західноєвропейських пісенних жанрів, має низхідний напрям розвитку – «професійна композиторська творчість – духовна пісня – міське музикування – фольклор» (Васильєва, 2018: 151). Так само й у творах Алексійчук звертається до відомих текстів, які наново переосмислюється композиторкою. Характерним є використання типової триголосної фактури канту, особливостей кореляції між голосами, структурних особливостей тощо.

Композиторка істотним чином перевтілює хоровий псалом, адже він стає простором для експериментів, які «полягають у спробі пошуку нових засобів розвитку музичної фактури, спробі знайти нові акценти, тембри та виконавські манери» (Волошенко, 2015: 44). Цей жанр починає передавати загострену експресивність, що, зазвичай, йому була не притаманна. І псалми, і хорові пісні Алексійчук здебільшого написані в таких традиційних формах, як тричастинна, куплетно-варіаційна. Проте в них зростає роль сонорних звучань. І завдяки вільному комбінуванню тонального, атонального та ладового мислення вибудовується музичний простір, який виходить за межі церковного репертуару.

Однією з ознак творчості Ірини Алексійчук є проникнення жанрових ознак псалмів та традицій церковного співу творам, які є світськими за змістом. Наприклад, у циклі для хорового складу «Листи із мушлі» дослідники знаходять «не лише витончений звукопис та символізм», а й «молитовну зосередженість» (Бакумець, 2021: 201), яка проявляється через застосування такого хорового прийому як спів антифоном (протиставлення хорових груп) та елементів знаменного розспіву.

У своїх творах, що пов'язані зі світською тематикою, композиторка використовує поезію українських класиків – Лесі Українки («Пісня» або «Чи є кращі між квітками...»), Григорія Сковороди (кантата «Сад божественных песней...») та ін. Нерідким є і звернення до поезії авторів, що є сучасниками композиторки (Олени Степаненко, Віталія Близнюка). Їхні поетичні рядки розкривають жіночий світ у всьому багатстві почуттів та переживань.

Жанр кантати трансформується у творчості І. Алексійчук, набуваючи індивідуалізованої форми та структури. Можна підкреслити поєднання цього жанру з іншими. Мисткинею створено кантату-містерію «Колискові очерету» (в п'яти частинах для солістів, мішаного хору та симфонічного оркестру на вірші О. Степаненко), і кантату-фантазію «Всецирий Миколаю» на теми українських народних колядок, кантів та псалмів (в трьох частинах для жіночого хору а cappella та ударних).

Як правило, у своїх хорових творах авторка доволі часто звертається до міксту вокального та ударно-перкусійного звучань. З-поміж інструментів, які найчастіше використовує Алексійчук, є дзвони, гонг, wind chimes та т. п. Вибір інструментарію посилює, з одного боку, зв'язок із традиціями православного духовного богослужіння, де дзвін супроводжує людину у всіх ритуалах (від хрещення до відспівування). З іншого боку, низка згаданих інструментів належать до східних

музичних традицій і втілюють містичність духовних практик, поширених у Індії, на Близькому Сході, Японії та т. п. Таке поєднання різних мистецьких шарів є свідченням постмодерного мислення, у якому легко перетинаються феномени, віддалені в просторі та часі.

Джерелом натхнення для І. Алексійчук є фольклор – український, кримськотатарський, балканський. Нерідко авторка звертається до жанру хорової обробки («Веснянки» – п'ять обробок українських народних пісень, «Шарено цвече» – три обробки балканських народних пісень, «Песме љубави» – три обробки балканських народних пісень, «Чула јесам» – обробка балканської народної пісні). Також композиторка пише твори, у яких народні пісні стають тематичною основою для композиції. Причому, якщо спочатку створюється алузія на аранжування фольклорного джерела, у подальшому у творі можуть здійснитися докорінні перевтілення, унаслідок яких унаочнюється превалювання авторського музичного матеріалу. Кожного разу композиторка прагне оминати схематизм та винаходити нові шляхи показу фольклорних елементів. У творах передається стихійність первісного стану життя людей, у яких міфічні створіння, сили природи є реальними та живими. Дух прадавніх ритуалів оживає в хорових творах Алексійчук, яка уникає звукообразальності, проте вкрай майстерно передає пантеїстичність світобачення предків.

Алексійчук у низці творів «використовує класичні побудови, сонорну фактуру, можливі також елементи обмеженої алеаторики, усе це споріднює її музичну мову з авангардом середини ХХ століття» (Піхтар, 2018: 161). Для композиторки хор (мішаний чи жіночий) є універсальним інструментом, що здатний виконати будь-які складні технічні прийоми. До того ж саме голоси можуть передати те багатство почуттів, які переживають люди. У них сила і слабкість, біль та насолода, щастя та страждання – тобто все те, що пронизує людину. Чимало хорових творів можна розглянути як різні форми висловлення тих подій та переживань, що стосуються життя жінки. Це проявляється не лише на рівні тематики хорових опусів, які змальовують радість кохання, релігійні почуття чи скорботу матері, а й завдяки виконавському складнику. Набагато більше композиторка написала саме для жіночого хору, ніж для мішаного. Майстерність Ірини Алексійчук у спроможності передати засобами такого складу виконавців будь-який задум без жодних реєстрових чи теситурних обмежень. Це досягається завдячуючи використанню різних вокальних прийомів. Так у

творі «Гра про панну» для жіночого хору та перкусійних інструментів палітра методів звукодобування включає як спів на повний голос, так і речитацію, вигуки, зойки. Хор застосовується і в суто вокальному амплуа, і як перкусія. Це дає можливість створювати ефект великого виконавського складу. Композиторка нерідко використовує хорові педалі, поліфонічну фактуру тощо. Якщо в одній із хорових ліній виконується мелодія, то в другій йдуть підголоски. Третій та четвертий голоси можуть відтворювати невеликі фрази, які будуть розфарбовувати фактуру за допомогою промовляння ритмічних малюнків, звуконаслідувальних мотивів. Музичний матеріал є таким, що зручний для виконання та надзвичайно ефектний. Вокальний та вербальний компоненти гнучко взаємодіють та створюють цілісний ансамбль. Завдяки гармонічним яскравим сонорним комплексам, у яких наявні дисонанси і хроматизми, посилюється «виразність вимовлених слів» (Якимчук та ін., 2019: 64), їхня семантика та приховані сенси.

Композиторка творчо переосмислює вже відомі жанри й наповнює їх новим змістом. Жорстка структура іноді може дещо розмиватися, а в ній проявляються риси фантазійного, імпровізаційного начала. Унаслідок цього виникає враження, що твори komponуються під час виконання. У них втілюється ефект гри з музичним матеріалом, який притаманний для естетики постмодернізму. У багатьох творах використовується «власливий романтичний музиці, монотематичний принцип експонування і розвитку матеріалу, що надає інтонаційної безперервності тематичного розвитку, близькості тематичних розділів при їх контрастності, логічності побудови і гнучкості форми» (Тарасова та ін., 2019: 23).

Хорові твори композиторка почала писати ще з 1991 року і продовжує до сьогодні. Причому творча продуктивність Алексійчук не зменшилась, а навпаки, зросла. Після початку повномасштабного вторгнення для українських митців відкрилось чимало можливостей, пов'язаних із просуванням власної творчої майстерності, завдяки різним грантовим програмам, співпраці із закордонними інституціями та колективами. У 2022 році композиторка створила твір «Молитва» на біблійний текст «Пресвята Богородице, помилуй нас» для мішаного хору а cappella, перкусії та соло сопрано на замовлення швейцарсько-італійської асоціації Gruppo Vocale Cantemus, художнім керівником якої є Девід Фіор (Davide Fior). У цьому ж році авторка написала частину «Мое щастя, де ти живеш» кантати «Сад божественних пісень» – для мішаного хору а

sarrella на вірші Г. Сковороди, пісню «Чи є кращі між квітками?..» для жіночого хору а sarrella на вірші Лесі Українки на замовлення Консорціуму «Співай для України». Ірині Алексійчук було надано пропозицію стати офіційним композитором 2023 року Всеамериканської асоціації хорових диригентів (ACDA). Унікальність такої події полягає в тому, що раніше для вітчизняних митців подібні можливості не надавались. Композиторка створила композицію «Trisagion», яка була виконана великим Почесним жіночим хором Національної середньої школи під керівництвом диригентки Перл Шангван у місті Цинцинатті, штат Огайо в лютому 2023 року. Твір «Trisagion» було написано для жіночого хору а sarrella та скрипки соло на канонічні тексти. У 2023 році хоровий твір Ірини Алексійчук, а саме, «Слава Отцю, і Сину, і Святому Духові» (2020), створений на біблійні тексти, було відібрано для програми ювілейного концерту Національного молодіжного хору Великої Британії. Ця музична подія була організована з нагоди 40-річчя цього колективу. Концерт Національного молодіжного хору, що нараховує майже 290 учасників, проходив у приміщенні лондонського Королівського Альберт Холу.

Висновки. Ірина Алексійчук є провідною сучасною українською мисткинею, для якої хорові колективи стали базисним виконавським складом. Найчастіше авторка створює опуси для жіночих хорів, рідше для мішаних. У творчості композиторки наявні різні хорові жанри – псалми, пісні, кантати, хорові цикли та ін. У своїх творах І. Алексійчук може використовувати класичну структуру, проте наповнювати її новим змістом. Превалювання духовних витоків простежується не лише в опусах, створених на канонічні тексти, а й тих, у яких розкривається світська тематика. У музичній мові композиторки простежуються елементи знаменного розспіву, кантів, фольклору різних народів. Розкриття змісту здійснюється завдяки використанню барвистої гармонії, темброво-колеристичних прийомів. Хоровий склад трактується і як носій мелодичного, і перкусійно-ударного начал. У багатьох творах хор супроводжується інструментами ударно-перкусійної групи. Стиль Ірини Алексійчук є таким, що ґрунтується на мелодичності неоромантизму, прийомах розвитку музичного матеріалу, які сформовані в межах сучасних композиторських авангардних технік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакумець А. Ю. *Жанрово-стильові особливості хорових циклів українських композиторів кінця ХХ – початку ХХІ століття*: дис. доктора філософії за спец. 025 Музичне мистецтво. Національна академія керівних кадрів культури й мистецтв. Київ, 2021. 253 с.
2. Васильєва Л.Л. Український кант як жанр «третього пласта»: європейський історичний контекст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури й мистецтв*, 2018. №1. С. 148–151.
3. Волощенко А. Авангардні проєкції національного хорового псалму на прикладі творів Ірини Алексійчук. *Музикознавчі студії*. Львів: Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка, 2015. Вип. 36. С. 44–51.
4. Піхтар О.А., Кедіс О.Ю. Хорові твори сучасних авангардних композиторів: методичний аспект. *Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 2018. Вип. 63. С. 159–162.
5. Якимчук О. М., Черкашина О. В., Утешева Н. М. Духовні пісенспіви для жіночого хору а sarrella І. Алексійчук: особливості трактування канонічного тексту. *Аспекти історичного музикознавства: зб. наук. ст. Вип. XVII: Мистецтво: Жінка за межами звичайного*. Харків: ХНУМ, 2019. С. 60–74.
6. Тарасова Н. Ю., Свиридова І. В. Духовно-хорові твори І. Алексійчук: до проблеми індивідуального стилю. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*, 2019. Вип. 16. С. 17–30.

REFERENCES

1. Bakumets A. Yu. Zhanrovo-stylovi osoblyvosti khorovykh tsykliv ukrainskykh kompozytoriv kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Genre-stylistic features of choral cycles of Ukrainian composers of the late 20th – early 21st centuries]: dys. doktora filosofii za spets. 025 Muzychne mystetstvo. Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. Kyiv, 2021. 253 p. [in Ukrainian].
2. Vasyliieva L.L. Ukrainskyi kant yak zhanr «tretoho plasta»: yevropeiskyi istorychnyi kontekst [Ukrainian cant as a genre of the «third layer»: the European historical context]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2018. №1. pp. 148–151 [in Ukrainian].
3. Voloshenko A. Avanhardni proektsii natsionalnogo khorovoho psalmu na prykladni tvoriv Iryny Aleksiiichuk [Avant-garde projections of the national choral psalm on the example of the works of Iryna Aleksiiichuk]. *Muzykoznavchi studii. Lviv: Lvivska natsionalna muzychna akademiia imeni M.V.Lysenka*, 2015. Issue 36. pp. 44–51 [in Ukrainian].
4. Pikhtar O.A., Kedis O.Iu. Khorovi tvory suchasnykh avanhardnykh kompozytoriv: metodychnyi aspekt [Choral works of modern avant-garde composers: methodical aspect]. *Naukovi zapysky NPU im. M.P. Drahomanova. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy*, 2018. Issue 63. pp. 159–162. [in Ukrainian].
5. Iakymchuk O. M., Cherkashyna O. V., Utesheva N. M. Dukhovni pisnespivy dlia zhinochoho khoru a cappella I. Aleksiiichuk: osoblyvosti traktuvannia kanonichnogo tekstu [Spiritual songs for a cappella women's choir I. Aleksiiichuk: features of interpretation of the canonical text]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva: zb. nauk. st. Issue XVII: Mystetstvo: Zhinka za mezhamy zvychainoho*. Kharkiv: KhNUM, 2019. pp. 60–74 [in Ukrainian].
6. Tarasova N. Yu., Svyrydova I. V. Dukhovno-khorovi tvory I. Aleksiiichuk: do problemy indyvidualnogo styliu [Spiritual and choral works of I. Aleksiiichuk: to the problem of individual style]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny*, 2019. Issue 16. pp. 17–30 [in Ukrainian].

УДК 75.03(477.411)«199»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-8>**Алла ПОЛИЩУК,**

orcid.org/0000-0002-8923-7295

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтв
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) alla.stankevich.p@gmail.com**НЕОМІФОЛОГІЗМ У ЖИВОПИСІ КИЇВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ 1990-Х:
СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПИТАННЯ**

У статті розглянуті та систематизовані праці провідних дослідників теми неоміфологізму та міфологізму в контексті українського образотворчого мистецтва кінця ХХ ст.. Свідомо обиралися праці, де не робиться акцент на регіональні особливості, за винятком київських митців, оскільки їх творчість не має вузької регіональної стилістичної особливості. Наведені у статті праці виконані фахівцями мистецтвознавцями, філософами мистецтва та культурологами. Розглянуті праці дозволяють скласти враження про рівень вивченості теми неоміфологізму з точки зору фахового мистецтвознавства, а також проявляють пробили та питання, котрі потребують детальнішого вивчення.

Зокрема, представлений матеріал свідчить про ретельне всебічне вивчення творчості окремих митців (в першу чергу, представників нонконформізму) на предмет міфологізму в їхній творчості. Також значну увагу дослідники приділили історичному та культурному тлу та контексту, в якому формувався неоміфологізм нового мистецтва молодій державі. В усіх представлених працях фахівці наголошували на впливі народного, наївного мистецтва, неофольклоризму, історизмах (трипільська та неолітична культури, бароко, авангард). Підіймається тема екофільності української культури, окремі дослідники аналізують та наводять символи та знаки, важливі для формування нової образності і, як наслідок, нового міфу. Окрему увагу приділяють також термінології, оскільки поняття «міф» належить до міждисциплінарних і потребує уважного та точного вживання. Проаналізовані матеріали дають підстави стверджувати що не лише концепт міфу, а й сучасні міфологеми та український неоміфологізм в цілому викликають цікавість серед дослідників різних галузей. Водночас наявні джерела свідчать про брак узагальнюючих праць щодо формування та формального розвитку неоміфологізму у 1990-х рр.

Ключові слова: український неоміфологізм, київський живопис 1990-х рр., абстрактний живопис, фігуративний живопис, національні міфи.

Алла POLISHCHUK,

orcid.org/0000-0002-8923-7295

Graduate student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) alla.stankevich.p@gmail.com**NEOMYTHOLOGISM IN THE PAINTING OF KYIV ARTISTS OF THE 1990S:
THE STATE OF STUDY OF THE ISSUE**

The paper considers and systematizes the works of leading researchers on the topic of neomythologism and mythologism in the context of Ukrainian fine art of the late 20th century. The pieces of arts chosen were those that do not emphasize regional peculiarities, with the exception of Kyivan artists, since their work does not have a narrow regional stylistic feature. The pieces of art presented in this article were written by art historians, art philosophers, and cultural critics. The reviewed pieces of art allow us to get an impression of the level of study of the topic of neomythologism from the point of view of professional art history, as well as reveal gaps and issues that require more detailed study.

In particular, the material presented shows a thorough and comprehensive study of the work of individual artists (primarily representatives of non-conformism) on the subject of mythology in their work. The researchers also paid considerable attention to the historical and cultural background and context in which the neo-mythologism of the new art of the young state was formed. In all the presented pieces, the experts emphasized the influence of folk and naïve art, neo-folklorism, and historicisms (Trypillian and Neolithic cultures, Baroque, and avant-garde). The topic of the ecophilic nature of Ukrainian culture is raised, and some researchers analyze and cite symbols and signs that are important for the formation of a new imagery and, as a result, a new myth. Particular attention is also paid to terminology, since the concept of myth is interdisciplinary and requires careful and accurate use. At the same time, the analyzed sources indicate a lack of generalizing works on the formation and formal development of neomythologism in the 1990s.

Key words: Ukrainian neomythologism, Kyiv paintings of the 1990s, abstract painting, figurative painting, national myths.

Постановка проблеми Дослідження українського неоміфологізму особливо актуальне, оскільки стосується самоідентифікації нації. Оскільки поняття широке його вивченням займалися науковці різних галузей, що сприяло певній ізольованості досліджень. Наразі відчувається потреба у систематизації та узагальненні наявного матеріалу.

Актуальність дослідження полягає у потребі систематизації наукових публікацій з різних галузей, котрі об'єднані спільною темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міфів базується на ознайомленні з працями М. Еліаде та К.Г. Юнга. Широке кроскультурне дослідження міфу здійснене Кемпбелл дає підстави відокремити універсальні символи від локальних, притаманних окремо взятому етносу. Дж.Дж. Фрезер частково розмиває межі між релігією та міфом, водночас розширюючи повноваження останнього.

Метою дослідження є систематизація та узагальнення наукових праць, в яких йдеться про неоміфологізм 1990-х років у контексті київського живопису.

Виклад основного матеріалу. Тема міфу в українському мистецтві не позбавлена уваги вітчизняних дослідників. До послідовних дослідників міфу належить В. Личковах (Личковах, 2021, 2011), чії наукові розвідки торкаються міфу не лише як категорії, а також і як змістового наповнення художніх творів (зокрема, автор аналізує творчість О. Дубовика). Приділяє увагу Личковах і універсальним символам і кроскультурним образам. Дослідник наспирається на працю К.Г. Юнга, зокрема запропоновані архетипи. Мультидисциплінарний підхід та конкретність у визначеннях дозволяють назвати його провідним вітчизняним дослідником у галузі. О. Лозова (Лозова, 2010) усебічно досліджує визначення поняття «міф» а також артикулює основну відмінність між традиційним та сучасним міфом у тому, що міф традиційний існував як безпосередня даність, а сучасний міф за «деякої рефлексії можна розпізнати серед неміфологічних структур» (Лозова, 2010: 21). Л. Гоц озвучує доволі популярну серед науковців думку, що варто обмежити використання терміну «архетип» лише визначенням К.Г. Юнга. На прикладах авторка аргументує небезпеку подальшого розмивання поняття «архетип» та «архетиповий образ» й наголошує на необхідності збереження універсальності прообразу, закладеного у концепції Юнга, котра нівелюється широтою застосування терміну (Гоц, 2017).

Про архетипи у живописі йдеться у працях О. Авраменко (Авраменко, 2006), Г. Вишеславського (Вишеславський, 2007, 2010), О. Сидора-

Гібелінди (Сидор-Гібелінда, 2008, 2010), Г. Скляренко (Скляренко 2006, 2009). Фахівці окреслюють ті джерела, до яких зверталися художники-нонконформісти та абстракціоністи, дещо менше приділяючи увагу представникам фігуративного живопису. Також значну увагу приділяють міфотворчості київських митців останніх десятиліть ХХ ст. аналізуючи лінійні зв'язки між живописними творами митців різних епох. Варто наголосити на додатковій цінності праць авторів, як безпосередніх учасників процесу – Г. Вишеславський і О. Сидор-Гібелінда як художників і теоретиків, а О. Авраменко і Г. Скляренко як фахових дослідниць мистецтва. Неоміфи як естетичну категорію та їх вплив на сучасну культуру досліджує у своїй праці О. В'ячеславова (Вячеславова, 2007). Авторка доходить висновку, що категорія «міф» має логіко-діалектичний характер і є формою осягнення становлення та ідентичності, амбівалентної та полісемантичної за характером, у якій перетинаються філософія й мистецтво (Вячеславова, 2007: 5). Взаємозв'язок живописних образів та національних символів наголошується у працях О. Федорука (О. Федорук, 2008), О. Петрової, Л. Смирної, М. Юр. Національне мистецтво – провідна тема зацікавленості О. Федорука, крізь яку він аналізує творчість і окремих митців і українське мистецтво загалом. Численні праці метра торкаються таких чутливих категорій, як національна ідея та культурний код.

Доробок О. Петрової, котра виступає одразу у двох іпостасях – доктора філософії та художниці, цінний у тому числі й її безпосередньою залученістю у художні процеси. Праці О. Петрової більшою мірою теоретичні, ніж аналітичні (Петрова, 2004, 2013, 2015). Розуміючи контекст та причини формування того чи іншого явища, вона, переважно, зосереджує свою увагу на фіксації цих моментів, а не на рефлексіях. Доробок авторки складають також низка статей присвячених персоналіям митців – сучасників, особливо представників т.з. неофіційного мистецтва. Проте «модерний міф української культури» О. Петрова бачить у творчості неофольклористів, до яких зараховує О. Бабака, І. Панича, О. Петрову, Ю. Левченка, Ю. Луцкевича та інш. (Петрова, 2004: 49).

Г. Скляренко також більш прихильна до представників неофіційного мистецтва. Аналізуючи контекст у якому розвивалася молода українська культура мистецтвознавець зводить до двох напрямків: перший це «актуальне мистецтво, художники якого представляють Україну на міжнародних форумах, з іншого ж – відбувається суспільна канонізація колишніх лідерів соцре-

алізму, що саме в цей час на офіційному рівні визначаються виразниками вітчизняних традицій та еталонами творчої майстерності» (Скляренко, 2006: 348). Для вивчення неофіційного мистецтва доробок Г. Скляренко справді значимий а внесок вагомий, проте для загальної картини формування нових міфів його недостатньо. Акцентує увагу Скляренко також і на значущості епохи бароко для концептуального мистецтва загалом і для українського мистецтва кінця ХХ ст. зокрема. Поділяє такий погляд і О. Баршинова, котра як куратор виставки «Міф українське бароко» ретельніше зосереджується на концепції бароко в мистецтві 1990-х рр. на відміну від Г. Скляренко кураторка більше уваги приділяє кроскультурним зв'язкам та можливостям, які відкрилися перед митцями. Саме бароко, на думку Баршинової, дозволяє передати складність і багатшарову суперечливість зламу тисячоліть (Баршинова, 2012: 24), адже барокова химерність і вибагливість є міфотворчою за своєю структурою.

Торкається теми питома українського неоміфологізму Л. Смирна (Смирна, 2006, 2017). Її праці можна назвати винятковими, оскільки вона одна з небагатьох дослідниць послідовно зосереджена на вузькій проблематиці. Досліджуючи нонконформізм як явище, Л. Смирна спершу деконструює його за часовими, регіональними та змістовими напрямкам. Дослідниця підкреслює домінування індивідуальності у нонконформізмі та «шлях творчої особистості в культурі та форму самоусвідомлення у вимірі історико-культурного тривання» (Смирна, 2017: 40). О. Соловійов називав творцями «нового міфу» Тістола і В. Реунова. Аналізуючи відмінності між італійським трансавангардом і тими явищами, котрі об'єднують під назвою «український трансавангард» Соловійов акцентує увагу на міфологічності та тяжінні до фігуративу останнього (Соловійов, 2006: 8–9). Не заперечуючи вагу національної культури і певній неоетнографічності українського мистецтва 1990-х мистецтвознавець більшою мірою фокусується не на архетиповості символів а на міфопоетиці у мистецтві. В. Сидоренко також побіжно торкається теми міфу у розумінні міфотворчості, а не трансцендентної ідеї, проте робить це інакше – з точки зору художника-практика (Сидоренко, 2008).

М. Юр у своїй науковій праці узагальнює багатшаровий масив інформації про українське мистецтво, котре складається, у тому числі, з історичного, соціального, міфологічного, етнографічного елемента та власних обмежень, спричинений тривалою цензурою та само цензурою. М. Юр формулює метамодель, в якій акумулю-

вані конвенціональна, національна та авторська концептуальні моделі й яка означає «новий підхід у дослідженні українського живопису як цілісної системи, що вирізняється складною структурою взаємозв'язків в контексті динаміки культури» (Юр, 2019). Мультидисциплінарні праці Г. Скрипник (Скрипник, 1996) та М. Кисельова (Кисельова, 2000, 2003) освітлюють важливий аспект українського культурного коду, а саме етнологію. Значимість землі та довкілля для українців оспівана Кобзарем і вважається базовою рисою. Проте часом під цим розуміють романтизоване ставлення до природи загалом та міфопоетику. Насправді ж йдеться про інше – про екофільність та зв'язок між існуванням нації та ставленням до довкілля. Від вишневого садка до тендітних рядків зелені по краю окопів, на полотнах почесних академіків та представників андеграундного мистецтва земля це, буквально, ґрунт, який формує українців, як етнос. Представлена Г. Скрипник ще у середині 1990-х рр. компаративна аналітика української та російської моделей поводження з землею та ставлення до екології демонструє глибину відмінностей не лише у культурі, а у світосприйнятті (Скрипник, 1996: 6). Праці М. Кисельова відзначаються більшою узагальненістю та детальною аналітикою модерністської моделі української екофільності у порівнянні з більш ранніми. А також роль екологічних чинників у відродженні та зміцненні української державності.

Праця М. Селівачова насичена фактичним матеріалом, де автор наочно на численних світлинах та схемах показана еволюцію знаків та символів, котрі збереглися у тому чи іншому вигляді у нашій культурі та стали частиною національного коду (Селівачов, 2009). І. Балтазюк також ґрунтовно досліджує національні символи, котрі за своєю суттю є складовою міфу, а подекуди і заміняють його (Балтазюк, 2019, 2022). Працю авторки вирізняє кроскультурний підхід до дослідження та детальне і всебічне вивчення поняття «символ». Щодо переліку живописних творів, то науковиця обмежується представниками актуального мистецтва. Н. Шелемехова (Шелемехова, 2014) за допомогою компаративного методу аналізує живописні твори та фокусує увагу на формальних аспектах питання неоміфологізму в українському абстрактному живописі.

Висновки. Неоміфологізм, як і міф – широке поняття, котре знаходиться на перехресті кількох дисциплін. Саме у ньому поєднуються вузькогалузеве з загальноживаним, сакральне з профанним, наука з мистецтвом й інтелектуальне з чуттєвим, тож і цікавість до явища висока серед фахівців

суміжних соціокультурних галузей. Універсальність міфу, широта застосування в поєднанні з пластичністю визначення спонукає дослідників звертатися до цього джерела. Водночас це значно ускладнює вивчення самого явища, як такого, тож маючи значну кількість наукових розвідок, донині

не створена узагальнена праця, де б були зібрані типологічні чи формальні ознаки, образи та символи, з яких складається модерний український міф. Підсумовуючи варто зазначити, що тема неоміфів у мистецтві 1990-х рр. освітлена не повно і потребує ґрунтовнішого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Личковах В.А. Історія української естетичної думки : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 388 с.
2. Личковах В.А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури: монографія. Київ : ПАРАПАН, 2011. 196 с.
3. Лозова О.М. Міф як первинна метамова суспільної свідомості: огляд проблематики. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2010. № 1. С. 18–21
4. Гоц Л. С. Архетип і архетипний образ: проблеми термінології у дослідженнях культури . *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 4. С. 52–57.
5. Авраменко О. О. Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва в Україні 1950-х–2005-го років. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* : У 2 кн. за ред. В. Д. Сидоренко. Київ. 2006. Кн. 2. С. 193–239.
6. Вишеславський Г. А., Сидор-Гібелінда О. В. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України. Париж-Київ : Terra Ingognita, 2010. 413 С.
7. Вишеславський Г. Художні процеси у сучасному мистецтві України 1990-х років. *Сучасне мистецтво: наук. зб. Харків*. 2008. Вип. 5. С. 7–62.
8. Сидор-Гібелінда О. В. Про свободу, модернізм, ідеалізм та багато інших цікавих речей. *Fine Art*. 2008. № 3. С. 28–37.
9. Складенко Г. М. Українське мистецтво другої половини 1980-х–2000-х років : події, явища, спрямування. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. т. 5* за ред Г. Скрипник Київ, 2006. С. 353–396.
10. Складенко Г. М. Українське мистецтво другої половини ХХ століття: регіональні проблеми та загальний контекст. *Студії мистецтвознавчі*. 2009. № 1. С. 67–78.
11. Вячеслава О.А. Естетика міфу в сучасному образотворчому мистецтві України : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.08 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2007. 16 С.
12. Вячеслава О.А. Поетика міфу в сучасному образотворчому мистецтві України: Міфопоетика етнологічного буття. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2007. Вип. 4. С. 61-78
13. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. / Кн. 3: *Українська культурологія. Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. Рецензії*. Київ: Інтертехнологія, 2008. 416 с.
14. Петрова О. М. Мистецтвознавчі рефлексії. Історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х років ХХ століття – початку ХХІ століття. Київ : КМ Академія. 2004. 391 с.
15. Петрова О. Треге Око: Мистецькі студії : монографічна збірка статей. Київ : Фенікс, 2015. 48 с.
16. Петрова О. М. Шокує як мистецтво – від бунту до ринку. *Сучасне мистецтво*. 2013. Вип. 9. С. 93–98.
17. Складенко Г., Баршинова О. Міф «Українське бароко» : каталог виставки (27.04.2012–28.08.2012, Київ) Київ : Майстер книг. 2012. 192 с.
18. Смирна Л. В. Століття неконформізму в українському візуальному мистецтві : монографія. Київ : Фенікс. 2017. 480 с.
19. Смирна Л. І. Український мистецький неконформізм. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.: У 2 кн. / за ред. В. Д. Сидоренко*. Київ, 2006. Кн. 2. С. 33–76.
20. Соловійов О. Искусство Украины 90х. Турбулентні шлюзи : зб. статей. Київ: Інтертехнологія. 2006. с. 31-46.
21. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століть. Київ : ВХ студіо, 2008. 187 с.
22. Юр М. Метамодель українського живопису: монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 428 с.
23. Скрипник Г. Утвердження української державності і екологія національної культури. *Народна творчість та етнологія*. 1996. № 4. С. 3–10
24. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій : монографія. Київ: Тандем, 2000. 318 с.
25. Концептуальні виміри екологічної свідомості / М. М. Кисельов та ін., Київ : Вид. ПАРАПАН. 2003. 312 с.
26. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): навч. посіб. 2-ге вид., доп. та випр. Київ : Задруга, 2009. 408 С.
27. Балтазюк І. Роль символу у процесі збереження історичної пам'яті та культури. *Мистецтвознавство України: щорічний наук. журнал*. 2019. № 19. С. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.31500/2309-8155.19.2019.185966>
28. Балтазюк І. Символи-домінанти етносу у творчості київських митців *Українська академія мистецтва*. 2022. № 32. С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2022-32-8>.
29. Шелемехова Н. Неоміфологізм в українському нефігуративному живописі другої половини ХХ століття *Сучасне мистецтво*. 2014. Вип. 10. С. 227–236.

REFERENCES

1. Lychkovakh V.A. (2021) Istoriiia ukrainskoi estetychnoi dumky: monohrafiia [History of Ukrainian aesthetic thought: monograph]. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Lychkovakh V.A. (2011) Filosofiia etnokultury. Teoretyko-metodolohichni ta estetychni aspekty istorii ukrainskoi kultury [Philosophy of ethnoculture. Theoretical, methodological and aesthetic aspects of the history of Ukrainian culture (Monograph)] Kyiv : PARAPAN. [in Ukrainian].
3. Lozova O.M. (2010) Mif yak pervynna metamova suspilnoi svidomosti: ohliad problematyky [Myth as the primary metalanguage of social consciousness: a review of problems] Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Pedahohika. Psykholohiia. Pedagogical education: theory and practice. Pedagogy. Psychology. № 1. P. 18–21. [in Ukrainian].
4. Hots L. S. (2017) Arkhetyp i arkhetypnyy obraz: problemy terminolohiyi u doslidzhennyakh kul'tury [Archetype and archetypal image: problems of terminology in cultural studies]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald]. (4), 52–57[in Ukrainian].
5. Avramenko O. O. (2006) Zminy paradyhmy funktsionuvannia obrazotvorchoho mystetstva v Ukraini 1950-kh–2005-ho rokiv [Paradigm changes in the functioning of fine art in Ukraine in the 1950s–2005 years] Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy XX st.: U 2 kn. Essays on the History of Fine Art in Ukraine of the 20th Century: In 2 books]. red. V. Sydarenko. Kn. 2. Kyiv: Intertechnologia. [in Ukrainian].
6. Vysheslavskiyi H. A., Sydor-Hibelinda O. V. (2010) Terminolohiia suchasnoho mystetstva. Oznachennia, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy. [Terminology of modern art. Definitions, neologisms, jargonisms of modern visual art of Ukraine] Paris-Kyiv: Terra Incognita. [in Ukrainian].
7. Vysheslavskiyi H. (2008) Khudozhni protsesy u suchasnomu mystetstvi Ukrainy 1990-kh rokiv [Artistic processes in the modern art of Ukraine in the 1990s.] Suchasne mystetstvo: nauk. zb. Modern art: Science. coll. (5) P. 7–62. [in Ukrainian].
8. Sydor-Hibelinda O. V. Pro svobodu, modernizm, idealizm ta bahato inshykh tsikavykh rechei [About freedom, modernism, idealism and many other interesting things]. Fine Art. 2008 (3) P. 28–37. [in Ukrainian].
9. Skliarenko H. M. (2006) Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny 1980-kh–2000-kh rokiv: podii, yavyscha, spriamuvannia. Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy XX st. t.5 [Ukrainian art of the second half of the 1980s–2000s: events, phenomena, direction. Essays on the history of fine art of Ukraine of the 20th century. Vol. 5] pid red Skrypnyk. Kyiv. P. 353–396. [in Ukrainian].
10. Skliarenko H. M. (2009) Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XX stolittia: rehionalni problemy ta zahalnyi kontekst [Ukrainian art of the second half of the 20th century: regional problems and the general context] Studii mystetstvoznavchi. Studies of Art Studies. Kyiv. № 1. P. 67–78. [in Ukrainian].
11. Viacheslavova O.A. (2007) Estetyka mifu v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy: avtoref. dys. kand. filos. nauk: 09.00.08 / Viacheslavova Olena Anatoliivna ; Skhidnoukrainskyi natsionalnyi un-t im. Volodymyra Dalia. [The aesthetics of the myth in modern fine art of Ukraine] Eastern Ukrainian National Institute named Volodymyr Dahl. Luhansk, [in Ukrainian].
12. Viacheslavova O.A. (2007) Poetyka mifu v suchasnomu obrazotvorchomu mystetstvi Ukrainy: Mifopoetyka etnonatsionalnoho buttia [The poetics of myth in modern Ukrainian art: Mythopoetics of ethno-national existence] Khudozhnia kultura. Aktualni problemy. Art culture. Actual problems. Vyp. 4. P. 61–78 [in Ukrainian].
13. Fedoruk O. K. (2008) Peretyn znaku: Vybrani mystetstvoznavchi statii: U 3 kn. / Kn. 3: Ukrainska kulturolohiia. Istoriiia ta teoriia mystetstva. Postati. Narodna tvorchist. Retsenzii [Crossing the sign: Selected art history articles: In 3 books. / Kn. 3: Ukrainian cultural studies. History and theory of art. Figures. Folklore. Reviews]. Kyiv : Intertechnologia, [in Ukrainian].
14. Petrova O. M. (2004) Mystetstvoznavchi refleksii. Istoriiia, teoriia ta krytyka obrazotvorchoho mystetstva 70-kh rokiv XX stolittia – pochatku XXI stolittia. [Art studies reflections. History, theory and criticism of fine art of the 70s of the 20th century – the beginning of the 21st century. coll. of articles] Kyiv: Academia [in Ukrainian].
15. Petrova O. (2015). Tretye oko: Mystetski studiyi (Monohrafichna zbirka statey) [The third eye: Artistic studies (Monographic collected papers)] Kyiv : Feniks. [in Ukrainian]
16. Petrova O. M. (2013) Shokuiuche yak mystetstvo – vid buntu do rynku [Shocking as art – from rebellion to the market] Suchasne mystetstvo [Modern art] Vyp. 9. P. 93-98. [in Ukrainian].
17. Skliarenko H., Barshynova O. (2012) Mif “Ukrainske baroko” : katalog vystavky (27.04.2012–28.08.2012, Kyiv). [The myth of “Ukrainian Baroque”: exhibition catalog (27.04.2012–28.08.2012, Kyiv)] Kyiv : Maister knyh [in Ukrainian].
18. Smyrna L. V. (2017) Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi : Monohrafiia [A century of nonconformism in Ukrainian visual art: Monograph]. Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
19. Smyrna L. I. (2006) Ukrainskyi mystetskyi nonkonformizm. Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy XX st. : U 2 kn. [Ukrainian artistic nonconformism. Essays from history of fine art of Ukraine of the 20th century : In 2 books. Kn. 2. Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
20. Soloviov O. (2006) Yskusstvo Ukrainy 90kh. Turbulentni shliuzy : Zb. statei [Art of Ukraine in the 90s. Turbulent locks. Coll. of articles]. Kyiv : Intertekhnolohiia [in Ukrainian].
21. Sydorenko V. D. (2008) Vizualne mystetstvo vid avanhardnykh zrushen do novitnikh spriamuvan: Rozvytok vizualnoho mystetstva Ukrainy XX–XXI stolit [Visual art from the avantgarde shifts to the latest directions: Development of visual art Ukraine of the 20th–21st centuries] Kyiv : BHstudo [in Ukrainian].
22. Yur M. (2019) Metamodel ukrainskoho zhyvopysu: monohrafiia. [Metamodel of Ukrainian painting: monograph.] Vinnytsia : TOV “TVORY”. [in Ukrainian].

23. Skrypnyk H. (1996) Utverdzhennia ukrainskoi derzhavnosti i ekolohiia natsionalnoi kultury [The establishment of Ukrainian statehood and the ecology of national culture] Narodna tvorchoist ta etnolohiia. Folk creativity and ethnology (4) P. 3–10 [in Ukrainian].

24. Kyselov M.M., Kanak F.M. (2000) Natsionalne buttia sered ekolohichnykh realii: monohrafiia [National existence among ecological realities (Monograph)] Kyiv: Tandem. [in Ukrainian]

25. Kontseptualni vymiry ekolohichnoi svidomosti : Monohr. (2003) [Conceptual dimensions of ecological consciousness: Monogr.] M. M. Kyselov, other. Kyiv : PARAPAN, [in Ukrainian].

26. Selivachov M. R. (2009) Leksykon ukrainskoi ornamentiiky (ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia): navch. posib. 2-he vyd., dop. ta vypr. [Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology) : academic. manual]. Kyiv : Zadruga [in Ukrainian].

Baltaziuk I. (2022) Symvoly-dominanty etnosu u tvorchosti kyivskykh myttsiv Domynant symbols of ethnicity in the work of Kyiv artists.] Ukrainska akademiia mystetstva. National Academy of Fine Arts and Architecture Collection of Scholarly Works “Ukrainian Academy of Art”. № 32. P. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2022-32-8>. [in Ukrainian]

27. Baltaziuk I. (2019) Rol symvolu u protsesi zberezhenia istorichnoi pam'iaty ta kultury. [Importance of symbol in the process of historical memory and culture preservation] Mystetstvoznavstvo Ukrainy: shehorichni nauk. zhurnal. Art Research of Ukraine: annual scientific journal. № 19. P. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.31500/2309-8155.19.2019.185966> [in Ukrainian]

28. Shelemekhova N. (2014) Neomifolohizm v ukrainskomu nefihuratyvnomu zhyvopysi druhoi polovyny XX stolittia [Neomythology in Ukrainian non-figurative painting of the second half of the 20th century] Suchasne mystetstvo. Modern art. № 10. P. 227–236 [in Ukrainian].

УДК 785.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-9>**Аліна ПОПОВА,***orcid.org/0000-0001-5534-073X**аспірантка кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) aleftinapopova@yahoo.com*

ІНТЕГРАЦІЯ ДЖАЗОВОГО ВОКАЛУ У ВИКОНАННІ ЕСТРАДНИХ АРТИСТІВ КИЄВА

Мета статті – дослідити деякі аспекти процесу інтеграції джазового вокалу у виконавську інтерпретацію естрадних артистів Києва. **Методологія дослідження** базується на застосуванні методів аналізу (для здійснення музикознавчого аналізу творів та вокальних прийомів у піснях естрадних артистів Києва), порівняння (для здійснення процесу компаративного аналізу характеристик джазових прийомів у творах естрадних вокалістів та формулювання композиційної концепції елементів імпровізації) й узагальнення (для формулювання висновків статті). **Наукова новизна** дослідження полягає у висвітленні проблеми співвідношення формотворчих принципів інтеграційного процесу елементів джазової імпровізації у естрадний вокал артистами Києва та експозиції їх у сценічному виконанні. **Висновки.** Інтеграція джазового вокалу у виконання естрадних артистів Києва – дуже цікавий, стрімкий у своєму розвитку процес, що вже сформував певні тенденції та традиції, проте потребує більшого дослідження для висвітлення проблематики. Джазовий вокал стає все більш популярним серед естрадних артистів у Києві. Його інтеграція в їх виконавські навички дозволяє розширити свій репертуар та додати новий стиль до своїх виступів. Джазовий вокал також впливає на стилістику виконавців, допомагаючи їм створити унікальний артистичний образ. Інтеграція джазу додає нотку сучасності та оригінальності до виступів естрадних артистів, дозволяючи їм виділятися на музичній сцені. На основі дослідження можна зробити висновок, що інтеграція джазового вокалу у виконання естрадних артистів Києва має позитивний вплив на їх творчість, розширює їх музичні можливості та сприяє розвитку музичної сцени у місті.

Ключові слова: джазовий вокал, естрадні артисти, інтеграція, стилістика, техніка, Київ, реттл, скрім, белтінг, твенг, мелізматика, імпровізація, сучасні вокальні прийоми, джаз, блюз, музична форма, естрадні вокалісти Києва.

Alina POPOVA,*orcid.org/0000-0001-5534-073X**Postgraduate student at the Department of Academic
and Variety Vocal and Sound Directing
National Academy of Management of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) aleftinapopova@yahoo.com*

INTEGRATION OF JAZZ VOCALS PERFORMED BY POP ARTISTS OF KYIV

The purpose of the article is to explore certain aspects of the integration process of jazz vocal in the performance interpretation of popular artists in Kyiv. **The research methodology** is based on the application of analysis methods (to conduct musicological analysis of works and vocal techniques in the songs of popular artists in Kyiv), comparison (to carry out a process of comparative analysis of jazz characteristics in the works of popular vocalists and the formation of compositional improvisation elements) and generalisation (to formulate the conclusions of the article). **The scientific novelty** of the research lies in the illumination of the problem of the relationship between the formative principles of the integration process of jazz improvisation elements in popular vocalists' performances in Kyiv and their exposition in stage performance. **Conclusions.** The integration of jazz vocal in the performance of popular artists in Kyiv is a very interesting and rapidly developing process that has already formed certain trends and traditions but requires further research for in-depth exploration. Jazz vocal is becoming increasingly popular among popular artists in Kyiv. Its integration into their performing skills allows them to expand their repertoire and add a new style to their performances. Jazz vocal also influences the stylistics of performers, helping them create a unique artistic image. The integration of jazz adds a touch of modernity and originality to the performances of popular artists, allowing them to stand out in the music scene. Based on the research, it can be concluded that the integration of jazz vocal in the performance of popular artists in Kyiv has a positive impact on their creativity, expands their musical possibilities, and contributes to the development of the music scene in the city.

Key words: jazz vocal, popular artists, integration, stylistics, technique, Kyiv, rattle, scream, belting, twang, melisma, improvisation, contemporary vocal techniques, jazz, blues, musical form, popular vocalists in Kyiv.

Актуальність теми дослідження. Ця наукова стаття присвячена дослідженню та аналізу процесу інтеграції джазового вокалу у виконанні естрадних артистів Києва. Джазовий вокал, з його характерними стилістичними особливостями та імпровізаційними елементами, знаходить все більшу популярність серед естрадних виконавців. У даній статті будуть розглянуті історичні корені джазового вокалу, основні стилі та техніки, а також роль та значення джазового вокалу у виконанні естрадних артистів Києва. Дослідження базується на аналізі відомих виконавців та їхнього стилю виконання, розбору вокальної техніки та виконавських прийомів. Результати дослідження підтверджують важливість інтеграції джазового вокалу у репертуарі естрадних артистів та його вплив на художній розвиток та розширення музичних можливостей. Джазовий вокал – це неперевершена форма музичного мистецтва, яка має свої коріння у великій і багатошаровій історії. Джазовий вокал завжди був особливим і унікальним, бо пройшов стрімкий шлях від маленьких клубів до великих театрів і соціалізуючись, став квінтенцією еклектики багатьох жанрів, що переплітаючись між собою створили той неповторний джаз, який цінують мільйони глядачів та слухачів по всьому світу. Він надавав можливість виконавцям не тільки розширити музичні кордони, але й впливати на культуру взагалі. Здійснення більш детального аналізу окремих досліджень та публікацій з цих тематик дозволить отримати глибше розуміння розвитку та впливу джазу в Україні, а також виявити нові тенденції та перспективи для майбутнього розвитку цього мистецтва. У даній статті будуть розглянуті основні аспекти інтеграції джазового вокалу у виконанні естрадних артистів Києва. Дослідження зосередиться на стилістичних особливостях джазового вокалу, його впливові на виконавську техніку та розвиток художнього виразу. Також будуть проаналізовані впливи великих джазових вокалістів на естрадних артистів, а також роль джазового вокалу у репертуарі естрадних виконавців у Києві. Ця стаття надасть важливі відомості для професіоналів музичної сфери, а також сприятиме подальшому розвитку джазового вокалу у контексті естрадного мистецтва Києва.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз досліджень і публікацій щодо джазового мистецтва в Україні виявляє різноманітність тематики, підходів та джерел, що висвітлюють розвиток цього жанру в Україні. З точки зору на аспекти історичного огляду багато дослідників зверталися до історії розвитку джазу в Україні, починаючи

з його появи в кінці 1920-х років і до сьогодення. Вони розглядають формування перших джазових гуртів, роль українських музикантів у світовому джазі, вплив політичних та культурних факторів на розвиток жанру, а також його трансформацію протягом років. Це детально можна прослідкувати у багатьох працях українських музикознавців, а саме: В. Конончук (Конончук, 2011: 99–102) та І. Горват, І. Вассенбергер (Горват, Вассенберг, 1980: 119). Дослідницькі набутки також зосереджуються на різних жанрах джазу в Україні, таких як свінг, біг-бенди, модерн-джаз, ф'южн тощо. Вони аналізують стильові особливості кожного жанру, розглядають його вплив на музичну культуру країни та виконавців. Цей аспект добре висвітлено у статті М. Толочик (Толочик, 2012: 167–171) та у монографії Лі Шуай, Ю. Лошкова (Шуай, Лошкова, 2019: 183). Також багато дослідників детально вивчають творчість та внесок в українську джазову сцену різних виконавців. Вони аналізують їх музичний стиль, репертуар, техніку та інноваційність, а також вплив на розвиток жанру в Україні та за її межами. Велика увага приділяється дослідженню джазових фестивалів, концертних заходів та інших подій, що відбуваються в Україні. Вони аналізують їх вплив на популяризацію джазу, залучення талановитих виконавців та розвиток музичної сцени. Дуже гарно висвітлює цей матеріал С. Безпала (Безпала, 2014: 339–346) у своїй науковій статті. Деякі дослідники зосереджуються на сучасних трендах у джазовому мистецтві, таких як експерименти з жанровим поєднанням, використання нових технологій та звукових ефектів, вплив світових тенденцій на український джаз. Цей огляд вказує на широкий спектр досліджень і публікацій, що розглядають джазове мистецтво в Україні, тому тут можна виділити роботи Кириченко І. (Кириченко, 2013: 80–84), Журби В. (Журба, 2016: 108–117) та Закуса І. (Закус, 2017: 562–564). **Мета статті.** Виявити, дослідити та проаналізувати різні аспекти процесу інтеграції джазового вокалу у виконавську інтерпретацію естрадних артистів у Києві.

Виклад основного матеріалу. Джаз є одним із визначних музичних жанрів, який має глибокий вплив на розвиток музики по всьому світі. Україна, як країна з багатою музичною спадщиною, не залишилася осторонь цього впливу. Впровадження джазових елементів у естрадну музику стало значною подією в українській музичній сцені, що сприяло розширенню жанрового розмаїття та виникненню нових творчих напрямків. З точки зору історичного контексту джазова музика почала активно з'являтися в Україні

у 1920–1930-х роках, коли в країні відбувалися соціально-політичні зміни та культурна революція. Цей період був характеризований великою кількістю концертів і фестивалів, на яких виконувалися як класична, так і джазова музика. Українські музиканти почали досліджувати і використовувати джазові елементи у своїх творчих випусках, що відкрило нові горизонти для розвитку естрадної музики. Одним із осередків українського джазового мистецтва вважають Одесу. У 1920-х роках у місті було багато бендів, що грали шиммі, ванетек та матчіш. Однак, перший офіційний український джаз-бенд з'явився в Харкові під керівництвом студента музикально-драматичного інституту Юлія Мейтуса у 1924 році. Вже через рік, цей український джаз-бенд дав свій великий сольний концерт. Протягом 1920-х та 1930-х років український джаз розвивався і ставав популярним явищем у культурному житті міста. Джаз-концерти, джазові вечірки та танці з джазовою музикою стали невід'ємною частиною одеського суспільства того періоду. Українські джазові виконавці, які співпрацювали з місцевими театрами та музичними гуртами, активно долучалися до цього музичного руху. Часто відбувалися експерименти з поєднанням джазу з народними мотивами та мелодіями. Це дозволяло створювати унікальні та оригінальні звучання, які відзначалися своєю витонченістю та енергією. Український джазовий рух у Одесі витримував випробування часу та політичні зміни. Незважаючи на різні періоди репресій і заборон, музиканти продовжували грати джаз, виконувати нові композиції та просувати жанр серед широкої публіки. Українські джазові вокалісти, такі як Соломія Крушельницька, Тетяна Кривич, Артем Мендже, Андрій Соліщанський та багато інших, здобули популярність в Одесі та потім розповсюдилися далеко за її межами. У 1930-тих роках джаз швидко поширювався по великих українських містах, таких як Харків, Одеса, Дніпропетровськ і Київ. Проте варто відзначити, що більшість українських джазменів та джаз-виконавців того періоду були російськомовними і переїхали до столиці СРСР, де продовжили свою кар'єру. Серед них були видатні джазисти, такі як Леонід Утьосов, Олександр Цфасман, Леонід Теплицький, Яков Скоморовський. Багато з них пропагували не тільки «чистий» афроамериканський джаз, але й так званий «теа-джаз», що поєднував в собі вокальні виступи та театралізовані дійства. Цей стиль надавав можливість додати елементи шоу та інтриги до виконання музики. Вони виступали не лише як музиканти, але і як енергійні вокалісти та актори, що додавало джазу

нову вимірність та популярність серед аудиторії. Хоча джаз був поширений у великих українських містах, виконавці з українським корінням зазвичай знаходилися поза межами України та продовжували свою творчу діяльність у столиці. Незважаючи на це, їх внесок у розвиток джазу і культурного життя не може бути недооцінений, і вони залишаються видатними постатями в історії українського джазового мистецтва. У Львові, який у 1930-х роках був частиною Польщі, також існували декілька джазових ансамблів. Проте, документальних записів цих музикантів майже не збереглося, залишилися лише фотографії та згадки в пресі. Єдиним винятком є Львівський Теа-Джаз та Рената Яросевич з їхньою піснею «Перший знак». Їхні виступи створювали атмосферу неповторного звучання та ритму, які приваблювали слухачів. Вони переносили дух американського джазу у мальовничі куточки Львова та допомагали створити особливу атмосферу свободи та енергії, що були притаманні для джазового мистецтва.

Під час періоду «ждановщини», коли комуністи розпочали боротьбу з «націонал-буржуазними» проявами в культурі, джаз стикнувся з найгіршими часами свого розвитку. Під удар опинились опери про Богдана Хмельницького та фільми Довженка, а вже не кажучи про музику, яка приходила з США. Цей період пригнічення джазу в радянському Союзі мав серйозні наслідки для розвитку цього музичного жанру в Україні. Музикантам та шанувальникам джазу довелося пристосовуватися до нових обмежень та змінювати свої виступи, щоб відповідати ідеологічним вимогам. Багато талановитих джазових музикантів були обмежені у своїй творчості, а їхні можливості для виступів та записів були значно зменшені. Офіційна пропаганда намагалася відобразити джаз як небезпечний та аморальний жанр, що загрожує комуністичним цінностям. Незважаючи на ці випробування, джаз в Україні все ж зберігав свою популярність серед шанувальників музики. Таємно слухати і виконувати джаз стало одним з способів вираження свободи самовираження та протесту проти суворих культурних обмежень. Багато музикантів продовжували вивчати та виконувати джаз, хоча це було заборонено чинною владою. Цей період склався з суперечностей та секретної підпільної культурної сцени, де джаз залишався незгадуваним джерелом музичної самовиразності та свободи. Нарешті, після скорочення ідеологічного тиску на культуру в кінці 1950-х років, джаз знову зміг ожитися в Україні. Нове покоління музикантів почало розвивати та виконувати джаз, вносячи свої інновації та експерименти в цей жанр.

Українські джазмени стали більш відкритими до міжнародного спілкування та обміну досвідом з колегами з інших країн. Цей новий етап стало свідченням відродження джазу в Україні та початку його подальшого розвитку. Лише під кінець періоду хрущовської «відлиги» джаз почав повертатись до життя в Україні. В 1962 році з'явився столичний джазовий оркестр «Дніпро», керманічем Ігор Петренко, а потім – Гіві Гачічеладзе. Саме «Дніпро» випустив першу українську джазову платівку, яка складалась з трьох яскравих композицій – «Фантазія», що була варіацією на пісні композитора Ігора Шамо, а також композицій відомих джазменів США Дж. Едерлі та К. Джонса. Того ж року український композитором В.Симоненко було засновано Київський джаз-клуб, який став першим джазовим клубом в Україні. А пізніше було засновано ряд джазових клубів у містах та містечках України, таких як: Сміла, Бердянськ та ін. 1967 рік ознаменувався тим, що відбувся перший джазовий фестиваль під назвою «Джаз-сейшн». У другій половині 1960-х та першій половині 1970-х років українська джазова сцена переживала перехід від біг-бендів до тріо та комбо складів, а також відзначалася преобладанням свінгу, бопу та діксіленду в її звучаннях. Перший повноцінний і збережений до наших днів джазовий запис належить львівському ансамблю «Медікус», який виступив на польському фестивалі «Джаз над Одрою». У період того часу серед найбільш цікавих українських джазменів варто зазначити гітариста Енвера Ізмайлова та трубача Валерія «Колеса» Колесникова.

У роки незалежності джаз набув небувалого підйому – майже у кожному місті є музиканти, що активно створюють бенди, оркестри, великого розмаху набуває фестивальний рух де виступають не тільки наші виконавці, а й зірки світового джазу.

Інтеграція джазових елементів у естрадну музику привела до появи нових жанрових поєднань та стилів. Українські музиканти використовували джазові гармонії, ритми та імпровізаційні прийоми у своїх піснях, надаючи їм більш сучасного й оригінального звучання. Такі жанрові поєднання, як джаз-поп, джаз-рок, джаз-фанк, отримали популярність серед слухачів та стали необхідною складовою естрадної музичної сцени. Вплив на стилістику і виконавську майстерність. Ось, наприклад, в середині 90-х молода співачка Марина Одольська, що стала популярною після фестивалю «Таврійські ігри» випускає декілька пісень із специфічною вокальною подачею, що характерна для музики у стилі джаз-соул. Марина привернула увагу своїм незвичайним тембром

голосу, який дещо нагадував тембр голосу Глорії Гейнор та частково Чака Хан, бо замість звичного, природного звучання голосу слухачі вперше почули такий вокальний прийом, як реттл (англ. rattle), який є одним з ефектів, що використовуються в сучасній вокальній техніці. Цей прийом характеризується швидким тремоло або дрожем голосу, що створює враження вібрації або дроту. Під час виконання реттлу вокаліст швидко виконує повторювані легкі тремоло або дроти звуків на одному тоні або між двома нотами. Це створює враження руху або дроту голосу, додаючи експресивності та виразності до виконання. Реттл може бути використаний як ефектний прийом у різних музичних жанрах, включаючи поп, рок, соул, джаз та блюз. Він додає текстурність та виразність до вокального виконання, дозволяючи виконавцю передати емоції та створити особливу атмосферу в музиці. Також Мариною Одольською було використано елементи мелізматичного руху у піснях: «Розлука» та «Літак» та «Божевільна». Незвична гармонія, аранжування та наявність яскравих вокальних мелодій довго тримали ці пісні в українських чартах естрадної музики.

Джазові елементи не тільки збагатили жанровий арсенал естрадних музикантів, але й значно вплинули на їх стилістику та виконавську майстерність. Джазова імпровізація та гармонічна складність стали важливою частиною естрадних виступів, дозволяючи музикантам демонструвати свої технічні та музичні навички. Цей вплив сприяв розвитку творчого потенціалу музикантів та створенню унікальних та оригінальних музичних образів.

Яскравим прикладом трансформаційного руху в русло джазової музики є Наталія Могилевська, співацький образ якої розвивається і зараз. Розпочавши свою кар'єру у середині 90-х, вона стала відомою завдяки своєму специфічному темброві, який багато музичних критиків називало незвичним для української естради. І не дивно. Наталія стала амбасадоркою твенгу та белтингу в українській естраді. Із самого першого альбому можна виділити її тембр: густий, насичений, із легким надривом та реттлом, що відразу робить тембр голосу якби персоніфікованим, не схожим на більшість інших виконавців. На протязі свого творчого шляху Могилевська шукала себе крізь парадигми таких стилів, як: альтернативний рок, популярна музика, латиноамериканська музика, але випущений у 2020-му році міні-альбом «Любов – то велика сила» відкрив її як співачку, що змогла інтегрувати елементи джазового вокалу у пісні, поєднавши їх таким чином, як ще не вдавалося жодному естрадному співаку.

Джазова музика, впроваджена у естрадний жанр, мала значний вплив на культурний контекст України. Вона стала символом сучасності, інноваційності та творчого пошуку. Музиканти, які виконували естрадну музику з джазовими елементами, висували нові ідеї та концепції, що збагачували культурне середовище країни. Джазова естрадна музика стала визначальною складовою українського музичного ландшафту. Особливим явищем української естради 2000-х стала Тіна Кароль (справжнє ім'я Тетяна Ліберман), що по праву носить титул соул-діви української естради. Із самого першого альбому можна чітко прослідкувати вплив таких співачок, як: Уїтні Хьюстон, Мерайя Керрі, Рейчел Ферелл, Селін Діон та інших. Вже у альбомі "Show Me Your Love" Тіна демонструє яскраві вокальні прийоми, що притаманні джазовій музиці: реттл, твенг, белтінг, мікстове забарвлення та йодлі вводять слухача в нову еру – синтезу естрадної музики із елементами соулу та блюзу. Також Тіну Кароль можна назвати співачкою «тисячі облич», бо за двадцять років своєї діяльності вона випустила альбоми у різних напрямках, таких як: соул, популярна музика, альтернативний рок, R&B, та все ж особливим альбомом «Інтонації», в якому співачка розкривається по-новому. У цьому альбомі вражає її володіння голосом та широкий співацький діапазон, бо Тіна також використовує новий прийом – свистковий регістр (Свистковий регістр також відомий як свистковий діапазон або свисткова октава), в музиці відноситься до високих частот або високих тонів, які можуть бути відтворені голосом людини або музичними інструментами. Цей регістр часто характеризується особливим тонким та проникливим звучанням), що додає особливого саундування пісням.

Джазовий вокал відзначається особливою ритмічною експресією. Вокаліст використовує складні метричні фігури, зміщення акцентів і світчінг ритмів, щоб створити динаміку і енергію. Ритмічні фігури, такі як скати, свінг, синкопування та поліритмічні ефекти, додають виразності та індивідуальності джазовому вокалу. Свінг-це ритмічна особливість джазу, яка передає відчуття кружляючого та танцювального руху. Вокалісти використовують ритмічні пульсації та наголоси на певних нотах для створення світлого та енергійного звучання. Спів зі свінговим ритмом є характерною ознакою джазового вокалу.

Імпровізація є однією з найхарактерніших особливостей джазового вокалу. Вокаліст може вільно експериментувати з мелодією, гармонією, ритмом і фразуванням, додаючи особистий твір-

чий внесок до виконання. Імпровізація дозволяє вокалістам виразити свою унікальну музичну особистість і взаємодіяти з іншими музикантами на сцені. Скетчінг (Scatting): Скетчінг – це техніка, при якій вокаліст імпровізує, використовуючи скат-слова та скат-фрази замість тексту. Це дає вокалістам можливість створювати мелодичні лінії та ритмічні варіації, нагадуючи звучання інструментів. Скетчінг є одним з визначних елементів джазового вокалу і демонструє технічну майстерність та імпровізаційні здібності вокаліста. Цікавим прикладом для української естради є співачка Джамала (справжнє ім'я Сухроба Олегівна Джамаладінова) вона є українською співачкою, авторкою пісень і композитором. Джамала стала відомою завдяки своїй участі та перемозі в конкурсі пісні Євробачення 2016 з піснею «1944». Вона також активно виступає на концертах і записує музику в різних жанрах, включаючи поп, джаз і етнічну музику. Джамала є унікальною співачкою, бо має великий арсенал вокальних прийомів. Вона майстерно демонструє слухачеві діапазон в чотири октави, який насичує мікстом, йодлями, реттлом, свистковим регістром, а особливим є те, що співачка вміє співати мугам – традиційний музичний жанр, що походить з Азербайджану. Це складна форма музики, що об'єднує в собі мелодію, імпровізацію та поетичний текст. Мугам є важливою складовою азербайджанської культури і вважається нематеріальним надбанням людства за рішенням ЮНЕСКО. Це особливо чутно у кульмінації пісні «1944», цей елемент є лейтмотивом страждання кримського народу, а також у новому альбомі «Qırım», що є вдалим синтезом сучасної та етнічної музики.

Джазовий вокал відрізняється відмінною гармонічною складністю. Вокалісти використовують складні гармонічні прогресії, зміни акордів та модуляції для створення багатогранного музичного полотна. Це вимагає від вокаліста добре розвинених музичних навичок і знання гармонійної структури джазової музики.

Фразування і артикуляція є ключовими аспектами джазового вокалу. Вокаліст використовує різноманітні техніки і стилістику, щоб передати почуття і емоції через слова і музику. Розуміння джазового фразування, використання складних ритмів, легато та стакато ефектів, а також правильна артикуляція слів допомагають створити характерну мову джазового вокалу. Фразування в джазовому вокалі включає в себе здатність виконавця виразно та музично передавати мелодію та текст. Вокаліст використовує різні динамічні та емоційні нюанси, варіює темпи, фразує ритмічні

фігури та акцентує окремі слова та фрази. Артикуляція важлива для чіткого висловлення слів та звуків, що допомагає вокалісту передати смисл та емоційний зміст пісні.

Джазовий вокал є джерелом глибокої емоційної виразності. Вокалісти вмільо використовують динаміку, тембри, фарбування та інтонацію, щоб передати різноманітні почуття-від радості і ентузіазму до туги і меланхолії. Експресивність і емоційна глибина є важливими аспектами джазового виконання, які допомагають залучити слухача і створити неповторний музичний досвід.

Джазовий вокал не тільки передбачає виконання пісень, але й сценічну присутність та комунікацію з аудиторією. Вокалісти вмільють створювати зв'язок зі слухачами, використовуючи міміку, жести, контакт очима та інші сценічні прийоми. Це допомагає підкреслити емоційну співвідповідність і взаємодію з аудиторією, роблячи виступ привабливим та захоплюючим.

Дуже цікавим явищем для української естради стала Лаура Марті (Лаура Ашотівна Мартіросян), що стала відомою завдяки альбому «Все буде добре» – сміливе поєднання драйвового фанку, фьюжн та латини дозволило альбому довгий час триматися в чартах української музики. Лаура використовує такі прийоми, як мікст, твенг, подекуди реттл та белтінг, що надають її голосу забарвлення, що дещо нагадує тембр турецької Азизи Мустафазаде.

Усі ці характеристики джазового вокалу допомагають створити унікальний стиль та звучання, яке робить його особливим серед інших музичних жанрів. Джазовий вокал вимагає від виконавця технічної майстерності, музичної ерудиції та вміння виразно комунікувати з аудиторією. Він відкриває безмежні можливості для творчості та індивідуального вираження виконавця.

Висновок. Джаз є одним з найважливіших музичних жанрів, який має глибокий вплив на

розвиток музики по всьому світі. Україна, як країна з багатою музичною спадщиною, не залишилася осторонь цього впливу. Впровадження джазових елементів у естрадну музику стало значною подією в українській музичній сцені, що сприяло розширенню жанрового розмаїття та виникненню нових творчих напрямків. Жанрові поєднання, стилістичні нововведення та впровадження джазової імпровізації збагатили та оновили естрадну музику. Цей процес сприяв розвитку творчого потенціалу музикантів, створенню унікальних артистичних образів та піднесенню культурного контексту України. Джазовий вокал вимагає від виконавця технічної майстерності, музичної ерудиції та вміння виразно комунікувати з аудиторією. Він відкриває безмежні можливості для творчості та індивідуального вираження виконавця.

У Києві спостерігається поява різноманітних жанрових поєднань у джазовому вокалі. Виконавці експериментують зі злиттям джазу з різними музичними напрямками, такими як фанк, соул, поп, ф'южн тощо. Це дозволяє створювати унікальні та оригінальні звучання, які привертають увагу як молодих музикантів, так і широкого слухачського кола. Жанрові поєднання джазу з елементами інших стилів сприяють розширенню аудиторії та відкривають нові можливості для творчого вираження.

Джазовий вокал у Києві перебуває у стані активного розвитку та має свої особливі тенденції. Жанрові поєднання, розвиток талантів, активність музичних спільнот та проведення джазових фестивалів – усе це сприяє розширенню аудиторії та популяризації джазового вокалу у Києві. Місто має багатий потенціал для подальшого розвитку цього жанру, а молоді таланти та професійні виконавці є головними драйверами цього процесу. Зростаюча популярність джазового вокалу у Києві свідчить про важливість цього жанру та його вплив на музичну культуру міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпала С. Сучасний рівень осмислення українського джазу. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. Київ, 2014. Вип. 33. С. 339–346.
2. Горват І., Вассенбергер І. Основи джазової інтерпретації. Київ, 1980. 119 с.
3. Закус І. М. «Джаз-коло» в українському культурному просторі. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 562–564.
4. Кириченко І. О. Розважальна музика Галичини міжвоєнного періоду як передумова появи українського джазу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2013. Вип. 1. С. 80–84.
5. Конончук В. Естрадно-джазова освіта в Україні: ретро- та перспектива (до 30-річчя відкриття естрадного відділення в Київському державному музичному училищі імені р. М. Глієра). *Молодь і ринок*. 2011. No 11. С. 99–102.
6. Журба В. В. Особливості гармонії музичного стилю «bebop». *Вісник КНУКіМ: Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 35. С. 108–117.
7. Стецюк Б. О. Джазова фортепіанна імпровізація як полістилістичний феномен (на прикладі творчості Ч. Корія) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2019. С. 208.

8. Толочик М. А. Блюзове виконання у спектрі джазової музики. *Актуальні питання культурології*. 2012. Вип. 12. С. 167–171.
9. Лі Шуай, Ю.Лошков Джаз як системне явище. Харків, 2019. С. 183.

REFERENCES

1. Bezpala S. (2014) Suchasnyi riven osmyslennia ukrainskoho dzhazu. [The Contemporary Level of Understanding Ukrainian Jazz] Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury. Actual Problems of History, Theory and Practice of Art Culture, 33. 339–346. [in Ukrainian].
2. Horvat I., Vassenberher I. (1980) Osnovy dzhazovoi interpretatsii. [Fundamentals of Jazz Interpretation], 119. [in Ukrainian].
3. Zakus I. M. (2017) “Dzhaz-kolo” v ukrainskomu kulturnomu prostori. [“Jazz Circle” in the Ukrainian Cultural Space] Molodyi vchenyi. Young Scientist, 11. 562–564. [in Ukrainian].
4. Kyrychenko I. O. (2013) Rozvazhalna muzyka Halychyny mizhvoiennoho periodu yak peredumova poiavy ukrainskoho dzhazu. [Entertainment Music in Galicia during the Interwar Period as a Prerequisite for the Emergence of Ukrainian Jazz] Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Mystetstvoznavstvo. Scientific Notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Art Studies, 1. 80–84. [in Ukrainian].
5. Kononchuk V. (2011) Estradno-dzhazova osvita v Ukraini: retro- ta perspektyva (do 30-richchia vidkryttia estradnoho viddilennia v Kyivskomu derzhavnomu muzychnomu uchylyshchi imeni r. M. Hliiera). [Popular Music and Jazz Education in Ukraine: Retro and Perspectives (on the 30th Anniversary of the Opening of the Pop Music Department at the R. M. Glier Kyiv State Music College)] Molod i rynek. Youth and the Market, 11. 99–102. [in Ukrainian].
6. Zhurba V. V. (2016) Osoblyvosti harmonii muzychnoho styliu «bebop». [Peculiarities of Harmony in the “Bebop” Musical Style] Visnyk KNUKiM: Mystetstvoznavstvo. Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Art Studies, 35. 108–117. [in Ukrainian].
7. Stetsiuk B. O. (2019) Dzhazova fortepianna improvizatsiia yak polistylistychnyi fenomen (na prykladi tvorchosti Ch. Koria) [Jazz Piano Improvisation as a Polystylistic Phenomenon (Based on the Creativity of C. Corea)] : dys. ... kand. mystetstvoznavstva: 17.00.03. PhD thesis in Art Studies: 17.00.03, 208. [in Ukrainian].
8. Tolochyk M. A. (2012) Bliuzove vykonannia u spektri dzhazovoi muzyky. Aktualni pytannia kulturolohii. [Blues Performance in the Spectrum of Jazz Music. Actual Issues of Cultural Studies.]12. 167–171. [in Ukrainian].
9. Li Shuai, Yu.Loshkov (2019) Dzhaz yak systemne yavyshe. [Jazz as a Systemic Phenomenon] 183. [in Ukrainian].

УДК 784.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-10>

Наталія РЕГЕША,

orcid.org/0000-0002-8427-3537

*Заслужений діяч мистецтв України, доцент,
професор кафедри музичного мистецтва*

*Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) regeshanataliya@ukr.net*

Надія КОНОНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-8427-3537

концертмейстер кафедри музичного мистецтва

*Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) kononskanadii@gmail.com*

ХОРОВИЙ КОНЦЕРТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЖАНРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглянуто особливості трансформації жанру «хоровий концерт». Хоровий концерт є жанром, що займає провідне місце в контексті музичної культури. Звернення до цього жанру було притаманне і для митців Західної Європи, і для представників вітчизняної композиторської школи. Функціонування музичної практики проілюструвало значний спектр модифікацій, які можуть здійснюватися в межах концертного жанру. Визначено, що кристалізація структури та особливостей хорового концерту відбувається в класицизмі, коли унаочнюється прагнення до формування твору із чіткою структурою, контрастним чергуванням частин та переважанням чотириголосного складу. У творчості українських митців здійснюється переосмислення концертного жанру, який може інтерпретуватись у руслі традицій вітчизняних композиторів XVIII століття, коли відтворюється не лише духовна тематика, а і структура твору. Такі хорові концерти створює Олег Польовий – сучасний одеський композитор, який продовжує традиції майстрів минулого. Його твори написані на тексти псалмів Давида в перекладі Тараса Шевченка. У них використовується тричастинна структура й можна вбачати слідування тим принципам, які були притаманні концертам А. Веделя. Також хоровий концерт може набувати більш фольклорного характеру та наближуватися до народнопісенного матеріалу. Подібні концерти створювали Леся Дичко та Ганна Гаврилець. Окрім цього митці звертаються і до поєднання хорового складу з інструментами, що є свідченням розширення меж жанру, як це використовує в низці своїх творів Леся Дичко. Таким чином унаочнюється практика переосмислення жанру та варіабельності його особливостей залежно від тематики та індивідуального творчого задуму. Це є свідченням потенціалу розвитку жанру в подальшій композиторській творчості. Константне значення має використання принципу концертування, застосування антифону тощо.

Ключові слова: хоровий концерт, композитор, концертування, жанр, партія.

Nataliia REHESHA,

orcid.org/0000-0002-8427-3537

*Honoured Artist of Ukraine, Associate Professor,
Professor at the Department of Musical Art*

*Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) regeshanataliya@ukr.net*

Nadiia KONONSKA,

orcid.org/0000-0003-0486-9283

*Concertmaster at the Department of Musical Art
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) kononskanadii@gmail.com*

CHORAL CONCERT THROUGH THE PRISM OF GENRE TRANSFORMATIONS

The article examines the features of the transformation of the «choral concert» genre. Choral concert is a genre that occupies a leading place in the context of musical culture. The appeal to this genre was inherent both for the artists of Western Europe and for representatives of the domestic school of composers. The functioning of musical practice illustrated the considerable range of modifications that can be made within the concert genre. It was determined that the crystallization of the structure and features of a choral concert occurs in classicism. It was time to form a work with a clear structure, contrasting alternation of parts and the predominance of a four-part composition. In the work of

Ukrainian artists, the concert genre is reinterpreted, which can be used in the vein of the traditions of domestic composers of the 18th century, when not only the spiritual theme, but also the structure of the work is reproduced. Such choral concerts are created by Oleg Polovyi, a modern Odessa composer who continues the traditions of the masters of the past. His works are based on the texts of David's Psalms translated by Taras Shevchenko. He uses a three-part structure and you can see the adherence to the principles that were inherent in A. Vedel's concerts. Also, a choral concert can take on a more folkloric character and approach folk song material. Similar concerts were created by Lesya Dychko and Hanna Havrylets. In addition, the artists turn to the combination of the choir and instruments, which is evidence of the expansion of the boundaries of the genre, as used by Lesya Dychko in a number of her works. In this way, the practice of rethinking the genre and the variability of its features depending on the subject and individual creative idea are visualized. This is evidence of the genre's development potential in the composer's further work. Constantly important is the use of the principle of concertation, use of antiphon, etc.

Key words: choral concert, composer, concert performance, genre, part.

Постановка проблеми. Хоровий концерт є жанром, що займає провідне місце в контексті музичної культури. Звернення до цього жанру було притаманне і для митців Західної Європи, і для представників вітчизняної композиторської школи. Функціонування музичної практики проілюструвало значний спектр модифікацій, які можуть здійснюватися в межах концертного жанру. Саме тому доцільно розглянути специфіку хорового концерту та визначити напрямки його розвитку в контексті історії музичного мистецтва.

Аналіз досліджень. Специфіка обраної тематики зумовлює звернення до робіт, у яких досліджується жанр концерту, як хоровий, так і інструментальний. У дисертаційному дослідженні Л. Скрипник (2009) здійснюється виявлення принципів діалогу та гри в скрипкових концертах ХХ століття. «Діалог-концертування» і комунікативну складову на прикладі концертів для двох фортепіано з оркестром аналізує І. Бурган (2018). Вплив західноєвропейських традицій на формування хорового концерту висвітлено в статті Н. Герасимової-Персидської (1991). Особливості вокальної манери у виконанні партесних творів викладено в роботі М. Марченко (2017). Питання сольного вокального виконавства в хоровому концерті доби класицизму окреслюється Т. Петришиною (2021). Характерні риси хорової творчості Ганни Гаврилець проаналізовано Н. Перцовою (2016). С. Бородавкін (2015) приділяє увагу зв'язків хорових концертів Олега Польового з традиціями композиторів доби класицизму.

Мета статті – дослідити особливості жанрових трансформацій хорового концерту в контексті музичної культури.

Виклад основного матеріалу. Концерт є жанром, що приваблював композиторів, які належали до різних національних шкіл. Строкатість концертів та їхньої внутрішньої драматургії дещо ускладнює можливість одноставно визначити спільні принципи їхньої побудови. Проте незалежно від історичної доби та специфіки організа-

ції взаємодії між солістами та оркестром, основою буде принцип протиставлення виконавських груп. Упродовж класицизму та романтизму в західноєвропейській музичній практиці доволі поширеними були інструментальні концерти, проте перші зразки цього жанру, які виникли наприкінці ХVІ століття, були вокальними. Одними з перших хорових концертів, які нині відомі, є «Concerti» Андреа Габріелі і Джованні Габріелі, створені в 1587 році. Цей цикл складався із 66 частин, які були поділені на два томи. Склад був доволі різним, і міг включати номери, які виконувалися вокальним секстетом, септетом, октетом, чи ансамблем, що складався з 10, 12 чи 16 голосів + basso continuo. Якщо у творах, які відтворювалися невеликим складом (секстетом чи септетом) превалював поліфонічний тип фактури, у якому фактично кожний голос міг проводити основну мелодичну лінію, то у творах, які склались із більшої кількості учасників, використовувався принцип поділу на дві хорові групи, що і протиставлялись одна іншій. У разі октету – це взаємодія двох квартетів, у випадку ансамблю з дванадцяти голосів – поділ на два секстети. Просторові ефекти, які використовувалися в «Concerti», були притаманні для венеціанської композиторської школи й надавали ефектності звучанню. У побудові циклу використовувався принцип поступового збільшення кількості учасників. Якщо у творах, які відкривали цикл превалювали камерні склади, то в останніх представлено 12-ти або 16-ти голосні ансамблі різних голосів. За доби Відродження починає превалювати принцип вільного перемикання голосів, застосування антифонів та використання ефекту «луни». У цьому творі реалізується принцип грандіозності та масштабності, який буде притаманний для доби бароко.

У цей період, поширюються не лише хорові, а й інструментальні концерти. Причому в обох випадках вимогою для виконавців є високий рівень майстерності. Зокрема, голоси починають інтерпретуватися подібно до віртуозних інструментів.

«Партіям хору надавалися функції оркестрових голосів, а самі духовні концерти за будовою циклу й типом тематизму нагадували барокові *concerto grosso*, тільки із текстом» (Петришина, 2021: 292). Колективне концертування доби бароко було побудоване на принципі діалогічності. Це той вимір взаємодії учасників, при якому існує узгодженість дій, що спрямована на певний узагальнюючий спільний результат. Л. Скрипнік вказує, що «під діалогічністю розуміється ідеальний за своєю природою об'єкт, що створюється як підсумковий результат взаємної дії в певних умовах деяких сторін художньої людської діяльності» (Скрипнік, 2009: 6).

У західноєвропейській традиції звернення до жанру хорового концерту є доволі рідкісним, адже існує низка творів, у яких хоровий склад поєднується зі звучанням інструментів і домінувати починають кантати та ораторії. Натомість у східноєвропейській музиці цей жанр набуває виключно важливого значення. Православна духовна традиція, для якої притаманний вокальний склад, зумовлює потребу розвитку саме музики *a cappella*. Партесні багатоголосні концерти, які поширюються на території України, є жанрами, що передують появи власне чотириголосних – «класичних». У них використовувався той самий принцип концертування різних вокальних груп, який був притаманний для творів Габріелі. Згідно принципу класифікування хорових творів, яка була запропонована вітчизняною музикознавицею Н. Герасимовою-Персидською, можливість відрізнити партесний концерт від інших творів, зокрема духовних мотетів, базується на кількості виконавців. Ті опуси, які були призначені для 8 голосів чи навіть більшої кількості співаків, є партесними концертами. Саме такі твори писав М. Дилецький, С. Пекалицький, І. Колядчин та ін. Натомість у випадку творів для 5–6 виконавців, вони сприймалися як партесні мотети, до яких також міг бути застосованим принцип концертування. Н. Герасимова-Персидська вказувала на те, що цей тип ансамблево-хорового концерту займав проміжне місце щодо середньовічної музики та естетики класицизму (Герасимова-Персидська, 1991).

Партесні концерти поєднували в собі риси, які були притаманні для західноєвропейської музичної практики, а також для вітчизняної традиції. Їхнє виконання, на думку М. Марченко, потребувало дотримання правильної вимови. Спів малим виконавським складом спричиняв необхідність диференціювання різних партій, де «тембр має бути м'яким безвібратним, співоче дихання – потужним. Таким, що даватиме змогу виконавцю

відтворювати динамічні відтінки та технічні елементи твору без м'язових затисків голосового апарату» (Марченко, 2017: 229). Подібна майстерність виконавців стає менш затребуваною в разі збільшення кількості виконавців та зменшення партій, яке відбувається під час формування 4-голосного хорового концерту.

Чотириголосні концерти, які у вітчизняній хоровій практиці яскраво постають у творчості М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя, стають прикладами творів класичного зразка. У них відбувається не лише скорочення кількості різних партій, а і кристалізується форма. Партесні концерти були переважно одночастинними, зрідка з поділом на певні підрозділи в середині структури. Логіка розгортання музичного матеріалу підпорядковувалася розвитку вербального тексту. Хорові концерти натомість складаються з декількох частин. У них кожна частина чітко відмежована від іншої, а літературний текст уже може вільно подрібнюватися залежно від розвитку музичної драматургії. Хоровий концерт такого типу, де є велика кількість виконавців, що співають одну партію, формує і дещо інші вимоги до співаків. Вкрай важливим постає вміння інтегрувати голоси в межах однієї лінії. У такий спосіб може відбуватися зниження потужності голосу співаків та зростати потреба у відтворенні нотного тексту відповідно до авторського задуму. Адже система запису здійснювалася наразі вже у вигляді партитури, як у західноєвропейській музичній традиції, а не окремих партій, що було притаманне для партесних творів. Поєднання різних частин у межах одного твору спричинило потребу створення тембрових, динамічних, фактурних контрастів між розділами форми.

Можна зазначити, що для багатьох концертів притаманна імпровізаційність, яка може бути на різних рівнях. Зокрема можна виділити такі три масштабно-часові рівні імпровізаційності: «фонетичний, синтаксичний і композиційний» (Бурган, 2018: 104). Партесний концерт міг реалізовувати принцип імпровізаційності на композиційному рівні. Натомість на більш пізньому етапі це може проявлятися і у інших вимірах.

Створення чотириголосного хорового концерту стало чинником, що започаткував традиції написання творів такого типу в сучасній українській музичній культурі. Якщо казати про специфіку реалізації цього жанру у творах, написаних наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, то утворюються можливості щодо переосмислення традицій жанру. «Ці концерти, на відміну від більшості класичних зразків різних епох і стилів, не мають стабільної чіткої структури: композиційні форми, склад і

протяжність циклу варіабельні в досить широких межах і багато в чому залежать від змісту та образного ладу поетичного тексту» (Бородавкін, 87). Зокрема хорові концерти писали такі відомі українські мисткині, як Леся Дичко та Ганна Гаврилець. Проте кожна з них по-своєму інтерпретувала цей жанр. Зокрема хорові концерти, створені провідною сучасною композиторкою Лесею Дичко, мали програмні назви – це «Краю мій рідний», «Французькі фрески», «Іспанські фрески», «Швейцарські фрески». До того ж у них композиторка поєднує звучання хору з інструментами. У низці творів хоровий склад супроводжувався ударними («Іспанські фрески»), у деяких хорових концертах мисткині використовувалася ще більший склад. Наприклад, у «Швейцарських фресках» та «Французьких фресках» звучання змішаного хору поєднувалося з органом, ударними та читцями. До того ж у одному з них використано квартет духових інструментів. Подібне розширення виконавського складу свідчить про наближення хорового концерту до жанру кантати, щоправда домінантне значення буде відігравати саме хоровий склад, у той час як інструменти будуть додавати потрібного колориту.

Ганна Гаврилець, обираючи жанр хорового концерту, реалізує, з одного боку, традиції композиторів-класиків. Наприклад концерт «Нехай воскресне Бог!» складається з 3-х частин, написаний для мішаного хору, а основою є канонічні тексти. Натомість у концерті «Кроковеє колесо» композиторка обирає народні тексти, скеровуючи цей твір у більш фольклорне русло. «Концерт пов'язаний із музичним матеріалом весняного та літнього циклів: веснянки, купальські, жнивні, весільні, родинні пісні. Основою концерту є вісім різножанрових пісень, що, до того ж, належать до різних регіонів» (Перцова, 2016: 181).

Хорові концерти створює і Олег Польовий – сучасний одеський композитор, який продовжує традиції майстрів минулого. Його твори написані на тексти псалмів Давида в перекладі Тараса Шевченка. Вони пов'язані змістовно та можуть розглядатись як єдине ціле. У них використовується тричастинна структура й можна вбачати слідування тим принципам, які були притаманні концертам А. Веделя. «Характер концертів О. Польового – лірико-драматичний, де ліричні висловлювання

переважно чергуються з вельми експресивними епізодами, у яких конфліктне начало виражене досить яскраво» (Бородавкін, 2015: 89). Виконавський склад – це чотириголосний мішаний хор, у якому використовується принцип *divisi*, унаслідок чого кількість партій може зростати до восьми. Також у обох концертах наявні партії двох солістів – тенора та баритона. Впровадження антифону в чергуванні вокалістів та хорових груп посилює зв'язок зі зразками ранніх концертів, як і опора на діатонічну ладову основу.

Звернення до хорового концерту можна віднайти й у творах західноєвропейських композиторів. Проте нерідко митці синтезують риси концерту з іншими жанрами. Концерт-кантата Карла Орфа «Тріумф Афродіти» є жанром, який вбирає в себе елементи обох жанрів. Від кантати в ньому наявне театралізоване начало. Натомість від концерту походить провідна роль хору, у партіях якого наявні унісонні звучання та подвоєння, багатозвучні акордові вертикалі, які сполучаючись із простими мелодіями створюють цікавий мікст.

Висновки. Хоровий концерт є жанром, що демонструє значний потенціал до трансформацій. Хоча формування хорового концерту здійснюється в західноєвропейській музичній культурі, проте найбільшого розквіту він здобуває у представників української композиторської школи. Визначено, що кристалізація структури та особливостей хорового концерту відбувається в класицизмі, коли унаочнюється прагнення до формування твору із чіткою структурою, контрастним чергуванням частин та превалюванням чотириголосного складу. У творчості українських митців здійснюється переосмислення концертного жанру, який може інтерпретуватись у руслі традицій вітчизняних композиторів XVIII століття, коли відтворюється не лише духовна тематика, а і структура твору. Також хоровий концерт може набувати більш фольклорного характеру та наближуватися до народнопісенного матеріалу. Окрім цього митці звертаються і до поєднання хорового складу з інструментами, що є свідченням розширенням меж жанру. Отже унаочнюється практика переосмислення жанру та варіабельності його особливостей залежно від тематики та індивідуального творчого задуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородавкін С. Хорові концерти Олега Польового. *Студії мистецтвознавчі*. 2015. Число 1. С. 87–95.
2. Бурган І.О. «Діалог-концертування» і комунікативна складова в культурі: концерти для двох фортепіано з оркестром Фелікса Мендельсона-Бартольді. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*, 2018. №3 (40). С. 95–110.
3. Герасимова-Персидська Н. О. Італійські впливи в українській музиці XVII ст. *Музична культура Італії та Франції: від бароко до романтизму (проблеми стилю та міжкультурних контактів)*. Київ, 1991. С. 17–25.

4. Марченко М. Особливості вокальної манери у виконанні партесних творів: нові концепції та гіпотези. *Київське музикознавство*, 2017. № 56. С. 224–231.

5. Перцова Н.О. Характерні риси хорової творчості Ганни Гаврилець. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*, 2016. №2. (вип. 35). С. 177–182.

6. Петришина Т. Хоровий концерт доби класицизму: питання сольного вокального виконавства. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*, 2021. Вип. 20. С. 287–298.

7. Скрипник Л.М. Специфіка виявлення принципів діалогу та гри в скрипкових концертах ХХ століття : автореф. дис.... канд. наук : 17.00.03 – музичне мистецтво. Київ, 2009. 20 с.

REFERENCES

1. Borodavkin S. Khorovi kontserty Oleha Polovoho [Choir concerts of Oleg Polovy]. *Studii mystetstvoznavchi*. 2015. Chyslo 1. pp. 87–95 [in Ukrainian].

2. Burhan I.O. «Dialoh-kontsertuvannia» i komunikatyvna skladova v kulturi: kontserty dlia dvokh fortepiano z orkestrom Feliksa Mendelzona-Bartoldi [«Dialogue-concerting» and the communicative component in culture: concertos for two pianos with the orchestra of Felix Mendelssohn-Bartholdi]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*, 2018. № 3 (40). pp. 95–110 [in Ukrainian].

3. Herasymova-Persydska N. O. Italiiski vplyvy v ukrainskii muzytsi XVII st. [Italian influences in Ukrainian music of the 17th century] *Muzychna kultura Italii ta Frantsii: vid baroko do romantyzmu (problemy styliu ta mizhkulturnykh kontaktiv)*. Kyiv, 1991. pp. 17–25 [in Ukrainian].

4. Marchenko M. Osoblyvosti vokalnoi manery u vykonanni partesnykh tvoriv: novi kontseptsii ta hipotezy [Peculiarities of the vocal manner in the performance of partesny works: new concepts and hypotheses]. *Kyivske muzykoznavstvo*, 2017. № 56. pp. 224–231 [in Ukrainian].

5. Pertsova N.O. Kharakterni rysy khorovoi tvorchosti Hanny Havrylets [Characteristic features of the choral work of Hanna Havrylets]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Mystetstvoznavstvo*, 2016. №2. (vyp. 35). pp. 177–182 [in Ukrainian].

6. Petryshyna T. Khorovyi kontsert doby klasytsyzmu: pytannia solnoho vokalnoho vykonavstva [Choral concert of the era of classicism: the issue of solo vocal performance]. *Muzykoznavcha dumka Dnipropetrovshchyny*, 2021. Vyp. 20. pp. 287–298 [in Ukrainian].

7. Skrypnyk L.M. Spetsyfyka vyivlennia pryntsyviv dialohu ta hry u skrypkovykh kontsertakh XX stolittia [The specificity of identifying the principles of dialogue and playing in violin concerts of the 20th century]. *Avtoref. dys.... kand. nauk: 17.00.03 – muzychne mystetstvo*. Kyiv, 2009. 20 p. [in Ukrainian].

УДК 784.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-11>**Олександра РУКОМОЙНИКОВА,***orcid.org/0000-0001-9455-6680**творчий аспірант кафедри камерного ансамблю
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) arukomojnikova@gmail.com*

КОРІННЯ МУЗИЧНОЇ НАРОДНОСТІ У КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ТВОРАХ М. А. СКОРУЛЬСЬКОГО

Народна українська музика, є національно-культурним, духовно-патріотичним надбанням, яке впливає на становлення української національної свідомості сучасного покоління. Тема народної української музики завжди актуальна, розкриває могутній потенціал можливостей і поєднання інколи непоєднуваного, тому що заснована на історичній пам'яті, етнічній особливості та свободи духу. Вивчення та збереження своїх національних коренів, заглиблення вивчення фольклорних першооснов, освітлення та окреслення української культури дає поштовх до об'єднання творчої фантазії, який може свіжо та цікаво, плідно та інноваційно поєднуватися з сучасними жанрами, тенденціями, стилями музичного майбутнього. Українська народна музика вражає своєю колоритністю і різнобарвністю, в кожному селі чи містечку свої пісні, колядки, музика, своя історія. Фольклор – це живий організм, із своїми шрами та оновленнями. Народна українка в музиці, для кожного українця, це вираз гордості та незламності, прагнення свободи та процвітання, приклад доброти і мужності. Важливим і актуальним напрямком музичної творчості, в час стрімкої інформатизації та технічного розвитку є спрямованість сучасного культурного суспільства на збереження національної спадщини і напрямом на посилення українських народних пріоритетів, виховання молодого покоління в дусі свободи та незалежності. Постійна історична пам'ять, її пошана та вивчення яскравих патріотичних подій повинна постійно бути на слуху для майбутнього покоління. В дослідженні, шляхом соціально-культурного поєднання народної української музики, проводиться аналіз значимості музичної ідентичності в українському суспільстві.

Українську музику чують і співають у всьому світі. Гімн нашої держави лунає в різних куточках планети на підтримку нашої сили і незламності. Наша славетна історія, завжди супроводжувалася музикою. Захисники, солдати, які захищали, захищають і будуть захищати нашу неньку ідучи у бій, відпочиваючи після атаки, при пораненні співають пісні, згадуючи і єднаючись із своїм домом і близькими.

Вивчення та аналіз розуміння українським суспільством масштаб і глобальність місії українства перегортає сторінку сьогодення. Переосмислення значимості існування, несення української культури у світ, особливо української музики, як камерної так і народної, актуально і важливо. Українка піднімає дух народності, загострює необхідність збереження історичної пам'яті для майбутнього покоління.

Ключові слова: народна українська музика, українка, камерна музика, фольклор.

Aleksandra RUKOMOINIKOVA,*orcid.org/0000-0001-9455-6680**Creative graduate student at the Chamber Ensemble Department
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) arukomojnikova@gmail.com*

ROOTS MUSICIAN NATIONALITY OF CHAMBER-INSTRUMENTAL MUSIC M. A. SKORULSKOHO

Folk Ukrainian music, is a national, cultural, spiritual and patriotic heritage that influences the formation of Ukrainian national consciousness of the modern generation. The theme of folk Ukrainian music is always relevant, reveals the powerful potential of possibilities and a combination of sometimes incongruous, because it is based on historical memory, ethnic characteristics and freedom of spirit. Studying and preserving its national roots, deepening the study of folklore fundamentals, lighting and outlining Ukrainian culture gives impetus to the unification of creative imagination, which can be freshly and interestingly, fruitfully and innovatively combined with modern genres, trends, styles of the musical future. Ukrainian folk music impresses with its color and colorfulness, each village or town has its own songs, carols, music, its own history. Folklore is a living organism, with its scars and renewals. Folk Ukrainian in music, for every Ukrainian, is an expression of pride and indestructibility, the desire for freedom and prosperity, an example of kindness and courage. An important and relevant direction of musical creativity, in the time of rapid informatization and technical development, is the focus of modern cultural society on the preservation of national heritage and the direction of strengthening Ukrainian national priorities, educating the younger generation in the spirit of freedom and independence. Permanent historical memory, its respect and study of bright patriotic events should be constantly heard for the future generation. In the study,

through the socio-cultural combination of Ukrainian folk music, the significance of musical identity in Ukrainian society is analyzed.

Ukrainian music is heard and sung all over the world. The anthem of our state is heard in different parts of the world in support of our strength and indestructibility. Our glorious history, always accompanied by music. Defenders, soldiers who defended, defended and will defend our daughter going into battle, resting after the attack, sing songs when wounded, remembering and uniting with their home and loved ones.

The study and analysis of the Ukrainian society's understanding of the scale and globality of the mission of Ukrainianness turns the page of today. Rethinking the significance of existence, bringing Ukrainian culture to the world, especially Ukrainian music, both chamber and folk, is relevant and important. Ukrainika raises the spirit of nationality, exacerbates the need to preserve historical memory for the future generation.

Key words: folk Ukrainian music, chamber and instrumental music, folklore. Anthem of Ukraine.

Постановка та актуальність проблеми.

Одною із головних завдань сьогодення є збереження народності країни для майбутніх поколінь. Це може бути будь-яка область нашого історичного розвитку, але через культуру, творчість, мистецтво, музику можна показати велич українського народу і його багату історію. Сьогодення глобалізації та стрімкого розвитку диктує посилення народної української музики та перетворення камерно-інструментального звучання на сучасний лад, що є першочерговим завданням соціокультурного духовного музичного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Темі народності та народної музики науковці приділяють вагоме значення, ця тема актуальна і завжди на часі. Гуменюк Т.К. «Фольклоризм в культурі нового тисячоліття: сутність, категорії, тенденції дослідження» зосереджують увагу на значенні народності і фольклору в сучасній інтерпретації. Прослідковується вклад народної пісні в розвиток камерно-інструментальної музичної творчості, і Білозуб Л. в статті «Народна пісні в творчості українських композиторів» використовує базовий об'ємний матеріал українського співу. Зростаючий вклад в аналіз і розвиток теоретико-методологічний аналіз камерно-інструментального направлення вноситься і авторкою статті.

Мета статті і завдання дослідження. Метою статті є розкрити різноманітність камерно-інструментальної музики на основі народності, українських традицій, національної ідентичності, героїчної історії та її пам'яті. Українська музика і пісні сьогодні є символом славетності і наше завдання пронести з гордістю прапор свободи і передати новому поколінню.

Виклад основного матеріалу статті. Народна музика захоплює більше простору для розкриття потенціалу: релігійна та магичні направлення висвітлюють духовність та моменти невизначеної таємності, патріотичні пісні та музика закликали до бою, боротьбі за справедливість та свободу, яка актуальна на сьогоднішній день для кожного українця, правові (обрядові) займали

важливе місце (весілля, поховання), соціально-організаційна, поширена в українському суспільстві (на полі, на святах), історична народна музика, в супроводі з піснею дає великий приклад кобзарства, традиційна народна музика має широкий різноманітний спектр застосування, яка передається із покоління до молодого покоління (колядки, заручини, іменини, тощо).

Фольклорна тема україніки займає особисту роль та значення в камерно-інструментальній музиці, стаючи, в більшості, началом основи розвитку, збагачуючи оркестрову палітру, ускладнюючи мелос, виділяючись особливим колоритом стає рідним і зрозумілим. Риси національного стилю послідовно зберігалися та відточувалися, які характерні тільки для народної музики, які і в області ладу та ритму домінує стереотипність. Ладова організація народної музики пов'язана з ритмічністю: поза ритмічної структури лад не виявляється. Складні взаємостосунки ритмічних та ладових стійких та нестійких звуків знаходяться в основі музичного інтонування як процесу і можуть бути розшифровані тільки в контексті стилістично конкретного мелодичного становлення. Кожна музична культура має свої стилістичні нормативні лади. Лад визначається не тільки по звукоряду, але і супідрядності ступенів, окремих для кожного ладу. Лад, через ритмічно-синтаксичний контекст, виявляється консистенцією музичної структури твору, і тим самим залежить не тільки від ритму, але і від багатоголосся (якщо воно є) а також тембру та манери виконання, в свою чергу виявляючи динаміку ладу. Значення ритму в народній музиці (фольклор) настільки велике, що помічається тенденція абсолютизувати його, висувуючи ритмо-формули в якості основи творчості. Величезну роль грають короткі ритмо-формули, затверджені як простим повтором (обрядові та танцювальні мелодії) так і складною поліритмією різного складу. Ритмічні форми багатогранні, осмислюються вони тільки в зв'язку з жанрово- та стилістично-конкретними явищами.

Українська камерно-інструментальна музика увібрала всі стилістичні напрямки інших векторів музичної творчості і зростила велику плеяду українських композиторів, які внесли особистий, свій вклад у розвиток камерної музики України. Інструментальний доробок української музики визначений широким жанровим вектором різноманіття та багатства творчої прогресії та інтересів. Це і тяжіння до класичної опори, де структури та особисте пояснення відчуття у музиці здобувають глибинного трактування, сприяючи джерельні тематики своєрідною настановою, це і сучасне бачення музичних інтерпретацій.

Виконання соло або малим ансамблем, дуєтом, тріо, квінтетом чи більшим складом, поєднуючи звуки скрипки, альту, віолончелі, фортепіано та флейти в єдине звучання насолоди, спокою та душевного збагачення. Перетворення, доробки музичних жанрів (мадригали, романси, інструментальні сонати, прелюдії, тріо, квартети, тощо) створили нові творіння ХХ століття, які стали стартом зародження фундаментальної теоретичної концепції «камерна музика».

Сучасна камерна музика відкриває багатоглибинні можливості для розвитку не тільки внутрішнього, духовного стану людини так і інтелектуально-когнітивних здібностей, спрямовуючи на різноплановий розвиток особистості, розширюючи інтереси та направлення розвитку. Вокально-сольний напрямок, інструментально-оркестрові здібності, театральні-хорові вподобання є вагомим фундаментом сучасної камерної музики, яка пристосовується до сучасності, а нове покоління, в свою чергу зберігає коріння історичної музичної народності. Українська національна камерно-інструментальна музика на основі самих яскравих новітніх напрямків музичної творчості народила плеяду майстрів українського композиторства всесвітнього визнання, кожний із яких вніс свій вклад в розвиток камерної музики України. Великі майстри камерної творчості, засновники: Лятошинський Б.М., основоположник українського музичного експресіонізму та сучасного модернізму, Сильвестров В.В., відриваючись від соцреалізму, направляючи сучасну музичну техніку виконання на стиль постмодернізму, створюючи шедеври ХХ–ХХІ століть, («Майдан-Київ» твір для хору) визнаних українським і всесвітнім музичним суспільствами. Засновники та продовжувачі української народної камерно-інструментальної музики: Барвінський В., визначення української тематики (твори для скрипки, фортепіано, збірники українських пісень, колядок і щедрівок «Заколисана пісня», «Український танок», «Марш» та інші); Бортнянський Д., (10 двохорні

концерти, 6 опер, камерно-інструментальні твори); Стеценко К. та Кошиць О., засновники Республіканської капели УНР; Людкевич С., створивши грандіозну кантату «Заповіт»; Березовський М., в творчості поєднував західноєвропейську музику з українським колоритом, народними українськими традиціями (перші українські симфонія та опера «Демофонт»); Гулак-Артемівський С., створив першу україномовну оперу «Запорожець за Дунаєм» (твори «Ой на горі та й жінці жнуть», «Стоїть явір над водою»); Кос-Анатольський А., визначивши свою діяльність написанням хору «На горах Карпатах» та «Нова Верховина» (опера «Назустріч сонцю», балет «Хустка Довбуша»); Станкович Є., має великий пласт музичної творчості, в цьому списку 5 балетів. 6 симфоній, опера та інструментальні концерти, тощо; Майборода Г., героїко-патріотичні мотиви червоною стрічкою пройшли скрізь творчість композитора (опери «Ярослав Мудрий», «Тарас Шевченко», поема-симфонія «Каменярі»); Данькевич К., показавши світу опери «Богдан Хмельницький», «Назар Стодоля» та балет «Лілея»; Вербицький М., автор музики Державного Гімну України та Гімну Галичини «Мир вам, браття, всі приносим»; Козак Є., приділяв значну увагу обробкам народних пісень для хорового виконання («Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», «Садок вишневий коло хати»). Візитною карточкою національного українського балету є надзвичайно зворушливий балет «Лісова пісня» М. Скорульського за мотивами твору Лесі Українки.

Розквіт таланту М. А. Скорульського, його вершинні художні твори пов'язані з Києвом. В 1933 році композитор переїхав у великий культурний центр, де і почався новий період життя та творчості.

Загальне захоплення фольклором, організація різноманітних ансамблів народних інструментів та суттєва відсутність подібного матеріалу вплинула на створення «Інтермецо» для оркестру народних інструментів (1940 р.). За основу твору обрана народна пісня про антикріпосне повстання в XVIII ст. села Трубаї.

Перший квінтет мі-бемоль мінор на українські теми також одночастинний. Написано квінтет у 1920 році, але через десять років композитор його заново дідредагував. На творчому шляху М. Скорульського цей квінтет має неабияке значення, бо в ньому композитор уперше звернувся до українських народних пісень.

Цей твір звучав у всіх авторських концертах, що відбувалися у залах Житомирського кредитного товариства, музичного училища та 7-ої трудової школи.

В 1943 р. в Алма-Ати відкрилася консерваторія. В її організації прийняли участь відомі музиканти з Москви, Ленінграду, Києва. Сюди запросили на викладацьку посаду також Михайла Адамовича Скорульського – він користувався великим авторитетом як педагог та талановитий композитор.

Перебування М.А. Скорульського, відомого українського композитора, доцента Київської консерваторії в Алма-Аті, його плідний вклад в розвиток казахської музичної культури – одна з найважливіших сторінок славного літопису дружби казахського та українського народів. Ця щира дружба різних національностей – вірна запорука процвітання соціалістичної держави, його багатofункціональної культури. М.А. Скорульський писав обробки казахських народних пісень для Національної хорової капели Казахської РСР.

Звернувшись до джерел казахської народної пісні, композитор створив унікальний за своєю майстерністю і хистом **Другий квінтет для двох скрипок, альту, віолончелі та фортепіано на теми Абая Кунанбаєва**. Один з кращих зразків камерно-інструментальної музики на Україні є Другий квінтет. За своїм ідейно-художнім змістом квінтет пропагує велику ідею непорушної дружби народів Радянського Союзу. Мелодійною основою квінтету є теми геніального мелодиста, письменника, вченого, композитора, політичного діяча, вірного друга українського народу, глашатая дружби народів Ібрагіма Абая Кунанбаєва (1845–1904).

Абай Кунанбаєв – геніальний Казахський поет, 100-річчя з дня народження якого відмічає громадянськість Казахстану, був також видатним композитором-мелодистом. В квінтеті головна партія

побудована цілком на одній з кращих мелодій Абая, в групі побічної та заключної партій використано лише окремі інтонаційні звороти мелодій Абая.

Композитор поставив перед собою надскладне завдання – втілити в жанрі одночастинного камерно-інструментального твору образ гарячого, пристрасного борця проти казахських феодалів та царських чиновників, співця трудового народу – Абая, який присвятив своє життя освітній роботі, пропагував ідею дружби між народами.

Композитор не мав наміру переповідати в квінтеті зміст якого-небудь з творів Абая. Він вирішив створити новий музичний образ схвильованого борця та просвітителя. Користуючись казахськими національними музичними образами, мелодіями Абая, використавши свої поліфонічні техніки та майстерність, М. А. Скорульський написав видатний, ідейно значний та технічно досконалий твір.

Висновок. Самобутність українського композиторства, незалежність та особливість музичного середовища, любов до України та українського народу, поєднує народну фольклорність через історичну пам'ять українського народу з сучасними зарубіжними тенденціями, європейською харизмою, виділяючи свою народну україніку. Продовжувачі музичної спадщини: Скорульський М., Іщенко Ю., Філіпенко А., Карабіца І., Дичко Л., Станкович Є., відкрили шлях до скарбниці камерного мистецтва. За багатолітню історію ставлення та розвитку музичної творчості нашої країни сформувалася плеяда музичних знавців та композиторів, які віддано присвячують себе та несуть у сучасність свої вміння та знання, заохочуючи композиторським хистом молоду хвилю нашого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цюряк І. О., Борисенко Н.С., Федорченко В.К Світова народна музична творчість на сучасному етапі : Методичні рекомендації. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. 54 с.
2. Гуменюк Т.К. (2021). Фольклоризм в культурі нового тисячоліття: сутність, категорії, тенденції дослідження. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Музика в діалозі із сучасністю: освітні, мистецтвознавчі, культурологічні студії». Київ. 2021. 383 с. стр.17.2.
3. Рукомойнікова О. Рябінін О. «Українська ідентичність народного коріння як конвергенція музичного простору XX–XXI століття». *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, Number 3. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2021, 204 pages. стр. 144–153. [VJLSS_3_2021_новий_сайт.pdf](#)
4. Драган О. Історія музичного мистецтва. Основні поняття для засвоєння: «народна» та «професійна» музика, «мелодія» як засіб виразності музики. 2020. <https://muzichne-mistetstvo-5-klas.webnode.com.ua/l/istoriya-muzichnogo-mistetstva/>
5. . Козаренко О. Феномен української національної мови. 2000. Львів : Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові. С. 285.
6. Сітез. Історія розвитку української музики. Початковий період розвитку. *Сучасна українська музика*. 2020. <https://sites.google.com/site/ukrainianmodernmusic/istoria-rozvitku-ukraienskoie-muziki/narodna-muzika/pocatkovij-period-rozvitku>

REFERENCES

1. Tsiuriak I. O., Borysenko N.S., Fedorchenko V.K. (2018). Svitova narodna muzychna tvorchist na suchasnomu etapi : Metodychni rekomendatsii. [World folk music at the present stage: Guidelines] – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka, 2018. 54 c. [in Ukrainian].
2. Humeniuk T.K. (2021). Folklorizm v kulturi novoho tysiacholittia: sutnist, katehorii, tendentsii doslidzhennia. [Folklorism in the culture of the new millennium: the essence, categories, research trends]. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Muzyka v dialozi iz suchasnistiu: osvritni, mystetstvoznavchi, kulturolohichni studii”. Kyiv. 2021. 383c. str. 17.2. [in Ukrainian].
3. Rukomoinikova O. Riabinin O. (2021). “Ukrainska identychnist narodnoho korinnia yak konverhentsiia muzychnoho prostoru XX–XXI stolittia”. [Ukrainian identity of folk roots as a convergence of the musical space of the XX–XXI centuries] Baltic Journal of Legal and Social Sciences, Number 3. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021, 204 pages. str. 144–153. BJLSS_3_2021_новий сайт.pdf [in Ukrainian].
4. Drahan O. (2020). Istoriia muzychnoho mystetstva. [History of musical art.] Osnovni poniattia dlia zasvoiennia: “narodna” ta “profesiina” muzyka, “melodiia” yak zasib vyraznosti muzyky. 2020. <https://muzichne-mistetstvo-5-klas.webnode.com.ua/l/istoriya-muzichnogo-mistetstva/> [in Ukrainian].
5. Kozarenko O. (2000). Fenomen ukrainskoi natsionalnoi movy. [The phenomenon of the Ukrainian national language] Lviv: Naukove tovarystvo imeni T. Shevchenka [in Ukrainian].
6. Sitez. (2020). Istoriia rozvytku ukrainskoi muzyky. Pochatkovyi period rozvytku. [History of Ukrainian music. The initial period of development]. Suchasna ukrainska muzyka. 2020. <https://sites.google.com/site/ukrainianmodernmusic/istoria-rozvytku-ukraienskoie-muziki/narodna-muzika/pochatkovij-period-rozvytku> [in Ukrainian].

Віра СИНЄОК,
orcid.org/0000-0003-0623-1718
заслужена артистка України,
доцент кафедри хореографії
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) v.synieok@kubg.edu.ua

Костянтин КАЛІЄВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-4202-4222
аспірант кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка,
викладач кафедри хореографії
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) k.kaliievskiy@kubg.edu.ua

АКСІОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІДЕАЛУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ

У статті розглянуто життєвозберігаючі канони людства, які сприяють розвитку, формуванню першочергових аспектів естетичного виховання. Акцентовано увагу на відродженні національної культури, яка є запорукою становлення національного ідеалу. Досліджено контекст формування гармонійної особистості через вплив народного хореографічного мистецтва та трансляція національного ідеалу в сучасне середовище.

Проаналізовані фундаментальні аспекти сімейного виховання та сформовані традиції дохристиянської педагогіки. Розглянуто поняття виховних ідеалів, уявлень про досконалу особистість, що стає парадигмою формування ментальності українського народу. Досліджено універсальність принципів хореографічного мистецтва, які позитивно впливають на духовне здоров'я нації. Приділена увага збереженню національної спадщини, що є консолідуючим чинником формування національної ідентичності.

Розглянуто феномен духовності козаків-характерників, які зберігали і передавали із покоління в покоління магічне мистецтво далеких пращурів. Цей образ став невід'ємною складовою загального збірного образу національного характеру українського народу, формуючи базові аспекти національного ідеалу.

Зазначено танцювальні техніки бойового гопака, якого не існує в єдиноборствах та танцях інших народів, та який в повній мірі сприяє зміцненню здоров'я та вдосконалює тіло і душу. Доведено синтез бойових мистецтв і хореографічного мистецтва, який базується на гармонійному поєднанні фізичних процесів з духовною наповненістю та практикою.

В процесі дослідження з'ясована виховна цінність у формуванні особистості через пізнання історії становлення національної культури, спадкоємність та безперервність існування у часі і просторі аксіологічних національних ідеалів.

Підтверджено, що українське суспільство потребує вироблення образу ідеалу людини нового тисячоліття, який виступає ідеалом сучасної культури. Образ, який зберігає універсальні цінності національної свідомості та самосвідомості, транслює шанобливе ставлення до національних святинь, мови, любов до країни, почуття відповідальності за її незалежність.

Ключові слова: ідеал, аксіологія, народна хореографія, національний, український.

Віра SYNIEOK,
orcid.org/0000-0003-0623-1718
Honored Artist of Ukraine,
Assistant Professor at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) v.synieok@kubg.edu.ua

Kostiantyn KALIEVSKYI,
orcid.org/0000-0003-4202-4222
Graduate student at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko Lviv National University,
Lecturer of Choreography at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) k.kaliievskiy@kubg.edu.ua

AXIOLOGY OF NATIONAL IDEAL IN THE VIEW OF FOLK CHOREOGRAPHY

The article deals with the life-saving canons of humanity that contribute to the development and formation of the primary aspects of esthetic education. Attention is focused on the revival of national culture, which is the key to the formation of the national ideal. The context of a harmonious personality development under the influence of folk choreographic art and the national ideal on current environment is studied.

Family background and traditions of pre-Christian pedagogy are analyzed. The concept of educational ideals, and ideas about a perfect personality, which becomes a paradigm for Ukrainian people mentality development, is considered. The universality of choreographic art principles, which have a positive impact on the spiritual health of the nation, is investigated. The attention is paid to the preservation of national heritage, which is a consolidating factor in the formation of national identity.

The phenomenon of the spirituality of the Cossack characters, who preserved and passed on from generation to generation the magical art of their distant ancestors, is considered. This image has become an integral part of the overall collective image of the national character of the Ukrainian people, forming the basic aspects of the national ideal.

The article describes the dance techniques of fighting gopak, which does not exist in combats and dances of other nations, and which promotes fitness and improves body and soul. The synthesis of fighting and choreographic art, which is based on a harmonious combination of physical processes with spiritual content and practice, is proven.

In the course of the study, the educational value in personality development through the knowledge of the history of national culture development, continuity of existence in time and space of axiological national ideals was found.

The author confirms that Ukrainian society needs to develop an image of the ideal person of the new millennium, which is the ideal of modern culture. The image that preserves the universal values of national consciousness and self-awareness, conveys a respectful attitude to national treasures, language, love for the country, and a sense of responsibility for its independence.

Key words: ideal, axiology, folk choreography, national, Ukrainian.

Постановка проблеми. Прагнення людини до досконалості було завжди пріоритетним напрямком у її розвитку. Історичні шляхи формування національних духовних ідеалів пролягали крізь боротьбу за волю та самобутність, створюючи міцний фундамент української національної свідомості.

На яких засадах ґрунтується ідеал? Перш за все це сформовані, визнані народом цінності, які тісно пов'язані з етичними, моральними нормами життя. Ми є частиною природи, яка має свої закони і правила та безпосередньо впливає на наше відчуття гармонії та щастя. Божественні закони добра і зла є основними життєвозберігаючими канонами людства, відірваність та нерозуміння яких неминуче несе велику шкоду особистості. Добро має силу зміцнювати нас, що сприяє вдосконаленню та розвитку, зло ж навпаки просякнуте слабкістю та застоєм, що стримує людство у своєму розвитку, обмежуючи його рух і відкидаючи далеко назад.

В основі культури кожного народу лежать принципи гуманізму, краси, гармонії та досконалості. В процесі історичного розвитку найбільшим втіленням цих принципів стала художня діяльність та її результати – мистецтво. Формування у молодих поколінь почуття прекрасного є першочерговою задачею естетичного виховання.

Отже, головним поняттям в етичній національній культурі є добро нації, що одночасно є добром для кожної особистості.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі відродження національної культури особливу увагу

в контексті формування гармонійної особистості має аспект формування національного ідеалу. За останні роки з'явилося чимало досліджень, пов'язаних з цією проблематикою. Це роботи таких науковців, як Овчарук О., Руденко Ю., Пилат В., Мостова І., Кархут Ю., Кузик О. та ін.

Мета статті. Дослідити вплив народного хореографічного мистецтва на формування естетичної досконалості особистості. Мовою мистецтва сприяти гармонійному втіленню національного ідеалу в сучасне середовище.

Виклад основного матеріалу. Вірність і гідність, всі моральні категорії добра, совісті і правди, свободи і обов'язку, працьовитості та любові до батьківщини є фундаментальними аспектами національного ідеалу.

За словами Скрипнікової С. «Вже за часів Київської Русі сформувалися міцні традиції сімейного виховання, головними вихователями у процесі якого виступали батьки, на яких покладалась відповідальність за моральне та трудове виховання дітей. У цей же час відбувається формування народних виховних ідеалів, серед яких особливо шанується чесний, мужній та відважний працівник, що поєднує у собі риси простого робітника-селянина та мужнього воїна – захисника Вітчизни» (Естетична освіта педагога, 2015: 101).

Традиції українського виховання дохристиянських часів тісно переплітаються з виховними традиціями Київської Русі, в наступні епохи продовжують розвиватися та удосконалюватися.

Упродовж всього історичного розвитку українського народу відбулись зміни й у підходах до виховання, внаслідок чого з'являлися нові традиції та ідеали, формування яких значною мірою відбулось під впливом історичних подій. Це зрештою призвело до формування ментальності українського народу, зміцнення його національної самосвідомості, утворення нових виховних ідеалів – уявлень про досконалу особистість, що постає взірцем, до якого має прагнути кожна людина (Естетична освіта педагога, 2015: 101).

Помилкою буде вважати, що національний ідеал є застиглою моделлю в часовому вимірі. На його здатність змінюватись, трансформуватись та переналаштовуватись до різних конкретних умов сьогодення впливають засоби освіти, виховання та культури. Найголовнішим чинником формування гармонійної особистості є національне хореографічне мистецтво, завдяки якому прискорюється рух виховання до вершин національного ідеалу.

За словами Кархут Ю. та Кузик О. «Безперечно, танець – універсальна мова спілкування, важливий важіль у формуванні ідеалів, цінностей, внутрішнього і зовнішнього вигляду людини, потужний педагогічний фактор щодо формування моральних принципів особистості, культури міжособистісних відносин і, звичайно ж, патріотизму» (Кархут, Кузик, 2020: 344).

Універсальні принципи хореографічного мистецтва позитивно впливають не тільки на тілесне, а й на духовне здоров'я нашої нації. Саме національна культурна спадщина, на якій ґрунтується хореографічна культура України з її феноменологічними властивостями, здатна стати одним із консолідуючих чинників у формуванні української нації.

Занурюючись у дослідження терміну «ідеал» з точки зору філософії, можемо звернути увагу на дослідження Овчарук О. в роботі «Парадигмальні виміри ідеалу людини у просторі культури ХХ – початку ХХІ століття». За її словами «... ідеал з позиції його теоретичного осмислення у вимірах класичного, некласичного та постнекласичного філософування, як продукт загальнолюдської культури існував на всіх етапах розвитку людства» (Овчарук, 2018: 24).

Саме процес творчого становлення людської особистості, на яку мали вплив політичні та економічні умови буття, сформували світоглядні позиції, ціннісні орієнтації, життєві принципи та переконання. Отже, здатність до творчої діяльності, креативність, спрямованість до творчої самореалізації становлять культурологічну основу людини. За словами Овчарук О. «У категоріальному вимірі ідеал цілком відповідає атрибутивним харак-

теристикам категорій, відтак виступає як інтегративний компонент культури, що забезпечує вищий рівень усвідомлення світу та його оцінку, а також реалізується у різних формах теоретичного та практичного осягнення культури. В культурологічному пізнанні концепт ідеалу може бути задіяний у процесі реконструкції духовних феноменів та ціннісних систем» (Овчарук, 2018: 25).

Це свідчить про постійну трансформацію сталих форм культурологічного осмислення образів ідеалу людини. Досліджуючи основні концепції ідеалу людини Овчарук О. розкриває сутність культурологічної концептуалізації, яка складається з трьох складових. «Перша складова дозволяє інтерпретувати простір будь-якого типу культури у вимірах його ціннісно-сислової картини світу, через семантику універсальної культури. Друга складова розкриває процес утворення ідеалу людини з позиції теоретичного моделювання. Третя – дає можливість виявити форми його художніх та творчо-практичних інтерпретацій. Єдність цих складових дозволяє розкрити феномен ідеалу людини з позиції його ціннісно-сислового змісту, процесу утворення та механізму об'єктивізації у смислового просторі культури» (Овчарук, 2018: 25).

Що стосується саме національного ідеалу, то неабияку роль зіграло саме хореографічне мистецтво, транслюючи у сучасне середовище феномени козацької спадщини. Танцювальне мистецтво увібрало в себе найкращі зразки національного колориту та характеру українського народу.

За словами Фриз П. «Народний танець є носієм культурного коду народу, втілює важливі риси національної культури, є ретранслятором системи цінностей (суспільні традиції, норми, зразки, ідеали тощо)» (Фриз, 2018: 72).

Одним із яскравих прикладів мужності, неймовірної сміливості та неординарності може слугувати образ козаків-характерників. Хто ж вони такі і чим заслужили до себе таку увагу? Феномен духовності козаків-характерників до кінця непізнаний, але ментальний лад, просякнутий етнічним духом, до цього часу залишається фундаторною парадигмою образу.

За словами Ю. Руденка козаки-характерники «... знали науку своїх предків про самовладання, керування своїм тілом і могли викликати в собі такий стан, який сучасна наука ще не здатна пояснити. Є всі підстави вважати, що запорожці-характерники знали, зберігали і передавали з покоління в покоління езотеричні, астральні знання і магічне мистецтво далеких пращурів» (Руденко, 2007: 143).

Отже, образ козаків-характерників увібрав у себе загартовані, могутні, титанічні козацькі характери, сталеву волю, залізні нерви, гострий, кмітливий, винахідливий розум, блискавичну реакцію, фантастичну інтуїцію. Цей образ є невід'ємною складовою загального збірного образу національного характеру українського народу, що стає базовим аспектом національного ідеалу.

Послідовниками козаків-характерників в сучасній інтерпретації можна вважати фахівців школи Бойового Гопака, що має свої осередки в багатьох областях України. Керівником та духовним наставником є Володимир Пилат, який є відомим фахівцем у ділянці бойових мистецтв як теоретик і як практик. Будучи досвідченим педагогом та прекрасно володіючи технікою бойового гопака, він написав твір, в якому надихає молодь рухатись до високих моральних цінностей, досягати фізичної вправності, транслювати в сучасне середовище патріотизм, козацьку філософію та національний ідеал.

За словами В. Пилата «... Танець – це найкращий спосіб вишколу рухів ногами. Завдяки танцям у ногах з'являється легкість, а це дає можливість протистояти декільком ворогам» (Пилат, 1999: 29). Дійсно, якщо уважно проаналізувати рухи українського танцювального гопака, то неозброєним оком можна побачити в трюковій частині танцю такі вправи як розніжка, використання якої дозволяє протистояти двом нападникам одночасно. Повзунці – вправа, яка дозволяє боротися із супротивником проти нижньої частини його тіла.

Також танцю Гопака притаманні такі рухи, як голубці та тинки. Ці рухи виконують і хлопці, і дівчата. Якщо брати до уваги бойовий гопака, то ці рухи є системою боротьби проти середньої частини тіла супротивника. Також існує ряд технічних вправ, які спрямовані завдавати шкоду голові, шії, грудній клітині та рукам. Це пістоль та шулик. Пістоль – це удар в сторону однією ногою у стрибку, шулик – удар двома ногами вперед у стрибку.

Отже, техніка танцювального та бойового гопака має яскраві специфічні, самобутні виразно-національні рухи, яких не існує в одноборствах та танцях інших народів, що робить їх унікальними та дуже важкими і складними для виконання представниками інших національностей.

Цікаво зазначити, що бойові танці входили в програму гімнастичних вправ у Стародавній Греції, завдяки яким зміцнювалось здоров'я, вдосконалювалось тіло та душа.

Дух і тіло козаків гартувалось в далеких військових походах, екстремальних ситуаціях, що вимагало залізної дисципліни, фізичної і психофізичної витривалості та витримки. За словами Ю. Руденка

«... Серед козаків високо цінувався культ сили та фізичного здоров'я, а любов до України і особистий дійовий, практичний внесок у захист її інтересів були найвищими критеріями оцінки громадянської позиції, ефективності прикладання своїх фізичних, психофізичних та інтелектуальних сил і можливостей» (Руденко, 2007: 222).

Бойове танцювальне мистецтво було поширене по всій території України. Саме опришки та гуцули відпрацьовували через танець відповідні навички і майстерність володіння топірцями, ножами і мечами, виконували переміщення з ударами та присядками. У Західній Україні найпопулярнішими бойовими танцями є «Аркан», «Опришки», «Гайдук», які виконувались із топірцями. Бартки виконували функції не тільки військові, а й використовувались під час проведення багатьох весільних обрядів. Із прикрашеними топірцями танцювали колядки під час зимових святкових дійств.

За словами І. Мостової «... В Україні поєднання бойового та танцювального мистецтва найпомітніше. А танець є значною складовою бойового трансю. В основу відреставрованих українських бойових мистецтв покладено ритуальний танець: дійство перед початком поєдинку та сама техніка ведення бою (плавні охоплюючі захвати, ковзні переміщення, хвилеподібні удари). Музичний супровід поступово залучав виконавця до специфічної форми трансю, а танцювальні рухи поступово адаптувалися до бойового мистецтва» (Мостова, 2021: 147).

Отже, синтез бойових мистецтв і хореографічного мистецтва базується на гармонійному поєднанні фізичних процесів з духовною наповненістю та практикою.

«Народний український танець упродовж усієї історії збагачувався все новими виразливими засобами, в яких віддзеркалювались такі риси як життєрадісність, героїзм, гумор та інші виразні характерні особливості українців. Навіть ритуальні та обрядові танці, які мають етнографічну і автентичну простоту, мають високу естетичну форму і духовну глибину» (Кархут, Кузик. 2020: 345).

Народне хореографічне мистецтво пройшло довгий шлях перетворень та трансформацій, але незмінним залишилось джерело рідної культурної спадщини, яке зберігає в собі та транслює філософську метафоричну систему самобутності та унікальності. Виховна цінність його полягає у формуванні та розвитку особистості через пізнання історії становлення національної хореографічної культури, ознайомленні зі звичаями та традиціями українського народу.

Суть народного танцю полягає в його спадкоємності та безперервності існування у часі та просторі, який тісно пов'язаний з життям та побутом народу.

Узагальнюючі висновки. Проведене дослідження не вичерпує поставленої проблеми. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути аналізи виховного процесу у різних формах сучасної хореографічної культури, що дозволить розширити отримані знання у джерело

прогнозованих змін. Подальшого вивчення потребують звичаї та традиції, що віддзеркалюють уявлення про національний ідеал людини на різних культурно-історичних етапах її розвитку.

На сьогодні українське суспільство потребує вироблення образу ідеалу людини нового тисячоліття, який виступає ідеалом сучасної культури, але який не повинен втратити універсальні цінності національної свідомості та самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Естетична освіта педагога: колективна монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 174 с. URL: <http://www.npu-etestet.com.ua/wp-content/uploads/Kmono.pdf>
2. Кархут Ю., Кузик О. Народне хореографічне мистецтво як засіб пізнання та збереження традицій народу, патріотичного виховання молодого покоління. Науковий журнал «Молодий вчений», *Культурологія*. Листопад 2020. № 11 (87). Одеса. С. 344-350 <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-74>
3. Мостова І. Синтез бойового та хореографічного мистецтв, специфіка взаємодії. Рівне : РДГУ, Збірник «Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку», 2021. Вип. 38. Розд. III. С. 145–150. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.482>
4. Овчарук О. Парадигмальні виміри ідеалу людини у просторі культури ХХ – початку ХХІ століття. Київ : НАКККіМ, 2018. 36 с. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3173/autoref-ovcharuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Пилат В. Бойовий Гопак. Львів : Галицька видавнича спілка, 1999. 336 с. ISBN 966-7379-21-3
6. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. Київ : МАУП, 2007. 384 с. ISBN 966-608-620-4
7. Фриз П. Українські хореографічні студії як відображення соціокультурного досвіду. *Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал*, 2018. Вип. 8 (163). С. 71-75. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.141874>

REFERENCES

1. *Estetychna osvita pedahoha: kolektyvna monohrafiia*. (2015) [Aesthetic education of a teacher: a collective monograph.] Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 174 s. URL: <http://www.npu-etestet.com.ua/wp-content/uploads/Kmono.pdf> [in Ukrainian].
2. Karkhut Yu., Kuzyk O. (2020) *Narodne khoreohrafichne mystetstvo yak zasib piznannia ta zberezhenia tradytsii narodu, patriotichnoho vykhovannia molodoho pokolinnia*. [Folk choreographic art as a means of learning and preserving the traditions of the people, patriotic education of the younger generation.] Odesa : Naukovyi zhurnal «Molodyi vchenyi», *Kulturolohiia*, №11 (87). S. 344-350. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-74> [in Ukrainian].
3. Mostova I. (2021) *Syntezy boiovoho ta khoreohrafichnoho mystetstv, spetsyfika vzaiemodii*. [Synthesis of martial and choreographic arts, specifics of interaction.] Rivne : RDHU, Zbirnyk «Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku». Vyp. 38. Rozd. III. S. 145-150. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.482> [in Ukrainian].
4. Ovcharuk O. (2018) *Paradyhmalni vymiry idealu liudyny u prostori kultury XX – pochatku XXI stolittia*. [Paradigmatic dimensions of the human ideal in the cultural space of the 20th - early 21st centuries.] Kyiv : NAKKKiM. 36 s. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3173/autoref-ovcharuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
5. Pylat V. (1999) *Boiovyi Hopak*. [Combat Hopak] Lviv : Halytska vydavnycha spilka. 336 s. [in Ukrainian].
6. Rudenko Yu. (2007) *Ukrainska kozatska pedahohika: vytoky, dukhovni tsinnosti, suchasnist*. [Ukrainian Cossack pedagogy: origins, spiritual values, modernity.] Kyiv : MAUP. 384 s. in Ukrainian].
7. Fryz P. (2018) *Ukrainski khoreohrafichni studii yak vidobrazhennia sotsiokulturnoho dosvidu*. [Ukrainian choreographic studios as a reflection of socio-cultural experience.] *Molod i rynek : shchomisiachnyi nauково-pedahohichniy zhurnal*. Vyp. 8 (163). S. 71-75. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.141874> [in Ukrainian].

УДК 78.034(477)(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-13>**Тетяна СУХОМЛІНОВА,***orcid.org/0000-0002-7251-0793*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри академічного та естрадного вокалу

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *t.sukhomlinova@kubg.edu.ua*

НОВІТНЄ ВІДРОДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ОЗНАКИ

На сучасному складному етапі історичного розвитку української нації важливим фактором збільшення рівня національної самосвідомості є збереження та розвиток української культури й мистецтва, що триває ще з часів Київської Русі. Такі характерні риси української нації як прагнення до державності, територіальної цілісності, національної свідомості, тягіння до свободи творчої діяльності є ренесансними ознаками українського суспільства в цілому. Введення історико-мистецької категорії Новітнього Відродження національного музичного мистецтва є актуальним у сучасній вітчизняній науці й потребує свого визначення, що становить мету дослідження. Проблематика дослідження полягає в тому, що для виявлення ознак Відродження в українському музичному мистецтві ХХ – початку ХХІ ст. та формулюванню визначення Новітнього Відродження національного музичного мистецтва необхідним є порівняння ознак італійського Ренесансу з особливостями їх втілення в українському музичному мистецтві зазначеного історичного періоду. Формулювання визначення Новітнього Відродження стає можливим завдяки встановленню в українському національному музичному мистецтві ХХ – початку ХХІ ст. ознак італійського Відродження як типу світогляду, функції оновлення; виявленню в цьому історичному періоді традицій історико-художньої епохи Ренесансу в поєднанні з національним шляхом розвитку українського музичного мистецтва означеного періоду. Завдяки використанню історично-порівняльного методу та методу систематизації в дослідженні виявлено типологічні ренесансні ознаки українського музичного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст.; визначена роль ренесансних процесів в історії музичного мистецтва України означеного періоду; представлено періодизацію Новітнього Відродження, що складається з п'яти періодів. В кожному виявлено його історичні та національні закономірності, особливості світогляду, функції оновлення; представлено систему ідеалів, символів, опозицій.

Ключові слова: Новітнє Відродження, ознаки, періодизація, українське національне музичне мистецтво.

Tatiana SUKHOMLINOVA,*orcid.org/0000-0002-7251-0793*

PhD in Art Studies,

Associate Professor at the Department of Academic and Pop Vocal

Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) *t.sukhomlinova@kubg.edu.ua*

THE MODERN RENAISSANCE IN THE NATIONAL MUSICAL ART SINGS AND PERIODIZATION

At the current complex stage of historical development of the Ukrainian nation, an important factor in increasing the level of national self-awareness is the preservation and development of Ukrainian culture and art, which has been ongoing since the time of the Kievan Rus. Characteristics such as the desire for statehood, territorial integrity, national consciousness, and the aspiration for creative freedom are renaissance features of Ukrainian society as a whole. The introduction of the historical and artistic category of the Modern Renaissance in national music art is relevant in contemporary domestic science and requires its definition, which is the goal of this study. The research problem lies in the fact that to identify the features of the Renaissance in Ukrainian music art of the 20th-21st centuries and to formulate the definition of the Modern Renaissance of national music art, it is necessary to compare the features of the Italian Renaissance with the peculiarities of their embodiment in Ukrainian music art of the aforementioned historical period. The formulation of the definition of the Modern Renaissance becomes possible through the establishment of Renaissance features as a type of worldview and renewal function in Ukrainian national music art of the 20th-21st centuries, and the identification of the traditions of the historical and artistic epoch of the Renaissance combined with the national path of development of Ukrainian music art during this period. Through the use of the historical-comparative method and the method of systematization, typological renaissance features of Ukrainian music art of the 20th-21st centuries have been identified in the study, and the role of Renaissance processes in the history of Ukrainian music art of this period has been determined. The study also presents a periodization of the Modern Renaissance, which consists of five periods, each revealing its historical and national regularities, peculiarities of worldview, renewal function, and system of ideals, symbols, and oppositions.

Key words: Modern Renaissance, sings, periodization, Ukrainian national musical art.

Постановка проблеми. Відродження як тип світової культури є взірцем у відтворенні ренесансної природи сучасного українського музичного мистецтва. Проблема дослідження полягає в тому, що для виявлення ознак Відродження в українському музичному мистецтві XX – початку XXI ст. та формулюванню визначення Новітнього Відродження національного музичного мистецтва необхідним є порівняльний аналіз ознак італійського Ренесансу з особливостями їх втілення в українському музичному мистецтві XX – початку XXI ст. Вітчизняне музикознавство немає фундаментальних досліджень італійського Відродження та проєкції ренесансних ознак на українське національне музичне мистецтво XX – початку XXI ст. Тому необхідним є вирішення наукової проблеми щодо визначення Новітнього Відродження національного музичного мистецтва як історико-мистецької категорії у вітчизняному музикознавстві.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Задля виявлення характерних ознак Ренесансу як історичної доби та мистецької моделі були опрацьовані праці Francesco De Sanctis, Sandra Sider, E. Garin, O. Рощенко, Ю. Сабадаш. Робота з працями цих науковців надала можливість систематизувати головні ознаки Ренесансу як епохи та мистецької категорії. Оскільки Новітнє Відродження категорія історична є необхідним визначити хронологічні межі й стадії циклічного розвитку, що властиві його змісту (праці О. Д. Бойка, Ю. А. Горбаня, О. П. Іваницької, А. В. Мінаєва, Л. М. Моїсеєнко, З. С. Ненашевої, В. В. Павлюка, Н. В. Пономарьова, О. І. Сича, А. Г. Слюсаренка, Ф. Г. Турченка). Опрацювання досліджень істориків надало можливість виявити зв'язки новітньої історії України та її музичного мистецтва з ознаками італійського Ренесансу задля виявлення історико-мистецької категорії Новітнього Відродження.

Мета дослідження. Надати визначення Новітньому Відродженню національного музичного мистецтва з виявленням його періодизації та ознак.

Завдання дослідження. Визначити Новітнє Відродження національного музичного мистецтва як історико-мистецьку категорію вітчизняного музикознавства.

Методи дослідження. Принцип історизму впроваджується задля виявлення періодів втілення ренесансного змісту в історії України XX – початку XXI ст. Порівняльно-історичний метод введений для виявлення специфіки проявів типологічних ознак італійського Ренесансу в національному музичному мистецтві означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. Відродження є частиною процесу розвитку українського національного мистецтва від часів Київської Русі. Ренесанс як тип світової культури постає взірцем у відтворенні ренесансної моделі сучасного українського мистецтва. Загибель однієї епохи стає початком формування нової, створюючи опозицію руйнівне – творче. Тому народження нового світу стає можливим завдяки вцілілим одвічним ідеалам, серед яких ідеали творчості, релігії, держави. Це є втіленням ідейної основи італійського Ренесансу, де основним завданням було відродження античної спадщини. Спрямування самосвідомості до майбутнього створює «вічне сьогодні» Ренесансу, яке крізь призму усвідомлення минулого сприяє «відкриттю власної епохи в розумінні часу-простору» (Рощенко, 2009: 291).

Новітнє Відродження вирізняє наявність таких типологічних рис Ренесансу як спирання та творче переосмислення взірців світового й національного мистецтва; прагнення до державності (культ держави), розвитку й оновлення національної мови; тяжіння до свободи особистості; творче трактування митця як універсального художника; тяжіння до ідеалу (культ розуму, людини, краси); система символів, опозицій. Оскільки Новітнє Відродження категорія історична є необхідним визначити хронологічні межі й стадії циклічного розвитку, що властиві його змісту. Спираючись на дослідження істориків можна зробити висновок, що епоха Новітньої історії вкладається у хронологічні межі XX – початок XXI ст. Новітнє Відродження українського музичного мистецтва є природнім процесом, основи якого були закладені наприкінці XIX ст. Для визначення ознак Новітнього Відродження є необхідним поділення XX ст. на періоди. Їх в історії України налічується п'ять. Л. М. Моїсеєнко визначає їх так: «перший (1900–1920) – перехідний між історичними добами XIX–XX ст.; другий (1920–1930) – період кризи; третій (1930–1956) – період тоталітарного панування сталінізму; четвертий – (1956–1987) – період стихійного громадянського опору комуністичному режимові засобами культури та мистецтва; п'ятий (з 1987) – період національного оновлення» (Моїсеєнко, 2010: 65)

Важливим є визначення кінцевої дати цього періоду, який доцільно завершити 2000 роком, оскільки останнім 22 рокам сучасної історії науковці не дають остаточної оцінки. О. І. Сич, А. В. Мінаєв вважають, що «на історичні події цих років необхідно споглядати зі сторони пройденого часу, які повинні “відстоятися”, достат-

ньо віддалитися від сьогодення, щоб історики могли дати їм найбільш вірну оцінку» (Сич, Мінаєв, 2012: 143). А початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України є наступним періодом в історії України і його риси, характеристика та визначення будуть сформовані істориками з часом. У розвитку Новітнього Відродження українського національного мистецтва історичні періоди ХХ ст. відповідають стадіям історичного циклу. Перший є зрілістю, другий – кризою, третій та четвертий – занепадом, п'ятий – зародженням нового етапу розвитку.

Перший період ХХ ст. (1900–1920 рр.) пов'язаний із соціально-політичними, економічними змінами. Українські землі знаходилися під владою Австро-Угорської та Російської монархій. Відбувався розвиток капіталізму, збільшення робітничого класу, що призвело до зростання національної самосвідомості, появи політичних партій. Досягнення ідеалу Української соборної держави (*культ держави*), було головним завданням діячів національно-визвольного руху наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Ренесансний ідеал *культ розуму* проявляється в активному розвитку освіти та науки. Відкрились мистецькі навчальні заклади (музично-драматична школа, «Товариства українських акторів», вищий музичний інститут імені М. Лисенка). З'являються музично-теоретичні підручники, посібники, праці з історії музики, окремі наукові статті в журналах. *Культ людини* знаходить своє втілення в усіх галузях мистецтва (внутрішній світ людини втілює ідеал антропоцентризму). Значне місце займала література, яка вплинула на розвиток театрального та музичного мистецтва, як засіб втілення соціокультурних, художньо-естетичних ідей. Оперний театр став базою для розвитку вітчизняного музично-драматичного мистецтва. Репертуар театру складала опери українських та зарубіжних майстрів, що відіграло просвітницьку, ідеологічну роль та є свідченням втілення *взірцевості* як ренесансної ознаки. Оперна творчість відзначилась появою опер Б. Підгорецького «Купальна іскра», Д. Січинського «Роксолана», М. Лисенка «Енеїда». Хорова музика стає провідним напрямом музичного мистецтва. Сприйняття природи втілює ренесансний ідеал *культу краси та природи* (М. Леонтович «Літні тони», Я. Степового «Тече вода з під явора», «Вечір»).

Ренесансна *система символів та образів* у повному обсязі використовується композиторами цього періоду. Весняна тематика відображається в творах К. Стеценка («Знов весна»), козацько-лицарська сфера – у поемі «Рано-

вранці новобранці». Наявність античних сюжетів в модифікованому виді («Енеїда» М. Лисенка, «Прометей» К. Стеценка). Християнська тематика – в появі духовних творів українською мовою в творчості М. Леонтовича, К. Стеценка, Д. Січинського. Окреме місце займають твори визвольної, громадської тематики (К. Стеценко кантата «Єднаймося», С. Людкевич кантата «Кавказ»). Провідними в *системі опозицій* є опозиції воля – неволя, іноземне – вітчизняне, що пов'язано з неможливістю досягти державності. Ренесансна тема протиріч між високим ідеалом і дійсністю – стверджує опозицію оптимізм – трагізм. Заборона владою українського фольклору як національного чинника народжує опозицію індивідуальність – влада. Композиторська діяльність в духовній сфері породжує опозицію єдність віри – конфесійність. В духовній музиці проявляється опозиція теоцентризм – антропоцентризм.

Політичні зміни розпочали в історії України *другий період ХХ ст. (1920–1930 рр.)*, що має риси соціально-політичної кризи. Незадоволення владою призвели до революції в лютому 1917 р., наслідком якої було повалення російської монархії. 1918 рік дав шанс на отримання самостійності (проголошення Української Народної Республіки). Здавалось, що *культ держави* втілюється в реальність. Але перша за довгі століття спроба дістати незалежності закінчилася невдачею. Панування комуністичного режиму розпочало жорстокий тиск на український народ. Ренесансний *культ розуму* мав трансформований вигляд. Основним завданням було перевернути світогляд українців. Мистецтво та освіта стали інструментом ідеологічного впливу на народні маси. Основою творчості цього напрямку був *культ людини* в нових суспільно-політичних умовах.

Література, театр та музичне мистецтво були поєднані спільною ідеєю. Мали місце ідеологічна спрямованість у тематиці та монументальна пропаганда в мистецтві. Тематика хорових творів розкриває соціально-політичний стан країни (М. Вериківський «На майдані»). Розвиток кантатно-ораторіального жанру відбувається у творчості Л. Ревуцького (кантата-поема «Хустина»), де відображаються ренесансні героїко-епічні й ліричні образи. Звертання до творчості Кобзаря стає провідним. Свідченням цього є створення кантати «Заповіт» С. Людкевича та кантати Б. Лятошинського з однойменною назвою. У другій половині 20-х – на початку 30-х рр. з'явилися самобутні оперні твори: Б. Лятошинського «Золотий обруч», Г. Жуковського «Марина», М. Вериківського «Сотник». Вплив монументальності на

фольклорні джерела призвів до інструменталізації хорової обробки (Ю. Мейтус збірка «П'ять українських народних пісень», М. Коляда «Ой, у лісі на ялині»). Прояв ренесансного культу краси та природи поєднується з використанням ренесансної системи символів та образів. Характерним є використання символіки пір року (вокально-симфонічна поема Л. Ревуцького «Щороку»), фольклорної тематики (Л. Ревуцький «Три веснянки»). Зовсім не використовується антична та християнська символіка. Провідною залишається ренесансна тематика національної самосвідомості, соціально-політичні суперечливості. Лицарська символіка відбивається в оспівуванні національних героїв («Про Кармелюка» Л. Ревуцького). Система опозицій пов'язана з протистоянням владі й продовжує існування опозицій воля – неволя, влада–народ, порядок–свобода, оптимізм–трагізм.

Третій період в історії України ХХ ст. (1930-1956 рр.) розпочинає тривалий час тоталітарного панування сталінізму, який є причиною занепаду української культури. Вже у 1926 р. почалося фізичне знищення української інтелігенції. Розпочалася доба «розстріляного відродження» (Павлова, 2013), кульмінацією якої став голодомор 1932-1933 рр. Об'єднання заходу та сходу України у 1939 р. у складі СРСР було з одного боку, визначною подією для державності й національної єдності, з іншого – відбулось протистояння народу заходу України й комуністичної влади. Культ держави знов стає недосяжною метою. Культ розуму своєрідно втілюється в цей період. Освітня галузь продовжувала роботу над ліквідацією неписьменності. Індустріалізація вимагала розвитку технічних спеціальностей. Наука розвивалась в галузі фізики, медицини. Гуманітарний напрямок підпорядковувався ідеології.

Поява Асоціації пролетарських музикантів України й антирелігійна компанія заборони акапельної музики як церковщини негативно відобразилося на розвитку хорової музики. Це призвело до самоліквідації хорових колективів, збідніло сферу композиторської діяльності. Проникнення сталінського режиму спричинило пригнічення творчої індивідуальності. Тематика державних замовлень була виробничо-індустріальна, військово-патріотична. Музика створювалась у тенденції парадності, прославлення влади. Творчий актив у 30-ті рр. складали переважно харківські композитори – К. Богуславський, В. Борисов, Д. Клебанов, М. Тіц. Об'єднання українських земель призвело до появи в Спілці композиторів України В. Барвінського, Є. Козака, Ф. та М. Колесси, С. Людкевича. До творів а cappella

належать «Тече вода в синє море» Б. Лятошинського, «Восени» С. Людкевича, «До Червоної армії» К. Данькевича. Серед монументальних творів - А. Штогаренко симфонія-кантата «Україно моя», Г. Майборода кантата «Дружба народів». Оперний жанр цього періоду представлений такими творами: М. Вериківський «Наймичка», Ю. Мейтус «Гайдамаки».

Дія тоталітарної держави в цей історичний період «консервує» (Бойко, 2002: 510) всі досягнення українського та світового музичного мистецтва, система ренесансних типологічних рис не втілюється в повному обсязі. Її окремі складові проявляються в творах митців дозволеної владою тематики. В цей час єдиним ренесансним принципом існування є змагання. Посилення контролю над творчим процесом створює основну опозицію того часу: індивідуальність – влада.

Четвертий період ХХ століття (1956-1987 рр.) – продовжує стадію занепаду. Це період боротьби культурної еліти з владою. Сутність кардинальних змін, що почалися після смерті диктатора полягала у лібералізації всього суспільного життя. Було поставлено питання про необхідність «припинення політики культу особи» (Бойко, 2002: 511). Характерними ознаками цього періоду були припинення компанії проти націоналізму, уповільнення процесу русифікації в різних сферах суспільного життя.

В системі ренесансних ідеалів культ держави залишається в «законсервованому» вигляді. Ренесансна ознака культу людини набуває ренесансного характеру. Період «хрущовської відлиги» (Бойко, 2002: 529) сприяв розширенню творчої діяльності, відбулось тимчасове пом'якшення цензури, реабілітація відомих діячів культури. «Шістдесятники» (Бойко, 2002: 529) прагнули відновити втрачену національну традицію. Але період, що давав надію на відродження тривав недовго, знов починається політична хвиля боротьби з інакодумцями, більшість з яких були репресовані.

Композиторська діяльність розвивається в сфері оперної творчості. Оперний жанр представлений творами К. Данькевича «Богдан Хмельницький», Г. Майборода «Арсенал», В. Губаренка «Загибель ескадри», В. Кирейка «Лісова пісня». Тематика кантатно-ораторіальний жанру була різноманітною, оскільки, з одного боку, відповідала ідеологічним завданням влади (К. Данькевич ораторія «Жовтень»), з іншого, розкривали теми визвольної боротьби українського народу (Г. Майборода поема «Запорожці»). Культ людини як ренесансна ознака втілювалась в кантаті-монологі «Людина» М. Скорик.

Відроджуються традиції акапельної музики (В. Губаренко поема «Любіть Україну», Г. Майборода «Хорові прелюди», В. Кирейко «Видя житие сего я горе», І. Шамо Чотири хори а capella на вірші І. Франка). Характерною ознакою стає звернення до лірико-пейзажної, філософської тематики.

Композитори «Нової фольклорної хвилі» спираючись на зразки народної пісенної творчості синтезують в своїх творах прадавні традиції з сучасними композиторськими прийомами (М. Скорик «Весна», Л. Дичко «Червона калина»). До жанру обробки народної пісні зверталися С. Людкевич, Г. Майборода, Є. Козак.

Особливістю 70-80-х років ХХ ст. є поява камерних хорових колективів, які значно підняли рівень виконавства. Творчість композиторів відрізняється мікстом музичних надбань від монодії до авангарду та жанровим синтезом (Л. Дичко симфонія для хору а capella «Вітер революції», Є. Станкович симфонія «Я стверджуюсь», В. Бібік кантата «Дума про Довбуша»). Відбувається відродження жанру хорового концерту (І. Карабиць «Сад божественних пісень»). Оперний жанр представляють опери В. Губаренка «Мамай», Г. Майбороди «Ярослав Мудрий», Л. Колодуба «Дніпровські пороги». Першими зразками жанру хорової опери а capella у вітчизняній композиторській творчості стали «Ятранські ігри» І. Шамо, «Коли цвіте папороть» Є. Станковича.

П'ятий період ХХ століття (з 1987 р.) це період «перебудови» в СРСР (стадія становлення). Основна ознака цього періоду – «системна криза в усіх галузях суспільного життя» (Бойко, 2002: 549). Позитивними ознаками були прояви демократії, повернення імен, що дискримінували, відкриття фактів, що замовчувались. Перебудова не призвела до істотних змін у соціально-політичному житті СРСР, що призвело до державного перевороту 19-21 серпня 1991 року. Прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. «Акту про незалежність» (Бойко, 2002: 565) стало переломом в історії України. Досягнення основного ренесансного ідеалу *культу держави* призвело до здійснення багатомірової мрії українського народу – Україна самостійна держава.

Наявність плідної творчої діяльності великої кількості митців після тривалого періоду тотального контролю свідчить про прояв *культу людини*, як творчої особистості. Головними завданнями є розвиток освіти, боротьба за її престиж та націоналізацію. Ренесансна ознака *взірцевість та спираючість на досвід попередніх поколінь* є основною рисою Новітнього Відродження українського музичного мистецтва. Діяльність митців характе-

ризується духовним осмисленням, філософським осягненням, узагальненням духовних засад української нації. Характерною ренесансною ознакою історії України кінця 80-х рр. стало релігійне відродження, що яскраво проявилось в музичній творчості. З одного боку, зростання релігійності населення, швидке збільшення кількості релігійних громад сприяло відродженню духовності народу, з іншого – призвело до поліконфесійності та розколу православ'я. Поява творчої свободи призвела до втілення ренесансної риси *змагання*, але якщо впродовж всієї історії України це змагання було всупереч суворій дійсності, то наприкінці ХХ ст. таке змагання набуває якості творчого.

Розвиток хорової творчості у 80-ті роки ХХ ст. відбувається за наступними напрямками: духовним, світським та фольклорним. Відроджується жанр хорового концерту (Є. Станкович «Господи, Владико наш», М. Скорик «Духовний концерт», В. Мужиль «Нехай святиться ім'я твоє»), жанр хорового псалма (Г. Гаврилець, В. Степурко, Б. Фільц). У світському напрямі хорового концерту використовується тематика прославлення краси рідного краю (Г. Гаврилець «Три хори на вірші О. Олеся», В. Дробязгіна «Травневий сад»). Фольклорна тематика втілюється в хоровому концерті Л. Дичко «Краю мій рідний», В. Зубицький «У неділю на весіллі». Твори на основі фольклорних першоджерел втілюються й в інших жанрах (сценічна кантата В. Зубицького «Ярмарок», ораторія О. Яковчука «Скіфська пектораль»). В духовній музиці виокремлюються два напрями: твори на основі канонічних традицій (Літургії Л. Дичко, О. Козаренка, М. Скорика) та композиції на сакральні тексти концертного призначення (кантата В. Польової «О Тобі радіє», «Реквієм для Лариси» В. Сильвестрова, «Десять псалмів» В. Губи). Серед композицій католицької традиції виокремимо «Missa-symphonia» В. Польової, «Stabat Mater» М. Шука.

Відкриття правди про голодомор 1933 р. і трагедія Чорнобилю стає інтенсивним поштовхом для композиторів до створення творів в жанрі requiem (В. Пацера, О. Щитинский). Тематику голодомору репрезентують хорова поема Л. Дичко «Голод – 33», «Панахида за померлими з голоду» Є. Станковича.

Втілення *системи символів та образів* відбувається в українській хоровій творчості наступним чином. Числова ренесансна символіка відображається в мініатюрному реквіємі В. Зубицького «Сім сльозин», символіка пір року – в кантаті Л. Шукайло «Пори року», концепція весни – в кантаті В. Птушкіна «Весняні пасторалі». Образ

людини – в творі М. Кармінського «Дорога до храму». Патріотична тематика представлена у хоровому творі А. Гайдена «Україно, молюся за тебе». Відродження християнської тематики призводить до використання біблійних образів (ораторія О. Козаренка «Страсті Господа Нашого Ісуса Христа»), опера М. Скорика «Мойсей», опера а саррелла Л. Дичко «Різдяне дійство»). Використання пласту українського фольклору надає новій хвилі розвитку цього напрямку композиторської діяльності (Л. Дичко опера а саррелла «Золотослов», Ю. Алжнев хорові концерти «Співомовки»). Система опозицій з відновленням релігійності збагачується. З'являється опозиція єдність віри – конфесійність, світське – церковне. Поряд з ними продовжують своє існування опозиції оптимізм – трагізм, іноземне – вітчизняне.

Хід історії ХХ століття як Новітньої спирається на ренесансний принцип циклічності, який має чотири стадії – зрілість, криза, занепад, становлення нового циклу. Ознаки відродження проходять крізь всі періоди Новітньої історії України та визначаються як тип світогляду, функція оновлення, позаісторична й позанаціональна категорія. Для українського музичного мистецтва є притаманними такі типологічні ренесансні ознаки, як спираючі та творче переосмислення вірців світового й національного мистецтва; прагнення до державності, розвитку національної мови; тяжіння до свободи особистості; трактування митця як універсального художника; спираючі на вірець та досвід; тяжіння до ідеалу (культ розуму, людини, краси); система символів, опозицій.

Отже, під *Новітнім Відродженням у національному музичному мистецтві як історико-мистецькою категорією музикознавства, обумовленою процесами Новітньої доби, слід розуміти*

завершений цикл мистецького розвитку, що відбувся впродовж ХХ – поч. ХХІ ст. (стадії зрілості, кризи, занепаду, становлення), якому притаманна система типологічних рис Ренесансу (система ідеалів, символів, опозицій), що проявилася у синтезі з ознаками української «картини світу» (Сухомлінова, 2016: 80).

Висновки. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що українське музичне мистецтво ХХ – початку ХХІ ст., не розглядалось у вітчизняному музикознавстві з точки зору типологічних ознак італійського Ренесансу як взірцевої моделі світової культури. В дослідженні визначена періодизація означеного періоду з виявленням стадій циклічності історико-мистецького розвитку та специфіки втілення типологічних ознак італійського Ренесансу в національному музичному мистецтві ХХ – початку ХХІ ст.; надано визначення Новітнього Відродження національного музичного мистецтва як історико-мистецької категорії вітчизняного музикознавства. Подальші дослідження є необхідними для періоду з 2000 року з точки зору стадій циклічного розвитку національного музичного мистецтва і проявів типологічних ознак Ренесансу як типу світогляду і функції оновлення. Доба Новітнього Відродження ХХ – початку ХХІ століть є тріумфальним й трагічним періодом в українській історії та мистецтві. Випробування дали новий поштовх для розвитку мистецтва цього періоду. Українське музичне мистецтво ХХ – початку ХХІ століття як культура ренесансного типу узагальнила досягнення минулих століть власної та світової історії музикознавства. Це є свідомим виконання українським народом заповіді Т. Шевченка – «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» (з поеми «І мертвим і живим і ненарожденим» 1845 р.) (Шевченко, 1980: 271).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник. Видання 2-ге, доповнене. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.
2. Історія української культури: навч. посіб. / укл. Моїсеєнко Л. М. Красноармійськ: К П ДонНТУ, 2010. 107 с.
3. Історія української культури: навч. посіб. / за ред. О. Ю. Павлової. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2013. 340 с.
4. Романюк І. А. «Картина світу» в системі категорії аналізу музики (на прикладі української музичної культури): автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / Харк. держ. ун-т мистец. ім. І. П. Котляревського. Харків, 2009. 17 с.
5. Рощенко О. Г. Обрії ренесансної рефлексії. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії*. Вип. 2 (11). Ін-т пробл. сучасн. мист-ва Акад. мист-ва України / Наук. керівник теми і головн. наук. ред. І. Д. Безгін. К.: ППСМ АМУ; КЖД «Софія», 2009. С. 291–29.
6. Сабадаш Ю. С. Культура відродження у дослідженнях Еудженіо Гарена. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ. 2015. № 2. с. 26–30.
7. Сич О. І., Мінаєв А. В. Новітня історія: зміст, поняття та хронологічні межі (науковий семінар кафедри історії нового та новітнього часу, 9 жовтня, 2012 р.). *Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія»*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 15. 146 с.
8. Сухомлінова Т. П. Хорова творчість Ганни Гаврилець у контексті Новітнього Відродження національного музичного мистецтва: дис. ... канд. мист.: 17.00.03 / Харківський національний університет мистецтв. Харків, 2016. 265 с.

9. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вступна стаття О. Гончара. Київ. Дніпро, 1980. 613 с.
10. Garin E. La cultura del Rinascimento: Profilo storico /Garin E. Roma; Bari: Laterza, 1967. 207 p.

REFERENCES

1. Boiko O. Istoriiia Ukrainy: posibnyk. [History of Ukraine: manual]. Vydavnychiy tsentr "Akademiia". 2002. 656. [in Ukrainian]
2. Moisieienko L. Istoriiia ukrainskoi kultury: navch. posib. [History of Ukrainian Culture: educational manual]. K II Don NTU. 2010. 107. [in Ukrainian]
3. Pavlova O. Istoriiia ukrainskoi kultury: navch. posib. [History of Ukrainian Culture: educational manual]. Tsentr uchbovoi literatury. 2013. 340. [in Ukrainian]
4. Romaniuk I. «Kartyna svitu» v systemi katehorii analizu muzyky (na prykladi ukrainskoi muzychnoi kultury) ["World-view" in the system of music analysis categories (using the example of Ukrainian musical culture)]. Khark. derzh. un-t mystets. im. I. P. Kotliarevskoho. 2009. 17. [in Ukrainian]
5. Roshchenko O. Obrii renesansnoi refleksii. [Horizons of the Renaissance Reflection]. IPSM AMU; KZhD "Sofia". 2009. 291–295. [in Ukrainian]
6. Sabadash Yu. Kultura vidrozhennia u doslidzhenniakh Eudzenio Harena. [Culture of Renaissance in the Research of Eugenio Garin]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. Kyiv, 2015. 2. 26–30. [in Ukrainian]
7. Sych O., Minaiev A. Novitnia istoriia: zmist, poniattia ta khronolohichni mezhi [Contemporary history: content, concept and chronological boundaries]. Chernivetskyi nats. un-t. 2012. 15. 146. [in Ukrainian]
8. Sukhomlinova T. P. Khorova tvorchiist Hanny Havrylets u konteksti Novitnoho Vidrozhennia natsionalnoho muzychnoho mystetstva [Choral Works of Hanna Havrylets in the Context of the Modern Renaissance of National Music Art]. Kharkivskyi natsionalnyi universytet mystetstv. 2016. 265. [in Ukrainian]
9. Shevchenko T. Kobzar. [Kobzar]. Dnipro. 1980. 613. [in Ukrainian]
10. Garin E. La cultura del Rinascimento [The culture of the Renaissance]: Profilo storico /Garin E. – Roma; Bari: Laterza, 1967. 207. [in Italian]

Євгенія ФІЛІМОНОВА-ЗЛАТОГУРСЬКА,

orcid.org/0000-0001-7588-8209

аспірантка кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) geniya.zlata@ukr.net

НАРОДНО-СЦЕНІЧНИЙ ТАНЕЦЬ У ХОРЕОГРАФІЧНИХ ВИСТАВАХ ВІННИЦЬКОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ МИСТЕЦТВ ІМ. М. Д. ЛЕОНТОВИЧА

У статті зосереджено увагу на хореографічних виставах, як творчих здобутках хореографічного відділу Вінницького фахового коледжу мистецтва ім. М. Д. Леонтовича, а також висвітлено місце і значення народно-сценічного танцю у процесі їх створення.

Хореографічний відділ ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича упродовж більш ніж 20 років своєї діяльності дотримується вектору «народного хореографічного мистецтва», що підтверджується спеціалізацією «Народна хореографія», на якій навчаються студенти відділу. Високий сформований рівень виконавської майстерності з народно-сценічного танцю демонструють у творчому житті коледжу студенти відділу. Протягом багатьох років роботи хореографічного відділу окрім величезної кількості хореографічних постановок глядач мав можливість познайомитися з такими творчими здобутками відділу, як хореографічна вистава «Устим Кармелюк», що була презентована до перегляду глядачу у 2011 році, режисером якої виступив Д. Немченко. Головним хореографом вистави виступив викладач хореографічного відділу, заслужений артист України, неперевершений майстер народного танцю А. Кондюк. Музична складова вистави була забезпечена симфонічним оркестром на той час училища, диригентом якого є І. Маринчук.

Цікавою творчою роботою відзначився 2016 рік, який запам'ятався глядачу хореографічною виставою-казкою «Дванадцять місяців», головним балетмейстером якої виступила викладач хореографічного відділу заслужена артистка України Л. Кондюк у творчому балетмейстерському співробітництві з викладачами кафедри. Проте, більша частина картин цієї хореографічної вистави була створена з використанням хореографічної лексики класичного та історико-побутового танців, у поєднанні зі стилізованими народними танцями, практично без використання народно-сценічного танцю. Жорстоке сьогодення привертає увагу митців до української традиційної культури, що несправедливо була забутою протягом останніх десятиліть.

Студенти хореографічного відділу залучені до щорічних звітних концертів хореографічного відділу, який проходить у різних формах. Однією з таких форм є хореографічна вистава. Ця форма передбачає спільну діяльність викладацького та студентського складу відділу, як єдиної творчої роботи. Високий рівень фахової підготовки студентів з народно-сценічного танцю дозволяє студентам хореографічного відділу під керівництвом викладачів долучатися до створення хореографічних вистав, а саме, до роботи над окремими картинами вистави, що у сукупності становлять велику хореографічну форму. Це питання потребує детального дослідження, оскільки саме така форма є найбільш цікавою у роботі хореографічного відділу і дає можливість створювати високопрофесійний хореографічний продукт, що є метою балетмейстерської діяльності. Окрім цього використання народно-сценічного танцю у хореографічних виставах коледжу є важливим засобом популяризації народного хореографічного мистецтва серед глядацької аудиторії Вінниччини, це в свою чергу, враховуючи війну в Україні, створює потужний засіб діяльності хореографічного відділу у культурному фронті Вінниччини.

Ключові слова: *народно-сценічний танець, хореографічне мистецтво, хореографічна вистава.*

Yevheniia FILIMONOVA-ZLATOHURSKA,

orcid.org/0000-0001-7588-8209

PhD student at the Department of Directing and Choreography

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) geniya.zlata@ukr.net

FOLK-STAGE DANCE IN THE CHOREOGRAPHIC PERFORMANCES OF THE VINNYTSIA SPECIALIZED COLLEGE OF ARTS NAMED AFTER M. D. LEONTOVYCH

The article focuses on choreographic performances as creative achievements of the choreographic department of the Vinnytsia College of Arts named after M. D. Leontovych, and also highlighted the place and significance of folk stage dance in the process of their creation.

Choreographic department of VFKM named after M. D. Leontovych for more than 20 years of its activity, has followed the orientation of «folk choreographic art», which is confirmed by the specialization «Folk Choreography», which is

studied by students of the department. Students of the department demonstrate a high level of performance skills in folk and stage dance in their creative lives. During many years of work of the choreographic department, in addition to a huge number of choreographic productions, the audience had the opportunity to get acquainted with such creative achievements of the department, as the choreographic performance «Ustym Karmelyuk», which was presented to the audience in 2011, directed by D. Nemchenko. The main choreographer of the performance was the teacher of the choreographic department, Honored Artist of Ukraine, unsurpassed master of folk-dance, A. Kondyuk. The musical component of the performance was provided by the school's symphony orchestra, the conductor of which is I. Marinchuk.

The year 2016 was marked by interesting creative work, which was remembered by the audience with the choreographic fairy-tale performance «Twelve Months», the main choreographer of which was the teacher of the choreographic department, the Honored Artist of Ukraine L. Kondyuk, in creative choreographic cooperation with the teachers of the department. However, the majority of the parts of this choreographic performance were created using the choreographic vocabulary of classical and historical dances, in combination with stylized folk dances, practically not using folk-stage dance. The cruel present draws the attention of artists to Ukrainian traditional culture, which was unfairly forgotten during the last decades.

Students of the choreographic department are involved in the annual report concerts of the choreographic department, which take place in various forms. One of these forms is a choreographic performance. This form involves the joint activity of the teaching and student staff of the department as a single creative work. The high level of professional training of students in folk and stage dance allows students of the choreographic department under the guidance of teachers to participate in the creation of choreographic performances, namely, to work on individual scenes of the performance, which together form a large choreographic form. This issue requires detailed research, because this form of work is the most interesting in the work of the choreographic department and provides an opportunity to create a highly professional choreographic product, which is the goal of the choreographer's activity. In addition to this, the use of folk stage dance in the choreographic performances of the college is an important means of popularizing the folk choreographic art among the audience of Vinnytsia, this in turn, taking into account the war in Ukraine, creates a powerful means of activity of the choreographic department in the cultural front of Vinnitsa.

Key words: folk stage dance, choreographic art, choreographic performance.

Постановка проблеми. Народно-сценічний танець, що є однією із вагомих складових хореографічного мистецтва посідає визначне місце у діяльності творчих колективів Вінниччини. Активну діяльність у хореографічному житті Вінниччини провадить хореографічний відділ ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича. Його значення, у мистецькому житті Вінниччини, в сучасних соціально-політичних умовах важко переоцінити, сьогодні навчальний заклад є мистецьким серцем Вінниці. Проте, народно-сценічний танець демонструється сьогодні на Вінницькій сцені не лише у вигляді звичних для глядача концертних номерів, хореографічних постановок, але і використовується балетмейстерами при створенні хореографічних вистав. Питання використання народно-сценічного танцю у постановочному процесі хореографічних вистав хореографічного відділу ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича, як творчого осередку хореографічного життя Вінниці потребує наукового дослідження.

Аналіз досліджень. Сучасні науковці у своїх дослідженнях торкаються різних аспектів у питанні використання народного танцю у драматичних виставах. Так, у своїй науковій роботі Д. Черниш та Р. Кундис здійснили аналіз сучасного стану використання фольклорного та українського народного танцю у сценічному мистецтві України, а також визначили важливість впливу фольклорних танців у створенні театральних видовищ (Черниш, Кундис, 2019). Окрім

того, розвитку народно-сценічного танцю у своїй науковій роботі торкаються дослідники Є. Рой та В. Рой, які визначили вагомий внесок П. Вірського у розширення жанрових кордонів народно-сценічного танцю і наближення його до стилю вистави (Рой, Рой, 2022). Проте, створення хореографічних вистав ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича, на матеріалах народних танців України, як самодостатньої хореографічної форми та предмету духовної культури Вінниччини, потребує більш детального дослідження.

Мета статті – дослідити значення та місце народно-сценічного танцю у процесі створення хореографічних вистав хореографічного відділу ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича.

Виклад основного матеріалу. Постановка хореографічної вистави – надзвичайно об'ємна та кропітка праця, що вимагає багато часу та неабиякого балетмейстерського хисту. Випробувати свій балетмейстерський талант у 2022 році спробували студенти 4 курсу хореографічного відділу групи ХФ-18. Результатом їх роботи стала хореографічна вистава «Тіні забутих предків», створена за мотивами однойменної повісті відомого українського письменника М. Коцюбинського, життя якого пов'язане з Вінниччиною.

Робота студентів під керівництвом викладачів кафедри складалася з дванадцяти картин, а саме: «Дитинство Івана», «Зустріч Івана з Марічкою», «Кохання Івана та Марічки», «Знайомство з Чугайстром», «Прощання з родиною та подорож

у найми», «Іван на полонині», «Марення Івана», «Смерть Марічки», «Зустріч Івана з Палагною», «Зрада Палагни», «Чаклування Мольфара проти Івана» та «Смерть Івана». Особливістю хореографічної вистави «Тіні забутих предків» стало те, що за основу вистави була взята хореографічна лексика гуцульських танців України. З одного боку, це певним чином дещо обмежувало студентів у виборі танцювального та музичного матеріалу, але, з іншого боку, дозволило більш глибоко дослідити гуцульську хореографію, специфіку її виконання, а також детальніше ознайомитися з танцювальним та музичним матеріалом регіону та реалізувати його під час створення образів головних героїв та розкриття драматургії хореографічного твору. Важливою допоміжною теоретичною базою у роботі над хореографічною лексикою стала робота Р. Гарасимчука «Народні танці українців Карпат», а саме, книга I «Гуцульські танці» (Гарасимчук, 2008).

Студент С. Неверко свій доробок на матеріалах українських гуцульських танців створив із використанням шедевра української музики М. Скорика під назвою «Гуцульський танець» із кінофільму «Тіні забутих предків» у виконанні Chamber Ensemble «ARTENATTA». Надзвичайно виразними завдяки гуцульській та гуцульській стилізованій хореографії вийшли образи Іванка, Мольфара Юри та Палагни.

Студентка І. Мельник у своїй картині «Зустріч Івана з Марічкою», поєднала хореографічну лексику гуцульських танців «Дрібонька» та «Гуцулка» для створення образної хореографічної лексики головних героїв картини. Окрім того, надзвичайно вдалою стала сцена, в якій відображалася ворожнеча та бійка родин Гутенюків і Палійчуків, хореографічна лексика якої була створена на матеріалах танців опришків.

Сценічна обробка народних гуцульських танців вдало поєдналася зі стилізацією народного танцю в окремих картинах, а саме: «Зустріч Івана та Чугайстра» та «Смерть Івана», для яких були використані такий музичний матеріал як «The Forest Song (Animated Mood Board)» у виконанні гурту ДахаБраха та «Born from Ashes» Eternal Eclipse, що дозволило студенткам О. Ткачук та Д. Кішук створити ефект зачарованості та містики у вищезазначених картинах. Проте, слід зазначити, що таке поєднання не створило суперечливості з основною концепцією «народного танцю» у хореографічній виставі «Тіні забутих предків», а лише підсилило емоційну складову зазначених картин.

Використання народно-сценічного танцю у створенні хореографічної вистави набуває над-

звичайно важливого значення у балетмейстерській роботі. З одного боку, це дозволяє студентам на практиці перевірити набуті теоретичні та практичні знання та уміння з українського народно-сценічного танцю, а з іншого – втілити свій балетмейстерський задум. На жаль, широкому колу глядачів так і не довелося побачити дану виставу на сцені ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича через початок повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, а сама хореографічна вистава була представлена студентами як залікова дипломна робота з дисципліни «Композиція та постановка танцю» та була продемонстрована достатньо обмеженому колу глядачів. Проте, це не завадило отримати схвальні відгуки та захоплення глядачів від перегляду вистави.

Однією із яскравих балетмейстерських робіт викладачів та студентів хореографічного відділу стала хореографічна вистава за мотивами п'єси М. Старицького «За двома зайцями». Участь у ній взяли студенти 2–4 курсів, та головні ролі якої виконували студенти 3 та 4 курсу хореографічного відділу: Є. Коваль, С. Гречанюк, Я. Мельник та А. Савкова. Дана робота була продемонстрована як перше відділення звітного концерту хореографічного відділу, присвяченому 65-річчю з дня заснування ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича, 18 квітня 2023 року. Ця робота, як і в 2022 році була виконана студентами як дипломна робота випускного курсу з дисципліни «Композиція і постановка танцю». Головним балетмейстером хореографічної вистави був призначений викладач вищезазначеної дисципліни У. Кондюк («За двома зайцями»). Хореографічна вистава).

Хореографічна вистава містить у собі 10 хореографічних картин, роботу над якими впродовж навчального року проводили студенти 4 року навчання під керівництвом кураторів-викладачів хореографічного відділу. Серед картин: «Банкрутство Голохвостого», «Пансіонат шляхетних дівчиць», «Знайомство з Галею та Пронею», «Побачення Проні з Голохвостим», «Секлета йде в гості до сестри», «Сватання до Проні», «Зустріч з Галею та її мамою», «День народження Секлети», «Весілля Проні та Голохвостого» та «Розкриття намірів Голохвостого». Усі сцени були створені з використанням хореографічної лексики та на матеріалах народних танців різних регіонів України. Так, для прикладу, сцена «Весілля Проні та Голохвостого» створена на матеріалах українського танцю «Василечки», музика, манера та характер танцю вдало підкреслюють балетмейстерський задум картини. Сцена восьма, «День народження Секлети» була створена на матеріалах україн-

ського танцю «Полька-Подольянка», автором та постановником якої є А. Кондюк, із використанням аранжування В. Семенченка. Дану постановку можна побачити у виконанні Академічного ансамблю пісні і танцю «Поділля» Вінницької обласної філармонії («Полька-Подольянка». Український народний танець. Постановка А. Кондюка. Виконує Академічний ансамбль пісні і танцю «Поділля» Вінницької обласної філармонії).

Варто зазначити також, що в хореографічній виставі «За двома зайцями» важливе місце займає і музичний супровід. Так, у картині «Розкриття намірів Голохвостого» використано фрагменти музичного твору «Гонивітер» у виконанні Національного оркестру народних інструментів України. Вдалих підбір музичного матеріалу є невід'ємною складовою у створенні художніх образів героїв хореографічної вистави; вони допомагають розкрити її драматургію, зосередити увагу на найбільш значущих характеристиках дійових осіб; дозволяють не лише відчутти образ героїв, але і створити наповнити виставу правильним хореографічним текстом, що розкриє повною мірою її зміст. Поєднання музичного супроводу у формі музичної композиції «Яків» зі збірки «Українські Народні Танцювальні Мелодії» у виконанні ансамблю «Троїсті Музики», що була використана студентом 4 курсу А. Мовчаном для роботи над картиною «Знайомство з Галею та Пронею» з хореографічною лексикою танців Полісся є вдалим прикладом створення хореографічної картини.

Надзвичайно цікавим рішенням було використання «Весняної Хори» В. Раду у виконанні Національного оркестру народних інструментів України, що знайшло своє втілення у картині В. Вівдюк «Пансіонат шляхетних дівичь». А створення хореографічної лексики на матеріалі народно-сценічного танцю «Слобожанський вихиляс» у виконанні АНТ «Подольяни» ВФКМ ім. М. Д. Леонтовича дозволило втілити сцену конфлікту Проні та вчительки, а також розкрити риси характеру головних дійових осіб.

К. Василенко у своїй роботі «Лексика українського народно-сценічного танцю» зазначав, що танцювальна лексика є формою існування образу (Василенко, 1996 : 20). Яскравим прикладом цього стала робота студентки 4 курсу хореографічного відділу Я. Мельник у картині «Сватання до Проні». За допомогою вдало підібраної хореографічної лексики на матеріалах танців Полісся та створеного хореографічного тексту, було розкрито образи головних та другорядних героїв картини, а також, продемонстровано високий рівень балетмейстерської майстерності студентки. Музичну складову своєї балетмейстерській роботі вона реалізувала за допомогою «Ойри (варіації на тему польки)» у виконанні ансамблю «Троїсті Музики», що надало картині особливого колориту та допомогло у розкритті драматургії як картини зокрема, так і хореографічної вистави загалом.

Висновки. Отже, український народно-сценічний танець у всьому його різнобарв'ї був представлений у хореографічних виставах «Тіні забутих предків» та «За двома зайцями». Вищезазначені хореографічні вистави залишили не лише позитивні враження у балетмейстерів та виконавців, а й знайшли позитивні відгуки серед глядачів, які оцінили дані хореографічні твори як високохудожні. Важливість використання народного танцю та сценічної його форми при створенні великих хореографічних форм дає можливість балетмейстеру створювати все нові й нові цікаві рішення відомих літературних творів, поповнюючи скарбницю крапчих хореографічних зразків рідного краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «За двома зайцями». Хореографічна вистава. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=21LIEP7hGjo&t=1370s> (дата звернення 30.05.2023).
2. «Полька-Подольянка». Український народний танець. Постановка А. Кондюка. Виконує Академічний ансамбль пісні і танцю «Поділля» Вінницької обласної філармонії. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cxtc91FU8ms> (дата звернення 30.05.2023).
3. Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. Київ : Мистецтво, 1996. 494 с.
4. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат: у 2 кн. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. Кн. 1 : Гуцульські танці. 608 с.
5. Рой С., Рой В. Творчість Павла Вірського – симбіоз хореографічного і театрального мистецтва ХХ століття. *Мистецтвознавчі записки* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 41. С. 52–61.
6. Черниш Д., Кундис Р. Започаткування українського народного танцю у драматичних виставах кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 887–889.

REFERENCES

1. «Za dvoma zaitiamy». Khoreorafichna vystava. [«After two hares». Choreographic performance]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=21LlEP7hGjo&t=1370s> (access date 30.05.2023) [In Ukrainian].
2. «Polka-Podolianka». Ukrainskyi narodnyi tanets. Postanovka A. Kondiuka. Vykonuie Akademichnyi ansambl pisni i tantsiu «Podillia» Vinnytskoi oblasnoi filarmonii. [«Polka-Podolyanka». Ukrainian folk dance. Production by A. Kondyuk. Performed by Academic Song and Dance Ensemble «Podillya» of the Vinnytsia Regional Philharmonic]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cxtc91FU8ms> (access date 30.05.2023) [In Ukrainian].
3. Vasylenko K. Leksyka ukrainskoho narodno-stsenichnoho tantsiu. [Vocabulary of Ukrainian folk and stage dance]. Kyiv: Mystetstvo, 1996, pp. 494 [In Ukrainian].
4. Harasymchuk R. Narodni tantsi ukraintsiv Karpat: u 2 kn. [Folk dances of Ukrainians of the Carpathians: in 2 books]. Lviv: In-t narodnavstva NAN Ukrainy, 2008, Kn 1: Hutsulski tantsi, pp. 608 [In Ukrainian].
5. Roi Ye., Roi V. Tvorchist Pavla Virskoho – symbioz khoreorafichnoho i teatralnoho mystetstva XX stolittia. [Pavel Virskyy's work is a symbiosis of choreographic and theatrical art of the 20th century]. Mystetstvosnavchi zapysky : zb. nauk. pr. 2022, Nr 41, pp. 52–61 [In Ukrainian].
6. Chernysh D., Kundys R. Zapochatkuvannia ukrainskoho narodnoho tantsiu u dramatychnykh vystavakh kintsia XIX – pochatku XX stolittia. [The beginning of Ukrainian folk dance in dramatic performances of the late 19th and early 20th centuries]. Molodyi vchenyi, 2019, Nr 11 (75), pp. 887–889 [In Ukrainian].

УДК 331

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-15>**Олена ХАРЧУК,***orcid.org/0000-0001-5344-4121*

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) *Kharchuk1965@gmail.com***Світлана БОНЯР,***orcid.org/0000-0001-8910-7100*

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) *sveta_bonyar@ukr.net*

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК СПОСІБ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ТА ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЯКОСТІ ПОСЛУГ САЛОНУ КРАСИ

У статті розглянута мотивація як процес спонукання кожного працівника та членів колективу до активної співпраці для задоволення потреб та досягнення успіху організації. Розглянуті потреби працівників салону за різними характеристиками, такими як: потреби в грошах та вигоді, потреба виконувати роботу гарно й принести клієнтам радість, працювати в комфортних умовах, відчувати себе потрібним та вагомим, конкурувати з співробітниками салону, бажання мати професійний розвиток та самореалізацію, вплив харизматичних якостей керівника на якість роботи, мати соціальну приналежність компанії, роботу в команді та інші. Розкриті різні способи мотивації персоналу салону краси, використання яких в конкретних ситуаціях призведуть до успіху, до задоволення клієнтів та посилення іміджу салону.

Розкриті причини важливості професійного розвитку персоналу салону, а саме: необхідність забезпечення якісної підготовки фахівців, які зможуть виконувати роботу на високому рівні та відповідати вимогам клієнтів, обмежений бюджет на професійний розвиток персоналу та відсутність часу для оновлення знань та навичок фахівців, технології та методи виконання послуг, що постійно розвиваються, відмінна якість послуг, що є ключовим фактором для забезпечення задоволення та лояльності клієнтів, безпека та гігієна під час виконання процедур.

Розглянуті поради для професійного розвитку персоналу салону, використання яких на практиці дадуть суттєві переваги перед конкурентами, сприятимуть залученню та збереженню клієнтів. Це такі поради як: забезпечення достатнього рівня навчання для персоналу, професійні курси для поліпшення їхніх навичок, регулярні проведення оглядів професійної діяльності персоналу, забезпечення можливості для зростання та розвитку кар'єри персоналу, надання персоналу можливості брати участь у конференціях, виставках та інших професійних заходах, забезпечення достатнього рівня оплати персоналу та інші бонуси, зберігання доброї комунікації між персоналом та керівництвом.

Ключові слова: професійний розвиток, мотивація, персонал, спосіб, якість послуг, салон краси.

Olena KHARCHUK,*orcid.org/0000-0001-5344-4121*

PhD in Economics,

Associate Professor at the Department of Management,
Public Administration and Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) *Kharchuk1965@gmail.com***Svitlana BONIAR,***orcid.org/0000-0001-8910-7100*

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor at the Department of Business Logistics and Transport Technologies
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) *sveta_bonyar@ukr.net*

PROFESSIONAL DEVELOPMENT AS A WAY OF STAFF MOTIVATION AND AN IMPORTANT ELEMENT OF THE QUALITY OF BEAUTY SALON SERVICES

The article discusses motivation as a process of encouraging each employee and team member to actively cooperate in order to satisfy the needs and achieve the success of the organization. Considered the needs of salon employees according to various characteristics, such as: needs for money and benefits, the need to do a good job and bring joy to customers, work in comfortable conditions, feel needed and important, compete with salon employees, the desire to have professional development and self-realization, influence the charismatic qualities of the leader on the quality of work, having a social affiliation with the company, working in a team, etc. Different methods of motivating the staff of the beauty salon are revealed, the use of which in specific situations will lead to success, customer satisfaction and strengthening the image of the salon.

The reasons for the importance of the professional development of salon staff have been revealed, namely: the need to ensure high-quality training of specialists who will be able to perform work at a high level and meet customer requirements, a limited budget for professional development of staff and the lack of time to update the knowledge and skills of specialists, technologies and methods of service performance, which are constantly developing, excellent service quality, which is a key factor in ensuring customer satisfaction and loyalty, safety and hygiene during procedures.

The considered tips for the professional development of salon staff, the use of which in practice will give significant advantages over competitors, will contribute to the attraction and retention of customers. These are tips such as: ensuring a sufficient level of training for staff, professional courses to improve their skills, regular reviews of staff's professional activities, providing opportunities for staff growth and career development, giving staff the opportunity to participate in conferences, exhibitions and other professional events, ensuring a sufficient level of staff pay and other bonuses, maintaining good communication between staff and management.

Key words: professional development, motivation, staff, method, quality of services, beauty salon.

Постановка проблеми. Власники будь-якого салону краси зацікавлені в тому, щоб колектив був постійним та спланиваним, щоб працівники були широкого профілю спеціалістами, високої кваліфікації та працювали як одна команда для досягнення успіху підприємства.

При цьому в салоні повинна бути гарно продумана система комунікації як між співробітниками, так і з клієнтами. А це може бути тільки тоді, коли працівники задоволені своєю роботою, мотивовані в ній та можуть творчо підходити до її виконання.

Аналіз досліджень. Питаннями мотивації праці за її різними спрямуваннями займалися багато вчених – науковців. Наприклад, щодо формування системи мотивації, то цими питаннями займалися такі вчені як Віханський О., Наумов А. та інші.

Питання мотивації в управлінні кар'єрою менеджера розглядалися Івановим Ю.В., а мотивацію як сукупність факторів, що визначають активність особистості, розглядав Занюк С. Вчені Мостецька Т., Новак В., Луцький М. та Міненко М. розкривають провідну роль мотивації через творчу працю, яка спрямована на підвищення задоволеності працею, зростання творчої активності та покращення професійного й кваліфікаційного рівня. Однак розгляду професійного розвитку як способу мотивації персоналу приділялося недостатньо часу і це питання потребує подальшого вивчення.

Мета статті – провести аналіз ринку салонів краси та розглянути професійний розвиток

як спосіб мотивації персоналу салону краси, від якого залежить якість послуг, творчий підхід працівників до своєї діяльності та задоволення й лояльність його клієнтів.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи ринок салону краси можна відмітити той факт, що в Україні, як і в інших країнах СНД відвідувачами в основному являються жінки (до 80%) віком 25–35 років.

Починаючи розгляд ринку послуг салонами краси до 2014 року, до початку кризи в Україні, дослідження показали, що жінки могли витратити біля 14% свого доходу саме на ці послуги – для покращення зовнішнього вигляду. А вже через два роки почали відвідувати салони в два рази менше. З 2014 року ринок послуг салонів краси став далеко нестабільним та неприбутковим відповідно політичній нестабільності та падінні економіки в країні. Скорочення робочих місць та зменшення зарплат призвело до майже занепаду послуг салонів краси: ринок зменшився на 25%, а попит на послуги – на 30%.

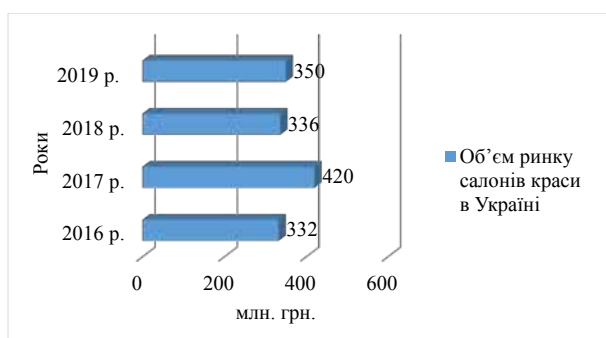
З 2015 року ситуація почала змінюватися на краще (обсяг ринку зріс на 3,4%), і в 2016 році почалося стабільне зростання.

З 2016 року до 2019 рік він суттєво змінився: спочатку проводився комплексний догляд клієнта, де різні процедури здійснювалися в одному салоні, на сьогодні – переважають монопослуги, тобто різні процедури – стрижка чи манікюр – виконуються в різних місцях.

Динаміка зміни об'ємів ринку салонів краси в Україні за 2016–2019 роки наведено на рис. 1, де видно, що темп приросту в 2017 році склав 26,4% по відношенню до 2016 року, а в 2019 році він був 4,3% по відношенню до 2018 року (Ринок салонів краси в Україні – аналітичний огляд, 2020).

Так як майже 50% витрат салону припадає на заробітну платню працівникам (Ринок салонів краси в Україні – аналітичний огляд, 2020), а середнє значення за іншими витратами складає біля 33%, перед управлінням салону стоїть важливе завдання – розумно мотивувати та стимулювати персонал та дати можливість йому професійно розвиватися та йти в ногу з сучасністю.

Процес спонукання кожного працівника та членів колективу до активної співпраці для задоволеності своїх потреб та досягнення успіху організації називають мотивацією. Кожне підприємство саме обирає найбільш прийнятне мотивування працівників для досягнення як їх цілей, так і цілей підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка зміни об'ємів ринку салонів краси в Україні за 2016–2019 рр.

Але все починається з потреб як працівників, які можуть мати свою мотивацію при виконанні діяльності, так і клієнтів, які прийшли за задоволенням своїх різних потреб. Тому важливо створювати такі умови діяльності на підприємстві, де інтереси як працівників, так і клієнтів будуть задоволені якомога більше, що призведе до загального успіху та подальшого розвитку салону.

Дослідження (12 ідей для мотивації персоналу, 2022) показали, що потреби працівників салону можна розподілити за такими характеристиками, як:

- потреби в грошах та вигоді складають 25%;
- потреба виконувати роботу гарно й принести клієнтам радість становить 17%;
- працювати в комфортних умовах – 15%;
- відчувати себе потрібним та вагомим – 13%;
- конкурувати з співробітниками салону (майстрами) – 10%;
- бажання мати професійний розвиток та самореалізацію – 8%;

– вплив харизматичних якостей керівника на якість роботи – 5%;

– мати соціальну приналежність компанії, роботу в команді – 4%;

– інше – 3%.

Є різні способи мотивації персоналу салону краси, використання яких в конкретних ситуаціях можуть привести до успіху салону, а використання їх в комплексі – до задоволення клієнтів та посилення іміджу підприємства. Можливо, всі одразу способи не можуть бути реалізовані за різних причин на підприємстві, але намагатися їх впроваджувати якомога більше – це задача керівництва салону. Вони приведені на рис. 1.

Професійний розвиток персоналу в салоні краси є одним із найважливіших факторів забезпечення якісної та безпечної послуги для клієнтів. Причини важливості професійного розвитку персоналу салону наведено на рис. 2.

Проблемою професійного розвитку персоналу в салоні є необхідність забезпечення якісної підготовки фахівців, які зможуть виконувати роботу на високому рівні та відповідати вимогам клієнтів. Тому дуже важливо забезпечити постійне професійне зростання персоналу для підтримки конкурентоспроможності салону на ринку послуг. Це можливо зробити через створення програм навчання та тренінгів, що спрямовані на поліпшення техніки роботи та комунікаційних навичок, що призведе до збільшення рівня задоволеності клієнтів, залучення нових клієнтів та збільшення прибутку салону (рис. 2).

1. Технології та методи проведення, наприклад, перманентного макіяжу в салоні постійно розвиваються, тому працівники салону повинні постійно вдосконалювати свої навички та вміння. Це дозволить їм надавати клієнтам найсучасніші та найефективніші послуги.

Адже ще декілька років тому, наприклад, пігменти мали гіршу якість і часто в результаті брови мали синій, зелений, червоний колір замість коричневого, та ж сама ситуація із стрілками. Техніки виконання змінюються, замість однорідного кольору брів тепер в тренді мати брови омбре з повільним переходом від темного до світлого. Майстри мають знати різні техніки і знати як їх застосувати на ділі.

2. Відмінна якість послуг є ключовим фактором для забезпечення задоволення та лояльності клієнтів. Якщо персонал салону має високий рівень професійної компетенції, то клієнти будуть довіряти їм та повертатися за послугами знову і знову. Адже з часом з'явилася багато шкіл, які пояснюють всі деталі, від ліків – які не можна при-

Рис. 1. Способи мотивації персоналу салону краси

ймати клієнту при роботі перманентного макіяжу, до – як повинен клієнт доглядатися в наступні декілька днів.

3. Професійні працівники повинні бути повністю ознайомлені з усіма правилами та стандартами, пов'язаними з гігієною та безпекою, щоб запобігти можливим проблемам зі здоров'ям клієнтів. У сфері перманентного макіяжу, наприклад, безпека та гігієна грають дуже важливу роль. Майстер ні в якому разі не може користуватися одним картриджем (спеціальна голка для тату машинки) для декількох клієнтів та іншими одноразовими матеріалами декілька разів.

Працівники, які мають можливість розвиватися та підвищувати свою кваліфікацію є більш мотивовані та сприяють стабільності й подальшому успіху бізнесу. Коли майстер бачить задоволення на очах клієнта від його роботи, він сам відчуває ейфорію, гордість за себе і тому працює творчо з повною віддачею (Зовнішній вигляд та кваліфікація співробітників, 2022).

Додатковою проблемою може стати обмежений бюджет на професійний розвиток персоналу та відсутність часу для оновлення знань та навичок фахівців (Щоб стати майстром перманентного макіяжу необхідне навчання, 2020).

Одним з головних елементів професійного розвитку персоналу в салоні краси є навчання та тренінги. Вони можуть бути проведені як зовнішніми тренерами, так і внутрішніми експертами, які володіють необхідними знаннями та досвідом. Такі тренінги можуть включати в себе вивчення нових технологій та методик, розвиток навичок спілкування з клієнтами, а також навичок роботи з інструментами та матеріалами (Що таке розвиток персоналу, 2021).

Також можна відвідувати майстер-класи, семінари, різноманітні курси з підвищення кваліфі-

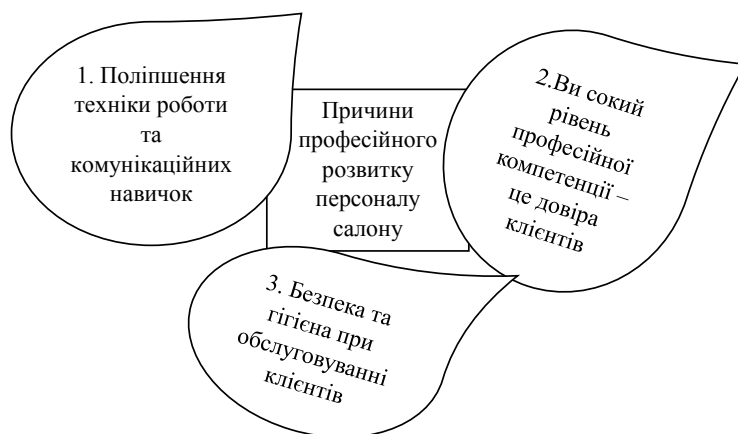

Рис. 2. Причини важливості професійного розвитку персоналу салону

Рис. 3. Поради для професійного розвитку персоналу салону

кації для отримання навичок, що ґрунтуються на знаннях найкращих майстрів країни чи світу.

За словами Лінди Евангеліста, власниці салону краси та бізнес-тренеру – «Ключовим елементом успішного салону є персонал, який постійно розвивається і знає, як зробити своїх клієнтів щасливими. Інвестиції в професійний розвиток своїх працівників, за її словами – це інвестування в майбутнє вашого бізнесу» (Everything you need to know about Permanent Makeup, 2023). Тренінги необхідні для підвищення кваліфікації на яких буде добре видно свої помилки, а також, щоб уникнути внутрішнє «вигорання», після якого майстер може піти з професії.

Крім того, професійний розвиток персоналу в салоні краси передбачає вивчення правил та стандартів безпеки. Це включає знання процедур стерилізації та дезінфекції інструментів, використання одноразових матеріалів та заходів безпеки для запобігання інфекції та уникнення негативних наслідків для клієнтів.

Хоча медична та художня освіта майстру не обов'язкова для цієї діяльності, клієнт краще піде до того майстра, що має сертифікат майстерності та якості послуг. Використовуючи поради (рис. 3) для професійного розвитку персоналу салону краси, керівництво може досягти успіху та прибутковості підприємства (Щоб стати майстром перманентного макіяжу необхідне навчання, 2020), а саме:

1. Забезпечення достатнього рівня навчання для свого персоналу, тоді і працівник почуває себе впевнено, і клієнт бачить перед собою фахівця свого діла.

2. Відправити співробітників на курси перманентного макіяжу при застосуванні новітніх

технологій та інші професійні курси для поліпшення їхніх навичок та досвіду, також заохочувати до самоосвіти, надаючи доступ до професійної літератури, семінарів та вебінарів (Декілька порад для професійного розвитку персоналу, 2023).

3. Регулярно проводити огляди професійної діяльності свого персоналу, тобто відслідковувати недоліки та досягнення, своєчасно реагувати на зміни та приймати своєчасно міри щодо зростання досягнень, підтримка взаємодії та зворотного зв'язку з наданням конструктивної критики та допомоги.

4. Забезпечення можливості для зростання та розвитку кар'єри персоналу.

Розглянути можливість створення системи кар'єрного розвитку, яка допоможе співробітникам отримати нові навички та розвиватися у своїй професії.

5. Надання своєму персоналу можливості брати участь у конференціях, виставках та інших професійних заходах. Це допоможе співробітникам ознайомитися з новими тенденціями та розширити свої професійні зв'язки для обміну досвідом.

6. Забезпечення своєму персоналу достатнього рівня оплати та інших бонусів, що допоможе зберегти талановитих співробітників та мотивувати їх на подальші успіхи.

7. Зберігати добру комунікацію зі своїм персоналом, тобто створити відкриту атмосферу, де співробітники можуть висловлюватися (Важливість ефективної комунікації на робочому місці, 2015). Для дружньої атмосфери можна влаштувати заходи поза роботою.

Висновки. Отже, для того, щоб підприємство досягло своєї мети, в ньому повинна бути гарно продумана система комунікації як між співробітниками, так і із клієнтами. Були розглянуті дослідження багатьох вчених щодо формування системи мотивації, мотивації в управлінні кар'єрою менеджера, мотивації, яка є сукупністю факторів, що визначають активність особистості та інші. Приведені різні способи мотивації персоналу салону краси, використання яких в конкретних ситуаціях можуть привести до успіху салону, а якщо розглядати їх комплексно – до задоволення клієнтів та зросту іміджу салону.

Приведені причини важливості професійного розвитку персоналу салону, а саме необхідність забезпечення якісної підготовки фахівців, які зможуть виконувати роботу на високому рівні та

відповідати вимогам клієнтів, обмежений бюджет на професійний розвиток персоналу та відсутність часу для оновлення знань та навичок фахівців, технології та методи виконання послуг, що постійно розвиваються, відмінна якість послуг, що є ключовим фактором для забезпечення задоволення та лояльності клієнтів, безпека та гігієна під час виконання процедур.

Розглянуті поради для професійного розвитку персоналу салону краси, використання яких на практиці дадуть суттєві переваги салону перед конкурентами, сприятимуть залученню та збереженню клієнтів.

Отже, завдяки високоякісним послугам та професійному персоналу, салон краси зможе досягти успіху та зберегти свої позиції на ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ринок салонів краси в Україні – аналітичний огляд. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynka-salonov-krasoty-v-ukraine-i-sng-analiticheskij-obzor>
2. 12 ідей для мотивації персоналу. URL: <https://easyweek.com.ua/12-idej-dlya-motivaciyi-personalu-salonu-krasi.html>
3. Зовнішній вигляд та кваліфікація співробітників. URL: <https://blog.integraca.com.ua/2022/07/07/5-sposobov-povysheniya-rentabelnosti-salona-krasoty-2/>
4. Щоб стати майстром перманентного макіяжу необхідне навчання. URL: <https://lbar.com.ua/ua/kak-stat-masterom-tatuazha>
5. Що таке розвиток персоналу. URL: <https://bigenergy.com.ua/fnansi/>
6. [bznes-dlya-pdpri/963-rozvitok-personalu--ce-5-etapiv-rotacii-kadriv.html](https://bigenergy.com.ua/fnansi/bznes-dlya-pdpri/963-rozvitok-personalu--ce-5-etapiv-rotacii-kadriv.html)
7. Everything you need to know about Permanent Makeup. URL: <https://www.lashlovers.com/blog/everything-you-need-to-know-about-permanent-makeup>
8. Декілька порад для професійного розвитку персоналу. URL: <https://bigenergy.com.ua/fnansi/bznes-dlya-pdpri/975-navchannya-personalu--7-krokv-organizacii-rozvitku-personalu.html>
9. Важливість ефективної комунікації на робочому місці. URL: <https://uk.bld-net.com/importance-effective-communication-workplace>

REFERENCES

1. Rynok saloniv krasy v Ukraini – analychnyy ohlyad. [The market of beauty salons in Ukraine – an analytical review.]. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynka-salonov-krasoty-v-ukraine-i-sng-analiticheskij-obzor> [in Ukrainian].
2. 12 idey dlya motyvatsiyi personalu. [12 Ideen zur Mitarbeitermotivation]. URL: <https://easyweek.com.ua/12-idej-dlya-motivaciyi-personalu-salonu-krasi.html> [in Ukrainian].
3. Zovnishniy vyhlyad ta kvalifikatsiya spivrobitnykiv. [Aussehen und Qualifikation der Mitarbeiter]. URL: <https://blog.integraca.com.ua/2022/07/07/5-sposobov-povysheniya-rentabelnosti-salona-krasoty-2/> [in Ukrainian].
4. Shchob staty maystrom permanentnoho makiyazhu neobkhdne navchannya. [Um ein Meister des Permanent Make-up zu werden, ist eine Ausbildung erforderlich]. URL: <https://lbar.com.ua/ua/kak-stat-masterom-tatuazha> [in Ukrainian].
5. Shcho take rozvytok personalu. [Was ist Personalentwicklung]. URL: <https://bigenergy.com.ua/fnansi/bznes-dlya-pdpri/963-rozvitok-personalu--ce-5-etapiv-rotacii-kadriv.html> [in Ukrainian].
6. Everything you need to know about Permanent Makeup. URL: <https://www.lashlovers.com/blog/everything-you-need-to-know-about-permanent-makeup>.
7. Dekil'ka porad dlya profesiynoho rozvytku personalu. [Einige Tipps zur beruflichen Weiterentwicklung von Mitarbeitern]. URL: <https://bigenergy.com.ua/fnansi/bznes-dlya-pdpri/975-navchannya-personalu--7-krokv-organizacii-rozvitku-personalu.html> [in Ukrainian].
8. Vazhlyvist' efektyvnoyi komunikatsiyi na robochomu misti. [Die Bedeutung effektiver Kommunikation am Arbeitsplatz]. URL: <https://uk.bld-net.com/importance-effective-communication-workplace>. [in Ukrainian].

УДК 78.03(477) «1991/2000»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-16>

Олена ШЕВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-2619-7222
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри академічного та естрадного вокалу і звукорежисури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) olenas12345@gmail.com

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ДЖАЗУ ТА РОК-МУЗИКИ

Характеристика основної теми. Наш час ознаменований зламним, якоюсь мірою навіть кризовим етапом в еволюції народної музичної культури, в якому традиційне поступово відсувається та видозмінюється. Феномен українського музичного фольклору полягає в його багатовимірності, який, з огляду на новітні тенденції в сучасному музичному просторі та за своєю природою містить в собі інноваційність ідеї. Таким чином, трансформація українського музичного фольклору – це характерне поєднання давніх фольклорних мотивів з класичною імпровізаційністю джазу та роковим звучанням, з іноді різкою зміною непритаманних для українського фольклору гармоній та нехарактерними для українського мелосу ритмів. І, насамперед, це якісний сплав, глибоке взаємопроникнення та, як результат, безперечна самобутність.

Мета роботи – дослідити феномен українського фольклору в процесі трансформаційного розвитку джазу та рок-музики. **Методологія дослідження** полягає у застосуванні низки підходів: історичний – у накопиченні даних, отриманих з першоджерел, музикознавчої та мистецтвознавчої літератури з обраної теми; аналітичний – у використанні мистецтвознавчої та культурологічної літератури; системний, який дозволив узагальнити художньо-естетичні особливості українського музичного фольклору та сучасних жанрів джазу та рок-музики; теоретичний та прогностичний метод – дозволив підвести підсумки дослідження й обґрунтувати пропозиції щодо розв'язання складних питань, що постали перед сучасним українським музикознавством. **Наукова новизна:** вперше в національному мистецтвознавстві репрезентовано унікальність феномену українського музичного фольклору в контексті трансформаційного процесу, який синтезував давні українські пісенні традиції з новітніми доробками західноєвропейської музичної культури.

Ключові слова: музичний фольклор, народна творчість, українська народна пісня, культурно-мистецький простір, сучасна естрадна музика, фольк-джаз, етно-рок, молодіжне середовище.

OLENA SHEVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-2619-7222
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Academic
and Pop vocals and Sound Engineering
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) olena_sheva@ukr.net

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN MUSICAL FOLKLORE: TRANSFORMATION IN CONTECST OF JAZZ AND ROCK MUSIC

Our time is marked by a significant, even crisis, stage in the evolution of folk music culture, in which the traditional gradually recedes and undergoes transformation.

The phenomenon of Ukrainian musical folklore consists in its multidimensionality, which, given the latest trends in the modern musical space and by its very nature, contains innovative ideas. Thus, the transformation of Ukrainian musical folklore is a characteristic combination of ancient folk motifs with classical improvisational jazz and rock sound, with sometimes a sharp change of harmonies uncharacteristic of Ukrainian folklore and rhythms uncharacteristic of Ukrainian melos. And, first of all, it is a quality alloy, deep interpenetration and, as a result, undeniable originality.

The aim of the work is to explore the phenomenon of Ukrainian folklore in the process of transformative development of jazz and rock music. The research methodology involves the application of a number of approaches, including historical – in accumulating data obtained from primary sources, musicology and art criticism literature on the chosen topic; analytical – in using art and cultural studies literature; and systemic, which allowed to generalize the artistic and aesthetic features of Ukrainian musical folklore and modern genres of jazz and rock music. The theoretical and predictive method allowed to summarize the research results and justify proposals for solving complex issues facing modern

Ukrainian musicology. Scientific novelty: for the first time in national art criticism, the uniqueness of the phenomenon of Ukrainian musical folklore in the context of the transformative process is represented, which synthesized ancient Ukrainian song traditions with the latest achievements of Western European musical culture.

Key words: musical folklore, folk creativity, Ukrainian folk song, cultural and artistic space, modern pop music, folk-jazz, ethno-rock, youth environment.

Постановка проблеми. Український музичний фольклор – є значною частиною народної художньої культури, а також одним із основних напрямів духовного збагачення народу. Сучасні західноєвропейські впливи, які починали свій відлік ще на початку ХХ століття, охопили культурне життя пострадянського молодіжного середовища і згодом стимулювали зародження нових жанрів в сучасному музичному мистецтві України. Сьогодні як ніколи, соціально-культурні та політичні зміни в усьому світі, і, особливо в Україні, диктують переосмислення українського фольклору, а саме усвідомлення трансформації традиційних українських народних пісень (переспіви давніх родинно-побутових пісень, календарно-обрядових та інше, що містять етно-тенденції, які чітко виокремили та намітили подальший розвиток таких жанрів, як джаз та рок-музика в Україні.

В сучасному мистецтвознавстві останнього десятиліття характерна посилена увага до вивчення не лише академічних сталих й традиційних напрямків музичної культури, а й до вивчення музичної мови картин світу через призму сучасних методів та форм, зокрема до дослідження культурологічного змісту їхніх базових концептів.

Аналіз досліджень. Широко відомо, що поняття «фольклор» (з англ. «народна мудрість», «народне знання») в науковий обіг ввів англійський історик та бібліограф Вільям Томс ще у 1846 році. Український фольклор охоплює надзвичайно широкий діапазон народної творчості: поетичний, музичний, хореографічний та драматичний напрямки. Український музичний (і не лише) фольклор, увібравши в себе естетичний, утилітарний, моральний, правовий та світоглядний досвід сотень поколінь, в широкому розумінні став своєрідним конденсатом духовної історії людства від найдавніших часів аж до сьогодення (Іваницький, 1999: 4). Перші форми художньої народної творчості несвідомо становили певну частину трудової та обрядово-магічної діяльності, які мали чисто утилітарне значення, яке поступово почало видозмінюватися за допомогою естетичних почуттів.

Український музичний фольклор являє собою досить складну та, водночас, надзвичайно цікаву систему, яку можна назвати, як жанрово-родова структура. Відомий український науковець, фольклорист та педагог Анатолій Іванович Іваниць-

кий виокремлює фольклор на такі окремі видові жанрово-тематичні групи, як: дитячий фольклор (лічилки, дражнилки, колискові пісні, забавлянки, небиліці, пісні до казок тощо), трудові пісні, інструментальна музика, танцювальне мистецтво, календарно-обрядовий фольклор (колядки, щедрівки, веснянки, русальні та царинні пісні, гаївки, купальські та петривчані пісні, обжинкові тощо), родинно-обрядові пісні (весільні пісні, поховальна обрядовість тощо), а також епічні (думи), лірико-епічні пісні (балади), суспільно-побутові пісні (козацькі, чумацькі, рекрутські), усно-писемна культура XVIII–XIX ст. (канти, пісні-романси, стрілецькі та повстанські пісні. При цьому кожна з вищезазначених груп має свою багатожанрову систему, свої особливості та похідні види (Іваницький, 1999: 5).

Так історично склалося, що Україна має багату музичну спадщину, велика частина якої зберігається в архівах. Проте одне лише зберігання робить фольклор елітарним мистецтвом для вузького кола спеціалістів (15, 2022). Аналіз стану сучасного музичного простору останніх десятиліть показує, що багато провідних вітчизняних джаз-, рок- та поп-музикантів все частіше починають звертатися до рідних пісенних традицій. В результаті поєднання елементів фольклору з різними стилями, серед яких джаз, рок, європейська академічна музика та неєвропейський фольклор, відбувається переосмислення та переформатування у новий напрямок, такий як фольк-джаз, етно-рок та багато інших. Так, процес зародження та становлення такого напрямку, як фольк-джаз відбувався у декілька етапів, мова про які буде йти нижче.

Широковідомо, що усю музичну культуру в цілому можна розподілити на три пласти: фольклор, музику класично-академічних традицій і – «музичне повітря», або музику, яка постійно оточує нас у повсякденному житті, тобто функціонує у побуті. Відповідно пласти музичної культури можуть перетинатися, але ні в якому разі не синтезуватися. З вищесказаного природно виникає питання: до якого з цих пластів слід віднести такі музичні жанри, як рок-опера, рок-симфонія, рок-ораторія, рок-сюїта, фольк-рок, етно-рок, кантрі-рок, джаз-рок, афро-рок, інді-рок, бароко-рок, електронний рок; виконання народних пісень з елементами рок-н-ролу, регі, латиноамерикан-

ських танцювальних мотивів, а також блюзу, боса нова та багатьох інших. Сьогодні цей список стилів має достатньо широкий діапазон і майже щороку можемо спостерігати появу нових музичних напрямків, як результат пошуків та експериментів музикантів.

Професійна масова музична культура, що виникла на початку ХХ століття, теж в основу взяла саме народнопісенні мелодії. Як вже було зазначено вище, саме народнопісенний афроамериканський жанр «блюз» ліг в основу провідних музичних стилів першої половини та середини ХХ століття – джазу, ритм-н-блюзу, соулу та рок-н-ролу. Також опосередковано він вплинув на мюзикл та інші сценічні жанри ХХ століття. Можна сказати, що вся сучасна масова музична культура з'явилась із блюзу. Проте, коли стилі та жанри почали виходити за кордони США та розвиватись у західно- та східноєвропейських країнах та країнах Азії, вони почали збагачуватись місцевими фольклорними інтонаціями. Не стала винятком і рок-музика (Бартвіцький, 2019: 17).

У роботі «Рок-музика як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття» Л. Васильєва визначає рок-музику як складне утворення, що включає течії за музичними й немусичними ознаками: за належністю до певних соціально-культурних рухів («психоделічний рок», хіпі, панк-рок), за віковою зорієнтованістю (рок для підлітків, рок для дорослих), за динамічною інтенсивністю («важкий рок», «м'який рок»), за рівнем технічного оснащення (електронний рок), за взаємодією з іншими музичними традиціями («афро-рок», «бароко-рок», «фолк-рок», «джаз-рок»), за місцем у системі художньої культури (комерційний «поп-рок», елітарний «рок-авангард») (Раба, 2020: 7).

Мета статті – дослідити феномен українського музичного фольклору в процесі трансформаційного розвитку джазу та рок-музики.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в національному мистецтвознавстві репрезентовано унікальність феномену українського музичного фольклору в контексті трансформаційного процесу, який синтезував давні українські пісенні традиції з новітніми доробками західноєвропейської музичної культури

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що в Україні, як і в більшості західноєвропейських країн, джаз історично охоплює більш ширший часовий діапазон, ніж рок-музика, слід розглянути обидва напрямки окремо, розпочавши саме з моменту зародження та становлення джазу в Україні.

Природньо, що український фольк-джаз бере свій початок з часів радянського культурного простору, в якому зарубіжне мистецтво постійно було присутнім (як легально, так і нелегально), а також справляло помітний вплив на розвиток усієї радянської естрадної музики. Вхідження джазу до радянського культурного-мистецького середовища було надзвичайно стрімким. А саме, починаючи з 1922 року – з появою надзвичайно популярного джаз-бенда Валентина Парнаха, його участі у відкритті 1 травня 1923 року сільсько-господарської виставки та його статей в журналах «Вещь», «Зрелища» (Романко, 2001: 21). Проте такий джаз скоріше пропагував (копіював) класичні зразки американського (так званого чорного) джазу і на якусь оригінальність ще, нажаль, не претендував.

Біля витоків радянської популярної пісні 1930-х років стояли співаки та композитори, так чи інакше пов'язані з джазом (Романко, 2001: 22). Серед найвидатніших – вихідці саме з України: співак, актор Леонід Утьосов та композитор Ісак Дунаєвський. Так, у 1928 році Леонід Утьосов створив перший! в СРСР «теа-джаз» (театралізований джаз). Вже в 1946 у Києві на базі клубу «Дніпро» був створений джазовий оркестр, який очолив Петро Кеслер, а в 1959 році розпочав активну творчу діяльність професійний естрадний колектив, створений композитором і диригентом Євгеном Зубцовим з музикантів самодіяльних оркестрів Будинку культури «Метробуд», клубу МВС та Будинку офіцерів (Сапожник, 2003: 26).

Однак, коли саме слово «джаз» у 1948 році потрапило в опалу, для творчого колективу Леоніда Утьосова «знайшли» іншу назву – естрадний оркестр, а більшу частину джазових колективів, яких на той час вже з'явилось чимало, перестали «помічати», що фактично означало – ліквідацію (Шевченко, 2010: 49). Пізніше, в 1950-х роках джаз як такий був вилучений з музичного обігу країни. Джазовими стали називати естрадні по своїй суті оркестри, які широко популяризували радянську масову пісню та легку, розважальну естрадну музику, тим самим породжуючи суцільну термінологічну невизначеність. Поступово з приходом моди на рок-н-рол, соціальна гострота та реакційність якого була більш відчутна, ніж джазу, тиск з боку офіційних установ щодо останнього поступово йшов на спадок.

В 1970-х роках (особливо в другій половині 1970-х) в період так званої «хрущовської відлиги» сучасна естрадна музика України ознаменована значними змінами, які відобразилися в таких творах, які є зразками синтезу джазового

та національного мислення (неперевершені твори Ігоря Поклада, Олександра Білаша, Володимира Івасюка, Ігоря Шамо та ін.). Яскравим прикладом 1970-х років поєднання української мелодики та джазових настроїв можна згадати широковідому пісню Ігоря Шамо «Києве мій», в якій природньо переплелися мелодійність української ліричної пісні та складні джазово-блюзові гармонійні ходи. А в результаті швидкої популярності та народної любові сьогодні сміливо можна назвати цю надзвичайно красиву композицію – гімном нашої столиці.

Пізніше, приблизно кінець 1980-х – початок 1990-х років, відбувається переосмислення джазової стилістики на національному ґрунті (гурти «Нічлава Блюз», «Пікардійська терція», «Анна Марія», твори Ганни Гаврилець, Ігоря Корнілевича, пізніше гурт «Чорні черешні», вокальне тріо «Древо», бандурист Роман Гриньків) (Шевченко, 2010: 50).

Починаючи з 2000-х років на хвилі національного піднесення, підкріплене ідеями незалежності молоді держави, відбувається новий сплеск українського етно-джазу. Яскравим прикладом є джазова програма «Лемківська сюїта» Антона Півоварова, як яскравий зразок глибокого переосмислення та органічного поєднання різних інтонаційних практик, де присутній і фольклор, і джаз у нерозривному вишуканому сплаві, а також запис альбому «Коломийки Live» (2007 р.) і творчість відомого бас-гітариста, співвласника проєкту «Jazz-Коло» Ігоря Закуса та Z-Band. Також в цей період слід відмітити збірку джазових аранжувань української народної та популярної музики під назвою «Ukrainian Roots in Jazz» («Українське коріння в джазі»), яка вийшла у 2008 році. Колекція етно-джазових імпровізацій та українських народних пісень була записана такими відомими джазовими музикантами, як Сергій Данилов, Млада, Джон Стетч, «Брати блюзу», «Каунас-Біг-бенд», Мартін Шрак, Вагіф-Мустафа-Заде, Дмитро Найдич, польсько-бразильський дует Гражини Авгущак та Пауло Гарсія. Цей альбом у подальшому здобув неабияку популярність серед любителів української інтелектуальної музики і став черговим доказом якісного сплаву та поєднання українського мелосу з творчістю джазових музикантів різних країн світу (16, 2022).

Прояв національного, тобто фольклорних мотивів можна простежити у процесі розвитку української (радянської) естрадної пісні, ще в 1950-1970-х роках, в період хрущовської відлиги, коли музичне мистецтво України було означено новим сплеском ліричної музики з національними мотивами (Токарев, 1990: 52). Трохи згодом, період 1960-х – початок 1980-х років

українська (радянська) естрадна пісня здебільшого базується на поєднанні біг-бітових ритмів та інтонаційних елементів «ліричної пісні з образно-мовною стилістикою класичного українського фольклорно-побутового романсу (Архимович, 1990: 176). Значним культурним проривом, можна навіть сказати музичною революцією, стала подія – у 1989 році у Чернівцях відбувся Перший республіканський фестиваль української поп-музики «Червона Рута». Як з'ясувалося, українські мелодії, що були відомі в усьому світі, були озвучені співаками майже з усього світу – Австралії, Аргентини, Канади, Сполучених Штатів Америки, Югославії, Польщі, Чехословаччини (Токарев, 1990: 27). Таким чином, фестиваль, що був запланований як республіканський, фактично виріс до міжнародного рівня, що у майбутньому дав могутній поштовх для новітніх пошуків молодих музикантів в стилі поп- та рок- музики.

Сьогодні можна говорити про динаміку розвитку, краще сказати, певну трансформацію саме українського музичного фольклору в контексті року-музики, розвиток якої можна простежити у декілька етапів. Перші спроби «злиття» українського музичного фольклору та електронної музики були започатковані пошуками у фанк-аранжуванні народних пісень у виконанні надзвичайно популярних на той час (не лише в Україні, а й у всьому Радянському Союзі) ВІА 1980-х «Водограй», «Червона Рута», «Кобза», «Беркут» та інші. Згодом їхні традиції продовжили такі українські естрадні виконавці, як Марія Бурмака, Віктор Павлик, Іллєрія, Росава, Тоня Матвієнко та багато інших.

Починаючи з 1980-х років фольклорні мотиви можна прослідкувати в електронному звучанні таких напрямків, як електро-поп, ньюромантик, синті-поп, диско, техно, які відкрили епоху танцювальної електронної музики, і згодом лягли в основу таких напрямків рок-музики як електро-фолк, панк-фольк-рок, айсід-джаз та інші (дует «Автентичне життя» та Катя Chilly, гурт «Воплі Відоплясова» ін.) (Шевченко, 2018: 8). Початок 1990-х років, разом із боротьбою за незалежність України, приніс появу давно очікуваної на тлі розгорнутої російської музичної культури надзвичайно цікавих українських музичних груп, як наприклад «Брати Гадюкіни» із сестричкою Вікою, «Не журись» та інші. У Львові виникли музичні гурти «Мертвий півень» (соліст М. Барбара) та «Плач Єремії», пізніше «Пікардійська терція», які сьогодні уже називають культовими. Так, соліст гурту «Плач Єремії» Тарас Чубай, син відомого поета та правозахисника Грицька Чубая

взявся як професійний музикант «виспівати» дуже популярну, передусім серед львівської інтелігенції, поезію свого батька. Згодом Тарас разом із групою «Скрябін» почав обробляти стрілецькі пісні, пісні бійців УПА (Української повстанської армії). Третя львівська група «Пікардійська терція» (усі три були згуртовані об'єднанням мистецького центру «Дзига»), вони створюють пісні на тексти М. Вороного, О. Шевченка, а також обробляють високомистецькі зразки українського фольклору, передусім західного регіону (Покальчук, 2000: 57).

Подальший процес активних пошуків поєднання народного мелосу та елементів різних стилів – року, попу, джазу, фанку та регбі розпочався у середині 1990-х років. (Це можна назвати другим етапом). Майданчиком для подібних музичних експериментів стали ряд фестивалів («Червона Рута», «Мазепа-фест», «Країна мрій», «Рок-екзистенція», «Шешори», «Ростоки», «Етно-еволюція», «Трипільське коло», «Потяг ДО Яремче», «Київська Русь» та інші), які дали можливість розкрити цілу низку молодих талановитих музикантів, які в результаті стали основоположниками цілих напрямків в українській рок-музиці.

Не треба, мабуть, доводити, що найтоталітарнішому знищенню у застійні роки підлягали ті жанри, які мали виразне соціальне спрямування: сатира, авторська пісня, рок-музика. Фактично вони перестали існувати. Хоч український рок – групи “Еней” з Києва, “Арніка” зі Львова були чи не найсамобутнішими серед аналогічних в країні.

З плином часу, з розпадом Радянського Союзу, з політичними змінами в Україні, змінювалося і відношення до таких альтернативних течій як рок-музика, панк, рейв, хеві-метал тощо. В одному з інтерв'ю* відомий український продюсер Олександр Лисокобилко відзначив: «1990-ті роки – це розквіт українського рок-н-ролу. Це і «ВВ», «Даун Таун» (“Down Town”), «Колезький Ассессор», «Табула Раса», «Брати Гадюкіни» та багато інших», які дійсно були явищем, якісно відмінним від, скажімо, англійського року. «Українська молодіжна музика 1990-х років, – продовжує Олександр Володимирович, – це те, що наболіло, накипіло і, нарешті, виплеснулося». Вважаємо, – продовжує О.Лисокобилко, – що в Україні західно-європейська рок-музика, адаптувавшись до місцевого фольклору, втрачає (а, можливо, вже частково втратила) свою соціальну гостроту [*інтерв'ю було проведено 19.06.2006 року автором статті в ході написання дисертаційного дослідження]. Як приклад – Руслана, «ВВ», «Зруйновані барикади», Таліта Кум, «Плач Єремії», «Скрябін», «Гайдамаки» та інших. Також тут слід погодитись

і з тим фактом, що творчість жодного з цих виконавців не слід відносити до стилю класичного року [*інтерв'ю було проведено 19.06.2006 року автором статті в ході написання дисертаційного дослідження].

Продовжуючи роздуми про становлення українського року в одному зі своїх інтерв'ю* Олександр Чернега, відомий український саунд-продюсер та звукорежисер, взагалі не визнає такого поняття, як український рок. При цьому О.Чернега частково припускає що російський рок – більш агресивний, аргументуючи, що рок-музика може бути лише англійською, адже вона базується на кельтському фольклорі та музиці трубадурів та труверів, в той час, як український фольк-рок природньо поєднав у собі риси обох жарнів [*інтерв'ю було проведено 24.12.2006 року автором статті в ході написання дисертаційного дослідження].

З середини 2000-х років в Україні – ознаменований третій етап – спостерігається нова хвиля етно-руху, що полягає у спільних проектах, де рок-музиканти починають співпрацювати з фольклорними ансамблями. Народні пісні в кавер-версіях, виконання яких на сучасний манер стають трендом серед українських поп- та рок-виконавців. Таке сучасне музичне наповнення пропонує добірку надзвичайно цікавих, іноді незвичайних переспівів, «вдихнувши» в них нове життя, що дозволили давнім текстам зазвучати по-свіжому. Так званий «ф'южн», тобто злиття, можна прослідкувати в композиціях на основі обробки українських народних пісень у таких стилях як, рок, панк-рок, хіп-хоп та інші (Шевченко, 2028: 13). Серед найяскравіших представників етно-руху в Україні можна назвати такі рок-гурти як: «Воплі Відоплясова», «Брати Гадюкіни», «Брати Карамзови», співачка Вікторія Врадій; поп-рок: «Океан Ельзи», «Одрі», «MadHeads», «Друга Ріка», «Димна суміш», «Зруйновані барикади», «Табула Раса»; український блюз: «Пікардійська терція», «Нічлава Блюз», «Чорні черешні», дует Кримо-вих; український фольк-рок, етно-рок: співачки Руслана, Катя Чілі, Росава, пізніше KAZKA, гурти «Чумацький шлях», «Гайдамаки», «Мертвий півень», «Гуцул Каліпсо», «Тартак», «ВІЙ», «Мандри», KozakSistem і Тарас Чубай, «Дримба-ДаДзига»; український брейк-данс, хіп-хоп, реп: «ТНМК», «ВуЗВ», «Кому вниз» та багато інших (Шевченко, 2010: 140).

Починаючи з 2000-х років на хвилі національного піднесення, підкріплене ідеями незалежності молоді держави, відбувається новий сплеск українського етно-джазу. Яскравим прикладом є джазова програма «Лемківська сюїта»

Антон Півоварова, як яскравий зразок глибокого переосмислення та органічного поєднання різних інтонаційних практик, де присутній і фольклор, і джаз у нерозривному вишуканому сплаві, а також запис альбому «Коломийки Live» (2007 р.) і творчість відомого бас-гітариста, співвласника проєкту «Jazz-Коло» Ігоря Закуса та Z-Band. Також в цей період слід відмітити збірку джазових аранжувань української народної та популярної музики під назвою «Ukrainian Roots in Jazz» («Українське коріння в джазі»), яка вийшла у 2008 році. Колекція етно-джазових імпровізацій та українських народних пісень була записана такими відомими джазовими музикантами, як Сергій Данилов, Млада, Джон Стетч, «Брати блюзу», «Каунас-Біг-бенд», Мартін Шрак, Вагіф-Мустафа-Заде, Дмитро Найдич, польсько-бразильський дует Гражини Авгушак та Пауло Гарсія. Цей альбом у подальшому здобув неабияку популярність серед любителів української інтелектуальної музики і став черговим доказом якісного сплаву та поєднання українського

мелосу з творчістю джазових музикантів різних країн світу (16, 2022).

Висновки. Отже, феномен українського музичного фольклору полягає в його багатомірності, який, з огляду на новітні тенденції в сучасному музичному просторі та за своєю природою містить в собі інноваційність ідеї. Таким чином, трансформація українського музичного фольклору – це характерне поєднання давніх фольклорних мотивів з класичною імпровізаційністю джазу та роковим звучанням, з іноді різкою зміною непритаманних для українського фольклору гармоній та нехарактерними для українського мелосу ритмів. І, насамперед, це якісний сплав, глибоке взаємопроникнення та, як результат, безперечна самобутність.

Підсумовуючи усе вище сказане, хотілося б спрогнозувати майбутнє українського фольклору, який, як традиційне мистецтво, поступово відсувається, перетворюючись на «фольклорну спадщину», з іншого боку – викристалізовується, перетворюючись у новітні мистецькі форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартвіцький Т. Українські гурти другої половини ХХ століття як культурно-мистецький феномен : магістерська робота. Київ : НАКККіМ, 2019. 56с.
2. Васильєва Л.Л. Рок-музика як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ : КНУКіМ, 2004. 31 с.
3. Дайджест-89. Київ : Театрально-концертний Київ : Фонограф, 1989. 80с.
4. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість : Навчальний посібник / за ред. М.М. Поплавського. 2-е вид. допрацьоване. Київ : Музична Україна, 1999. 222с.: нот.
5. Історія української радянської музики : Музична культура Радянської України. Л.Б. Архімович, Н.І. Грицюк, Л.М.Грисенко та ін. Київ : Музична Україна, 1990. 296с.
6. Покальчук Ю. Український сучасний рок : проблеми тексту. Київ : Слово і час, 2000. № 12, С.57-58.
7. Раба І.Ю. Українські гурти другої половини ХХ століття як культурно-мистецький феномен : магістерська робота. Київ : НАКККіМ, 2020. 56с.
8. Романко В.І. Джаз у музичній культурі України : соціокультурна та музикознавча інтерпретації : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ, 2001. 193 с.
9. Сапожник О.В. Антологія української популярної естрадної музики. Частина друга : навчальний посібник. Київ : ДАКККіМ, 2003. 165 с.
10. Сердюк О.Г. Проблеми розвитку української музичної естради: криза жанру. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. № 2 (9). Тернопіль, 2002. С. 66.
11. Солодовник В. Естрада. Нариси української популярної музики. Київ : УЦКД, 1998. С. 139–160.
12. Токарев Ю. Трампліни до «зірок». Київ : Музика, 1990. травень-червень № 3. С. 8–9.
13. Шевченко О.Г. Концепт «ф'южн» в сучасній рок-музиці України. *Мистецтвознавчі записки* : зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 41. С. 102–107.
14. Шевченко О.Г. Українська популярна музика : витоки та проблематика (1920–1990 рр.) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ : КНУКіМ, 2010. 170 с.
15. Holden, Stephen (1988) Holden S. Review / Music; SteveForbert'sFolk-Rock. TheNewYorkTimes, Retrieved from <https://www.nytimes.com/1988/09/22/arts/review-music-steve-forbert-s-folk-rock.html>
16. З того буде фольк! *Український фольклор : традиції та сучасність* : веб-сайт. URL : <https://platforma/z-togo-bude-folk/> (дата звернення 15 лютого 2022 р.)

REFERENCES

1. Bartvitskyi T. (2019) Ukrainski hurty druhoi polovyny XX stolittia yak kulturno-mystetskyi fenomen : mahisterska robota. [Ukrainian groups of the second half of the twentieth century as a cultural and artistic phenomenon]. Kyiv : NAKKKiM. 56 s. [in Ukrainian].

2. Vasylieva L.L. (2004) Rok-muzyka yak faktor rozvytku kultury druhoi polovyny KhKh stolittia : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva [Rock music as a factor in the development of culture of the second half of the twentieth century: Extended abstract of candidate's thesis : 17.00.01]. 31s. Kyiv [in Ukrainian].
3. Digest-89 (1989) Daidzhest-89. Kyiv : Teatralno-kontsertnyi Kyiv : Fonohraf [Theater and Concert Kyiv]. 80 s. Kyiv : Phonograph [in Ukrainian].
4. Ivanytskyi A.I. (1999) Ukrainska narodna muzychna tvorchist : Navchalnyi posibnyk / za red. M.M.Poplavskoho. [Ukrainian folk music]. 222 s. Kyiv: Musical Ukraine [in Ukrainian].
5. Arkhimovich, L.B., Hrytsiuk, N.I., Hrysenko, L.M. al. (1990) Istoriia ukrainskoi radianskoi muzyky : Muzychna kultura Radianskoi Ukrainy. [History of Ukrainian Soviet music: Musical culture of Soviet Ukraine. 296s. Kyiv : Musical Ukraine [in Ukrainian].
6. Pokalchuk, Yu. (2000) Ukrainskyi suchasnyi rok : problemy tekstu. [Ukrainian modern rock: problems of the text]. Kyiv : Slovo i chas. № 12, S. 57–58. Kyiv : Word and time [in Ukrainian].
7. Raba, I.Iu. (2020) Ukrainski hurty druhoi polovyny XX stolittia yak kulturno-mystetskyi fenomen : mahisterska robota. [Ukrainian bands of the second half of the twentieth century as a cultural and artistic phenomenon]. Kyiv : NAKKKiM, 2020. 56 s. Kyiv [in Ukrainian].
8. Romanko V.I. (2001) Dzhaz u muzychnii kulturi Ukrainy : sotsiokulturna ta muzykoznavcha interpretatsii : dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.01. [Jazz in the musical culture of Ukraine: sociocultural and musicological interpretations] Kyiv 193 s. [in Ukrainian].
9. Sapozhnik O.V. (2003) Antolohiia ukrainskoi populiarnoi estradnoi muzyky. [An anthology of Ukrainian popular pop music]. Chastyna druha : navchalnyi posibnyk. Kyiv : DAKKKiM, 165 s. [in Ukrainian].
10. Serdiuk O.H. (2002) Problemy rozvytku ukrainskoi muzychnykh estrady: kryza zhanru. [Problem of development of ukrainian music variety: crisis of genre]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii : Mystetstvoznavstvo. № 2 (9). Ternopil, S.66 : Scientificnotes of Ternopil State Pedagogical University name dafter Volodymyr Hnatyuk. Series: Art History, 2. 66 s. [in Ukrainian].
11. Solodovnyk, V. (1998) Estrada. Narysy ukraenskoji popularnoji muzyky [Variety. Essays on Ukrainian popular music]. (pp. 139-160). Kyiv: UCKD [in Ukrainian].
12. Tokariev Yu. (1990) Tramplyny do "zirok". [Spring boardst othe "stars"]. Kyiv : Muzyka. traven-cherven № 3. S. 8–9. Kyiv : Music Kyiv [in Ukrainian].
13. Shevchenko O.H. (2018) Kontsept «fiuzhn» v suchasni rok-muzytsi Ukrainy. [The concept of fusion in modern rock music of Ukraine]. Mystetstvoznavchi zapysky : zb. nauk. prats. Vyp. 41. S. 102–107. Kyiv [in Ukrainian].
14. Shevchenko O.H. (2010) Ukrainska populiarna muzyka : vytoky ta problematyka (1920–1990 rr.): dys. ... kand. mystetstvoznavstva [Ukrainian popular music: origins and issues (1920–1990)] : Candidate's thesis] : 26.00.01. Kyiv : KNUKiM, 170 s. Kyiv [in Ukrainian].
15. Holden, Stephen (1988) Holden S. Review / Music; SteveForbert'sFolk-Rock. TheNewYorkTimes, Retrieved from <https://www.nytimes.com/1988/09/22/arts/review-music-steve-forbert-s-folk-rock.html>
16. Z toho bude folk! Ukrainskyi folklor : tradytsii ta suchasnist : veb-sait. URL : <https://platfor.ma/z-togo-bude-folk/> (data zvernennia 15 liutoho 2022 r.) <https://platfor.ma/z-togo-bude-folk/> [дата звернення 15 лютого 2022 р.]. [in Ukrainian].

УДК 75.052.041

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-17>

Олена ЯКИМОВА,

orcid.org/0000-0003-3121-6480

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри художнього скла
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) olenayakymova@gmail.com

АНТРОПОМОРФНІ ОБРАЗИ У СКУЛЬПТУРНОМУ ДЕКОРІ ГРОМАДСЬКИХ СПОРУД ЛЬВОВА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ

Стрімкі процеси розвитку Східної Галичини наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. спричинили потребу в оновленні та побудові нових типів споруд громадського призначення, зокрема вокзалів, торгово-промислових об'єднань, банків, освітніх та розважально-спортивних інституцій. Проаналізовано міську забудову Львова, де архітектура, знаходячись у тісному зв'язку з монументальною скульптурою та монументальним живописом, стала основою формування образу нового сучасного міста. Сучасність формувала новий образний ряд, що мав не лише оздоблювати споруду, а доповнювати її та розкривати призначення. Водночас, це було суголосним та якнайкраще корелювалося з панівними художньо-стильовими ознаками модерністичних тенденцій, які прийшли на зміну неостилістичним ремінісценціям.

Розглянувши такі інтер'єри та екстер'єри збудованих у Львові в першій третині ХХ ст. громадських архітектурних об'єктів, як будівля Торгово-промислової палати, Австро-Угорського банку, страхової компанії «Триєста», художньо-промислової школи та ін., простежуємо насамперед відповідність образів призначенню споруд. Взаємодія відбувалася не лише на рівні «сплавлення» архітектури та елементів скульптурного оздоблення, вона притаманна також поєднанню монументального живопису та скульптури, які стали візуалізацією єдиної програми у цілісного образу інтер'єру та екстер'єру будівлі. Це сприяло впровадженню принципів всеосяжного синтезу, прокламованих стилістикою сецесії.

Формотворчі особливості щодо образотворення також були продиктовані бажанням митців, зокрема З. Курчинського, Ю. Белтовського, Т. Оркаевича та ін., виявити взаємодію мистецтв у площині творення загального образу споруди. Серед самих образів преваліюють традиційні для громадських споруд образи лицарів та героїв, але вони доповнені рядом персонажів «нвові» або «новоствореної» міфології та пов'язані не лише з науково-технічним прогресом, але й змінами у соціальному, культурному та політичному житті Львова.

Ключові слова: образ лицаря, образ героя, синтез, комплексний підхід, З. Курчинський, нова міфологія, фінансова установа, вокзал, сецесія, артдеко.

Olena YAKIMOVA,

orcid.org/0000-0003-3121-6480

Candidate of Arts,
Senior Lecturer at the Art Glass Department
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) olenayakymova@gmail.com

ANTHROPOMORPHIC IMAGES IN PUBLIC BUILDINGS SCULPTURAL DECOR OF LVIV IN THE EARLY 20TH CENTURY: A SYNTHESIS OF ARTS

The rapid development processes in Eastern Halychyna at the end of the 19th – the first third of the 20th century caused the need for renovation and construction of new type public buildings, in particular railway stations, trade and industrial associations, banks, educational, entertainment and sports institutions. Though the urban development of Lviv was analyzed. Architecture, being in close connection with monumental sculpture and monumental painting, became the basis of the new modern city image forming. Modernity insured a new figurative series, which were supposed not only to decorate the building, but to complement it and reveal its purpose. At the same time, it was consonant and correlated as best as possible with the prevailing artistic stylistic features of modernist tendencies that replaced neostylistic reminiscences.

Having considered such interiors and exteriors of buildings built in Lviv in the first third of the 20th century public architectural objects, such as the building of the Chamber of Commerce, the Austro-Hungarian Bank, the insurance company “Trieste” office, the art and industrial school, etc, we trace first of all the correspondence of the sculptural images to the purpose of the buildings. The interaction took place not only at the level of “fusion” of architecture and elements of sculptural decoration. It is also inherent in the combination of monumental painting and sculpture, which became a visualization of a single program in a holistic image of the interior and exterior of the building. This contributed to the implementation of the principles of comprehensive synthesis, proclaimed by the Secession style.

Form-creating features regarding image creation were also dictated by the desire of artists, in particular Z. Kurczynski, Yu. Beltovskiy, T. Orkasievych etc, to reveal the interaction of arts in the plane of creating the general image of the building. Among the images themselves, the images of knights and heroes, traditional for public buildings, prevail. But they are supplemented by a number of characters of "new" or "newly created" mythology and are related not only to scientific and technical progress, but also to changes in the social, cultural and political life of Lviv.

Key words: *the image of a knight, the image of a hero, synthesis, complex approach, Z. Kurchinsky, new mythology, financial institution, railway station, secession, art deco.*

Постановка проблеми. Міське середовище наприкінці XIX – початку XX ст. заповнювалося громадськими об'єктами, які окрім своїх прямих утилітарних функцій, мали виразну художньо-естетичну домінанту. Попередній період панування неостилів змінювався у напрямку модерністичних стилістичних проявів сецесії та артдеко. Ці тенденції подекуди проявлялися у поєднанні з неостилю і свідчили про майбутні зміни образу міст та містечок Східної Галичини. Знаходячись у безпосередній взаємодії з архітектурою, саме монументальна фігуративна скульптура зазнала найперших змін. Її дослідження, стилістичні особливості та виокремлення певних груп антропоморфних образів надає розуміння загальних стилістичних засад нових стилів в архітектурі Львова та інших міст Східної Галичини, виявляючи водночас її приналежність до загальноєвропейських формотворчих пошуків у контексті синтезу мистецтв у творенні образу нового міста.

Аналіз досліджень. У дослідженні основна увага надається насамперед новаціям та змінам у трактуванні образу Людини у монументальній скульптурі, зокрема фігуративному декору та його поєднанню з архітектурою. Назагал цей пласт мистецтва першої третини XX ст. на території Східної Галичини досліджений фрагментарно. Водночас за останні 30 років з'явилися українські та зарубіжні, зокрема польськомовні, ґрунтовні мистецтвознавчі дослідження скульптури України, Львова та окремих творчого доробку скульпторів. У контексті європейського мистецтва розглядає творчість митців-скульпторів Д.Крвавич у третьому томі навчального посібника «Українське мистецтво» (Крвавич, 2005), що вийшло у 2004 році. У 2006 р. у Києві вийшла монографія М. Протас «Українська скульптура XX ст.» (Протас, 2006), де автор аналізує формування високопрофесійної школи монументальної скульптури України першої половини XX ст., зокрема західноукраїнську її модель, з огляду на тогочасні пошуки нової художньої стилістики.

Аналіз та інтерпретація монументальної скульптури у монографіях та статтях Р. Липки (Липка, 1987), В. Вуйцика (Вуйцик, 2004) вміщують великий обсяг відомостей про будову та художні особливості архітектури Львова. Після смерті

дослідника П. Гранкіна (Гранкін, 2010), вийшов збірник статей, серед яких зустрічаємо необхідний у дослідженні аналіз впливу середовища на виконання оздоб певних об'єктів. Проте автори не ставили своїм завданням дослідити декоративно-фігуративну складову будівель.

Ю. Бірюльов, у виданій у Варшаві монографії «Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku: Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy» та її українському, доповненому варіанті (Бірюльов, 2005; Birulow, 2007) у трьох розділах розглядає мистецтво львівської скульптури першої третини XX ст. та достатньо докладно аналізує загальні формотворчі та іконографічні процеси, що були характерні для Львова, тенденції якого наслідували інші міста не лише Східної, але й Західної Галичини. Деякі процеси автор подає через дослідження творчості визначних митців, зокрема публікує доволі докладні статті про З. Курчинського, Л. Дрекслер, Ю. Стажинського, Я. Райхер-Тот та ін. Він розглядає еволюцію художніх пошуків митців, зокрема у галузі монументального мистецтва, від імпресіоністично-сецесійних узагальнень до авангардних мінімалістичних спрощень. Стислі відомості про деяких із зазначених у дослідженні митців, як і багатьох інших несправедливо забутих у українській історіографії імен, можна знайти у багатотомному виданні «Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy» (2003). В останні роки з'явилося потужне наукове видання «Енциклопедії Львова» у 4-х томах, де подано інформацію і про львівських митців (Бірюльов, 2007), що значно спростило атрибутування деяких композицій.

Метою даної статті є розкриття образно-стилістичної специфіки скульптурних оздоб архітектурних споруд Східної Галичини у контексті їх тісної взаємодії та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з кінця XIX ст., а особливо на початку XX ст. у містах Східної Галичини, зокрема у Львові, зростають масштаби будівництва не лише житлових кам'яниць, але й громадських споруд нового типу, які є проявом наслідування подібних тенденцій у великих містах Європи, зокрема Відня, Будапешта, Варшави тощо. Тому для Торгово-промис-

лових палат, банків, вокзалів тощо, які будуються в той час характерна певна космополітична «європейськість». Зокрема міщани Львова ініціюють спорудження Великого міського театру у 90-х рр. XIX ст. Його монументальна споруда органічно завершила лінію міського променаду та стала найвизначнішим будівельним проектом Галичини кінця XIX ст. Для робіт із оздоблення споруди було запрошено визначних галицьких митців, зокрема скульпторів А. Попеля, Т. Баронча, П. Війтовича та ін., а також живописців С. Рейхана, О. Розвадовського, С. Качор-Батовського та ін. (Вуйцик, 2004), які працювали під пильним оком головного архітектора театру Зигмунда Горголевського, та створили розкішне поєднання неостилістичних візуальних складових та найкращого технічного оснащення.

Розвиток залізничних сполучень у краї спричинив значний темп будівництва вокзалів та станцій з другої половини XIX ст., що у подальшому почало відігравати значну роль у первинній репрезентації міст, зокрема міст та містечок Східної Галичини. Відповідно, одним з перших масштабних проектів, де було використано комплексний підхід до творення цілісного образу будівлі, стало спорудження нового Львівського залізничного вокзалу у 1902–1903 рр. за проектом В. Садловського. Оздоблення скульптурою, живописом та декоративними деталями було важливою складовою цього масштабного проекту. Головний фасад прикрасили ліпниною і скульптурами з алегоричними постатями транспорту, торгівлі, промисловості тощо роботи А. Попеля та П. Війтовича. Для цих двох митців характерні пластичні образи, витримані у традиційній неостилістичній манері реалістичного зображення, з невеликим тяжінням до модернізації форм та образів (Бірюльов, 2015). Відзначимо, що пізньокласицистичні скульптури А. Попеля Промисловість і Торгівля дещо дисонували з наближеною до сецесійної орнаментикою порталів та доволі експресивними горельєфами П. Війтовича. Після руйнацій Першої світової при відбудові вокзалу П. Війтович виконав чотири нові скульптурні групи, присвячені епізодам польсько-української війни, Підйом (Пробудження), Атака, Після битви, Увінчання (Бірюльов, 2015). Інтер'єр було оздоблено здебільшого елементами монументального живопису та декоративного мистецтва, але у залах ресторану після Першої світової війни з'явилися алегоричні барельєфи модернізованої ампірної стилістики – Чотири пори року, Львів та Світ різця П. Війтовича. Відзначимо, що людські образи живописних оздоб виконані вже у сеце-

сійній манері, з характерною їй пливкістю ліній та узагальненням площин, а скульптурні оздоби тяжіли до неокласицистичної та необарокової стилістики. Але вони були добре згармонізовані з вітражним образом архангела Михайла, що прикрашав вікно над головним входом до споруди. Ангел у пластичній інтерпретації вінчав головний купол Івано-Франківського вокзалу (тепер не існує). Зі здійсненими догори крилами та сурмою у руці він акцентував на значенні славного міста Станіславова, яке називали «третім містом Галичини» після Львова та Кракова (Birulow, 2007: 362). Окрім оздоблювальної, образи такого характеру мали виконувати своєрідні патронатні функції (Бірюльов, 2015: 86).

Розповсюдженими були зображення святого, найчастіше святого лицаря, що був покровителем певної професійної спілки чи власника звичайного житлового будинку. Загалом нові технічні можливості спровокували появу великої кількості фігур святих заступників, зокрема Богородиці, які встановлювали на фасадах будівель у спеціально запроєктованих нішах. Традиційні зрозумілі загалу образи також зберігалися у образах покровителів більш давніх професій, зокрема пожежної служби. Однією з перших вартісних творів такого характеру першої третини XX ст. на території Східної Галичини можна вважати монументальну статую св. Флоріана П. Війтовича, що прикрасила фронтон будівлі міської пожежної команди на сучасній пл. Д. Галицького у Львові. Виконана з світлого каменю, скульптура виділяється на тлі червоно-цегляного кольору споруди. Як і багатьом іншим творам цього митця, образу покровителя пожежників характерна барокова витонченість пози та, водночас, стриманість у трактуванні вбрання та атрибутів.

Відповідно до тенденцій часу та підвищення рівня освіченості відбувалося послаблення релігійного впливу у містах, тому доволі часто патронатну функцію починають виконувати образи лицарів, які були своєрідною модернізованою інтерпретацією святого покровителя. Також образи лицарів мали нагадувати про давню та славу історію давніх міст, надавати їм додаткової ваги у сприйнятті міщан та приїжджих. Окрім образів середньовічних лицарів, поширеними є також зображення римських легіонерів та гладіаторів як захисників (Якимова, 2015). Тема середньовічної романтики у контексті лицарів та їх зв'язат знайшла втілення у доробку багатьох скульпторів, які працювали на теренах Львова та Галичини, зокрема П. Війтовича, З. Курчинського, Т. Блотницького, С.-Р. Пліхалія та ін. (Бірюльов, 2005).

Ще у 1911 році Р. Фелінський проектує у Львові торгівельно-прибуткову кам'яницю на вул. Коперника, 5, для якої З. Курчинський створив фігури лицарів з цікавими, дещо авангардними, художньо-стильовими ознаками (Бірюльов, 2005). Гранично-стилізовані постаті зображені митцем в анфас, оперті на великі гладкі поверхні щитів. Оперуючи контрастами малих та великих площин, З. Курчинський деталізує риси облич, деталі вбрання та взуття. Широкі виступаючі вилиці, масивні носи, умовні вуса надають образам лицарів грізності та суворості. До подібних зображальних методів скульптор вдаєть у роботі над лицарем з композиційної групи на фасадах будинків по вул. Грушевського, 14 та Парковій, 14, Тарнавського, 54 та інших.

Своєрідними «амулетами», що притягували фортуна та економічне процвітання були фігуративні оздоби споруд різного роду фінансово-торгівельних організацій. Зокрема показовим з огляду на прагнення до всеосяжного художнього синтезу, було будівництво Торгово-промислової палати у Львові (пр. Шевченка, 17) у 1907–1910 рр. Натхненником та головним архітектором цієї споруди був А. Захарієвич, який продовжував справу свого батька Ю. Захарієвича. Головним приміщенням та ідейним центром споруди було визначено зал засідань на другому поверсі. Залу було перекрито плоским склепінням з ліпним рослинним декором, кесонами та світильниками. Стіни облицьовані дубовими панелями, штучним зеленим мармуром та розчленовані спрощеними пілястрами з білого мармуру. Кожна з дванадцяти пілястр увінчана в капітелі скульптурною групою роботи З. Курчинського. Плинність контурів сецесії, певна модульність у компонованні постатей поєднана скульптором з близькою йому тогочасною імпресіоністичною роденівською манерою виконання (Бірюльов, 2005: 28). На трьох стінах у проміжках між пілястрами фризоподібно розташовуються живописні панно Ф. Вигживальського. На кожній з трьох стін розміщено своєрідні живописні триптихи: шість фігурних зображень і три пейзажі. Панно уособлюють працю, стійкість (Сізиф), силу (Бій з кентавром), фортуна, срібло (Перемінний капітал) та золото (Постійний капітал). Вони пов'язані між собою в умовну оповідь-легенду. Ф. Вигживальський через сюжетну та візуальну взаємодію живопису та скульптури формує своєрідну міфогему, основним змістом якої є моральне вдосконалення сучасної Людини і прогрес цивілізації (Бірюльов, 2007: 96).

Послугуючись ідейно-стилістичними засобами сецесії З. Курчинський та Ф. Вигживальський створили синтезовані образи, які не просто взаємо-

діяли між собою, а були логічним продовженням одне одного, утворюючи цілісний образ процвітання та розвитку. Тіла персонажів у живописних панно змодельовано максимально об'ємно, але золотий фон, що має площинний характер, «замикає» живописний простір. Зорове відчуття стінної площини підсилює також фризове розташування фігур, що знов ж таки є однією з рис формотворчості сецесії – усі твори будуються за орнаментальною схемою. У систему умовного живописно-колеристичного фризу включено скульптури З. Курчинського, які за характером трактування постатей та сюжетом є логічним продовження живописних композицій. Вони поєднані у шість парних груп, що є символічними узагальненнями окремих моментів людського буття: Праця, Відпочинок, Меланхолія, Мир, Кохання, Смерть. Ідейно-образне зближення скульптурних композицій з сюжетами живописних панно полягає у персоніфікації З. Курчинським образів, що символізують узагальнені характеристики людської екзистенції. Таким чином, як зазначає Ю. Бірюльов, «візуально-почуттєве та естетичне їх сприймання в кінцевому рахунку відбувається унісонно, створюючи новий, синтетичний художній образ» (Бірюльов, 2005: 96-97).

Серед знакових споруд, що були створені А. Захарієвичем у співдружності з З. Курчинським, варто відзначити групу львівських будівель на розі вул. Вислової та вул. Галицької. Це ще одна фінансова установа – будинок страхової фірми Балабана і Львівського банку на вул. Висловій, 7-9, які творять єдиний комплекс забудови вулиці Вислової. З боку вул. Галицької на фасаді будинку № 7 розташовано композиційні групи Меланхолія (Сон), Медитація (Комерція), Війна (Сум), Танець (Знемога); з боку вул. Вислової – Вічність (Доля), Промисловість (Енергія), Праця (Воля), Мистецтво (Мріяння). Творячи ці скульптурні образи, З. Курчинської продовжує працювати зі стилізацією форми, трактує постаті все менш не натуралістично. Вони гранично спрощені, акцент зроблено на грі контрастних площин та об'ємів, що забезпечує впорядковуючий сецесійний ритм. Фігури є буквально продовженням самої стіни споруди та “виростають” з неї. Скульптурні композиції З. Курчинського стали яскравим прикладом відображення призначення споруди, зокрема така тенденція була розповсюджена серед оздоб установа фінансово-торгівельної сфери, які, маючи значні кошти, могли замовляти проекти своїх будівель у найкращих тогочасних митців. У декорі фасаду будівлі Празького банку (ск. Е. Кодет, пр. Свободи, 17) та Торгової біржі (ск. С.-Р. Пліхаль, вул. Городоцька, 2) є постаті Меркурія та

Фортуни, Ремісничу палату (тепер Львівський театр ляльок, пл. Данила Галицького, 1) прикрашено фігурами Ковалю та Муляра (ск. Я. Щепковський). Споруду страхової компанії «Тріеста» (вул. Коперника, 3) З. Курчинський декорує маскаронами Гордість, Пересиченість, Здивування, Іронія, а також чотирма статуями на фронтоні, що уособлюють почуття. Також над входом розміщено горельєф Піклування роботи Т. Блотницького. У пластичній композиції скульптор персоналізує турботу та піклування у образі ангела, який вкриває крилами-щитами літніх чоловіка та жінку. Деяко виступаючим за межі композиції у нижній частині митець зобразив юнака, який підтримує старих. Митець дотримується неокласицистичної стилістики, але, за допомогою доволі незвичного трактування композиції сцени, горельєф добре гармоніює із загальною сецесійною структурою споруди (Бірюльов, 2015: 185). Ці будівлі є одними з найрепрезентативніших у місті і, хоч тепер вони змінили своє призначення, у їхніх оздобах залишаються підказки щодо характеру колишніх установ.

Тенденція до творення своєрідного “неоміфу” проявилась у архітектурному образі колишнього будинку Австро-Угорського банку (тепер Банк готель) у Львові (вул. Б. Лепкого – Листопадового чину), над вікнами другого поверху фризоподібно розташовано низку алегоричних сюжетів роботи Ю. Белтовського. Композиції зображають складові добробуту Австро-Угорської монархії, зокрема Торгівлю, Гірничу справу, Техніку, Сільське господарство, Промисловість. На перший погляд ледь не античні сюжети вражають своєю сучасністю. Оголені постаті у напівлежачих позах, але їх обличчя повністю сучасні. Найкраще це стає зрозуміло при погляді на модні тогочас вуса та характерні зачіски чоловіків. Додатково змістового наповнення образам надає тло кожної з композицій. Це невисокі рельєфні площини, що зображають відповідний мотивів антураж, де тло створює основу для розшифрування образу, горельєфно трактованого в узагальнених об’ємах. Привертає увагу насамперед центральна композиція Фортуна, яка «об’єднує» цей своєрідний фриз. Різні верстви населення Галичини звертаються до вбраної по-королівськи Фортуни. Її постать є позачасовою, у той час як усі інші відповідають образам тогочасної інтелігенції, аристократії та селянства. Хоч архітектурний образ колишнього банку та його інтер’єр тяжіють вже за своїми художньо-стилістичними ознаками до стилістики артдеко, але скульптурні панно Ю. Белтовського повністю вписуються в образотворчий та змістовний контекст споруди.

Серед бідівель фінансових установ заслуговує уваги також споруда Кредитної спілки великих землевласників (тепер Львівська філія Національного банку України) по вул. Коперника, 4, де внутрішні та зовнішні оздоби були максимально продумані та синтезовані у єдиний цілісний образ. Фасад величної споруди, що за характером тяжіє до монументальності класицизму, вінчають на кутах голови Меркурія роботи З. Курчинського. Оформлення інтер’єру вражає відвідувача своєю розкішшю. Як у споруді Торгово-промислової палати, апофеозу декор інтер’єру досягає у оздобах залу засідань, для якого З. Розвадовський виконав у 1910-х рр. фризове живописне панно Плоди землі у верхній частині стіни (Білан, 2014).

Оздоби промислових комплексів майже не дійшли до наших часів, але сучасники та дослідники доволі часто згадують декор інтер’єру пекарні «Меркурій», для якої З. Курчинський виконав вісімнадцять алегорично-міфологічних рельєфних панно на тему Історія хліба. Як пише Ю. Бірюльов: «У циклі втілювалась філософська концепція Людини, яка створює себе й оточуючий світ» (Бірюльов, 2015: 101–102). Дослідник зазначає, що образи зображуваних постатей митець розкрив за допомогою пластики стилізованого лінійного рисунка, музичної ритміки жестів та жорсткої, живописно «зім’ятої» фактури поверхонь, що мерехтить, як вільно накладені мазки фарби, що було доволі характерно для З. Курчинського. З циклом, виконаних у тонованому гіпсі барельєфів, стилістично добре узгоджена бронзова група статуї робітника та його родини. В іншу стіну було вмонтовано великий барельєф РАХ (лат. – Мир), що був своєрідним груповим портретом відомих тогочас політиків та діячів культури (Бірюльов, 2015: 325;).

Після відкриття на місці Крайової виставки 1894 р. павільйонів т.зв. Східних торгів популярними стали алегоричні уособленні промисловості та торгівлі. Деякі будівлі оздоблює статуями та барельєфами З. Курчинський у характерній впізнаваній манері образотворення. Загалом павільйони виставки були виконані вже у стилі ар деко, який домінував у декорі повоєнних споруд, з певними сецесійними ремінісценціями. Найважливішу роль тут, особливо у рельєфах, починає відігравати композиція. Митець стилізує площини таким чином, аби вони якнайкраще вписувались та максимально заповнювали обрану площину. Центральний павільйон прикрашав фриз з алегоричних фігур посередині головного фасаду, на кутах були різблені голови Меркуріїв та сфінкси на пілонах. Путті роботи З. Курчинського тримали емблеми Познанського та Малопольського

банків на павільйонах цих фінансових установ. Натомість на фасаді Промислового банку скульптор встановив дві великі статуї – Торгівлю та Промисловість.

На початку ХХ ст. зростає захоплення активними видовищними спортивними розвагами, які також потребували специфічно запроєктованих приміщень. Зокрема такою була споруда Скейтинг-рингу, по вул. Зеленій, 59 у Львові, в оздобі якого було використано фігуру Кратоса на фасаді та серію рельєфів роботи З. Курчинського, вісім вітражних зображень спортивних змагань і танців авторства В. Жегочинський та шістнадцять живописних панно Л. Вінтеровича. Усі композиції були добре вписані у архітектурну конструкцію, що задавала їм дещо нетрадиційних обрисів та впливала на формотворення (Бірюльов, 2005: 103).

Важливим елементом міської громадської забудови були державні та приватні освітні заклади й медично-харитативні установи, які були здебільшого світськими. У їх фігурних оздобах мали бути виразно окреслені ті засади, на яких будувалася програма закладу. Підвалини цих тенденцій були закладені ще наприкінці ХІХ ст., коли, до прикладу, фасад Вищої технічної школи було прикрашено алегоричною скульптурною групою роботи Л. Марконі, що символізувала Інженерні науки, Архітектуру та Механіку – три основні факультети, які існували тоді в навчальному закладі, що додатково було підкреслено латинським написом на аттику «*Litteris et Artibus*» (дослівно – «Наукою і ремеслом» (Бірюльов, 2010: 256)). Традицію було перейнято, модифіковано та продовжено вже у ХХ ст., але з використанням модерної формотворчості та по-новому трактованих алегорій. Зокрема, споруду школа С. Стшалковської (тепер СШ № 6 м. Львова, вул. Зелена, 22) оздоблено барельєфами Життя і Мистецтво З. Курчинського. У композиціях горельєфів митець на власний спосіб трактує відомий вислів «*Ars longa vita brevis*» (лат. Життя коротке, мистецтво вічне) (Бірюльов, 2015: 326). Розділивши умовно ілюстративні зображення життя та мистецтва, З. Курчинський поділяє й побудову обох композицій на дві площини, що мають контрастувати між собою. Значну частину разом з текстом заповнює модульний мотив квітів. У сюжеті Мистецтво скульптор у невисокому рельєфі передає постаті ангела та музи, натомість Життя він зобразив у іпостасях молодої дівчини та мудрої досвідченої жінки, яка тримає руки на клепсидру, нагадуючи про те, що життя швидкоплинне.

Від початку своєї творчості П. Війтович, маючи тісні зв'язки з Художньо-промисловою школою у Львові, оздоблює портал нової споруди

цієї навчальної установи (вул. Снопківська, 47) монументальними півфігурами Мистецтво та Художня промисловість. Здебільшого у своїх творах митець тяжів до динамічного барокового трактування форм, але, підпорядковуючись архітектурі споруди, наближався до сецесійного горельєфу. Жіночий образ, що уособлює Мистецтво, П. Війтович подав доволі класицистично, лише доповнюючи невеличкою фігуркою генія, у якому ймовірно зобразив себе. Скульптор зображає юнака з доволі модною зачіскою, з натхненням, але не ідеалізованим обличчям, з молотом та кліщами у руках. Тему навчання чоловічим професіям, які вимагають важкої фізичної праці, продовжив В. Пшедвоєвський, виконавши у 1908 р. з цементу могутні 4-метрові постаті Теслі та Коваля, які немов виростають з фасаду споруди Технологічного інституту (Музична академія ім. М. Лисенка, вул. Нижанківського, 5).

Для відділу фармацевтики львівського університету на вул. Пекарській, 52 Ю. Стажинський створює рельєф з посталями дівчини та юнака вже у витонченій стилістиці ар деко. Він не збережений, але інша робота скульптора для ново-збудованого у підвір'ї колишнього Галицького сейму *Collegium Maximum*, досі прикрашає споруду. На ньому стилізовано зображено чоловіка та ангела. Окрім трактування самих фігур постатей, зацікавлення викликає ритмічне-спрощене трактування складок вбрання та крил ангела.

Для споруд лікувально-харитатичного та рекреаційного призначення більш властиве звертання до постатей релігійного спрямування. Зокрема, фасад колишнього монастиря та харитативного закладу сестер-служебниць Святого Серця Ісусового оздоблено фігурою Ісуса Христа з Відкритим серцем (м. Львів, вул. Ужгородська, 1), аттик лікувального закладу на вул. Чупринки, 48 доповнено образом Богородиці (ск. Т. Оркаевич), фасад кам'яниці Товариства священослужителів теж оздоблено фігурою Богородиці (ймовірно роботи П. Війтовича (Бірюльов, 2015: 216)) тощо. Обличчя постатей натхненні та страждальні одночасно, проникнуті бажанням допомогти тим, що потребують.

Релігійного забарвлення було надано відповідно Реколекційному дому оо. Єзуїтів у Львові (вул. Залізняка, 11). Для споруди С. Пйонтковський виконав рельєф Богородиця з св. Станіславом Косткою та бл. Андрієм Боболою. Фігури були дещо видовжені, зважаючи на специфіку розташування та вирізьблені з характерною для сецесії пластикою ліній та силуету. Дещо нижче митець розмістив у нішах постаті св. Йосифа та

св. Ігнасія Лойоли, засновника єзуїтського ордену. У 1911 р. скульптор вирізьбив для площі перед спорудою також фігуру Ісуса Христа, що несе свій хрест. Її було трактовано з модерністично спрощеними, узагальнено опрацьованими площинами.

У декорі споруд першої третини ХХ ст. залишається поширеним мотив дитячого образу. Найчастіше це невеликі окремі фігурки малюків або групи персонажів з атрибутами. Предмети, що вони тримають у руках відображають призначення споруд. У будинках громадського призначення, або для житлових кам'яниць характерне використання атрибутів достатку та добродітності, зокрема риби (часто дельфіна), рогу достатку, китиць винограду, а також різноманітних міфологічних тварин. Іноді атрибути скульптур відображали рід занять власника. Дещо гротескні образи путті з символами фортуни (ріг достатку) та архітектури (будівля) було встановлено на фасаді кам'яниці архітектора Ю. Авіна.

Окремо варто проаналізувати мотив танцю, як одного з проявів творчого життєдайного начала, який є доволі розповсюдженим при оздобі плафонів та сходових клітин сецесійних будинків. Хоч найбільш розповсюдженим він був у оздобах житлових кам'яниць, але зустрічаємо жіночі образи такого роду і у декорі об'єктів тогочасної розважальної інфраструктури. У 1928 р. Ю. Стажинський виконує у стилістиці ар деко фриз з танцюючими фігурами для кінотеатру «Casino» (пр.Свободи, 5).

Загалом світське монументальне мистецтво перебувало у тісному взаємозв'язку з міською архітектурою, а для неї панівним стилем у першій чверті ХХ ст. було визначено сецесію-модерн, а після Першої світової війни – ар деко та конструктивізм. Естетикою саме цих течій послуговувалися митці, творячи неповторне, модерне обличчя міст Східної Галичини.

Висновки. Проаналізувавши скульптурні оздоби громадських будівель великих міст Східної Галичини, доцільно виділити кілька основних груп фігуративних антропоморфних образів. Серед них найчисельнішими є образи «нової міфології», алегорично-символічні образи фінансового успіху, уособлення філософських освітніх тенденцій та персоніфікації покровительства і милосердя

у релігійних образах світських споруд. Загалом композиції для фінансово-страхових та торговельно-виробничих установ через міфологізовані персоналії та сюжети, через добре впізнавані образи-символи, передавали настрої, пов'язані з складовими успіху. Оздобили банків та страхових компаній мали усіма засобами відобразити стабільність, силу та впевненість у завтрашньому дні. Декор інших громадських споруд, зокрема, пов'язаних з торгівлею та промисловістю, мав включати професійну атрибутику. За невеликої кількості декору, скульптурні елементи добре ілюстрували призначення споруди, водночас були наочною рекламою, мали привертати увагу.

У формотворенні образів Людини у світському монументальному мистецтві зреалізовані засади модернізму, зокрема сецесії та ар деко. Спільним для цих напрямків було тяжіння до стилізації антропоморфних форм, певного їх сплюснення та декоративності, а також всеосяжному синтезі. Акцент робився саме на фігурі, тому її опрацювання було дуже ретельним, продуманим та стилізованим. Не позбавлена повністю натуралістичності фігура немов виростала з умовного декоративного тла, але не відділилася від нього повністю. Дещо змінюється акцент у жіночих образах. Якщо для релігійного мистецтва обґрунтованим залишається дотримання таких характеристик жіночого образу як материнство та милосердя, то світські образи жінок наголошують на якостях природньої, неідеальної, модної та сучасної краси, а також небезпеки, яка походить від неї. Чоловічим образам властиві риси захисника та лицаря, яких здебільшого трактовано у спрощених, виразних формах, підкреслених пластичними обрисами фігур задля надання їм більшої емоційності.

Найбільш яскравими постатями серед тогочасних скульпторів, які працювали над оздобленнями громадських архітектурних споруд були П. Війтович, З. Курчинський та Ю. Белтовський, які творили модерний образ міста на засадах новітніх модерністичних тенденцій. Їх творам притаманна повна гармонія та взаємодія елементів з архітектурою і наявними у інтер'єрах та екстер'єрах творами живопису й декоративними оздобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банцекова А. До питання визначення стилю ар-деко в архітектурі Львова. *Вісник Ін-ту «Укрзахідпроектрес-таврація»*. 2008. № 18. С. 130–138.
2. Білан Б. Найгарніший банк Львова. Будинок Гауснера від Галицького кредитного товариства до Національного банку. Львів : Апріорі, 2014. 25 с.
3. Бірюльов Ю. Енциклопедія Львова / (за ред. А. Козицького, І. Підкови). Львів : Літопис, 2007. Т. 1. 421 с.
4. Бірюльов Ю. Захаревичі: творці столичного Львова. Львів : Центр Європи, 2010. 335 с.
5. Бірюльов Ю. Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина ХVІІІ – середина ХХ ст.). Львів : Апріорі, 2015. 528 с.

6. Бірюльов Ю. Мистецтво Львівської сецесії. Львів : Центр Європи, 2005. 184 с.
7. Бірюльов Ю. Особливості взаємодії скульптури з архітектурою в творчості Теобальда Оркасевича. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 757. С. 325–329.
8. В. Вуйцик. Вибрані праці. *Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація*. 2004. Вип. № 14. 328 с.
9. Голубець О. Мистецтво ХХ століття: український шлях. Львів : КолірПРО, 2012. 200 с.
10. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом: мистецьке середовище Львова другої половини ХХ ст. Львів : Академічний експрес, 2001. 175 с.
11. Крвавич Д.П. Українське мистецтво: у 3 ч. / (упор. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О.). Львів : Світ, 2005. Ч. 3. 268 с.
12. Липка Р. Зустрічі зі Львовом : путівник. Львів : Каменярь, 1987. 117с.
13. Павло Гранкін: статті (1996–2007): збірник статей / (упоряд. П.Гранкін). Львів : Центр Європи, 2010. 320 с.
14. Протас М. О. Українська скульптура ХХ ст. Київ : Інтертехнологія, 2006. 283 с.
15. Якимова О. Образ лицаря у монументальній скульптурі Львова першої третини ХХ ст. *Вісник Закарпатського художнього інституту*. 2015. № 6. С. 98–100.
16. Biriulow J. Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku : od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy. Warszawa : Neriton ; Toruń : Stowarzyszenie Sztuki Nowoczesnej, 2007. 388 s.
17. Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.) : malarze, rzeźbiarze, graficy : uzupełnienia i sprostowania do tomów 1–6 / (pod redakcją M. Biernackiej). Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2003. 197 s.

REFERENCES

1. Bantsekova A. (2008) Do pytania vyznachennia stylu ar-deko v arkhitekturi Lvova [On the issue of defining the Art Deco style in the architecture of Lviv] *Visnyk In-tu «Ukrzakhidproektrestavratsiia»*. – Bulletin of "Ukrzakhidproektrestavratsiia" Institute. № 18. 130–138. [in Ukrainian].
2. Bilan B. (2014) Naiharnishyi bank Lvova. Budynok Hausnera vid Halytskoho kredytnoho tovarystva do Natsionalnoho banku [The best bank in Lviv. House of Hausner from the Galician Credit Society to the National Bank] *Lviv : Apriori*. 25. [in Ukrainian].
3. Biriulov Yu. (2007) Entsyklopediia Lvova [Encyclopedia of Lviv] (za red. A. Kozytskoho, I. Pidkovy). Lviv : Litopys. V. 1. 421 [in Ukrainian].
4. Biriulov Yu. (2010) Zakharevychi: tvortsi stolychnoho Lvova [Zakharevichi: creators of capital Lviv] *Lviv : Tsentrv Yevropy*. 335. [in Ukrainian].
5. Biriulov Yu. (2015) Lvivska skulptura vid rannoho klasycyzmu do avanhardyzmu (seredyna XVIII – seredyna XX st.) [Lviv sculpture from early classicism to avant-garde (mid-18th – mid-20th centuries)] *Lviv : Apriori*. 528. [in Ukrainian].
6. Biriulov Yu. (2005) Mystetstvo Lvivskoi setsesii [Art of the Lviv Secession] *Lviv : Tsentrv Yevropy*. 184 s. [in Ukrainian].
7. Biriulov Yu. (2013) Osoblyvosti vzaiemodii skulptury z arkhitekturoiu v tvorchosti Teobalda Orkasevycha [Peculiarities of interaction between sculpture and architecture in the work of Theobald Orkasevich] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. № 757. 325–329. [in Ukrainian].
8. (2004) Vuitsyk V. Vybrani pratsi [V. Vuytsyk. Selected works] *Visnyk instytutu Ukrzakhidproektrestavratsiia. Spetsvyp.* – Bulletin of "Ukrzakhidproektrestavratsiia" Institute. Special Issue. № 14. 328. [in Ukrainian].
9. Holubets O. (2012) Mystetstvo XX stolittia: ukrainskyi shliakh [Art of the 20th century: the Ukrainian way] *Lviv: KolirPRO*. 200. [in Ukrainian].
10. Holubets O. (2001) Mizh svobodou i totalitaryzmoz: mystetske seredovyshe Lvova druhoi polovyny XX st. [Between freedom and totalitarianism: the artistic environment of Lviv in the second half of the 20th century] *Lviv: Akademichnyi ekspres*. 175. [in Ukrainian].
11. Krvavych D.P. (2005) Ukrainse mystetstvo : u 3 ch. [Ukrainian art: at 3 volumes] *Lviv : Svit*. V. 3. 268. [in Ukrainian].
12. Lypka R. (1987) Zustrichi zi Lvovom : putivnyk [Meetings with Lviv: an illustrated guide] *Lviv: Kameniar*. 117. [in Ukrainian].
13. (2010) Pavlo Grankin: statii (1996–2007) : zbirnyk statei [Pavlo Grankin: articles (1996–2007): a collection of articles] *Lviv: Tsentrv Yevropy*. 320. [in Ukrainian].
14. Protas M. O. (2006) Ukrainska skulptura XX st. [Ukrainian sculpture of the 20th century] *Kyiv : Intertekhnolohiia*. 283. [in Ukrainian].
15. Yakymova O. (2015) Obraz lytsaria u monumentalnii skulpturi Lvova pershoi tretyny XX st. [The image of a knight in a monumental sculpture of Lviv of the first third of the 20th century] *Visnyk Zakarpatskoho khudozhnogo instytutu – Bulletin of the Transcarpathian Art Institute*. № 6. 98–100. [in Ukrainian].
16. Biriulow J. (2007) Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku : od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy [Lviv sculpture from the mid-eighteenth century to 1939: from the announcement of classicism to the avant-garde] *Warszawa: Neriton; Toruń: Stowarzyszenie Sztuki Nowoczesnej*. 388. [in Polish].
17. (2003) Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.): malarze, rzeźbiarze, graficy : uzupełnienia i sprostowania do tomów 1–6 / (pod redakcją M. Biernackiej) [Dictionary of Polish and foreign artists active in Poland (deceased before 1966): painters, sculptors, graphic artists: additions and corrections to volumes 1–6] *Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk*. 197. [in Polish].

Олена ЯХНО,

orcid.org/0000-0002-9597-9690

*викладач кафедри музичне мистецтво естради та джазу
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) cantomusicstudio@gmail.com*

ВИТОКИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОК-МУЗИКИ

Дану статтю присвячено виявленню генези та еволюційних етапів української рок-музики. Першочергову дослідницьку увагу приділено характеристиці самобутніх особливостей українського року, який, з одного боку, увібрав традиції західного контенту (американського, британського, німецького, польського), а з другого, базувався на національних витоках фольклору та академічної класики. У статті прослідковується також своєрідна «крива» у становленні інституції українських рок-гуртів з виділенням її декількох ключових етапів. Перший з них (1960-ті роки) позначено як підготовчий, ознайомлювальний. Другий етап (кінець 1960-х – початок 1970-х років) характеризується як легалізаційний або філармонічний. Його сутність визначається появою перших дозволених владою українських рок-гуртів, які набули філармонічного статусу як VIA – вокально-інструментальні ансамблі. Третій етап (кінець 1970-х років) позначено як застійний або етап вимушеного повернення до андеграунду. Його позитивною рисою було подальше засвоєння музикантами найновішої на той час рок-стилістики та її індивідуалізованих різновидів (хард-рок, мелодік-рок, фолк-рок, психоделік-рок тощо). Накопичений в умовах «підпілля» комунікативний досвід став запорукою виникнення четвертого за рахунком етапу, який охоплює період від 1980-тих років до сьогодні. У даній статті його охарактеризовано як стабілізаційний або етап самоідентифікації українського року, який, завдяки освоєнню національного мовного ресурсу (вербального та музичного), включається як складова до світового рок-контенту. На цьому етапі домінуючою стає тенденція до стильового плюралізму в творчості українських рок-гуртів з подальшою поглибленою розробкою національного компонента. У загальних рисах окреслено особливості стилістики ряду відомих українських рок-гуртів з введенням спеціального поняття «рокізація», яке відноситься до зворотного впливу рок-музики на фахову естрадну пісню та означає створення рок-версій зразків академічного та фольклорного пластів з метою їх осучаснення.

Ключові слова: *пісня, рок-музика, витоки українського року, етапи становлення української рок-культури, рокізація, національне та індивідуальне в українській рок-стилістиці.*

Olena YAKHNO,

orcid.org/0000-0002-9597-9690

*Lecturer at the Department of Pop music and Jazz
Kharkiv Ivan Kotlyarevskiy National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) cantomusicstudio@gmail.com*

ORIGINS AND MAIN STAGES OF UKRAINIAN ROCK MUSIC FORMATION

This article is devoted to revealing the genesis and evolutionary stages of Ukrainian rock music. The primary research focus is given to the characterization of the distinctive features of Ukrainian rock. The latter, on one hand, it absorbed the traditions of Western content (American, British, German, Polish), and on the other hand, it was based on national roots of folklore and academic classics). The article also traces the peculiar «curve» in the formation of the institution of Ukrainian rock bands with the identification of several key stages. The first of them (the 1960s) is labeled as preparatory, familiarization. The second stage (the late 1960s – early 1970s) is characterized as legalization or philharmonic. Its essence is determined by the emergence of the first Ukrainian rock bands allowed by the authorities, which acquired the status of a philharmonic VIA – vocal-instrumental ensembles. The third stage (the late 1970s) is labeled as stagnant or a stage of forced return to the underground. Its positive feature was the further assimilation by musicians of the newest rock stylistics of that time and its individualized varieties (hard rock, melodic rock, folk rock, psychedelic rock, etc.). The accumulated communicative experience in the conditions of «underground» became a guarantee for the emergence of the fourth stage, which covers the period from the 1980s to the present. In this article, it is characterized as a stabilization stage or a stage of self-identification of Ukrainian rock, which, thanks to the mastering of the national language resource (verbal and musical), is included as a component in the global rock content. At this stage, there is a dominant tendency towards stylistic pluralism in the creativity of Ukrainian rock bands, with further in-depth development of the national component. A characteristic feature of the modern stage of formation of Ukrainian rock is the process called «rockization» in this article, which means the creation of rock versions of samples of academic and folklore layers to modernize them.

Key words: *song, rock music, origins of Ukrainian rock, stages of formation of Ukrainian rock culture, rockization, national and individual in Ukrainian rock stylistics.*

Постановка проблеми. Українська рок-музика є доволі молодим в історичному аспекті художнім явищем, що вимагає особливої уваги у дослідженні її коріння та процесів становлення. У цьому контексті актуальними постають питання про стилістику досліджуваного феномену, його специфіки та загальних рис, пов'язаних зі світовою рок-культурою. Однією з ключових проблем вивчення українського року є класифікація етапів його становлення, яке відбувалося під впливом цілої низки зовнішніх та внутрішніх обставин, зумовлених суспільно-політичними чинниками. Тому, обираючи в якості об'єкта дослідження українську рок-музику, необхідно спочатку вирішити питання її генези та класифікації етапів розвитку, що дасть змогу вивчати цей культурний пласт в контексті світових тенденцій.

Аналіз досліджень. Рок-музика вже майже три чверті століття займає чинне місце у світовій музичній практиці, що робить її однією з найпоширеніших тем музикологічних досліджень. У наявній літературі проблематика рок-музики як явища світової музичної культури відображено доволі масштабно та багатоманітно. Мається на увазі цілий ряд праць таких авторів як В. Овсянніков (Овсянніков, Український, 2019), Л. Васильєва (Васильєва, 2016), І. Вавшко (Вавшко, 2019), І. Палкіна (Палкіна, 2017), А. Комлікова (Комлікова, 2016), О. Євтушенко (Євтушенко, 2011), В. Окаринський (Окаринський, 2010: 250–264), Ю. Лошков (Лошков, 2015: 15–25; 2015: 14–18), В. Откидач (Откидач, 2005; 2008), Н. Ліва (Ліва, 2012), Д. Терентьев (Терентьев, 2018), А. Dister (Dister, 1996), J.-M. Leduc (Leduc, 1999), S. Davis (Davis, 2001), Є. Андреев (Андреев, 2014), М. Шерстюк (Шерстюк, 2016). Ці праці вирішено у різних жанрах – від фундаментальних наукових досліджень (А. Dister, J.-M. Leduc, В. Откидач, Л. Васильєва, В. Овсянніков) та аналітико-теоретичних розробок (Д. Терентьев, І. Палкіна, М. Шерстюк) до журналістської публіцистики (С. Коротков, О. Євтушенко). У сукупності авторських думок складається доволі розгалужена картина підходів до рок-музики – від філософського та культурологічного до власне аналітичного, пов'язаного з творчістю окремих рок-гуртів та виконавців (S. Davis, Є. Андреев). Особливим тут постає питання про український рок, проблематика якого відображено у статті, що пропонується.

Мета статті – виявити основні етапи становлення української рок-музики, надати їх узагальнені характеристики, які можуть використані у подальших розробках досліджуваної проблеми.

Дослідницьким завданням постає пунктирне окреслення витоків та основних етапів становлення української рок-музики з акцентом на її вокальній природі. Слід зазначити, що такий акцент не є випадковим, адже – саме пісня є базовою основою та загальною генезою рок-інтонування, що відрізняє його від джазу, де панує інструментальна стихія.

Викладення основного матеріалу. Рок-музика в Україні народжувалася та проходила в цілому ті ж етапи, що і на Заході. Разом з тим, вона визначально мала і свої національно-самобутні риси, зумовлені цілою низкою фольклорних та академічних факторів впливу. Узагальнюючи, можна зазначити, що, спираючись на зарубіжні зразки (зокрема, американські та британські, німецькі, польські, скандинавські), українська рок-музика має яскраво виражену тенденцію до внутрішньо-пластового синтезу у вигляді поп-року. Ця тенденція відображує дихотомію двох соціальних кодів, притаманних рок-культурі взагалі – поєднання соціальної заангажованості з соціальним конформізмом (Овсянніков, 2019: 9). При цьому, як зазначає О. Євтушенко, специфікою рок-музики в її українському національному відтворенні є наявність особливої «європейськості» – «В українських рок-музикантів є всі шанси на світові простори, щойно вони заспівають українською та позбавляться комплексів» (Євтушенко, 2011: 8).

В аспекті стильової генези виникнення таких гуртів в Україні розпочалося наприкінці 1960-х років. Це був перший підготовчий етап становлення українського року. Його репрезентантами були гурти зі Львова («Лиси», «Кобза», «Ореол», «Мандри»), Києва («Березень», «Еней», «Друге дихання»), Харкова («Авангард», «Ідоли»). Становлення українських біг-біт-гуртів супроводжувалось проведенням спочатку регіональних (Харків, 1966), а потім всеукраїнських фестивалів (перший в Україні конкурс вокально-інструментальних ансамблів відбувся в Києві у 1968 році).

Другий загальний етап формування українського року визначено нами як легалізаційний або етап філармонічних ВІА. Біт-ансамблі з їхньою електронікою та екстатичним драйвом зазнають конформістських впливів, аленатомість отримують можливість виступати перед широкою аудиторією, виходячи фактично із попереднього андеграунду.

Паралельно з тимчасовим розквітом біг-біту з національною основою, в Україні того періоду (кінець 1960-х – початок 1970-х років) спостерігається перші симптоми наступного етапу, який визначається нами як застійний. Лояльне відношення з боку офіційної влади до вокально-інстру-

ментальних ансамблів з різним репертуаром, у тому числі з західним, а також національно-мовним, стилізованим на манер європейських груп типу “Beatles”, “Led Zeppelin”, “Rolling Stones”, “Deep Purple”, “Rainbow”, “Nazareth” тощо, змінюється жорстким контролем та цензурою, яке відносилось не лише до текстів пісень, але й до самої манери виконання в дусі *хард-року* або *психоделічного року*. Утім, етап повноцінного розповсюдження і функціонування рок-музики на теренах України вже тоді розпочався і не міг мати зворотного характеру.

Не тільки офіційно ж, згідно владних постанов та дозволів, процес виходу рок-музики з андеграунду розпочався лише після фестивалю, що відбувся в Тбілісі (Грузія) в березні 1980-го року. Це і був реальний початок третього, зазначеного вище стабілізаційного етапу становлення української рок-музики, сутність якого визначається її самоідентифікацією. Це відносилось не лише до свідомості рок-музикантів, але й до масового сприйняття цієї музики, яка знайшла своїх шанувальників практично в усіх верствах українського суспільства.

Актуалізації інтересу до українського року особливо сприяло проведення та широке висвітлення у ЗМІ цілої низки нових республіканських («Дебют-86», «Фонограф-89») та регіональних («Нова Каховка-86», «Донецьк-87») фестивалів. Слід зазначити молодіжну спеціалізацію більшості з цих рок-форумів, про що свідчать, зокрема, такі їх назви як «Рок-діалог» та «Молодіжне перехрестя» (Київ, 1987 рік).

Значним стимулом у поширенні українського рок-контенту були також численні фестивалі, здебільшого регіонального рівня, які теж необхідно тут згадати. Це – «Червона рута» (Чернівці, 1989; це був рік народження українського професійного року), «Оберіг» (Луцьк, 1989), «Тарас Бульба» (Дубно, 1991), українсько-польський фестиваль «Зупинка Woodstock» (пол. *Przystanek Woodstock*, м.Костшин-над-Одрою, 1995).

Процес стабілізації та остаточної легалізації української рок-музики отримав тоді дієвий характер завдяки відображенню у періодичній пресі та ЗМІ. «Саме тоді український андеграунд продемонстрував на національному телебаченні свій оригінальний і самобутній доробок. Супроти музичній залежності української естради від російської масової культури та офіційних приписів, рок-команди та окремі виконавці, такі, як: *Брати Гадюкіни*, Віка Врадій, *Воплі Відоплясова*, *Кому вниз*, *Плач Єремії*, *Вій*, *Мертвий півень*, *Сестри Тельнюк*, Віктор Морозов і *Четвертий кут*, Олек-

сандр Тищенко і *Зимовий сад*, Марія Бурмака, Едуард Драч Олександр Смик, Сергій Шишкін та ін., у короткий термін спромоглися подолати «комплекс меншовартості» і дуже швидко стали справді популярними українськими артистами» (Шерстюк, 2016: 33). Це був етап, який можна визначити як етап самоідентифікації української рок-культури, виходу її з андеграунду на широкий простір визнання, в тому числі, і за кордоном.

У сукупності все це було симптомами виходу української рок-музики на світову арену, що в контексті теми даної статті означає четвертий самоідентифікаційний етап її розвитку, який охоплює кінець 1980-х – 1990-ті роки і триває в основних своїх рисах до сьогодні. У ході подальшого стильового становлення український рок збагачується новими тенденціями, носіями яких виступають сучасні талановиті рок-групи та солісти-рокери («Скрябін», «Океан Ельзи», “Green Grey”, «Гайдамаки», «Козельський асесор», «Табула раса», “5’nizza”, «Жадан і собаки», «Esthetic Education», «Бумбокс», «Піанобой», “The Hardkiss”, «Біла Вежа», «Веремій», «Антуміла», “Mnishek”, “Kalush”). Взірцями для них здебільшого слугують найновіші західні зразки, відтворювані на національному українському ґрунті – музичному та мовленнєвому.

Зокрема, гурт «Бумбокс» (Київ, рік заснування 2004, вокаліст-фронтмен *Андрій Хливнюк*) відштовхується від моделі *фанк-року*, що зближує його вокально-інструментальний саунд з естрадно-танцювальним джазом. Львівська група «Один в каное» (заснована 2010 року, солістка *Ірина Швайдак*) дотримується стилістики *інді-року*. Ще одна з відомих сучасних рок-команд – “*Royal Corvus*” (Харків, рік заснування 2005, вокалістка-фронтменша *Аліна Горностаєва*) сповідує класичні моделі, проміжні між *хард-роком* та *мелодік-роком*, що робить її творчість особливо популярною серед слухачів середнього віку. Рок-гурт “*Epolets*” (Одеса, рік заснування 2013, вокаліст-фронтмен *Павло Варениця*) відрізняється мікшуванням вихідних рок-моделей, серед яких виділяється як провідні *альтернатив-рок* та *денс-рок*. Наразі виникає своєрідна стильова ретроспекція на кшталт класичного рок-н-ролу 1950-х років, осучаснена за рахунок електронних саундів та впливів музики іммерсивного напрямку, навіть з елементами сценічної репрезентативності, де важливу роль відіграє зовнішня атрибутика – костюми та зовнішній вигляд, поведінка, сценічний рух виконавців, які стають персонажами рок-театру, в якому кожен з них має своє постійне або змінне амплуа.

Суттєво зазначити, що український національний егрегор (“*egregor*” – букв. – «дух-охоронець») в галузі рок-музики стає своєрідним симбіозом рок-н-рольних витоків з самотньою культурною матрицею, що відображує прагнення передової молоді до залучення у світову атмосферу «рокізації», яка охоплює, починаючи приблизно з початку 1990-х років, всі пласти світової музичної культури, виступаючи в якості символу її осучаснення. Мова йде і про академічний пласт, що відображено в жанрах рок-опери та рок-симфонії, та фольклорний пласт, який в оновленому варіанті постає як *фолк-рок*. Вводячи термін «рокізація», ми керуємось його джазовим аналогом – «оджазування» або «джазінгу». Характеризуючи цей феномен, О. Воропаєва розглядає його як форму взаємодії академічного та «третього» пластів у джазі (О. Воропаєва, 2009: 3), підкреслюючи при цьому, що впливи джазу на класику не обмежувались джазінгом, а мали більш глибокий зміст, ніж просту сукупність прийомів джазової стилістики, застосовану до академічного твору.

Цим джазінг суттєво відрізняється від «рокізації» або «рокінгу», який у музиці межі ХХ–ХХІ століть набув значення пріоритетної стилістичної настанови, що відповідає такому узагальненому поняттю масового вжитку, як «сучасна музика». Рок, який багато в чому засновується на нейролінгвістичному програмуванні (NLP), діє безпосередньо на слухачське сприйняття, підключаючи слухачів до самого процесу інтонування. Слухачі-іммерсанти (англ. “*immersive*” – «занурення») відчують себе причетними до музичної дії, яку розігрують рок-гурти. Це – саме дія, заснована на піснях певної ідейно-образної тематики, для якої в рок-музиці фактично не існує обмежень.

Інтуїтивно та свідомо українські рок-колективи сповідують одну чи декілька з трьох ідейно-естетичних установок, хоча, як вже відзначалося, в цілому тяжіють до стилістики естрадного року. Першу з них ми позначаємо як радикально-традиційну (мова йде про беззаперечне наслідування найепатажніших західних рок-груп). До неї відносяться такі харківські групи різних років як «Ідоли», «Назавжди», «КПП», «Різні люди», «Казма-казма», перші київські та львівські групи – «Березень», «Еней», «Червоні дияволята», «Колезький асесор», «Криголам», “*Green Grey*”, «Брати Гадюкіни».

Друга група визначається нами як лірико-мелодійна (всі прояви мелодик-року переважно з любовно-ліричною та патріотичною тематикою пісень). До неї можна віднести такі найвідоміші гурти як «Океан Ельзи» та «Один в каное» (Львів),

«Плач Єремії» (Київ), «Друга ріка» (Житомир), “*Vivienne Mort*”, «*Антуміла*» (Київ), «С.К.А.Й.» (Тернопіль).

Третя група ми класифікуємо як авангардно-експериментальну. Вона відрізняється включенням до рок-саунду нетрадиційних засобів звуковидобування в дусі конкретної музики, музики тембрів та інших сонорних новацій у сфері академічного пласта. Сюди ж треба віднести і широке залучення народного інструментарію, що особливо показовим є для гуртів, орієнтованих на модель фолк-року. Це – трембіти, цимбали, сопілки, бубни, кобзи, бандури, колісні ліри тощо, у цілому весь спектр українських народних інструментів, охарактеризованих у свій час Г.Хоткевичем в його монографії «Музичні інструменти українського народу» (Хоткевич, Музичні). Нам відомі випадки, коли українські рок-гурти самі розробляли та замовляли майстрам-виробникам народні інструменти, які вже майже не зустрічаються у повсякденній музичній практиці. Іноді зразки таких інструментів музиканти виготовляли власноруч. Мається на увазі харківський *фолк і кантри гурт «Ательє Драбина»*, музиканти якого для своїх потреб виготовляли такі інструменти, як байрам (великий барабан), бугаї, та навіть ліру. До третьої з виділених нами груп відносяться такі популярні гурти як «*Воплі Відоплясова*» (до речі, її фронтмен Олег Скрипка поруч з фольклорними інструментами використовує у своїх виступах акордеон, баян саксофон, гітару, а його колеги – повний набір академічної та неакадемічної перкусії), «*Гайдамаки*» (її фронтмен Олександр Ярмола та його колеги в акомпанементах пісень використовують інструменти різного походження – народні сопілку, «козу», цимбали, дрімбу; академічні – мандоліну, флюгельгорн, трубу, тромбон.

Висновки. Основним дослідницьким завданням у даній статті була характеристика витоків та етапів становлення української рок-музики. Задіяний нами фактологічний матеріал та власні спостереження дають підстави вбачати наступне:

Доведено, що в якості витоків українська рок-музика базувалася на світовому досвіді різнонаціонального походження (в основному американського та британського). Знайомство з ним і виконавське освоєння його зразків склало перший підготовчий етап становлення українського року, який охоплює 1960-ті роки минулого століття. Освоєння цього пласту складає основу музичної лексики українських рок-гуртів другого, легалізаційного або філармонічного етапу, який охоплює кінець 1960-х – початок 1970-х років.

Важливою генетичною складовою українського року була і залишається народна творчість у сукупності її вокальних та інструментальних жанрів. При цьому, специфічною рисою української рок-стилістики в єдності її вокальної та інструментальної сторін слід вважати загальну тенденцію до її естрадизації. Саме остання сприяла виходу українського року з декількох станів перебування в андеграунді, що в решті було унаочнено у стабілізаційному періоді, який розпочався від кінця 1980-х років і продовжує функціонувати до сьогодні.

Зазначено, що з плином часу в Україні суттєво змінилося саме ставлення до рок-музики, яка набула статусу сучасної та офіційно визнаної в цьому плані. Цю тенденцію в даній статті охарактеризовано як «рокізацію» у сфері музичної мас-культури в її розповсюдженні на поп-музику та навіть відроджуваний фольклор. Мова йде про рок-версії відомих естрадних та народних пісень, які завдяки цьому отримують нове життя і набувають актуальності серед масової аудиторії різного вікового складу. Характерною рисою подібних

аранжувань стає поєднання електронних саундів року з живим вокалом та акустичними інструментами, в тому числі, національного походження. У сукупності подібні аранжування, доповнені за рахунок сценічної репрезентативності виконавських програм, стають своєрідною візитною картою нашої держави, сприяють зростанню її престижу на міжнародній арені, підвалини чого були закладені легендарним «Щедриком» М. Леонтовича та «Червоною рудою» В. Івасюка.

Підкреслено, що український рок на сучасному етапі його функціонування не є стилістично однорідним. В цілому, українські рокери сповідують одну з трьох ідейно-естетичних установок, які в даній статті класифікуються як радикально-традиційна, лірико-мелодійна, авангардно-експериментальна.

У статті наведено назви найвідоміших українських рок-гуртів, які працюють в межах кожної з цих установок. Зразки їхньої творчості у більш розгорнутому аналітичному ракурсі становлять перспективу подальших досліджень заявленої в даній статті теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев С. Композиційні моделі класичного року (на прикладі творчості групи The Doors) : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2014. 16 с.
2. Вавшко І. Музична поетика рок-балади : дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. 17.00.03. «Музичне мистецтво». Київ, 2019. 213 с.
3. Васильєва Л. Рок-музика як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття : монографія. Миколаїв : Ліон, 2016. 284 с.
4. Воропаєва О. Джазінг як форма взаємодії академічного та третього пластів у джазі : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2009. 19 с.
5. Свтушенко О. Україна in ROCK. Статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2011. 240 с. Серія «De profundis».
6. Комлікова А. Українська рок-опера: традиції та аспекти розвитку: дис. ... канд. мистецтвозн.: спец.17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2016. 183 с.
7. Коротков С. История современной музыки: курс лекций. Харьков: LAVstudio, 1996. 281 с.
8. Ліва Н. Рок-культура як явище романтичної традиції : автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2012. 16 с.
9. Лошков Ю. Рок-музика в сучасній культурі Харкова. *Культура України*. 2015. Вип. 50. С. 15–25.
10. Лошков Ю. Рок-музика в Україні: ознаки періодизації. *Аркадія*. 2015. № 1 (42). С. 14–18.
11. Овсянніков В. Український поп-рок у контексті розвитку популярної музичної культури кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... мистецтвозн. : спец. 26.00.01. Київ, 2019. 16 с.
12. Окаринський В. Нарис історії західноукраїнської (галицької) рок-музики (1960-і – початок 1980-х рр.). *Україна-Європа-Світ. Серія. Історія, міжнародні відносини – Ukraine – Europe – World: міжнар. зб. наук. пр.* Тернопіль, 2010. С. 250–264.
13. Откидач В. Рок-музика і світовий художній процес: монографія. Харків : ХДАК, 2005. 294 с.
14. Откидач В. Рок-музика як соціокультурне явище: автореф. дис. ... д-ра мистецтвозн.: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури». Харків, 2008. 31 с.
15. Палкіна І. Жанроутворення у рок-мистецтві: міжвидові та внутрішньовидові взаємодії : дис. ... канд. мистецтвозн. Київ, 2017. 215 с.
16. Терентьев Д. Мелодік-рок у музиці 80-х років ХХ сторіччя : дис. канд. ... мистецтвозн. : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Київ, 2018. 21 с.
17. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу: посіб. [для муз. навч. закл. та пед. технікумів]. Харків : Держ. вид-во України, 1930. 288 с.
18. Шерстюк М. Лінгвокультурний простір української альтернативної музики (музика незалежної України); *Linguocultural Space of Ukrainian Alternative Music (Music of Independent Ukraine); «Lingvo-kulturní prostor ukrajinské alternativní hudby (hudba nezávislé Ukrajiny)»*. Univerzita Karlova v Praze. Diplomová práce. Praha, 2016. 94 с.
19. Davis S. Hammer of the Gods: The Led Zeppelin saga. USA: Penguin, 2001. 400 p.

20. Dister A. Culture rock. Milan, 1996. 63 p.
 21. Leduc J.-M. Le Rock de A à Z. Paris: Editions Albin Michel, 1999. 795 p.

REFERENCES

1. Andrieiev, Ye. (2014). *Kompozytsiini modeli klasychnoho roku (na prykladi tvorchoosti hrupy The Doors)* [Compositional models of classic rock (on the example of the group's creativity)]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kharkiv. 16 s. [in Ukrainian].
2. Vavshko, I. (2019). *Muzychna poetyka rok-balady* [Musical poetics of rock ballads]: dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 17.00.03. «Muzychne mystetstvo». Kyiv, 2019. 213 s. [in Ukrainian].
3. Vasyliieva, L. (2016). *Rok-muzyka yak faktor rozvytku kultury druhoi polovyny XX stolittia* [Rock music as a factor in the development of the culture of the second half of the 20th century]: monohrafiia. Mykolaiv: Ilion. 284 s. [in Ukrainian].
4. Voropaieva, O. (2009). *Dzhazzinh yak forma vzaiemodii akademichnoho ta tretoho plastiv u dzhazi* [Jazzing as a form of interaction between academic and third layers in jazz]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kharkiv, 2009. 19 s. [in Ukrainian].
5. Yevtushenko, O. (2011). *Ukraina in ROCK. Statti ta eseji* [Ukraine in ROCK. Articles and essays.]. Kyiv : Hrani-T. 240 s. Serii «De profundis». [in Ukrainian].
6. Komlikova, A. (2016). *Ukrainska rok-opera : tradytsii ta aspekty rozvytku* [Ukrainian rock opera: traditions and aspects of development]: dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kyiv. 183 s. [in Ukrainian].
7. Korotkov, S. (1996). *Ystoria sovremennoi muzyky* [History of modern music.]: kurs lektsyi. Kharkov : LAVstudio, 1996. 281 s. [in Ukrainian].
8. Liva, N. (2012). *Rok-kultura yak yavyshe romantychnoi tradytsii* [Rock culture as a phenomenon of the romantic tradition]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvozn. : spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury». Kyiv. 16 s. [in Ukrainian].
9. Loshkov, Yu. (2015). *Rok-muzyka v suchasni kulturi Kharkova* [Rock music in the modern culture of Kharkiv]. *Kultura Ukrainy*. Vyp. 50. Pp. 15–25. [in Ukrainian].
10. Loshkov, Yu. (2015). *Rok-muzyka v Ukraini : oznaky periodyzatsii* [Rock music in Ukraine: signs of periodization]. *Arkadiia*. № 1 (42). Pp. 14–18. [in Ukrainian].
11. Ovsianikov, V. (2019). *Ukrainskyi pop-rok u konteksti rozvytku populiarnoi muzychnoi kultury kintsia XX – pochatku XXI stolittia* [Ukrainian pop-rock in the context of the development of popular music culture of the late XX – early XXI centuries]: avtoref. dys. ... mystetstvozn. : spets. 26.00.01. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian].
12. Okarynskyi, V. (2010). *Narys istorii zakhidnoukrainskoi (Halyskoi) rok-muzyky (1960-i – pochatok 1980-kh rr.)* [Essay on the history of Western Ukrainian (Galician) rock music (1960 – early 1980)]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Serii. Istorii, mizhnarodni vidnosyny – Ukraine – Europe – World : mizhnar. zb. nauk. pr.* Ternopil. Pp. 250–264. [in Ukrainian].
13. Otkydach, V. (2005). *Rok-muzyka i svitovyi khudozhnii protses* : monohrafiia [Rock music and the world artistic process]. Kharkiv : KhDAK. 294 s. [in Ukrainian].
14. Otkydach, V. (2008). *Rok-muzyka yak sotsiokulturne yavyshe* [Rock music as a socio-cultural phenomenon]: avtoref. dys. ... d-ra mystetstvozn. : spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury». Kharkiv. 31 s. [in Ukrainian].
15. Palkina, I. (2017). *Zhanroutvorennia u rok-mystetstvi: mizhvydovi ta vnutrishnovydovi vzaiemodii* [Genre formation in rock art : interspecies and intraspecies interactions]: dys. ... kand. mystetstvozn. Kyiv. 215 s. [in Ukrainian].
16. Terentiev, D. (2018). *Melodik-rok u muzytsi 80-kh rokiv XX storichchia* [Melodic rock in the music of the 80s of the 20th century]: dys. kand. ... mystetstvozn. : spets. 17.00.03 «Muzychne mystetstvo». Kyiv. 21 s. [in Ukrainian].
17. Khotkevych, H. (1930). *Muzychni instrumenty ukrainskoho narodu* [Musical Instruments of the Ukrainian People.]: posib. [dlia muz. navch. zakl. ta ped. tekhnikumiv]. Kharkiv : Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1930. 288 s. [in Ukrainian].
18. Sherstiuk, M. (2016). *Linhvokulturnyi prostir ukrainskoi alternatyvnoi muzyky (muzyka nezaleznoi Ukrainy); Lingvokulturny Space of Ukrainian Alternative Music (Music of Independent Ukraine); «Lingvo-kulturní prostor ukrajinské alternativní hudby (hudba nezávislé Ukrajiny)»*. Univerzita Karlova v Praze. Diplomová práce. Praha. 94 s. [in Ukrainian].
19. Davis, S. (2001). *Hammer of the Gods : The Led Zeppelin saga*. USA : Penguin.
20. Dister, A. (1996). *Culture rock*. Milan.
21. Leduc, J.-M. (1999). *Le Rock de A à Z*. [Rock from A to Z.] Paris : Editions Albin Michel. [in French]

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2'42:340.113

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-19>

Наталія ЛИСЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-8821-4836

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *lysetska.nataliya@vnu.edu.ua*

Данило БОЖИК,

orcid.org/0009-0008-3970-3519

студент I курсу магістратури факультету іноземної філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *danylobozhyk@gmail.com*

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ КІНОДИСКУРСІ

У статті досліджено вербальні засоби вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі, зокрема на прикладі сучасного серіалу «Glauben», сценарій до якого написаний відомим німецьким юристом та письменником Фердинандом фон Ширахом. Виокремлено основні ознаки вербальних засобів у кіномистецтві, що набуває все більшої популярності як серед пересічного поціновувача, так і серед науковців; здійснено дослідження функцій вербальних засобів у кінодискурсі й проаналізовано їх вплив на сприйняття інформації глядачем, можливу реакцію, викликану вибором певного вербального засобу.

У фокусі дослідження перебуває аналіз лексичних одиниць, термінологічних виразів і мовних стратегій, використаних у серіалі для передачі юридичного контексту та специфічних понять, пов'язаних зі справою й правовим процесом.

Дослідження вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінопросторі є важливим завданням для розуміння взаємодії між мовою в кіно та сприйняттям глядачами. Використання відповідних вербальних засобів дає змогу створювати художні образи та передавати комплексну інформацію про правоохоронні органи, їхню діяльність і взаємодію зі злочинцями.

Установлено, що один із найбільш поширених вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі – це застосування спеціалізованої термінології, пов'язаної з правоохоронними органами, судовими процедурами й поняттями кримінального права. Ці терміни дають змогу створювати реалістичну атмосферу та передавати точну інформацію про юридичний контекст, у якому розгортаються події.

За допомогою специфічної лексики, термінології й мовних стратегій серіал “Glauben” досягає точності в інтенціях стосовно зображення правдоподібних сцен та передає юридичний контекст, забезпечуючи реалістичну атмосферу в юридичних ситуаціях. Аналіз засвідчує, що використання вербальних засобів сприяє ефективній комунікації юридичних понять і процедур між персонажами й глядачами.

Ключові слова: дискурс, вербальні засоби, кіно, юридична тематика, кримінальний жанр.

Nataliia LYSETSKA,

orcid.org/0000-0001-8821-4836

PhD (Doctor of Philosophy in Philology), Associate Professor;

Associate Professor at the Department of German Philologie

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) *lysetska.nataliya@vnu.edu.ua*

Danylo BOZHYK,

orcid.org/0009-0008-3970-3519

Student at the 1st year of the master's degree at the Faculty of Foreign Philology

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) *danylobozhyk@gmail.com*

VERBAL MEANS OF EXPRESSING LEGAL THEMES IN GERMAN-LANGUAGE CRIME FILM DISCOURSE

The article examines the verbal means of expressing legal themes in German-language crime film discourse, in particular using the example of the current TV series "Glauben", the script for which was written by the famous German lawyer and writer Ferdinand von Schirach. The main features of verbal means in film art which is gaining more and more popularity, both among regular audience and scholars, are highlighted; the functions of verbal means in film discourse were studied and the influence of these means on the viewer's perception of information and possible reactions caused by the choice of a particular verbal means were analysed.

The focus of the study lies on the analysis of lexical units, terminological expressions and language strategies used in the series to convey the legal context and specific concepts related to the case and the legal process.

The study of the verbal means of expressing legal themes in German-language crime films is an important task for understanding the interaction between language in the film and audience perception. The use of appropriate verbal means helps to create artistic images and convey complex information about law enforcement agencies, their activities and interaction with criminals.

It has been established that one of the most common verbal means of expressing legal themes in German-language crime film discourse is the use of specialised terminology related to law enforcement agencies, court procedures and criminal concepts. These expressions help create a realistic atmosphere and convey accurate information about the legal context in which the events unfold.

By using specific vocabulary, terminology and language strategies, the "Glauben" series achieves accuracy in its intentions to depict plausible scenes and conveys the legal context, providing a realistic atmosphere in legal situations. The analysis shows that the use of verbal means contributes to the effective communication of legal concepts and procedures between the characters and the audience.

Key words: *discourse, verbal means, cinema, legal topics, criminal genre.*

Постановка проблеми. У німецькомовному кінопросторі кримінальний дискурс посідає важливе місце та зазвичай спрямовує фокус дослідження на правоохоронних органах, їхній діяльності й взаємодії зі злочинцями. При цьому застосування відповідних вербальних засобів є невід'ємною складовою частиною кримінального жанру та важливим елементом побудови художнього образу. Проте поза увагою дослідників залишається те, які саме вербальні засоби використовуються в кінопродукції для відображення юридичної тематики, як вони взаємодіють між собою і як впливають на формування сприйняття глядачем. Отже, існує потреба вивчення вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі, їх взаємозв'язку та впливу на рецепцію глядачами. Аналіз основних вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі дасть змогу розкрити їхню функціональну роль у побудові художнього образу й передачі інформації про юридичні питання. Також це дослідження дасть змогу проаналізувати, які саме вербальні засоби найчастіше використовуються у фільмах на юридичну тематику і які з них є особливо ефективними в передачі певних концепцій та ідей. Крім того, вивчення взаємодії різних вербальних засобів у кінопродукції дасть змогу зрозуміти, як вони впливають на розуміння й оцінку правової системи та процесів, котрі зображуються у фільмах. Отже, аналіз основних вербальних засобів вираження юридич-

ної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі є важливим кроком у дослідженні впливу кінопродукції на формування світогляду глядачів щодо правових питань і процесів.

Аналіз досліджень. Дослідження щодо використання вербальних засобів вираження юридичної тематики в кінопродукції є актуальною проблемою, яку розглядало багато науковців із різних країн.

Одним із піонерів у вивченні юридичної тематики в кінопродукції є професорка медієвістики та американського кіно Керол Кловер. У своїй роботі "Law and the order of popular culture" вона аналізує взаємозв'язок між юридичною системою й кінопродукцією, зокрема використання різних юридичних тем і концепцій у фільмах. Також учена стверджує, що кінопродукція впливає на сприйняття та розуміння глядачами правової системи, та наводить приклади з відомих фільмів (Clover, 1998).

Цю тему також досліджують такі відомі науковці, як Анна Вагнер і Річард В. Шервін. У своїй роботі "Law, Culture and Visual Studies" вони аналізують використання візуальних засобів у кінопродукції для вираження правових концепцій та ідей (Wagner, Sherwin, 2008: 15). Вони вважають, що візуальні засоби є важливими для передачі складних ідей і емоцій, пов'язаних із юридичною тематикою.

Український науковець Ю. Рудик у статті «Особливості перекладу юридичної термінології у кінематографічному дискурсі» аналізує застосування термінології в кінопродукції з юридичною тематикою. Він стверджує, що використання юридичної термінології у фільмах відрізняється

від термінології, яка застосовується в документах і законах. Дослідник наводить приклади фільмів, де вживання термінології не завжди відповідає стандартам правової системи, але водночас відображає менталітет та культуру країни, де створювалася кінопродукція (Рудик, 2016: 50).

Окрім того, науковці здійснювали дослідження впливу кінопродукції на громадську думку та правову культуру. У своїй роботі “Law, Cinema, and Ideology: Hollywood Legal Films of the 1950s” Девід Рей Пепке досліджує вплив кінопродукції на сприйняття глядачами юридичної системи і її представників. Він стверджує, що кінопродукція може впливати на уявлення глядачів про правосуддя й правову систему, формувати їхнє ставлення до суддів, адвокатів та інших представників юридичної системи (Parke, 2001).

Потрібно пригадати студії українських філологів і лінгвістів у площині не лише вербальних та невербальних, але й паравербальних засобів. У своїй роботі С. Застровська виявляє й інтерпретує вербалізовані парамовні та немовні засоби комунікації й визначає їх внесок у процес спілкування (Застровська, 2011). Інша науковиця, О. Чайковська, розглядає взаємодію всіх трьох засобів у контексті кінодискурсу на прикладі телевізійних новин (Чайковська, 2020).

Отже, аналіз основних досліджень у цій сфері дає змогу зрозуміти, що використання вербальних засобів вираження юридичної тематики в кінопродукції є важливою та актуальною темою для дослідження. Науковці по-різному розглядали цю проблему, аналізуючи застосування різних юридичних тем, концепцій і термінології у фільмах, а також вплив кінопродукції на сприйняття та розуміння глядачами правової системи.

Мета статті – висвітлення основних рис вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі.

Для досягнення поставленої цілі потрібно виконати такі завдання:

- провести аналіз лексичних одиниць, які використовуються в серіалі для передачі юридичного контексту;
- виявити специфічну юридичну термінологію, фахову лексику і їх вплив на створення атмосфери юридичних ситуацій;
- проаналізувати ефективність комунікації юридичних понять та процедур між персонажами й глядачами.

Виклад основного матеріалу. Робота з кінодискурсом, зокрема з кримінальним кінодискурсом, є активним об’єктом досліджень у галузі фільмових студій, медіадосліджень і літературоз-

навства. Кінодискурс розглядається як сукупність мовленнєвих практик, що створюються в кіно, включаючи діалоги, репліки, монологи, назви фільмів, субтитри й інші вербальні елементи.

Згідно з Яніною Вільдфейер, мовознавицею та дослідницею, використання мови у фільмах, кінодискурс можна визначити як «сукупність способів вираження й сприйняття зображальних медіа в усіх їхніх аспектах і функціях» (Wildfeuer, 2014: 7). Вона підкреслює важливість розгляду вербальних засобів у фільмах, таких як діалоги, котрі впливають на сприйняття та розуміння кіно.

У контексті кінодискурсу кримінальна тематика розкриває репрезентацію правових питань, злочинності, судових процесів й інших аспектів кримінального світу у фільмах. У цій сфері аналізуємо, як правові концепти, процедури, етика й моральні питання втілюються в кінематографічних творах.

Деякі важливі концепти, що досліджуються в цій сфері, включають роль правосуддя, поняття справедливості, етичні дилеми юридичних процесів, стереотипи про криміналістів, адвокатів та суддів, взаємодію правових осіб і т. ін.

Німецькомовний кінодискурс ставить під сумнів ефективність та справедливість правової системи. Часто відображаються випадки недоліків, корупції й несправедливого поводження з підсудними або неправильного вирішення судових справ. У фільмах розкриваються проблеми репрезентації насильства та правосуддя, а також етнічні й соціокультурні аспекти (Maierhofer, 2022: 112).

Німецькомовні кінокартини акцентують увагу на правосудді та представленні судових процесів. Вони відображають реалістичні аспекти судової системи, включаючи судові засідання, розгляд справ і взаємодію між суддею, прокурором, адвокатами та свідками. Це дає змогу аудиторії краще розуміти процеси правосуддя й ролі різних учасників. Окремі роботи включають такі теми, як права людини, соціальна справедливість, імміграційна політика (Conter, 2010: 14).

Серіал “Glauben” Фердінанда фон Шираха має важливе значення для проведення досліджень у сфері вербальних засобів кінодискурсу. Цей твір привертає увагу науковців, оскільки не лише являє собою художню цінність, а й відзначається своєрідними мовними стратегіями, що застосовуються для конструювання його повісті. Із метою аналізу ролі мови в кіно, включаючи розповідні техніки, що характеризують персонажів, діалогові взаємодії й структурні аспекти сюжету, серіал “Glauben” пропонує вартісний потенціал для розуміння та пояснення різних вербальних аспектів.

Передусім, серіал збагачує дослідження кінодискурсу завдяки своєрідному підходу до вербалізації дійових осіб і ситуацій. Автор серіалу ретельно працює над розвитком глибинного характеру кожного персонажа за допомогою унікального мовного стилю, синтаксичних особливостей та лексичного апарату, детально вимальовуючи мовні ситуації юридичної сфери, які якнайкраще відображають реальність (наприклад головний прокурор, який товаришує з адвокатом і водночас мусить виступати на іншій стороні в суді). Завдяки такому прийому діалоги між цими героями збагачуються, крім юридичної лексики, особистими коментарями. Це сприяє багатогранності мовлення персонажів і дає змогу дослідникам аналізувати вплив цих вербальних характеристик на формування їх ідентичності в контексті сюжету.

Подальша важлива складова частина дослідження цього твору кіноіндустрії полягає у вивченні лексичного й стилістичного різноманіття, яке застосовується для побудови діалогів і монологів у серіалі. Зокрема, головний герой неодноразово перетинається з представниками кримінального світу та проводить зустріч із головою китайської мафії. Завдяки цьому дослідники можуть аналізувати використання різних мовних засобів для передачі емоційного стану персонажів, виявляти їх роль у відтворенні соціокультурного контексту й розкривати мовну креативність сценаристів.

Крім того, серіал "Glauben" Фердінанда фон Шираха стимулює дослідження структурних особливостей кінодискурсу, як-от розгляд монтажних технік та риторичних засобів, що застосовуються для побудови сюжету й емоційного наповнення. Аналіз цих аспектів дає змогу розкрити творчу стратегію режисера та з'ясувати, як використання вербальних засобів впливає на сприйняття глядачів і їхню емоційну віддачу.

Погляд на наративні засоби, такі як вибір перспективи, голос оповідача й застосування монтажу, може розкрити роль мови у створенні певної атмосфери, передачі емоцій і створенні ефекту суспільного впливу. Вивчення вербальних засобів у діалогових сценах серіалу "Glauben" може сприяти розумінню того, як персонажі взаємодіють мовою, а також яким чином комунікативні стратегії відображають їхні психологічні стани, соціальні статуси та цілі.

У серіалі наявні різноманітні діалоги, що відображають юридичну тематику й слугують гарним матеріалом для дослідження. Уже під час перегляду перших серій, зосереджуємо увагу

на розмові між двома персонажами – юристом, головним героєм на ім'я Шлезінгер та жінкою, обвинуваченою в скоєнні тяжкого злочину – убивстві власного чоловіка.

Шлезінгер: *Schlesinger, Rechtsanwalt. Ich soll Sie verteidigen. (Шлезінгер, правознахисник. Я буду вас захищати).*

Обвинувачена: *Ich hab meinen Mann nicht umgebracht. (Я не вбивала свого чоловіка).*

Шлезінгер: *Es ist nicht entscheidend. (Це не має значення).*

Обвинувачена: *Kann ich nach Hause? (Я можу повернутися додому?).*

Шлезінгер: *Ich glaube, nicht. Der Ermittlungsrichter hat den Haftbefehl gegen Sie erlassen. Deshalb wurden Sie festgenommen. (Я гадаю, ні. Слідчий суддя видав ордер на ваш арешт. Саме тому вас заарештували).*

(URL: <https://www.imdb.com/title/tt9357314/>).

Адвокат пояснює своєму клієнту, що його заарештували на підставі ордеру на арешт, виданого слідчим суддею. Згодом він повідомляє, що суддя прочитає обвинуваченому ордер на арешт і запитає, чи має він щось сказати з цього приводу. І якщо обвинувачений не зможе негайно спростувати звинувачення, його залишать під вартою.

У цьому діалозі вербальні засоби юридичної тематики використовуються для передачі юридичного контексту, специфічних понять і процедур, пов'язаних зі справою та правовим процесом. Вони дають змогу учасникам діалогу точно й чітко спілкуватися щодо юридичних питань та розуміти один одного в рамках цього контексту. Зокрема, діалог ілюструє насичення аналізованого тексту специфічною лексикою, термінами щодо судової процедури:

- "verteidigen" (захищати) – адвокат оголошує свою мету й обов'язок щодо захисту клієнта;
- "Haftbefehl" (ордер на арешт) – назва документа, виданого суддею;
- "Ermittlungsrichter" (слідчий суддя) – згадується посада судді, який видав ордер на арешт;
- вартими уваги також є запитання та відповіді між персонажами. "Kann ich nach Hause?" (Я можу повернутися додому?) – обвинувачена ставить доволі наївне запитання про можливість повернутися додому, що свідчить про стан шоку в підозрюваної, сценаристи могли навмисно додати цю репліку для кращого розкриття героїні;
- "Ich glaube, nicht" (Я гадаю, ні) – адвокат відповідає на запитання, стримано, без здивування, указуючи, що це неможливо. Це засвідчує професіоналізм юриста.

Наступний діалог демонструє юридичні аспекти, пов'язані з арештом, захистом та процесом суду. Юрист пояснює обвинуваченій її правовий статус, указуючи на причини арешту й можливу тривалість перебування під вартою. Обвинувачена висловлює своє занепокоєння та незгоду з такою ситуацією.

Обвинувачена: *“Wie lange?”* (На який термін?)

Шлезінгер: *“Vermutlich, bis zum Prozess”* (Припускаю, до суду).

Обвинувачена: *“Das geht doch nicht”* (Це ж неможливо).

(URL: <https://www.imdb.com/title/tt9357314/>).

Вербальні засоби, пов'язані з обмеженнями й ризиками висловлювань у правовому контексті, можна виявити в наступному діалозі:

Звинувачена: *“Was soll ich sagen?”* (Що мені потрібно сказати?)

Адвокат: *«Wir kennen die Ermittlung nicht. Sobald ich die Akten habe, überlegen wir, was wir tun werden. Im Moment ist jeder Satz ein Risiko»* (Ми не знаємо результатів розслідування. Як тільки я отримаю матеріали, ми подумаємо, що робити далі. На цей момент, кожна репліка - це ризик).

Звинувачена: *“Warum?”* (Чому?)

Адвокат: *“Haben Sie bei der Polizei etwas gesagt?”* (Ви говорили щось поліції?)

Звинувачена: *“Ja. Ich habe der Polizei alles erzählt, was ich weiß”* (Так. Я розповіла поліції все, що знаю).

(URL: <https://www.imdb.com/title/tt9357314/>).

У цьому діалозі адвокат наголошує на обмеженій інформації, якою він володіє щодо розслідування, тому кожне висловлювання може бути небезпечним для підозрюваної. Звинувачена ж говорить, що вона розповіла поліції все, що знає. Цей момент є цікавим також для дослідження невербальних засобів вираження, адже спосіб, за допомогою якого Шлезінгер показує несхвалення діями клієнтки, – саме міміка.

Цей діалог відображає важливість правового представництва й рамок, із якими стикається звинувачений у процесі правової процедури. Адвокат підкреслює необхідність обговорити стратегію захисту після отримання відповідних документів, а також застерігає про ризики, пов'язані з неправильними висловлюваннями. Звинувачений підтверджує, що вже надав інформацію поліції, на

що адвокат не дає вербальної відповіді, проте його риторика цілком зрозуміла.

Висновки. На основі аналізу німецького серіалу “Glauben” Фердінанда фон Шираха можемо визначити основні риси вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі. Дослідження цих засобів виявило такі аспекти:

- У серіалі застосовано спеціальні юридичні терміни й фахову лексику, пов'язану з правовим процесом, злочином і кримінальними справами. Ці лексичні одиниці використано для точного вираження юридичних концепцій та процедур. Це дає змогу передати правильне розуміння й інтерпретацію юридичних понять і процедур у контексті сюжету та діалогів серіалу. Трапляються як дієслова й дієслівні словосполучення (*verteidigen, Haftbefehl erlassen*), так і іменники (*Rechtsanwalt, Ermittlungsrichter, Prozess*).

- Показано елементи правових норм та процедур, зокрема обвинувачення, розслідування й підготовку до судового процесу. Засоби виразності використано для передачі тонкощів правових процедур і нюансів юридичних питань.

- У ході аналізу виявлено, що в серіалі вербальні засоби уможливають розуміння правових понять та роблять юридичні ситуації більш зрозумілими для аудиторії.

Функції вербальних засобів, виявлених на прикладі серіалу “Glauben”, уключають точність передачі юридичних термінів і понять, створення реалістичної атмосфери юридичних ситуацій, передачу емоційних станів персонажів, виклик незгоди, а також попередження щодо ризиків.

Потенційні перспективи дослідження включають подальший аналіз лексичних одиниць, застосованих у серіалі, дослідження мовних стратегій адвокатів та звинувачених, вивчення впливу вербальних засобів на формування уявлень глядачів про юридичну систему. Також можемо розглядати інші німецькомовні кримінальні серіали задля порівняння вербальних засобів, використаних у них.

Загалом, дослідження вербальних засобів вираження юридичної тематики в німецькомовному кримінальному кінодискурсі розширює наше розуміння мовних особливостей, пов'язаних із правовою сферою, та сприяє подальшому розвитку мовознавчих досліджень у цій галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Застровська С. Вербалізація парамовних і немовних засобів комунікації (на матеріалі німецької мови). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2011. С. 64–69.
2. Рудик Ю. Особливості перекладу юридичної термінології у кінематографічному дискурсі. *Магістерський науковий вісник. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 24 С. 48–51.

3. Чайковська О. Взаємодія вербальних, невербальних та паравербальних засобів текстів телевізійних новин. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Серія: Філологічні науки. 2020. С. 479–481.
4. Carol J. Clover. *Law and the Order of Popular Culture*: вебсайт. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.15805> (дата звернення: 25.06.2023).
5. Conter C. *Justitiabilität und Rechtmäßigkeit*. Amsterdam: Rodopi, 2010. 14 S.
6. Maierhofer W. Reproductive Rights and Reproductive Justice in Recent German-Language Fiction and Film. *The Palgrave Handbook of Reproductive Justice and Literature*. London: Palgrave Macmillan, 2022. 112 p.
7. Papke D. *Law, Cinema, and Ideology: Hollywood Legal Films of the 1950 s*: вебсайт. URL: scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1275&context=facpub (дата звернення: 25.06.2023).
8. Prochaska D. *Glauben*: вебсайт. URL: <https://www.imdb.com/title/tt9357314/> (дата звернення: 25.06.2023).
9. Wagner A. Sherwin R. *Law, Culture and Visual Studies*. New York: Springer, 2014. 15 p.
10. Wildfeuer J. *Film Discourse Interpretation*. New York: Routledge, 2014. 7 p.

REFERENCES

1. Zastrows'ka, S. (2011). Verbalizatsiia paramovnykh i nemovnykh zasobiv komunikatsii (na materialy nimets'koi movy). [Verbalisation of paralanguage and non-linguistic means of communication (based on German)] *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 64–69 [in Ukrainian].
2. Rudyk, Yu. (2016). Osoblyvosti perekladu iurydychnoi terminolohii u kinematohrafichnomu dyskursi. [Peculiarities of translating legal terminology in cinematic discourse] *Mahisters'kyj naukovyj visnyk. Serii: Filolohiia*. 24, 48–51 [in Ukrainian].
3. Chajkovs'ka, O. (2020). Vzaiemodiia verbal'nykh, neverbal'nykh ta paraverbal'nykh zasobiv tekstiv televizijnykh novyn. [Interaction of verbal, non-verbal and paraverbal means of TV news texts] *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut imeni Ihoria Sikors'koho»*. Serii: Filolohichni nauky, 479–481 [in Ukrainian].
4. Carol, J. Clover. *Law and the Order of Popular Culture*: website. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.15805> (дата звернення: 25.06.2023).
5. Conter, C. (2010). *Justitiabilität und Rechtmäßigkeit*. Amsterdam: Rodopi, 14 S. [in German].
6. Maierhofer, W. (2022). Reproductive Rights and Reproductive Justice in Recent German-Language Fiction and Film. *The Palgrave Handbook of Reproductive Justice and Literature*. London: Palgrave Macmillan, 112 p.
7. Papke D. *Law, Cinema, and Ideology: Hollywood Legal Films of the 1950 s*: website. URL: scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1275&context=facpub (дата звернення: 25.06.2023).
8. Prochaska, D. *Glauben*: website. URL: <https://www.imdb.com/title/tt9357314/> (дата звернення: 25.06.2023).
9. Wagner, A. Sherwin, R. (2014). *Law, Culture and Visual Studies*. New York: Springer, 15 p.
10. Wildfeuer, J. (2014). *Film Discourse Interpretation*. New York: Routledge. 7 p.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-20>

Валентина МИРОНЮК,
orcid.org/0000-0002-7746-0959
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії і методики журналістської творчості
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) miron7677@gmail.com

Іванна САРКІСОВА,
orcid.org/0000-0002-0023-9383
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) ivanka06k@ukr.net

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПИСЬМЕННОЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

Метою статті є дослідження на матеріалі української та зарубіжної літератури особливостей функційно-семантичної організації письменницького епістолярію.

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки є літературно-історичний, історико-культурний, а також метод типологічного узагальнення.

Об'єктом дослідження є спроба аналізу письменницького листа як складного і багатфункціонального семантичного феномену, простеженого у розвитку його традицій в літературі від її початків й до епістолярію ХХ ст.

Предметом дослідження виступає сукупність тематичних пріоритетів та поетикальних прийомів художньої організації письменницького епістолярного дискурсу, його літературних різновидів, тематичного розмаїття та жанрового діапазону письменницьких кореспонденцій, їхнього зв'язку із попередніми епістолярно-письменницькими традиціями.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в розвідці схарактеризовано основні модули семантичної організації письменницького епістолярію, простежено його національну специфіку та головні закономірності його художнього дискурсу.

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що специфіку функційно-семантичної організації письменницького епістолярію, крім власне жанрової приналежності, визначає сукупність таких взаємозв'язаних семантичних ознак:

1) характер тематичної спрямованості письменницького епістолярного тексту (літературно-біографічний, автобіографічний, теоретико-літературний, культурно-історичний тематичні модули);

2) форма комунікативної стратегії письменницького епістолярного тексту, елементами якої виступають: образ автора, образ читача (адресата), літературно-стильова організація (з настановою на естетизацію викладеного матеріалу);

3) принципи композиційної організації письменницького епістолярного тексту з виділенням трьох обов'язкових складових елементів – вступу (прескрипту), основної та заключної частини (клаузули);

4) своєрідність мовленнєвого оформлення письменницького епістолярного тексту (концентрованість його словесного обсягу, його специфічна комунікативно-діалогічна спрямованість, особливості його мовленнєвої інтонації).

Ключові слова: листування, публіцистичний письменницький епістолярій, тематичний модус, комунікативна стратегія, композиційна організація, мовленнєве оформлення.

Valentyna MYRONIUK,

orcid.org/0000-0002-7746-0959

Candidate of Philology, Associate Professor;

Head of the Department of Theory and Methods of Journalistic Creativity

Academician S. Demianchuk International University of Economics and Humanities

(Rivne, Ukraine) miron7677@gmail.com

Ivanna SARKISOVA,

orcid.org/0000-0002-0023-9383

Candidate of Philology,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Academician S. Demianchuk International University of Economics and Humanities

(Rivne, Ukraine) ivanka06k@ukr.net

THE SPECIFICITY OF THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC ORGANISATION OF THE WRITER'S EPISTOLARY

The purpose of the article is to study the peculiarities of the functional and semantic organisation of the writer's epistolary on the basis of Ukrainian and foreign literature.

The theoretical and methodological basis of the study is literary-historical, historical-cultural, and typological generalisation.

The object of the study is an attempt to analyse the writer's letter as a complex and multifunctional semantic phenomenon traced in the continuity of its traditions in literature from its beginnings to the epistolary of the twentieth century.

The subject of the study is a set of thematic priorities and poetic techniques of the artistic organisation of the writer's epistolary discourse, its literary varieties, thematic diversity and genre range of the writer's correspondence, and their connection with the previous epistolary and literary traditions.

The scientific novelty of the results obtained is that the study characterises the main modes of semantic organisation of the writer's epistolary, traces its national specificity and the main regularities of its artistic discourse.

As a result of the study, it has been established that the specificity of the functional and semantic organisation of the writer's epistolary, in addition to the genre itself, is determined by a set of the following interrelated semantic features:

1) The nature of the thematic orientation of the writer's epistolary text (literary-biographical, autobiographical, theoretical-literary, cultural-historical thematic modes).

2) The form of communicative strategy of a writer's epistolary text, the elements of which are: the image of the author, the image of the reader (addressee), literary and stylistic organisation (with an emphasis on a greater or lesser degree of aestheticisation of the material presented).

3) The principles of compositional organisation of a writer's epistolary text with the allocation of three obligatory constituent elements – introduction (prescript), main and final part (clause).

4) The peculiarity of the linguistic design of the writer's epistolary text (concentration of its verbal volume, its specific communicative and dialogical orientation, peculiarities of its speech intonation).

Key words: *correspondence, journalistic epistolary, thematic modus, communicative strategy, compositional organisation, linguistic design.*

Постановка проблеми. До пріоритетних завдань сучасного літературознавства відносяться питання аналізу та систематизації письменницького художнього епістолярію. Особливо актуальними в зазначеному теоретичному контексті є питання, які стосуються окреслення та дослідження особливостей функційно-семантичної організації письменницького епістолярію, його національної специфіки, жанрового розмаїття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика епістолярних досліджень є достатньо новою для кола зацікавлених українських літературознавців, які почали більш чи менш активно її розробляти лише в другій половині ХХ ст. Тим чи тим питанням епістолярію присвячено низку наукових розвідок українських істориків та тео-

ретиків літератури: М. Коцюбинської («Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість»), В. Кузьменка («Письменницький епістолярій як літературний та історіографічний жанр»), О. Галича («Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи»), Л. Вашків («Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації») тощо.

Водночас, слід констатувати, що питання письменницького епістолярію в сучасному українському літературознавстві досліджені усе ще не достатньо. Багато її аспектів потребують додаткового дослідження та систематизації. У цьому

й вбачаємо **актуальність** нашої розвідки, **мета** якої полягає у дослідженні та систематизації специфіки функційно-семантичної організації письменницького епістолярію. **Завдання** вбачаємо у деталізованій характеристиці основних семантичних моделей та художньо-тематичних модусів письменницького дискурсу, особливостей його поетики та проблематики, тематичної та жанрово-стильової організації.

Виклад основного матеріалу. Письменницький лист – це складний і багатофункціональний семантичний феномен, який поєднує: 1) звичайне приватне та офіційно-ділове листування; 2) листування, яке, крім простого обміну інформацією, містить також прямий чи опосередкований вияв авторської свідомості в тій чи тій її формі (мемуарно-автобіографічній, літературно-критичній, публіцистичній); 3) листування, яке містить вияв естетичної авторської свідомості, відчутну авторську настанову на художньо-значиме оформлення повідомлюваних фактів.

У цілому ж доводиться констатувати, що навряд чи можливо розробити вичерпну класифікацію усіх типів та різновидів письменницького епістолярію. Доцільніше, очевидно, піти іншим шляхом і, застосувавши, до цього явища метод системного дослідження, спробувати розробити загальну теоретичну модель функційно-семантичної організації письменницького епістолярію, яка б враховувала її основні типологічні ознаки.

Функційно-семантична організація тексту – це узагальнена, абстрагована модель побудови певного типу тексту, його внутрішніх компонентів та системи смислових взаємозв'язків між ними. Функційно-семантична модель тексту абстрагується від його варіативних, індивідуально-стильових ознак і, натомість, окреслює структуру тексту у вигляді сукупності таких його семантичних ознак, які є для нього найбільш функціонально-значимими і складають його усталено-нормативну, типологічну основу. Специфіка функційно-семантичної організації письменницького епістолярію, крім власне жанрової приналежності, на нашу думку, може бути визначена сукупністю таких взаємозв'язаних семантичних ознак: 1) характером тематичної стратегії епістолярного письменницького тексту; 2) формою комунікативних стратегій письменницького епістолярного тексту; 3) принципами композиційних організацій письменницького епістолярного тексту; 4) специфікою мовленнєвого викладу письменницьких епістолярних текстів. Розглянемо кожну з цих ознак більш глибоко.

1) **Характер тематичної спрямованості письменницького епістолярного тексту.** Тематична спрямованість функційно-семантичної організації епістолярного тексту, на нашу думку, може бути визначена чотирма основними тематичними модусами, які охоплюють усі основні типи (приватна, публіцистична, художня) жанрової приналежності письменницького епістолярію: а) літературно-біографічну, б) автобіографічну, в) теоретико-літературну, г) культурно-історичну.

а) Літературно-біографічний модус. Характер даного тематичного модусу визначає широке коло питань, пов'язаних із різноманітними сферами приватного життя та професійної діяльності письменника. Сфера приватного життя, яка найчастіше знаходить своє відображення в письменницькому епістолярії – це, переважно, поточна фактографія біографічного характеру, пов'язана з обміном інформацією щодо повсякденних справ, побутових проблем, родинних стосунків, товариських відносин, тою чи тою мірою інтимних симпатій чи антипатій, долі особисто знайомих людей, новин культурно-історичного чи політичного життя. Сфера професійної діяльності письменницького епістолярію стосується інформації про літературні новини, ведення справ з видавництвами щодо творів, наданих їм письменниками для друку, правових питань та гонорарів, проблем, що виникають у зв'язку із посадовою або громадською діяльністю письменника, його зверненням до інших посадових осіб, офіційних або громадських установ.

Літературно-біографічний модус в письменницькому епістолярії представлений найбільш широко. Як зазначає Г. Мазоха, «кількісно найбільшою є група письменницьких листів із моно-темою «приватне життя» завдяки довготривалості та регулярності епістолярної комунікації між членами родини та свідомому ставленню з боку адресатів до збереження кореспонденції відомого родича. Відсутність соціальної дистанції як визначальна риса концепції адресанта цієї групи листів суттєво розширює їхню предметно-тематичну змістовність і разом з тим сприяє збереженню відвертості як складової модальності адресанта» (Мазоха, 2007: 31).

б) Автобіографічний модус. Автобіографічний модус пов'язаний із такою формою викладу епістолярного матеріалу, коли вона набуває характеру хронології і поглибленої деталізації фактів щоденного життя письменника, ретельної фіксації змін в емоціях, враженнях, самоаналізу психологічних станів, екзистенційних та філо-

софських узагальнень щодо власної життєвої долі, стосунків з колом близьких людей, суспільним оточенням, рефлексії щодо деталей власної поведінки в тих або тих ситуаціях та ретроспективного звернення до епізодів минулого з метою їх глибшого осмислення та переоцінки з позицій теперішнього досвіду.

в) Теоретико-літературний модус. Теоретико-літературний модус пов'язаний із фіксацією автором фактів власної літературної творчості, зокрема творчих задумів, мотивації звернень до тих або тих суспільних проблем, які порушуються у творах письменника, ідейних тенденцій, естетичних поглядів, уподобань, причин використання тих або тих літературно-художніх засобів та прийомів, специфіки розуміння та інтерпретації сюжетних колізій, конфліктів, проблематики власних творів, спроби літературної самохарактеристики, ідентифікації власного місця та значення в літературно-історичному розвитку. З іншого боку, даний тематичний модус поширюється й на висловлені в листуванні письменника критичні зауваження щодо творчості інших митців.

г) Культурно-історичний модус. Культурно-історичний модус співвіднесений із роздумами автора щодо долі або внеску в суспільний розвиток визначних чи відомих політичних, державних, громадських діячів, представників літератури, культури, науки, оцінки тих або тих резонансних подій, їхнього місця в житті суспільства та історії його розвитку, констатація морально-етичної та громадської позиції письменника, концептуальні політичні, культурологічні, філософські узагальнення тощо. Водночас, слід констатувати, що поділ тематики письменницького епістолярію на окремі, функційно-локалізовані модули є достатньо умовним, оскільки елементи різних тематичних модусів можуть бути представлені й в межах одного листа. Тому радше говорити про тематичні тенденції, а не закономірності, хоча, з іншого боку, певні тематичні елементи в тому або тому листі завжди будуть домінувати, що, наприклад, доводять зроблені Ю. Шевельовим узагальнені описи-характеристики листів визначних українських письменників ХІХ ст.: «Якщо спробувати розкласти Шевченкові листи на тематичні елементи, то головними з них будуть опис поетових настроїв, деталі щоденного життя, творчі плани, відгуки на прочитані книжки, літературні й мистецькі новини, рідше новини про спільних знайомих – міркування про свою долю і, нарешті, спогади зі свого минулого. З листів Шевченка можна робити висновки про його погляди в багатьох справах, елементи його світогляду, але він звичайно не викладає їх розгорнуто, вони вияв-

ляються побічно або в доборі цінувальних слів» (Шевельов, 2008: 185–186).

2) Форма комунікативної стратегії письменницького епістолярного тексту. Форму комунікативної стратегії письменницького листа в загальній функційно-семантичній організації епістолярного тексту виявлено, по-перше, у вигляді специфічного комунікативного діалогу між автором листа (адресантом) і його отримувачами (адресатами), по-друге (стосовно художніх або публіцистичних листувань), у контексті певного типу естетично значущих переробок та оформлень епістолярної інформації через прийоми художнього зображення. Отже, до елементів того або того типу комунікативних стратегій письменницьких епістолярних текстів можна віднести: а) авторський образ, б) читацький образ, в) настанову на певну міру естетизації повідомлюваної інформації.

а) Образ автора. За висловом В. Кузьменка «приватний лист (як і автобіографія, щоденник тощо) викликає інтерес до присутності у ньому особистості автора» (Кузьменко, 1999: 9).

Образ автора епістолярного тексту виявляє себе насамперед в його комунікативній орієнтації на діалог з адресатом, на встановлення таких взаємостосунків, такої форми спілкування, яка б дозволила авторові аргументовано переконувати його адресата, з повагою ставитись до його думки. Таку думку про глибоку діалогічність епістолярного тексту поділяє й М. Коцюбинська: «Справді, це один з головних чинників, що визначає специфіку епістолярної літератури, відрізняючи її від мемуарної, від щоденника з їхньою монологічністю, творячи особливу ауру живого спілкування. Недаремно в античній епістології лист визначається як напівдіалог. Невловима метафізична субстанція – незрима присутність адресата, його мовчазне «співавторство»... Система взаємовідображень двох особистостей» (Коцюбинська, 2009: 83).

б) Образ читача (адресата). У діалогічній парі «автор-читач» адресат листа розкривається переважно в образі, який створюється за допомогою і у контексті специфіки авторського тону (який може коливатися від доброзичливо-товариського до етикетно-офіційного або й ворожого), емоційного пафосу та інтонації (від інтимно-фамільярної до зверхньо-повчальної), особливостей звертань («ти», «ви» і їхніх лексичних аналогів із позитивною або негативною семантичною оцінюваністю), своєрідності тематики (яку визначає міра довіри та характер стосунків між автором і його адресатом) тощо.

в) Літературно-стильова організація. В епістолярних, як і в більшості інших типів текстів, де присутні елементи творчості, автор виявляє

себе не лише у формі специфічного образу, певного типу свідомості, ідейно-естетичного світогляду, який незримо присутній у тексті, але й у вигляді такої семантичної інстанції, яка організує відбір, осмислення та інтерпретацію повідомлених фактів, в той або той спосіб доносить їх до адресата, зумисно зосереджує увагу на тих або тих їхніх смислових аспектах, виділяючи певні деталі, застосовуючи саме такі, а не якісь інші ракурси та засоби їх відтворення. Такий індивідуальний підхід, своєрідність та вибірковість виявляють специфіку авторського стилю, який не лише організовує і забезпечує смислову цілісність тексту, але й створює цілком особливу і неповторну модель авторського світобачення і світосприйняття. Сильова організація тексту загалом обумовлена певною авторською настановою, яка функційно може бути спрямована на елементи аналізу та узагальнення повідомленої інформації, її морально-дидактичну оцінку, її естетизацію. Перша і друга функція характеризують переважно приватне і публіцистичне листування, третя, не виключаючи двох попередніх, найбільш притаманна художньому листу.

3) Принципи композиційної організації письменницького епістолярного тексту. Починаючи вже з античних часів, структура листа поступово набувала усталених, канонічних форм. У структурі листа тоді прийнято було виділяти три обов'язкові складові компоненти: вступ (прескрипт), основну частину та заключну частину (клаузулу). Крім того, основна частина листа повинна була поєднувати в собі так звані облігаторні епістолярні формули: 1) формулу здоров'я (побажання здоров'я); 2) формулу привітання; 3) формулу мотивації листа.

В епоху Середньовіччя кількість облігаторних елементів збільшилась до п'яти, а згодом усталеною стала структура листа, яка передбачала послідовність таких семи компонентів: привітання, домагання прихильності, розповідь, прохання, закінчення-прощання й підпис. Ще пізніше, приблизно з другої половини XVIII ст., обов'язковими стають такі структурні елементи листа, як-от: дата та місце відправки, а також ім'я та адреса одержувача.

У композиції сучасної письменницької епістоли, зазвичай, не спостережено ознаки чіткого структурування, натомість бачимо елементи дифузії, взаємосполучення елементів структури, недотримання їхньої природної послідовності, включення до основного тексту немотивованих його змістом асоціативних тематичних відступів тощо. Подібну композицію письменницьких листів найчастіше обумовлює психологічний настрій

письменника, міра його екзистенційної спорідненості з адресатом, тематична спрямованість інформації, про яку мовиться в листі.

4) Своєрідність мовленнєвого оформлення письменницького епістолярного тексту. Мовленнєву своєрідність епістолярного тексту обумовлює, по-перше, концентрованість його словесного обсягу, по-друге, його специфічна комунікативно-діалогічна спрямованість, по-третє, особливості його мовленнєвої інтонації.

Лист завжди (чи майже завжди) пишеться у формі монологу, але особливого монологу, який, через необхідність його пристосування до світогляду, смаків, уподобань, мовної культури адресата, має діалогічний характер. Особливості мовленнєвої інтонації епістолярного тексту виявляють себе також у тому, що листи у ролі нормативної основи використовують розмовні інтонації (розмовно-побутовий стиль). Інколи контамінація різних стилів мовлення в епістолярних текстах використовується для створення своєрідних стилізацій, які відображають певний мовленнєво-ситуативний контекст та образно-емоційний колорит (мова селян, діалог псевдоінтелігентів, науковий виклад тощо). Зрештою, ті або ті форми мовленнєвих письменницьких стилізацій можуть переростати (в художніх листах) у наративні форми викладу матеріалу, наприклад, у вигляді сюжетної розповіді про особисте життя чи професійну діяльність адресанта.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз специфіки функційно-семантичної організації письменницького епістолярію засвідчив сукупність наявності у ньому таких взаємозв'язаних його семантичних ознак:

1) Характер тематичної спрямованості письменницького епістолярного тексту (літературно-біографічний, автобіографічний, теоретико-літературний, культурно-історичний тематичні модули).

2) Форма комунікативної стратегії письменницького епістолярного тексту, елементами якої виступають: образ автора, образ читача (адресата), літературно-стильова організація (з настановою на естетизацію викладеного матеріалу).

3) Принципи композиційної організації письменницького епістолярного тексту з виділенням трьох обов'язкових складових елементів – вступу (прескрипту), основної та заключної частини (клаузули).

4) Своєрідність мовленнєвого оформлення письменницького епістолярного тексту (концентрованість його словесного обсягу, його специфічна комунікативно-діалогічна спрямованість, особливості його мовленнєвої інтонації).

Перспективи наступних розвідок вбачаємо в дослідженні основних етапів історичного розвитку української та зарубіжної письменницької епістолографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.
2. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 1999. 34 с.
3. Мазоха Г. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2007. 395 с.
4. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 1151 с.

REFERENCES

1. Kotsiubynska M. (2009) *Lysty i liudy: rozдумы pro epistolarnu tvorчist.* [Letters and People: Reflections on Epistolary Writing]. *Dukh i litera.* [in Ukrainian].
2. Kuzmenko V. (1999) *Pysmennytskyi epistoliarий v ukrainskomu literaturnomu protsesi 20–50-kh rokiv ХХ st.* [The Writer's Epistolary in the Ukrainian Literary Process of the 20–50s of the XX Century] avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : spets. 10.01.01 "Ukrainska literatura". PhD thesis for the degree of Doctor of Philology: speciality 10.01.01 "Ukrainian Literature", 34. [in Ukrainian].
3. Mazokha H. (2007) *Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukrainskoho pysmennytskoho epistoliarийu druhoi polovyny ХХ stolittia.* [Genre and stylistic modifications of the Ukrainian writer's epistolary of the second half of the twentieth century] dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : spets. 10.01.01 "Ukrainska literatura". D. in Philology: speciality 10.01.01 "Ukrainian Literature", 395. [in Ukrainian].
4. Shevelov Yu. (2008) *Vybrani pratsi: U 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo.* [Selected works: In 2 books. Book II. Literary studies]. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [in Ukrainian].

Катерина ПАВЕЛКІВ,

orcid.org/0000-0002-9112-2542

доктор педагогічних наук,

професор кафедри іноземних мов

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) *pavelkiv.k@gmail.com*

ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ НА СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ МОВУ: СФЕРИ ПРОНИКНЕННЯ

У статті проаналізовано основні причини запозичення англіцизмів українською мовою, зокрема номінаційні прогалини для нових понять, предметів, дій та процесів. Зазначено, що розширення нормативних меж української мови дозволяє мовцям використовувати англійські слова в різних сферах суспільної діяльності. Висвітлено види адаптації чужомовних слів до мови-реципієнта (фонетична, графічна, морфологічна, семантична) та етапи їх освоєння. Варто враховувати, що користування іношомовною лексикою може відобразити і суб'єктивні чинники окремого мовця – прагнення виділитися та продемонструвати знання іноземної мови. Англіцизми можуть використовуватися для підкреслення модних та трендових елементів у мовленні. Наведено приклади впливу англіцизмів в різних сферах, зокрема в ІТ (хардвер, сервер, бекенд, хакер та ін.), бізнесі та маркетингу (бренд, цільове позиціонування, акційний план та ін.), масовій культурі (стрімер, трейлер, спойлер, інфлюенсер та ін.), науці та технічному прогресі (нанотехнологія, полімер, суперпровідність та ін.). Підсумовано, що в інформаційному суспільстві, де технологічний розвиток є вирішальним фактором, англіцизми широко використовуються для позначення нових технологій, програмного забезпечення та інших інновацій. При цьому, важливо, щоб науковці також розвивали українську термінологію та створювали власні терміни, відповідні до української мови. Наголошено на активізації входження англійських запозичень у військову сферу після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну (кібервійна, дрон, джавелін тощо). Англіцизми є засобом спілкування та взаєморозуміння фахівців у багатьох галузях, і забезпечують їх входження у глобальний контекст. Загальний висновок полягає в тому, що вплив англіцизмів на українську мову є невід'ємною характеристикою сучасного мовного процесу, але важливо знайти баланс між збереженням рідної мови та прийняттям нових лексичних одиниць, забезпечуючи розвиток стильових особливостей мови та мовленнєву культуру. Подальше дослідження впливу англіцизмів на сучасну українську мову є важливим з точки зору збереження мовного багатства та культурної ідентичності.

Ключові слова: англіцизми, функціональний стиль, англійськомовне запозичення, глобалізація, сфери проникнення, комунікація, сучасна українська мова.

Kateryna PAVELKIV,

orcid.org/0000-0002-9112-2542

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Foreign Languages Department

Rivne State University of Humanities

(Rivne, Ukraine) *pavelkiv.k@gmail.com*

THE INFLUENCE OF ANGLICISMS ON THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: AREAS OF PENETRATION

The article analyzes the main reasons for the borrowing of anglicisms into the Ukrainian language, in particular, nominal gaps for new concepts, objects, actions and processes. It is noted that the expansion of the normative boundaries of the Ukrainian language allows speakers to use English words in various spheres of social activity. The types of adaptation of foreign words to the recipient language (phonetic, graphic, morphological, semantic) and the stages of their mastering are highlighted. It should be borne in mind that the use of foreign language vocabulary can also reflect the subjective factors of an individual speaker – the desire to stand out and demonstrate knowledge of a foreign language. Anglicisms can be used to emphasize fashionable and trendy elements in speech. Examples of the influence of anglicisms in various fields are given, including IT (hardware, server, backend, hacker, etc.), business and marketing (brand, target positioning, action plan, etc.), popular culture (streamer, trailer, spoiler, influencer, etc.), science and technological progress (nanotechnology, polymer, superconductivity, etc.). It is summarized that in the information society, where technological development is a decisive factor, anglicisms are widely used to denote new technologies, software and other innovations. At the same time, it is important that scientists also develop Ukrainian terminology and create their own terms appropriate to the Ukrainian language. The author emphasizes the intensification of the entry of English-

language borrowings into the military sphere after the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine (cyberwar, drone, JAJavelin, etc.). Anglicisms are a means of communication and mutual understanding between specialists in many fields, and ensure their entry into the global context. The general conclusion is that the influence of anglicisms on the Ukrainian language is an integral characteristic of the modern language process, but it is important to find a balance between preserving the native language and adopting new lexical items, ensuring the development of stylistic features of the language and speech culture. Further study of the influence of anglicisms on the modern Ukrainian language is important from the point of view of preserving linguistic richness and cultural identity.

Key words: *anglicisms, functional style, English borrowing, globalization, spheres of penetration, communication, modern Ukrainian language.*

Постановка проблеми. У сучасному світі англійська мова відіграє значну роль як міжнародний комунікаційний засіб, наукова мова та мова міжнародних ділових контактів. Процес проникнення англійської лексики в українську мову розпочався у другій половині ХХ століття, але інтенсифікується цей процес з початку 1990-х років: «Уже виданий у 1932 році «Словник чужомовних слів» І. Бойківа, О. Ізюмова фіксує близько 500 англіцизмів (при 23 тисячах загальної кількості слів)» (Дьолог, 2020: 164). Цей період співпадає з отриманням Україною незалежності у 1991 році та відкриттям країни для зовнішнього світу. Саме політичні, економічні та культурні зв'язки з іншими країнами, зокрема з англійськими, привнесли значну кількість англіцизмів в українську мову. В цей період відбувається і розвиток інформаційних технологій: поширення нових технологій, комп'ютерів, програмного забезпечення та мережі Інтернет створили потребу у нових термінах та виразах, які в основному були запозичені з англійської мови. А з розвитком глобалізації і міжнародної взаємодії англіцизми вже на початку 2000-х років стали невід'ємною частиною бізнесу, маркетингу, науки, музики, кіно та інших сфер життя. Сьогодні, окрім того, що англіцизми вже є повсякденною складовою сучасної української мови та використовуються в різних сферах комунікації та діяльності спостерігаємо новий етап входження і поширення англіцизмів в українську мову, а саме у військову сферу.

Аналіз досліджень. Проблема проникнення англіцизмів в українську мову, а також їх впливу на сучасний мовний процес в Україні викликає неабиякий інтерес серед лінгвістів. Роль впливу запозичених слів на українську мову розглядали О. Дрейчук, І. Зозуля, О. Ільченко, А. Стадній. Поширення англійської лексики в сучасній українській мові досліджували Я. Битківська, О. Дмитренко, О. Дьолог, С. Кохан. Актуалізувалися дослідження особливостей вживання англіцизмів у різних сферах І. Барнич, М. Бойчук, Л. Кислюк, Т. Шинкар.

Метою статті є дослідити вплив англіцизмів на сучасну українську мову та проаналізувати сфери

їх проникнення, а також обґрунтувати необхідність збалансованого використання англіцизмів з метою збереження та розвитку української мови як важливої складової національної культури.

Виклад основного матеріалу. Англіцизми – це «слова чи мовні звороти будь-якої мови, запозичені з англійської, або створені за їх прикладом слова чи словосполучення» (Стадній, Зозуля, 2022: 30). В українській мовознавчій термінології як синоніми часто використовуються терміни «англійськомовна лексема» або «англійськомовне запозичення».

Головними причинами входження англіцизмів у систему української мови є відсутність в останній відповідних слів для позначення нових понять, предметів, дій та процесів, які сформувалися і отримали назву в англійській мові. «Окрім того, серед основних причин запозичення лексики – потреба в нових одиницях номінації, необхідність розмежування понять певної терміносфери, тенденція до номінації цілісного поняття одним словом та соціально-психологічні причини. Також лінгвісти зазначають, що поповненню української мови запозиченнями сприяє процес універсалізації та інтернаціоналізації словникового складу, виявлений через уживання коротких, а отже, економічних з погляду мовленнєвих зусиль лексем» (Шинкар, 2022: 67). Вживання іноземних слів та виразів може змінювати стилістичний відтінок тексту, що зумовлює розвиток стильових особливостей сучасної української мови за рахунок англіцизмів. Вони можуть надавати тексту більш сучасного, інтернаціонального характеру або використовуватися для підкреслення модних та трендових елементів в мовленні. Вживання іноземних запозичень залежить і від бажання мовця вирізнитися, продемонструвати ерудицію та навички володіння іноземною мовою.

У лінгвістиці загальноприйнято виокремлювати «чотири види адаптації чужомовних слів до мови-реципієнта: фонетична – пристосування слова до звукової системи й наголосу, графічна – написання відповідно до орфографічних норм, морфологічна – відповідність граматичним правилам, семантична – пристосування до лексичної системи української мови» (Стадній,

Зозуля, 2022: 31). Якщо ж говорити про хiд освоєння лексичних запозичень, то видiляють: «початковий та поглиблений етапи, а також етап повного освоєння, кожному з яких вiдповiдає певний ступiнь адаптацiї: низький, середнiй та найвищий. Структуруючи кожен з етапiв, видiлено ознаки, характернi для всiх рiвнiв мови-реципiєнта – 1) фонетичного; 2) лексико-семантичного; 3) морфологiчного, зокрема й словотвiрного; 4) семантичного; 5) комунікативного» (Прийма, 2020: 73).

Англiцизми все активнiше проникають у рiзні сфери суспiльного життя. Тож, наведемо приклади проникнення англiцизмiв в основні сфери сучасної української мови:

1. Технологiї та комп'ютерний свiт: слова та термiни, пов'язанi з комп'ютерами, програмуванням, софтвером, Інтернетом тощо.

Вживання англiцизмiв у IT-сферi стало нормою, адже багато нових IT-термiнiв i концепцiй походять з англiкомовних країн. Ось деякі приклади англiцизмiв зi сфери інформаційних технологiй, які мiцно закрiпилися у сучаснiй українській мові: «софтвер» (software) – програмне забезпечення; «хардвер» (hardware) – апаратне забезпечення; «веб-сайт» (website) – інтернет-сторiнка; «блог» (blog) – онлайн-журнал, веб-дайджест; «сервер» (server) – спеціальний комп'ютер, що надає послуги iншим комп'ютерам у мережі; «хакер» (hacker) – особа, що майстерно володiє комп'ютерною технологiєю та проникає у комп'ютерні системи з рiзними цiлями; «код» (code) – послiдовнiсть iнструкцiй або команд, які програмiсти створюють для розробки програмного забезпечення; «краудсорсинг» (crowdsourcing) – використання колективної мудростi та ресурсiв інтернет-спiльноти для розв'язання завдань або отримання iнформацiї, «хмарні технологiї» (cloud technologies) – використання мережі Інтернет для збереження, обробки та керування даними та ресурсами на вiддалених серверах; «бекенд» (backend) – частина програмного забезпечення, що забезпечує обробку даних, логіку та взаємодію з базою даних; «iнтерфейс користувача» (user interface) – спiсiб взаємодiї користувача з комп'ютерною системою або програмним додатком; «аналітика даних» (data analytics) – процес виявлення, iнтерпретацiї та здобуття цiнної iнформацiї з великих обсягiв даних; «Інтернет речей» (Internet of Things) – мережа фізичних пристроїв, які пiдключені до Інтернету та взаємодiють мiж собою, обмінюючись даними.

Окремо вважаємо необхідним навести приклади професiоналiзмiв айтівцiв: “backend developer” – розробник, який спеціалізується

на програмуванні серверної частини (backend) веб-додаткiв; «frontend developer» – розробник, який займається програмуванням клієнтської частини (frontend) веб-додаткiв; “full-stack developer” – розробник, який має компетенції як у backend, так і у frontend розробці; “devOps engineer” – фахівець, який поєднує знання розробки програмного забезпечення з управлінням та пiдтримкою iнфраструктури та автоматизацією процесiв; “data scientist” – спеціаліст, який використовує аналітичні та статистичні методи для виявлення та використання корисної iнформацiї з великих обсягiв даних; “cybersecurity analyst” – аналітик з кiбербезпеки, який займається виявленням та запобiганням комп'ютерним загрозам та зловмисним дiям; “UI/UX designer” – дизайнер iнтерфейсу та користувацького досвiду, який створює зручні та привабливі веб- та мобiльні iнтерфейси.

2. Бізнес та маркетинг: термiни, що описують бізнес-процеси, менеджмент, маркетингові стратегіі, фiнансову сферу та iнші аспекти пiдприємництва.

Англiцизми в цiй сферi часто вiдображають глобалізацію та мiжнародний характер дiяльностi: «бренд» (brand) – iмiдж, символіка та iдентифікацiйні елементи, що визначають певну компанію, продукт чи послугу; «маркетинг» (marketing) – стратегіі та дiї, спрямовані на задоволення потреб та бажань споживачiв, просування продуктів та побудову взаємовигiдних вiдносин; «цiльова аудиторія» (target audience) – група людей, які є потенційними споживачами продукту чи послуги; «стратегія» (strategy) – довгостроковий план дiй для досягнення поставленої мети. «маркетингові дослiдження» (market research) – збiр та аналіз iнформацiї про споживачiв, конкурентiв та ринок з метою прийняття обґрунтованих рiшень; «продажі» (sales) – процес залучення клієнтiв та реалізацiї продуктів або послуг; “ROI” (Return on Investment) – показник ефективностi iнвестицiй, який вимiрює прибуток, отриманий вiд витрат; «брендинг» (branding) – процес створення та управління iмiджем бренду, його позиціонування та комунікацiї зi споживачами; «цiльове позиціонування» (target positioning) – визначення унікальної позицiї продукту або бренду на ринку, щоб вiдповiдати потребам цiльової аудиторiї; «акцiйний план» (action plan) – план дiй, який визначає конкретні кроки та ресурси, необхідні для досягнення маркетингових цiлей; «аналіз SWOT» (SWOT analysis) – аналіз сильних сторiн, слабких сторiн, можливостей та загроз для компанії або продукту з метою стратегічного планування.

3. Масова культура: музика, кіно, телебачення, мода та інші сфери, які впливають на масове сприйняття і мають велику популярність.

Англiцизми у сферi масової культури використовуються для позначення концепцій, стилів та понять, популярних у цій сфері та відображають вплив американської та англійської культури на глобальну медіа-індустрію. Наведемо приклади англomовних лексем, що закріпилися в українській мові: «хіт (музичний)» (hit) – популярна пісня або музичний трек, який має велику популярність та широку аудиторію; «серіал» (TV series) – телевізійний шоу або програма, що складається з відрізків або епізодів, які розповідають сполучену історію; «стрімер» (streamer) – особа, яка транслює відео- або аудіо контент в реальному часі через Інтернет, наприклад, на платформі Twitch або YouTube; «блокбастер» (blockbuster) – фільм або інший вид розваги, який має великий комерційний успіх і приносить значні прибутки; «трейлер» (trailer) – короткий відеоролик або реклама, що дає попередній огляд фільму, вистави або іншого медійного виробу; «фешн» (fashion) – мода, стиль одягу та аксесуарів, які є актуальними в певний період часу; «селебріті» (celebrity) – відома та впливова особистість, яка має значну популярність та широке коло шанувальників; «спойлер» (spoiler) – викриття важливої події або факту з історії фільму, книги або серіалу, що може зіпсувати сюжет для тих, хто ще не переглянув або не прочитав; «інфлюенсер» (influencer) – особистість, яка має велику кількість прихильників та прихильниць в соціальних мережах та впливає на їхні думки, покупки та поведінку.

4. Наука та технічний прогрес: нові відкриття, наукові терміни, інновації, що з'являються в наукових дослідженнях та в процесі технологічного розвитку.

Завдяки англiцизмам, наука стає більш доступною та зрозумілою для міжнародного співтовариства, англomовні терміни-запозичення дозволяють науковцям висловити нові ідеї та концепції, які можуть бути унікальними та специфічними для певної галузі. Наведемо приклади: «генетика» (genetics) – наука, що вивчає спадковість, гени та генетичні механізми; «біотехнологія» (biotechnology) – застосування біологічних процесів, організмів або систем для створення нових продуктів або технологій; «нанотехнологія» (nanotechnology) – вивчає використання та маніпулювання матеріалами та структурами на нанометровому (молекулярному) рівні; «каталізатор» (catalyst) – речовина, що прискорює хімічну реакцію; «полімер» (polymer) – речовина, складена

з повторюваних молекулярних одиниць, що утворюють довгий ланцюг або мережу; «суперпровідність» (superconductivity) – властивість матеріалів проявляти нульовий опір електричного струму при дуже низьких температурах.

5. Соціальна сфера: терміни, пов'язані з різноманітними змінами у суспільстві.

Хочемо навести приклади входження англiцизмів у військову сферу після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну: «кібервійна» (cyber warfare) – використання комп'ютерних систем і мереж для проведення військових операцій або атак; «інформаційна війна» (information warfare) – застосування інформаційних технологій та засобів для маніпулювання інформацією та впливу на ворожі структури та населення, «дрон» (drone) – безпілотний літальний апарат, який використовується для розвідки, спостереження або ведення атак; «рекон» (recon) – скорочення від «рекonnaісанс» (reconnaissance), що означає розвідку, збір інформації про ворожі дії та позиції; «контрснайпер» (counter-sniper) – спеціаліст, який займається виявленням та нейтралізацією снайперів противника; «тактичний ракетний комплекс» (tactical missile system) – збройна система, призначена для нанесення точних ракетних ударів по стратегічних або тактичних цілях; «джавелін» (Javelin) – протитанкова ракетна система середньої дальності.

Наведені приклади відображають вплив нових технологій та специфіку різних сфер використання. Англiцизми забезпечують єдність термінології та спрощує комунікацію між фахівцями різних галузей в міжнародному контексті. Наведені сфери проникнення найбільш активно наповнюють сучасну українську мову новими словами, фразами та конструкціями, що розширюють її лексичний склад та виражають нові реалії і поняття, що виникають у сучасному світі.

Вчені відзначають, що англomовні запозичення відтворюються в сучасній українській мові по-різному: «1) латиницею – на першому етапі в текстах відтворюють оригінальну назву графічною системою мови-першоджерела відповідно до орфографічних правил англійської: USB, skill, meeting, skype, nice, lol, cool, what, sure; 2) транслітеровані (відбиття графічної форми його прототипу в мові-джерелі, часто використовують для власних назв) англiцизми механічно відтворюють українською графікою – кирилицею, нехтуючи звуковою точністю адаптованого слова, крім того, відбувається лексико-семантична адаптація слова: android – андроїд, bag – баг, benefit – бенефіт, development – девелопмент, developer – девелопер,

content – контент, level – левел, link – лiнк, spam – спам; 3) транскрибованi англомовнi одиницi, у яких фонетичне звучання вiдтворене за допомогою графiчної системи мови-реципiєнта: лайк, коуч-серфiнг, репостити, iмейл» (Стаднiй, 2022: 31).

Вплив англiцизмiв на сучасну українську мову має як позитивнi, так i негативнi наслiдки. З одного боку, використання англiйських слiв та виразiв може збагатити лексичний запас мови, доповнити її новими поняттями, полегшити комунiкацiю з iноземцями та сприяти iнтеграцiї в мiжнародному середовищi.

З iншого боку, надмiрне використання англiцизмiв може призвести до поступового замищення власних українських слiв та втрати унiкальностi мови. Використання англiйських конструкцiй та граматичних особливостей може порушити синтаксичну правильнiсть речень i викликати нерозумiння у сприйняттi текстiв. О. Дмитренко пише: «...англiйськi слова i зврати останнiм часом активнiше поповнюють наш лексикон, нiж росiйськi; наша вимова, морфологiя й синтаксис зазнають з боку англiйськi

мови чималого впливу. Причини цього очевиднi: комп'ютеризацiя, потяг до мiжнародних стандартiв ділового партнерства, до науки й освiти Заходу, передове товаровиробництво в англомовних краiнах, лiдерство англiйськi мови як мiжнародноi тощо. Проте чимало англiцизмiв насамперед витiсняє з обiгу власне українськi слова, а це вже мовна агресiя» (Дмитренко, 2020: 54). Мова є частиною національної iдентичностi, тому важливо, забезпечити збереження та розвиток українськi термiнологiї.

Висновки. Вплив англiцизмiв на сучасну українську мову є наслiдком глобалiзацiї та мiжнародноi взаємодiї. Це явище вiдображає постiйну змiну та адаптацiю мови до нових реалiй. Важливо зберегти баланс мiж використанням англiцизмiв та збереженням унiкальних рис українськi мови, щоб забезпечити її розвиток та збереження як національного культурного скарбу. Щодо перспектив подальших дослiджень, вважаємо необхiдним бiльш детально вивчити неоанглiцизми, що ввійшли у вiйськову сферу України з початком повномасштабного росiйського вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барнич І.І. Англiйськi запозичення в комп'ютернiй термiнологiї нiмецькi та українськi мов. ЛьБарнич І.І. Англiйськi запозичення в комп'ютернiй термiнологiї нiмецькi та українськi мов. *Львiвський фiлологiчний часопис*. 2020. № 7. С. 13–18.
2. Биткiвська Я.В. Словотвiрне пристосування англiцизмiв до прикметниковоi підсистеми сучасноi українськi мови. *Прикарпатський вiсник НТШ. Слово*. 2019. Вип. 3. С. 131–138.
3. Бойчук М.В. Мiлiтарна термiнолексика в корпусi сучасноi українськi мови (на матерiалi мови iнтернет-видань). *Перекладознавство та фiлологiчний дискурс* : матер. Всеукраїнськi науково-практичноi конференцiї, 16 берез. 2023 р., м. Ивано-Франкiвськ. Ивано-Франкiвськ, 2023. С. 95–98.
4. Дмитренко О.В., Кохан С. Вплив англiцизмiв на сучасний українськi молодiжний сленг. *Лiнгвiстичнi студiї* : зб. наук. пр. Вип. 40. Т. 2. Вiнниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 49–56. URL: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.2.5> (дата звернення: 20.05.2023).
5. Дрейчук О., Гльченко О. Мова та комунiкацiя в аспектi глобалiзацiї культур. *Молодий вчений*. 2023. № 1.1 (113.1). С. 10–13. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-3> (дата звернення: 20.05.2023).
6. Дьолог О.С. Особливостi англо-українськi мовноi взаємодiї рiзних типiв. *Нова фiлологiя*. 2020. Вип. 1 (80). С. 162–167. URL: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-26> (дата звернення: 18.05.2023).
7. Кислюк Л.П. Освоєння англiзмiв в українськi iнтернет-комунiкацiї. *Термiнологiчний вiсник*. 2017. № 4. С. 245–252.
8. Марченко А.М. Англiцизми в українськi мовi. *Нацiональна iдентичнiсть в мовi i культурi* : зб. наук. пр. Київ : Талком, 2021. С. 177–180.
9. Прийма Л. Граматичне освоєння англiцизмiв у сучаснiй українськi мовi. *Лiнгвiстичнi студiї* : зб. наук. пр. Вип. 40. Т. 2. Вiнниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 71–80.
10. Семке Н.М., Шляхта А.Ю. Сутнiсть i особливостi соцiального впливу англiцизмiв в українськi реклами. *Розвиток сучасного українського суспiльства: соцiологiчний та полiтологiчний вимiри* : матер. 6-ї Мiжнар. наук.-практ. конф., 24 грудня 2020 р., м. Харкiв. Харкiв, 2020. С. 67–73. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/2351d37e-c72f-4921-9416-7af42c7c5941> (дата звернення: 18.05.2023).
11. Стаднiй А.С., Зозуля І.Є. Неоанглiцизми в сучаснiй українськi лiтературнi мовi. *Закарпатськi фiлологiчнi студiї*. 2022. Вип. 22. Т. 2. С. 29–33. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.5> (дата звернення: 18.05.2023).
12. Шинкар Т.С., Левченко Т.М., Чубань Т.В. Функцiонування англiцизмiв у мовi сучасних українських масмедiа: лiнгвoекoлогiчний аспект. *Закарпатськi фiлологiчнi студiї*. 2022. Вип. 25. Т. 1. С. 66–71. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.12> (дата звернення: 18.05.2023).

REFERENCES

1. Barnych, I.I. (2020) Anhliiski zapozychennia v kompiuternii terminologii nimetskoï ta ukraïnskoï mov. [English borrowings in computer terminology of German and Ukrainian languages]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys. – Lviv Philological Journal*, 7, pp. 13–18 [in Ukrainian].
2. Bytkivska, Ya.V. (2019) Slovtvirne prystosuvannia anhlytsyzmiv do prykmetnykovoï pidsystemy suchasnoï ukraïnskoï movy. [Word-formation adaptation of anglicisms to the adjectival subsystem of the modern Ukrainian language]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo. – Prykarpatskyi Herald of the National Science School*. Word, 3, pp. 131–138 [in Ukrainian].
3. Boichuk, M.V. (2023) Militarna terminoleksyka v korpusi suchasnoï ukraïnskoï movy (na materialy movy internet-vydan) [Military Terminology in the Corpus of the Modern Ukrainian Language (Based on the Language of Internet Publications)]. *Perekladoznavstvo ta filolohichnyi dyskurs: mater. Vseukraïnskoï naukovo-praktychnoi konferentsii – Translation Studies and Philological Discourse: the mother All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 95–98). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
4. Dmytrenko, O.V., & Kokhan, S. (2020) Vplyv anhlytsyzmiv na suchasnyi ukraïnskyi molodizhnyi slenkh [Influence of Anglicisms on Modern Ukrainian Youth Slang]. *Linhvistychni studii: zb. nauk. Pr. – Linguistic Studies: a collection of scientific papers*, 40, vol. 2, (pp. 49–56). Vinnytsia: Vasyl' Stus DonNU. Retrieved from <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.2.5> [in Ukrainian].
5. Dreichuk, O., & Ilchenko, O. (2023) Mova ta komunikatsiia v aspekti hlobalizatsii kultur [Language and communication in the aspect of globalization of cultures]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 1, 1 (113.1), pp. 10–13. Retrieved from <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-3> [in Ukrainian].
6. Doloh, O.S. (2020) Osoblyvosti anhlo-ukraïnskoï movnoi zvaïemodii riznykh typiv [Features of English-Ukrainian language interaction of different types]. *Nova filolohiia – New Philology*, 1 (80), pp. 162–167. Retrieved from <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-26> [in Ukrainian].
7. Kysliuk, L.P. (2017) Osvoïennia anhlytsyzmiv v ukraïnskii internet-komunikatsii [Mastering Anglicisms in Ukrainian Internet Communication]. *Terminolohichnyi visnyk – Terminological Bulletin*, 4, pp. 245–252 [in Ukrainian].
8. Marchenko, A.M. (2021) Anhlytsyzmy v ukraïnskii movi [Anglicisms in the Ukrainian Language]. *Natsionalna identychnist v movi i kulturi: zb. nauk. pr. – National Identity in Language and Culture: a collection of scientific papers* (pp. 177–180). Kyiv [in Ukrainian].
9. Pryima, L. (2020) Hramatychno osvoïennia anhlytsyzmiv u suchasniï ukraïnskii movi [Grammatical mastery of anglicisms in the modern Ukrainian language] *Linhvistychni studii: zb. nauk. pr. – Linguistic studies: a collection of scientific papers*, 40, vol.2, (pp. 71–80). Vinnytsia: Vasyl' Stus DonNU [in Ukrainian].
10. Semke, N.M., & Shliakhta, A.Iu. (2020) Sutnist i osoblyvosti sotsialnoho vplyvu anhlytsyzmiv v ukraïnskii reklamii [The Essence and Peculiarities of the Social Impact of Anglicisms in Ukrainian Advertising] *Rozvytok suchasnoho ukraïnskoho suspilstva: sotsiolohichnyi ta politolohichnyi vymiry: mater. 6-i Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Development of modern Ukrainian society: sociological and political dimensions: Mater. 6th International science and practice conf.* (pp. 67–73). Kharkiv. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/2351d37e-c72f-4921-9416-7af42c7c5941> [in Ukrainian].
11. Stadnii, A.S., & Zozulia, I.Ie. (2022) Neoanhlytsyzmy v suchasniï ukraïnskii literaturnii movi [Neo-anglicisms in the modern Ukrainian literary language] *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studios*, 22, 2, pp. 29–33. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.5> [in Ukrainian].
12. Shynkar, T.S., & Levchenko, T.M., & Chuban, T.V. (2022) Funktsionuvannia anhlytsyzmiv u movi suchasnykh ukraïnskykh masmedia: linhvokolohichnyi aspekt [Functioning of Anglicisms in the Language of Modern Ukrainian Mass Media: Linguistic and Ecological Aspect]. *Zakarpatski filolohichni studii – Zakarpattia Philological studios*, 25, 1, pp. 66–71. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.12> [in Ukrainian].

Алла ПАВЛОВА,
orcid.org/0000-0001-6214-8738
кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Ірпін, Україна) Lypen.pavlova@ukr.net

ФАКТОРИ ЦІННІСНОЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ТА РЕСПОНСИВНОСТІ В АСПЕКТІ МОДЕЛЮВАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ОБРАЗУ

У статті проаналізовано модус осмислення любові до Бога, з урахуванням аспектів інтенціональності та респонсивності, на прикладі текстів необрядового ліро-епічного фольклору. Поняття Бога як творця людини та Всесвіту релевантне з осягненням концепції християнства та триєдиної божественної сутності. У ліро-епічних творах, як і в інших жанрах української усної традиційної культури, образ Бога вирізняється своєю антропоморфністю: він наділений розумом, емоціями, раціональним сприйняттям, комплексом естетичних домінант, комунікативністю тощо. У фольклорних текстах наявні епізоди з представленням діалогічної взаємодії з Богом, Ісусом, Божою Матір'ю, Апостолами тощо.

Господь сприймає людину як особливу цінність, водночас, він також має дар мови, раціонального мислення, здатен відчувати, може підбадьорити, допомогти, порадити, окреслити правильні шляхи, схеми боротьби, обдарувати, здійснити неймовірне. Таким чином, у фольклорній свідомості експлікація образу Бога та його характеристик – це складна й своєрідна модель особистості.

Лексичні компоненти найменування Бога стають концептуальними центрами фольклорного тексту й трансляторами модальності, що характеризує специфіку мовленнєвої взаємодії. Цілеспрямоване нівелювання абстрактності в сприйнятті Бога виявляється через художню репрезентацію ситуацій Господнього покарання за відступництво від його заповідей. Таким розривом із Божим заповітом вважається немилосердне ставлення до сироти, вдови, нужденної людини, зрада, сваволя, вбивство, обман, відступництво від віри тощо. Актуалізація сутності понять гріх і Божжа кара у фольклорній свідомості оприявнює теоцентричний характер художнього подання сюжету. Таким чином, когнітивна свідомість передає такий тип комунікації, де модель Бога об'єктивується через експлікацію значень імперативів добра, любові та істини.

Ключові слова: традиційна культура, необрядовий ліро-епічний фольклор, текст, образ, антропологічна модель, Бог, особистість, лексичні компоненти.

Alla PAVLOVA,
orcid.org/0000-0001-6214-8738
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Doctoral student at the Department of Folklore
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Irpin, Ukraine) Lypen.pavlova@ukr.net

FACTORS OF VALUE INTENTIONALITY AND RESPONSIVENESS IN THE ASPECT OF MODELING THE FOLKLORE IMAGE

The article analyzes the mode of understanding love for God, taking into account the aspects of intentionality and responsiveness on the example of the texts of non-ritual lyric-epic folklore. The concept of God as the creator of man and the universe is relevant to the understanding of the concept of Christianity and the triune divine essence. In lyric-epic works, as in other genres of Ukrainian oral traditional culture, the image of God is distinguished by its anthropomorphism: it is endowed with reason, emotions, rational perception, a complex of aesthetic dominants, communicativeness, etc. In folklore texts, there are episodes with the presentation of dialogic interaction with God, Jesus, the Mother of God, the Apostles, saints, etc.

The Lord perceives a person as a special value, and he also has the gift of speech, rational thinking, is able to feel, can encourage, help, advise, outline the right paths, schemes of struggle, give gifts, accomplish the unimaginable. Thus, in folklore consciousness, the explication of the essence of God and his characteristics appears as a complex and peculiar model of personality.

The lexical components of the name of God become the conceptual centers of the folklore text and translators of the modality that characterizes the specificity of speech interaction. The purposeful leveling of abstractness in the

perception of God is revealed through the artistic representation of situations of God's punishment for apostasy from his commandments. Unmerciful treatment of an orphan, a widow, a needy person, betrayal, mischief, murder, deception, apostasy from the faith is considered such a break with the will. The actualization of the essence of the concepts of sin and God's punishment in folklore consciousness reveals the theocentric character of the artistic presentation of the plot. Thus, cognitive consciousness conveys a type of communication where the model of God is objectified through the explication of the meanings of the imperatives of goodness, love, and truth.

Key words: *traditional culture, non-ritual lyric-epic folklore, text, image, anthropological model, God, personality, lexical components.*

Постановка проблеми. Текстуальний аналіз творів необрядового ліро-епічного виявляє, що важливу роль у структуруванні антропологічної моделі відіграють аксіологічні параметри, зокрема духовні пріоритети: Бог як «дорога, і правда, і життя» (Євангеліє від Івана: 14-6) (Біблія, 2004: 1332). Розрізнення духовного та матеріального, аналіз сутності людського вчинку, усвідомлення перетворювальної енергії Логосу уможливує порівняння хаосу повсякденності із упорядкованістю Всесвіту. У творах усної поезії виокремлюються магістральні цінності, які становлять ядро традиційної культури, де Бог постає невід'ємною частиною фольклорної свідомості. Процеси осмислення Творця сприяють формуванню особистості, причому особистості соціальної, яка через досвід проживання, переживання амбівалентності часу вдається, зрештою, до порівнянь власних сил і здібностей із невідомою силою, чуттєво не пізнаваною, але іманентно відчутною у її єдиному, унікальному бутті. Усвідомлення Бога як особистості передано через осягнення його інтенціональності: прагненні долучитися до емпіричних та духовних модусів свого творіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема має міждисциплінарний характер, тому вважаємо доречним проаналізувати напрацювання фольклористів, лінгвістів, літературознавців, культурологів, теологів, філософів тощо. Концепт БОГ досліджували М. Бойчук, П. Мацьків, Л. Шевченко, О. Черненко, Т. Вільчинська та інші вчені. Американський теолог Г. Віллмінгтон низку праць присвятив проблемі осмислення Бога як особистості. У одній зі студій він розмірковує над тезами дослідника біблійних текстів та сутності християнських імперативів Е. В. Тозера, актуалізуючи його константи з праці «Погоня за Богом»: Господь як творець Усесвіту «... може бути культивованим так само, як будь-яка людина. Зазвичай, певна особа можна пізнавати інші, однак повного знання однієї людини про іншу не можна досягти протягом однієї зустрічі. І лише після тривалих і теплих розмов стає зрозумілим, що можна дослідити усі сутності обох» (цит. за Г. Віллмінгтоном) (Willmington, 2018: 1).

Український учений П. Мацьків, аналізуючи концептосферу Бог у лінгвокультурологічному аспекті, акцентує, що важливою концептуальною основою віри в книгах Нового Заповіту є саме любов. Апелюючи до тези французького мислителя Б. Паскаля: «...Святі, навпаки, говорять про речі божественні, що їх треба любити, щоб пізнати», дослідник наводить низку прикладів із Біблії, де лексичні одиниці любов та віра постають контекстуально синонімічними: «І багато збільшилась у мені благодать Господа нашого з вірою та з любов'ю в Христі Ісусі» (2 послання апостола Павла до солунян, 4: 14) (Мацьків, 2016: 11).

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на осмислення любові до Бога, з урахуванням аспектів ціннісної інтенціональності та респонсивності, у творах необрядового ліро-епічного фольклору. Це і є **метою статті**. Використано тести балад, співанок-хронік, наведено паралелі з ліричних пісень.

Виклад основного матеріалу. Модус осмислення сутності Бога у фольклорному тексті перебуває в площині релігійних уявлень, які акумулюються в духовному універсумі. Поняття Бога як творця людини та Всесвіту релевантне з осягненням концепції християнства та триединою божественною сутністю. У ліро-епічних творах, як і в інших жанрах українського фольклору образ Бога вирізняється своєю антропоморфністю: він наділений розумом, емоціями, раціональним сприйняттям, комплексом естетичних домінант, комунікативністю тощо. У фольклорних текстах наявні епізоди з представленням діалогічної взаємодії з Богом, Ісусом, Божою Матір'ю, апостолами, святими тощо. Діалектика трансцендентного – того, що перебуває поза межами чуттєвого пізнання («Ніхто Бога ніколи не бачив») (Євангеліє від Івана, 1:18) (Біблія, 2004: 1308), та іманентного (чуттєво пізнаваного, реального) розкривається через живий досвід людини. Прохання до Небесного Отця завершується зміною реальності, а усвідомлення власного відступництва постає мотивацією до осмислення життєвої концепції та впливу на інших представників соціуму через вияви милосердя.

Антиномії складного буття, відображені у ліро-епічному творі, сприяють осмисленню Бога

як реальної, дієвої сили. Наприклад, у співанці-хроніці про жовніра – учасника битви з французами в XIX ст. – пізнання Господньої сутності відбувається в ході подолання складних, навіть драматичних, життєвих ситуацій. Автор-виконавець ліро-епічного твору, який імовірно був безпосереднім учасником походу, важливого значення надає відтворенню моделі сушого, яка подається фактографічно, з урахуванням респонсивності відповідної аудиторії. Образ війни відображений як сукупність подій із численними деталями, які експлікують особливості феномену переживання: «в сльоту і погоду»; «не мали ми що їсти, ані пити воду»; «з дощу вода каламутна, ми мусили пити»; «хоч би сире м'ясо було, мусимо го вжити»; «постіль наша – чорна земля, подушка з каміня» (Співанки-хроніки, 1972: 139):

Одіж на нас вже погнила – не з дощу, то з поту,
Знашли ми уже біди і всего клопоту.

З голоду ми ся намліли, вуші нас кусали

Та не в оден рів-болото по коліна впали (Співанки-хроніки, 1972: 139).

Художня деталізація репрезентує війну як виняткову екзистенційну подію, виокремлюючи відмінність жорстокого реального буття від моделі Божого світу, який наділений аксіологічним сенсом. У фінальних рядках твору автор-інтерпретатор просить спільноту молитися до Бога («кобисмо щасливі») (Співанки-хроніки, 1972: 142). Таким чином, наслідком взаємодії транслятора та реципієнта стає усвідомлення Господа як особливої сутності, яка наділена не лише інтенціональністю, але й респонсивністю, і на консекутивному рівні відбувається розкодування цих сенсів (балади «Цвите, цвите черешенька, аж сі розлигає», «Ци чули ви, люде добрі, таку новиночку», думи «Буря на Чорному морі», «Про смерть трьох братів коло Самарки», стрілецька пісня «Через Київ на Україну битий шлях чорніє»).

Господь сприймає людину як особливу цінність, водночас, він також має дар мови, раціонального мислення, здатен відчувати, може підбадьорити, допомогти, порадити, окреслити правильні шляхи, схеми боротьби, обдарувати, здійснити неймовірне. Таким чином, у фольклорній свідомості експлікація образу Бога та його характеристик – це складна й своєрідна модель особистості.

Діалоги з Богом, використані в ліро-епічних текстах, розкривають його етико-психологічні сутності амбівалентно: як таємничу непізнану субстанцію, як осередок великого милосердя, як справедливого суддю, а також захисника. Мотив любові до Бога актуалізується в ході художньої реінтерпретації діалектики добра і зла. У баладі

родинного життя «Цвите, цвите черешенька, аж сі розлигає» зі збірника В. Сокола «Бойківські народні пісні» (2020) представлено моменти комунікативної взаємодії з Богом, релевантної до суб'єкт-суб'єктної, характерної людському життю:

– Надибала Господинька, став Господь питати:

– А де ти йдеш, сиротино? – Йду мамки шукати (Бойківські, 2020: 171).

Такі художні прийоми, очевидно, розкривають характер осмислення фольклорною свідомістю любові до Творця людини й Усесвіту через його проникнення в усі модуси існування особистості та її полікомпонентного життєвого кола: «то що є людина, що Ти пам'ятаєш про неї, і син людський, про якого Ти згадуєш?» (Псалми: 8–5) (Біблія, 2004: 669). Усвідомлення Бога як особистості передано через осягнення його інтенціональності: прагнення долучитися до емпіричних та духовних вимірів свого творіння. Наведений баладний текст виокремлює образ Бога як безпосереднього учасника екзистенційної події, через яку розкривається спрямований на людину й спільноту імператив: усвідомити увіковічені Творцем закони буття, принципи міжособистісної взаємодії. Негативне ставлення «мачушини» до осиротілої дівчини у наведеному тексті представлено через респонсивний аспект участі Бога – покарання через смерть:

Ой зислав Господь два ангели з високого неба.

– Ходи з нами, мачушино, туй тебе не треба (Бойківські, 2020: 171).

Лексичні компоненти найменування Бога стають концептуальними центрами фольклорного тексту й трансляторами модальності, що характеризує специфіку мовленнєвої взаємодії. Цілеспрямоване нівелювання абстрактності в сприйнятті Бога виявляється через художню репрезентацію ситуацій Господнього покарання за відступництво від його заповідей. Таким розривом із заповітом вважається немилосердне ставлення до сироти, вдови, нужденної людини, зрада, сваволя, вбивство, обман, відступництво від віри. Актуалізація сутності понять гріх і Божа кара у фольклорній свідомості оприявнює теоцентричний характер художнього подання сюжету. Таким чином, когнітивна свідомість передає такий тип комунікації, де модель Бога об'єктивується через експлікацію значень імперативів добра, любові та істини.

У ліро-епічних творах Бог постає як міра всіх аксіологічних уявлень, регулятор міжособистісних взаємин, проєкція майбутнього. Модус осмислення Бога в необрядовому ліро-епосі є фактично модусом осмислення світу, морального та естетичного законів, їхнього функціонування. Фольклорна ідея сутності буття транслюється через

домінантну тезу: все суще оприявнюється єдиним організаційним континуумом, який сконцентрований навколо Бога, для якого людина є цінністю. У аналізованих текстах це підтверджується тим, що модальність, яка є ключовим параметром змін людської реальності, є не чим іншим, як Божественною інтенціональністю.

На основі текстів необрядового ліро-епічного фольклору уможлиблюється осмислення фольклорної ідеї християнської любові, яка через імперативи уславлення та подяки Богові обумовлює динамічні процеси переходу від «Я» до «Іншого», де «Інший» уявляється з точки зору Божественної сутності. Водночас, людина осмислюється в нерозривному зв'язку з Господом: «Бог не може дати нам щастя й миру окремо від Себе, бо без Нього вони не існують. Такого немає» (Луїс, 2005: 52). Світоглядна парадигма уснопоетичного твору виводить інтенцію осмислення Бога на рівень консекутивності. Актуальність цієї проблеми зумовлює її усвідомлення на етапі позатекстового сприйняття: ймовірність успішної реалізації життєвих устремлінь людини з розумінням Господнього існування, його творчої енергії, імперативу любові до Творця і через нього – до ближнього. У когнітивній свідомості образ Бога постає своєрідним «Ти», яке, на відміну від «Я» далеке від егоцентризму, відчуженості, недосконалості. Любов до Бога виявляється важливим чинником самоудосконалення та трансформації світу, в якому мислить і чинить людина.

Антиномії «Ти» відносно «Я» знайшли свою художню інтерпретацію також і в текстах ліричних пісень, де людина замислюється над власною недосконалістю та розбурханістю внутрішнього ества:

– Боже, з неба високого

Глянь на мене, молодого!

Єсли хочеш хвали своєї, –

Дозволь же ми пари моєї.

Ах, мій боже, що ж я винен? –

Чи-м не кохав, як повинен!? (Народні, 1973: 82).

Передусім, песимістичне сприйняття відображеної помежової ситуації, унеможливлення прагнення бути разом із коханою дівчиною («тобі треба багатого») (Народні, 1973: 82), оприявнює інтенцію щодо Господньої участі в моделюванні буття особистості. Таким чином, і в ліричній пісні репрезентовано сприйняття Бога як особистості: фольклорний герой вдається до авансування уславлення й подяки за умови усунення причин його страждання, парадоксів буття. Водночас, домінує мотив віри в Господню небайдужість, справедливість, що виявляється у фінальному проханні-молитві:

Скарай, боже, го за тое,

Що розлучив нас обоє (Народні, 1973: 82).

У ліро-епічній пісенності любов до Бога реінтерпретується в аспекті виконання Господніх заповідей, реалізації морального обов'язку. У низці необрядових творів наведено мотиви перелюбу, задрощів, сваволі, нерозсудливості, обману, зради народів, відступництва від віри як відхід від Божих імперативів («Тихо, тихо Дунай воду несе», «За нашим городом зацвіла калина», «Про Торське», «Про Іринку Боднаручку»). Відображена фольклорна подія оприявнює в таких творах відрив від Бога, його сили й енергії. Зокрема, автори-виконавці стають трансляторами ідеї про те, що відчуття морального закону – це відчуття в собі Божественного логосу, яке допомагає в пошуках Господньої волі, а відтак, власного земного призначення й реалізації духовних інтенцій. Антиномії буття, які розкривають вияви онтологічного зла, постають також гносеологічним ракурсом любові як сутності Всесвіту. Любов до Бога у ліро-епічному творі виявляється глибоко закоріненою в бутті, вона стає результатом трансцендування енергії «Я» в енергію «Ти», найвищого сенсу людського існування.

Аналіз творів ліро-епічного фольклору виявляє, що любов осмислюється в них як ідеал, причому такий ідеал, який синтезує етичний, естетичний, психологічний та світоглядний аспекти, оскільки пов'язаний не лише з переживаннями, а ще й рухом свідомості, яка створює проєкцію любові як відповідальності. Таким чином, поняття любові стає семантично релевантним до поняття Бог, оскільки вирізняє його домінантну сутність. Християнський імператив в уснопоетичному творі представлений як імператив любові, який постає у аксіологічній тріаді поряд із вірою та надією. Через ідеал любові у необрядовій усній поезії об'єктивується ідеал особистості, яка визнається цінністю світу на тлі випробувань, боротьби, страждань. Водночас, розрив із коханою людиною уявляється тотожним смерті («Ой кінь ірже, трава в'яне, він доріжечку чує», «Ой гай, мати, гай та все чужий край», «На широкім полі висока тополя» тощо).

Ілюструванням цих міркувань може слугувати низка текстів ліро-епічних пісень про кохання, наприклад, балади «Ясно сонце сходить і ясно заходить», де поліаспектно розкривається релігія любові: кохана людина сприймається благоговійно, з усвідомлення в ній божественного першопочатку: «Маруся веселая, як ясне сонце гріє» (Балади, 1987: 37). Такі процеси трансцендування виявляють парадокси антитетичного гріховного

світу, через які об'єктивується сутність руйнівного іманентного хаосу:

Кажуть товариші, що в Йвася весілля.

Молодому Йвасеві заповідь скінчили,

Молоду Марусю лікарі лічили (Балади, 1987: 37).

Відображення драматичного сюжету окреслює у фольклорній свідомості складну модель ірраціональності, оскільки, з одного боку, любов постає незбагненою, понадраціональною сутністю, а, з іншого, – руйнація щастя та й самого життя відбувається через певні ірраціональні вчинки учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії. У наведеному тексті головний герой твору, кохаючи Марусю, вінчається з іншою, а, дізнавшись про смерть покинутої дівчини, покінчує життя самогубством: «Та дав собі кулю і впав коло неї» (Балади, 1987: 37).

Водночас, складна антропологічна модель необрядового ліро-епічного фольклору вирізняється трансраціональністю, де модус осмислення власного «Я» проходить через осмислення «Іншого», його антигетичної сутності й виявів любові як виявів божественної енергії. Тексти фольклорних ліро-епічних творів на етико-філософському та психологічних рівнях виявляють нерозривний зв'язок Творця зі своїм творінням. Автори-виконавці співанок-хронік, наприклад, акцентують на таких фольклорних подіях, які вирізняються респонсивністю у осмисленні людиною або спільнотою відриву від заповіді, даного людині Богом («Къижкого року», «Порадилися два сусіди ліпше своєї мами», «Про смерть Штоли»). У пісні «Къижкого року» авторка твору – Марфа Задурьинка з Бервінкової – саме нехтування християнськими імперативами вважає причинами голоду, який настав у рідному краї:

А Руснаки бай сараки забули на Бога,

То за тото впала на них велика тревога,

За то на них та упала тревога велика,

Наші люде вимололи що до качьиника (Шухевич, 1902: 170).

Використовуючи елементи традиційного поетичного моделювання, авторка-виконавиця ліро-епічної хронікальної пісні подає виняткову ситуацію, яка оприявнюється екзистенційно через представлену деталізацію: «лиш їли кочіне», «їли лептиці» (бур'ян), «віносили за горівку в коршму сушениці» (Шухевич, 1902: 170). Комплексний аналіз фольклорного тексту уможливує виокремлення особливостей аудиторії, на яку його зорієнтовано. Таким чином, через систему вербальних та культурних чинників проступає «образ аудиторії», який відіграє важливу роль у реалізації гносеологічної функції уснопоетичного твору,

зокрема діади «Творець і його творіння» (Павлова, 2021: 83–84).

Концептуальним центром фольклорного тексту постає поняття гріх без використання відповідної лексеми. Творець пісні репрезентує модус осмислення гріха через певну життєву подію, що має соціальний характер. Спричинена людьми ситуація подається з негативною сутнісною оцінкою, а Бог виявляється саме тим, від кого залежать критерії такої оцінки. Таким чином, драматична ситуація постає своєрідним виокремленням, платою за гріх. Відображена в ліро-епічному творі подія охоплює усю структурованість причинно-наслідкового зв'язку (голод як наслідок учиненого гріха, випробування козаків бурєю, розпач матері через загибель розлучених закоханих, сирітство дітей через вбивство чоловіком дружини, самогубство дівчини через «втрату вінка», молоді жінки – через «випробування на вірність» тощо).

Усі вчинки учасників фольклорної події виокремлюються взаємозумовленим характером, що пов'язано зі складним полівимірним структурованням суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що також вирізняє характер зародження й сутності самого поняття гріх. Можна навести паралелі з ліричних пісень, у яких також наявний багатоетапний процес осмислення сутності гріха. Зокрема, в пісні родинного життя «Червона ружа трояка» через пияцтво й сваволу чоловіка покінчує з життям молода дружина, лишаючи дітей сиротами. Гріх осмислюється як двосторонній комплекс: з одного боку, пияцтво й фізична наруга чоловіка, з іншого – самогубство як непослух Божій волі, руйнування душі як осередку Святого Духа: «Хіба ви не знаєте, що ваше тіло – то храм Духа Святого, що живе Він у вас, Якого від Бога ви маєте, і ви не свої?» (1-е послання апостола Павла до коринтян, 6:19) (Біблія, 2004: 1410). Фольклорний твір оприявнює, що скоєння гріха може мати як усвідомлений, так і неусвідомлений характер, однак найбільшою емотивністю вирізняються епізоди з відображенням наслідків гріха як розриву з Божественним Логосом.

Висновки. У фольклорній свідомості актуалізується проблема моральної відповідальності за кожен скоєний вчинок, який не залишиться не поміченим Богом. Наслідком неусвідомленого, помилкового, імпульсивного вибору людини може ставати злочин проти себе та проти іншого, а каяття як усвідомлення гріха (часто занадто запізніле, як у наведеній ліричній пісні) стає усвідомленням помилки або негативних виявів власної природи. Зрештою, поняття гріха у фольклорному творі інтерпретується як через продуманий

злочин, так і через помилку («Є в полі криниця», «Ой заїхав козаченько та з Україноньки», «Про Марійку та Михася», «Про Данила»). Імплицитно закладене у концептосфері ГРІХ поняття помилка об'єктивується в контексті уявлень про гріх як антитезу істини. Таким чином, відображення у фольклорному творі життєвих ситуацій стає своєрідною трансляцією ідеї єдності людини

з Богом, із його творчою енергією та інтенціональністю щодо моделювання буття за законами істини, добра та краси.

Перспективи подальших розвідок. Комплексне дослідження антропологічної моделі необрядового ліро-епічного фольклору передбачає аналіз концептуального поля ГРІХ із урахуванням факторів респонсивності та інтенціональності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балади / упор. і прим. О. І. Дея та А. Ю. Ясенчук. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1987. 319 с.
2. Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. WORLD WIDE PRINTING, 2004. 1185–1523 с.
3. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування В. Сокола. Львів, 2020. Т. 1. 474 с.
4. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування В. Сокола. Львів, 2021. Т. 2. 592 с.
5. Луїс К. С. Просте християнство Перевірене й розширене видання, із новою передмовою, трьох книжок: «Радіомовлення», «Християнська поведінка» й «Поza межами особистості». Переклад Л. Коровника. За редакцією В. Моравецької та д-ра В. Полковського. Канада – Україна, 2005. 194 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lewis_Clive_Staples/Proste_khrystyianstvo.pdf?PHPSESSID=bp76p5lvss1o3e52tslfjfm3 (дата звернення 14.06.2023).
6. Мацьків П. Розуміння віри в біблійному тексті: лінвокультурологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2016. Вип. 772. С. 8–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2016_772_4 (дата звернення 09.06.2023).
7. Народні пісні в записях Маркіяна Шашкевича / упоряд., вступ. ст. М. Й. Шалати. Київ: Музична Україна, 1973. 111 с.
8. Павлова А.К. Співанка-хроніка в контексті етнокультурної традиції: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України; Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. 184 с.
9. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О.І. Дей (тексти), С.Й. Грица (мелодії). Київ: Наукова думка, 1972. 560 с.
10. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1902. Ч. 3. Т. 5. 256 с.
11. Willmington H. God is a Person. *The Three-in-One File*, 2018. V. 32. URL: https://digitalcommons.liberty.edu/three_one/32 (дата звернення 14.06.2023).

REFERENCES

1. Balady (1987) [The ballads] / upor. i prym. O.I. Deia ta A.Yu. Yasenchuk. Kyiv: Publishing house of fiction «Dnipro». 319 p. [in Ukrainian].
2. Bibliia Abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu. Iz movy davnoievreiskoi y hretskoi na ukrainsku doslivno nanovo perekladena (2004). [The Bible, or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Literally re-translated from ancient Hebrew and Greek into Ukrainian]. WORLD WIDE PRINTING. 1185–1523 p. [in Ukrainian].
3. Boikivski narodni pisni (2020) [Boykiv folk songs] / zapysy ta vporiadkuvannia Vasyliia Sokola. Lviv. T. 1. 474 p. [in Ukrainian].
4. Boikivski narodni pisni (2021) [Boykiv folk songs] / zapysy ta vporiadkuvannia Vasyliia Sokola. Lviv. T. 2. 592 p. [in Ukrainian].
5. Luis K. S. (2005). Proste khrystyianstvo [Simple Christianity]. Pervirene y rozshyrene vydannia, iz novoiu peredmovoio, trokh knyzhok: «Radiomovlennia», «Khrystyianska povedinka» y «Poza mezhamy osobystosti». Pereklad L Korovnyka Za redaktsiieiu V. Moravetskoii ta d-ra V. Polkovskoho. Kanada – Ukraina. 194 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lewis_Clive_Staples/Proste_khrystyianstvo.pdf?PHPSESSID=bp76p5lvss1o3e52tslfjfm3 (data zvernennia 14.06.2023). [in Ukrainian].
6. Matskiv P. (2016). Rozuminnia viry v bibliinomu teksti: linvokulturolohichni aspekt. [Understanding faith in the biblical text: linguistic and cultural aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Romano-slovianskyi dyskurs*. 772, 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2016_772_4 (data zvernennia 09.06.2023). [in Ukrainian].
7. Narodni pisni v zapysakh Markiiiana Shashkevycha (1973). [Folk songs in the records of Markiyan Shashkevych] / uporiad., vstup. st. M. Y. Shalaty. Kyiv: Muzychna Ukraina. 111 p. [in Ukrainian].
8. Pavlova A.K. (2021). Spivanka-khronika v konteksti etnokulturnoi tradytsii: monohrafiia. [Chronicle singer in the context of ethnocultural tradition: monograph]. Irpin: State tax university; Kamianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta», 2021. 184 p. [in Ukrainian].
9. Spivanky-khroniky. Novyny (1972). [Chronicle singers. News] / uporiad. O.I. Dei (teksty), S.I. Hrytsa (melodii). Kyiv : Scientific thought. 560 p. [in Ukrainian].
10. Shukhevych V. (1902). Hutsulshchyna. Materialy do ukrainsko-ruskoii etnolohii. [Hutsulshchyna. Materials for Ukrainian-Russian ethnology]. Lviv: Shevchenko Scientific Society, 3, 5. 256 p. [in Ukrainian].
11. Willmington H. (2018). God is a Person. *The Three-in-One File*, V. 32. URL: https://digitalcommons.liberty.edu/three_one/32 (data zvernennia 14.06.2023).

УДК 811.111.'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-23>

Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-2090-4870

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(Львів, Україна) *palch56@ukr.net*

Петро ГУБИЧ,

orcid.org/0000-0002-7179-5627

старший викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(Львів, Україна) *hubych@ukr.net*

Христина БОГУЦЬКА,

orcid.org/0009-0006-6846-5535

студентка IV курсу

Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

(Львів, Україна) *khristinabogutska8@gmail.com*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC В АНГЛОМОВНОМУ, ПОЛЬСЬКОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано концепти БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC в англomовному, польськомовному та українськомовному публіцистичних дискурсах на матеріалі тестових фрагментів, узятих із сайтів новин та соціальних мереж. Актуальність теми зумовлено активними процесами міграції після 24 лютого 2022 року, які здійснюють вплив на дискурсивні лексичні практики. Окрім того, відображено розгалужену систему номінацій-вербалізаторів концептуальних утворень БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC через досліджувані тексти, які у цілому впливатимуть на наслідки біженства, а також переосмислюють вже утворені в мові концепти. Основні засоби масової інформації, серед яких друковані видання, телерадіомовлення та Інтернет, так чи інакше впливають на громадську думку, ставлення та реакцію на політику щодо біженців, а також на пропаганду та спотворення інформації. Аналізуючи мову, образні засоби та особисті історії людей під час опису біженців, можна краще зрозуміти, як засоби масової інформації впливають на сприйняття громадськості та на політику щодо біженців.

Автори аналізують мовний образ біженця в умовах воєнних дій в Україні, спричинених повномасштабним вторгненням російських військ. Дослідженням показано, що опрацьовані концепти відіграють важливу роль у формуванні контенту публіцистичного дискурсу пов'язаного з відображенням цього явища в мовній політиці. Було проаналізовано динаміку висвітлення в медіа цих концептів через образи переміщеної особи, дому-притулку, допомоги і захисту, втечі, емоцій, оцінки біженців та постраждалих, повернення, кризи тощо. Ключовою метою стало визначення словотворчих процесів, створення нових інструментів методологічного та компаративного підходів, які допоможуть у роботі з мігрантами та біженцями, та звичайно, стануть корисними лінгвістам.

Ключові слова: *концепт БІЖЕНЕЦЬ, медіатекст, чужинець, мігрант, засоби масової інформації.*

Oleksandra PALCHEVSKA,
orcid.org/0000-0002-2090-4870
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) palch56@ukr.net

Petro HUBYCH,
orcid.org/0000-0002-7179-5627
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) hubych@ukr.net

Khrystyna BOHUTSKA,
orcid.org/0009-0006-6846-5535
4th year student
Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection
of Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) khristinabogutska8@gmail.com

VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF REFUGEE IN ENGLISH, POLISH AND UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE

The article analyzes the concept of БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC in English-, Polish-, and Ukrainian-language journalistic discourses based on the text fragments material taken from news and social media websites. The topicality of the topic lies in the active migration processes after February 24, 2022, which influence discursive lexical practices. In addition, an extensive system of nominations-verbalizers of the conceptual formations of БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC is reflected through the studied texts, which in general will influence the consequences of the refugee crisis, and also rethink the already existing formations. Mainstream media, including print, broadcast, and the Internet, influence public opinion, attitudes, and responses to refugee policies in one way or another influence the concepts as well as the propaganda and information creation cretirea. By analyzing the language, imagery, and personal stories of people when describing refugees, one can better understand how mass media influence public perception and gender etic concerning refugees.

The authors analyze the linguistic image of the REFUGEE in the context of hostilities in Ukraine, caused by the full-scale invasion of Russian troops. The study showed that the developed concepts play an important role in shaping the content of journalistic discourse related to the reflection of this phenomenon in language policy. The dynamics of media coverage of these concepts through the images of a displaced person, shelter house, aid and protection, escape, emotions, assessment of refugees and victims, return, crisis, etc., were analyzed. The key goal was the definition of word-creating processes, the creation of new tools of methodological and comparative approaches, which will help in the work with migrants and refugees and, of course, will be useful to linguists.

Key words: concept of REFUGEE, media text, foreigner, migrant, mass media.

Постановка проблеми. Європейська «криза біженців» – це одна з найбільш суперечливих політичних тем, яка вже неодноразово була темою світових новин. Масштаби переміщення людей, спричинених воєнними подіями в Україні з лютого 2022 року, на сьогодні є безпрецедентними в усій Європі, тому дискурс засобів масової інформації щодо міграції відіграє ключову роль у формуванні концептів *БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC*. Саме ці процеси в сучасному світі обґрунтовують **актуальність проблеми** цієї розвідки.

Основні засоби масової інформації, серед яких друковані видання, телерадіомовлення та Інтернет, так чи інакше впливають на громадську думку, ставлення та реакцію на політику щодо

біженців, а також на пропаганду та спотворення інформації. Аналізуючи мову, образні засоби та особисті історії людей під час опису життя та побуту біженців, можна краще зрозуміти, як засоби масової інформації впливають на сприйняття громадськості та на політику щодо мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні концепти *БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC* стали об'єктом деяких наукових студій. Зокрема їх досліджували вітчизняні вчені Матвєєва С.А. (в юридичному аспекті), Вільчинська Т., Вільчинский О. (через призму регіональної преси), Мільо А.В. (на матеріалі німецького політичного дискурсу), а також зарубіжні Kaźmierczak P. (в лексикографічному аспекті),

Zamojska E. (в публічному та освітньому дискурсах), Berry M., Garcia-Bianco I., Moore K. та інші.

Метою статті є дослідження лексичної та дискурсивної вербалізації понять а також аналіз екстралінгвальної інформації, які вплинули на формування образів *БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC*.

Виклад основного матеріалу. Мова є важливим інструментом для засобів масової інформації, оскільки вона може використовуватися для створення конкретного образу біженців, який потім сприймається громадськістю як реальність. Неправильне використання термінів біженець, мігрант та шукач притулку може призвести до плутанини та необгрунтованої ворожості щодо біженців. Тому важливо точно визначити семантику номінацій.

Приведемо дані синонімічних словників англійської та української мови. Доказом семантичної розвинутої концепту *БІЖЕНЕЦЬ* є ряд синонімічних номінацій таких як: *біженка чи біженець, утікач, дезертир, збіглець, зайда, незнайомий, новачок, відцепенець, нетутешній, чужоземець, пришелець, ізгой* тощо, які зустрічаємо у Всесвітньому словнику української мови (Всесвітній словник української мови).

Виявлено також використання назв прикладкового типу на зразок *жінка-переселенка і діти-переселенці*. Таким чином, деривативне утворення на позначення «переселенця» привертає увагу у медіа: «У Львові переселенка з Волновахи допомагає жінкам, які виїхали із зони бойових дій» (Інформаційне агенство УНІАН).

Як синонімічні до розглянутих вище назв відносимо й назви концепти на позначення *внутрішньо переміщених осіб*, які теж є поширеними у засобах масової інформації: «УВКБ ООН допомагає покращити умови проживання таких центрів прийому, як той, який відвідав пан Гранді, щоб вони могли приймати внутрішньо переміщених українців, які потребують притулку» (UNHCR Україна).

Також звертаємо увагу на частотні колокації з основним компонентом *жертва*, як от: *жертви російської агресії, жертви загарбників, жертви воєнних злочинів, жертви насилля*:

«В останні роки моє серце було розбите стражданнями безневинних жертв конфліктів або переслідувань, деяких з яких я зустрічав і які розповідали історії невимовної трагедії, оскільки вони були змушені тікати зі своєї країни та шукати притулок далеко від дому» (OBOZREVATEL).

В “Collins Thesaurus” наведено синонімічний ряд, в якому лексема REFUGEE є домінантою:

refugee, immigrant, migrant, expatriate, exile, emigrant, asylum seeker, evacuee, displaced person (Collins Thesaurus). Наведемо приклади їх вживання:

“What is less clear, however, is whether this bleak moment offers an opportunity for a shift in how we discuss our responsibilities towards refugees, asylum-seekers and displaced people” (Younge, 2022);

“Instead of calling refugees “illegal immigrants” when they’ve not broken the law, how about we call government ministers “illegal politicians” when they have broken the law?” (Twitter: RD Hale).

Апелюючи до словника Європейського Союзу, ми зустрічаємо визначення поняття REFUGEE як “someone who is unable or unwilling to return to their country of origin owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion”. Також можна зауважити, що воно належить до тематичного блоку international relations (міжнародні відносини) / international security (міжнародна безпека) / international issue (міжнародне питання) (Матвеева, 2020: 223).

На основі вибірки з сайтів українських новин та соціальних мереж, можна продемонструвати дискурсивні вияви концепту *БІЖЕНЕЦЬ*, який реалізується через такі семантичні сфери як **внутрішньо переміщена особа, втеча, дім-притулок, зокрема, пошук проживання, допомога і захист переміщеним особам, думки, переживання та відчуття біженців щодо власних дій, а також оцінка та класифікація біженців**. Розглянемо приклади вищенаведених семантичних сфер: **вимушено переміщена особа** – сюди відносимо те, що безпосередньо стосується осіб, які покинули свої домівки: «... щоб емігрувати в статусі біженця, потрібно пройти дуже довгу і складну процедуру» (Інформаційне агенство УНІАН), «...переміщення із неспокійних місць...» (OBOZREVATEL), «... оформлення статусу біженця...» (Телеканал ЗІК), «...залишили країну через військові дії» (OBOZREVATEL), «...війна змусила багатьох українців покинути рідні будинки та виїхати закордон...» (OBOZREVATEL); **втеча** – використовуємо для позначення дій біженців під час воєнних дій задля порятунку: «...збрали основні речі і втекли...» (UNHCR Україна), «...залишили свої домівки, ставши біженцями або внутрішніми переселенцями» (Радіо Свобода Україна), «Тікали від війни...» (Радіо Свобода Україна), «...сотні біженців рятувались втечею...» (Радіо Свобода Україна), «...тисячі українців, які рятуються від війни» (Інформаційне агенство УНІАН),

«...переміщені із неспокійних місць люди...» (OBOZREVATEL); **дім-притулок** – відносимо це до лексики, яка стосується надання притулку тим, хто цього потребує: «...населення, яке було змушене покинути свої домівки» (UNHCR Україна), «...біженці, шукачі притулку та мігранти...» (UNHCR Україна), «...приймати внутрішньо переміщених українців, які потребують притулку» (UNHCR Україна), «...центри надання допомоги переселенцям» (Телеканал ZIK), «...політичний притулок...» (Інформаційне агентство УНІАН), «...багато людей готові відкрити свої будинки для нужденних...» (OBOZREVATEL); та **пошук проживання**: «...змушені тікати зі своєї країни та шукати притулок далеко від дому...» (OBOZREVATEL), «...контейнерне містечко для біженців...» (Телеканал ZIK), «...тимчасовий дім...» (Радіо Свобода Україна), «...центри прийому...» (UNHCR Україна), «...ті, хто залишилися без даху над головою внаслідок російської агресії» (Радіо Свобода Україна), «...для тимчасового проживання біженців із сусідньої України» (UNHCR Україна), «...центр для біженців...» (Телеканал ZIK); **допомога і захист** – усе те, що тісно пов'язано з допомогою та захистом осіб, постраждалих через війну: «...надання допомоги та захисту біженцям» (UNHCR Україна), «...ті, що потребують прийому, відпочинку і доброти...» (OBOZREVATEL), «...тимчасовий захист для біженців з України...» (Телеканал ZIK), «...активна участь у порятунку людських життів та допомозі біженцям» (Телеканал ZIK), «...відкрили пункт безкоштовної видачі одягу біженцям...» (Телеканал ZIK) тощо. Наведемо ще декілька прикладів, які розкривають думки та відчуття біженців щодо власних дій – «Дуже дивно коли тебе називають біженець або переселенець, але це так і є...» (Twitter), «...ми не переселенці, а біженці, бо переселенці – це ті, які встигли взяти якісь речі» (Twitter), «...ми вчасно виїхали, бо було б з нами так, як у Бучі» (Радіо Свобода Україна); **оцінку біженця** – а саме, негативне ставлення до біженців: «...пости про поганих/нахабних/невдячних біженців за кордоном...» (Телеканал ZIK); позитивне ставлення: «...українські біженці одразу просяться працювати, а не чекають на грошову допомогу» (Twitter); та стереотипи щодо них: «...якщо ти вивозиш дитину з-під градів – ти правильний біженець, а якщо від сирен і ракет – то не такий» (Twitter); а також **класифікацію біженців** – «...біженців класифікують. Є перший клас, другий клас, колір шкіри, (якщо) вони з розвиненої країни (чи) з нерозвиненої...» (Інформаційне агентство УНІАН).

Розглядаючи та досліджуючи концепт REFUGEE, в англійській мові можна теж виділити притаманні йому семантичні сфери, та їх наприклад: **forcibly displaced person (вимушено переміщена особа)** – “Refugees from Ukraine...” (BBC News), “...a refugee who has fled from war...” (BBC News), “...displaced people...” (Twitter), “...internally displaced by the war...” (Twitter); **escape (втеча)** – “...fleeing the conflict...” (Twitter), “...anyone else fleeing war...” (Twitter), “...to flee conflict and persecution, and leave behind all they have” (Twitter), “...to exit the warzones...” (Twitter), “...have to run for their lives in order to be saved” (Twitter); **home-sanctuary (дім-притулок)** – лексика на позначення термінів щодо прихистку біженців: “...the main hub for refugees” (Twitter), “...the main focus of immigration...” (Twitter), “...to find safety...” (Twitter), “...a plan “Homes for Ukraine”...” (CNN International), “The warm welcome...” (Twitter); **help and protection (допомога і захист)** – “...to help refugees on their long journey to Poland” (BBC News), “...a form of humanitarian relief” (CNN International); **support (підтримка)** – “...to ensure that they get the support that they need now” (Twitter), “...to receive and support people fleeing conflict” (Twitter); **sufferer (постраждалий)** – опис стану людини, і спогадів про війну: “...the plight of the Ukrainians” (Twitter), “...the most vulnerable refugees...” (Twitter), “...the population has been traumatised...” (Twitter), “Ukraine refugees’ trauma...” (Twitter), “...the trauma of displacement, family separation and violence...” (Twitter), “...a mad rush to flee...” (Twitter); and **emotions (емоції)** – “Emotions run high...” (BBC News).

Розглянемо ще приклади двох семантичних сфер, які з’являються в англійській мові засобах масової інформації та соціальних мережах, але відсутні в українських: **returning (повернення)** – “The main reason given is that people want to “reconnect with their families”...” (Twitter); та **crisis (криза)** – “...Ukraine refugee crisis appears to be just getting started” (CNN International), “...creating one of the biggest refugee crises in recent history...” (BBC News), “...Europe could be facing its largest refugee crises since World War II” (CNN International).

Ядро семантичного поля *UCHODŹCA* складають номінації *migrant, imigrant, azylant*. Наведемо дефініції зі словника: *migrant / migrantka* – особа, яка змінює місце проживання, переїжджаючи з одного місця в країні до іншого або з однієї держави до другої; *imigrant / imigrantka* – особа, яка приїхала в певну країну, щоб в ній поселитися; *uchodźca / uchodźczyni* – особа, яка має обґрунтовані

підстави вважати, що на батьківщині вона може переслідуватися через релігію, національність, політичні переконання або приналежність до конкретної соціальної чи суспільної групи та її статус був визнаний державою, яка надає їй притулку; *azylant/azylantka* – особа, яка офіційно подала прохання про надання притулку в іншій державі, через побоювання, що на батьківщині її життя загрожує небезпека (*Wielki słownik języka polskiego*).

Характер концепту, як правило, відображають прикметники в атрибутивній позиції. Вони фіксують ознаки властиві концепту, або відображають певне ставлення до біженців, наприклад: ***Uchodźcy wojenni z Ukrainy skarżą się, że tracą status cudzoziemca UKR, choć nie wyjeżdżali z Polski na dłużej niż 30 dni*** (TVN24).

W poniedziałek po południu na ulice Kościeliska wyszła manifestacja zorganizowana przez lokalny komitet STOP Nielegalnym Imigrantom (TVN24).

В польській мові також можна виділити такі семантичні сфери як **status uchodźca**: *Jak uzyskać status uchodźcy? Jak długo można pobierać pieniądze? Świadczenie można pobierać przez maksymalnie dwa miesiące* (TVN24); **napływ uchodźców**: *Proponowany akt pozwoli odciążycь budżety publiczne państw członkowskich i tym samym ułatwi tym państwom reagowanie na napływ uchodźców z Ukrainy* – *podkreśliła Rada UE* (TVN24); **pomoc uchodźcom**: *Fogiel o unijnych środkach na pomoc uchodźcom z Ukrainy* (TVN24).

Периферію семантичного поля складає стилістично забарвлена лексика, переважно вона має негативну конотацію. *Zalew, fala uchodźców* – такі мовні формули, пов'язані з водними метафорами, дегуманізують біженців і створюють асоціацію їх з екстремальними явищами природи та стихійними лихами. Це спричиняє те, що біженці починають сприйматися як певна загроза, від якої потрібно боронитися. Хоча подібні метафори використовуються і в опису інших груп людей (наприклад, *fala turystów*), у випадку з мігрантами потрібно особливо обережно їх використовувати. Такі мовні засоби можуть посилювати негативні настрої щодо цієї групи людей.

В публіцистичному дискурсі можна також зустріти мілітарні метафори такі, як *inwazja, najazd uchodźców*. Вони викликають відчуття, що ми маємо справу з ворогом, а отже зміцнюють упередження та викликають відчуття загрози.

Таким чином, наведені мілітарні метафори можуть стати елементами так званої мови ненависті.

Ще одним з прикладів створення негативного образу біженця є використання прикметника *nielegalny (nielegalni migranci)*, який ставить біженця в один ряд з такими негативними явищами як *nielegalny handel bronią, narkotykami, ludźm*, таким чином відбувається процес їх стигматизації.

Висновки. Очевидно, що засоби масової інформації можуть впливати на політичні дії та спонукати до них, змінюючи суспільне сприйняття, як негативно, так і позитивно, шляхом маніпулювання мовою та художніми образами, які вони використовуються для опису біженців. Медіа здатні викликати обурення біженців або спричиняти його проти них. Біженців зображають як в позитивному так і в негативному світлі. Безперечно, позитивний образ мігранта може допомогти здійснити прогресивні політичні зміни.

Отже, здійснивши аналіз на основі досліджуваного матеріалу з новин та соціальних мереж, можна побачити, що концепт REFUGEE в англійській мові, концепт БІЖЕНЕЦЬ в українській мові та UCHODŹCA в польській мові співвідносяться з такими спільними семантичними сферами як вимушено переміщена особа, переміщена особа, дім-притулок, допомога і захист, втеча, постраждалий, оцінка біженців, криза, повернення. Художні засоби, зокрема метафори та фразеологізми, присутні у матеріалі в усіх досліджуваних мов. Асиметрія образів виявляється через співвіднесеність у англійській та польській мовах із семантичними сферами *криза, наплив, нелегальний*, що посилює опис критичної ситуації, яка склалась, та *повернення*, що описує налагодження сімейних стосунків з рідними при поверненні додому. В українському матеріалі таких семантичних зв'язків не виявлено.

Отже, засоби масової інформації здатні переконувати та маніпулювати думкою аудиторії, впливати як загрозово, так і співчутливо. Саме зміна лексичного наративу, створена потужним медіа-висвітленням, може допомогти змінити суспільну та політичну реакцію концептів *БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC* в англійському, українському та польськомовному публіцистичному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Війна Росії з Україною. Новини бойових дій. *Інформаційне агентство УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war> (дата звернення: 21.04.2022).
2. Вільчинська Т., Вільчинський О. Лінгвалізація концепту біженець у Тернопільській регіональній пресі. *Образ*. 2022. № 1 (38).

3. Всесвітній словник української мови. *Словники української мови онлайн*. URL: <http://uk.worldwidedictionary.org/> (дата звернення: 26.04.2023).
4. Матвєєва С. Лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів: дис. д-р. філол. наук. Київ, 2020. 426 с.
5. Мільо А. Термінологічний дисонанс визначення понять біженець і внутрішньо переміщена особа в Україні та Німеччині. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця. Київ: НА СБ України, 2018. С. 217–234.
6. Новини на Обозревател. *OBOZREVATEL*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/> (дата звернення: 14.05.2022).
7. Радіо Свобода Україна. Новини, ексклюзиви і перевірені факти. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 14.05.2022).
8. Телеканал ZIK. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/telekanal_zik_tag52873/ (дата звернення: 21.04.2022).
9. Berry M., Garcia-Bianco I., Moore K. UK press is the most aggressive in reporting on Europe's 'migrant' crisis. 2016. URL: <https://theconversation.com/uk-press-is-the-most-aggressive-in-reporting-on-europes-migrant-crisis-56083>
10. Breaking News, US News, World News and Video. *CNN International*. URL: <https://edition.cnn.com/> (date of access: 21.04.2022).
11. Collins Thesaurus. Synonyms, Antonyms and Definitions. *Collins Online Dictionary. Definitions, Thesaurus and Translations*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus> (date of access: 01.05.2023).
12. Georgiou M., Zaborowski R. Media coverage of the "refugee crisis": A cross-European perspective. Council of Europe, 2017.
13. Kaźmierczak P. O różnorodności nazw określających migrantów – na materiale leksykograficznym. *Linguistische Treffen in Wrocław* 16, 2019 (II): 51–60. URL: <https://doi.org/10.23817/lingtreff.16-4>
14. RD Hale. Instead of calling refugees "illegal immigrants" when they've not broken the law, how about we call government ministers "illegal politicians". *Twitter*. URL: <https://twitter.com/RickyDHale/status/1514565630846017539> (date of access: 30.04.2023).
15. The UN Refugee Agency. *UNHCR Україна*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/> (дата звернення: 21.04.2022).
16. TVN24. URL: <https://tvn24.pl/> (дата звернення: 14.05.2022)
17. Twitter. URL: <https://twitter.com/> (date of access: 14.05.2022).
18. War in Ukraine News. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-60525350> (date of access: 21.04.2022).
19. Wielki słownik języka polskiego. URL: <https://wsjp.pl/> (дата звернення: 14.05.2022).
20. Younge G. The war in Ukraine has exposed the west's refugee hypocrisy. *Prospect magazine*, 2022. URL: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/38531/the-war-in-ukraine-has-exposed-the-wests-refugee-hypocrisy>. (date of access: 30.04.2023).
21. Zamojska E. Inny jako obcy. Imigranci w polskim dyskursie publicznym i edukacyjnym [The Other as a Stranger. Immigrants in Polish Public and Educational Discourse]. *Studia Edukacyjne* nr 28, 2013, Poznań 2013, pp. 191–207.

REFERENCES

1. Viina Rosii z Ukrainoiu. Novyny boiovykh dii. [Russia's war with Ukraine. Update on the fighting]. *UNIAN Information Agency*. URL: <https://www.unian.ua/war> [in Ukrainian].
2. Vilchynska T., Vilchynskiy O. (2022) Linhvalizatsiia kontseptu bizhenets u Ternopilskii rehionalnii presi. [Linguisticisation of the Refugee Concept in the Ternopil Regional Press] *Obraz*. № 1 (38). [in Ukrainian].
3. Vsesvitnii slovnyk ukrainskoi movy. [World Dictionary of the Ukrainian Language]. *Online dictionaries of the Ukrainian language*. URL: <http://uk.worldwidedictionary.org/> [in Ukrainian].
4. Milo A. (2018) Terminolohichni dysonans vyznachennia poniat bizhenets i vnutrishno peremishchena osoba v Ukraini ta Nimechchyni. [The terminological dynamics of defining a refugee and an internally displaced person in Ukraine and Germany]. *Stratychichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: pohliad vid volontera do naukovtsia*. Kyiv: NA SB Ukrainy. – Strategic Communications in Hybrid Warfare: A Volunteer's View of a Scientist. Kyiv: NA SB of Ukraine. 217–234. [in Ukrainian].
5. Matvieieva S. (2020) Linhvistychna rekonstruktsiia kohnityvnoi terminostruktury REFUGEE / BIZHENETS v anhlo-ukrainskomu korpusi yurydychnykh tekstiv. [Linguistic Reconstruction of the Cognitive Term Structure REFUGEE / REFUGEE in the English-Ukrainian Corpus of Legal Texts]. *Doctor`s thesis*. Kyiv. 426 p. [in Ukrainian].
6. Novyny na Obozrevatel. [News on Obozrevatel]. *OBOZREVATEL*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/> [in Ukrainian].
7. Radio Svoboda Ukraina. Novyny, eksklyuzyvy i perevireni fakty. [Radio Svoboda Ukraine. News, exclusives and verified facts]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> [in Ukrainian].
8. Telekanal ZIK. [ZIK TV channel]. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/telekanal_zik_tag52873/ [in Ukrainian].
9. Berry M., Garcia-Bianco I., Moore K. (2016) UK press is the most aggressive in reporting on Europe's 'migrant' crisis. URL: <https://theconversation.com/uk-press-is-the-most-aggressive-in-reporting-on-europes-migrant-crisis-56083> [in English].
10. Breaking News, US News, World News and Video. *CNN International*. URL: <https://edition.cnn.com/> [in English].
11. Collins Thesaurus. Synonyms, Antonyms and Definitions. *Collins Online Dictionary. Definitions, Thesaurus and Translations*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus> [in English].
12. Georgiou, M., Zaborowski, R. (2017) Media coverage of the "refugee crisis": A cross-European perspective. Council of Europe. [in English].

13. Kaźmierczak P. (2019) O różnorodności nazw określających migrantów – na materiale leksykograficznym. *Linguistische Treffen in Wrocław* 16, (II): 51–60. URL: <https://doi.org/10.23817/lingtreff.16-4> [in Polish].
14. RD Hale. Instead of calling refugees "illegal immigrants" when they've not broken the law, how about we call government ministers "illegal politicians". *Twitter*. URL: <https://twitter.com/RickyDHale/status/1514565630846017539> [in English].
15. The UN Refugee Agency. UNHCR Україна – UNHCR Ukraine. URL: <https://www.unhcr.org/ua/> [in Ukrainian].
16. TVN24. URL: <https://tvn24.pl/>
17. Twitter. URL: <https://twitter.com/>
18. War in Ukraine News. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-60525350> [in English].
19. Wielki słownik języka polskiego [The Big Dictionary of the Polish Language]. URL: <https://wsjp.pl/> [in Polish].
20. Younge G. (2022) The war in Ukraine has exposed the west's refugee hypocrisy. *Prospect magazine*. URL: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/38531/the-war-in-ukraine-has-exposed-the-wests-refugee-hypocrisy>. [in English].
21. Zamojska E. (2013) Inny jako obcy. Imigranci w polskim dyskursie publicznym i edukacyjnym [The Other as a Stranger. Immigrants in Polish Public and Educational Discourse]. *Studia Edukacyjne* nr 28, Poznań 2013, pp. 191–207. [in Polish].

УДК 811.162.1:159

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-24>

Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-2090-4870

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) *palch56@ukr.net*

Наталія ІВАНИШИН,

orcid.org/0000-0003-3297-9367

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) *lozynska29@gmail.com*

Наталія КОВАЛЬЧУК,

orcid.org/0009-0004-4857-3710

студентка IV курсу
Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) *natka291241@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У ТЕКСТІ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СТІВЕНА КІНГА «ЗОНА ПОКРИТТЯ» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ)

Статтю присвячено дослідженню проблеми експресивності у перекладознавчому аспекті. Автори називають їх виражальними засобами, стилістичними засобами, стилістичними маркерами, стилістичними прийомами, тропами, фігурами мови тощо. Одні значення можуть бути загально визначеними граматичними та лексичними, інші – містять специфічні значення, які можна назвати стилістичними. Мовні засоби експресивності вимагають ретельного аналізу. При перекладі не стільки важливий точний відповідник в іншій мові в плані перекладу, а намагання не втратити особливості певної номінації, її стилістичного та емоційного забарвлення, тощо. В межах вивчення таких мовних одиниць, варто звернути увагу на те, що при їх перекладі найкраще використовувати такий іншомовний відповідник, який використовується та є найбільш сприятливим для його сприймання в тексті носіями мови, на яку здійснюється переклад. Такі явища як сленгізми, колоквіалізми, вульгаризми, вигуки та повтори в романі Стівена Кінга «Зона покриття», створюють особливий настрій, емоційний тон та надають експресивного забарвлення твору. Низка засобів емоційного забарвлення тексту, до котрих входять і вигуки і повтори, надає нам можливість активно використовувати їх аби збагатити словниковий запас, «оживити» слова, надати їм почуттів та певного емоційного підтексту, через який можна зрозуміти не лише значення слова, а й його емоційний настрій та експресію. Найчастіше при їх перекладі використовуються такі методи як переклад шляхом компенсації, спостерігаємо використання окличних та питальних еліптичних конструкцій, семантичних повторів, часто переклад відбувається шляхом антонімічної трансформації, використовуються також заміни та генералізація, еквівалентний переклад та додавання. Іноді застосовується транслітерація, використання повтору, а також окличних та питальних речень, переклад відбувається і шляхом підбору повних відповідників.

Ключові слова: мовні засоби творення експресивності, сленгізм, колоквіалізм, вульгаризм, вигук, повтор, переклад.

Oleksandra PALCHEVSKA,

orcid.org/0000-0002-2090-4870

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation Studies
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) *palch56@ukr.net*

Nataliia IVANYSHYN,
orcid.org/0000-0003-3297-9367
Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation Studies
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) lozynska29@gmail.com

Nataliia KOVALCHUK,
orcid.org/0009-0004-4857-3710
4th year student
Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Protection
of Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) natka291241@gmail.com

PECULIARITIES OF USING THE MEANS OF CREATING EXPRESSIVENESS IN THE ORIGINAL TEXT AND TRANSLATION (BASED ON THE NOVEL “CELL” BY STEPHEN KING AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN)

The article is devoted to the study of the problem of expressiveness in translation. The authors refer to them as expressive means, stylistic means, stylistic markers, stylistic techniques, tropes, figures of speech, etc. They distinguish between ordinary semantic and stylistic differences in meaning. In fact, all linguistic means contain meanings – some of them contain generally recognised grammatical and lexical meanings, while others contain specific meanings that can be called stylistic. Language means of expression require careful analysis. When translating, it is not so much important to find an exact equivalent in another language in terms of literal translation, but to try not to lose the peculiarities of a particular nomination, its stylistic and emotional colouring, etc. When studying such linguistic units, it is worth paying attention to the fact that when translating them, it is best to use a foreign language equivalent that is used and is most favourable for its perception in the text by native speakers of the target language. Such phenomena as slangisms, colloquialisms, vulgarisms, interjections and repetitions in Stephen King's novel «Cell» create a special mood, emotional tone and give an expressive colour to the work. A number of means of emotional colouring of the text, including interjections and repetitions, give us the opportunity to actively use them to enrich the vocabulary, "bring words to life", give them feelings and a certain emotional connotation, through which we can understand not only the meaning of the word, but also its emotional mood and expression. The most common methods used in their translation are translation by compensation, exclamatory and interrogative elliptical constructions, semantic repetition, often translation is done by antonymic transformation, substitution and generalisation, equivalent translation and addition. Sometimes transliteration, repetition, exclamatory and interrogative sentences are used, and translation is also done by finding full equivalents.

Key words: linguistic means of creating expressiveness, slangism, colloquialism, vulgarism, exclamation, repetition, translation.

Постановка проблеми. Мовознавство пропонує нам безліч термінів та понять, які можуть визначити низку засобів підкреслення емоційного забарвлення, настрою та інших допоміжних засобів, за допомогою яких у мові можна передати не просто певну інформацію, а й допомогти «читати між рядків» та передавати іншу додаткову інформацію.

Їх називають виражальними засобами, стилістичними засобами, стилістичними маркерами, стилістичними прийомами, тропами, фігурами мови тощо. Коли йдеться про стилістичне значення, процес розуміння залежить від здатності розшифрувати це застосування мовних засобів. В етимологічному значенні «експресивність» можна розуміти як своєрідну інтенсифікацію висловлювання або його частини залежно від позиції у висловлюванні засобів, які виявляють цю категорію, і від того, що це за засоби (Сахно, 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експресивність, як в рамках перекладознавства, так і в мовознавстві активно досліджували ще Шарль Баллі, Г.М. Дядюра, Б.Ю. Сахно, В.А. Чабаненко, та багато інших вітчизняних науковців зосереджували свої наукові пошуки на цьому аспекті мови. Попри це, наразі досі не існує єдиної точного визначення, яке б остаточно пояснило це явище. Тому дослідження явища експресивності не втрачає своєї **актуальності** і навіть більше, вимагає щоразу розглядати його по новому, в рамках сучасного світу та сучасних лінгвістичних тенденцій.

Метою дослідження є намагання проаналізувати категорію експресивності в перекладацькому аспекті, дослідити особливості використання сленгізмів, колоквіалізмів, вульгаризмів, вигуків та повторів у тексті оригіналу та перекладу як мовних засобів експресивності.

Матеріалом дослідження став роман Стівена Кінга «Зона покриття» та його переклад українською мовою здійснений Оленою Любенко.

Виклад основного матеріалу. Як сленгізми, так і колоквіалізми потребують знання так званої «живої», «розмовної» мови, задля того, аби якнайкраще перекласти їх іншою мовою та підібрати достовірний відповідник, при цьому не втрапивши емоційного забарвлення слова чи фрази та особливого стилю автора, з яким він подає свій текст (Панченко, 2021: 190-194).

Розглядаючи особливості перекладу сленгізмів та колоквіалізмів, варто звернути увагу і на визначення лінгвістів Г. Уентворта й С. Флекснера, які, виділивши основні одиниці словникового змісту англійської мови, виокремили колоквіалізми та сленгізми окремим пластом на рівні зі стандартним вокабуляром, діалектами, кентом, жаргоном тощо (Wentworth, Flexner, 1975: 27).

Як і інші явища в лінгвістиці, вульгаризми вимагають ретельного вивчення. Перекладачу не стільки важливо точно підібрати відповідник іншою мовою в плані буквального перекладу, наскільки не втратити особливості певного вульгаризму, його стилю, емоційного забарвлення, тощо. В межах вивчення вульгаризмів, варто звернути увагу на те, що при їх перекладі найкраще використовувати такий іншомовний відповідник, який є найбільш сприятливим для його сприймання в тексті носіями мови, на яку здійснюється переклад (Бумар, 2020: 20-25). Наприклад: *She called me a son of a bitch and hung up. I know she was angry with me, and of course I understand why* (King). *Вона назвала мене виродком і повісила трубку. Я знаю, що вона сердилася на мене, і розумію чому* (Кінг). В англійській мові використовується груба лексема *a son of a bitch* в той час коли в українській ми зустрічаємо відповідник, який є найбільш приматанним носіям мови перекладу *виродок*.

Варто зауважити, що при перекладі сленгізмів, колоквіалізмів та жаргонізмів як основна перекладацька трансформація застосовується прийом компенсації втрат. Поглянемо на наведені нижче приклади: *Considering the shit they'd put each other through over the last year, that had touched him* (King). *Зважаючи на те, скільки вони псували одне одному нерви протягом останнього року, він був розчулений* (Кінг).

У цьому реченні ми зустрічаємо сленгізм *shit – the solid waste that is released from the bowels of a person or animal* (тверді відходи, які виділяються з кишечника людини або тварини) (Cambridge Dictionary Online). Однак, однією з особливостей

перекладу сленгізмів є художній, небуквальний переклад, тому утворюється інше значення номінації, яке означає певні негативні дії, що одна людина заподіює іншій. Такий відповідник використовується для того, аби виразити експресивність цього фрагменту тексту. Переклад українською майже нейтральний, відбувається шляхом компенсації: *скільки вони псували одне одному нерви*.

Розглянемо ще один приклад:

Poor damn thing was probably yapping in doggy heaven before it knew it was dead, Clay thought (King). *Бідна собакенція, мабуть, не встигла дізнатися, що здохла, а вже дзвкала собачому раю – подумав Клайв* (Кінг). У цьому випадку сленгізм *damn* замінюється на фамільярну лексему *собакенція*.

За даними словника вираз «*What the hell?*» уживається для того щоб підсилити незгоду. Лексема *hell* – пекло, компенсується лексемою з рівноцінним ступенем експресивності *чорт*, яка є частиною виразу *чорт забирай*. Англійський вираз так само як і український відносяться до пейоративно забарвленої лексики: «*What the hell?*» *Mister Softee Guy cried. His voice was improbably high. Maybe shock had given him that high tenor* (King). – *Що, чорт забирай, відбувається?* – *закричав Містер Софті. Його голос був неправдоподібно високий* (Кінг).

У наступній фразі ми зустрічаємося одразу із трьома маркерами експресивності: «*No!*» *Clay yelled, running alongside the Mister Softee truck. «No, come back and help me! I need some help here, you sonofabitch!»* (King).

Hi! – *прокричав Клайв, що біг поряд із фургоном Містера Софті. – Hi, повернися й допоможи мені! Мені потрібна допомога, ти, сучий сину!* (Кінг). Це, по-перше, вигуківі окличні еліптичні конструкції «*No!*» – «*Hi!*», по-друге окличне речення «*No, come back and help me!* – *Hi, повернися й допоможи мені!*», і по-третє вульгаризми: «*you sonofabitch – ти, сучий сину*».

Розглянемо ще один випадок вживання декількох експресивних засобів. У уривку зустрічається розмовне англійське слово «*cop*», яке замінюється на нейтральне «*поліції*». А також сленгізм «*shit*» про англійське значення якого згадувалось раніше, та який перекладається розмовним «*фігня*»: «*I'll call a cop.*» *Clay said, suddenly inspired. «She's got a cell phone.» He cocked his thumb at Power Suit Woman, now lying dead in a pool of her own blood. «She was using it before . . . you know, just before the shit.»* (King). «*Слід зателефонувати до поліції, – несподівано осяяло Клая. – У неї є мобільний. Він показав великим пальцем на мертву*

Бізнес-вумен, що лежала в калюжі власної крові. – Вона розмовляла по ньому перед тим... як уся ця фігня...» (Кінг).

Іноді експресивність виявляється через порівняння, а також розмову героя невідомою мовою. С. Кінг у своїх романах дуже часто застосовує цей прийом для того щоб підкреслити, що його персонажі відрізняються від звичайних людей: *And as he closed the distance he hectored them like a backwoods preacher speaking in tongues at the moment of some divine godhead revelation. «Eyelab!» he cried. «Eeelah-eyelah-a-babbalah naz! A-babbalah why? A-bunnaloo coy? Kazzalah! Kazzalah-CAN! Fie! SHY-fie!»* (King). Долаючи відстань, він, наче проповідник із глушини, на якого зійшов Святий Дух, виголошував у екстазі:

Ейела! – Іла- ейела-а-баббала наз! А-баббала чому? А-буннало скромний? Каззалах! Каззалах-МОЖУ! Фай! ШАЙІ-ФАЙ! (Кінг).

Виразником експресивності може слугувати семантичний повтор, причому в другій частині повтору використовується компонент-вульгаризм «*Bastard*». В літературному звучанні ця лексема має значення позашлюбної дитини. Вживається неформально як образа. Перекладається знову ж набагато нейтральнішим «*падлюка*»: *«He's got my shoe!» the little man yelped. Behind them, two more cars crashed. There were more screams, more alarms. Car alarms, fire alarms, hearty clanging burglar alarms. Sirens whooped in the distance. «Bastard got my sh-»* (King).

– *У нього мій черевик!»* – заволав чоловічок. Позаду них розбилися ще дві машини. Нові крики та ввімкнення сигналізації. Автомобільна, пожежна, сильна та пронизлива охоронна сигналізація. Десь далеко чулося виття сирен. – *Ця падлюка забрала мого че...* (Кінг).

Переклад може відбувається шляхом антонімічної трансформації, причому англійська номінація *shit* передається українською згрубілою *хрін*. Лайливий вираз англійської мови замінюється на такий само лайливий в українській: *«They ain't shit, anyway», the man said* (King). *Ну то й хрін з ними, – відказав чоловік* (Кінг).

Отже, варто зауважити, що при перекладі сленгізмів, колоквіалізмів та вульгаризмів як основна перекладацька трансформація застосовується прийом компенсації втрат. Використовуються також заміни та генералізація.

Низка засобів творення емоційного забарвлення тексту, до яких відносимо входять вигуки та повтори, надає нам можливість активно використовувати їх аби збагатити словниковий запас,

«оживити» слова, надати їм почуттів та певного емоційного підтексту, через який можна зрозуміти не лише значення слова, а й його емоційний забарвлення та експресію. Вигуки, певною мірою, є унікальною одиницею.

Вигуки як в англійській мові, так і в українській мові, можуть не лише надавати емоційного забарвлення іншим повнозначним словам чи тексту – вони часто виступають в реченні питаннями та відповідями. Більше того, вони можуть існувати як повноцінні самостійні речення.

Вигуки та повтори теж дуже важливі для створення експресивного забарвлення твору. Вони власне і надають особливого забарвлення, пов'язаного з емоціями та наміром використання певної номінації. Вони поєднують між собою емоційне та конструктивно раціональне і можуть існувати як для підсилення певної лексеми так і самостійно, задаючи тексту конкретнішого забарвлення та особливого стилю (Шуст, 2021:155-163). Основними методами перекладу повторів та вигуків в творі С. Кінга є еквівалентний переклад та додавання. Іноді застосовується транслітерація. Розглянемо це на прикладах.

«God please no!» the woman shrieked again, and from beside Clay a man said, almost mildly: «Jesus Christ.» (King).

– *Боже, ні!* – знову заверещала жінка, аза спиною у Клая якийсь чоловік майже спокійно сказав: – *Господи* (Кінг).

Вигуки-благання спостерігаються і в англійському тексті і в тексті перекладу: *«I know, it's just that... oh my God. He'd seen Power Suit Woman, now lying in a lake of the magic stuff that had been running all her bells and whistles—what? Four minutes ago? Only two?»* (King).

– *Знаю, це просто так... О Боже!* – Він побачив Бізнес-вумен, яка лежала у калюжі магічної субстанції, що відповідала за всі порухи її тіла та душі лише...скільки хвилин тому? Чотири? Лише дві? (Кінг).

Вигуки часто передається за допомогою засобів графічної стилістики як мовою оригіналу так і мовою перекладу, тобто три крапки «...», знак оклику. Зокрема, можна зауважити і наявність інших засобів, котрі вказують на емоційний стан людини, це еліптичні питальні речення. Зустрічаємо в тексті і випадки, де вигуки повністю взаємозамінюються при перекладі. Наприклад:

«Don't let them see you!» Tom called in a low, urgent voice, and went after her (King).

– *Тільки не показуйся їм на очі!* – тихо гукнув Том стривоженим голосом і пішов за нею (Кінг).

Те ж саме можна сказати і про вигуки в наступному уривку тексту.

«Alice, be careful!» Clay said. «Be...» (King).

– *Alice, обережно!* – гукнув Клай. – *Будь...* (Кінг).

Вигук-застереження при перекладі передається повним відповідником українською мовою.

Для посилення експресивності С. Кінг повторює літери слова, вділяючи кожний звук. Переклад відбувається шляхом транслітерації.

He thought of Sleepy Gene leaving town on Robbie the Robo-Cayuse, saying «S-So l-long b-boys! Meh-Meh-Mebbe I'll b-be back this w-w-way again!» (King).

– *Він подумав про те, як Соня Джинн їде з міста на Роббі Робо-Каюсі й каже: «Б-бувайте, х-хлопці! М-ма-мо', я к-колись п-повернуся!» (Кінг).*

Вигук розпачу та здивування підсилюється за рахунок повтору літер, в українському перекладі спостерігаємо те ж саме:

«Oh Christ» Tom said. He pulled in a long, gasping breath and this time spoke in a wavering exhalation that was nearly a howl. «Oh Chriiiiiiist.» (King).

– *О Господи.* – *Том зробив глибокий судомний вдих і цього разу заговорив, переривчасто видихаючи, майже стогнучи.* – *О Гооооооосподи* (Кінг).

Експресивність наступних уривків передається шляхом використання повтору, а також окличних та питальних речень. Переклад відбувається шляхом підбору повних відповідників.

«Clay?» That was Tom, coming up the stairs from the basement. «Man, Arnie had everything! There's an automatic weapon that would have gotten him a stretch in Walpole, I bet. . . . Clay? Are you all right?» (King).

– *Клаю?* – *Том йшов сходами з підвалу.* – *Слухай, у Арнібуло все! Там автомати, за які – б'юся об заклад – його спокійно могли засадити у волполську тюрюгу... Клаю? З тобою все гаразд?* (Кінг).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досліджуючи засоби творення експресив-

ності та надання тексту емоційного забарвлення, можна дійти висновку, що переклад таких явищ як сленгізми, колоквалізми, вульгаризми, вигуки та повтори вимагає від перекладача знання не лише мови, а й усіх її особливостей. Ці особливості необхідно знати та вивчати з точки зору цільової аудиторії, для якої здійснюється переклад, жанру твору, що перекладається, а також з точки зору мови, на яку загалом здійснюється переклад, аби якомога точніше підібрати вдалий відповідник, не втративши жодної емоції, прихованого підтексту на всіх його макро- та мікро-рівнях.

Такі знання необхідні кожному перекладачу, зокрема і перекладачам художніх творів жанру жахи. Оскільки, специфіка перекладу вимагає максимально точного підбору відповідника мовою перекладу, щоб не вийти за межі жанру твору, а в його межах та за всіма правилами виконати переклад, передаючи особливий стиль автора. В цій роботі розглядалась праця Стівена Кінга, стиль якого неможливо не впізнати. Отже, можемо зробити висновок, що такі явища як сленгізми, колоквалізми, вульгаризми, вигуки та повтори в романі Стівена Кінга «Зона покриття», створюють особливий настрій, емоційний тон та надають експресивного забарвлення твору. Найчастіше при їх перекладі використовуються такі методи як переклад шляхом компенсації, спостерігаємо і окличні та питальні еліптичні конструкції, семантичний повтор, часто переклад відбувається шляхом антонімічної трансформації, використовуються також заміни та генералізація, еквівалентний переклад та додавання. Іноді застосовується транслітерація, використання повтору а також окличних та питальних речень, переклад відбувається і шляхом підбору повних відповідників.

Перспективним вважаємо дослідження перекладацьких стратегій та тактик, які застосовуються для перекладу інших мовних засобів створення експресивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бумар К. Лінгвокультурна адаптація вульгаризмів в українськомовних перекладах сучасної італійської прози. Львівський філологічний часопис. Львів. 2020. С. 20–25.
2. Панченко О. Лексико-семантична класифікація англійського молодіжного сленгу. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Сер. Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71). № 2. Ч. 1. 2021. С. 190–194.
3. Сахно Б. Синтаксичні одиниці експресивного вираження в українському прозовому тексті (ідіостилістичний аспект). дис. кн., Київ. 2019.
4. Кінг С. Зона покриття. URL: https://readonline.in.ua/book/zona_pokrittja
5. Шуст Л. Семантико-стилістичні особливості вигуків у драмі-фєєрії Лесі Українки «Лісова Пісня». *Лінгвостилістичні студії*. 2021. Вип. 14. С. 155–163.
6. Cambridge Dictionary Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/shit>
7. King S. Cell. URL: <https://www.goodreads.com/uk/book/show/10567>
8. Wentworth. H., Flexner S. (1975) Dictionary of American Slang. Second Supplemented Edition. New York : Thomas Y. Crowell Publishers, 766 p.

REFERENCES

1. Bumar K. (2020) Linhvokulturna adaptacia vulharyzmiv v ukrainskomovnyh perekladah suchasnoi italiiskoi prozy. [Linguocultural adaptation of vulgarisms in Ukrainian translations of contemporary Italian prose] Lvivskii philolohichnyi chasopys – Lviv Philological Journal. 20–25. [in Ukrainian].
2. Panchenko O. (2021) Leksyosemantychna klasyfikaciia anhliiskoho molodizhnoho slenhu. [Lexico-semantic classification of English youth slang] Vcheni zapysky TNU. Philologia. Zhurnalistyka. – Scientific notes of TNU. Philology. Journalism. 190–194. [in Ukrainian].
3. Sakhno B. (2019) Syntaksychni odynytsi ekspresyvnogo vyrazhennia v ukrainskomu prozovomy teksti (idiolistychnyi aspekt). [Syntactic Units of Expressive Expression in the Ukrainian Prose Text (Idiostylistic Aspect)]. [in Ukrainian].
4. Stephen King. Cell. URL: https://readonline.in.ua/book/zona_pokrittja [in Ukrainian].
5. Shust L. (2021) Semantykostylistychni osoblyvosti vyhukiv y dramy feerii Lesi Ukrainky Lisova Pisnya. [Semantic and stylistic features of interjections in Lesia Ukrainka's drama-extravaganza «The Forest Song»]. Lingvostylistychni studii. – Linguistic and Stylistic Studies, 14. 155-163. [in Ukrainian].
6. Cambridge Dictionary Online URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/shit>
7. Stephen King. Cell. URL: <https://www.goodreads.com/uk/book/show/10567>
8. Wentworth. H., S. Flexner. (1975) Dictionary of American Slang. Second [in English]. Supplemented Edition. New York: Thomas Y. Crowell Publishers.

УДК 82–312.6.09 (Бегбеде)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-25>**Богдан ПАРАМОНОВ,**

orcid.org/0000-0002-0613-5761

аспірант кафедри романо-германської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) bogdanparamonov@karazin.ua**ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
У ТВОРІ «ФРАНЦУЗЬКИЙ РОМАН» ФРЕДЕРІКА БЕГБЕДЕ**

Статтю присвячено аналізу «Французького роману» Фредеріка Бегбеде. Процеси демократизації та політизації вплинули на людину і, тим самим, на літературні тенденції та смаки, змістивши акценти з вигаданого на реальне. Пам'ять стає не лише джерелом інформації та відомостей, а й домінуючим чинником у формуванні ідентичності. Автобіографічний роман, як один з передових жанрів сьогоденної мемуаристики, акцентується на внутрішньому світі автора, що слугує плідним підґрунтям для дослідження концептів «пам'яті» та «ідентичності», коли фактаж відіграє вторинну, контекстуальну роль.

Рання творчість Фредеріка Бегбеде слугує прикладом постмодерністської белетристики – вільної, екстравагантної, експресивної та епатажної, повністю розкриваючи проблематику сучасної епохи. На тлі інших робіт контрастує автобіографічний «Французький роман», в якому він шляхом репроекції дитячих та підліткових спогадів бореться з феноменом соціальної амнезії, спричиненою його розгульним, неконтрольованим способом життя та морально-етичними нормами сучасного суспільства, підкреслюючи їх негативні наслідки для формування ідентичності та збереження сімейної пам'яті.

Письменник актуалізує сімейну пам'ять з перших сторінок роману. Уже з прологу постає родинна історія про прадіда Фредеріка Бегбеде, який загинув під час Другої світової війни і це значною мірою вплинуло не лише на подальше життя його родини, а й безпосередньо письменника. У романі автор рефлексує з приводу складних взаємовідносин людини і держави, громадянського обов'язку людини перед державою, робить спробу розв'язати цю дилему на прикладі життя свого брата, гідного громадянина Франції, володаря почесної державної нагороди, і свого власного, сповненого публічних скандалів, арештів за вживання наркотичних засобів у публічних місцях. Особиста сповідь письменника, показана крізь призму життя його родини, стає спробою розв'язати питання власної ідентичності, з одного боку, і спробою зберегти родинну пам'ять, з іншого.

Ключові слова: пам'ять, ідентичність, соціальна/історична/культурна амнезія, автобіографічний роман, сучасна французька література, Фредерік Бегбеде, «Французький роман».

Bohdan PARAMONOV,

orcid.org/0000-0002-0613-5761

PhD student at the Department of Romance and German Philology
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) bogdanparamonov@karazin.ua**MEMORY AS A FACTOR OF IDENTITY FORMATION
IN A “FRENCH NOVEL” BY FRÉDÉRIC BEIGBEDER**

The article is devoted to the analysis of a “French novel” by Frédéric Beigbeder. The processes of democratization and politicization affected the person and, thereby, the literary trends and tastes, shifting the emphasis from the fictional to the real. Memory becomes not only a source of information and knowledge, but also a dominant factor in the identity formation. The autobiographical novel, as one of the advanced genres of contemporary memoiristics, focuses on the author's inner world, which serves as a fruitful basis for the study of the concepts of “memory” and “identity”, where factual material plays a secondary, contextual role.

Frédéric Beigbeder's early works serve as an example of postmodern literature – free, extravagant, expressive and outrageous, fully revealing the problems of the modern era. An autobiographical “French novel” contrasts against the background of his other works, in which through the reprojection of childhood and adolescent memories he struggles with the phenomenon of social amnesia caused by his promiscuous, uncontrolled lifestyle, the moral and ethical norms of modern society, emphasizing their negative consequences for the formation of identity and preservation of family memory.

The writer actualizes the family memory from the first pages of the novel. Starting from the prologue, Frédéric Beigbeder introduces a family story about his great-grandfather, who put his life during the Second World War; and this had a significant impact not only the future life of his family, but also the writer himself. In the novel, the author reflects on the complex relationship between an ordinary person and the state, a person's civic duty to the state, tries to resolve this dilemma through the example of his brother's life, a worthy citizen of France, winner of an honorary state award, and his own, full of public scandals, arrests for the use of drugs in public places. The writer's personal confession, shown through the prism of his family's life, becomes an attempt to solve the question of his own identity, on the one hand, and an attempt to preserve family memory, on the other.

Key words: *memory, identity, social/historical/cultural amnesia, autobiographical novel, modern French literature, Frédéric Beigbeder, A French Novel.*

Постановка проблеми. Пам'ять як основа ідентичності людини займає значне місце у формуванні її особистості оскільки вона формує досвід, розуміння світу та самосприйняття. Тим не менш, незважаючи на важливість цього взаємозв'язку, не існує єдиної думки щодо точної інтерпретації пам'яті та ідентичності, тому це питання потребує особливого розгляду. Звернення до цих концептів у сучасній гуманітарній науці безпосередньо пов'язане з пошуками індивідом власної історичної, соціальної та культурної ідентичності. Пам'ять слугує важливим інструментом для дослідження та формулювання власного самосприйняття як у особистих роздумах, так і в літературі. У рамках сучасної літератури ці пошуки часто стають поштовхом для написання певних творів авто-/біографічного характеру, у зв'язку з чим їх дослідження у науковому середовищі викликає неабиякий інтерес. У белетристичній автобіографії автори часто використовують пам'ять для простеження власного розвитку та осмислення власного досвіду. Вивчаючи спогади, що становлять особистість, автори можуть отримати уявлення про природу пам'яті та її роль у формуванні особистих та колективних наративів. Одним із сучасних відомих авторів французької автобіографічної літератури є Фредерік Бегбеде, чия творчість привертає увагу поточної літературної спільноти, торкаючись злободенних проблем і, тим самим, представляє цінний матеріал для аналізу.

Аналіз досліджень. Основою нашого дослідження стали наукові розвідки, які стосуються понять пам'яті та її видів (індивідуальної/сімейної/колективної) (Ассман, 2012; Коннертон, 2004; Klein, Nichols, 2012), ідентичності (Martin, 2010), їх взаємозв'язок в контексті одне одного (Klein, Nichols, 2012). При вивченні проблематики фікціональної та нефікціональної літератури, жанрового визначення автобіографічного роману ми спиралися на праці О. Галича (Галич, 2013). Проаналізовано творчість французького письменника Фредеріка Бегбеде (Черкашина, 2016), а саме його

твори – «Канікули у комі» (“Vacances dans le coma”, 1994), «99 франків» (“99 francs”, 2000), «Ідеаль» (“Au secours pardon”, 2007), «Романтичний егоїст» (“L'égoïste romantique”, 2005) і детально розглянуто його твір «Французький роман» (“Un roman français”, 2009) в контексті концептів «пам'яті» та «ідентичності».

Мета статті. Розкрити роль і значимість поняття «пам'ять» в літературі для формування історичної та культурної ідентичності; розкрити феномен соціальної/історичної/культурної амнезії та його вплив на пам'ять та ідентичність; дослідити взаємозв'язок між пам'яттю та ідентичністю та довести, що пам'ять відіграє визначну роль у формуванні індивідуальної та колективної ідентичності на прикладі твору Фредеріка Бегбеде «Французький роман». Також підкреслюється важливість пам'яті для розуміння багатоструктурності формування особистості та пропонується використання концептів «пам'яті» та «ідентичності» в якості інструменту дослідження літературних творів.

Виклад основного матеріалу. Документалістика як мотиваційна та «savoir faire» література надає цінну інформацію про людське життя, відкриваючи читачеві можливість побачити різні точки зору та авторський досвід. Вивчаючи науково-популярні твори, читачі мають змогу краще зрозуміти історичні події, соціальні та політичні проблеми та культурні тенденції. Ці знання є важливими для розвитку поінформованого та емпатичного світогляду. Безумовно, non fiction література також слугує потужним інструментом особистого зростання та саморефлексії. Документальна література допомагає розвивати почуття самосвідомості та спонукає до критичного осмислення особистих переконань та припущень.

Для тих, хто вивчає літературу, як основну, або ж допоміжну (для таких галузей як історія, соціологія, психологія, філософія, культурологія тощо) наукову дисципліну, твори автобіографічного напрямку є джерелом інформації не тільки про різні епохи, а й про людське тогочасне життя,

забезпечуючи необхідний, зокрема для дослідження авторської творчості, матеріал. Мемуари, біографія та автобіографія з їх розгалуженою жанровою системою (роман, повість, оповідання) пропонують плідне підґрунтя для досліджень. Для літературознавців *non fiction* твори слугують виключним джерелом для розбору різноманітних літературних прийомів передачі складних ідей та емоцій, впливу мови на формування читацького сприйняття і переконання.

Розвиток суспільства, а саме процес демократизації та політизації індивіда, поява політичного суб'єкта – змістили акценти з глобального на особисте у всіх сферах людського життя, включно з сучасною літературою. Розвиток людських свобод посприяв ослабленню системи суспільних цінностей та соціального порядку, які стримували свободу слова і, таким чином, людські емоції. Нарешті, автори змогли дати собі волю у висловленні власних думок – з'явилась можливість повідати всьому світові все, що раніше було завуальовано чи приховано під шаром вигадки. З фантастичного тренди перейшли до реального і баланс настроїв змістився до більш песимістичних, трагічних. Хаос, що є основою сучасної літератури – засіб боротьби з простотою, монотонністю людського життя, інструмент для руйнування усталених принципів і стандартів суспільства, стирання кордонів та злиття культур. Твори сучасної літературної епохи мають як барвистість, епатаж, ексцентричність, екстравагантність – залучаючи простих читачів, так і глибину думки, висвітлення глобальних проблем сьогодення, гострих літературних прийомів і рішень – цікавими для критиків і поціновувачів белетристики. Відповідним тенденціям кінця ХХ – початку ХХІ століття відповідають ранні твори Фредеріка Бегбеде, такі як «Канікули у комі» (“*Vacances dans le coma*”, 1994), «99 франків» (“*99 francs*”, 2000), «Ідеаль» (“*Au secours pardon*”, 2007), «Романтичний егоїст» (“*L'égoïste romantique*”, 2005), які є відображенням постмодерністських процесів, що відбуваються у суспільстві.

На відміну від листа, щоденника, некролога, літературного портрета, суто авто/біографій і мемуарів, де акцент робиться на фактах та їх документальному підґрунті, основою автобіографічного роману є внутрішній світ автора: його переживання під час певних моментів життя, глибокий аналіз тих чи інших подій, розкриття мотивації власних вчинків, відносин із оточуючими його людьми – факт в цьому випадку грає, швидше, другорядну роль, надаючи читачеві необхідний контекст. Хоча автобіографічні романи значною

мірою й спираються на спогади та досвід автора, вони також деформуються під впливом художнього бачення, стилю оповіді та інших літературних міркувань. У результаті, фактичність автобіографічних романів є предметом суперечок та інтерпретацій. Деякі читачі та критики більше стурбовані фактичною точністю твору, тоді як інші зацікавлені саме у його літературній цінності та естетичних якостях. Зрештою ступінь фактичності автобіографічного роману залежить від інтенцій автора, умовностей жанру та читацьких очікувань.

З огляду на повну розповідь від лиця героя-автора-наратора, твори автобіографічної белетристики породжують численні суперечки щодо надійності та достовірності серед дослідників. У зв'язку з цим письменники вдаються до використання автобіографічного пакту – угоди між автором та читачем щодо надійності та правдивості подій, описаних у творі (Lejeune, 1975: 5). Це необхідна міра для встановлення довірчих відносин між автором та читачем, яку також застосує Бегбеде у «Французькому романі»: “*Je suppose que toute vie a autant de versions que de narrateurs: chacun possède sa vérité ; précisons d'emblée que ce récit n'exposera que la mienne. ... Détective de moi-même, je reconstitue mon passé à partir des rares indices dont je dispose. J'essaie de ne pas tricher mais le temps a désorganisé ma mémoire comme on mélange le jeu de cartes avant une partie de Cluedo. Ma vie est une énigme policière où le baume du souvenir enjolive, en la déformant, chaque pièce à conviction*” (Beigbeder, 2009a: 68). У цих рядках Фредерік і сам говорить про неможливість бути повністю чесним з читачем через суб'єктивну оцінку минулого та зміну пам'яті про події з плином часом.

Серед різноманітності жанрів документалістики наш вибір пав саме на автобіографічний роман, оскільки через нього ми можемо дослідити, наскільки великий пласт багатогранної інформації можна отримати з творів документальної літератури, а робота Фредеріка Бегбеде «Французький роман» проливає світло на актуальні проблеми сучасної людини, яка знаходиться у пошуку способів розкриття власної ідентичності та прийняття її іншими за допомогою концепту пам'яті (історичної, колективної, індивідуальної). Крім того, що автор сам ідентифікує свій твір як «роман», його текст відповідає критеріям автобіографічного роману, а саме – фактаж зазначених подій (наприклад, участь його прадіда у війні, арешт Бегбеде за зберігання наркотиків, подання брата Фредеріка до ордена Почесного легіону і т.д.), і домінування емоцій та рефлексій над цими самими фактами. “*C'est pour cela*

que j'aime l'autobiographie: il me semble qu'il y a, enfouie en nous, une aventure qui ne demande qu'à être découverte, et que si l'on arrive à l'extraire de soi, c'est l'histoire la plus étonnante jamais racontée" (Beigbeder, 2009a: 250) – каже Фредерік з приводу автобіографічних робіт. І насправді, автобіографічна література має широкий вибір інструментів, завдяки яким можна донести власні інтенції читачам: стиль, композиція, ритм, фабула, сюжет – все це підкоряється тільки авторові та його фантазії, звільняючи його від загальноприйнятих норм та будь-яких обмежень.

Термінологія та інтерпретація таких понять, як «пам'ять» та «ідентичність» може варіюватись в залежності від контексту та дисципліни, в якій ці поняття розглядаються: література, історія, соціологія, психологія, філософія, культурологія тощо. Встановлення чітких визначень та інтерпретації цих понять у обраній сфері, важливе для уникнення плутанини та правильного їх розуміння. З кожним роком подібні концепти зазнають певного смислового коригування і знаходять нові конотації завдяки дослідженням та розвитку як наукового, так і громадського середовища.

Історична пам'ять – це накопичений суспільний досвід через індивідуальну, сімейну та колективну пам'ять, що регулюється соціокультурними методами та інститутами. Вона визначає логіку соціального буття, виконує роль регулятора людської поведінки, соціальних груп та суспільства загалом, формує культурну та національну ідентичність. Слід зазначити, що в контексті історичної пам'яті індивідуальна пам'ять розглядається не як кількість уявлень окремих особистостей, а, скоріше, як збірний і загальноприйнятий образ цих уявлень. Колектив – це група, у якій об'єднані різні індивіди з урахуванням спільної діяльності, ідеї, чи потреби, у той самий час, чітко контрольованої, наприклад: трудові, навчальні, військові, побутові, спортивні колективи. Необхідно розуміти, що індивідуальна пам'ять хоч і є саморегульованою, але формується насамперед на основі пам'яті сімейної, адже сім'я є першою соціальною групою, з якою стикається людина. Помилковим буде включати сім'ю до поняття колективу – хоча це і базовий осередок суспільства, об'єднаний загальними цілями і побутом, але головним фактором є споріднений зв'язок і унікальні спогади, притаманні лише цьому окремому осередку.

У науковому середовищі досі не вщухають суперечки – чи формує теперішнє розуміння минулого, або саме минуле впливає на сприйняття сьогодення. На нашу думку, ці два поняття можна розглядати тільки відносно одне одного,

на прикладі метафори сходів: сходинки, які ми вже пройшли, формують ту сходинку, на якій ми зараз стоїмо. І вже дивлячись із цього самого місця на пройдений нами, сім'єю, країною шлях, ми можемо робити висновки щодо нашого нинішнього становища. Такі поняття, як історична, колективна, сімейна пам'ять важко розглядати окремо, оскільки вони, за своєю суттю, становлять одне одного, переплітаються. Людина і події, що відбуваються в її житті, мають відображення не тільки в сімейній, але й у колективній та історичній пам'яті. Під час взаємодії з колективним середовищем – людина зливається з ним, підкреслюючи та переймаючи для себе ті чи інші принципи, одночасно привносячи власні, і вже на цій основі формує особисту ідентичність, тобто, усвідомлення власної приналежності до різних груп і спільнот і те, як інші індивіди сприймають цю належність. Саме цей взаємозв'язок ретранслюється й у авто/біографічних романах, повістях, оповіданнях, у яких автори прагнуть підкреслити не лише вплив на них сімейної пам'яті, особливо у розділах, присвячених дитинству і юнацтву, а й вплив колективу школи, ліцею, інституту тощо та історичних подій за допомогою внутрішніх рефлексій. Таким чином, автор розкриває не лише фактичну частину життя (біографію), а й психологічний портрет, що ілюструє твори літераторів під іншим кутом та проливає світло на деякі, начебто, незрозумілі моменти.

У «Французькому романі» Бегбеде описує свою боротьбу з власним незнанням, невіглаством, байдужістю до пам'яті сімейної та історичної. "Mon seul espoir, en entamant ce plongeon, est que l'écriture ravive la mémoire" (Beigbeder, 2009a: 11) – нелегкий шлях автора пролягає через реконструкцію всіх можливих спогадів, починаючи з раннього дитинства (розділ 3), закінчуючи своїм перебуванням у в'язниці та підсумковими роздумами. Примітно, що кількість розділів (43), збігається з віком Фредеріка на момент виходу книги у світ (якщо не брати до уваги пролог та епілог). Своім прикладом він показує, що навіть у такому зрілому віці ніколи пізно знайти себе, усвідомити свою значимість у контексті не лише сім'ї, а й історії.

Поняття соціальної/історичної/культурної амнезії було запроваджено вже у ХХ столітті, а зі становленням постмодерну, основною ідеєю якої була відмова від життєвого устрою та традицій минулого, стало створювати дедалі більшу загрозу. На думку дослідників цього феномену, соціальна амнезія загрожує тим, що суспільство, позбавлене пам'яті про минуле, перестає відчувати себе суб'єктом історії, так само як окрема

людина, яка втратила пам'ять, втрачає свою особистість, власне «Я». Засоби масової комунікації сучасної епохи: преса, радіо, телебачення, інтернет стали джерелом «штучної пам'яті», створюваної владними структурами в результаті історичних і політичних маніпуляцій, тим самим порушуючи справжню історичну пам'ять, поширюючи соціальну амнезію. “Je n'ai jamais écrit que les histoires d'un homme sans passé: les héros de mes livres sont les produits d'une époque d'immédiateté, paumés dans un présent déraciné — transparents habitants d'un monde où les émotions sont éphémères comme des papillons, où l'oubli protège de la douleur” (Beigbeder, 2009a: 9) – пише Фредерік про свою творчість.

“La cocaïne est dans mes livres non pas pour faire branché ou trash mais parce qu'elle condense notre époque: elle est la métaphore d'un présent perpétuel sans passé ni future” (Beigbeder, 2009b) – це цитата з інтерв'ю Фредеріка Бегбеде для видання Laderpeche.fr, присвячене публікації «Французького роману», хоча це не єдина його робота, де розкривається тема наркотичної залежності. «Канікули в комі» (Beigbeder, 1994), «99 франків» (Beigbeder, 2000), «Ідеаль» (Beigbeder, 2007), «Романтичний егоїст» (Beigbeder, 2005) – практично вся його рання творчість стосується теми розгульного, аморального способу життя, в якому своє місце займали і заборонені речовини.

Наркотична залежність є однією із злободенних проблем не лише сучасної Франції, а й усього світу. Вже починаючи з 1961 року, після ухвалення «Єдиної конвенції ООН про наркотичні засоби», розпочалася важка та затяжна боротьба, яка триває й донині. У європейських країнах дії державних органів по відношенню до наркотиків більше зосереджені на обмеження негативних соціальних наслідків, таких як зростання злочинності та поширення ВІЛ-інфекції, ніж на обмеження поширення наркотичних речовин, що і відображається в статистиці ООН: кількість людей, що вживають наркотики на 2017 рік становило 271 млн, що на 30% більше, ніж у 2009 році (проте варто врахувати і демографічне зростання за ці роки на 10%).

Наркотичні речовини порушують роботу мозку, пошкоджуючи систему передачі інформації, впливаючи на нейромедіаторні системи. В результаті мозок починає надсилати хибні сигнали, що порушує природне мислення, почуття, відчуття та поведінку. Більшість наркотиків подібні за тим принципом, що викликають у головному мозку відчуття повноти, добробуту, впливаючи на ту частину головного мозку, яка відповідає за викиди дофаміну – гормону «винагороди». “Ce produit là n'est qu'un prétexte pour se rapprocher

des autres, un truchement entre inconnus, un biais pour tromper la solitude, un lien idiot mais réel entre égarés. C'est la drogue des gens qui ne veulent ni se souvenir, ni espérer” (Beigbeder, 2009b) – так відповів Фредерік на питання, чим для нього є кокаїн. Таким чином можна підсумувати, що залежність так само є одним із вагомих факторів соціальної амнезії, адже людина, думаючи про задоволення своїх хвилиних потреб, забуває про минуле що і становить загрозу для історичної пам'яті.

Потрапивши в цю «пастку», Бегбеде першу половину своєї письменницької кар'єри був автором творів, головний герой яких був у багатьох аспектах схожий на нього сам – людина світська, деградує, пристрасна до хвилиних втіх і витрачає на них кошти, підкреслюючи злу мораль такого способу життя. Проте «Французький роман» став переломним через переосмислення у ньому власного існування, системи цінностей, місця у соціумі (ідентичності); його творчість прийняла інший оборот – вона стала зрілішою, філософською та повчальною. “Mais jusqu'à présent j'ai décrit un homme que je ne suis pas, celui que j'aurais aimé être, le séducteur arrogant qui faisait fantasmer le BCBG coincé en moi. Je croyais que la sincérité était ennuyeuse. C'est la première fois que j'ai essayé de libérer quelqu'un de beaucoup plus verrouillé” (Beigbeder, 2009a: 250).

Кожна сім'я намагається передати свою пам'ять нащадкам, тим самим прагнучи увічнити свою хроніку в анналах історії. Для існування сімейної пам'яті необхідні як зберігачі, і її сприймачі. Відсутність хоча б однієї з цих двох ланок ставить під загрозу втрату не тільки пласта сімейної пам'яті, а й певної частини пам'яті історичної. “Tu n'as pas perdu la mémoire, Frédéric. Simplement, tu ne t'intéresses pas à nous!” (Beigbeder, 2009a: 7) – каже мати Фредеріка Бегбеде та її побоювання можна зрозуміти. “Les amnésiques sont blessants, leurs proches les prennent pour des négationnistes...” (Beigbeder, 2009a: 7) – міркує автор.

Носіїв пам'яті про події ХХ ст., зокрема Другої світової війни та геноциду, залишилось не так багато – з кожним роком це джерело спогадів вичерпується, що потенційно може наблизити світ до втрати величезної кількості глобальної історичної та культурної пам'яті. Не існує жодної сім'ї, члени якої не опинилися б у вирі подій, згадування про які викликають страх. Усвідомлюючи всю значущість нагальної проблеми зникнення пам'яті, першим спогадом, яким ділиться Фредерік зі своїми читачами – історія про його прадіда – доблесного воїна, що віддав життя за Вітчизну під час Другої світової війни. Розташувавши цю історію на самому початку свого твору, в пролозі, автор наголошує на початко-

вій значущості родинної пам'яті в пошуку себе, в особливості найстарших членів родини.

Про долю власного діда Бегбеде каже: “On peut donc dire que Thibaud a été assassiné par sa hiérarchie” (Beigbeder, 2009a: 3), “...et la France lui a ordonné de mourir pour elle. Ou plutôt, hypothèse qui donne à son destin une étrange actualité: la France lui a donné l'ordre de se suicide” (Beigbeder, 2009a: 3). “Ce descendant de croisés a été condamné à imiter Jésus-Christ: donner sa vie pour les autres” (Beigbeder, 2009a: 3). Саме в цьому моменті можна простежити вже перші ноти конфлікту – людини та держави, більших (високих чиновників, генералів) та менших (звичайних людей, простих солдатів) гідних синів/дочок Франції. Однак, ця проблема стосується не просто громадянина і держави, а у випадку Фредеріка, це стосується безпосередньо його брата. Шарль – гідний син Франції, нагороджений почесним орденом і Фредерік – бешкетний гуляка, спійманий поліцейськими на місці злочину під час вживання наркотичних речовин. Саме протиставлення цих образів є однією з центральних ідей протягом усього твору, починаючи з дитинства автора та закінчуючи актуальним часом.

Ця сповідь перед собою, своїми батьками, пращурами та читачами символізує переродження – закінчення старого та початок нового творчого життя: “Tout le monde pense que j'ai raconté souvent ma vie alors que je viens juste de commencer. J'aimerais qu'on lise ce livre comme si c'était mon premier” (Beigbeder, 2009a: 249).

Висновки та пропозиції. Історична, сімейна та індивідуальна пам'ять постають не тільки джерелом інформації, відомостей та вихідним матеріалом для створення власної історії, але також і домінуючим фактором у формуванні ідентичності, утворюючи основу світогляду для розвитку авторської особистості, що впливає на його творчість в цілому, починаючи з найменших років. Те, як автор згадує свій власний досвід та досвід колективно/сімейно його оточуючих, якою особистістю бачить себе та інших – все формує його точку зору та впливає на тон, авторський стиль та інтенції письма. Слід зазначити, що світогляд не є стійкою системою, тому може змінюватися під впливом критичних ситуацій незалежно від віку, що було показано на прикладі Фредеріка Бегбеде у «Французькому романі». Матеріал цієї статті проливає світло на такі поняття, як «пам'ять» і «ідентичність» у літературному контексті, що дозволяє розглядати не лише авторську творчість під іншим кутом, а й окремі твори життєвого шляху творця. Підхід через концепти пам'яті та ідентичності володіє цінною інформацією про різні способи, якими люди осмислюють свій досвід у вигляді творчого самовираження, що є перспективним напрямом для аналізу літературних творів. Подальше дослідження питань «пам'яті» та «ідентичності» в літературному контексті може пролити світло на те, як соціальні та культурні фактори перетинаються з особистим досвідом та впливають на формування ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Галич О. Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії: [монографія]. Луганськ : СПД Резніков В.С., 2013. 368 с.
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ : Ніка-центр, 2004. 184 с.
4. Черкашина Т. «Французький роман» Фредеріка Бегбеде в контексті саморепрезентативної творчості письменника. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2016. № 1(13). URL : [https://doi.org/10.28925/2311-259X.2016\(1\)618](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2016(1)618)
5. Beigbeder F. 99 francs. Paris : Grasset, 2000. 288 p.
6. Beigbeder F. Au secours pardon. Paris : Grasset, 2007. 324 p.
7. Beigbeder F. L'Egoïste romantique. Paris : Grasset, 2005. 414 p.
8. Beigbeder F. Un roman français. Paris : Grasset, 2009a. 285 p.
9. Beigbeder F. Vacances dans le coma. Paris : Grasset, 1994. 238 p.
10. Klein S., Nichols S. Memory and the Sense of Personal Identity. *Mind*. Oxford University Press. Vol. 121, No. 483 (July 2012). pp. 677–702.
11. Lejeune Ph. Le Pacte autobiographique. Paris : Ed. du Seuil, 1975. 382 p.
12. Martin D.-C. L'identité en jeux. Paris : Karthala, 2010. 466 p.
13. Radstone S., Schwarz B. Memory: Histories, Theories, Debates. Fordham University Press. pp. 136–149.
14. Conference “Mémoire et identité personnelle”: 19–23 septembre 2016 / [à la réd. d' Anne Devarieux]. l'Université de Caen Basse-Normandie.
15. L'interview avec Frédéric Beigbeder: “C'est vexant d'être banal!”. 2009b. <https://www.ladepeche.fr/article/2009/09/06/667082-frederic-beigbeder-c-est-vexant-d-etre-banal.html>

REFERENCES

1. Assman A. Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiati [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv : Nika Center, 2012. 440 p. [in Ukrainian].

2. Halych O. Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii: [Fiction and non-fiction in literature: problems of theory and history: monography]. Luhansk : SPD Reznikov V.S., 2013. 368 p. [in Ukrainian].
3. Konnerton P. Yak suspilstva pamiataiut [How societies remember]. Kyiv : Nika Center, 2004. 184 p. [in Ukrainian].
4. Cherkashyna T. “Frantsuzkyi roman” Frederika Begbede v konteksti samoreprezentatyvnoi tvorchosti pysmen-nyka. Synopsys: tekst, kontekst, media [“French novel” by Frédéric Beigbeder in the context of the writer’s self-representative work. Synopsis: text, context, media]. 2016. (1(13), 49–56. [https://doi.org/10.28925/2311-259X.2016\(1\)618](https://doi.org/10.28925/2311-259X.2016(1)618)) [in Ukrainian].
5. Beigbeder F. 99 francs [£9.99]. Paris : Grasset, 2000. 288 p. [in French].
6. Beigbeder F. Au secours pardon [Help, Please]. Paris : Grasset, 2007. 324 p. [in French].
7. Beigbeder F. L’Egoïste romantique [The Romantic Egoist]. Paris : Grasset, 2005. 414 p. [in French].
8. Beigbeder F. Un roman français [A French Novel]. Paris : Grasset, 2009. 285 p. [in French].
9. Beigbeder F. Vacances dans le coma [Holiday in a Coma]. Paris : Grasset, 1994. 238 p. [in French].
10. Klein S., Nichols S. Memory and the Sense of Personal Identity. *Mind*. Oxford University Press: Vol. 121, No. 483 (July 2012). pp. 677–702 [in English].
11. Lejeune Ph. Le Pacte autobiographique [The Autobiographical Pact]. Paris : Ed. du Seuil, 1975. 382 p. [in French].
12. Martin D.-C. L’identité en jeux [Identity in games]. Paris : Karthala, 2010. 466 p. [in French].
13. Radstone S., Schwarz B. *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York : Fordham University Press. pp. 136–149 [in English].
14. Conference “Mémoire et identité personnelle [Memory and personal identity]”. 19-23 September 2016 / (edited by Anne Devarieux). l’Université de Caen Basse-Normandie [in French].
15. L’interview avec Frédéric Beigbeder: “C’est vexant d’être banal!” [Interview with Frédéric Beigbeder: “It’s vexing to be banal!”]. 2009b. <https://www.ladepêche.fr/article/2009/09/06/667082-frederic-beigbeder-c-est-vexant-d-etre-banal.html> [in French].

УДК 811.111'342.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-26>

Оксана ПЕЛІВАН,

orcid.org/0000-0002-2708-9514

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *oxana72008@ukr.net*

Юлія ВІТ,

orcid.org/0000-0002-3840-5666

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *juliavit24@gmail.com*

Інна ЄВДОКИМОВА,

orcid.org/0000-0002-7235-6466

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *cloud2001@ukr.net*

ПРОСОДИЯ ВВІЧЛИВОСТІ/НЕВВІЧЛИВОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМУ ФОРМАЛЬНОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено аналізу просодичних засобів реалізації ввічливості/неввічливості в формальних конфліктних діалогах, дібраних із саундтреків до 5 сучасних англомовних фільмів методом суцільної вибірки. Основними критеріями класифікації фактичного матеріалу дослідження є 1) ступінь формальності відносин між комунікантами і 2) ввічливість/неввічливість. Згідно з цими критеріями досліджувані діалогічні єдності класифікувалися як формальні ввічливі і формальні невічливі. У статті розглянуто функціонування просодії як засобу реалізації ввічливості/неввічливості в конфліктному дискурсі залежно від ступеня його формальності, що увиразнює загальну актуальність теми. Метою даної роботи є вивчення лінгвістичних засобів реалізації ввічливості в англомовному формальному конфліктному діалогічному дискурсі.

У формальних діалогічних єдностях (як ввічливих, так і невічливих) основним типом конфліктних ситуацій виступає службовий конфлікт, реалізований у трьох основних напрямках: начальник – підлеглий, начальник – начальник і підлеглий – підлеглий.

Формальні ввічливі і невічливі конфліктні діалоги на лексичному і синтаксичному рівні характеризуються відсутністю зниженої лексики; складними синтаксичними структурами (складнопірядні та складносурядні речення); на просодичному рівні – середнім (іноді з тенденцією до уповільненого) темпом, середньою гучністю і середнім висотним діапазоном. Проте у випадках, коли службовий конфлікт набуває критичного характеру і комуніканти вдаються до тактики вербальної агресії, їхнє мовлення стає максимально швидким і гучним; в окремих випадках вони можуть дозволити собі вживання зниженої лексики.

У роботі застосовувалася комплексна методика експериментально-фонетичного дослідження просодії, що містить методи вивчення суб'єктивних особливостей інтонації на перцептивному рівні та об'єктивних акустичних параметрів звучного мовлення.

Проведений електроакустичний аналіз показав, що частотний компонент інтонації в цілому і значення максимумів частоти основного тону зокрема відіграють важливу роль у реалізації невічливості і частково беруть участь у реалізації мовленнєвої стратегії ввічливості, отже, частота основного тону є інформативним параметром диференціації ввічливості і невічливості. Було встановлено, що збіг емоційного центру з максимальними показниками ЧОГ у невічливих формальних конфліктних діалогічних єдностях набуває тенденції функціональної залежності, отже, в невічливому формальному спілкуванні максимальний показник частоти основного тону є обов'язковим параметром у реалізації емоції.

Дані електроакустичного аналізу свідчать про залежність показників діапазону інтенсивності від верхньої межі інтенсивності. Розширення діапазону інтенсивності в невічливих формальних ДЄ набагато частіше відбувається за рахунок підвищення верхньої межі, ніж у ввічливих формальних. Таким чином, можна стверджувати, що на просодичному рівні конфліктогени виділяються за рахунок підвищення гучності до максимальної. Отже, інтенсивність разом із частотою основного тону є інформативним параметром для диференціації ввічливості і невічливості в конфліктному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: ввічливість, невічливість, комунікативний конфлікт, ввічливий формальний конфліктний діалогічний дискурс, невічливий формальний конфліктний діалогічний дискурс, частотний параметр інтонації, динамічний параметр інтонації.

Oksana PELIVAN,
orcid.org/0000-0002-2708-9514
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Theoretical and Practical Phonetics
Odesa National I.I. Mechnikov University
(Odesa, Ukraine) oxana72008@ukr.net

Yuliia VIT,
orcid.org/0000-0002-3840-5666
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Theoretical and Practical Phonetics
Odesa National I.I. Mechnikov University
(Odesa, Ukraine) juliavit24@gmail.com

Inna YEVDOKYMOVA,
orcid.org/0000-0002-7235-6466
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Theoretical and Practical Phonetics
Odesa National I.I. Mechnikov University
(Odesa, Ukraine) cloud2001@ukr.net

PROSODY OF POLITENESS/IMPOLITENESS IN ENGLISH FORMAL DIALOGICAL DISCOURSE

The immediate aim of the article is to define prosodic means of politeness/impoliteness realization in English formal conflict dialogical discourse.

The article examines the functioning of prosody as a means of implementing politeness/impoliteness in conflict discourse depending on the degree of its formality, which highlights the general relevance of the topic. The analysed formal conflict dialogical units were subdivided into polite and impolite. Thus, in this article we investigate 2 types of formal conflict dialogical units: polite formal and impolite formal.

Conflicts in formal dialogues (both polite and impolite) are realized in three main directions: chief – subordinate, chief – chief and subordinate – subordinate.

Formal polite and impolite conflict dialogues at the lexical and syntactic level are characterized by the absence of obscene language; complex syntactic structures (complex and compound sentences); at the prosodic level by – moderate tempo (sometimes with a tendency to slowdown), moderate loudness and moderate pitch range. However, in cases when the formal conflict becomes strong and deep and communicators make use of verbal aggression tactics, their speech becomes as fast and loud as possible; in some cases, they can even use obscene language.

A complex method of experimental phonetic prosody analysis was applied in this research. This type of analysis includes methods of studying subjective features of intonation at the perceptual level and objective acoustic parameters of speech.

The conducted electroacoustic analysis showed that the pitch component of intonation in general and the pitch peaks in particular play an important role in actualization of impoliteness and are partially involved in the implementation of the politeness speech strategy, therefore, the pitch component of intonation is an informative parameter for differentiating politeness and impoliteness. It was also established that the coincidence of the emphatic center of the utterance with the pitch peaks in impolite formal conflict dialogical units acquires a tendency of functional dependence, therefore, in impolite formal communication, the pitch peaks are considered an obligatory parameter in emphasis realization.

The data of the electroacoustic analysis indicate the dependence of the intensity range indicators on the upper intensity limit. The widening of the intensity range in impolite formal dialogues is much more often due to an increase in the upper limit than in polite formal ones. Thus, it can be argued that at the prosodic level conflictogenes are distinguished by increasing the volume to the maximum. Therefore, both the intensity and the pitch are considered informative parameters for differentiating politeness and impoliteness in conflict dialogical discourse.

Key words: *politeness, impoliteness, communicative conflict, polite formal conflict dialogical discourse, impolite formal conflict dialogical discourse, the pitch component of intonation, the dynamic component of intonation.*

Постановка проблеми. Однією з центральних проблем лінгвістики є міжособова комунікація, облігаторним елементом якої є ввічливість. На сучасному етапі розвитку гуманітарних наук дослідники одноставно стверджують, що ввічливість належить до категорії соціальних феноменів, що регулюють інтерактивну взаємодію,

сприяючи комунікативній успішності й безконфліктності. У зв'язку з цим останнім часом ввічливість стала об'єктом уваги багатьох учених у різних галузях знань (соціології, соціальній психології, антропології) і перш за все – в лінгвістиці. Праці вітчизняних і зарубіжних фахівців охоплюють широкий спектр проблем, присвяче-

них феномену ввічливості, зокрема різним підходам до її аналізу.

Аналіз досліджень. Перш ніж приступити до аналізу просодичних засобів актуалізації категорії ввічливості, необхідно визначити зміст даного поняття та надати його дефініцію.

У зарубіжній лінгвістиці надається особливе значення дослідженню категорії ввічливості (1; 4; 7), оскільки вважається, що ця категорія відіграє важливу роль в процесі комунікації. Проте, на відміну від попередніх досліджень (Brown, Levinson, 1987), у яких категорія ввічливості розглядається у межах речення і фрази, сучасні дослідники прагнуть вивчати ввічливість з точки зору її функціонування в дискурсі (Cristie, 2005).

Існують різні дефініції ввічливості, які можна розділити на чотири групи: 1) ввічливість як поведінка, спрямована на уникнення конфлікту та забезпечення успішної комунікації (Brown, Levinson, 1987); 2) ввічливість як поведінка, що відповідає певним соціальним установкам (Fraser, 1990); 3) ввічливість як увага до почуттів інших (Hill, Ide, 1987) і 4) як оцінка адресатом рівня комунікативної комфортності спілкування (Haugh, 2004).

Найбільш поширеним у лінгвістичній теорії є визначення ввічливості як поведінки, спрямованої на уникнення конфліктів та забезпечення успішної комунікації між співрозмовниками. «Ввічливість являє собою набір таких тактик поведінки, які використовуються для запобігання та вирішення конфліктів» (Zimmerman, West, 1975: 81). Це визначення виходить з розуміння ввічливості як набору тактик, спрямованих на побудову гармонійних відносин між людьми, і тому виражає основну мету ввічливості – оптимізацію процесу комунікації.

Альтернативне визначення ввічливості — поведінка, що відповідає соціальним нормам («Ввічливість – це форма суспільно-прийнятної поведінки», тобто поведінка, яка відповідає вимогам встановленого «комунікативного контракту» (*“conversational contract”* – визначення, запропоноване Б. Фрейзером) (Fraser, 1990: 233). Встановлений комунікативний контракт передбачає наявність певних норм, пов'язаних з очікуваннями співрозмовників. «Поведінка сприймається як «ввічлива», якщо відповідає специфічному соціально-встановленому регулятиву» (Ehlich, 1992: 74). Деякі норми регулюються суспільством, інші визначаються у процесі комунікації. Таким чином, це визначення вказує на нормативну та конвенційну природу ввічливості.

Третій підхід до поняття ввічливості визначає ввічливість як увагу до почуттів інших. На думку деяких учених, у процесі взаємодії необхідно

брати до уваги соціальний статус співрозмовника та соціальні відносини, встановити зручну для всіх дистанцію, пам'ятати про соціальні норми (Zimmerman, West, 1975: 89).

Наприкінці ХХ століття з'явився четвертий підхід до визначення ввічливості як оцінки адресатом рівня комунікативної комфортності спілкування, тобто акцент у трактуванні ввічливості перемістився з особистості мовця на особистість слухача, об'єктом уваги стають не виключно інтереси адресанта, але більшою мірою інтереси адресата.

Таким чином, ввічливість почали трактувати в термінах керуючих мотивів, намірів та кінцевих цілей (Kasper, 1990). Науковці відмовилися від поверхневої маніфестації феномена ввічливості і звернулися до її глибинного змісту.

Під ввічливістю в нашій роботі розуміємо соціо-прагматичний феномен, що сприяє успішності та безконфліктності комунікації. Неввічливість – це антипод ввічливості, реактивність учасників комунікації, нездатність тримати себе у межах ввічливості; це протилежний їй (ввічливості) феномен, результатом якого є дисгармонізація спілкування.

Оскільки **мета** даної роботи – виявити просодичні засоби реалізації ввічливості/неввічливості в англійському формальному конфліктному діалогічному дискурсі, доцільним вважаємо докладніше зупинитися на визначенні конфлікту взагалі та мовного конфлікту зокрема. Слід зазначити, що феномен конфлікту досить глибоко вивчений у психології, але на сучасному етапі дослідження міжособистісної комунікації становить величезний інтерес й у лінгвістів.

Явище конфлікту досить глибоко проаналізовано у психології та соціології, а на сучасному етапі дослідження міжособової комунікації становить інтерес і для лінгвістики, що зумовило активне вивчення мовленнєвого конфлікту зокрема і конфліктного дискурсу в цілому (М. В. Цюрупа, В. С. Петрінко, В. Я. Галаган, О. О. Селіванова, Л. Завальська). Проте специфіка й особливості актуалізації ввічливості/неввічливості в конфліктному діалогічному дискурсі крізь призму використаних характерних просодичних засобів як її активних експлікаторів, а також з урахуванням ступеня формальності спілкування дотепер не знайшли гідного відображення у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці.

З точки зору В. С. Петрінко, «за сутністю конфлікт – зіткнення двох сторін (осіб, груп), серйозною розбіжністю, що викликає напругу в ситуації і взаєминах. Напруга виникає тому, що зіштовхуються дві позиції партнерів, під загро-

зою опиняються їхні інтереси, конкретна ситуація оцінюється кожною стороною по-різному, через призму власного бачення, особистих переконань. Визначальною особливістю конфлікту є те, що він завжди супроводжується негативними емоціями різного вияву та інтенсивності (Петрінко, 2020: 24).

Галаган В. Я. стверджує, «міжособистісні конфлікти виникають за наявності проблемної ситуації, в якій учасники переслідують несумісні цілі; дотримуються несумісних цінностей і норм, намагаючись реалізувати їх у взаємостосунках один з одним; одночасно в гострій конкурентній боротьбі прагнуть до досягнення однієї й тієї ж мети» (Галаган, 2008: 23–24).

Конфліктна комунікативна взаємодія – антипод кооперативної з погляду на результат комунікації, оскільки не передбачає розв'язання спільного комунікативного завдання співрозмовниками. О. О. Селіванова вважає, що конфлікт «визначений неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого є переважно припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації» (Селіванова, 2008: 604).

Л. Завальська визначає комунікативний конфлікт «як таку ситуацію спілкування, у якій співрозмовники виконують різні, переважно протискеровані комунікативні завдання, не налаштовані на успішність взаємодії, свідомо порушують максими спілкування, результатом чого є відсутність згоди або припинення комунікативної взаємодії» (Завальська, 2017: 72–73).

Очевидним стає той факт, що структура конфліктної діалогічної єдності містить репліку, що породжує конфлікт, і репліку, що його розвиває, а конфліктуючі сторони детермінуються як суб'єкт-ініціатор і суб'єкт, що залучається до конфлікту. В конфліктному діалозі можлива відсутність стадії завершення діалогу, що пов'язано з психологічними чинниками в процесі розвитку конфлікту, коли один з комунікантів часто припиняє спілкування.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугували транскрипти та саундтреки 720 діалогічних єдностей, що входять до складу конфліктних діалогів, дібраних методом суцільної вибірки з 5 англомовних фільмів (“Love Story”, “Overboard”, “The Mirror Has Two Faces”, “Catch Me if You Can”, “Poseidon”), що становить 202 сторінки стандартного (формат А-4, 14 шрифт Times New Roman Cyr) тексту в друкованому форматі й 363 хвилини звучного мовлення.

Досліджувані формальні конфліктні діалогічні єдності поділялися на ввічливі та неввічливі.

Отже, в даній статті ми досліджуємо 2 типи формальних конфліктних єдностей: 1) ввічливі формальні та 2) неввічливі формальні діалоги.

У формальних діалогічних єдностях (як ввічливих, так і неввічливих) основним типом конфліктних ситуацій виступає службовий конфлікт, реалізований у трьох основних напрямках: начальник – підлеглий, начальник – начальник і підлеглий – підлеглий.

Так, ввічлива конфліктна взаємодія між *начальником і підлеглим* демонструє, що, незважаючи на різні позиції щодо вирішення виробничої проблеми, і підлеглий, і начальник не дозволяють собі образливого, принизливого або агресивного тону, тому замість підвищення гучності комуніканти використовують підвищення висотного рівня голосу.

Fox: *Spain? You want to go to Spain?*

Carl: *Well, eventually, he's got to go back to where the checks were printed. I think that's why he's moving back through Europe. Look at the map, sir. He's making a circle. He's running out of checks. I know it's a...it's a long shot, sir, but if we track him from Madrid, sir, we could still catch him!*

Fox: *Listen, Carl, if you couldn't catch him here you're not going to catch him there.*

Carl: *But sir, we're not going to let him get away!*

Fox: *No, Carl, you have already let him get away. You won't do it again.*

Carl: *But sir...!*

Fox: *The case is closed! (Catch Me if You Can)*

Цей приклад яскраво демонструє, що в досліджуваних конфліктних діалогах начальник – підлеглий можна виокремити деякі закономірності. Як правило, підлегли звертаються до начальників, використовуючи ввічливу форму *sir*; начальники ж найчастіше називають підлеглих по імені (*Carl*). Взаємодії начальник – підлеглий характеризуються відсутністю зниженої лексики. В конфліктних ситуаціях, коли підлеглий намагається довести, що має рацію, або хоче переконати начальника, він використовує окличні речення (*We could still catch him! / We're not going to let him get away!*), складні синтаксичні структури – складнопідрядні й складносурядні речення (*Well, eventually, he's got to go back to where the checks were printed. I think that's why he's moving back through Europe / I know it's a...it's a long shot, sir, but if we track him from Madrid, sir, we could still catch him!*). З точки зору просодичного оформлення таким реплікам зазвичай притаманні прискорений темп і середня гучність. Начальник, у свою чергу, наполягаючи на власній позиції, просто забороняє підлеглому робити те, що той має на меті

(*You won't do it again*). Чергова невдала спроба підлеглого заперечити своєму начальникові (*But sir!*), що характеризується достатньо високим ступенем емоційності, яка на мелодійному рівні найчастіше виражається вживанням високого спадного термінального тону, закінчується невдачею. Начальник у достатньо суворій формі припиняє спілкування (*The case is closed!*), вимовляючи останню репліку неголосно, але категорично й уривчасто, роблячи паузи після кожного слова, даючи підлеглому зрозуміти, що подальше обговорення не має сенсу.

Причиною службової конфліктної ситуації найчастіше є різні (іноді полярні) погляди комунікантів на способи розв'язання будь-якої професійної проблеми. Конфлікт починається у сфері службових відносин через об'єктивні причини і поступово охоплює емоційну сферу комунікантів. Ініціатором конфлікту виступає мовець, який перебуває в стані емоційного збудження; в таких випадках учасники комунікації можуть вдаватися до використання тактики вербальної агресії. І хоч у досліджуваних формальних діалогічних єдностях це трапляється нечасто (5% випадків), такий шлях розвитку конфлікту в даному типі спілкування нами зафіксовано.

Dean: *What I mean is... I've already done this out of oak, so I'm gonna have to go. You may have wanted cedar, but you didn't ask for cedar.*

Joan: *Well, the entire civilized world knows that all closets are made of cedar! The job was not done to my satisfaction.*

Dean: *I got news for you, lady! No job will ever be done to your satisfaction!*

Joan: *That's quite enough! Now just get out! (Overboard)*

Цей приклад демонструє неввічливе конфліктне спілкування між працедавцем і підлеглим, яке доходить до критичної точки, після чого комуніканти вдаються до тактики вербальної агресії. Тут конфлікт відбувається між працедавцем Джоан Стейтон і найманим робочим Діном Проффітом. Такі діалогічні єдності характеризуються високим ступенем емоційності, вони рясніють окличними реченнями і наказами; репліки комунікантів покликані образити й принизити співрозмовника (*No job will ever be done to your satisfaction! / That's quite enough! Now just get out!*). Прискорений темп, максимальна гучність, поєднання спадної шкали з високим спадним тоном – основні інтонаційні ознаки таких діалогічних єдностей.

Отже, формальні ввічливі і неввічливі конфліктні діалоги на лексичному і синтаксичному рівні характеризуються відсутністю зниженої лексики; як правило, складними синтаксичними

структурами (складнопідрядні та складносурядні речення); на просодичному рівні – середнім (іноді з тенденцією до уповільненого) темпом, середньою гучністю і середнім висотним діапазоном. Проте у випадках, коли службовий конфлікт набуває критичного характеру і комуніканти вдаються до тактики вербальної агресії, їхнє мовлення стає максимально швидким і гучним; в окремих випадках вони можуть дозволити собі вживання зниженої лексики.

В дослідженні інтонаційних параметрів, що беруть участь у реалізації мовленнєвої стратегії ввічливості/неввічливості в конфліктних діалогічних єдностях, обов'язково враховується зумовленість значення вислову його контекстом. Таким чином, опис інтонаційних характеристик досліджуваних конфліктних діалогічних єдностей вимагає системного підходу і комплексних методів дослідження.

У роботі застосовувалася комплексна методика експериментально-фонетичного дослідження просодії, що містить методи вивчення суб'єктивних особливостей інтонації на перцептивному рівні та об'єктивних акустичних параметрів звучного мовлення. До суб'єктивних акустичних особливостей належать висотні характеристики, ступінь гучності і швидкість темпу мовлення; до об'єктивних – частота основного тону, інтенсивність, тривалість фонації та пауз.

Згідно з результатами аудиторського аналізу, основними просодичними засобами реалізації ввічливості у формальному спілкуванні є темп, мелодія і тембр, неввічливості – мелодія, темп і фразовий наголос.

Спільними просодичними характеристиками, що беруть активну участь у реалізації ввічливості і неввічливості у формальних діалогах, є темп і мелодія. У ввічливому формальному спілкуванні переважає нормальний темп, а в неввічливому формальному – нормальний, але іноді (5,4% випадків) з тенденцією до прискореного. Це свідчить про те, що в неввічливій інтеракції комуніканти можуть дати волю власним емоціям, отже, виявляють їх швидше та без психологічних фільтрів стримування.

У формальному ввічливому і неввічливому спілкуванні превалює спадна ступінчаста шкала. Це пов'язано з тим, що у формальній конфліктній ситуації партнери по комунікації здебільшого поводять себе досить стримано, намагаються виражати мінімальну емоційність та максимально приховати особисті внутрішні переживання й емоції; на просодичному рівні такий тип взаємодії найкраще передає саме спадна ступінчаста шкала,

яка є типовою для формального спілкування. Досить часто вона поєднувалася, за даними аудиторів, з низьким спадним ядерним тоном (87%), що додавало висловлюванням серйозності й вагомості. У формальному неввічливому спілкуванні спадна ступінчаста шкала у поєднанні з низьким спадним ядерним тоном у спеціальних питаннях виражає роздратування і нетерпіння, в наказах – категоричність.

Вибір просодичних і лексико-синтаксичних засобів, набір емоцій / модальних відносин, які виражають комуніканти в процесі спілкування, зумовлені, перш за все, ступенем формальності відносин між ними. Ступінь формальності відносин між комунікантами розширює або, навпаки, звужує рамки емоційності; обмежує або, навпаки, надає свободу вибору в реалізації емоцій; припускає або унеможлиблює природність спілкування, дотримання правил рольової поведінки, приховування власних внутрішніх переживань і ставлення до співрозмовника, створення певного враження про себе.

Отже, у формальному спілкуванні, намагаючись бути стриманими, не розкривати свої особисті емоції та переживання, зберігати статусно-рольову субординацію, створити позитивне враження про себе, комуніканти ведуть розмову в нормальному темпі (часто з тенденцією до уповільненого) і використовують здебільшого спадну ступінчасту шкалу в поєднанні з низьким спадним тоном.

На подальшому етапі застосовувався метод електроакустичного аналізу, що містить інтонаграфічний та осцилографічний види аналізу. Електроакустичний аналіз дав змогу виокремити частотні та динамічні диферентори двох типів досліджуваних діалогічних єдностей.

Результати дослідження, зокрема дані за частотним і динамічним параметрами, узагальнено завдяки математичній обробці даних, а саме – методиці статистичного аналізу результатів фонетичних досліджень.

Проведений електроакустичний аналіз показав, що частотний компонент інтонації в цілому і значення максимумів частоти основного тону (далі ЧОТ) зокрема відіграють важливу роль у реалізації неввічливості і частково беруть участь у реалізації мовленнєвої стратегії ввічливості, отже, частота основного тону є інформативним параметром диференціації ввічливості і неввічливості.

Дослідження величини частотного діапазону свідчить про значний ступінь його варіативності. За рахунок тональних перепадів діапазон неввічливих формальних ДЄ значно ширший, ніж у ввічливих формальних. Діапазон ЧОТ відобра-

жає загальну атмосферу конфліктної взаємодії та пов'язаний з градацією голосу від низького до високого. Широкий діапазон частоти основного тону в неввічливих діалогічних єдностях ілюструє їхню емоційність у формальному конфліктному спілкуванні.

Розширення або звуження діапазону частоти основного тону також є важливим критерієм для диференціації ввічливих і неввічливих конфліктних діалогічних єдностей, оскільки було встановлено, що в неввічливих формальних діалогах розширення діапазону в основному відбувається за рахунок підвищення верхньої межі, що свідчить про високий ступінь експресивності мови; а у ввічливих формальних діалогах розширення діапазону набагато частіше відбувається за рахунок зниження нижньої межі ЧОТ. Це свідчить про більшу емоційність та експресивність неввічливих діалогічних єдностей, оскільки семантично важливі ділянки репліки виділяються на просодичному рівні за рахунок підвищення рівня голосу.

Дослідження максимальних показників частоти основного тону дають можливість стверджувати, що в неввічливих конфліктних діалогічних єдностях максимумами ЧОТ значно вищі, ніж у ввічливих конфліктних. Це підтверджує тезу про зв'язок емоційної насиченості діалогічної єдності з максимальним підвищенням голосу, тобто неввічливі ДЄ характеризуються більшою емоційністю, ніж ввічливі.

В результаті дослідження було встановлено, що максимальні показники частоти основного тону в більшості випадків збігаються з емпатичним центром висловлення, засвідчуючи провідну роль мелодійного компонента інтонації в реалізації емпازی у ввічливих формальних і неформальних конфліктних діалогічних єдностях. Було встановлено, що збіг емпатичного центру з максимальними показниками ЧОТ у неввічливих формальних конфліктних діалогічних єдностях (97% випадків) набуває тенденції функціональної залежності, отже, в неввічливому формальному спілкуванні максимальний показник частоти основного тону є обов'язковим параметром у реалізації емпازی. Це означає, що конфліктогени – слова, наміри, дії або бездіяльність, які спричиняють виникнення конфлікту (Цюрупа, 2004), – виділяються на просодичному рівні за рахунок підвищення голосу із середнього до максимально високого.

Результати аналізу динамічної структури конфліктних діалогічних єдностей засвідчили наявність тісного зв'язку динамічної структури тексту з його експресивною та емоційною насиченістю. Діапазон інтенсивності характеризує загальний

рівень гучності в процесі спілкування. Дослідження діапазону інтенсивності показало, що для неввічливих формальних діалогічних єдностей типовим є ширший діапазон інтенсивності, ніж для ввічливих формальних. Отже, загальний рівень гучності в неввічливих діалогічних єдностях значно вищий, ніж у ввічливих.

Дані електроакустичного аналізу свідчать про залежність показників діапазону інтенсивності від верхньої межі інтенсивності. Розширення діапазону інтенсивності в неввічливих формальних ДЄ набагато частіше відбувається за рахунок підвищення верхньої межі, ніж у ввічливих формальних. Таким чином, можна стверджувати, що на просодичному рівні конфліктогени виділяються за рахунок підвищення гучності до максимальної. Отже, інтенсивність разом із частотою основного тону є інформативним параметром для диференціації ввічливості і неввічливості в конфліктному діалогічному дискурсі.

Експериментальні дані дають змогу описати інтонаційні портрети двох типів досліджуваних діалогічних єдностей.

1) Ввічливим формальним діалогічним єдностям властиві: 1) середній діапазон ЧОТ; 2) розширення діапазону ЧОТ за рахунок зниження нижньої межі; 3) середні максимуми ЧОТ; 4) вузький діапазон інтенсивності; 5) низькі показники максимумів інтенсивності.

2) Неввічливим формальним діалогічним єдностям притаманні: 1) широкий діапазон ЧОТ; 2) розширення діапазону ЧОТ за рахунок підвищення верхньої межі; 3) високі максимуми ЧОТ; 4) середній діапазон інтенсивності з тенденцією до розширення; 5) середні максимуми інтенсивності.

Висновки. Конфліктному дискурсу як різновиду діалогічного дискурсу властива реалізація антиетикетних цілей, що суперечать позитивній спрямованості спілкування учасників комунікації та призводять до дестабілізації відносин.

Ввічливість як соціально-прагматичний феномен сприяє регулюванню міжособової взаємодії людей, продукуючи її успішність і безконфліктність. Неввічливість є антиподом ввічливості, реактивністю учасників комунікації, нездатністю

тримати себе в рамках ввічливості; це протилежний їй (ввічливості) феномен, результатом якого є дисгармонізація взаємодії. Крім стратегій ввічливості існують стратегії з протилежною спрямованістю – стратегії неввічливості, які пов'язані з агресивним ставленням адресанта до адресата і можуть призвести до виникнення конфлікту.

Просодія є одним з найважливіших механізмів реалізації та диференціації ввічливості та неввічливості в досліджуваних конфліктних діалогічних єдностях. Серед акустичних ознак, що найбільш чітко диференціюють досліджувані діалогічні єдності, виділяються діапазон ЧОТ та максимальна ЧОТ діалогічної єдності та діапазон інтенсивності. Велике значення в реалізації емпізи відіграють максимальні показники частоти основного тону та інтенсивності, що збігаються з емпатичним центром діалогічної єдності.

Мовлення комунікантів, які намагаються бути ввічливими у формальній конфліктній ситуації, характеризується середнім темпом з тенденцією до уповільненого, середньою гучністю, середнім висотним діапазоном голосу, що зумовлено формальністю та офіційністю самої обстановки, яка вимагає від співрозмовників дотримання статусної субординації.

Неввічливий формальний конфлікт характеризується більшим ступенем емоційності, ніж ввічливий формальний, оскільки комуніканти не завжди дотримуються правил та норм поведінки в офіційній ситуації, неввічливо чи й образливо поводяться зі співрозмовником, що на просодичному рівні виражається в більш прискореному темпі, ніж у ввічливому формальному спілкуванні, більшою гучністю та ширшим висотним діапазоном.

Результати дослідження дають можливість стверджувати, що конфліктна міжособова взаємодія є особливим видом комунікації з власною просодичною структурою.

Перспективним вважається дослідження ролі темпоральної компоненти інтонації в реалізації ввічливості/неввічливості в конфліктному діалогічному дискурсі, а також спектральний аналіз мовлення дикторів-суб'єктів, що ініціюють конфлікт, і дикторів-суб'єктів, залучених до конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown P., Levinson S. *Politeness : Some universals in language usage*. UK : Cambridge University Press, 1987. 352 p.
2. Christie, C. *Politeness and the Linguistic Construction of Gender in Parliament : An Analysis of Transgressions and Apology Behaviour* [Електроний ресурс] / Sheffield Hallam Working Papers on the Web : Linguistic Politeness Context, 2005. <http://www.schu.ac.uk/wpw/politeness/christie.htm>.
3. Ehlich, K. On the history of politeness. *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin : Noutonde Gruyter, 1992. P. 71–107.
4. Fraser, B. Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics*, 1990. № 14. P. 219–236.
5. Haugh, M. Revisiting the conceptualization of politeness in English and Japanese. *Multilingua*, 2004. № 23. P. 85–109.

6. Hill, B., Ide, S. Universals of linguistic politeness: quantitative evidence from Japanese and American English. *Journal of Pragmatics*, 1986. № 10. P. 347–371.
7. Kasper, G. Linguistic Politeness : Current Research Issues. *Journal of Pragmatics*, 1990. № 2. P. 193–218.
8. Zimmerman, D., West, C. Sex Roles. Interruptions and Silences in Conversations. *Language and Sex : Difference and Dominance*. Newbury House, Boston, 1975. P. 78–94.
9. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів. Київ : Кодор. 2004. 172 с.
10. Петрінко В.С. Конфліктологія : курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360с.
11. Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Отич О. М. Конфліктологія : Конспект лекцій для підготовки магістрів усіх форм навчання. Київ : ДЕТУТ. 2008. 293 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : напрями та проблеми : [підручник]. Полтава : Довкілля-К. 2008. 712 с.
13. Завальская Л. Комунікативний конфлікт в політичному дискурсі. Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол.: С.К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2017. Вип. 6. С. 72–73.

REFERENCES

1. Brown P., Levinson S. (1987) Politeness : Some universals in language usage. 352 p.
2. Christie C.(2005) Politeness and the Linguistic Construction of Gender in Parliament : An Analysis of Transgressions and Apology Behaviour. <http://www.schu.ac.uk/wpw/politeness/christie.htm>
3. Ehlich K. (1992) On the history of politeness. *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. 71–107.
4. Fraser B. (1990) Perspectives on Politeness. *Journal of Pragmatics*. 14. 219–236.
5. Haugh M. (2004) Revisiting the conceptualization of politeness in English and Japanese. *Multilingua*. 23. 85–109.
6. Hill B., Ide S. (1986) Universals of linguistic politeness: quantitative evidence from Japanese and American English. *Journal of Pragmatics*. 10. 347–371.
7. Kasper G. (1990) Linguistic Politeness : Current Research Issues. *Journal of Pragmatics*. 2. 193–218.
8. Zimmerman D., West C. (1975) Sex Roles. Interruptions and Silences in Conversations. *Language and Sex : Difference and Dominance*. 78–94.
9. Tsyurupa M. V. (2004) Osnovy konfliktolohiyi ta teoriyi perehovoriv. [Basics of conflictology and theory of negotiations]. Kodor, Ukraine, 172. [in Ukrainian].
10. Petrisko V.S. (2020) Konfliktolohiya: kurs lektsiy, entsyklopediya, prohrama, tablytsi. [Conflictology: course of lectures, encyclopedia, program, tables]. Navchal'nyy posibnyk. Uzhhorod : Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 360. [in Ukrainian].
11. Halahan V. Ya., Orlov V.F., Otich O.M. (2008) Konfliktolohiya : Konspekt lektsiy dlya pidhotovky mahistriv usikh form navchannya. [Conflictology: Synopsis of lectures for the preparation of masters of all forms of education]. Kyiv : DETUT. 293. [in Ukrainian].
12. Selivanova O. O. (2008) Suchasna linhvistychna entsyklopediya: napryamy problemy: [pidruchnyk]. [Modern linguistic encyclopedia: directions and problems] Poltava : Dovkillia-K. 712 s. [in Ukrainian].
13. Zaval'ska L. (2017) Komunikatyvnyy konflikt u politychnomu dyskursi. Linhvostylistychni studiyi: nauk. zhurn. / [redkol.: S.K. Bohdan (holov. red.) ta in.]. [Communicative conflict in political discourse. Linguistic studies: science. journal [edited by: C.K. Bogdan (chief editor) and others], Lutsk : Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky 6. 72–73. [in Ukrainian].

UDC 81'374:004

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-27>

Olha SERDIUKOVA,

orcid.org/0000-0001-7064-2832

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) olhaserdiukova58@gmail.com*

Olga LAZAREVA,

orcid.org/0000-0002-0299-0138

*Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) olga.y.lazareva@gmail.com*

Inna CHERNIAVSKA,

orcid.org/0000-0001-6491-474X

*Senior Lecturer at the Department of Management, Business
and Professional Communication
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) in.cherniavska@gmail.com*

BASIC CONCEPTS OF COMPUTER LEXICOGRAPHY

The article is devoted to researching computer lexicography and aims at regarding basic concepts of the applied scientific discipline in linguistics. Such tasks of computer lexicography, as parsing, creating a lexical database, lexical analysis of electronic dictionaries, estimation of the number of multi-valued-single-valued words, automatic extraction of hyponym-hypernym relationships, displaying values when extracting from several dictionaries at once, defining a value within a single dictionary and extracting information using a set of monolingual and translation dictionaries are discussed. The major principles of a computer dictionary compiling and an example of a dictionary entry are provided. Such terms as lexeme, lemma and lemmatization are explained. Corpus lexicography as a relatively new branch of computer lexicography is overviewed. The authors also note that computational linguistics is closely related to the central problem of artificial intelligence. It is emphasized that although the aims of traditional and computer lexicography are mainly the same, their methods, tools and approaches differ significantly. It is shown that such features of electronic dictionaries as multifunctionality, the use of multimedia, possibility of updating, convenient search and many others provide considerable advantages over conventional paper dictionaries. Practical lexicography is defined as the process of compiling dictionaries of various types on the basis of theoretical developments. The process of creating electronic dictionaries is discussed. Depending on the purpose of the dictionary, its volume, the order of the words in it, the object of description and other criteria, dictionaries can be divided into various types. Such dictionary types as explanatory, translation, etymological, frequency etc. are described. It is concluded that for researchers working in the sphere of computer lexicography and other fields of applied linguistics, understanding of the basic principles, tasks and functionality of computer-based dictionaries is vital.

Key words: *computer lexicography, hypertext, parsing, information extraction, hyponym-hypernym relationships, corpus lexicography, cyber lexicography.*

Ольга СЕРДЮКОВА,

orcid.org/0000-0001-7064-2832

*старший викладач кафедри іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) olhaserdiukova58@gmail.com*

Ольга ЛАЗАРЄВА,

orcid.org/0000-0002-0299-0138

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) olga.y.lazareva@gmail.com*

Інна ЧЕРНЯВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-6491-474X

старший викладач кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) in.cherniavska@gmail.com

ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Стаття присвячена дослідженню комп'ютерної лексикографії з метою огляду базових концептів цієї прикладної наукової дисципліни в лінгвістиці. Розглядаються такі завдання комп'ютерної лексикографії як синтаксичний аналіз, створення лексичної бази даних, лексичний аналіз електронних словників, визначення кількості багатозначних та однозначних слів, автоматичне виділення відношень гіпонім-гіперонім, подання визначень при односторонньому виборі з декількох словників, визначення лексеми в межах одного словника та відбір інформації з використанням одностороннього та перекладних словників. Надано основні принципи компіляції комп'ютерних словників та приклад словникової статті. Дається пояснення таким термінам як лексема, лема та лематизація. Коротко розглянуто корпусну лексикографію як відносно нову галузь комп'ютерної лексикографії. Автори також зазначають, що комп'ютерна лексикографія тісно пов'язана з центральною проблемою штучного інтелекту. Підкреслюється, що хоча цілі традиційної та комп'ютерної лексикографії практично однакові, їхні методи, засоби та підходи суттєво відрізняються. Показано, що такі особливості електронних словників як мультифункціональність, використання мультимедіа, можливості оновлення, зручний пошук та багато інших надають їм суттєву перевагу порівняно з традиційними паперовими словниками. Практична лексикографія визначена як процес компіляції словників різних типів на основі теоретичних напрацювань. Розглядається процес створення електронних словників. Залежно від призначення словника, його обсягу, порядку слів у ньому, об'єкта опису та інших критеріїв, словники можуть поділятися на різні типи. Розглянуто такі типи словників як тлумачні, перекладні, етимологічні, частотні та інші. Робиться висновок, що для дослідників, що працюють у сфері комп'ютерної лексикографії, суттєвим є розуміння основних принципів, задач та функціональності комп'ютерних словників.

Ключові слова: комп'ютерна лексикографія, гіпертекст, синтаксичний аналіз, відбір інформації, відношення гіпонім-гіперонім, корпусна лексикографія, кібер-лексикографія.

Problem statement. Computer lexicography is an applied scientific discipline in linguistics that studies the methods of using computer technology to compile dictionaries. This is a temporary discipline of the period of transition from manual and handwritten lexicographic practice to new paperless information technologies. Within the framework of computer lexicography, computer technologies for the compilation and operation of dictionaries are being developed. Special programs – databases, computer file cabinets, text-processing programs – allow you to automatically generate dictionary entries, store dictionary information and process it. Computer lexicographic programs are divided into two large groups: programs for supporting lexicographic work and electronic dictionaries. (Amsler, 1982: 657–663)

Initially, electronic dictionaries had the same notation as conventional dictionaries, and researchers had to spend a lot of time interpreting this notation, e.g. to determine which part of speech a certain word belongs to. With the development of technology, publishers have decided to separate the database of an electronic dictionary from how it looks when printed. Today, there are more convenient forms of notation, such as extensible XML markup language. Using XML, researchers get quick access to the information stored in the electronic dictionary.

The aim of the article is to give an overview and clarification of the variety of concepts, terms and tasks within computer lexicography.

Basic concepts of computer lexicography

An automatic dictionary is a dictionary in a special machine format designed for use on a computer by a user or a computer word processing program. In other words, a distinction is made between automatic human user dictionaries and automatic dictionaries for word processing programs. Automatic dictionaries intended for humans, in terms of interface and structure of a dictionary entry, differ significantly from automatic dictionaries included in machine translation systems, automatic referencing systems, information retrieval systems etc.

Hypertext is a set of texts with relationships connecting them (transition system). Hypertext technologies make it easy to combine different types of information – plain text, drawing, graph, table, diagram, sound and moving image. Both traditional text and hypertext are phenomena generated by new technologies. The practical value of hypertext in computer lexicography lies in the fact that it describes a type of interactive environment with the ability to follow links. The non-linear nature of hypertext makes it possible to arrange information in the form of a branched structure, which makes it possible to sig-

nificantly expand the scope of the dictionary entry, i.e. it describes the type of interactive environment with the ability to follow links. Words, phrases, or pictures that are links to a particular text or picture allow the user to select the relevant information and view related information.

Dictionary navigation tools are links embedded in various elements of the electronic environment, a part of the hypertext device of an electronic dictionary, which is a combination of a semantic structure, a structure of internal links of a certain content and a technical environment and technical means that give a person an opportunity to master the structure of semantic connections, as well as to make transitions between interconnected elements.

Electronic dictionaries. The term electronic dictionary can be used to refer to any reference material stored electronically that provides information about the spelling, meaning, or use of words. Thus, a spell checker in a text editor, a device that scans and translates printed words, and an electronic version of a paper dictionary are all electronic dictionaries with similar storage and retrieval systems.

In (Nesi, 2000: 839–847), several categories of electronic dictionaries for language learning are distinguished: Internet dictionaries, glossaries for online learning courses, CD-ROM dictionaries, and pocket electronic dictionaries. Nesi lists some of the most famous dictionaries on the CD: Collins Cobuild Student's Dictionary, Cambridge International Dictionaries, and Oxford English Dictionary.

Online dictionaries. The era of the Internet made online dictionaries available directly from the desktop of a computer, and later from a smartphone. Skinner (Skinner, 2013) noted: “The list of most searched words in Merriam-Webster's online dictionary now includes *holistic*, *pragmatic*, *caveat*, *esoteric* and *bourgeois*. Historically, the purpose of lexicography has been to explain unknown words to readers. In addition, modern dictionaries successfully cope with this.” Dictionary.com is an online dictionary, whose domain was first registered on May 14, 1995. The primary content on Dictionary.com is a proprietary dictionary based on Random House Unabridged Dictionary, with editors for the site providing new and updated definitions. (Herman, 2015)

Computational linguistics differs from traditional methods of natural language processing in that in the first case, attention is focused on modeling everything that linguistics studies as a whole, while in the second, the main attention is paid to the division of the process of understanding the language and to the theoretical linguistic correctness and adequacy of the proposed models.

Computational linguistics is closely related to the central problem of artificial intelligence – the electronic representation of knowledge. The main task of computational linguistics is the construction of logical-linguistic models and their corresponding algorithms and programs.

The solution to the problem of lexical disambiguation (WSD) and the development of lexicography benefit each other: WSD provides an empirical grouping of meanings and statistically significant indicators of context for new or existing meanings. In addition, WSD allows you to create a semantic network based on machine-readable dictionaries. On the other hand, lexicography provides a larger and better set of senses and a collection of annotations to the meanings of words, which can benefit WSD (Navigli, 2009: 1–69).

Thanks to their functionality, electronic dictionaries possess some advantages over their paper counterparts.

Multifunctionality. It is a variety of additional functions that simplify the use of the dictionary. For example, you can specify parts of speech, origin, as well as word formation, taboo vocabulary.

The use of multimedia. It means voicing of heading words, the introduction of illustrative material with photographs, animation, video clips, as well as the use of various graphic means.

Relevance and dynamism. It is the possibility of constant updating of information, as well as the removal of outdated data. This is one of the important advantages over "paper" dictionaries, since they inevitably become outdated at the time of their release.

A large vocabulary base. Most electronic dictionaries' term base exceeds that of paper dictionaries and provides a convenient access to the information.

Variability in use. It is the ability to use dictionaries in local and global networks, namely, the use of offline and online versions.

Universality. As a rule, programs allow you to work with several languages and directions of translation at once. It is possible to use any of the languages included in the dictionary as an input.

Convenient search. It is the ability to use an effective search system (full-text search, simultaneous search in several dictionaries, high search speed). There is also no need to remember the word exactly; the program itself will suggest options for the first letters. Electronic dictionaries use a variety of linguistic technologies to access content, such as morphological and syntactic analysis, full-text search, speech recognition and synthesis.

Tasks of computer lexicography

Scientists and programmers face many problems when converting paper dictionaries into machine-readable dictionaries.

Parsing. This task consists in extracting information from a natural language dictionary and presenting it as a tree structure with nodes that consist of attributes. Each attribute has its own value (Byrd et al, 1987: 219–240).

Creating a lexical database. When creating a lexical database that stores the information of the formed dictionary, it is necessary to provide fast, flexible and convenient access. Besides, the records that will be stored here must have a structured form. The query language for this database should provide convenient addition, change and deletion of information (Byrd et al, 1987: 219–240).

Lexical analysis of electronic dictionaries. This task is to perform an analysis of the contents of the dictionary (lexical analysis of a word, search for synonyms, and search for internal links) (Byrd et al, 1987: 219–240).

Estimation of the number of multi-valued-single-valued words. Most words in dictionaries are unambiguous, but there are words with multiple meanings. The task is to count the number of word meanings in the electronic dictionary and the number of polysemantic words (Amsler, 1980).

Automatic extraction of hyponym-hypernym relationships. The task is to find all hyponym-hypernym pairs for a given dictionary. Since words are ambiguous, any word can have several hypernyms, so if you take all hyponym-hypernym pairs in the dictionary as a group, then by Amsler's definition (Amsler, 1980) it will be a “tangled hierarchy”.

Displaying values when extracting from several dictionaries at once. The task is to compare the meanings of a word given in one dictionary with the values of the same word in another dictionary (analogous to the ontology-mapping task). Solving the problem of displaying values is necessary in order to combine data from different dictionaries. For example, this would allow grammatical information from the Longman Dictionary of Contemporary English to be correlated with a definition from Webster's Seventh Collegiate Dictionary (Byrd et al, 1987: 219–240).

Defining a value within a single dictionary. The relation of synonymy (hypernymy, etc.) is the relation between meanings, not words. Therefore, the task is to choose the meaning of a polysemantic word within the same dictionary in order to indicate a synonymous meaning. This task is closely related to the previous one, since when comparing the values of several dictionaries, it is necessary to automatically select the corresponding value from the list of all values listed in the dictionary entry (Byrd et al, 1987: 219–240).

Extracting information using a set of monolingual and translation dictionaries. The idea is to

take information from a monolingual dictionary for a given language and using a translation dictionary as a transmission device transfer the information of the monolingual dictionary to the second language (Byrd et al, 1987: 219–240).

Principles of a dictionary compiling

In order to set in any of the terms into a dictionary a definite principle of compiling the page occurs. For example, let us consider such term as ‘bug’. The page in the dictionary looks as follows (Fig. 1, 2, 3).

Further, we shall see macro- and micro-structures of dictionary where macro-structure represents a general structure of the dictionary, that is content and connecting parts and microstructure is a format of the dictionary entries and the parameters of their filling in.

The main module of a bilingual dictionary is a dictionary entry consisting of lemma, the zone of the phonetic information, the zone of grammatical information, the zone of equivalent and the reference zone.

In morphology and lexicography, a lemma (plural lemmas or lemmata) is the canonical form (Zgusta, 2006), dictionary form, or citation form of a set of word forms. In English, for example, *break*, *breaks*, *broke*, *broken* and *breaking* are forms of the same lexeme, with *break* as the lemma by which they are indexed. Lexeme, in this context, refers to the set of all the inflected or alternating forms in the paradigm of a single word, and lemma refers to the particular form that is chosen by convention to represent the lexeme. Lemmas have special significance in highly inflected languages such as Arabic, Turkish and Ukrainian. The process of determining the lemma for a given lexeme is called lemmatisation. The lemma can be viewed as the chief of the principal parts, although lemmatisation is at least partly arbitrary.

From Wikipedia, the word lexeme in computer science is defined differently than lexeme in linguistics. A lexeme in computer science roughly corresponds to a word in linguistics (not to be confused with a word in computer architecture), although in some cases it may be more similar to a morpheme. In some natural languages (for example, in English), the linguistic lexeme is similar to the lexeme in computer science, but this is generally not true (for example, in Chinese, it is highly non-trivial to find word boundaries due to the lack of word separators).

Corpus lexicography is a separate area and a new direction of contemporary lexicography. Corpus lexicography is the field of language learning based on text or acoustic corpora with constant use of a computer in certain phases of data storage, retrieval and analysis. Thus, the most popular series of dictionaries is based on the well-known language corpora The Bank of English, lexicographical works of the

Fig. 1. A definite principle of compiling the dictionary page (step 1)

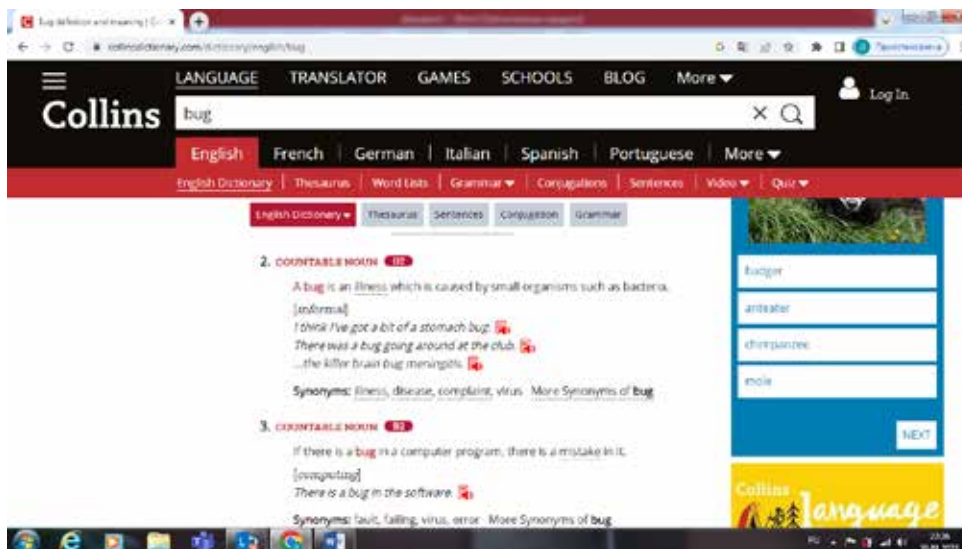

Fig. 2. A definite principle of compiling the dictionary page (steps 2, 3)

Fig. 3. A definite principle of compiling the dictionary page (steps 4, 5)

series Oxford University Press are based on British National Corpus, the dictionaries of the series Longman are based on Longman Mini Concordances.

Another area of lexicography is cybernetic lexicography. Cyber lexicography is the use of the Internet to create electronic dictionaries. An electronic dictionary for lexicography is the object of research.

Practical lexicography can be defined as the process of compiling dictionaries of various types on the basis of theoretical developments.

Stages of dictionary development

Development of a system of requirements regarding the purpose and range of users.

Development of a system of requirements relating to such parameters of the dictionary as units of description, volume, structure, type of dictionary information.

Selection of texts, scheduling of contexts, characterization of grammatical forms, compilation of preliminary dictionaries.

Distributive analysis of texts, tests with native speakers.

Generalization of experimental data.

Construction of definitions in the corresponding metalanguage and their verification in the course of new experiments.

Collection and systematization of additional information about each language unit.

Making dictionary entries.

System analysis and ordering of dictionary entries.

Dictionary design

Dictionary types

Considering the classification of dictionaries, one should take into account that the diversity of dictionaries is explained by the complexity of the very object of the lexicographic description – the language. There is practically no way to give in one dictionary all, to one degree or another, comprehensive information about the language, which would equally satisfy the whole society as a whole and its individual layers and particulars. This explains why dozens and hundreds of dictionaries of various types are implemented in any national lexicography. The division of dictionaries into types occurs for various reasons: depending on the purpose of the dictionary, its volume, the order of the words in it, the object of description. Attempts to create a classification of dictionaries have been made by many linguists, in particular Whitney, W.D., Adda-Decker & Lame, Bleiching, Doris, Guido Drexel & Dafydd Gibbon (1996). In linguistics, there is no generally accepted typology yet.

The following types of dictionaries can be distinguished: transferable, sensible, dialect, regional, slang dictionaries, historical, neologisms, etymologi-

cal, winged. In addition, linguistic and non-linguistic dictionaries are distinguished. Linguistic dictionaries collect and describe the lexical units of the language. A special subtype of linguistic dictionaries are ideographic dictionaries, going from a concept (idea) to the expression of this concept in a word or phrase. In non-linguistic dictionaries, lexical units serve only as a starting point for communicating certain information about objects and phenomena outside of linguistic reality. There are also intermediate varieties of dictionaries. In addition, there are dictionaries "general" and "special". Examples of general linguistic dictionaries are ordinary explanatory and translation dictionaries, covering, with varying degrees of completeness, all the vocabulary that is in common use. A special non-linguistic dictionary is a special (industry) encyclopedia (medical, legal, etc.), a brief dictionary of a particular field of knowledge, a biographical dictionary of figures from a particular country ("Who is who"). An explanatory dictionary is such a dictionary whose main task is the interpretation of the meanings of words (and phraseological units) of any language by means of this language. Interpretation is given by means of a logical definition of a conceptual meaning, through the selection of synonyms, or in the form of an indication of a grammatical relationship to another word. In some explanatory dictionaries, the meanings of words are revealed with the help of pictures. Emotional, expressive and stylistic connotations are indicated through special labels ("formal", "colloq", etc.). Separate meanings can be illustrated by examples – typical combinations in which the given word participates.

Explanatory dictionaries also give a grammatical description of the word, indicating with the help of special marks the part of speech, the grammatical gender of the noun, the type of the verb, etc. The pronunciation of the word is also indicated to some extent (for example, in Ukrainian explanatory dictionaries – stress), sometimes various other, additional information is reported. Usually explanatory dictionaries are dictionaries of the modern literary language. Some of them are strictly normative in nature – they select only facts that are fully consistent with the literary norm, recommend these facts as the only "correct" ones, and cut off everything that even slightly deviates towards vernacular (Academic Dictionary of the French Language – Dictionnaire de l'Académie Française). A broader understanding of the literary language and, accordingly, the inclusion of colloquial and even vernacular vocabulary in the dictionary (except for narrow regional, dialect, highly professional and purely slang elements) characterize many other explanatory dictionaries. The main task of the

explanatory dictionary is to interpret the meaning of words and their use in speech, to distinguish between right and wrong, to show the connection of words with language styles, to give the reader information about the features of case, generic, voice, aspect and other grammatical forms of the word; along the way, it indicates how words are written and pronounced. Translation dictionaries, most often they are bilingual (Ukrainian-English and English-Ukrainian), and sometimes multilingual. This type of dictionaries is used when studying foreign languages, when translating texts from one language to another. In translation dictionaries, instead of interpreting the meanings in the same language, translations of these meanings into another language are given, for example, get heated – become heated, annoying – importunate, troublesome. Depending on whether the dictionary is intended as a guide when reading (listening) to a text in a foreign language, or as a guide when translating from one's native language into a foreign one, it is desirable to build it in different ways. Thus, a Ukrainian-English dictionary for the English may provide less information in the English part than a Ukrainian-English dictionary intended for Ukrainians gives. The translation dictionary should contain stylistic notes.

Translation of words is always a great difficulty, because the volume of the meaning of a word in different languages often does not coincide, figurative meanings in each language develop in their own way. Translation dictionaries can be bilingual (Ukrainian – French, English – Ukrainian, etc.) and multilingual. General dictionaries include dictionaries that consider vocabulary from a specific point of view, for example, word-formation (derivational) dictionaries that indicate the division of words into their constituent elements – the morphological composition of the word.

Etymological dictionaries (of one language or a group of related languages) containing information about the origin and original motivation of words. Brief etymological dictionaries are usually limited to giving for each word one etymology, which seems to the author of the dictionary the most probable. Complete dictionaries, as a rule, give correspondences in related languages and set out "controversies", i.e. disputes of scientists regarding the etymology of certain words, give brief summaries of the proposed hypotheses and their critical assessment. Etymological dictionaries should be distinguished from historical dictionaries, which, in turn, are represented by two varieties. In the dictionaries belonging to the first group of some of them, the goal is to trace the evolution of each word and its individual meanings throughout the written history of the corresponding

language, usually up to the present. The second type of historical dictionaries should include dictionaries of ancient periods of the history of the corresponding language.

A special place is occupied by dialectological or dialect dictionaries. A dialect dictionary can be differential, i.e. containing only dialect vocabulary that differs from the common language, or complete, covering all the vocabulary that exists in dialect speech – both specific to a given dialect and coinciding with the vocabulary of a common language.

A relatively new type of dictionaries is frequency dictionaries. Their task is to show the comparative frequency of the use of language words in speech. Frequency dictionaries make it possible to draw very interesting conclusions about the functioning of words and grammatical categories of a language in speech.

Purely practical goals are pursued by spelling and orthoepic dictionaries that indicate the "correct" (i.e., corresponding to the accepted norm) spelling of words and their forms and, accordingly, the "correct" pronunciation.

Among special linguistic dictionaries, various phraseological dictionaries are of great interest. They are translated (for example, the English-Ukrainian and Ukrainian-English phraseological dictionary by J. Horot' et al.) and monolingual, giving an interpretation of the meanings of phraseological units by means of the same language. A variety of phraseological dictionaries are dictionaries of "winged words", i.e., running quotations from literary works, aphorisms of famous people, and other phraseological units, mainly for book use, that have a literary source. A special kind of phraseological dictionaries are dictionaries of folk proverbs and sayings. From other special linguistic dictionaries, dictionaries of synonyms, antonyms, homonyms, foreign words, dictionaries of abbreviations, various dictionaries of proper names, dictionaries of rhymes are distinguished.

A special group is made up of linguistic reference dictionaries, which do not give an explanation of the meaning of the word or the features of its use and origin, but provide various kinds of information about the word as a linguistic unit. The dictionary of foreign words gives a brief explanation of the meanings and origin of foreign words, indicates the source language (the latter circumstance brings dictionaries of foreign words closer to etymological ones). Dictionaries of neologisms describe words, meanings of words or combinations of words that appeared in a certain period of time or were used only once (occasionalisms). In developed languages, the number of neologisms recorded in newspapers and magazines

during one year is tens of thousands. Sometimes there are also normative and non-normative dictionaries. The first include those that establish certain rules for the use of words, the second – those where such a task is not set. The majority of reference dictionaries (orthoepic, spelling), the bulk of explanatory dictionaries are normative. Non-normative ones include historical, etymological, etc. dictionaries. There are also special dictionaries showing the norms of word usage in especially difficult cases. It should be noted the existence of numerous intermediate, transitional and mixed types. Thus, dictionaries of terms of various sciences and branches of technology are transitional from linguistic to non-linguistic dictionaries. These dictionaries are monolingual, bilingual and multilingual. Terminological dictionaries are widely used,

including special terms used in any scientific field: chemistry, biology, medicine, hydraulic engineering, etc. Finally, there is a type of universal dictionaries, both explanatory and encyclopedic, including also etymological and historical references, sometimes the most important material of foreign-language quotations, and supplied with drawings in necessary cases.

Conclusion. Unlike traditional lexicography, computer lexicography deals not only with creating the content of dictionaries, but also supporting various functions allowing quick search, translation, finding related audio- and visual materials etc. For researchers working in the sphere of computer lexicography and other fields of applied linguistics, understanding of the basic principles, tasks and functionality of computer-based dictionaries is vital.

BIBLIOGRAPHY

1. R.A. Amsler. Computational lexicology: A research program, in: American Federated Information Processing Societies Conference Proceedings, National Computer Conference, Hew York, NY, 1982, pp. 657–663. DOI: 10.1145/1500774.1500857.
2. R.A. Amsler. The Structure of the Merriam-Webster Pocket Dictionary: Ph.D. thesis, University of Texas at Austin, Austin, TX, USA, 1980. DOI: 10.5555/909876
3. D. Skinner. The Role of a Dictionary. 2013. URL: <https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2013/05/17/the-role-of-a-dictionary>
4. W.N. Francis, H. Kučera. Frequency Analysis of English Usage: Lexicon and Usage. Houghton Mifflin, Boston, 1982.
5. B. Herman. Deep Web, Revenge Porn And Microaggression Are Just Some of Dictionary.com's Latest Additions. International Business Times, 2015. URL: <https://www.ibtimes.com/deep-web-revenge-porn-microaggression-are-just-some-dictionarycoms-latest-additions-1918550>
6. H. Nesi. Electronic Dictionaries in Second Language Vocabulary Comprehension and Acquisition: the State of the Art. In: Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX 2000, Stuttgart, Germany, August 8th–12th, 2000, pp. 839–847. URL: <https://euralex.org/publications/electronic-dictionaries-in-second-language-vocabulary-comprehension-and-acquisition-the-state-of-the-art/>
7. R. Navigli. Word Sense Disambiguation: a Survey. ACM Computing Surveys, ACM Press, New York, NY 2009, Volume: 41(2), pp. 1–69. DOI: 10.1145/1459352.1459355
8. R.J. Byrd, N. Calzolari, M. Chodorow, J.L. Klavans, O.A. Rizk, M.S. Neff. Tools and Methods for Computational Lexicology. Computational Linguistics, volume 13 (3–4), Kluwer Academic Publishers, 1987, pp. 219–240. DOI: 10.5555/48160.48163
9. L. Zgusta, F.M. Dolezal, (Ed.). Lexicography then and now, 2006.

REFERENCES

1. R.A. Amsler. Computational lexicology: A research program, in: American Federated Information Processing Societies Conference Proceedings, National Computer Conference, Hew York, NY, 1982, pp. 657–663. DOI: 10.1145/1500774.1500857.
2. R.A. Amsler. The Structure of the Merriam-Webster Pocket Dictionary: Ph.D. thesis, University of Texas at Austin, Austin, TX, USA, 1980. DOI: 10.5555/909876
3. D. Skinner. The Role of a Dictionary. 2013. URL: <https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2013/05/17/the-role-of-a-dictionary>
4. W.N. Francis, H. Kučera. Frequency Analysis of English Usage: Lexicon and Usage. Houghton Mifflin, Boston, 1982.
5. B. Herman. Deep Web, Revenge Porn And Microaggression Are Just Some of Dictionary.com's Latest Additions. International Business Times, 2015. URL: <https://www.ibtimes.com/deep-web-revenge-porn-microaggression-are-just-some-dictionarycoms-latest-additions-1918550>
6. H. Nesi. Electronic Dictionaries in Second Language Vocabulary Comprehension and Acquisition: the State of the Art. In: Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX 2000, Stuttgart, Germany, August 8th–12th, 2000, pp. 839–847. URL: <https://euralex.org/publications/electronic-dictionaries-in-second-language-vocabulary-comprehension-and-acquisition-the-state-of-the-art/>
7. R. Navigli. Word Sense Disambiguation: a Survey. ACM Computing Surveys, ACM Press, New York, NY 2009, Volume: 41(2), pp. 1–69. DOI: 10.1145/1459352.1459355
8. R.J. Byrd, N. Calzolari, M. Chodorow, J.L. Klavans, O.A. Rizk, M.S. Neff. Tools and Methods for Computational Lexicology. Computational Linguistics, volume 13 (3–4), Kluwer Academic Publishers, 1987, pp. 219–240. DOI: 10.5555/48160.48163
9. L. Zgusta, F.M. Dolezal, (Ed.). Lexicography then and now, 2006.

UDC 811.111'342

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-28>

Vira SLIPETSKA,

orcid.org/0000-0002-2569-0197

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the English Language Practice and Methods of Teaching English Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vslipetska@ukr.net*

“PHONETICS OF EMOTIONS”: MEANS OF VERBALIZATION OF EMOTIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Undoubtedly, human emotions and feelings are uniquely reflected in language consciousness, conceptualized and, accordingly, verbalized and grammaticalized, accumulating emotional experience of a person, a collective life activity of people in general, which is reproduced in discursive practice of each linguistic culture and language in particular.

*Emotions permeate all spheres of a human life. Grammar and phonetics are "imbued" with emotional overtones. "Grammar of emotions" deals with the issues of "emotional syntax" and "emotional morphology" (affixation, grammatical forms of words in a text). "Phonetics of emotions" focuses on emotional intonation, which has not only communicative, but also emotional function. **The goal** of the research is to characterize phonetic means of verbalization of emotions. A phoneme – a minimal unit of a language, having no semantic content of its own, being included in speech, creates additional information of statements, additional content. It has been determined that repetition of a certain phoneme in an everyday speech, as a rule, indicates admiration or affection for a person, anger, hatred, rage, etc. Emotional expressions are always intonation marked by tempo of speech, decrease or increase in volume, appearance of pauses, word stress, emphasis, change of tone. Intonation can give the same sentence-utterance different emotional and modal focus, as well as change its communicative type. It can be an indicator of a mental state, age, gender, a social status of communicators, a stylistic colouring of conversation, determine a primary and secondary content of communication, as well as verbalize different emotions. Tempo of speech makes it possible to distinguish the emotional state of the interlocutors, indicates the social status, age, gender of the speaker. T*

Key words: *emotions, phoneme, phonetics of emotions, intonation, tempo of speech.*

Vira СЛІПЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-2569-0197

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри практики англійської мови і методики її навчання
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vslipetska@ukr.net*

«ФОНЕТИКА ЕМОЦІЙ»: ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

*Емоції і почуття людини, безперечно, своєрідно відображаються в мовній свідомості, концептуалізуються й відповідно вербалізуються та граматикулізуються, акумулюючи емоційний досвід мовної особистості, колективної життєдіяльності людей загалом, що відтворюється в дискурсивній практиці кожної лінгвокультури та мові зокрема. Емоції пронизують усі сфери життя людини. Граматика і фонетика «просякнуті» емоційним підтекстом. «Граматика емоцій» розробляє питання «емоційного синтаксису» та «емоційної морфології» (афіксація, граматичні форми слів у тексті). **Мета** статті – схарактеризувати фонетичні засоби вербалізації емоцій в англійській мові. «Фонетика емоцій» – це інтонаційна реалізація змісту мовлення. Загальновідомо, що ідентифікація будь-якої нації відбувається через мову та національні інтонації. Емоції є мотиваційною основою людської свідомості та мовної поведінки. «Фонетика емоцій» вивчає емоційну інтонацію, яка виконує не тільки комунікативну, а й емоційну функцію. Відомо, що інтонація відображає культуру, освіту, вихованість мовців. Інтонація виражає всі відтінки настрою та емоційних станів, є носієм комунікативних значень і засобом психологічного впливу на людину. Мінімальна одиниця мови як фонема, не маючи власного семантичного змісту, включаючись в мовлення, створює додаткову інформацію висловлювань, додатковий зміст. У статті схарактеризовано повторення певної фонемі в щоденному усному мовленні що, як правило, свідчить про захоплення чи приязнь до людини, гнів, розлюченість, застерезення тощо. Алітерація – один із фонетичних засобів стилістики, який через неодноразове повторення однакових чи акустично подібних звуків та звукосполучень, створює надзвичайно реальну звукову характеристику різних предметів і явищ природи. Зазначимо, що інтонація також слугує засобом вербалізації емоції, може надавати тому самому реченню-висловлюванню різної емоційно-модальної спрямованості й насиченості, а також змінювати його комунікативний тип. Темп мовлення дає можливість розрізнати емоційний стан співрозмовників, вказує на соціальний статус, вік, стать мовця. Тип темпу є своєрідним індикатором пізнавальної та розумової діяльності індивіда.*

Ключові слова: *емоції, фонема, фонетика емоцій, інтонація, темп мовлення.*

Undoubtedly, human emotions and feelings are uniquely reflected in language consciousness, conceptualized and, accordingly, verbalized and grammaticalized, accumulating emotional experience of a linguistic personality, a collective life activity of people in general, which is reproduced in the discursive practice of each linguistic culture and language in particular.

Emotions permeate all spheres of a human life. Grammar and phonetics are "imbued" with emotional overtones. "Grammar of emotions" develops the issues of "emotional syntax" and "emotional morphology" (affixation, grammatical forms of words in the text) (Slipetska, 2017; Slipetska, 2022). Phonetics of emotions is intonation realization of a speech content. It is common knowledge that identification of any nation occurs through a language and national intonations. Emotions are the motivational basis of a human consciousness and linguistic behaviour.

"Phonetics of emotions" studies emotional intonation, which has not only a communicative, but also emotional function. It is known that intonation reflects the culture, education, upbringing of speakers. Intonation expresses all shades of mood and emotional states, is a carrier of communicative meanings and a means of psychological influence on a person.

The goal of the research is to characterize phonetic aspects as a means of verbalization of emotions.

Supporters of a special phonetic content (phonetic symbolism) put it in the same row as lexical and grammatical meanings (Вестерман, 1970; Кузенко, 2000). "First of all, the phonetic meaning cannot be characterized by indicating the denotation, since there is none in this case. The only possible way of describing sound symbols is a list of evaluation features. This is what almost all researchers of sound symbolism did, starting with Plato" (Кузенко, 2000).

According to D. Westerman, front vowels express the meaning of something thin, long, light, and back vowels – the meaning of huge, gloomy; a low tone denotes something dull, clumsy, slow, gloomy, pitiful, without taste, and a raised one, on the contrary, something big, bright, cheerful, (Вестерман, 1970).

Developing the phoneme theory, M. S. Trubetzkoy emphasized its functional significance in recognition, not in content creation (Trubetzkoy, 1960).

Aphoneme – a minimal unit of a language, having no semantic content of its own, being included in speech, creates additional information of statements, additional content. For example, the repetition of a certain phoneme in an everyday speech, as a rule, indicates:

a) admiration or affection for a person: *I can't measure the pleasure I have in viewing this treasure at leisure!*

Pretty Polly Perkins has a pair of pretty plaits.

Barbara is a beautiful blonde with bright blue eyes. (Kingdon, 1995);

b) anger, hatred, rage: *The trip by train took a tiresome twenty-two hours.*

Dennie's daughter Diana doesn't like darning.

Philip fought while Philipa thought. Fine fellows met at five on the first of February. "Philip", said Ferdinand, I fear we must fight. Then Philip and Ferdinand fought fairly for fifty-five minutes, after which they fell down in a faint, for the fight had been fearfully furious. When Philip came out of the faint, Ferdinand offered him a hand. "Fair's fair, said Philip, "and I think this affair shows neither of us fears to fight".

Arthur Smith, a thick-set, healthy athlete sees three thieves throw a thong round Thea's throat and threaten to throttle her. He throws one thug to earth with a thud that shakes his teeth. Both the other thieves run off with a filthy oath. Thea thanks Arthur for thrashing the three thugs (Kingdon, 1995).

c) warning: *Take care not to make many mistakes when you bake those cakes. If you go digging in the garden, don't forget to get your old grey gloves* (Kingdon, 1995).

There should be also mentioned alliteration – one of the phonetic means of stylistics, which, through the repeated repetition of the same or acoustically similar sounds and sound combinations, creates an extremely real sound characteristic of various objects and natural phenomena. For example: *crackle, crackle, tick-tock, tick-tock.*

Thus, considering the system of emotional elements and emotional means at the phonetic level, it should be noted that this is additional information that is expressed by intonation, tempo, melody, timbre, word stress, emphasis, phoneme combinations, various types of pauses, rhythms, as well as doubling or rhyming combinations type: *bow-wow, chit-chat, cluck-cluck, croak-croak, moo-moo, oink-oink, razzle-dazzle, fuzzy-wuzzy helter-skelter, fuddy-duddy, ping-pong, walkie-talkie* (Kingdon, 1995).

Emotional expressions are always intonation marked by tempo, decrease or increase in volume, appearance of pauses, emphasis, change of tone. Interacting with lexical and grammatical composition of the statement, they introduce additional semantic nuances into its meaning.

It should be noted that intonation can give the same sentence-utterance different emotional and modal focus, as well as change its communicative type. It can be an indicator of a mental state, age, gender, a social status of communicators, a stylistic

colouring of conversation, determine a primary and secondary content of communication, as well as verbalize different emotions.

Tempo of speech makes it possible to distinguish the emotional state of the interlocutors, indicates the social status, age, gender of the speaker. The type of tempo is a kind of indicator of cognitive and mental activity of an individual. An accelerated pace is characteristic of individuals with an easily excitable psyche. Accelerated tempo can indicate a joyful, excited state of the speaker, emotional speech characteristic of middle-aged and older people; low social status of the individual. A fast tempo of speech, for example, is associated with verbalization of a negative emotion of *anger*, for example:

a) *Where is 'hammer? What did you do with 'hammer? II*

б) *Great 'Heaven! I 'Seven of you, I gaping 'round there, I and 'don't know what I 'did with the 'hammer! II* (Jerome K. Jerome. "Three Men in a Boat").

A slow tempo can indicate *doubt, accusation* of a speaker, a depressed state, for example:

a) *Mrs. Warren (passionately): "What's the use of going to bed? Do you think I could sleep?" II*

Voice: "Why not? I shall". II

Mrs. Warren: You! II You have no 'heart. (B. Shaw. "Mrs. Warren Profession").

б) *So they sat I by the firelight, I in silence, I one on each side of the hearth. II (*

A slow tempo of speech contains many pauses indicating *doubt, hesitation, uncertainty* caused by various emotions, forgetfulness, etc. The general laws of functioning of pauses in speech are usually

considered to be as follows: pauses reflect a speaker's emotional state of dissatisfaction (*insult, anger, fear, despair*), for example:

What a shame I poor darling; I look her, I'll I er I see if I can buy another pair for you. II (Kingdon, 1995).

In English, when in doubt, hesitation pauses can be filled with the so-called hesitation fillers, for example: *you see, you know, I mean, I mean to say, so to speak, well, um – ah – eh – erm – er, let me see, etc.* (Kingdon, 1995).

Suppressed negative emotions are actualized by means of a low descending head; positive strong unrestrained emotions are expressed on the basis of the interaction of a high register, a wide range of descending, ascending-descending head, a sliding or descending scandent head.

Thus, it can be argued that the types of heads are quite strongly correlated with the emotional state: *dissatisfaction, irritation* – the ascending head, for example: *There's 'no 'need to 'lose your ,temper!* (Low Rise); *'When is he 'coming down a ,gain?* (Low Rise); *anger, hatred* – (Low Fall): *'Why are you so 'angry with him?* (High Fall); *'Never been 'known to 'fail!* (High Fall); *I've 'told you 'more than 'once to 'stop ,smoking!* (Low Fall); *I 'hate 'doing ,nothing!* *'Stop 'making that 'dreadful ,thing!* (Low Fall) (Kingdon, 1995).

Thus, analyzing considering the system of emotional elements and emotional means at the phonetic level, it should be noted that this is additional information that is expressed by intonation, tempo of speech, phoneme combinations, various types of pauses, types of heads.

BIBLIOGRAPHY

1. Вестерман Д., Брайен М. Мови західної Африки. Л., 1970. 120 с.
2. Кузенко Г. М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 18 : Філологічні науки, 2000. С. 76–83.
3. Сліпецька В. Д. Лінгвістика емоцій: монографія. Дрогобич: видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2017. 347 с.
4. Сліпецька В. Д. Grammar of Emotions: English Affixal Morphemes, Adverbs of Frequency, Word-Order, Auxiliary Verbs as a Means of Verbalization of Emotions. *Актуальні питання гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогоб. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич: редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. Вип. 48. Т. 2. С. 114–117.
5. Galsworthy, J. The Man of Property. URL: <https://www.gutenberg.org>
6. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat (to Say Nothing of a Dog). URL: <https://www.gutenberg.org>
7. Kingdon R. The Groundwork of English Intonation. Principles of Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press. 1995. 126 p.
8. Trubetzkoy N. S. Principles of Phonology. URL: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1525/aa.1971.73.6.02a00670>

REFERENCES

1. Westerman, 1970 – Westerman D., Brian M. Movy zakhidnoyi Afryky. [Languages of Western Africa]. L., 1970. 120 p. [in Ukrainian]
2. Kuzenko, 2000 – Kuzenko H. M. Movni zasoby vyrazhennya emotyvnosti [Linguistic means of emotional expression]. *Scientific notes of NaUKMA*. Т. 18: Philological Sciences, 2000. P. 76–83. [in Ukrainian]

3. Slipetska, 2017 – Slipetska V. D. *Linhvistyka emotsiy* [Linguistics of Emotions]: monograph. Drohobych: publishing department of Drohobych I. Franko State Pedagogical University, 2017. 347 p. [in Ukrainian]
4. Slipetska, 2022 – Slipetska V. D. Grammar of Emotions: English Affixal Morphemes, Adverbs of Frequency, Word-Order, Auxiliary Verbs as a Means of Verbalization of Emotions. *Current Issues of Humanitarian Sciences*: coll. of scient. papers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series "Philology". Drohobych: editorial and publishing department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2022. Issue 48. Vol. 2. P. 114–117.
5. Galsworthy, J. *The Man of Property*. URL: <https://www.gutenberg.org>
6. Jerome K. Jerome. *Three Men in a Boat (to Say Nothing of a Dog)*. URL: <https://www.gutenberg.org>
7. Kingdon R. *The Groundwork of English Intonation. Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1995. 126 p.
8. Trubetzkoy N. S. *Principles of Phonology*. URL: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1525/aa.1971.73.6.02a00670>

УДК 821.161.2-1'06.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-29>

Ольга СТАДНІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4524-2639
кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) stadnichenkoo-1@ukr.net

«А ВІЧНИЙ ЧАС НЕСПІХОМ ТЕЧЕ...»: ХУДОЖНІЙ СВІТ МИКОЛИ БІЛОКОПИТОВА

Актуальність цієї статті полягає в необхідності всебічного дослідження творчості сучасного запорізького письменника Миколи Білокопитова, щоб розкрити його творчу особистість для широкого загалу, і зокрема для вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл під час вивчення його доробку у курсі «Література рідного краю». Творчість М. Білокопитова до цього часу розглядалася побіжно, зокрема в рецензіях на окремі твори, у відгуках читачів і колег по перу. На жаль, ґрунтовного дослідження його доробку проведено досі не було.

Метою статті є спроба створення літературознавчого нариску про дотеперішній доробок Миколи Білокопитова, аналізу жанрово-стильових особливостей його творів, тематики і проблематики, поетики, самобутності й оригінальності його творчої манери як гумориста-сатирика.

Основним напрямком літературної діяльності Миколи Білокопитова є сатира й гумор. Важливим елементом художнього таланту Миколи Білокопитова, його творчої індивідуальності і стилю, що зумовлює багату і різноманітну забарвленість, є почуття гумору. Тому домінуючою в його творчості є гумористика, що повною мірою відображає комічне в самому житті.

Гумореска Білокопитова як жанр зумовлена вродженою схильністю людського духу до жарту, кпини під час емоційного поцінування невідповідності конкретного існування претензіям на значущість, комічності внутрішніх суперечностей людського буття, неадекватного вимогам дійсності. Негативні персонажі, розкриваючись у комедійному дійстві, постають перед читачем як люди обмеженого світогляду, егоїстичних пристрастей, духовно, інтелектуально недалекі і вбогі. Дії і вчинки їхні несумісні з моральними нормами суспільства, самою логікою життя. Гумореска М. Білокопитова відзначається докладністю розробленого сюжету, з комічно-комедійними ситуаціями, що постають, як правило, на ґрунті конкретних, відомих авторові фактів. Поет виявляє небияку майстерність, наповнюючи розповідь змістовними деталями, «натуральними» репліками персонажів, своїми іронічними оцінками зображуваних осіб.

Ключові слова: лірика, мотив, тема, гумористика, байка, бувальщина, «сонні серіали».

Oiha STADNICHENKO,
orcid.org/0000-0003-4524-2639
Candidate of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Studies
Zaporizhzhya National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) stadnichenkoo-1@ukr.net

“AND ETERNAL TIME FLOWS SLOWLY...”: MYKOLA BILOKOPYTOV’S ARTISTIC OUTLOOK

The relevance of this article is the need for a comprehensive study of the works of the modern Zaporizhzhia writer Mykola Bilokopytov in order to reveal his creative personality to the general public. It is particular important to teachers and students of secondary schools while studying his work in the course Literature of Native Land. M. Bilokopytov’s creativity has been considered indirectly so far, in particular in some works, readers’ and colleagues’ reviews. Unfortunately, a thorough study has not been carried out yet. The purpose of the article is an attempt to create a literary essay on the work by Mykola Bilokopytov, and to analyze genre and style features of his works, topics and problems, poetics, originality and originality of his creative manner as a humorist-satirist.

The main focus of Mykola Bilokopytov’s literary activity is satire and humor. An important element of Mykola Bilokopytov’s artistic talent, his creative personality and style, which leads to rich and varied colors, is a sense of humor. Therefore, the dominant in his work is humor, which fully reflects the comic in life itself.

Humoresca by Bilokopytov as a genre is caused by the innate inclination of the human spirit to joke, ridicule during emotional evaluation of the inconsistency of a particular existence with claims to significance, the comicality of the internal

contradictions of human being, inadequate to the requirements of reality. Negative characters, revealing themselves in comedic action, appear to the reader as people of limited worldview, selfish, spiritually, intellectually impoverished and poor. Their actions are incompatible with the moral norms of society, the very logic of life. Humoresca by M. Bilokopytov is noted for the detail of the developed plot, with comic and comedic situations that arise, as a rule, on the basis of specific, known to the author facts. The poet exhibits remarkable skill, filling the story with meaningful details, "natural" replicas of characters, their ironic assessments of depicted persons.

Key words: lyrics, motif, humor, fable, wildlife, "dream series".

Постановка проблеми. Літературне краєзнавство, розвиток якого нині є особливо актуальним, має виконувати своє основне завдання: пильно спостерігати за розвитком літературного процесу в конкретному регіоні, вчасно помічати яскраві неординарні постаті в красному письменстві, вивчати і осмислювати їхню творчість, тим самим, ніби складаючи пазли, заповнювати «периферійні» лакуни в розвитку українського літературного процесу.

Коли говоримо про сучасну літературу Запорізького краю, перед нами постає барвиста палітра представлена іменами непересічних літераторів: письменників ХХ століття, у період активної діяльності яких склалася так звана «школа запорізької поезії», до якої входили Микола Лиходід, Анатолій Рекубрацький, Олександр Стешенко, Олександр Абліцов, Геннадій Літневський, Григорій Лютий, Василь Моруга та ін. до молодих літераторів початку третього тисячоліття, таких несхожих на попередників, які вже встигли по-іншому осмислити сьогодення і своєю творчістю відкрити літературний процес ХХІ ст.

Актуальність цієї статті полягає в необхідності всебічного дослідження творчості сучасного запорізького письменника Миколи Білокопитава, щоб розкрити його творчу особистість для широкого загалу, і зокрема для вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл під час вивчення його доробку в курсі «Література рідного краю».

Аналіз досліджень. Творчість М. Білокопитава до цього часу розглядалася побіжно, зокрема в рецензіях на окремі твори, у відгуках читачів і колег по перу, зокрема у рецензіях на окремі твори автора В. Стуса та В. Савчука. На жаль, ґрунтовного дослідження його доробку проведено досі не було, крім оригінального дослідження мови творів М. Білокопитава мовознавиці Н. Зубець, у якому розглядаються художні алюзії у збірці «Вам таке й не снилося!». Детально дослідивши цей троп, вона робить ґрунтовний висновок, що «алюзивні міфологеми, ідеологеми структурують гумористично-сатиричну збірку М. Білокопитава, збагачують текстову інформацію твору, рельєфніше окреслюють реалії. Авторські алюзії виконують кілька функцій: смислопороджувальну

(алюзія забезпечує особливу організацію сюжету, при якій автор залучає читача не лише до усвідомлення важливої інформації, а й до розвитку асоціативних можливостей), полемічну (уживання алюзії в тексті сприяє досягненню комічного або сатиричного ефекту), розважальну (авторські алюзії виконують роль мовної гри завдяки багатій уяві та ерудиції автора), орнаментальну (алюзивні переосмислення надають оригінального звучання авторському задуму)» (Зубець, 2019: 82).

Мета статті: створити літературознавчий нарис про дотеперішній доробок Миколи Білокопитава, здійснити аналіз жанрово-стильових особливостей його творів, тематики і проблематики, поетики, самобутності й оригінальності його творчої манери як гумориста-сатирика.

Виклад основного матеріалу. Білокопитов Микола Григорович народився 11 лютого 1954 року в місті Мелітополі Запорізької області. 1985 року закінчив Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова у Львові, спеціальність – літературний редактор, спеціалізація – редагування наукової, технічної, інформаційної та художньої літератури. Працював журналістом у запорізьких газетах, а також літературним редактором у наукових журналах.

Художні та журналістські твори почав писати зі шкільних років. З 1968-го його вірші, замальовки, репортажі, замітки друкує районна газета «Червоний промінь», пізніше він стає постійним автором обласних газет, а з середини 1970-х байки, гуморески, фейлетони, статті Миколи Білокопитава з'являються в літературних альманахах, газетах «Сільські вісті», «Літературна Україна» та на сторінках журналів «Старт», «Ранок», «Україна», «Жовтень» і, звичайно ж, «Перець». З 1994 року він є постійним автором журналу «Всесміх» (Торонто, Канада), що поширюється по всьому світу в українській діаспорі.

Поет, прозаїк. Член Національної спілки письменників України з 1996 року. Автор збірок творів: «Вовча наука» (1991), «Міні знову в моді» (1994), «Без паніки» (2004), «Весела парочка» (2006), «Бізнес баби Федори» (2007), «Принциповий флюгер» (2008), «Революційні вила» (2015); «Камасутра в троллейбусі» (2015), «Чортзнащо

наснилося мені» (2016), «Сповідь екс-ловеласа» (2017), «Смішно живемо! Бувальщини Запорізького краю» (2017), «Вам таке й не снилося» (2018), «А Вічний Час неспіхом тече» (2018), «Щоб ви жили в епоху змін!» (2019) та ін.

Тому, природно, перша книга «Вовча наука», що побачила світ 1991 року в Луцьку, повністю сатирично-гумористична. Тут зібрано байки, гуморески, віршовані фейлетони та сатиричні мініатюри, написані в 1970–80 роки. Слід зазначити, що автор у своїх творах піднімає досить гострі, як на той час, проблеми. Зокрема, у байці «Кря-ко-ко» (1983) алегорично змальовано стан рідної мови, коли курчата починають крякати по-качечачи ще й хизуються цим. В образі таких курчат легко вгадуються доморощені манкурти періоду чергового зросійщення українців. Проте, звичайно ж, не всі зраджували рідному звичаю й мові. Саме до таких адресовано мораль байки: «Для тих, хто серце незрадливе має, / Чуже шанує і своє плекає / Повторювати ладен повсякчас: / Ця байка не про вас, / ця байка не про вас...» (Білокопитов, 2018: 71).

У творчому доробку М. Білокопитова наявні твори найрізноманітніших жанрів, до речі, не тільки гумористично-сатиричні. На початку своєї творчої стежі він починав як поет-лірик, і нині часто звертається до написання ліричних віршів, до того ж досить художньо і версифікаційно досконалих (часто робить навіть літературне редагування віршів колег), але частіше з-під його пера виходять гуморески, фейлетони, анекдоти, бувальщини, замальовки, етюди, байки (у віршах і в прозі), жартівливі мініатюри, епіграми, пародії, і нарешті з'явилися твори особливого жанру: сатири. Саме твори різних жанрів і різні за часом написання ввійшли до його книги вибраного «А Вічний Час неспіхом тече...», виданої до ювілею письменника 2018 року.

У розділі ліричної поезії «Наш світ недосконалий від початку...» вибагливий читач порине у світ білокопитівської поезії, яка є його реакцією на різні виклики сучасності, того, що нині відбувається довкола. І зустрине високохудожню лірику поета-патріота, якому небайдужа доля України. Особливо останнім часом, коли триває гібридна війна проти України. Автор сміливий у висловленні своєї думки, не боїться називати речі своїми іменами. Через що часто в соцмережах, зокрема у «Фейсбуку», за його ж висловом «потрапляє у баню». Показовим є вірш «Ментальне», де автор аналізує основні риси ментальності українського народу, які врешті і призвели до сучасної ситуації: «У своїй толерантності ми до без-

глуздя ефектні. / Нас – таких неконфліктних – до рани бери прикладай. / З чудернацьким діагнозом: «Чуйні і політкоректні» / Живемо, сподіваючись на перепусточку в рай...» (Білокопитов, 2018: 18).

Поету справді болить ця пекуча рана на тілі згорьованого українського народу і він намагається, осмисливши, дати поради: «Ми готові повірити ксьондзу, попові і ребе, / Поглумивши зневірою мудрі пророцтва волхвів. / В нас глобальна любов до усіх... і зневага до себе – / Так, неначе на нас хтось анахтемську порчу навів (Білокопитов, 2018:18). Як заклик до українців стати на захист своєї Батьківщини звучать слова: «Повертаймось до себе! Ми ж можемо бути собою. / Як зі сходу нахабно московський ординець попер – / То найкращі із нас добровольцями стали до бою, / І побачили в світі, що всі ми народ волонтер...» (Білокопитов, 2018: 18). Із синівською любов'ю і переживаннями водночас звертається М. Білокопитов до своїх земляків – таких різних, але ж українців, у час випробувань: «Українці! Ми є! В нас до волі не вичахла спрага, / Наші душі в польоті, мов незакільцьований птах, / Ще нуртує у венах одвічна козацька звитяга, / Наші коні готові нести нас по вільних степах...» (Білокопитов, 2018: 18). До осмислення війни на Сході України звертається автор у віршах «Кувала зозуля», «Пісня добровольців», «Розмова з командором» та ін.

Основним напрямком літературної діяльності Миколи Білокопитова є сатира й гумор. Важливим елементом художнього таланту Миколи Білокопитова, його творчої індивідуальності і стилю, що зумовлює багату і різноманітну забарвленість, є почуття гумору. Тому домінуючою в його творчості є гумористика, що повною мірою відображає комічне в самому житті. А комічне завжди смішне. Це його визначальна якість. Однак не все комічне можна назвати комічним – буває сміх порожній, нікчемне зубоскальство. Комічне, як правило, – значиме, глибоко серйозне, важливе. Саме таким є зображення дійсності у Миколи Білокопитова.

Гумореска Білокопитова як жанр зумовлена вродженою схильністю людського духу до жарту, кпину під час емоційного поцінування невідповідності конкретного існування претензіям на значущість, комічності внутрішніх суперечностей людського буття, неадекватного вимогам дійсності. Негативні персонажі, розкриваючись у комедійному дійстві, постають перед читачем як люди обмеженого світогляду, егоїстичних пристрастей, духовно, інтелектуально недалеко і вбогі. Дії і вчинки їхні несумісні з моральними нормами суспільства, самою логікою життя. Гумореска М. Білокопитова відзначається докладністю роз-

робленого сюжету, з комічно-комедійними ситуаціями, що постають, як правило, на ґрунті конкретних, відомих авторові фактів. Поет виявляє неабияку майстерність, наповнюючи розповідь змістовними деталями, «натуральними» репліками персонажів, своїми іронічними оцінками зображуваних осіб. Гуморист любить саме в комедійному плані виставляти на глузи людей із різними вадами. Як, наприклад, у гуморесці «Ретропедагогіка»: *«Глигнув тато на синочка і засіпав ротом. / Рідне чадо – щось середнє між півнем і чортотом: / Вєсь в тату, стирчить над лобом ірокез барвисто, / На обличчі – туш, помада, на шиї – намисто, / А із одягу – бюстгальтер й дамські панталони... / Щось белькоче про терпимість, про права й закони / І про те, що він виходить заміж за Миколу...»* (Білокопитов, 2018: 50). Після двох сеансів «дідової педагогіки» – паска і лозини – все стало на свої місця. Мораль цього твору міститься у двох рядках: *«Не міняймо рідний звичай на лайно завізне! / Повертаймось до дідици! Поки ще не пізно...»* («Ретропедагогіка») (Білокопитов, 2018: 50).

Сповнений гумористичної вигадливості, загалом твір є виразним втіленням народного сміху. Звернення до народних джерел – для поета школа опанування народної мудрості і відгранення майстерності. Саме такі твори – бувальщини, як називає їх сам автор, є у всіх збірках М. Білокопитова і викликають неабиякий інтерес у читацької і глядацької аудиторії за рахунок своєї життєвості і правдоподібності і ще через те, що кожен, хто прочитає чи почує, відразу себе чи когось пізнає в описаних комічних ситуаціях із життя, які побачили прискіпливі очі чи почули уважні вуха гумориста-сатирика навколо себе в житті.

Гіперболізація, непередбачуваний підтекст, який переводить увагу з серйозного на смішне, жартівливі діалоги, каламбури, використання мовного непорозуміння, що виникає внаслідок різномовності і створює комічні ситуації – всі ці прийоми народної оповідної традиції наявні в гуморесках М. Білокопитова. Всю історію збудовано як живу оповідь, що точиться з уст якогось оповідача, не завжди автора. Вміння розповідати в М. Білокопитова своєрідне: він розповідає широко, зупиняючись на деталях, але не вимушено.

Здебільшого опрацьовані М. Білокопитовим зразки народного гумору – то усмішки-бувальщини з самого життя («Камасутра в тролейбусі»). У короткій за змістом гуморесці змальована проста психологічно-комічна ситуація у громадському транспорті з повчально-алегоричним змістом, що мовляв люди наші завжди можуть

будь-яку ситуацію перевести в комічну, при цьому виокремивши суттєві деталі змісту. Як і в цьому творі, коли очевидець того, що було в тролейбусі з дідусем та дівчиною, переповідає це новому пасажиру зі свого погляду. А його сусідка недвозначно зауважила: *«Ну й бреше, як кандидат у депутати!»* (Білокопитов, 2018: 199). Бо дії нібито відбувалися під час виборчої кампанії, і ця репліка додає твору зовсім нового звучання.

У своїх бувальщинах М. Білокопитов іде безпосередньо і тільки від життя, він засновує твори на конкретному знанні дійсності, і по-своєму, неповторно осмислює їх, дає фактам непохибну людську оцінку. Це тому герої чи антигерої в його вищезгаданих бувальщинах-усмішках – це і конкретні особи зі своїми рисами характеру, вдачі, поведінки тощо, і художньо узагальнені типи, що «представляють» багатьох людей у чомусь істотному схожих на зображених сатириком.

У тих замальовках, етюдах, бувальщинах, в основу яких лягли спостереження з буденного життя, автор природно, вільно, художньо конкретизовано говорить про своїх героїв, про їхні характери, їхні вади. М. Білокопитов цінує конкретні знання про героїв і обставини, орієнтується на відкриття цікавих «історій», ситуацій, бувальщин, спостережених у житті. У багатьох творах гуморист-сатирик дедалі частіше робить наголоси, загострює увагу на питання моралі й етики, культури людських взаємин.

У своїх творах письменник не просто помічає негативне, притаманне тим чи іншим людям і обставинам, але й водночас виявляє психологічну проникливість, «вживається» в створюваний ним образ. Він уміє оригінальним способом, до найтонших нюансів показати вади і позитивні риси свого персонажа. Ефективний прийом зображення людини та обставин, застосований гумористом, – прихована або ж «зворотня» іронія: оповідач начебто найщиріше сприймає хибні погляди персонажа й так художньо аргументує їх, що читач безпомилково виносить їм свій присуд.

Визначальним для гумористично-сатиричного доробку М. Білокопитова є те, що поряд із найбільш розкритим викладом від автора знаходимо монолог, лист, розповідь того чи іншого персонажа, поряд із фейлетоном, гуморескою – памфлет, жарт, казку, пародію, епіграму, байку різних видів, шарж. Таке жанрово-стильове розмаїття звичайно, не самоціль. Йдучи від тих чи інших спостережень, автор немовби зважає кожного разу, якої форми потребує об'єктивно смішне, яке щойно відкрилося йому своєю комічною стороною. І тут він безумовно у вигіднішому стано-

вищі, ніж ті, хто різні сатирично-гумористичні знахідки прагне вкласти в одну якусь, найбільш властиву їм, улюблену форму. І тому не лише в розгорнуто-сюжетних історіях, але і в запозиченнях із народного гумору жартах, у мініатюрах та епіграмах пульсує розмаїтий на відтінки сміх.

У контекст гумористично-сатиричної творчості М. Білокопитова поруч з іншими жанрами «вписується» байка, яка належить до найдавніших видів епічної творчості. Тож і не дивно, що її нерідко зараховують до «вічних», традиційних жанрів. Особлива своєрідність цього найтрадиційнішого жанру полягає в тому, що при всіх його, часом навіть значних, видозмінах, викликаних боротьбою різних ідейно-художніх напрямів у літературі в різні епохи, він все ж досить повно зберігає сталі специфічні ознаки, а саме – дидактичну спрямованість, моральне напучення. Байка – це передусім алегоризм художнього мислення і обов'язковість дидактичного висновку. Байки М. Білокопитова продовжують традицію українського байкарства (П. Сліпчук, В. Лагода, І. Манжура, Ю. Кругляк, П. Красюк, П. Шабатин, М. Годованець, А. Косматенко). І це демонструє розділ вибраного «Ще у строю дошкульна алегорія» (Байки, баєчки, байченята). Байки М. Білокопитова часто написані за відомим сюжетом, але на новий лад, тобто піддані осучасненню і можуть викликати жвавий інтерес у читачів різних категорій. Наприклад, у байках «Підступний трюк» спочатку ніби то йдеться про відомих Лебеда, Рака і Щуку, які вирішили заснувати спільний бізнес: разом возити гній на поле. І все ніби добре виходило поки не втрутився Віслюк: «*Аж раптом...Стій!!! – сердито пролунало. / Вам хто дозволив цей підступний трюк?! – / На бізнесменів кинувся Віслюк. – / Ви тут наробите такого, дай вам волю... / Ні, я цих витребеньок не дозволю!...*» (Білокопитов, 2018: 67).

І Віслюк пояснює, що, мовляв, існує циркуляр «у формі байки, підписаний ще Глібовим Л.І.», який не дозволяє їм тягти того воза разом, а можна тільки врзнобіч. Віслюк – це бюрократ всіх часів і народів, який «не порушить букву закону». І насамкінець мораль: «*Вже час новий, новий суспільний лад, / А віслюки, куди не глянь – при владі*» (Білокопитов, 2018: 67).

Міні-байки і байки в прозі свідчать про неабияку житейську мудрість та філософський досвід автора. Лаконічні за обсягом, але глибокі за змістом і мораллю. Як, наприклад, баєчка «Педагогічна поема»: «*У мемуарах записав Батіг: / «Виховував по-своєму, як міг...»*» (Білокопитов, 2018: 79).

Микола Білокопитов є майстром пародії та епіграми. Не дай, Боже, чиємусь віршу йому «сподобатися», відразу твориться високохудожня пародія чи епіграма, яка, звичайно, за рівнем майстерності перевищує оригінал. Хоча при цьому варто зауважити, що автор пародій пише їх тільки на зразки варті уваги, а не зовсім пересічні чи тривіальні речі. У поле зору пародиста потрапляють початківці і визнані поети. Найкращі епіграми М. Білокопитова теж у розділі вибраного «Не розкидаймо тяму всує...» (Пародійно-епіграмне).

На думку критиків, найбільш яскраво талант гумориста-сатирика М. Білокопитова виявився у використаному ним жанрі сну. Так звані «сонні серіали» зібрані в книгах «Чортзнащо наснилося мені» (2016), «Сповідь екс-ловеласа» і «Вам так й не снилося» (2018). Автору вдалося віднайти, або точніше відновити після Тараса Шевченка цей жанр, який дозволяє через віртуальну «сонну» реальність озвучувати такі речі, які б у справді реалістичному зображенні вимагали певної цензури. Але він через сон, такий собі вигаданий спосіб езопової мови, показує жахливі реалії переважно суспільно-політичного життя сьогодення, але нібито віртуально і в той же час віртуозно.

Збірка складається з п'яти циклів, – «П'ять ночей». І кожна ніч – то мандрівка автора вві сні по Україні і за її межами. Як зауважує письменник Віктор Стус, «Сміх наvertsється, коли читаєш чи слухаєш – як точно і дошкульно, з використанням влучних порівнянь, метафор та афоризмів, автор розказує про вади нашого суспільства, його правителів. Наче фотографує – тільки в карикатурному вигляді. Якщо ж подивитися ті «сни» з іншого боку, накочується гнів, розпач і навіть бажання поквитатися зі зловмисниками. От і виходить, що автор, як кажуть у народі, одним пострілом убиває кількох «зайців»: змушує і реготати, і гніватися і в цьому особливість творчої манери Миколи Білокопитова» (Стус, 2017: 2).

Критики відзначають, що «сонні серіали» М. Білокопитова стали унікальним явищем у контексті сучасної української політичної сатири. В. Савчук зазначає, що «сни, як звичайно, не шикуються по «по ранжиру», отож і оповідь у творі не розгортається у якійсь послідовності, а ведеться ніби «з перескоками» від серйозного – до кумедного, від гіркого – до солодкавого, від політично-соціального – до інтимно індивідуального. Такий авторський прийом. Певно ж вдалий, бо по-своєму «заощаджує» нерви читача перемежовуванням почуттів «зі скреготом зубовним» до гомеричного сміху від перетворень чоловіка в жінку тощо» (Савчук, 2017: 3).

Висновок. Загалом, у художньому доробку М. Білокопитова є твори різних жанрів, прозові і поетичні, більшість із них не були предметом дослідження літературознавців, хоча творчість М. Білокопитова стала окрасою літератури рідного краю і предметом вивчення в шкільному курсі літератури. У його творчості гармонійно переплі-

таються традиції українського байкарства, традиції П. Сліпчука, В. Лагоди, І. Манжури, Ю. Кругляка, П. Красюка, П. Шабатина, М. Годованця, А. Космаценка й сучасні стильові тенденції розвитку сучасного українського гумору. Вартою уваги критиків могла б стати лірика М. Білокопитова, зокрема нова збірка лірики «Щоб ви жили в епоху змін!».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білокопитов М. «А Вічний Час непоспіхом тече...»: ліричні вірші, байки, гуморески, пародії, афоризми, прозові етюди та бувальщини. Запоріжжя : Дике Поле. 2018. 280 с.
2. Зубець Н. Авторські алюзії у збірці Миколи Білокопитова «Вам таке й не снилося!». *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. 2019. № 2. С. 77–82.
3. Савчук В. Дещо про «сонні серіали». <https://pilipyurik.com/ukrainskie-literatory/768-deshcho-pro-sonni-seriali-mikoli-bilokopitova>
4. Стус В. Та й сни ж привиділися сатирику! *Кримська світлиця*. 2017. № 25. 23 червня.

REFERENCES

1. Bilokopytov M. (2018) “A Vichnyi Chas nepospikhom teche...”: lirychni virshi, baiky, humoresky, parodii, aforyzmy, prozovi etiudy ta buvalshchyny. [“And Eternal Time flows slowly...”: lyrical poems, fables, humoresques, parodies, aphorisms, prose sketches and stories]. Zaporizhzhja: Dyke Pole. 2018. 280. [in Ukrainian].
2. Zubets N. (2019) Avtorski aliuzii u zbirtsi Mykoly Bilokopytova «Vam take y ne snylosia!». [The author’s allusions in the collection of Mykola Bilokopytov “You wouldn’t even dream of it!"]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Filolohichni nauky*. 2019. № 2. 77–82. [in Ukrainian].
3. Savchuk V.(2019) Deshcho pro “sonni serialy”. [Something about “sleep series”]. URL: <https://pilipyurik.com/ukrainskie-literatory/768-deshcho-pro-sonni-seriali-mikoli-bilokopitova>. [in Ukrainian].
4. Stus V. (2017) Ta y sny zh pryvydilysia satyryku [And dreams also appeared to satirists]. *Krymska svitlytsia* 2017. no 25. 23 chervnja. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-30>

Оксана ТУР,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

*доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) oktur@ukr.net*

Вікторія ШАБУНІНА,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Полтавська область, Україна) shabuninaviktoria@gmail.com*

АСПЕКТУАЛЬНІ ВЕКТОРИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті окреслені різноманітні підходи, спрямовані на осмислення закономірностей формування та функціонування терміносистем, способів адекватного лінгвістичного номінування елементів наукової картини світу. Дослідження репрезентує багатоаспектність пошуків, здійснених у межах різноманітних концепцій.

Автори підкреслюють, що кінець ХХ століття засвідчив появу та стрімкий розвиток різних напрямів термінологічних досліджень, що дозволяє стверджувати про паралельне співіснування в цьому сегменті трьох дослідницьких парадигм як моделей вивчення терміносистем: традиційної (традиційне, структурне, терміноцентричне термінознавство), функціональної (функціональне термінознавство) та когнітивної (когнітивне термінознавство).

Розвиток наукової думки про термінознавчу науку кінця ХХ – початку ХХІ століття дозволяє говорити про аспектуальні (дослідницькі напрями, що сформувалися в межах однієї парадигми), міжаспектуальні (поєднання кількох внутрішньопарадигмальних дослідницьких напрямів у межах однієї парадигми), міжпарадигмальні (використання в межах однієї наукової галузі пізнання теорій, методологій різних парадигм, що призводить до міжпарадигмального синтезу), міждисциплінарні (залучення до термінологічних дослідницьких парадигм інших наук) напрями досліджень термінів.

Об'єктом зацікавлення авторів стали аспектуальні вектори термінологічних досліджень: типологічний, історичний, функційний, зіставний, порівняльний, ономасіологічний, семасіологічний, історіографічний, – що на сьогодні формують самостійні термінознавчі дослідницькі напрями. Тож стаття покликана поглибити вивчення цих концепцій термінологічних досліджень.

Проведений авторами аналіз дослідницьких термінознавчих парадигм, що визначають стан вивчення терміна як одиниці фахової мови, свідчить про симбіоз новітніх і традиційних векторів пошуку в термінознавстві. Міжаспектуальні, міжпарадигмальні та міждисциплінарні напрями досліджень термінів є перспективними темами подальших наукових розвідок.

Ключові слова: *термін, термінологія, термінознавство, аспектуальні напрями, номінування.*

Oksana TUR,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

*Doctor of Sciences in Social Communications, Professor,
Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) oktur@ukr.net*

Viktoriia SHABUNINA,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) shabuninaviktoria@gmail.com*

ASPECTUAL VECTORS OF TERMINOLOGICAL STUDIES

The article defines various approaches aimed at comprehending the patterns of formation and functioning of terminological systems, as well as methods for adequate linguistic nomination of elements of the scientific picture of the world. The study represents the multifaceted nature of research carried out within various concepts.

The authors emphasize that the end of the 20th century was characterized by the emergence and rapid development of various areas of terminological research. This allows us to assert the parallel coexistence of three research paradigms in this segment as models for studying term systems: traditional (traditional, structural, term-centric terminology), functional (functional terminology) and cognitive (cognitive terminology).

The development of scientific thought about terminological science in the late 20th – early 21st century allows us to talk about aspectual (research areas formed within one paradigm), inter-aspectual (combination of several intra-paradigm research areas within the same paradigm), inter-paradigmatic (the use within the same scientific branch some theories and methodologies of different paradigms, leading to an inter-paradigm synthesis), interdisciplinary (involvement in the terminological research paradigms of other sciences) areas of term research.

The authors have studied the following aspectual vectors of terminological research: typological, historical, functional, comparative, onomasiological, semasiological, and historiographical ones. Today, they form independent terminological research areas. So, the article is intended to deepen the study of these concepts of terminological studies.

The authors' analysis of research terminological paradigms, which determine the state of study of a term as a unit of specialized language, testifies to the symbiosis of the latest and traditional search vectors in terminology. Inter-aspect, inter-paradigm and interdisciplinary areas of term research are important topics for further scientific investigations.

Key words: term, terminology, terminological science, aspectual directions, nomination.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства декларує надзвичайну запитуваність терміна як основного засобу номінації елементів логіко-поняттєвих систем сучасної науки. Така ситуація свідчить про актуальність теоретичних узагальнень, досвіду напрацювань у цій царині, систематизацію основних напрямів термінологічних досліджень з метою прогнозування термінологічної проблематики та можливих шляхів її подолання.

Аналіз досліджень. У працях науковців-термінознавців окреслені різноманітні підходи, спрямовані на осмислення закономірностей формування та функціонування терміносистем, способів адекватного лінгвістичного номінування елементів наукової картини світу. Крім того, дослідження репрезентують багатоаспектність таких пошуків, здійснених у межах різноманітних концепцій. Наукові пошуки в цьому напрямі засвідчені в численних працях вітчизняних і зарубіжних учених: В. Л. Іващенко (Іващенко, 2014), Л. В. Туровської (Туровська, 2012), О. М. Тур (Тур, 2014), Г. М. Швецової-Водки (Швецова-Водка, 2011), В. І. Шульгіної (Шульгіна, 2010), М.Т. Cabré Castellví (Cabré Castellví, 2003), Н. Felber (Felber, 2002) та ін.

Мета статті – поглибити вивчення основних напрямів термінологічних досліджень, зокрема аспектуальних.

Виклад основного матеріалу. Наукові розвідки сучасного термінознавства традиційно розглядають з урахуванням двох концепцій: інженерної, яку започаткували й розвивали О. Вюстер, Є. Дрезен, Д. С. Лотте, та лінгвістичної, або винокурівської, фундаторами якої були Г. О. Винокур, О. О. Реформатський і яка формується на стику

мовознавства й різних наук технічного, природничого, гуманітарного, суспільного напрямів.

Загальну термінологічну теорію задекларував О. Вюстер у праці «Міжнародна стандартизація мови в техніці», де виклав принципи збору та опису термінологічного матеріалу з погляду стандартизації наукової мови. Ці принципи певний час були основоположними, однак не враховували структурних і прагматичних особливостей термінів і до того ж мали вузький погляд на семантику термінів. О. Вюстер був переконаний, що завданням термінознавства має бути створення та стандартизація назв концептів, під якими розуміли абстрактну когнітивну сутність, яка стосувалася об'єктів реального світу, а терміни були просто їхніми лінгвістичними оболонками (Wuster, 1979). У рамках своєї теорії, беручи до уваги переважно синхронний зріз, О. Вюстер намагався позиціонувати термінознавство як дисципліну для практичних цілей і надати їй статус окремої науки. Крім того, учений переконував усіх носіїв фахової мови в перевагах стандартизованої термінології, оскільки усунути неточності й неоднозначності в технічних мовах з метою перетворення їх на ефективні засоби комунікації можливо лише за допомогою стандартизації.

Кінець ХХ століття засвідчив появу та стрімкий розвиток різних напрямів термінологічних досліджень, що дозволяє стверджувати про паралельне співіснування в цьому сегменті трьох дослідницьких парадигм як моделей вивчення терміносистем: традиційної (традиційне, структурне, терміноцентричне термінознавство), функціональної (функціональне термінознавство) та когнітивної (когнітивне термінознавство).

Крім того, розвиток термінознавчої науки кінця ХХ – початку ХХІ століття дозволяє говорити про аспектуальні (дослідницькі напрями, що сформувалися в межах однієї парадигми), міжаспектуальні (поєднання кількох внутрішньопарадигмальних дослідницьких напрямів у межах однієї парадигми), міжпарадигмальні (використання в межах однієї наукової галузі пізнання теорій, методологій різних парадигм, що призводить до міжпарадигмального синтезу), міждисциплінарні (залучення до термінологічних дослідницьких парадигм інших наук) напрями досліджень термінів (Іващенко, 2014: 23).

На нашу думку, на сьогодні аспектуальні вектори термінологічних досліджень формують самостійні термінознавчі напрями, як-от: типологічний, історичний, функційний, зіставний, порівняльний, ономаціологічний, семасіологічний, історіографічний тощо.

Типологічне термінознавство є розділом термінознавства, сформованим на засадах типологічного мовознавства, адаптованих до вивчення на основі встановлення спільних рис загальних властивостей, типових явищ, структурної подібності термінологій / номенклатур (а в цьому контексті й термінів / номенклатурних одиниць / спеціальної лексики) тієї самої, близьких / суміжних або далеких поняттєвих сфер у тій самій або різних (близько- й далеко- / віддаленоспоріднених) мовах, які об'єднують їх в ізоморфні моделі, з використанням порівняльного (діахронного) й зіставного (синхронного) методів, а також методу комплексного параметричного опису термінологій і розробленням структурно-ізоморфних класифікацій термінологій і параметрів їх опису-моделювання (а в цьому контексті – типологічних класів термінів та параметрів їх опису) (Іващенко, 2014: 25).

Аналіз проблематики сучасного типологічного термінознавства дозволив нам сконцентрувати її на таких питаннях: кореляція «термін – загально-вживане слово» на тлі лексико-семантичних і словотвірних процесів (О. Р. Микитюк, Р. О. Бачкур); проблема мовної норми й варіантності в термінології, критеріїв нормативності елементів загальнолітературної мови та термінологій, розмежування варіантності та синонімії, класифікації термінів-варіантів тощо (О. І. Радченко, О. Р. Микитюк, О. А. Жирик); дослідження особливостей конкретної тематичної групи термінів, проведені на матеріалі кількох неспоріднених мов (Л. Б. Николаєва).

На сучасному етапі увага типологічного термінознавства спрямована на функційно-ономаціологічні (визначення загальних тенденцій термінологічної номінації тощо) (М. М. Дзюба, Л. А. Кім), а також когнітивні дослідження (В. Л. Іващенко).

Зіставне (синхронне) термінознавство – галузь термінознавства, один із напрямів дослідження, що функціонує на основі теоретичних положень зіставної лінгвістики, зокрема зіставної лексикології й семасіології, адаптованих до вивчення відмінних рис, індивідуальних особливостей термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних або далеких поняттєвих сфер у близькоспоріднених мовах, тобто таких, які належать до однієї групи однієї мовної сім'ї (наприклад, до слов'янських мов) за наявності їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії, дуже рідко – термінологій далеких поняттєвих сфер у тій самій мові. Останні репрезентують монолінгво-зіставні дослідження. За нашими спостереженнями, зіставна проблематика активно виявляє себе в працях І. І. Вакулик, Н. В. Нікуліної та ін.

Власне контрастивне (контрастивне синхронне) термінознавство – один із аспектуальних напрямів термінологічних досліджень, адаптований до вивчення контрастивних ознак термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних або далеких поняттєвих сфер у неспоріднених мовах, тобто таких, які належать до різних мовних сімей (наприклад, до японсько-рюкюських та індоевропейських мов) на основі наявності їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії. Власне контрастивні наукові пошуки засвідчені у працях Л. Я. Терещенко.

Іншим аспектуальним напрямом термінологічних досліджень є вивчення контрастивних ознак або індивідуальних особливостей термінології тієї самої поняттєвої сфери, термінологій близьких, суміжних чи далеких поняттєвих сфер у віддалено споріднених мовах, тобто таких, які належать до різних груп однієї мовної сім'ї (наприклад, до кримськотатарської та гагаузької мов тюркської мовної сім'ї) на тлі наявності їх подібності з використанням зіставного методу, що ґрунтується на синхронії. Контрастивні аспекти представлені у працях Т. А. Журавльової, О. О. Кришталь, О. А. Старченко та ін.

Функційний підхід до вивчення мови передбачає її розгляд у дії, процесі функціонування з урахуванням цілеспрямованої природи мовних одиниць і явищ. Функційно-стилістичний напрям термінознавства вивчає вживання термінів у спеціальному мовленні, тобто в умовах специфічної професійної комунікації (Hoffman, 1988: 130). Одним із основних традиційних принципів цього напрямку термінознавства є твердження про те, що термінологія існує в двох сферах: фіксації, де терміни представлені в ідеальних умовах замкнутої системи (у спеціальних словниках тощо), і функці-

онування, де термінологія реалізується в оточенні інших слів, власне функціонує (це відбувається в спеціальній літературі: статтях, монографіях тощо). Дослідження напрямів сучасних термінологічних праць дозволяє констатувати, що проблемами функціонування термінів у фахових текстах займалися В. В. Деркач (Деркач, 1999), І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько (Панько та ін., 1994) та ін.

Розділ термінознавства, який вивчає формування й становлення галузевих терміносистем у їх історичному розвитку, етимологію термінів, їхню еволюцію, етапи та закономірності організації спеціальної лексики в терміносистемах, називають історичним. Значного поширення за останні 15–20 років набули дослідження з історичного термінознавства, присвячені вивченню галузевих термінологій у певних часових межах, а також виявленню тенденцій їх формування й розвитку з метою надання рекомендацій щодо упорядкування, унормування та організації терміносистем (Авраменко, 2014; Туровська, 2012; Тур, 2019). Серед сучасних дослідників терміносистем різних галузей знань в історичному аспекті М. П. Годована (геологічна терміносистема), С. М. Дорошенко (нафтогазова), Л. В. Туровська (термінологія військової справи), О. В. Чорна (податкова), І. А. Ярошевич (мовознавча), М. В. Сташко (бібліотечно-бібліографічна), Г. І. Солоїденко (бібліотечна) та ін.

Стилістичне термінознавство – галузь термінознавства, один із його аспектуальних напрямів дослідження, який адаптує теоретичні положення функціональної стилістики, зокрема вивчає: 1) особливості організації та стилістичну диференціацію фахових текстів (наукового, технічного, виробничого, ділового) у їх кореляції із жанровими різновидами наукового стилю мови – наукового, науково-технічного, науково-популярного, науково-навчального, науково-публіцистичного, науково-мемуарного, природничо-наукового, науково-гуманітарного підстилів, а також мову спеціального призначення; 2) ідіостиль академічної прози науковців; 3) термінологію у працях діячів науки та культури; 4) проблематику стилістики фахового тексту в аспекті термінознавчої теорії тексту, орієнтуючись на термінологічний аналіз тексту й текстовий аналіз терміна, урахування особливості функціонування терміна, його стильову й стилістичну диференціацію у фахових текстах різної жанрової належності (Яценко, 2016: с. 274). Починаючи з 1990-х рр. в українському стилістичному термінознавстві виокремилися два напрями – текстоцентричний (Н. Ф. Непийводи, І. В. Гавриш, І. В. Асмукович,

Г. М. Дядюри, О. А. Шиленко) та терміноцентричний (А. М. Варинської, В. В. Чепелика).

Серед аспектуальних напрямів термінознавства, що фактично формують окремі його підрозділи, можна вирізнити комунікативне термінознавство. Маючи за базис теоретичні положення комунікативної лінгвістики, у першу чергу – теорії комунікації та інформації, мовленнєвої діяльності й теорії мовленнєвих актів зокрема, комунікативне термінознавство досліджує терміни крізь призму комунікативної діяльності у фаховому середовищі на тлі вивчення мов професійного спілкування як мов спеціального призначення (Іващенко, 2013).

Сьогодні комунікативне термінознавство розвивається в контексті традиційної (системно-структурної), функційної та когнітивної дослідницьких парадигм, як-от: термін у мові професійної комунікації, термін у професійному тексті / дискурсі, текст / дискурс як одна із форм професійної комунікації, термін і текст у професійній комунікації, професійна комунікація в тексті, термін / текст / дискурс і професійна мовна особистість, функціонально-стилістичні особливості терміна та жанрово-стильова специфіка професійної комунікації, термінологічна і професійна компетенція в професійній внутрішньомовній і міжмовній комунікації, термін і професійне знання тощо (Tur, Shabunina, 2022). Сучасна комунікативна термінологія розглядає термінологічні одиниці як «набір умов», отриманих із певної сфери знань, концептуальної структури, значення, лексичної та синтаксичної структури, валентності, комунікативного контексту фахового дискурсу. Т. Кабре розробляє «теорію дверей», яка пропонує можливі шляхи аналізу та розуміння термінологічних одиниць. Вона порівнює термінологічну одиницю з багатогранником, тривимірною фігурою з різною кількістю граней. Термінологічна одиниця також може мати три виміри: когнітивний, лінгвістичний і комунікативний (Cabré Castellví, 2003: 184–198). Кожен із них – це окремі «двері», через які дослідник вступає до термінології. Вибір одних «дверей» не означає автоматичне відкидання двох інших перспектив, вони завжди залишаються фоном. На думку Т. Кабре, хоч комунікативна теорія термінології розглядає одиниці через «лінгвістичні двері», але завжди враховує загальний контекст фахової комунікації. Погляди на концептуальну семантику також потребують уточнення. Узагальнено комунікативна теорія виводить семантику з концептуальної репрезентації. Поки що без відповіді залишаються питання: як така репрезентація виникає, як вона виглядає та які може мати обмеження.

Хоча терміни змальовуються як значеннєві вузли зі спеціальним значенням у структурі, сама структура дослідниками не описана (Faber, 2009: 115).

Потужним і надзвичайно продуктивним напрямом досліджень у сучасній науці про терміни (початок ХХІ століття) є ономасіологічне термінознавство, яке спрямовує вектор своїх пошуків на процеси найменування спеціальних понять, форм наявних спеціальних лексем і способів їхньої оптимізації. На сьогодні ономасіологічне термінознавство репрезентує таку проблематику: 1) дериваційні процеси, способи словотворення та словотвірна мотивація в термінологічному просторі, яка, в свою чергу, окреслює самостійний напрям – мотивологічне термінознавство (Тур, 2010); 2) формально-структурна, структурно-морфологічна організація та структурні типи термінів; 3) взаємодія термінологічного й діалектологічного просторів, вивчення номінативних процесів у народній регіональній / діалектній термінології окремих галузей людської діяльності на тлі тематичних класифікацій, що також формує самостійний напрям – діалектне термінознавство; 4) взаємодії термінологічного й онімного просторів тощо.

Семасіологічне термінознавство досліджує значення терміна та причини його зміни, тобто смислову сторону лексичних одиниць терміносистеми. До компетенції семасіологічного термінознавства входить вивчення таких проблем, як природа лексичного значення, типи лексичних значень, закономірності смислового розвитку термінів, класифікація типів зміни значення, синонімія, антонімія, полісемія. Існує також вужче розу-

міння семасіології як теорії значення – один із двох взаємодоповнювальних аспектів семантики, спрямований на вивчення семантичної сторони мови від знака до значення (що означає мовна одиниця, як змінюється її значення), на відміну від ономасіології – теорії позначення, номінації, яка вивчає семантику значення до знака (як виражається в мові певне значення, як змінюються форми його позначення) (Українська мова, 2007).

Історіографія термінознавства – розділ термінознавства, який приділяє головну увагу історії становлення й удосконалення предмета, методів і структури термінознавства, його місця в системі наук, формування його теорій і принципів, а також окремих термінологічних шкіл. У вітчизняному науковому просторі термін «історіографія термінознавства» майже не вживається, іноді притаманна йому проблематика розглядається в наукових розвідках, присвячених історії термінознавства (термінології) або історії терміна. Однак інші публікації (Андрейчук, 2004) демонструють актуальність запровадження до наукового обігу цього терміна, що дозволило б виокремити історіографію термінознавства в самостійний напрям термінологічних досліджень і сформулювати його основні завдання (Іващенко, 2013: 6).

Висновки. Отже, проведений нами аналіз дослідницьких термінознавчих парадигм, що визначають стан вивчення терміна як одиниці фахової мови, свідчить про симбіоз новітніх і традиційних векторів пошуку в термінознавстві. Міжаспектуальні, міжпарадигмальні та міждисциплінарні напрями досліджень термінів стануть темами наших подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cabré Castellví M.T. Theories of terminology: their description, prescription and explanation. *Terminology*. 2003. № 9 (2). S. 163–199.
2. Cabré Castellví M.T. Theories of terminology: their description, prescription and explanation. *Terminology*. 2003. № 9 (2). S. 163–199.
3. Faber P. The Cognitive Shift in Terminology and Specialized Translation. *MonTI: Monografias de Traducción e Interpretación*. № 1. 2009. S. 107–134.
4. Felber H. Terminology Manual. UNESCO ; Infoterm, 2002. 426 p.
5. Hoffman L. Vom Fachwort zum Fachtext: Beitr. Zur Angewandten Linguistik, Tübingen : Narr, 1988. 265 s.
6. Tur O.M., Shabunina V.V. Lexical and semantic organization of Ukrainian terminology of land management and land cadastre. Traditional and innovative approaches to scientific research: theory, methodology, 505.
7. Wuster E. Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Springer. Wien. 1979.
8. Авраменко В. І. Розвиток української навчальної термінологічної лексики у процесі розбудови національної системи освіти кінця ХІХ – поч. 1930 рр. ХХ ст. : монографія. Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. 162 с.
9. Андрейчук Н. І. Сім аспектів вивчення історії словникарства. *Проблеми української термінології* : зб. наук. пр. Львів : Ліга-Прес, 2004. С. 32–33.
10. Деркач В. В. Філологічна термінологія М. П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Сімферополь, 1999. 16 с.
11. Іващенко В. Л. Історіографія термінознавства: метамова і структурні підрозділи. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип 2 (1). С. 5–20.
12. Іващенко В. Л. Українське комунікативне термінознавство на слов'янському тлі (кінець ХХ – початок ХХІ століть). *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 34. С. 112–118.

13. Іващенко В. Л. Основні напрями досліджень у термінознавстві кінця XX – початку XXI ст. *Вісник ун-ту «Львівська політехніка»*. 2014. № 791. С. 22–26.
14. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
15. Тур О. М. Поняття уніфікації термінології в документознавчій доктрині. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань* : зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 8. С. 37–42.
16. Тур О. М. Уніфікація та стандартизація документознавчої термінології в Україні : дис. ... док. наук із соц. комунікацій: 27.00.02 / Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. 477 с.
17. Тур О. Потенціал суфіксального способу творення термінів землеустрою та кадастру. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів, 2010. № 675. С. 45–49.
18. Туровська Л. В. Історичне термінознавство в Україні кінця XX – початку XXI ст. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 67–79.
19. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; ред. В. М. Русанівський (та ін.). Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
20. Швецова-Водка Г. М. Наукова терміносистема під загрозою бюрократичної і псевдоінноваційної термінотворчості. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань* : зб. наук. пр. Київ, 2011. Вип. 5. С. 90–94.
21. Шульгіна В. Інформаційно-документознавча термінологія: сучасний стан та тенденції розвитку. *Українська наукова термінологія : проблеми перекладу : матеріали III наук.-практ. конф. (Київ, 11 груд. 2009 р.)*. Київ, 2010. С. 32–35.
22. Яценко Н. Українське стилістичне термінознавство XX – початку XXI століть. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер. : Філологічна*. Київ, 2016. Вип. 13. С. 273–280.

REFERENCES

1. Cabré Castellví M.T. Theories of terminology: their description, prescription and explanation. *Terminology*. 2003. № 9 (2). S. 163–199.
2. Cabré Castellví M.T. Theories of terminology: their description, prescription and explanation. *Terminology*. 2003. № 9 (2). S. 163–199.
3. Faber P. The Cognitive Shift in Terminology and Specialized Translation. *MonTI: Monografías de Traducción e Interpretación*. N 1. 2009. S. 107–134.
4. Felber H. Terminology Manual. UNESCO ; Infoterm, 2002. 426 p.
5. Hoffman L. Vom Fachwort zum Fachtext: Beitr. Zur Angewandten Linguistik, Tübingen : Narr, 1988. 265 s.
6. Tur O.M., Shabunina V.V. Lexical and semantic organization of Ukrainian terminology of land management and land cadastre. Traditional and innovative approaches to scientific research: theory, methodology, practice: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Pp. 474-505
7. Wuster E. Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Springer. Wien. 1979.
8. Avramenko V. I. (2014). Rozvytok ukraïnskoi navchalnoi terminolohichnoi leksyky u protsesi rozbudovy natsionalnoi systemy osvity kintsia XIX – poch.1930 rr. XX st. : monohrafiia [The development of the Ukrainian educational terminological vocabulary in the process of building the national education system at the end of the 19th – the beginning of the 1930s of the 20th century. : monograph]. Uman : PP Zhovtyi O. O., 162 p. [in Ukrainian].
9. Andreichuk N. I. (2004). Sim aspektiv vyvchennia istorii slovnykarstva. [Seven aspects of the sheepish history of vocabulary]. *Problemy ukraïnskoi terminolohii* : zb. nauk. pr. – Problems of Ukrainian terminology: coll. of science works. Lviv : Liha-Pres, P. 32–33. [in Ukrainian].
10. Derkach V. V. (1999). Filolohichna terminolohiia M. P. Drahomanova v systemi ukraïnskoi naukovoï terminolohii kintsia XIX – pochatku XX st. [Philological terminology of M.P. Drahomanov in the system of Ukrainian scientific terminology of the late 19th and early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spec. 10.02.01. Simferopol. 16. [in Ukrainian].
11. Ivashchenko V. L. (2013). Istoriohrafii terminoznavstva: metamova i strukturni pidrozdily [Historiography of terminology: metalanguage and structural subdivisions]. *Terminolohichni visnyk – Terminological bulletin*. 2. 5–20. [in Ukrainian].
12. Ivashchenko V. L. (2013). Ukraïnske komunikatyvne terminoznavstvo na slovianskomu tli (kinets XX – pochatok XXI stolit). [Ukrainian communicative terminology on the Slavic background (late 20th – early 21st centuries)]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho nats. un-tu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky. –Scientific works of Kamianets-Podilskyi National University Ivan Ohienko University. Philological sciences. Kamianets-Podilskyi*, 34. 112–118. [in Ukrainian].
13. Ivashchenko V. L.(2014). Osnovni napriamy doslidzhen u terminoznavstvi kintsia XX – pochatku XXI stolit. [The main directions of research in terminology of the late 20th – early 21st centuries]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnik» – Bulletin of the National Lviv Polytechnic University*, 791. 22–26. [in Ukrainian].
14. Panko T., Kochan I., Masiuk H. (1994). Ukraïnske terminoznavstvo [Ukrainian terminology] : pidruchnyk. Lviv : Svit, 216 p. [in Ukrainian].
15. Tur O. M. (2014). Poniattia unifikatsii terminolohii v dokumentoznavchii doktryni. [The concept of unification of terminology in the doctrinal doctrine]. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan* : zb. nauk. pr. Terminology of document studies and related fields of knowledge: coll. of science works. Kyiv, 8. 37–42. [in Ukrainian].
16. Tur O. M. (2019). Unifikatsiia ta standartyzatsiia dokumentoznavchoi terminolohii v Ukraini [Unification and standardization of documentary terminology in Ukraine] : dys. ... dok. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.02. Kyiv, 477. [in Ukrainian].

17. Tur O. (2010). Potensial sufiksalnogo sposobu tvorennia terminiv zemleustroi ta kadastru. [The potential of the suffix method of creating land management and cadastre terms]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politehnika»*. Seriya «Problemy ukrainskoi terminolohii» – Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. Series "Problems of Ukrainian Terminology". Lviv, 675. 45–49. [in Ukrainian].

18. Turovska L. V. (2012). Istorychne terminoznavstvo v Ukraini kintsia XX – pochatku XXI st. [Historical terminology in Ukraine at the end of the 20th – beginning of the 21st century]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*. 2. 67–79. [in Ukrainian].

19. *Ukrainska mova : entsyklopediia* [The Ukrainian language: an encyclopedia] / NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy ; red. V. M. Rusanivskiyi (ta in.). Kyiv : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 2007. 856. [in Ukrainian].

20. Shvetsova-Vodka H. M. (2011). Naukova terminosystema pid zahrozoiu biurokratychnoi i psevdoinnovatsiinoi terminotvorochosti [Scientific terminology under threat of bureaucratic and pseudo-innovative terminology]. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan : zb. nauk. pr. – Terminology of document studies and related fields of knowledge: coll. of science works*. Kyiv, 5. 90–94. [in Ukrainian].

21. Shulhina V. (2010). Informatsiino-dokumentoznavcha terminolohiia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku. [Information and documentation terminology: current state and development trends]. *Ukrainska naukova terminolohiia : problemy perekladu : materialy III nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 11 hrud. 2009 r.) – Ukrainian scientific terminology: problems of translation: materials of III science-practice. conf. (Kyiv, December 11, 2009)*. Kyiv, 32–35. [in Ukrainian].

22. Iatsenko N. (2016). Ukrainske stylistychno terminoznavstvo XX – pochatku XXI stolit. [Ukrainian stylistic terminology of the 20th – early 21st centuries.]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Ser.: Filolohichna – Ivan Ohienko and modern science and education. Ser. : Philological*. Kyiv. 13. 273–280. [in Ukrainian].

UDC 81'276.6:34=111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-31>**Olga TSARYK,***orcid.org/0000-0003-0169-7009*

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Foreign Languages Department

West Ukrainian National University

(Ternopil, Ukraine) *tsarykolga@gmail.com***Nataliia RYBINA,***orcid.org/0000-0001-6260-9039*

PhD in Philology,

Associate professor at the Foreign Languages Department

West Ukrainian National University

(Ternopil, Ukraine) *nataliarybina@ukr.net***Iryna HUMOVSKA,***orcid.org/0000-0003-4684-6792*

PhD in Philology,

Associate professor at the Foreign Languages Department

West Ukrainian National University

(Ternopil, Ukraine) *irinahum@ukr.net*

THE CORRECT USE OF ENGLISH LEGAL TERMS AS AN INTEGRAL COMPONENT OF SPEECH CULTURE IN THE BUSINESS ENVIRONMENT

The article deals with the issue of correct use of English legal terms in the business environment. Translation of economic or legal discourse belongs to the category of special translation. Its essence consists in working with texts of various genres of legal or economic topics. The word is a multifaceted phenomenon, it has physiological, acoustic, mental, and social characteristics. The authors conducted an analysis of legal terms regarding the preservation or loss of original semantics based on the examples of some legal terms. It has been found out that semantics in the field of economic texts of various genres correspond to about 99.6% of terms and are translated in the same way, whereas about 0.2% of terms can partially realize the meaning of one or another legal term, they are translated taking into account the context. It has been noted that there is also a de-semanticization of the mentioned terms in the structure of the economic text (0.2% of the terms). The authors claim that there are a lot of cases when, simultaneously in different economic contexts, term elements of the legal term system can preserve legal semantics, partially implement it, and completely preserve it.

The research makes it possible to conclude that legal term elements are increasingly used in the structure of economic texts. The high percentage of compliance with the legal meaning of the term in the economic discourse is primarily explained by the close connection between economics and jurisprudence. Legal terms are included in the context of economics at the level of its various genres: monographic literature on economic topics (dissertations, monographs, articles, reports), popular scientific literature on economic topics, newspaper genre on issues of economic life, economic documentation (contracts, agreements). In all these genres of economic literature, the authors trace the functioning of legal vocabulary, terminology, terminological phrases, we record common and individual features regarding semantic implementation, social and cultural orientation. Analysis of these issues facilitates the task of translating professional literature at the appropriate level.

Key words: *legal terms, business environment, Business English, culture of speech, translation.*

Ольга ЦАРИК,

orcid.org/0000-0003-0169-7009

доктор педагогічних наук,

професор кафедри іноземних мов

Західноукраїнського національного університету

(Тернопіль, Україна) *tsarykolga@gmail.com*

Наталія РИБІНА,

orcid.org/0000-0001-6260-9039

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Західноукраїнського національного університету

(Тернопіль, Україна) *nataliarybina@ukr.net*

Ірина ГУМОВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-4684-6792

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Західноукраїнського національного університету

(Тернопіль, Україна) *irinahum@ukr.net*

КОРЕКТНЕ ВЖИВАННЯ АНГЛОМОВНИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається питання коректного використання англійських юридичних термінів у бізнес-середовищі. Переклад економічного чи юридичного дискурсу належить до категорії спеціального перекладу. Його суть полягає в роботі з текстами різного жанру юридичної чи економічної тематики. Автори стверджують, що – явище багатогранне, воно має фізіологічні, акустичні, психічні, соціальні характеристики. На прикладах окремих юридичних термінів авторами проведено аналіз юридичних термінів щодо збереження або втрати оригінальної семантики. З'ясовано, що семантика у сфері економічних текстів різних жанрів відповідає приблизно 99,6% термінів і перекладається однаково, тоді як близько 0,2% термінів можуть частково реалізовувати значення того чи іншого юридичного терміну, вони перекладаються з урахуванням контексту. Відмічено також десемантизацію зазначених термінів у структурі економічного тексту (0,2% термінів). Автори зазначають, що є чимало випадків, коли одночасно в різних економічних контекстах терміноелементи юридичної терміносистеми можуть зберігати юридичну семантику, частково її реалізовувати та повністю зберігати.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про те, що юридичні терміноелементи все частіше вживаються в структурі економічних текстів. Високий відсоток відповідності юридичному змісту терміну в економічному дискурсі пояснюється насамперед тісним зв'язком економіки та юриспруденції. Було зазначено, що юридичні терміни включені в контекст економіки на рівні різних її жанрів: монографічна література з економічної тематики (дисертації, монографії, статті, доповіді), науково-популярна література з економічної тематики, газетний жанр з питань господарського життя, економічна документація (договори, угоди). В усіх цих жанрах економічної літератури автори простежують функціонування юридичної лексики, термінології, термінологічних словосполучень, фіксують спільні та індивідуальні риси щодо семантичної реалізації, соціальної та культурної спрямованості. Автори роблять висновок, що аналіз цих питань полегшує завдання перекладу фахової літератури на належному рівні.

Ключові слова: юридичні терміни, бізнес-середовище, ділова англійська мова, культура мовлення, переклад.

Introduction. In the period of scientific and technical progress and globalization processes, the translation of professional texts, which constitute a significant part of terminological units, remains relevant. The terms are included in the texts of various fields of science, and the task of the translator is to adequately convey the meaning of these technical words. Important for our research is the question of the meaning of a word, in particular a terminological unit in a certain context. Different linguists present many versions of verbal meaning. As we know, the word is a multifaceted phenomenon, it has physiological, acoustic, mental, and

social characteristics. In order to enter the semantic system of the language, the subject and concept must be named. If we consider the meaning of a word as a connection between the reflection of the physical side of the word and the reflection of the object, then the relations with which the word enters the language are clear: denotative (word – object), significant (word – concept), structural (word – another word).

Analysis of recent research and publications. A number of works are devoted to the issue of translation, semanticization and semantic evolution, in particular, the works of T. Kiyak, O. Balatska, O. Kuts,

S. Pedashev, F. Palmer, V. Ovcharenko, L. Kozub, M. Guzynets are interesting for our research. G. Klychkova and others. Functions and translation of terms in professional texts are analyzed by T. Kyiak. The Ukrainian linguist investigates the peculiarities of the vocabulary of a specialized text, considers its classification, identifies the regularities of the construction of specialized texts, and classifies specialized languages. T. Kyiak notes that specialized texts differ on the textual and terminological levels (Kyiak, 2007: 104-108). Problems of the semantics of terminological structures, generally different aspects, are considered by F. Palmer. The scientist defines semantics as a term specially used to correlate it with the study of meaning (Epstein, 1993: 125). Scientists A. Superanska and N. Podolska note in their works that the term is unambiguous, it does not have connotative meanings and synonyms, regardless of the text, the term is translated as a full or absolute equivalent (Ababilova, 2015: 127).

The aim of the article is to study the use of legal terms as a sign of speech culture in business English.

Presenting main material. Translation of economic or legal discourse belongs to the category of special translation. Its essence consists in working with texts of various genres of legal or economic topics. Such materials, of course, have their own characteristics, which significantly affect the process and result of translation. The specific legal and economic systems of different countries of the world should be taken into account here. If we were to translate a legal document from an international organization, the translator must clearly convey the content of the original document, its format, style and semantics.

The question of the meaning of a word, in particular a terminological unit, is also important for our research. There is much speculation as to the meaning of the language. It is known that a word as a unit of language is a multifaceted phenomenon and has acoustic, physiological, mental, and social characteristics. To enter the semantic system of the language, both the subject and the concept must be named. If the meaning of a word is a connection of two reflections – the reflection of the physical side of the word and the reflection of the object, then it becomes clear the relations with which the word enters the language: denotative (word – object), significant (word – concept), structural (word – other word). According to this, B. Golovin distinguishes three types of values – object, subject and structural (Snitovska, 2016: 331). The values of all named types are inherent in words-terms.

Since we consider terms in economic literature of various genres, it should be remembered that the context plays a significant role in the processes of terminological semanticization and de-semanticiza-

tion. Some scientists analyze the semanticization of a multi-meaning term in texts on political economy, examining in detail the issues of the conceptual and thematic field and the thematic context according to a certain political and economic category (Mauranen: 2014). Others analyze the semantics and structure of the scientific and technical term. The scientist believes that when the proper meaning of a term ceases to correspond to its terminological meaning, the formal-semantic structure of the term or the term in general changes and this correspondence is restored by changing the proper meaning of the sign that acts as a term (Tannen: 2015, 12).

P.Giro examines the question of the expediency of including the sociological context in the meaning of any word, which is interesting for our work. Distinguishing the semantic and stylistic aspects of the term system, as well as the differentiation of each of them, is of great interest in terms of the methodology of discourse research – updating the structure and semantics, the form of content, pragmatics and stylistics (Huzynets:2015, 73).

Such an understanding of the context was practically realized in the studies of separate terminological systems – legal, economic and others. In our work, we apply it to some extent to analyze the correlation of two term systems – legal and economic, to understand the features of modern (legally grounded) economic discourse, that is, to more qualified argumentation of the legal aspects of the literature of the economic genre.

The study of legal and economic terms is mainly carried out within the framework of structural-semantic analysis, in the system of the corresponding discourse – economic terminology in economic discourse, legal – in legal, etc. For the first time, the problem of the functioning of legal terminology in economic discourse, as well as the semantic field of legal terminology in the structure of economic discourse.

We can consider semantic fields by the degree of terminology or by the degree of storage of meaning in a certain highly specialized field, as well as by the pragmatics of the context. In economic discourse, a legal term can retain its meaning completely, retain it partially, or lose it completely.

It is worth noting that when entering the economic context, legal terms undergo the so-called specialization, changing definitions and their place in the system. They are homonyms of the original terms or can become homonyms. For example, the term liability that can be translated into Ukrainian as “*осудність, відповідальність, зобов’язання*” in the legal terminology system is a homonym of the economic term liability (in the plural form) – *пасиви*.

The analysis of the theoretical material related to the problems of semantics and terminology drew our attention to the processes of transterminologizing in the coverage of O. Snitovska (Snitovska: 2016, 331). According to the author, the essence of this phenomenon is that the term of one field can, after appropriate revision, enter the term system of another science. As a result, cross-industry homonyms can be formed. Both a separate term and some terminological block are subject to transposition. According to our observations, such a process does not always occur, as there are cases of borrowing terms from one branch of science by another. In this case, the translator needs to pay special attention to the context. Let's consider this question on the basis of economic discourse.

We recorded in the English-language factual material on economics terms as homonyms of legal terms that appeared as a result of the process of transterminologizing, i.e. economic terms and legal terms. This will mainly concern such spheres of economic communication, such social groups that are directly engaged in legal practice at enterprises that are related to economic activity. Lawyers often deal with the legal aspects of drawing up various types of agreements, contracts, documents of a certain enterprise, that is, here we are talking about the terminological interference of economics and jurisprudence as a subtext.

Analysis of economic literature of various genres showed that approximately 73% of all legal terms in economic literature of various genres are an integral part of the economic context. This is due to their frequent use in the field of economic activity and the legal status of business operations. At the same time, these elements in the process of transmission into the economic terminology system fully retain their legal meaning. These are the terms and the translation: appeal – *оскарження, апеляція, касаційна скарга*; acceptance – *акцепт*; act – *акт*; breach – *порушення*; bond – *бона, купюра, облигація*; credit – *кредит*; creditor – *кредитор*; employment – *найм*; tax – *податок*; mortgage – *застава, іпотека*; patent – *патент*; rent – *рента*; auction – *аукціон*; witness – *свідок*; share – *акція, пайова участь*; and so on.

Let us consider the semantics of terms in the process of their functioning in legal and economic discourses in a contrastive plan. First of all, let's examine the definitions of some legal terms in special dictionaries: in them, the term correlates with a special concept, and the features recorded in the definitions are essential. Next, we will check how these signs work when using the term in business communication.

The term fraud has the translation of fraud and can often be traced in economic texts. As the literature analysis showed, it has the same meaning as in juris-

prudence. Let's compare: in a legal context, this term can be used as follows: *The court also noted that this is the measure of damages for breach of warranty and that the measure of damages for fraudulent misrepresentation should be the same: “[S]urely the defendants cannot claim a more favorable rule of damages on the ground of their own **fraud**.”* (Partington: 2017, 72). In the economic context, the legal meaning *fraud* – a false representation by means of a statement or conduct made knowingly or recklessly in order to gain a material advantage збережене: *As information becomes more transparent, the firms engaging in **fraud** are subject to more public scrutiny.* (Xin: 2018). ***Fraud** is an activity that takes place in a social setting and has severe social consequences for the economy, corporation, and individuals.* (Rudden: 2000, 117).

Another term term is defined as any provision forming part of a contract. In the legal text term is used in the terminological sense: *While it is true that the court relied on only one letter in defining the **terms** and conditions of the contract, this was the intention of the letter, objectively assessed.* (Partington: 2017, 74). In economic discourse, the meaning of the word is completely preserved and its translation will coincide with the one in legal literature: *With this type of credit, the **terms** of the sale are an important consideration. COD **terms** mean cash on delivery of the goods. A contract is express when the parties have directly stated its **terms** at the time the contract was formed.* (Xin: 2018).

The legal meaning of a wrongful act or omission for which damages can be obtained in a civil court by the person wronged, other than a wrong that is only a breach of contract where *tort* – “делікт” in Ukrainian – kept in the economic text: *The principal may be liable to third persons for the **torts** of an agent under either direct liability or respondeat superior. Principals may be liable to third persons injured by the **torts** of their agents under the doctrine of respondeat superior, which means let the master answer. This theory of imputed liability generally applies to principals who are employers, making them liable for the **torts** of their employees. Unless on intentional **tort** was encouraged by the principal, courts tend to find that it was committed outside the scope of the agency* [(Partington: 2017, 72). For comparison, let's give an example of a legal text: *Many **torts** are unintentional, such as damages in traffic accidents. But if **tort** is deliberate and involves serious harm, it may be treated as a crime. A **tort** is a private wrong for which the wronged person may recover monetary damages, many of the facts or omissions which have been defined as crimes may also be **torts**. **Torts** can be classified into three general categories. First, there*

are intentional **torts**. Second, there are negligent **torts**. Third, there are strict liability **torts** (Xin: 2018).

In monographs on commercial law, we record jurisprudence terms that, at first glance, do not relate to commerce. At the same time, we follow the preservation of the semantics of the terms (we are talking about, for example, the terms *law*, *attorney*). In legal discourse, *attorney* is used in the sense of “*counselor*”: *An attorney owes the client a fiduciary duty that is a duty of highest care, trust, loyalty, and good faith in the exercise of the representation of that client.* (Rudden: 2000, 204). Economic discourse preserves this meaning: *One way to avoid both errors is to establish an ongoing professional relationship with an attorney in general practice before events force such a hasty choice.* (Xin: 2018).

Another legal term – *law* – is mostly recorded in scientific articles and monographs of an economic and legal nature. In them, we observe certain identical parallels in the use of this term element, which retains its semantics. We will compare the pragmatic use of the term in the contexts of legal and economic literature. In legal discourse, the use of the term element is as follows: *Law is one of the most basic social institutions – and one of the most necessary. The law thus establishes the rules that define a person’s rights and obligations. The law also sets penalties for people who violate these rules, and it states how government shall enforce the rules and penalties* (Xin: 2018). In the economic context, we record the following examples: *Contract law and commercial law deals with the rights and obligations of people who make contracts.* [(Rudden: 2000, 202).

We can see from the examples that the terms of the legal terminology are often used in economic texts, while they retain their legal meaning and are translated in the same way as in a legal context.

Conclusions. We conducted an analysis of legal terms regarding the preservation or loss of original semantics and these are the following words: *term, contract, tort, fraud, law*, etc. Semantics in the field of economic texts of various genres correspond to about 99.6% of terms and are translated in the same way, about 0.2% of terms can partially realize the meaning of one or another legal term, they are translated taking into account the context. It should be noted that there is also a de-semantization of the mentioned terms in the structure of the economic text (0.2% of the terms). We also found cases when, simultaneously in different economic contexts, term elements of the legal term system can preserve legal semantics, partially implement it, and completely preserve it. There were two such terms: *valid, capacity*.

Our research makes it possible to conclude that legal term elements are increasingly used in the structure of economic texts. The high percentage of compliance with the legal meaning of the term in the economic discourse is primarily explained by the close connection between economics and jurisprudence. Legal terms are included in the context of economics at the level of its various genres: monographic literature on economic topics (dissertations, monographs, articles, reports), popular scientific literature on economic topics, newspaper genre on issues of economic life, economic documentation (contracts, agreements). In all these genres of economic literature, we trace the functioning of legal vocabulary, terminology, terminological phrases, we record common and individual features regarding semantic implementation, social and cultural orientation. Analysis of these issues facilitates the task of translating professional literature at the appropriate level.

BIBLIOGRAPHY

1. Абабілова Н.М., Білокамінська В.Л. Особливості перекладу термінів українською мовою. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 126–128.
2. Балацька О.Л., Куц О.В., Педашев С.А. Особливості англо-українського перекладу багатокomпонентних термінів: лексичні трансформації. *Молодий вчений*. 2019. № 5.1 (69.1). С. 14–17.
3. Гузинець М., Козуб Л. Специфіка перекладу термінів в підмові аграрної галузі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. (Вип. 55). С. 73–74.
4. Кияк Т.Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 32. С. 104–108.
5. Сніговська О.В. Особливості перекладу англійських і новогрецьких Економічних багатокomпонентних термінів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Випуск 61. С. 329–332.
6. Adamson J. *Basic Law and the Legal Environment of Business*. Chicago, 2006. 630 p.
7. Dorothy Duplessis *Canadian Business and the Law. Solution Manual*. 5th Edition. 2014. 171p.
8. Epstein M., Spalding A. *The Accountant’s Guide to Legal Liability and Ethics*. Irwin, Inc., 1993. 296 p.
9. Jill Wieber Lens *Honest Confusion: The Purpose of Compensatory Damages in Tort and Fraudulent Misrepresentation*, available at: https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/20178/02-Lens_Final.pdf?sequence=1.
10. Mauranen, A., & Louhiala-Salminen, L. (2018). English as a lingua franca in the legal context: How is it different from general and professional English? *English for Specific Purposes*, 52, 26–36.

11. Okoye Emmanuel Ikechukwu An Evaluation of the Effect of Fraud and Related Financial Crimes on the Nigerian Economy, available at: https://www.researchgate.net/publication/320627480_An_Evaluation_of_the_Effect_of_Fraud_and_Related_Financial_Crimes_on_the_Nigerian_Economy.

12. Partington, A. Law, culture and multimodal communication: An investigation of the use of legal language in commercial contracts. *Language and Law/Linguagem e Direito*, 2017, 4(2), 58–85.

13. Rybina N., Koshil N., Hyryla O. Legal English and adapted legal texts in the aspect of translation into Ukrainian. *Закарпатські філологічні студії*: наукове видання. Видавничий дім «Гельветика», Ужгород, 2022. № 24, Том 2. С. 121–129.

14. Tannen, D. (2015). Legal culture and discourse: An introduction. In E. Solan & P. Tiersma (Eds.), *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 91–106.

15. Rudden B. *Basic Community Laws*. Oxford. 2000. 301 p.

16. Wagner, A., & Pleil, T. The linguistic construction of identity in law: Implications for legal translators. *Perspectives: Studies in Translatology*, 2017, 25(4). P. 565–583.

17. Xin, Qingquan The economic consequences of financial fraud: evidence from the product market in China, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21697213.2018.1480005>.

18. Ye, S. Language, culture, and legal discourse: A corpus-based approach. *International Journal of Law, Language & Discourse*, 2014, 4(1). P. 1–25.

REFERENCES

1. Ababilova N.M., Bilokaminska V.L. Osoblyvosti perekladu terminiv ukrainskoiu movoiu. [*Peculiarities of translating terms into Ukrainian*] *Molodyi vchenyi*. № 2 (17). 2015. P. 126–128. [in Ukrainian]

2. Balatska O.L., Kuts O.V., Pedashev S.A Osoblyvosti anhlo-ukrainskoho perekladu bahatokomponentnykh terminiv: leksychni transformatsii. [*Peculiarities of English-Ukrainian translation of multicomponent terms: lexical transformations*] *Molodyi vchenyi*. № 5.1 (69.1). 2019. P. 14–17. [in Ukrainian]

3. Huzynets M., Kozub L. Spetsyfika perekladu terminiv v pidmovi aharnoii haluzi [*The specificity of the translation of terms in the context of the agricultural industry*]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Filolohichna», 2015. Is. 55. P. 73–74.

4. Kyiak T.R. Funktsii ta pereklad terminiv u fakhovykh tekstakh. [*Functions and translation of terms in professional texts*] *Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka*. Is. 32.2007. P. 104–108. [in Ukrainian]

5. Snihovska O.V. Osoblyvosti perekladu anhliiskykh i novohretskykh Ekonomichnykh bahatokomponentnykh terminiv. [*Peculiarities of translation of English and Modern Greek economic multicomponent terms*] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Filolohichna». Is. 61. 2016. P. 329–332.

6. Adamson J. *Basic Law and the Legal Environment of Business*. Chicago, 2006. 630 p.

7. Dorothy Duplessis *Canadian Business and the Law. Solution Manual*. 5th Edition. 2014. 171p.

8. Epstein M., Spalding A. *The Accountant's Guide to Legal Liability and Ethics*. Irwin, Inc., 1993. 296 p.

9. Jill Wieber Lens *Honest Confusion: The Purpose of Compensatory Damages in Tort and Fraudulent Misrepresentation*, available at: https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/20178/02-Lens_Final.pdf?sequence=1.

10. Mauranen, A., & Louhiala-Salminen, L. (2018). English as a lingua franca in the legal context: How is it different from general and professional English? *English for Specific Purposes*, 52, 26–36.

11. Okoye Emmanuel Ikechukwu An Evaluation of the Effect of Fraud and Related Financial Crimes on the Nigerian Economy, available at: https://www.researchgate.net/publication/320627480_An_Evaluation_of_the_Effect_of_Fraud_and_Related_Financial_Crimes_on_the_Nigerian_Economy.

12. Partington, A. Law, culture and multimodal communication: An investigation of the use of legal language in commercial contracts. *Language and Law/Linguagem e Direito*, 2017, 4(2), 58–85.

13. Rybina N., Koshil N., Hyryla O. Legal English and adapted legal texts in the aspect of translation into Ukrainian. *Закарпатські філологічні студії*. Наукове видання. Видавничий дім «Гельветика», Ужгород, 2022. № 24, Том 2. С. 121–129.

14. Tannen, D. (2015). Legal culture and discourse: An introduction. In E. Solan & P. Tiersma (Eds.), *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 91–106.

15. Rudden B. *Basic Community Laws*. Oxford. 2000. 301 p.

16. Wagner, A., & Pleil, T. The linguistic construction of identity in law: Implications for legal translators. *Perspectives: Studies in Translatology*, 2017, 25(4). P. 565–583.

17. Xin, Qingquan The economic consequences of financial fraud: evidence from the product market in China, available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21697213.2018.1480005>.

18. Ye, S. Language, culture, and legal discourse: A corpus-based approach. *International Journal of Law, Language & Discourse*, 2014, 4(1). P. 1–25.

UDC 81.111:81'243(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-32>**Yulia YASENCHUK,***orcid.org/0000-0001-8507-7274**Assistant Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics
(Vinnytsia, Ukraine) j.yasenchuk@vtei.edu.ua*

FOREIGN IMPACT ON THE PHONOLOGY AND GRAMMAR OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article investigates the influence of language contact on the development of the English language. It emphasizes that language contact has been a constant phenomenon throughout the history of language and that no language remains indifferent to external influences over time. Interaction between speakers of different languages or dialects leads to the transmission of language features, which is the main factor in language change.

The history of the English language is of particular interest to linguists and historians because of its development from the earliest known written works to its current status as the world's dominant language. The English language came into contact with various foreign languages during its development, and many linguists consider foreign influences, especially Latin and French, to be crucial in the history of the English language. English is often described as a «borrowed» language that constantly incorporates words from other languages.

The article aims to evaluate the impact of individual languages on the development of the English language. To understand the nature of the English language and its historical development, it is necessary to study the historical causes of foreign influences, their degree and role in the formation of the English language.

The influence of the French language on the English language is emphasized, especially during the period of the Norman Conquest, when French became the official language of England for several centuries. French borrowings and the presence of French scribes contributed to confusion in English spelling and pronunciation. Borrowing words from French and other languages alone may not have been sufficient to cause structural changes in English phonology, but they probably played a role.

The article also analyses the Great Vowel Shift, the main phonological change in the English language during the 15th and 17th centuries. This shift led to the raising and fronting of long vowels, which significantly changed the pronunciation of English. The causes of the great vowel shift are debated among scholars, with theories about the influence of French loanwords, the mixing of dialects in the London region, and migration due to the Black Death.

In general, the article presents an analysis of the influence of language contact and individual languages on the development of the English language, focusing on phonological and grammatical changes, as well as a large vowel shift.

Key words: *development of the English language, English Grammar, English Phonology, Old English, Middle English, Modern English, the Great Vowel Shift.*

Юлія ЯСЕНЧУК,*orcid.org/0000-0001-8507-7274**асистент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
(Вінниця, Україна) j.yasenchuk@vtei.edu.ua*

ІНОЗЕМНИЙ ВПЛИВ НА ФОНОЛОГІЮ ТА ГРАМАТИКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджується вплив мовного контакту на розвиток англійської мови. У ній підкреслюється, що мовний контакт був постійним явищем протягом усієї історії мови і що жодна мова не залишається байдужою до зовнішнього впливу з часом. Взаємодія між носіями різних мов або діалектів призводить до передачі мовних особливостей, що є основним фактором зміни мови.

Історія англійської мови становить особливий інтерес для лінгвістів та істориків через її розвиток від найдавніших відомих письмових творів до її сучасного статусу домінуючої світової мови. Англійська мова вступала в контакт з різними іноземними мовами протягом свого розвитку, і багато лінгвістів вважають іноземний вплив, особливо латинської та французької мов, вирішальним в історії англійської мови. Англійську мову часто описують як «запозичену» мову, яка постійно включає слова з інших мов.

Стаття має на меті оцінити вплив окремих мов на розвиток англійської мови. Щоб зрозуміти природу англійської мови та її історичний розвиток, необхідно вивчити історичні причини іноземних впливів, їх ступінь і роль у формуванні англійської мови.

Підкреслено вплив французької мови на англійську мову, особливо в період норманського завоювання, коли французька мова стала офіційною мовою Англії на кілька століть. Французькі запозичення та присутність

французьких писарів сприяли плутанині в англійському написанні та вимові. Одного лише запозичення слів із французької та інших мов, можливо, було недостатньо, щоб спричинити структурні зміни в англійській фонології, але воно, ймовірно, відіграло свою роль.

У статті також аналізується Великий зсув голосних, головну фонологічну зміну в англійській мові протягом X–XVII століть. Це зрушення призвело до підвищення та передніх довгих голосних звуків, що значно змінило вимову англійської мови. Причини великого зсуву голосних обговорюються серед вчених, з теоріями про вплив французьких запозичених слів, змішання діалектів у лондонському регіоні та міграцію через чорну чуму.

Загалом у статті представлено аналіз впливу мовного контакту та окремих мов на розвиток англійської мови, зосереджуючи увагу на фонологічних та граматичних змінах, а також великому зсуві голосних.

***Ключові слова:** розвиток англійської мови, англійська граматики, англійська фонологія, давньоанглійський період, середньоанглійський період, новоанглійський період, Великий зсув голосних.*

Problem statement. Languages have been in contact ever since human populations began spreading out into new territories and splitting into independent subgroups. No community in today's world is so isolated that its language remains untouched by outside influence over a long period of time. Thus, language contact is as old as language itself. This term refers to the social and linguistic phenomenon by which speakers of different languages (or different dialects of the same language) interact with one another, leading to a transfer of linguistic features. «Language contact is a major factor in language change,» notes S. Gramley. «Contact with other languages and other dialectal varieties of one language is a source of alternative pronunciations, grammatical structures, and vocabulary» (Gramley, 2012).

The history and development of English, from the earliest known writings to its status today as a dominant world language, is a subject of major importance to linguists and historians. From the earliest stages of its development, English came into contact with a number of foreign languages. The interaction of speakers of English with foreigners inevitably influenced the structure of the English language. Many linguists consider foreign influence, especially that of Latin and French, to be the most important factor in the history of English. English is considered a «borrowing» language. David Crystal, an authoritative expert on the history of the English language, claims that it «has always been a vacuum cleaner of a language, sucking in words from any other language that its speakers come into contact with» (Crystal, 2000: 21).

Research analysis. The problem of foreign influences on the historical development of the English language has been extensively studied by D. Crystal, J. Algeo, A. Baugh, R. Hogg, C. Millward, E. Gelderen, S. Lerer, L. Mugglestone, J. Smith, R. Hickey and other scholars.

The aim of the article is to evaluate the impact of particular languages on the development of the English language. It can be explained by the fact that English began absorbing all influences in itself since

it first appeared. To comprehend the nature of the English language and its historical development it is necessary to examine the historical causes of the foreign influences, their volume and role in the development of the English language.

Statement of basic materials. Phonology is the system of speech sounds of a language, especially at a given period or in a particular area. Phonology also refers to the scientific study of these sound systems. The phonetic alphabets were created to establish a common notation of human speech sounds, regardless of the language being transcribed (Millward, 2012: 65).

The sound system of English has undergone considerable change in the 1,500 years or so for which documents of the language exist. So great is this change that the earliest forms of the language are not readily comprehensible to speakers of English today. Major sound changes occurred every few centuries, continuously increasing the distance to earlier stages of the language. Some of the changes were motivated by reanalysis by language learners and some by gradual shifts in pronunciation by adult speakers. Both types of change are connected and form trajectories along which the sound system of English has moved for over a millennium and a half. In the history of the language there are further motivations for language change. Contact with other languages had a lasting influence until at least the late Middle Ages after which this influence was largely confined to the lexical area which was fed with items not gained through direct contact with speakers of other languages. From the 18th century onwards a further factor comes to the fore in language change: the prescriptivism which arose surrounding language use and education which concerned the rising middle classes in the late modern period (Hickey).

Old English retained all the consonants of Common Germanic, although the distribution of some of them had been altered by sound changes that occurred between the split-up of Common Germanic and the earliest surviving Old English texts. With a few exceptions, the Old English consonant inventory is

the same as that of PDE. In addition, sound changes had given Old English three new sounds (/š, č, ĵ/) that were phonemic by late Old English, if not earlier. In contrast to its vocalic (vowel) system, the Old English consonant system looks surprisingly modern; Present-Day English still has all the same phonemes, though it has since acquired a few new ones, and the distribution of some of the consonants has shifted (Millward, 2012: 87).

By far the most important and widespread vowel change between Germanic and Old English was front mutation (also known as umlaut or i/j mutation). This change predates written Old English and is shared by all West and North Germanic languages. Because the fourth-century Gothic texts show no evidence of it, we assume that it occurred afterward, probably in the sixth century. Under front mutation, if a stressed syllable was followed by an unstressed syllable containing /i/ or /j/, the vowel of the stressed syllable was fronted or raised; that is, the preceding stressed vowel partially assimilated to the following high front /i/ or /j/. Only low front and back vowels and diphthongs were affected (Millward, 2012: 90).

Because the Norman Conquest made French the official language of England for about three hundred years, English was written down relatively infrequently, especially during the period 1100–1200. Yet the English language was changing rapidly, and dialectal differences were becoming, if anything, even greater than during Anglo-Saxon times. By the time English was once again written down regularly, many changes had occurred in all aspects of the language. The match between the sound system and the spelling was much worse than in Old English. French scribes (most of them probably not even fluent in English, let alone being native speakers) and French loanwords had introduced a fair amount of confusion into the spelling system of English. For instance, Old English had used the grapheme /c/ to spell /k/ and /ç/, and /s/ to spell /s/. Under French influence, /c/ came to be spelled *c*, and *c* was used not only for /k/ but also for /s/ in loans from French (*coat*, *city*) and even in native English words (*mice*, *since*) (Millward, 2012: 149).

One pressure came from the great influx of loanwords. French already had a phonemic distinction between /f/ and /v/, so, in English, the only difference between loans such as *vine* and *fine* or between the French loans *vetch*, *view*, and *vile* and English *fetch*, *few*, and *file*, respectively, would have been the voiced /v/. French, however, did not have /z/ in initial position, and it did not have the sounds /θ/ or /ð/ at all. Nor were the loanwords with contrasting /f/ and /v/ numerous. Besides, languages can easily tolerate a few homophones. Therefore, the French influence

alone would scarcely have been adequate to effect a structural change in the English phonological system (Millward, 2012: 150).

The influence of French created additional confusion in the system during Middle English. By the 16th century, the effects of the Great Vowel Shift were making the English correspondence between vowel and vowel symbol very different from that of such Continental languages as French and Italian. Why a great interest in spelling reform should have occurred at this particular time is not certain. Probably it was partly a by-product of the Renaissance; people noticed the seeming consistency and standardization of Latin spelling and became unhappy with the chaotic conditions in English. An ongoing concern over the pronunciation of Greek perhaps also led to increased awareness of the inadequacies of English spelling. The contemporary French attempts to reform French orthography may have introduced a «*keep up with the Joneses*» element to the situation. One might even view the movement as an early harbinger of the conservatism and tidying-up impulses of the eighteenth century (Millward, 2012: 228).

The last major phonological change in English, the Great Vowel Shift, began only as the vast morphological alterations were ending and the morphology of English was settling down to what is essentially its present state (Millward, 2012: 16). It was a major factor which separates Middle English from Modern English and it was a radical change in pronunciation during the 15th, 16th and 17th centuries, as a result of which long vowel sounds began to be made higher and further forward in the mouth (short vowel sounds were largely unchanged). In fact, the shift probably started very gradually some centuries before 1400, and continued long after 1700 (some subtle changes arguably continue even to this day). Many languages have undergone vowel shifts, but the major changes of the English vowel shift occurred within the relatively short space of a century or two, quite a sudden and dramatic shift in linguistic terms. It was largely during this short period of time that English lost the purer vowel sounds of most European languages, as well as the phonetic pairing between long and short vowel sounds. Furthermore, the Great Vowel Shift and the various lengthening and shortening changes which preceded or followed it have also contributed to the development of complex morphophonological patterns in modern English (Mugglestone, 2006: 158).

Precise dating of the Great Vowel Shift is impossible and, in any case, varied from dialect to dialect. In general, the process began in late Middle English and was pretty much over by the end of the eighteenth century in Standard English (Millward, 2012: 248)

The great majority of words with short vowels had identical, or at least strongly similar, short vowels in late Middle English. There has been a general lowering of the high and mid short vowels, with a degree of centralization for the high ones, but the short vowel *system* has scarcely changed, apart from the innovation of /ʊ/ versus /ʌ/. The case of the long vowels, however, is much more complex: virtually all words in present-day English which have a long vowel, and which existed in the language in late Middle English, now have a different long vowel (Mugglestone, 2006: 155).

The Great Vowel Shift was local in three respects. First, it never ran its course in all regional dialects: in the northern dialects it affected the front vowels but not all back vowels. Secondly, it did not proceed uniformly across the lexicon as one might expect a fully regular sound change to do, that is, it did not affect all the words that contained a sound that qualified for a given change. Finally, there are some developments in words containing long vowels with outcomes that could not have been predicted from their Middle English forms. Some of these «irregularities» in the southern mainstream variety may be attributed to dialect contact (Nevalainen, 2006: 120).

The exact cause of the Great Vowel Shift has been the subject of intense scholarly debate. One theory is that English changed due to the great influx of French loanwords. In a related vein, others believe that the loanwords from Romance languages helped change the sound of English vowels. We know that foreign loans are the reason why the final *-e* and inflections were lost from the English language, so there is a good reason to believe that foreign borrowing also influenced the phonology of English. Another theory is that the mass migrations to the southeast to find safe haven from the Black Plague of the 14th century caused speakers to modify their differences in accents and thus standardize their vowels. This mixing of different dialects in the London region and the rise of London English as the standardized dialect in the fifteenth century caused the change to spread outward from London.

Scholars do not agree on all the details, but it is likely that at least some of the changes took several generations to reach their final stage. For example, by Shakespeare's day, Middle English /ī/ and /ū/ were probably pronounced /ai/ and /aʊ/, respectively. The earliest changes must have been with the Middle English high vowels /ī/ and /ū/; after they had undergone a clearly perceptible shift, the next highest vowels, /ē/ and /ō/, were free to move into the positions formerly held by Middle English /ī/ and /ū/. In other words, if Middle English /ē/ had changed *before* Middle English /ī/, it would have coalesced with Middle Eng-

lish /ī/, and Middle English words with /ī/ and with /ē/ would both be pronounced with /ai/ today. This merger did not occur: Middle English *bite* «bite» and *bete* «beet» are still distinct in Present-day English.

The Great Vowel Shift gave rise to many of the oddities of English pronunciation, and now obscures the relationships between many English words and their foreign counterparts. The spellings of some words changed to reflect the change in pronunciation (e.g. *stone* from *stan*, *rope* from *rap*, *dark* from *derk*, *barn* from *bern*, *heart* from *herte*, etc), but most did not. In some cases, two separate forms with different meaning continued (e.g. *parson*, which is the old pronunciation of *person*). The effects of the vowel shift generally occurred earlier, and were more pronounced, in the south, and some northern words like *uncouth* and *dour* still retain their pre-vowel shift pronunciation («uncouth» and «door» rather than «uncowth» and «dowr»). *Busy* has kept its old West Midlands spelling, but an East Midlands/London pronunciation; *bury* has a West Midlands spelling but a Kentish pronunciation. It is also due to irregularities and regional variations in the vowel shift that we have ended up with inconsistencies in pronunciation such as *food* (as compared to *good*, *stood*, *blood*, etc.) and *roof* (which still has variable pronunciation), and the different pronunciations of the «o» in *shove*, *move*, *hove*, etc.

After the Great Vowel Shift, vowel length was no longer phonemic in English, and only qualitative differences distinguished most English vowels in most dialects. Actually, the long/short distinction was never crucial in English, or, in more technical terminology, it never carried a high functional load. Even in Old English, there were few minimal pairs, that is, word pairs like *gōd* «good» and *god* «God» distinguished in pronunciation only by the length of their vowels. In Middle English, the long/short distinction was seriously eroded when length became tied to syllable structure in many words and hence was often redundant. But the «pairing» of long and short vowels was still relatively easy in Middle English because they were qualitatively similar. However, the Great Vowel Shift destroyed this match (even though it was often retained in spelling). That is, for Middle English speakers, the vowels of *bit* /bit/ and *bite* /bīt/ were still clearly similar, if not identical, except for length. After the Great Vowel Shift, these words were /bit/ and /bait/; the phonological relationship between the two vowels had been destroyed. Of course, Present-day English vowels do vary in their actual phonetic length – the vowel of *bee* is much longer than the vowel of *beet* – but the distinction today is no longer phonemic. It is allophonic only, conditioned by the environment of the vowel (Mugglestone, 2006: 160).

Speaking about English Grammar it is important to identify two parts of it: morphology and syntax. The story of the development of English morphology and syntax involves not only the history of the English language but also the history of England itself. The starting point of the English language is the language we call West Germanic, and the starting point of England is the arrival of West Germanic peoples in Britannia in the fifth century. These West Germanics were Angles, Saxons and Jutes, all speaking relatively close versions of West Germanic. West Germanic is itself a version of the ancient Germanic language which had arrived with the Germanic peoples in north-west Europe about 1000 BC. Germanic evolved into three separate languages: North Germanic, West Germanic, and East Germanic. The East Germanic languages have disappeared. The North Germanic languages exist today as Norwegian, Swedish, Danish and Icelandic. The West Germanic languages exist today as English, German, Dutch and their variants.

Morphology is the arrangement and relationships of the smallest meaningful units in a language. These minimum units of meaning are called morphemes. Although at first thought the word may seem to be the basic unit of meaning, words like *fireproof* and *snowplow* clearly consist of more than one meaningful element. Somewhat less obviously, the word *joyous* consists of a base word *joy* and a suffix morpheme *-ous*, which means something like «an adjective made from a noun» and appears on many other words, such as *poisonous*, *grievous*, and *thunderous*. The word *unsightly* consists of three morphemes: *un-*, *sight*, and *-ly*. Morphemes are not identical to syllables: the form *don* has one syllable but two morphemes, *do* and *not*. Conversely, the word *Wisconsin* has three syllables but is a single morpheme (Millward, 2012: 2).

Syntax is the arrangement of words into phrases, clauses, and sentences; loosely speaking, it is word order. A simple example like the difference between *I had stolen my car* and *I had my car stolen* illustrates how crucial syntax is in English. English speakers have more options with respect to syntax than they do with respect to phonology or morphology. That is, they cannot expect to be understood if they refer to a canine mammal as *a god* instead of *a dog*; but they do have the option of saying either *I like dogs* or *Dogs I like*. This freedom is limited, however, they cannot say *Like dogs I* or *Like I dogs*. We will see that the word order of the major elements of English sentences has become, with a few exceptions, more rigid over time but that many basic patterns of modern English syntax were already established by Old English times (Millward, 2012: 3).

Compared with the present-day language, Old English was highly inflected. Nouns had four cases and three genders; verbs inflected for person and number and for the indicative and subjunctive moods. Where inflexions for any of these categories exist today, they either do so in a greatly altered form, as with the modern possessive, or are little more than relics of an older stage, as with, for example, the subjunctive.

Further, in the Old English noun phrase there was agreement between noun and modifying adjective rather as in present-day German. Like a language such as Latin, Old English also had noun (and adjective) declensions and verb conjugations. Compared with Latin, however, Old English appears somewhat degenerate in its inflexional systems; there is not the same richness in inflexions – fewer cases, fewer distinctions of tense, no genuine inflexional passive. The Old English inflexional system derived directly from that in Germanic, which, although different from that in Latin, shares the same Indo-European origin (but, of course, Latin and Germanic each have their own characteristics, especially amongst verbs, since they proceeded along divergent paths of linguistic development). But Old English begins to show the loss and simplification of inflexions which characterises the later stages of English and which eventually creates a language with remarkably few inflexions compared with most other Indo-European languages.

Throughout its history English has undergone a steady decrease in its inflectional affixes. Apart from the personal pronouns, Present-Day English has only two noun inflections (possessive and plural) and four verb inflections (third-person singular present indicative, past tense, past participle, and present participle). Compared to Present-Day English, Old English looks wealthy in its inflections, but this wealth is only relative. Beside the inflectional system of classical Greek or Latin, the Old English system seems meager. Further, the Old English system had a number of inherent weaknesses that would contribute to its ultimate loss (Millward, 2012: 98).

One of the reasons for the loss of Old English inflections is the influence of thousands of loanwords from two other inflecting languages – Old Norse and French – into English. The simplest solution was just to leave off inflections entirely, a procedure that had already been used to some extent with Latin words into Old English (Millward, 2012: 99).

From the year 400 to the year 800, Old English changed very little, but in the year 835, a great force for change arrived in the form of Viking invaders. While they were simply landing, looting and going home, they made no difference to English, but when

they arrived to stay, settle, intermarry and have Anglo-Norse children, they made a considerable difference.

During the Middle English period, Norse pronouns such as *they*, *them* and *their* replaced former pronouns: *hie*, *him* or *hem*, and *hire*. These *h*-form pronouns seem to have become perceived deficient, and thus those in contact with Scandinavian speakers adopted their apparently more useful pronoun systems. Scandinavian infiltrated other aspects of English, most significantly grammar, presumably due to the necessity of communication between Scandinavian settlers and native Englishmen and women. Along with pronouns, Norse apparently also influenced the *-s* plural suffix on third person singular verbs, the substitution of the northern *are* for than southern *sindon* and the prepositions *till*, *though*, and *fro*, the latter of which developed into the Norse-influenced formulaic phrase *to and fro*. However, these Scandinavian influenced grammatical features seem relatively minor compared to another grammatical development partly attributed to Scandinavian–English interaction: the loss of grammatical gender. As Norse and English are Germanic languages, it has been claimed that there was some (limited) mutual intelligibility between their speakers, as many words had similar stems but used different suffixes to indicate gender, case, tense or number. Therefore, it can be surmised that, for increased mutual understanding, many endings became eradicated in the north-easterly regions and then these simplifications spread across England (Pardo, 2008–2009: 239–240).

The modern English third-person present tense takes forms such as *he walks*. The older form was *he walketh*. That change is probably a result of Norse influence. It may even be that the English way of forming a question by reversing the subject-verb order so that *I am* becomes *Am I?* is related to the same pattern in Norse. Although syntax, the way words are put together to form phrases and clauses, is something in which languages less often affect each other, we find traces of Scandinavian syntactic influence. Among the examples of Scandinavian syntactic influence we find the rules for the use of *shall* and *will* in Middle English. These rules were the same as in Scandinavian. Another example is the tendency to place a strong stress on a preposition, as in the sentence *He has someone to work for*. Since similar structures are not found in the other Germanic languages, but are shared by Scandinavian and English, we may assume an influence to have occurred.

There is considerable uncertainty about the exact nature of Norse influence on English because we have no ongoing written record by which to track them. Changes were beginning as early as the year 900 perhaps, but they do not become apparent for five

and a half centuries. The reason for that was a single invasion that was even more significant than the very many Danish invasions. The great invasion was that of the Norman French in 1066.

In 1066, French-speaking invaders arrived in sufficient numbers with sufficient military power and they stayed for a sufficiently long time to bring about major changes in the grammar of English. Within three hundred years, Norman French had become blended with Old English, and the effects were startling. Grammatical gender was replaced by logical gender; most noun endings were lost; word order became paramount.

The grammar system in Middle English gradually but very quickly changed fundamentally: the Old English was a synthetic language, the Middle English at the end of the period – an analytical language. The principal grammatical means of the Old English were preserved, but were no longer principal. At the end of the Middle English period the analytical means, which began developing in Middle English, are predominant. They are:

1. analytical verb-forms (e.g. perfect – *hath holpen* (has helped); passive – *engendered is* (is born) used by Chaucer:);
2. the use of prepositions for grammatical purposes (e.g. *drought of March* (Chaucer));
3. a fixed word-order began to develop (Algeo, 2010: 59).

By the end of the Middle English period, English had only a handful of leftover inflections. Along with the loss of inflection came the loss of grammatical gender and its replacement by natural (or biological) gender. Nouns were reduced to two cases (possessive and nonpossessive). Adjectives lost most of their inflections. Personal endings of verbs were reduced, and mood distinctions blurred. Personal pronouns remained relatively intact, but the distinction between dual and plural number had vanished (Millward, 2012: 164–165).

There is no single, simple answer to the question why English should have renounced its Indo-European heritage and changed from a synthetic, inflecting language to an analytic language dependent on word order and particles for indicating the relationships among the words in a sentence. One of the standard explanations is that, exposed to and confused by the varying inflectional systems of three different languages (English, French, and Scandinavian), English speakers abandoned inflections entirely, in a kind of creolization of the language. This explanation is not sufficient. First, the process was well under way in English before the Conquest. French would, however, have tended to support – though not necessarily cause – inflectional loss in English because Old

French itself preserved only a distinction between singular and plural. What is more, the plural ended in *-s*, the same ending that was to become universal for the plural in English. Second, Scandinavian influence was heavy only in certain areas of the country; besides, the inflectional systems of Old Norse and Old English were quite similar for many classes of nouns and adjectives (verbal inflections differed more, but English lost fewer verbal inflections than noun and adjective inflections) (Millward, 2012: 165).

Among the factors that encouraged attempts to codify, clean up, and improve English grammar was the prevailing notion that language was of divine origin and that there existed a «universal» grammar from which contemporary languages had deteriorated. Greek and Latin were (wrongly) assumed to have deviated less from this original purity than had the various European vernaculars, and thus they (especially Latin) were

regarded as models upon which an improved English grammar should be based (Millward, 2012: 238). Early Modern English is characterized by a further loss of inflections and an increase in the number of prepositions and auxiliaries (grammaticalization), as expected of a language becoming more analytic.

Conclusions. Considering all above mentioned we may say that English language is still developing and changing. It is clear that during all its historic periods it is strikes because of different wars and invasions on the territory of Great Britain. Also, it has a problem of using the English language as a national and native one. Due to all these changes in language also changes grammar and phonology. And as we can see, it has different forms of changes most of which we are using now. But despite all challenges English language becomes stronger and now makes its own influence on the other languages.

BIBLIOGRAPHY

1. Algeo J. The Origins and Development of the English Language. Boston : Wadsworth Cengage Learning, 2010. 347 p.
2. Crystal D. English as a Classical Language. Omnibus, 2000. Issue 42. P. 21–22.
3. Gramley S. The History of English: An Introduction. Abingdon :Routledge, 2012. 438 p.
4. Hickey R. Phonological Change in English URL: <http://www.bris.ac.uk/german/hison/reading/hickey> (date of application: 24.05.2023)
5. Millward C.M., Hayes M. A Biography of the English Language. Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2012. 478 p.
6. Mugglestone L. Oxford History of English. Oxford University Press, 2006. 485 p. 30
7. Nevalainen T. An Introduction to Early Modern English. Edinburgh University Press, 2006. 176 p.
8. Pardo E. Compare and Contrast Influence on English of the Scandinavian Languages and French. Innervate : Leading Undergraduate Work in English Studies. 2008–2009. Vol. 1. P. 236–243

REFERENCES

1. Algeo J. The Origins and Development of the English Language. Boston : Wadsworth Cengage Learning, 2010. 347 p.
2. Crystal D. English as a Classical Language. Omnibus, 2000. Issue 42. P. 21–22.
3. Gramley S. The History of English : An Introduction. Abingdon :Routledge, 2012. 438 p.
4. Hickey R. Phonological Change in English URL: <http://www.bris.ac.uk/german/hison/reading/hickey> (date of application: 24.05.2023)
5. Millward C.M., Hayes M. A Biography of the English Language. Boston : Wadsworth Cengage Learning, 2012. 478 p.
6. Mugglestone L. Oxford History of English. Oxford University Press, 2006. 485 p. 30
7. Nevalainen T. An Introduction to Early Modern English. Edinburgh University Press, 2006. 176 p.
8. Pardo E. Compare and Contrast Influence on English of the Scandinavian Languages and French. Innervate : Leading Undergraduate Work in English Studies. 2008–2009. Vol. 1. P. 236–243

ПЕДАГОГІКА

УДК 378:37.018.43]004.67«36»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-33>

Ореста КАРПЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1841-882X

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) okarpenko@dspu.edu.ua

Любов ПРОКОПІВ,

orcid.org/0000-0001-8661-510X

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) liubov.prokopiv@pnu.edu.ua

ОНЛАЙН НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається питання онлайн навчання у сучасних закладах вищої освіти в умовах воєнного стану та пандемії. Авторами на основі проведеного SWOT-аналізу, визначено сильні та слабкі сторони онлайн навчання, виявлені можливості та загрози.

Серед позитивних тенденцій розвитку онлайн освіти дослідниками схарактеризовано: уміння розміщувати навчальні матеріали, створення контентів у зручному форматі. Авторами досліджено, що більшість навчального освітнього контенту розроблено і розміщено викладачами у системі дистанційного навчання. Найбільш поширеними видами онлайн навчання є вебінари, індивідуальні онлайн консультації, робота на платформах, самостійне опрацювання навчального контенту.

Серед сильних сторін онлайн навчання авторами визначено якісну системну роботу, підготовку конкурентоспроможного фахівця, здатного конкурувати на ринку праці, залучення здобувачів освіти, які не в змозі відвідувати очні заняття, відкритість і презентабельність, модернізацію технічного забезпечення; створення єдиного інформаційного простору ЗВО та ін.

У дослідженні проаналізовані можливості онлайн навчання, як от: кооперація з іншими ЗВО та участь у викладацькій та студентській мобільності, можливість розвитку взаємодії між ЗВО, вибір місця і часу для навчання, створення спільного інформаційного простору та єдиної згуртованої мережі зв'язків, здатність до паралельного навчання та обміну досвідом, доступ до міжнародних платформ з навчальними курсами, що сприяє високій якості освіти.

Серед загроз онлайн навчання визначено: обмеженість живого спілкування, мала активність здобувачів освіти на заняттях, втрата мотивації, потреба у постійному навчанні.

На основі аналізу розроблені рекомендації для можливого застосування методик використання онлайн, у тому числі і дистанційної форми навчання у ЗВО.

Ключові слова: вища освіта, онлайн навчання, дистанційне навчання, специфіка, ЗВО здобувач освіти, SWOT-аналіз.

Oresta KARPENKO,*orcid.org/0000-0003-1841-882X**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education**Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**(Drohobych, Lviv region, Ukraine) okarpenko@dspu.edu.ua***Liubov PROKOPIV,***orcid.org/0000-0001-8661-510X**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Head of Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liubov.prokopiv@pnu.edu.ua*

ONLINE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article highlights the issue of online learning in modern higher education institutions in the context of martial law and the pandemic. Based on the SWOT analysis, the authors identify the strengths and weaknesses of online learning, opportunities and threats.

Among the positive trends in the development of online education, the researchers characterize the ability to post educational materials and create content in a convenient format. The authors have found that most of the educational content is developed and posted by teachers in the distance learning system. The most common types of online learning are webinars, individual online consultations, work on platforms, and independent study of educational content.

Among the strengths of online learning, the authors identify high-quality systematic work, training of a competitive specialist capable of competing in the labor market, attracting students who are unable to attend face-to-face classes, openness and presentability, modernization of technical support; creation of a single information space of higher education institutions, etc.

The study analyzes the possibilities of online learning, such as: cooperation with other higher education institutions and participation in faculty and student mobility, the possibility of developing interaction between higher education institutions, choosing the place and time for studying, creating a common information space and a single cohesive network of connections, the ability to parallel learning and exchange of experience, access to international platforms with training courses, which contributes to high quality education.

Among the threats to online learning are the following: limited live communication, low activity of students in the classroom, loss of motivation, and the need for continuous learning. Based on the analysis, recommendations have been developed for the possible application of online learning methods, including distance learning, in higher education institutions.

Key words: *higher education, online education, distance learning, specificity, higher education provider, SWOT analysis.*

Постановка проблеми. В умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану ЗВО України роблять все для пошуку і збереження контингенту студентів. У цьому контексті ЗВО налаштовані на роботу з освітньої діяльності. Воєнний стан в освітній сфері призвів до переходу і пристосування освіти у формат онлайн навчання. Дистанційна освіта сприяла зміні підходів до технологій навчання і викладання. Зовсім іншою стала організація освітнього процесу. Як відомо така ситуація сприяла появі новаторських підходів до онлайн навчання. Швидкий перехід в умовах воєнного стану до безперервної гібридної освіти призвів до ситуації, у якій саме правильними і надійними технологіями навчання стали онлайн технології, зокрема дистанційні. Тому перед спеціалістами виникли суперечності щодо використання в освітньому процесі онлайн технологій навчання, поєднання

гібридного навчання з традиційним навчанням. Однак, хоча пандемія COVID-19 ще залишається актуальною в світі, в Україні наразі основною перешкодою для традиційного навчання є війна.

Аналіз досліджень. В основі онлайн навчання є дистанційне навчання. В Україні, починаючи з 2013 року, існує законодавчо закріплена можливість для впровадження дистанційного навчання як окремої форми навчання в ЗВО (Положення про дистанційне навчання, 2020). Питання актуалізуються і в освітній базі ЗВО, де наголошується на необхідності онлайн підготовки фахівців, здатних реалізувати себе.

Детально підходи до організації онлайн навчання опрацьовані М. Коваль, В. Кухаренко, О. Рибалко Н. Сиротенко та ін. Науковці переконують у тому, що дистанційне навчання приводить до швидких і позитивних результатів

отримання освіти. А. Коваленко, вивчаючи вплив дистанційного навчання в умовах пандемії, довела його необхідність при вивченні іноземної мови (Коваленко, 2021). Дане дослідження є продовженням напрацювань авторів у царині вищої освіти (Чепіль, Прокопів, 2021; Прокопів, 2014). Все вище сказане дає підстави стверджувати на потребі детального аналізу дистанційної роботи на етапі сьогоднішнього дня.

Мета статті – на основі проведених досліджень та отриманих результатів SWOT аналізу розкрити сильні та слабкі сторони онлайн навчання та укласти методичні рекомендації щодо його активного використання в освітньому процесі ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Для подальшого розуміння проблеми аналізуватимемо як складову онлайн навчання дистанційне. Для нас близьким є розуміння дистанційного навчання як складовою освітнього процесу, в якому відбувається взаємодія освітніх компонентів (цільовий, змістовий, процесуальний тощо) за допомогою Інтернет- чи інноваційних технологій навчання (Ткаченко, 2021).

Європейський досвід показує значні зміни щодо запровадження нових підходів до онлайн навчання, підвищення його якості організації. Зокрема, серед позитивних тенденцій розвитку онлайн освіти визначено уміння розміщувати навчальні матеріали, створення контентів у зручному форматі.

Для прикладу, аналіз онлайн і дистанційної системи навчання у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника показав, що, за даними відділу дистанційного навчання, вже близько 89% навчального контенту

для здобувачів освіти (окрім словників, ресурсів тощо) завантажено і опрацьовано викладачами.

Основні види онлайн роботи зі здобувачами освіти в університеті подані на рисунку 1.

Як видно з рисунку, серед найбільш поширених видів роботи є індивідуальні онлайн консультації (72%), матеріали для самостійного опрацювання (76%). Найменш поширеною стала робота в е-пошті (9%).

З урахуванням викладеного вище та на основі теоретичних напрацювань, матеріалів відділу дистанційної освіти, онлайн анонімних опитувань у соціальних мережах та каналах серед понад 1500 респондентів, зокрема студентів, викладачів нами проведений SWOT аналіз, який дав змогу зрозуміти сильні та слабкі сторони онлайн навчання, виявити можливості і загрози, розробити рекомендації для можливого застосування певних методик використання онлайн, у тому числі й дистанційної форми навчання.

SWOT-аналіз проводився у відповідності до двох категорій факторів: соціально-культурного та технологічного. Серед сильних сторін онлайн навчання визначено:

- якісна системна робота;
- підготовка конкурентоспроможного фахівця, здатного конкурувати на ринку праці;
- залучення здобувачів освіти, які не в змозі відвідувати очні заняття поєднання роботи й навчання, можливість практикуватися;
- відкритість і презентабельність;
- поле можливостей для викладачів;
- модернізація технічного забезпечення;
- створення єдиного інформаційного простору ЗВО.

Рис. 1. Види онлайн роботи НПП зі здобувачами освіти

Проаналізуємо деякі аспекти сильних сторін детальніше. Якщо на початку карантину майже дві третини студентів бажали повернутися на очне навчання, то під час воєнного стану картина кардинально змінилась. Так, результати опитування респондентів свідчать, що лише кожен 5 з учасників опитування (20%) вважає, що традиційна форма освітнього процесу має повернутися; онлайн навчання освіти вподобало 98% опитаних.

Щодо залучення до онлайн навчання працюючих здобувачів освіти, то таке навчання заощаджує і збільшує вільний час на особисті справи, сприяє поєднанню роботи та навчання та набуттю практичних навичок.

Завдяки відкритості, онлайн навчання дає можливість для розширення кордонів як студентам, так і викладачам, більше шансів потрапити на академічну мобільність, що є вкрай актуальним сьогодні.

Розширюється поле можливостей для викладачів. В основному ці можливості здобуті завдяки інтеграції нових технологічних ресурсів. Окрім цього, науково-педагогічні працівники у воєнний час мають спрощений доступ до онлайн-платформ із навчальними курсами, що значно пришвидшує роботу викладача та підвищує ймовірність того, що студент опанує матеріал в будь-який зручний для нього час. Це піднімає можливості для застосування нових технологій викладання.

Ще однією сильною стороною онлайн навчання є те, що завдяки системам дистанційного навчання є перспектива запрошення гостьових лекторів і підвищення кваліфікації.

Система онлайн дистанційної освіти сучасних ЗВО є потужнішою та здатною витримати навчальне навантаження, пов'язане з новими потребами. В освіті проходить «струс» старого формату та діджиталізація. Вона відбувається

через централізовані портали в онлайн-форматах, виконані завдання або ж записи лекцій, які завжди доступні на серверах закладів освіти.

Зауважимо, що здобувачі освіти визначили такі сильні сторони онлайн навчання:

- економія коштів;
- комфортні умови навчання;
- швидке користування гаджетами;
- можливість навчання у власній зоні комфорту;
- задоволеність постійним удосконаленням платформ (Zoom, Meet);
- можливість навчатися і жити за кордоном;
- якісна системна робота;
- відкритість і презентабельність.

Щодо слабких сторін онлайн навчання, то нами зроблено порівняльний аналіз виявлених слабких сторін як науково-педагогічними працівниками, так і здобувачами освіти (див табл. 1).

Як видно з таблиці, як здобувачам освіти, так і викладачам психологічно складно особисто не бачити інших учасників освітнього процесу, через що зменшується ефективність комунікації. Ці висновки підтверджуються і результатами опитувань: майже 68% студентів зазначають, що основною хвибою онлайн-навчання є відсутність очного спілкування викладача та студента. Студенти менш активно беруть участь в освітньому процесі, хоча номінально перебувають на онлайн занятті.

Таким чином, науково педагогічні працівники втрачають мотивацію для цікавого проведення семінарів та лекцій, що в поєднанні з технічними складнощами, які часом виникають у цієї групи освітян, робить освітній процес проблематичним для обох сторін.

Важливим фактором є психологічний стан учасників процесу, багато з них залучені у волонтерстві, працюють або перебувають у

Таблиця 1

Слабкі сторони онлайн навчання

	Науково-педагогічні працівники	Здобувачі освіти
Обмеженість соціальних контактів	<ul style="list-style-type: none"> • обмеженість живого спілкування; • менша активність студентів на заняттях; • вимкнення камер, середовище навколо не сприяє створенню навчальної аури; • страждає корпоративна культура • викладачі втрачають мотивацію. 	<ul style="list-style-type: none"> • можливість швидко знайти відповідь на тести у три кліки «гаджет-Google-викладач» «викладач це бачить і нас шкодує»; • відсутність атмосфери студентського життя; • розширення можливостей комунікації; • нестабільність Інтернету.
Готовність до освітнього процесу	<ul style="list-style-type: none"> • залучення до волонтерства, ЗСУ; • необхідність в набутті досвіду в для освоєння технологій; 	
Академічна недоброчесність та якість освіти	<ul style="list-style-type: none"> • використання технічних засобів, які контролюють перебування лише на сайті тестування та/або рандомізують варіанти відповідей; • складання питань, відповіді на які не можна знайти в Інтернеті (розвиток аналітичного та критичного мислення), • урізноманітнення форматів завдань, • корпоративна культура ЗВО, котра побудована навколо академічної доброчесності. 	

лавах Територіальної оборони або Збройних Сил України, тому не мають змоги приділяти навчанню стільки ж часу, скільки до початку війни. Окрім цього відбуваються технічні неполадки на серверах, відмічаються технічні обмеження, що пов'язані з зовнішніми факторами. Серед основних проблем онлайн навчання, що потребують вирішення, є цифрова грамотність та компетентності щодо оволодіння інформаційно-комп'ютерними технологіями

За результатами опитування, проведеного нами, 34% респондентів – НПП зазначили, що у них недостатньо досвіду щодо використання спеціальних навчальних програм, електронних платформ тощо. Серед проблем, які найбільш ускладнюють організацію дистанційного навчання – ненадійне/повільне підключення до мережі Інтернет.

Вартими для аналізу є можливості, які має онлайн навчання. Після пандемії та війни онлайн навчання може бути втілене в життя, адже платформи для дистанційного навчання та технічне забезпечення залишаються у ЗВО. Серед можливостей, які визначили респонденти, є кооперація з іншими ЗВО та участь у викладацькій та студентській мобільності є:

- можливість розвитку взаємодії між ЗВО;
  - вибір місця і часу для навчання;
  - створення спільного інформаційного простору та єдиного згуртованого мережу зв'язків;
  - здатність до паралельного навчання та обміну досвідом.
- доступ до міжнародних платформ з навчальними курсами, що сприяє високій якості освіти.

Зазначимо, що в Україні під час вступної кампанії відбувається боротьба за увагу абітурієнтів та їхніх батьків, вибором ними українського ЗВО (приміром, під час Дня відкритих дверей, відкритих лекцій чи Дня студента). Такий підхід до абітурієнтів також свідчить, що в Україні існує якісна альтернатива закордонному навчанню.

Враховуючи те, що наразі онлайн навчання фактично дублює офлайн-навчання в онлайн-форматі, можна розвивати дистанційне навчання як окрему альтернативу заочній формі навчання. Однак важливо враховувати й особливості освітньо-професійних програм (ОПП), які будуть включені у таку форму навчання, адже багато спеціальностей (наприклад, творчі чи «природничі» (біологія, хімія)), за словами респондентів, дасть змогу більшій кількості здобувачів освіти поєднувати роботу з навчанням.

SWOT-аналіз, проведений нами, дав можливість виявити загрози онлайн навчання, як от:

- нестабільність умов навчання;

- загроза здоров'ю та життю учасників освітнього процесу;
- загроза інституції освіти;
- розширення можливостей комунікації;
- технологічний чинник;
- зовнішні хакерські атаки

Проаналізуємо їх детальніше. У сучасних закладах вищої освіти нестабільний стан навчання, спричинений пандемією, підсилюється через війну. Серед аспектів, котрі потрібно враховувати при плануванні подальшого навчання, є падіння загальної мотивації до навчання.

Зменшення очних контактів уже призвело до того, що психічне здоров'я як здобувачів освіти, так і викладачів стало погіршуватися. У часи війни психічне здоров'я піддається ще більшому негативному впливу. Окрім цього, існує реальна загроза життю усіх учасників освітнього процесу. У подальшому, коли навчання повернеться до звичного аудиторного режиму, потрібно надавати психологічну допомогу всім учасникам з врахуванням їхнього психологічного та фізичного стану.

Щорічний змінюваний механізм вступу в ЗВО може призвести до ймовірності того, що школярі відкладуть вступ в українські ЗВО на наступні роки або активніше вступатимуть у закордонні заклади освіти. Молодь навчатиметься «задня диплома» або для задоволення бажань батьків.

Від хакерських атак на конфіденційну інформацію, яка міститься на серверах, не застрахований жодний ЗВО.

Проведене нами дослідження дало можливість розробити рекомендації щодо активного використання онлайн навчання в освітньому процесі ЗВО:

- розробка високоякісного навчального контенту на основі єдиної навчальної онлайн платформи ЗВО у синхронному та асинхронному видах;
- впровадження навчання НПП задля розвитку навичок використання цифрових технологій в умовах онлайн навчання (організація різноманітних заходів щодо розвитку цифрових компетентностей НПП, зокрема онлайн-курси, вебінари, онлайн-конференції, проходження курсів на онлайн платформах Prometheus та EdEra та ін; організація тренінгів, майстер-класів тощо);
- покращення формування комунікативних (безпосереднє спілкування за допомогою засобів мережі Інтернет, збільшення ваги усних відповідей) інформаційних (пошук інформації з різних джерел та можливість її критичного осмислення), самоосвітніх (уміння навчатись самостійно) компетентностей науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти;

- підготовка завдань, спрямованих на навчання роботи у команді дистанційно;
- надання можливостей викладачеві завантажувати контент (завдання і тести за рівнями складності);
- проведення інноваційних творчих занять із залученням різноманітних технічних підходів для підвищення залученості студентів в освітній процес;
- надання тьюторської допомоги учасникам освітнього процесу;
- розвиток мережі комунікацій між ЗВО для міжнародної співпраці та обміну досвідом.
- пошук можливості для впровадження дистанційного навчання як окремої освітньої форми, а не як тимчасової альтернативи очного навчання.

Висновки. Українські ЗВО перебувають у складній ситуації організації освітнього процесу, зумовлених пандемією COVID-19, повно-

масштабною війною. НПП і студенти докладають чимало зусиль для забезпечення права молоді здобути якісну освіту. Використання онлайн технологій навчання має сильні та слабкі сторони. Але, як показує досвід роботи, все ж не замінить живого спілкування здобувачів освіти з викладачем, а кожна проблема породжує нові можливості: для здобувачів освіти – навчитися вчитися самостійно, для НПП – працювати з цифровими технологіями у навчанні. Запропоновані нами методичні рекомендації можливо сприятимуть активному використанню онлайн технологій навчання в освітньому процесі ЗВО.

Перспективним для нашого дослідження є аналіз впливу дистанційного навчання на якість освіти, пошук шляхів її ефективного розв'язання, з'ясування сутності понять «освітні втрати», «втрати в навчанні», «освітні розриви», «прогалини в навчанні» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваленко А. Дистанційне навчання іноземної мови за умов пандемії: специфіка форм і методів роботи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 35. Т. 3. С. 250–255.
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України. 25.04.2013 № 466 {Із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки № 660 від 01.06.2013 № 1115 від 08.09.2020. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text
3. Прокопів Л. Інформаційні технології навчання : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.
4. Ткаченко Л., Хмельницька О. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75. Т. 3. С. 91–96.
5. Чепіль М., Прокопів Л. Формування лідерських якостей майбутнього викладача закладу вищої освіти засобами командної діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 36. Т. 3. С. 356–361.

REFERENCES

1. Kovalenko A. (2021). Dystantsiine navchannia inozemnoi movy za umov pandemii: spetsyfika form i metodiv roboty [Distance learning of a foreign language in pandemic conditions: specifics of forms and methods of work]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, 35 (3), 250–255 [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia: Nakaz MON Ukrainy [On approval of the Regulation on distance learning: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 25.04.2013 №466]. As amended by the Orders of the Ministry of Education and Science No. 660 dated 01.06.2013 No. 1115 dated 08.09.2020. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text [in Ukrainian].
3. Prokopiv L. (2014). Informatsiini tekhnolohii navchannia: navchalno-metodychnyi posibnyk [Information technologies of education: a study guide]. Ivano-Frankivsk, 160 p. [in Ukrainian].
4. Tkachenko L., Khmelnytska O. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvitnii protses zakladu vyshchoi osvity [Features of the introduction of distance learning in the educational process of higher education]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools*, 75 (3), 91–96 [in Ukrainian].
5. Chepil M., Prokopiv L. (2021). Formuvannia liderskykh yakosteï maibutnoho vykladacha zakladu vyshchoi osvity zasobamy komandnoi diialnosti. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, 36 (3), 356–361 [in Ukrainian].

УДК 37(73.41)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-34>

Ірина КОЗУБОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-5562-0472

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) kozub@hotmail.com

Віталія ПАЛКУШ,

orcid.org/0000-0002-8876-3576

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) vitaliya.palkush@uzhnu.edu.ua

ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ В АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ОСВІТІ США

В статті розглядаються питання функціонування альтернативної освіти в США. Відзначається, що в сучасних умовах все більшого поширення в США розглядаються питання функціонування альтернативної освіти в США. Відзначається, що в сучасних умовах все більшого поширення в суспільстві набувають ідеї демократизації і гуманізації освіти, що вимагає впровадження нових підходів до питань організації освітнього процесу на основі принципу гуманізму. Принцип гуманізму – один із фундаментальних принципів, на яких базується національне виховання. В освіті принцип гуманізму передбачає створення таких умов навчання і виховання, використання таких форм і методів роботи, які б дали можливість кожному учневі ефективно засвоювати знання, розвивати свої здібності, здійснювати самореалізацію. У зв'язку з цим зростає інтерес до нетрадиційних, альтернативних форм освіти, які дають можливості для ефективного індивідуального розвитку особистості, прояву своїх здібностей.

Оскільки альтернативна освіта найбільше розвинена і поширена в США, метою статті є аналіз особливостей реалізації ідей гуманізму в альтернативній освіті США. Здійснено аналіз діяльності основних альтернативних шкіл США: чартерні (це школи вибору; батькам і учням пропонується вибрати школу, яка може запропонувати унікальні умови навчання, альтернативні методики навчання тощо), магнітні (в освітньому процесі використовуються як академічні програми, які дають базову освіту, так і «магнітні програми», які пропонують вивчення вибіркового дисциплін, що найбільше приваблюють учнів), контрактні (для реалізації освітніх програм власник школи укладає контракт із місцевою Радою з освіти на надання освітніх послуг), з поглибленим вивченням предметів (створені як відповідь на процеси десеєграції для забезпечення спеціальних освітніх програм з метою залучення учнів з різних расових та етнічних груп, але в межах одного шкільного округу), ваучерні (забезпечують фінансову підтримку навчання), полікультурні (навчальний план акцентує увагу на культурному плюралізмі), фундаментальні (навчання побудовано як центроване на вчителі зі строгою дисципліною) та ін. Доведено, що діяльність всіх альтернативних шкіл базується на принципі гуманізму.

Ключові слова: *гуманізм, освітній процес, альтернативні школи, США.*

Iryna KOZUBOVSKA,

orcid.org/0000-0002-5562-0472

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor,

Head of the Department of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) kozub@hotmail.com

Vitaliya PALKUSH,

orcid.org/0000-0002-8876-3576

Post graduate student at the Department of General Pedagogic

and Pedagogic of Higher School

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) vitaliya.palkush@uzhnu.edu.ua

IDEAS OF HUMANISM IN ALTERNATIVE EDUCATION OF THE USA

The article examines the functioning of alternative education in the USA. It is noted that scientists and practitioners are searching for ways to improve education over a long period of time. Well-known scientists point to certain shortcomings of the traditional school, which must be corrected, in particular, the interests of children are not sufficiently taken into account, their freedom and independence are suppressed.

In modern conditions, the ideas of democratization and humanization of education are becoming increasingly widespread in society, which requires the introduction of new approaches to the issues of organizing the educational process based on the principle of humanism.

Today, the principle of humanism is one of the fundamental principles on which national education as a whole system is based. The principle of humanism affirms the high social recognition of a person, respect for his dignity, the right to freedom and the development of his abilities. In education, the principle of humanism involves the creation of such conditions of learning and upbringing, the use of such forms and methods of work, which would give every pupil the opportunity to effectively acquire knowledge, develop his abilities, and realize himself.

In this regard, interest in non-traditional, alternative forms of education is growing. They provide opportunities for effective individual personality development, especially for children with special educational needs, disabilities, gifted children, and children of ethnic minorities. Interest in alternative education has significantly increased worldwide due to the spread of the coronavirus pandemic, and in Ukraine also due to military operations, when traditional education becomes impossible.

Since alternative education is the most developed and widespread in the USA, the article analyzes the activities of the main alternative schools in the USA (charter, magnet, contract, with in-depth study of subjects, voucher, multicultural, fundamental, educational centers, home schooling, etc.) It has been proved that the activities of all alternative schools are based on the principle of humanism.

Key words: humanism, educational process, alternative schools, USA.

Постановка проблеми. Пошуки шляхів вдосконалення освіти здійснюються науковцями і практиками впродовж тривалого періоду часу. Відомі вчені вказують на певні недоліки традиційної школи, яка змушує дитину більше слухати, ніж діяти, пригнічує прагнення дитини до самостійності, не враховує достатньо інтереси дітей, не готує належним чином до життя тощо. Часто в традиційній школі діти занадто перевантажені, вони змушені багато часу витратити на вивчення матеріалу, який їх зовсім не цікавить, натомість їм не вистачає часу для поглибленого вивчення тих предметів, які викликають у них інтерес і бажання вчитися, пізнавати світ.

В сучасних умовах все більшого поширення в суспільстві набувають ідеї демократизації і гуманізації освіти, що вимагає впровадження нових підходів до питань організації освітнього процесу на основі принципу гуманізму. Про це, зокрема, йде мова в Державній Національній програмі «Освіта» (Україна – XXI ст.), де підкреслюється, що гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності.

Зауважимо, що термін «гуманізм» походить від латинського «humanitas» (людяність). Гуманістичні ідеї своїм корінням сягають глибинних витоків людської культури, зокрема філософії Протагора, Сократа. Особливо активно ідеї гуманізму розвивалися в епоху Відродження, коли цінність людської особистості була піднята на небувалу висоту. В подальшому значний вклад у розвиток концепції гуманізму внесли такі вчені,

як Е. Кант, Д. Лок, М. Шелер, Е. Фром, Я. Коменський, М. Монтесорі та ін. Не можна не відзначити в цьому плані гуманістичні ідеї українських учених П. Юркевича, В. Сухомлинського.

Сьогодні принцип гуманізму – один із фундаментальних принципів, на яких базується національне виховання як цілісна система. Принцип гуманізму утверджує високе суспільне визнання людини, її гідності, право на свободу і розвиток своїх здібностей. В освіті принцип гуманізму передбачає створення таких умов навчання і виховання, використання таких форм і методів роботи, які б дали можливість кожному учневі ефективно засвоювати знання, розвивати свої здібності, само реалізуватися.

У зв'язку з цим зростає інтерес до нетрадиційних, альтернативних форм освіти. Альтернативні школи існують в багатьох країнах світу, де вони функціонують на одному рівні з державними. Вони дають можливості для ефективного індивідуального розвитку особистості, особливо це стосується дітей з особливими освітніми потребами, обмеженими можливостями, обдарованих дітей, дітей етнічних меншин. Слід відзначити, що інтерес до альтернативного навчання суттєво підвищився у всьому світі внаслідок поширення коронавірусної пандемії, а в Україні також внаслідок воєнних дій, коли традиційне навчання в багатьох випадках стає неможливим.

Аналіз досліджень. Різні аспекти альтернативної освіти досить інтенсивно досліджуються вітчизняними вченими: О. Сухомлинська (альте-

ративна освіта та авторські школи), В. Паламарчук (дидактичні засади альтернативної освіти), М. Сметанський (сутнісні характеристики альтернативної освіти як педагогічного поняття), І. Мартинчук (історія становлення та перспективи розвитку альтернативних шкіл в Україні), О. Хватова (освітні пропозиції сучасних альтернативних шкіл), Н. Побірченко (змістовий аспект поняття «авторська школа»), Р. Сундук (роль альтернативної школи у формуванні цілісної особистості). О. Заболотна пропонує цікавий аналіз традиційних і альтернативних шкіл за різними критеріями (джерела фінансування, спрямованість навчально-виховної діяльності, організація навчальної діяльності, ставлення до релігії, наявність авторської концепції).

Окремі дослідження присвячені вивченню проблеми альтернативної освіти за рубежом. Так, у дисертаційному дослідженні І. Ветрової розглядаються питання розвитку альтернативної середньої освіти в США в другій половині ХХ століття. В працях А. Баталії здійснено аналіз розвитку альтернативної освіти в європейських країнах (Польща, Чехія, Словаччина). Проте загалом зарубіжний досвід організації альтернативної освіти на сьогоднішній день висвітлений недостатньо в українській педагогічній науці.

Оскільки альтернативна освіта є дуже поширеною в США, вважаємо доцільним дослідження особливостей альтернативної освіти саме в цій країні.

Мета статті – здійснити аналіз особливостей реалізації ідей гуманізму в альтернативній освіті США.

Виклад основного матеріалу. Альтернативна освіта розглядається вченими як педагогічна парадигма в практиці школи, орієнтована на створення в спеціально організованому педагогічному середовищі оптимальних умов для ефективного розвитку природжених властивостей дитини, її успішної самореалізації; спрямована на розширення суб'єкт-суб'єктних гуманних взаємин між дорослими і дітьми з метою прилучення дитини до соціального досвіду у всіх сферах особистого й суспільного життя і забезпечення підготовки до свідомої активної самостійної творчої діяльності. Альтернативна освіта максимально враховує індивідуально-психологічні властивості дітей, їх інтереси та уподобання, розглядає кожну дитину як самобутню і неповторну особистість. Таким чином, можна стверджувати, що альтернативна освіта базується на ідеях гуманізму (Raywid, 1999; Raywid, 2004; Natriello, Mcdill, Pallas, 2000; Rutherford, Quinn, 2008; Lake, 2010).

Альтернативна освіта в США пройшла у своєму розвитку кілька етапів, починаючи з кінця ХVІ століття і до наших днів. За цей час сформувалася система альтернативної освіти, яка включає багато різних видів шкіл. Вважається, що альтернативна освіта має велике майбутнє (Dewey, 2015: 205–214; Settles, Orwick, 2003).

Аналіз праць американських учених (Р. Морлі (R. Morley), М. Рейвід (M. Raywid), С. Аронсон (S. Aronson), Р. Бучарт (R. Butchart.), Б. Якобс (B. Jacobs) та ін.) дає можливість виявити основні типи альтернативних шкіл і здійснити їх характеристику.

Школи, спрямовані на експериментальне навчання. Грунтуючись на ідеях американського філософа Джона Дьюї, багато альтернативних шкіл у США наголошують на важливості навчання через практику. Прикладами є: «школи без стін» де учні можуть навчатися на підприємствах, в банках, судах, музеях, державних установах замість звичайних класів; брати участь в експедиціях, різних заходах, які проводяться в їх регіоні.

Альтернативні, або факультативні школи. Широкий спектр альтернативних шкіл охоплює всі категорії і типи учнів. Вони варіюють від шкіл для важковиховуваних підлітків, правопорушників, виключених з інших шкіл, до шкіл для особливо обдарованих дітей. У багатьох таких школах склад учнів змішаний.

Школи, орієнтовані на кар'єру, або школи з технічним ухилом. Вони з'явилися з метою подолання сегрегації, але згодом стали школами, орієнтованими на кар'єру випускників. Учні виконують вимоги шкільної програми, але при цьому зосереджуються на сфері своїх інтересів, виконуючи відповідні завдання і отримуючи практичні навички.

Школи Монтессорі. Вони засновані на ідеях відомого італійського лікаря і педагога початку ХХ століття Марії Монтессорі, яка помітила, що діти успішно вчаться в процесі продуктивної взаємодії зі своїм оточенням. Такі школи використовують результати наукових спостережень Монтессорі про здатність дітей найбільш легко засвоювати знання зі свого оточення, а також про їх інтерес до маніпулювання різними матеріалами. При цьому важливо, що діти роблять все самі, «природно», в основному без допомоги дорослих.

У таких класах можуть бути діти різного віку, які навчають один одного. На уроках використовуються різні сенсорні об'єкти. Дітям дозволяють розвиватися у своєму власному темпі.

Вальдорфські школи. Надзвичайно розповсюджені не тільки в США, але й у всьому світі школи, які відзначаються деякими характерними

рисами. Наприклад, читанню тут починають навчати тільки з другого класу, хоча дітей і знайомлять з літерами раніше. Класний учитель навчає, спостерігає й опікується дітьми протягом восьми років, фактично, протягом усього їхнього шкільного життя. Підручників у вальдорфських школах майже немає, зазвичай учні обходяться робочим зошитом. Старшокласники використовують підручники як доповнення до основних занять.

Школи з ухилом. Ще один тип альтернативних шкіл – це безкоштовні школи, які виникли ще в 1960 році в США як протест проти сегрегованих в расовому плані шкіл. У них особлива увага зверталася на навчання читанню, письму й арифметиці, але вони також включали історію афроамериканців, історію й принципи руху за права людини і були тісно пов'язані з життям громади».

Сьогодні школи з ухилом створили унікальне освітнє середовище, що пропонує широкий спектр навчальних ситуацій і підкреслює важливість базових навичок. Такі школи можуть базуватися на вивченні певної навчальної дисципліни, наприклад, школи з математичним або природничим ухилом, що відбивається в їхній програмі. Інші такі школи можуть бути спрямовані на мистецтво, навчання за допомогою експедицій тощо. Деякі штати, наприклад Північна Кароліна, Мен, Луїзіана, Техас, мають спеціальні школи-інтернати з природничим або математичним ухилом для особливо обдарованих дітей і функціонують у співробітництві з університетом штату.

Виправні школи. У них надається можливість навчання для відрахованих із звичайних шкіл учнів, тих, які потенційно можуть бути відраховані, вагітних школярів і юних батьків. Ці школи передбачають надання більш індивідуалізованого підходу до навчання, не заснованого на конкуренції. Програми різноманітні, але завжди містять у собі індивідуалізовані плани навчання, які надають підтримку, передбачають персональну відповідальність за відвідування й успіхи, а також набуття позитивного досвіду персонального й соціального розвитку (Aron, Zweig, 2003).

Фундаментальні школи. Ці школи забезпечують повернення до основних принципів навчального плану, навчання побудовано як центроване на вчителі зі строгою дисципліною. Навчання передбачає виконання домашніх завдань. Має місце поділ учнів на невеликі групи (відповідно до їх можливостей), оцінки виставляються у вигляді літер (A, B, C, D), в кожній школі установлений власний «дрес-код». Незважаючи на те, що фундаментальні школи суттєво не відрізняються від традиційних, вони все ж представляють певну

альтернативу для традиційної освіти і є досить популярними в США. Список учнів, що очікують на навчання в подібних школах, зберігається постійно сталим.

Школи в школі. Дана опція почала розвиватися з метою зменшити розмір деяких дуже великих за кількістю учнів шкіл у більш легко керовані й гуманні структурні одиниці. Відомі випадки наявності від 2 до 7 окремих шкіл в одній великій школі.

Полікультурні школи. США є однією з найбільш багатокультурних країн, де проживає велика кількість людей різного етнічного і расового походження. Саме для них призначені такі школи і навіть коледжі. В таких школах навчальний план акцентує увагу на культурному плюралізмі. Багато шкіл обслуговують певну етнічну або расову групу студентів, таких як американські негри, азіати, мексиканці. Прикладом полікультурної школи є Newcomer High School у Сан-Франциско, яка пропонує перехідну програму для учнів з обмеженим знанням англійської мови.

Школи з поглибленим вивченням предметів створені як відповідь на процеси десегрегації для забезпечення спеціальних освітніх програм з метою залучення учнів з різних расових та етнічних груп, але в межах одного шкільного округу. Відомі школи, або окремі освітні програми в гуманітарних і технічних сферах, серед яких найбільш популярною є Environmental Education Program.

Освітні центри забезпечують спеціальні ресурси й програми, сконцентровані в одному місці розташування. Багато центрів на рівні середньої школи є за своєю суттю навчальними закладами професійного або технічного спрямування і включають також кар'єрну підготовку.

Ваучерні програми. Впродовж останніх десятиліть здобувають популярність так звані «ваучерні програми», які забезпечують фінансову підтримку навчання. Спочатку 3 штати (Вісконсін, Огайо і Флорида) спробували встановити систему державних ваучерів для учнів із незаможних сімей. Ці ваучери можуть бути витрачені на вступ у приватну або парафіяльну школу і проходження повного курсу навчання. У 2011–2012 роках у США повною мірою здійснювалося навчання за допомогою ваучерних програм вже у дев'яти штатах і Окрузі Колумбія. Часто пропонувалися ваучерні програми, які давали можливість навчатися дітям із сімей з низьким і середнім рівнем доходу; з малозабезпечених і багатодітних сімей; дітям, які не встигають у звичайних школах; дітям з ознаками аутизму; прийомним дітям і дітям з особливими потребами. Однак, як показує практика, більшість

існуючих ваучерних програм призначені не для всіх сімей. У деяких штатах (Міссісіпі і Юта) прийняли законопроекти із внесенням змін у ваучерні програми. В цих штатах дані програми призначені тільки для дітей з особливими потребами.

Протягом багатьох років у ваучерних програм є як захисники, так і супротивники (останніх не влаштовує обмеженість надання цих програм). Проте більшість науковців і практиків визнають доцільність існування таких програм, оскільки вони збільшують шанси всіх дітей отримати повноцінну освіту в хорошому навчальному закладі.

Домашнє навчання. Ідея домашнього навчання не нова, але продовжує залишатися популярною в США. У минулому батькам було важко знайти інформацію про домашнє навчання, вони були ізольовані один від одного. Зараз можна купити програми для домашнього навчання у магазинах і на сайтах. Такі учні і їх батьки можуть об'єднуватися для спільного навчання або проведення дозвілля. Методологічні засади домашнього навчання, як варіанту альтернативної освіти, загалом зводиться до наступного:

- *модульний підхід* (the unit study approach): навчальний розділ містить у собі вивчення декількох дисциплін, наприклад, мистецтво, історію, математику, природничі науки, географію, які групуються навколо якої-небудь теми (наприклад, екологія: вода, тварини, рослини; державний устрій: американське рабство й рабовласницький Прадавній Рим і т.д.);

- *навчальний план «усе в одному»* (all-in-one homeschooling curricula): з урахуванням вільного вибору містить і традиційні підходи, і традиційні навчальні посібники, які використовуються в традиційних школах, а також оригінальні альтернативні підходи;

- *позашкільне природне навчання* (unschooling and natural learning): тип навчання в процесі якого батьки мотивують своїх дітей до прагнення самостійно добувати знання, виходячи з власних інтересів дітей; самі ж дорослі беруть активну участь у сприянні їх діяльності й нагромадження досвіду, при цьому, покладаючись більше не на підручники, а на вивчення навколишнього світу в повсякденній діяльності;

- *автономність навчання* (autonomous learning): спрямована на формування в дитини розуміння власної суб'єктності, почуття відповідальності.

Американська освітня практика засвідчує, що в останні два десятиліття заклади вищої освіти США стають усе більш відкритими для прийняття абітурієнтів, які пройшли домашнє навчання

(Distefano, 2007). Багато з них сьогодні є студентами різних коледжів і університетів, у тому числі установ з високою конкуренцією вступу, таких, як американські військові академії, Гарвардський, Стенфордський, Принстонський університети і т.д.

Слід відзначити, що в теперішній час домашнє навчання набуло формат онлайн-кооперативу в Інтернеті, де через соціальні мережі ті, хто навчаються вдома, можуть спілкуватися, обговорювати теми у форумах, обмінюватися інформацією й порадами і навіть брати участь в онлайн-класах. Стала більш доступна інформація про можливості домашнього навчання. Зауважимо, що багато батьків висловлюються позитивно стосовно домашнього навчання. Так, Центр статистики національної освіти (National Center for Education Statistics) здійснив опитування батьків з метою з'ясування особливих причин вибору такої форми освіти, як домашнє навчання. Як показали результати анкетування, більшість батьків відзначили 3 основні причини: стурбованість із приводу несприятливого шкільного середовища в деяких традиційних школах, більша можливість залучення у виховний процес релігійних і морально-етичних аспектів, а також невдоволення традиційним навчанням у масовій загальноосвітній школі. Іншими причинами були названі максимальна гнучкість в освітній практиці в умовах домашнього навчання; стійка сімейна стабільність і психічна захищеність дітей із труднощами в навчанні або хронічними захворюваннями; доцільність домашнього навчання для дітей місіонерів, військових, а також тих батьків, які часто переїжджають.

Інтернет-Курси й програми. Наприкінці 1990-х – початку 2000 рр. з'явилася велика кількість курсів, програм і шкіл, що працюють в Інтернеті. Такі можливості надаються місцевими коледжами, університетами, приватними освітніми організаціями в багатьох штатах і округах, долучитися до навчання можуть усі бажаючі.

Посідання школи й коледжу. Деякі штати заохочують старшокласників починати навчання в коледжі вже в 11 і 12 класах. У деяких штатах створені спеціальні так звані «середні коледжі» у рамках місцевих коледжів і університетів. У деяких штатах дозволено зараховувати певні курси двічі (у школі й у коледжі) за попереднім узгодженням між ними.

Місцеві навчальні центри. Цікавим феноменом в американській освіті є місцеві навчальні центри, які вперше з'явилися в штаті Міннесота. Ці центри відкриті цілий рік з раннього ранку до пізнього вечора (деякі навіть можуть бути відкриті цілодобово). Навчання може бути денним і вечір-

нім. У них зазвичай навчаються учні старших класів й дорослі. Такі центри пропонують і загальноосвітні програми з дипломами встановленого зразка, і можливості проведення вільного часу.

Чартерні школи. Чартерні школи можна умовно вписати в нішу між приватними і державними школами. Вони фінансуються за рахунок державних засобів і є альтернативою традиційним шкільним системам. Це школи з обмеженою автономією. Чартерні школи є школами вибору. Вибір батьків, учнів, викладачів і адміністрації. Батькам і учням пропонується вибрати школу, яка може запропонувати унікальні умови навчання, альтернативні методики навчання і т.д. Викладачі й адміністрація одержують більше повноважень у прийнятті рішень, ніж більшість традиційних шкіл. В основному, ці школи не обтяжені правилами, які застосовуються в традиційних державних школах. Вони мають власний статут (*charter*) і не залежать від місцевих органів управління освітою, проте повинні звітувати про свою діяльність перед державою, оскільки отримують державні кошти. Правда, часто вони використовують також кошти спонсорів (окремих приватних осіб чи організацій). Такі школи можуть бути засновані групою вчителів, батьків, громадських активістів.

Магнітні школи спрямовані на максимальне врахування інтересів і запитів учнів, всебічного розвитку їх задатків і здібностей. Навчання здійснюється на основі взаємної поваги, продуктивного міжкультурного діалогу, оскільки в класах навчаються разом діти різних національностей і рас. В освітньому процесі використовуються як академічні програми, які дають базову освіту, так і «магнітні програми», які пропонують вивчення вибіркових дисциплін, що найбільше приваблюють учнів (звідси походить і назва програм). Це може бути образотворче мистецтво, гуманітарні науки, інформатика тощо. Цікаво, що такий вибір улюблених предметів часто впроваджується навіть у початкових класах. Наприклад, у деяких початкових школах штату Флорида дітям пропонують хорівий спів, хореографію, драматичне мистецтво.

Магнітні школи дотримують расових квот за шляхом добровільного зарахування й відкритого прийому до школи учнів, які проживають поза межами закріплених за даною школою зон. Вони

залучають учнів і батьків, створюючи сприятливе освітнє середовище, спрямоване на учня, при цьому висуваючи досить високі вимоги до успіхів учнів.

Батьки, учні й члени місцевого співтовариства знають потреби свого шкільного округу й створюють особливі програми із рахуванням цих потреб. Магнітні школи, які створюються переважно для розв'язку федерального завдання десегрегації, також з успіхом вирішують завдання задоволення специфічних потреб різноманітного контингенту учнів (Waldrip, 2003).

Контрактні школи. Контрактна школа – це незалежна приватна школа, що не перебуває під управлінням шкільного округу. Щоб запропонувати освітню програму, власник школи укладає контракт із місцевою Радою з освіти на надання освітніх послуг. Контрактні школи не підпадають під закон про «чартерні школи». Вони можуть працювати при державних школах, різних організаціях або компаніях. Кількість різних форм, в яких можуть функціонувати контрактні школи, дуже велика. Як і чартерні школи, такі школи користуються набагато більшою автономією, ніж традиційні школи. Часто такі школи навчають дітей з проблемами в поведінці, або відрахованих з інших шкіл учнів, пропонують програми навчання читанню, письму тощо.

Висновки. Розглянуті у статті школи представляють собою основну палітру альтернативних шкіл, що успішно діють в США. Окремі з них мають деякі спільні риси, але загалом вони не схожі одна на одну, тому що унікальність є їхньою головною властивістю. Всі школи дотримуються загальних концепцій в сфері альтернативного навчання, але в сфері їх практичної реалізації вони можуть сильно відрізнитися. Кожен з перерахованих типів альтернативної освіти представлений школами, які успішно працюють. Звичайно, в альтернативній освіті є багато дискусійних моментів, проте, безперечно, така освіта має право на існування. Її основна цінність полягає в тому, що вона відповідає принципам гуманізму. Для України важливим є глибоке вивчення і творче переосмислення зарубіжного досвіду організації і функціонування альтернативної освіти з метою впровадження найбільш прогресивних ідей у вітчизняний освітній простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aron L.Y., Zweig J.M. Educational Alternatives for Vulnerable Youth: Student Needs, Program Types, and Research Direction. Washington: D.C, 2003. 190 p.
2. Dewey J., Dewey E. Schools of tomorrow. *Middle works*. 2015. Vol. 8. P. 205–214.
3. Distefano A. Homeschoolers find university doors open. Boston: The Boston Globe, 2007. 118 p.
4. Lake S.E. Alternative schools: Legal guidance for serving special education students. Horsham PA: LRP Publications, 2010. 123 p.

5. Natriello G., Mcdill E., Pallas A. *Schooling disadvantaged children: Racing against catastrophe*. NY: Teachers College Press, 2000. 172 p.
6. Raywid M. A. *Alternative Schools: The State of the Art*. *Educational Leadership*. 2004. №52(1), Pp. 26–31.
7. Raywid M. A. *History and Issues of Alternative Schools*. *The Education Digest*, 1999. May. Pp. 47–51.
8. Rutherford, R., Quinn. *Special education in alternative education programs*. *The Clearing House*. 2008. № 73(2). P. 79–81.
9. Settles D., Orwick B. *Alternative Education: Past, Present and Next Steps*. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse, 2003. 152 p.
10. Waldrip D. *A Brief History of Magnet Schools*. In *Magnet Schools of America*. Washington: D.C. 2003. 172 p.

REFERENCES

1. Aron, LY & Zweig, J.M (2003). *Educational Alternatives for Vulnerable Youth: Student Needs, Program Types, and Research Direction*. Washington: D.C.
2. Dewey, J. & Dewey, E. *Schools of tomorrow*. *Middle works*, 2015. Vol. 8. P. 205–404.
3. Distefano, A. (218). *Homeschoolers find university doors open*. Boston: The Boston Globe, 2007.
4. Lake, S.E. (2010). *Alternative schools: Legal guidance for serving special education students*. Horsham, PA: LRP Publications.
5. Natriello, G. Mcdill, E., & Pallas, A. (2000). *Schooling disadvantaged children: Racing against catastrophe*. NY: Teachers College Press.
6. Raywid, M. A. (1999). *History and Issues of Alternative Schools*. *The Education Digest*, May, Pp. 47–51.
7. Raywid, M.A. (2004). *Alternative Schools: The State of the Art*. *Educational Leadership*. 52 (1), Pp. 26–31.
8. Rutherford, R., & Quinn. *Special education in alternative education programs*. *The Clearing House*, 2008. № 73(2). P. 79–81.
9. Settles, D. & Orwick, B. (2003). *Alternative Education: Past, Present and Next Steps*. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse.
10. Waldrip, D. (2003) *A Brief History of Magnet Schools*. In *Magnet Schools of America*. Washington; D.C.

УДК 784.95:[378:091.212:159.942]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-35>

Вікторія КОМІСАР,

orcid.org/0000-0001-6356-7619

викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

Катерина КОМІСАР,

orcid.org/0009-0007-2296-4002

викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

ПОТЕНЦІАЛ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ

Автори статті підіймають одну з актуальних проблем мистецької освіти, пов'язану із розвитком емоційної сфери особистості майбутнього співака. У статті проаналізовано стан розробки проблеми розвитку емоційного інтелекту особистості в зарубіжних і вітчизняних наукових психологічних виданнях, а також розкрито історія виникнення та введення до наукового середовища терміну «емоційний інтелект». Авторами публікації окреслено низку наукових напрямів, що вивчають феномен емоційного інтелекту як: фактор успішної життєдіяльності людини; засіб ефективної комунікації та соціальної інтеракції; показник психічного і фізичного здоров'я людини; здатність до розпізнання, розуміння емоцій (власних та інших) і управління ними; регуляторні структури; зв'язок інтелекту і креативності; детермінанти внутрішньої свободи особистості; показник цілісного розвитку особистості тощо.

Здійснено аналіз щодо наукових версій розуміння емоційного інтелекту та визначено широкий діапазон трактування даної категорії. На основі здійсненого теоретичного аналізу авторами статті подано власну трактовку феномену «емоційний інтелект співака» як здатності розуміти власні емоції, а також ті, що виникають під час співу або зумовлені емоційним змістом музичного твору; вміння користуватися ними для вирішення певних вокально-виконавських завдань, у тому числі пов'язаних з реалізацією художньо-виконавської інтерпретації та трансляції по каналам емоційного впливу певної емоційної інформації до слухача.

У статті наголошено на взаємовпливі емоцій та співу, підкреслено пріоритетне значення коефіцієнту емоційності в ході професійної підготовки майбутнього співака, розкрито потенціал естрадного вокального мистецтва, здатного підіймати глибинні пласти емоцій, виявляючи найкращі духовні та фізичні якості студентів. Авторами доведено взаємозв'язок емоційної свободи з відчуттям повної керованості голосовим апаратом співака. Розкрито величезні виражальні можливості голосу співака та невід'ємність їх від пережитого емоційного досвіду, емоційного стану співака, викликаного характером і настроєм виконуваної пісні. Обґрунтовано вибір відповідних прийомів вокальної техніки співака, що дозволяють досягти емоційної виразності виконання.

Ключові слова: естрадний вокал, музичне мистецтво, емоції, емоційний інтелект, співак, естрадна пісня.

Viktoriia KOMISAR,

orcid.org/0000-0001-6356-7619

Lecturer at the Department of Academic and Pop Vocal
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

Kateryna KOMISAR,

orcid.org/0009-0007-2296-4002

Lecturer at the Department of Academic and Pop Vocal
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *vikakomisar4ik71@gmail.com*

THE POTENTIAL OF POP VOCAL ART IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS

The authors of the article identify one of the actual problems of the artistic education, which is associated with the development of the emotional sphere of the future singer's personality. In the article it was analysed the working status of the problem of development of personality's emotional intelligence in foreign and domestic scientific psychological editions, as well as it was revealed the history of the origin and establishment in the scientific environment of the term

"emotional intelligence". The authors of the publication have described a row of scientific directions, which study the phenomenon of emotional intelligence, such as: the factor of successful life of people; the way of effective communication and social interaction; the index of mental and physical health of a person; the ability to recognise, understand the emotions (own and others') and to deal with them; the regulatory structure; the connection between intelligence and creativity; the determinants of the internal freedom of a personality.

There is analysed the scientific versions of the understanding of emotional intelligence and discovered a wide range of interpretation of this category. On the basis of this theoretical analysis, the authors of the article have presented an own interpretation of the phenomenon of "emotional intelligence of a singer" as the ability to understand his/her own emotions, as well as those ones that come while singing or created with the emotional content of a musical composition; the ability to use them to solve certain vocal-performing tasks including those that are connected to the realization of artistic-performing interpretation and translation by channels of emotional influence the certain emotional information to a listener.

In the article it is emphasized on the interplay of emotions and singing, stressed on the priority importance of the coefficient of emotionality in the course of professional training of the future singer; revealed the potential of the pop vocal art, which is able to move the deep layers of emotions, showing the best spiritual and physical qualities of the students. The authors have proved the correlation between the emotional freedom and the feeling of the full controllability of the singer's voice apparatus. There is discovered the great expressive ability of the singer's voice and its insensitivity with the emotional experience, the emotional state of the singer that was influenced with the character and the mood of the performed song. It was justified the choice of the appropriate methods of the singer's vocal technic that allow to achieve the emotional expression of the performing.

Key words: pop vocal, musical art, emotions, emotional intelligence, singer, pop song.

Постановка проблеми. Сьогодні як ніколи раніше в мистецькій освіті України набувають особливого звучання пріоритетні напрями Національної стратегії її розвитку, що полягають у забезпеченні особистісного розвитку людини з наявними в неї індивідуальними задатками, здібностями, потребами. Глибокі соціальні, духовні, ментальні зрушення, що спричинені наслідками війни в нашій країні, сприяють ствердженню особистості як найвищої соціальної цінності. Зазначене вказує на актуальність формування високих демократичних цінностей людини ХХІ століття, що безпосередньо пов'язано із розвиненістю в молодого покоління емоційного інтелекту. Зауважимо, що саме мистецька освіта, яка переважно націлена на розвиток музичної, інтелектуальної сфери студентів, їх творчих, виконавських, методичних компетентностей, одночасно має потужний потенціал щодо емоційного розвитку студентів, який не завжди використовується в навчально-виховному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання емоційного розвитку особистості зверталися відомі філософи давнини (Аристотель, Б. Спіноза, І. Кант, Л. Фейєрбах та ін).

Серед зарубіжних учених, що підіймали питання розвитку емоційного інтелекту слід назвати Дж. Блока, Х. Вейсінгера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Мейєра, Д. Слайтера, Р. Стернберга, М. Белдока, Б. Лойнера, У. Пейна та інших. У дослідженнях відомих учених-психологів – Е. Торнлайка, Дж. Хілфорда, Г. Айзенка – подано сучасне розуміння емоційного інтелекту та обґрунтована необхідність розвитку емоційного інтелекту як фактору забезпечення успішного становлення та зростання особистості.

Серед українських науковців різні аспекти проблеми емоційного інтелекту в своїх публікаціях висвітлюють І. Андрєєва, Т. Березовська, О. Власова, Н. Килимига, А. Лобанов, М. Манойлова, А. Мартинюк, О. Мельник, Е. Носенко, А. Петровська, Л. Ракітянська, Г. Юсупова та ін. Однак, попри широкоаспектність розглянутих питань, проблема розвитку емоційного інтелекту студентів засобами естрадного вокального мистецтва не набула значного висвітлення в науковій літературі.

Визначення мети та основних завдань дослідження полягає у висвітленні закладеного в естрадному вокальному мистецтві потенціалу, що потужно впливає на емоційну сферу студента, зокрема, на розвиток його емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова думка свідчить про те, що розвиток емоційної сфери особистості відбувається під час емоційно насичених моментів життя. Зазначене вказує на очевидну роль занять музичним мистецтвом у розвитку емоційного інтелекту (далі – EQ) особи. Адже саме музика є тим провідником, що найкраще передає емоційний світ людини, знаходить відгук у людському серці в моменти радості та смутку, спокою чи збентеження, пробуджує сильні почуття та допомагає долати негативний вплив стресу.

Звертаючись до основної категорії нашого дослідження, варто зазначити, що власне словосполучення «емоційний інтелект» з'явилося у науковому середовищі з появою робіт американських психологів Х. Гарднера, Д. Гоулмана, Дж. Мейєра та Д. Слайтера та інших, що в подальшому спричинило інтенсивне зростання кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення даного феномена.

Останнє десятиліття в літературному середовищі широкої популяризації дістають брошури, на кшталт, «Допоможи собі сам – як вдосконалити свій емоційний інтелект?», де автори стверджують про можливість вдосконалення навіть у дорослому віці означеної інтегральної властивості особистості та визначають її своєрідною панацеєю від «психічної кризи» – лиха ХХІ століття, під яким розуміють такий рівень вибуху негативних емоцій людей, який дійсно нагадує «колективне божевілья».

За даними соціологічних досліджень саме останнє десятиліття характеризується найвищим за всю історію людства рівнем емоційної нестриманості, нехтуванням нормами щодо прояву почуттів на різних рівнях спілкування (від родинних до колективних взаємин). Зважаючи на зазначене, можна припустити, що саме в цьому криється причина все більшого зростання інтересу науковців щодо вирішення проблем, пов'язаних із емоційним інтелектом, його впливом на поведінку людини й особливостями формування та розвитку.

У порівнянні із останніми десятиріччями минулого століття, коли вперше був вживаний термін «емоційний інтелект» у науковій публікації Б. Лейнера «Емоційний інтелект і емансипація» (1966 рік), а згодом – дослідження П. Салоуея і Дж. Майера та праця американського психолога Д. Гоулмана "Emotional Intelligence" (1995 рік), яка стала бестселером, вже напочатку 2000-х років у мережі Інтернет можна було знайти 486 тисяч web-сторінок, присвячених тлумаченню даного феномену.

Звертаючись до вивчення феномена «емоційних інтелект», найперше, що викликає інтерес – складові даного словосполучення («емоція» і «інтелект»), які нібито мають суперечити один одному, маючи суперечливе змістове наповнення. Разом з цим, цікавими видаються дані, отримані в ході дослідження Д. Гоулмана. Вчений, здійснивши порівняльний аналіз IQ та EQ, обґрунтовує думку про те, що загальний інтелект, показником якого є рівень IQ, лише на 20% зумовлює успіх в житті людини, сприяє її особистісному зростанню та ефективності професійній діяльності, натомість як 80% залежить від інших факторів, серед яких особливе місце посідає розвиненість емоційного інтелекту (Goleman, 2020).

На сьогодні існує ряд наукових напрямів, що вивчають феномен EQ в наступних аспектах:

- як фактор успішної життєдіяльності людини (Д. Гоулман, Р. Купер, Х. Вейсінгер, С. Вулф, Х. Вейзин тощо);
- як засіб ефективної комунікації та соціальної інтеракції (Ю. Шульг);

- як показник психічного і фізичного здоров'я людини (М. Брейкн, Дж. Сіаррочі, Дж. Трінідад, Е. Фернхем, О. Бакаленко, М. Брекет, Р. Ворнер, Ф. Дін, В. Петридіс, В. Ю. Стрельніков, Л. С. Тараєвська та ін);

- як здатність до розпізнання, розуміння емоцій (власних та інших) і управління ними (Г. Гарскова, Д. Люсін, Дж. Майер, П. Салоуей, А. Фурнхам);

- як особливості «імпліцитних» теорій інтелекту (Р. Стернберг);

- як регуляторні структури (А. Піаже);

- як зв'язок інтелекту і креативності (Є. Торренс);

- як детермінанти внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк);

- як показник цілісного розвитку особистості (О. Філатова) тощо.

Збагатили проблематику досліджень EQ праці Е. Носенко, М. Журавльової, Л. Ракітянської та інших науковців, які дозволили співставити традиційні підходи з новітніми й осмислити вітчизняний досвід в контексті світового.

Зокрема, у дослідженнях Е. Носенко висвітлено соціальний, педагогічний аспекти даної проблематики. Вчена наголошує на недостатності уваги щодо вивчення особливостей детермінації, форм вираження та перебігу емоційних виявів особистості, а також вбачають можливість загрози саморуйнування людської цивілізації внаслідок неконтрольованого й нерегульованого протиставлення емоцій розуму. Власне феномен EQ науковиця трактує у контексті єдності зовнішнього та внутрішнього щодо детермінації психічного, тобто, як виявлення внутрішнього світу особистості через відображення міри розумного ставлення людини до світу, до інших і себе як суб'єкта життєдіяльності, якому притаманні внутрішні та зовнішні компоненти, що відповідають за стресозахисну й адаптивну функції цієї інтегральної особистісної властивості (Носенко, 2012).

Оригінальним є науковий підхід М. Журавльової щодо розуміння сутності EQ. Під емоційним інтелектом авторка розуміє особливу форму організації індивідуального емоційного досвіду (як системи індивідуальних емоційних ресурсів суб'єкта) у вигляді існуючих емоційних структур (психічні утворення, які під час емоційного контакту людини зі світом забезпечують можливість надходження інформації про події, що відбуваються через емоційні канали сприйняття, її перетворення, переробку та вибірковість емоційного відображення), що породжують емоційний простір відображення (суб'єктивний діапазон різного роду емоційних рухів) і емоційні репрезентації

(індивідуальні емоційні картини «бачення» конкретної події), які будуються в межах цього простору (Журавльова, 2009).

Вагомою для нас також є думка Л. Ракітянської щодо розвитку EQ в професійній підготовці майбутніх фахівців. Ми цілком поділяємо її твердження про те, що пріоритетне значення в професійній підготовці набуває не стільки коефіцієнт інтелектуальних можливостей і здібностей майбутніх фахівців, скільки коефіцієнт їхньої емоційності, який «...сприяє досягненню професійної успішності і кар'єрного зростання, а також забезпечує здатність бути конкурентоспроможним і відповідати своїми професійними якостям вимогам часу» (Ракітянська, 2021).

Здійснений невеликий аналіз щодо наукових версій розуміння емоційного інтелекту засвідчує про досить широкий діапазон трактування даної категорії. У контексті нашої проблематики дослідження ми під *EQ співака-естрадника* розуміємо здатність розуміти власні емоції, а також ті, що виникають під час співу або зумовлені емоційним змістом музичного твору, вміння користуватися ними для вирішення певних вокально-виконавських завдань, у тому числі пов'язаних з реалізацією художньо-виконавської інтерпретації та трансляції по каналам емоційного впливу певної емоційної інформації до слухача.

За нашим переконанням естрадне вокальне мистецтво містить потужний потенціал, даючи поштовх для розвитку емоційної сфери студента, зокрема, для розвитку його EQ. Адже естрадна пісня як складова масової музичної культури характеризується доступністю осягнення інтонаційних, образних структур, що забезпечує легкість сприйняття та позитивні емоційні реакції як у співака, так і в слухачької аудиторії.

Ні для кого не секрет, що власне вокальний процес тісно пов'язаний з психологічною, фізіологічною природою особистості студента-співака, у тому числі й з особливими його емоційними станами, які супроводжують даний творчий процес – спів.

Проблема взаємовпливу емоцій та співу неодноразово піднімалася в наукових дослідженнях. Зокрема, цікавою видається нейрохронаксична теорія голосоутворення видатного французького вченого Р. Юссона, в якій розробив програму для вивчення впливу афективних станів на звукоутворення професійних співаків, які виникали під час оперних вистав. Означена теорія засвідчила тісну залежність якості співу від стану вищої нервової системи, а також суттєвий вплив на співацьке звукоутворення та виконавську діяльність професійних співаків у цілому.

Насправді процес навчання співу, зокрема й естрадного, здатен підіймати глибинні пласти емоцій, виявляючи найкращі духовні та фізичні якості студентів. Також заняття вокалом передбачають творче порозуміння між студентом і викладачем, що однозначно передбачає розвиток EQ як здатності до емпатії (як основи EQ, що дозволяє ототожнювати себе з почуттями іншої людини, співпереживати, співчувати їй), розуміння власних емоцій, емоцій інших, спроможності бачити себе та свої емоційні вияви ніби зі сторони. Адже психологічна свобода вокаліста – це передусім емоційна свобода, що є складником естрадної витримки, артистизму та вокально-виконавської майстерності. У свою чергу емоційна свобода є однією з головних умов володіння голосом, яка суттєво впливає на відчуття повної свободи, керованості голосовим апаратом співака, його здібність до найтонших вокальних інтонацій, що дозволяють втілювати різноманітну палітру настроїв, емоцій, переживань та пристрастей.

У вокальному мистецтві естради, де відображення дійсності базується на звукоінтонаційному вираженні переживань і почуттів, емоційна виразність набуває надзвичайного значення. Голос співака-естрадника має величезні виражальні можливості та може передавати безліч чуттєвих нюансів, оскільки невід'ємно пов'язаний з організмом людини та пережитим нею емоційним досвідом.

Вокальне естрадне виконавство за своєю суттю є художньо-творчим процесом, у якому співак націлений на пошук тих специфічних виражальних засобів, які відповідатимуть емоційному змісту виконуваного вокального твору. Творче прагнення виконавця передати співацьким звуком різноманітність інтонацій музичного твору, його загальне емоційне забарвлення надає голосу відповідного тембрального звучання та сприяє винайденню доцільних вокальних прийомів, зумовлених емоційним змістом пісні, та реалізацією власної художньо-виконавської інтерпретації. Тож емоційний стан співака, викликаний характером і настроєм виконуваної пісні, психологічно зумовлює вибір відповідних прийомів вокальної техніки, що в свою чергу дозволяє досягти емоційної виразності виконання.

Зазначене вказує на діалектичність означеного процесу: з одного боку робота в класі з викладачем над естрадною піснею вимагає від майбутнього співака обізнаності, компетентності щодо розпізнавання, диференціації емоцій «закодованих» авторами пісні, пошуку зовнішнього їх вираження (винайдення виразу обличчя, рухів), а також довільності їх прояву (увійти в образ «тут і зараз» під час виконання пісні), що передбачає

наявність високого рівня EQ; а з іншого боку – емоційний досвід, отриманий в ході знайомства, осягнення художньо-образного змісту, відпрацювання та концертного виконання естрадної пісні збагачує емоційну сферу студента, вчить розуміти і контролювати інтенсивність прояву емоцій, тобто, сприяє ефективному формуванню EQ в майбутнього співака. Зазначене свідчить про широкі можливості щодо розвитку EQ студента на заняттях в класі естрадного вокалу.

Якщо звернутися до створення художнього образу естрадного вокального мистецтва, то варто зазначити, що це досягається співаком-артистом, насамперед, засобами голосового апарату (тембровими і динамічними нюансами, інтонаційним забарвленням, особливостями вимови тощо), який передає різноманітні емоційні стани та настрої, однак ними не обмежується. Зазвичай вокаліст доповнює суто звукові виражальні засоби мімікою, жестами, рухами, обмірковуючи ретельно й візуальне втілення образу – костюм, візаж, зачіска, аксесуари тощо. Такий симбіоз вокальної, акторської майстерності співака, технічної досконалості співу та внутрішніх емоційних переживань вокаліста разом із вивіреним почуттям міри їх прояву є головними складовими для створення емоційно переконливого художньо-сценічного образу вокального твору.

Як свідчить практика роботи зі студентами в класі естрадного вокалу, переживання останніми різноманітних емоційних станів (радості, смутку, замріяності, рішучості та ін.) одразу позначається на нюансировці виконавця-вокаліста в процесі співу, змінюючи співацький звук, збагачуючи іншими тембральними фарбами, додаючи цікаві артикуляційні «родзинки» тощо. Слід зазначити, що й власне спів потребує від організму виконавця великої активності, тому таким необхідним стає здатність майбутнього співака викликати в собі емоційне піднесення, натхнення, що також розвиває здатність до контролю власного емоційно стану як одного з структурних компонентів емоційного інтелекту людини.

Завдання, що стоять перед викладачем естрадного вокалу – навчити студента відчувати, пережити та передати голосом найтонші рухи людської душі, що пов'язані з емоційним розвитком майбутнього співака, є не менш важливим ніж вокальний розвиток самого співацького голосу (розширення діапазону, оволодіння різними техніками звуковидбування та ін.). Адже знайдена «правильна емоція» сама «веде» співака, диктуючи йому з якою інтонацією проспівати ту чи іншу музичну фразу, які рухи доречні.

Неодмінним фактором успішного навчання в класі естрадного вокалу є створення викладачем умов для відчуття студентами стану піднесеності, радості під час співу, оскільки науково доведено, що саме позитивні емоції активізують акустичні та фізіологічні механізми вокальної техніки. Для викладачів досягнення студентом-вокалістом піднесеного стану під час співу, його психологічне налаштування на оптимістичний, активний стан душі та тіла є одним з найважливіших педагогічних завдань, спрямованих на опанування професійної співацької техніки. Зважаючи на зазначене, робота викладача неодмінно має спрямовуватися на формування в студента розуміння щодо впливу емоцій (які викликає в собі та переживає студент під час співу) на фонацію, м'язовий апарат та на мотивування користуватися цими знаннями у подальшій своїй виконавській практиці.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Отже, проблематика статті, що пов'язана розкриттям потенційних можливостей розвитку EQ студентів на заняттях естрадного вокалу, знаходить достатньо широке відображення в тематиці авторитетних наукових виданнях з проблем психології особистості. Однак відчувається певна обережність у визначенні теоретичної значущості даної проблеми в контексті професійного становлення майбутнього естрадного співака. Тож практичний інтерес до досліджуваної проблеми значно випереджає рівень її теоретичної розробки. Зазначене зумовлює подальші розвідки з означеної проблематики в галузі мистецької освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавльова М. О. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
2. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник ДНУ*. 2012. Вип. 18, т. 20, № 9/1. С. 116–123. URL : https://www.researchgate.net/publication/314501345_EMOCIJNIJ_INTELEKT_AK_FORMA_PROAVU_VAZLIVOI_SKLADOVOI_OSOBISTISNOGO_POTENCIALU_-_REFLEKSIVNOI_SVIDOMOSTI/fulltext/58c816a345851591df3180ba/EMOCIJNIJ-INTELEKT-AK-FORMA-PROAVU-VAZLIVOI-SKLADOVOI-O SOBISTISNOGO-POTENCIALU-REFLEKSIVNOI-SVIDOMOSTI.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
3. Ракітянська Л. М. Формування емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва: результати педагогічного експерименту. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2021. № 6. С. 93–98. URL : <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/234> (дата звернення: 30.05.2023).
4. Goleman Daniel. (2020). *Emotional Intelligence*. Bloomsbury, 352 p.

REFERENCES

1. Zhuravlova M. O. (2009) Emotsiyni intelekt yak problema psykholohichnykh doslidzhen. [Emotional intelligence as a problem of psychological research]. URL : https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf [in Ukrainian].
2. Nosenko E. L. (2012) Emotsiyni intelekt yak forma proiavu vazhlyvoi skladovoi osobystisnoho potentsialu – refl-eksyvnoi svidomosti [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential - reflective consciousness] Visnyk DNU. 2012. Vyp. 18, t. 20, No 9/1. S. 116–123. URL: https://www.researchgate.net/publication/314501345_EMOCIJNIJ_INTELEKT_AK_FORMA_PROAVU_VAZLIVOI_SKLADOVOI_OSOBISTISNOGO_POTENCIALU_-_REFLEKSIVNOI_SVIDOMOSTI/fulltext/58c816a345851591df3180ba/EMOCIJNIJ-INTEL-EKT-AK-FORMA-PROAVU-VAZLIVOI-SKLADOVOI-OSOBISTISNOGO-POTENCIALU-REFLEKSIVNOI-SVIDO-MOSTI.pdf [in Ukrainian].
3. Rakitianska L. M. (2021) Formuvannia emotsiinoho intelektu maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva: rezultaty pedahohichnoho eksperymentu [Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential – reflective consciousness Formation of emotional intelligence of future music teachers: results of a pedagogical experiment] Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi. 2021. № 6. S. 93–98. URL : <https://mmod.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/234> [in Ukrainian].
4. Goleman Daniel .(2020). Emotional Intelligence. Bloomsbury. 352 p.

UDC 37.091.3:811.111'371'42
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-36>

Olena KUCHEROVA,
orcid.org/0000-0003-2350-2399
PhD,

Associate Professor at the English Language Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy
(Kyiv, Ukraine) oo.kucherova@ukma.edu.ua

Hanna RIABOKON,
orcid.org/0000-0001-5796-7800
PhD,

Associate Professor at the English Language Department,
National University of Kyiv-Mohyla Academy
(Kyiv, Ukraine) hanna.riabokon@ukma.edu.ua

THE ROLE OF CONTEXTUALIZATION IN TEACHING DISCOURSE COMPETENCE: THE EXPERIENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE UNIVERSITY COURSE AIMED AT ACQUIRING PROFICIENCY

The article focuses on the importance of teaching a language in full contextual perspective, not single lexical or grammatical units, but certain texts in the context of real-life communication, which contributes to discourse competence. The article outlines basic communicative strategies and examines teaching methods and techniques for developing academic skills required by the Common European Framework of Reference for Language.

The article aims to prove the importance of context in teaching general discourse competence, which is a prerequisite for acquiring proficiency at the university level. The authors present the main outcomes of their teaching experience in the course of English language for Philological specialties for third year students at National University of Kyiv-Mohyla Academy. The topics suggested to students are complex academic or professional issues withing such abstract themes as World English, Business Communication, The Mind, News and Media, Global Issues, Time, Technology and Innovation. The syllabus for the course is designed in a contextual approach, which implies wide use of authentic materials of various genres and themes, instead of concentrating only on one textbook.

The authors argue that discourse competence should be acquired through a number of receptive and productive methods by pattern practice drills, listening, speaking and writing. Among the types of authentic materials suggested by the authors are newspaper and magazine articles, TED Talks, discussions, news, documentaries, interviews, parts of the books and other types of texts. The authentic texts should be brought to the classroom not only by teacher, but also by students. The research suggests learning objectives for four communicative language strategies: reception, production, mediation, and interaction, which should be clearly stipulated in the syllabus and considered when designing particular tasks. The results of the study can be employed by university teachers for a language course design.

Key words: *discourse competence; context; communicative language strategies.*

Олена КУЧЕРОВА,
orcid.org/0000-0003-2350-2399
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»
(Київ, Україна) oo.kucherova@ukma.edu.ua

Ганна РЯБОКОНЬ,
orcid.org/0000-0001-5796-7800
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»
(Київ, Україна) hanna.riabokon@ukma.edu.ua

РОЛЬ КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ У НАВЧАННІ ДИСКУРС-КОМПЕТЕНЦІЇ: ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ, НАЦІЛЕНОГО НА ДОСЯГНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РІВНЯ

Стаття наголошує на важливості вивчення мови у повній перспективі контекстуалізації; не окремих лексичних або граматичних одиниць, а певних текстів у їх контексті, що значною мірою сприяє набуттю дискурсивної компетенції. Стаття наводить основні комунікативні стратегії, а також оцінює методи і способи викладання мови для розвитку академічних навичок, що вимагаються Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти.

Стаття має на меті довести важливість контексту при навчанні загальної дискурсивної компетенції, що є передумовою набуття професійного рівня володіння мовою на університетському рівні. Автори наводять основні висновки зі свого досвіду викладання курсу англійської мови для філологічних спеціальностей для студентів третього року навчання в НаУКМА. Теми, що пропонуються до вивчення є складними або академічними аспектами таких абстрактних тематик, як Світ англійської мови, Ділова комунікація, Розум і мислення, Новини і медіа, Світові виклики, Час, Технології та інновації. Програма курсу побудована з урахуванням контекстного підходу, який передбачає широке залучення автентичних матеріалів різних жанрів та тематики, а не використання одного базового підручника. Дослідження пропонує цілі навчання для чотирьох комунікативних стратегій у мові: сприйняття, продукування, медіація та взаємодія.

Автори доводять, що дискурсивна компетенція має досягатися шляхом повторення продуктивних методів у типових практичних завданнях на слухання, говоріння й письмо. Серед автентичних матеріалів, що пропонуються викладачами є газетні й журнальні статті, дискусії на каналі TED Talks, обговорення новин, документальних фільмів, інтерв'ю, частин книги та інші матеріали. Автентичні тексти мають обиратися не лише викладачем, але й студентами. Дослідження пропонує цілі чотирьох комунікативних мовних стратегій: сприйняття, продукування, медіація і взаємодія, які мають бути чітко зазначені у програмі курсу й братися до уваги при розробці окремих завдань. Результати дослідження можуть бути використані викладачами університетів при розробці своїх власних мовних курсів.

Ключові слова: дискурс-компетенція, контекст, комунікативні мовні стратегії.

Problem statement. In recent years, there has been an extensive discussion about the importance of teaching language within the broad context of real-life communication. Learning a language is viewed as a creative form of cognitive development which engage numerous mental skills and activates mind processes. This is the concept of communicative language teaching with the goal of teaching communicative competence (Hymes, 1972). The rules are acquired implicitly through productive and receptive methods by pattern practice drills, listening, speaking and writing. The study of the relationship between language and its contexts of use based on genre is the study of discourse organization. Put in a different way, discourse is concerned with extended stretches of language produced in a particular context, and this approach takes into account a variety of factors: felicity conditions, goals of the communication, as well as the relationship between the speakers. It is in the classroom that most students get their main exposure to the target language, both general purpose language and language for specific purposes. When producing discourse or communication, what matters is not only the knowledge of words and sentences as segmental text elements (language thesaurus) but also cultural and world knowledge as text representation (subject thesaurus). In order to communicate successfully, it is important to see the relations between the sentences and the paragraphs in writing discourse and relations between the utterances and transactions in speaking.

Review of recent research. Being a rather controversial issue, context is often understood as a mental representation (Van Dijk, 2009) or as elements of the social world. In close combination, they contribute to understanding texts as informative traces of the discourse and communicative acts as strategic and tactic moves within the broadest contexts. This evidence has transformed discourse studies into a multi-disciplinary field of inquiry.

Nowadays, language teaching tends to be done through real discourse which resemble or simulate real-world communication, which is supposed to prepare the language learners to be exposed to using English outside the classroom in real life situations. A particular mention should be made of two important approaches to the study of discourse in recent years that have influenced language teaching and brought a focus on real language into the classroom: exchange structure and conversational analysis.

Advancements in discourse studies (Zernetsky, Kucherova, 2021; Riabokon, 2016; Zernetsky, Riabokon, 2019; Riabokon, 2020) and in text analysis (spoken and written discourse and text linguistics) shed light on the ways in which lexical and syntactic elements combine in order to make a text coherent and allow it to be understood. Spoken and written discourse share common features that need to be examined in systematic ways. Discourse competence implies the knowledge of cohesion and coherence and close observation of these rules in communica-

tion. It is important to present information in a way in which it can be easily perceived, processed and thus comprehended. The ability to arrange information in a logical order is a key feature of Coherence and Cohesion as basic text categories.

There have been already several attempts to apply the field of Discourse Analysis based on functional linguistics to the study of how to teach language in classroom. The concept of discourse strategies is rooted in the very definition of a language as system of signs used for storing, processing and exchanging of information in the process of human interaction.

In addition to semiotic nature of language, it is necessary to consider its semantic and pragmatic dimensions, which altogether create the context of communication. That has been emphasized by the scholars of various disciplines that teaching based on drilling and memorizing is abstract and disconnected from real-life scenarios when schools ignore the interdependence of context, situation, and cognition. Likewise, effective and meaningful learning can be achieved only in authentic context (Kukulka-Hulme, Viberg, 2018).

The concept related to teaching discourse is basically the exchange of set structures. That approximates this approach to structural analysis developed by two British linguists, John Sinclair and Malcolm Coulthard (1975), it describes 'rules' underlying well-formed discourse. Roughly, it enables teachers to model spoken language in the world outside the classroom, suggesting ways of constructing dialogues and role-plays for practicing conversation. Some important principles and patterns underlying discourse have been discovered. The discourse analysts explained the difference between a coherent piece of discourse and a random collection of utterances. Just as students are taught the rules of how to construct grammatically correct sentences, they need to be taught how to construct a coherent discourse.

In Discourse analysis, Brown and Yule (1983) highlighted the importance of knowledge of the world in interpreting and constructing discourse. The role of text and discourse in communication was thoroughly described in the work of van Dijk (1985, 1997), in which principles of discourse analysis are presented as intertwined with the fundamental frameworks of society and culture. Discourse analysis encompasses mutually dependent domains of construction, that is, macrostructures, such as logical progression and purpose of ideas, then moves down to micro levels that reflect contextual and social features of text, and then back again when microstructures affect the macrolevel of the discourse whole.

The principles of cohesion and the interaction of grammar and lexicon were investigated. Halliday and

Hasan's (1976) analytical approach to text construction outlined/explained linguistic and lexical means by which intertextual semantic relationships are established. The intuitively identified relationships between propositions in text and text flow were formalized and defined in terms of the linguistic and discursive functions of elements. According to Halliday and Hasan, cohesion occurs 'when interpretation of some element in discourse is dependent on another' (p. 4). The authors investigated how discourse organization and logical structure contributes to overall cohesiveness of text and the role that contextuality plays in that text. Halliday and Hasan indicated that linguistic cohesion has three main functional and semantic components: ideational, interpersonal, and textual. Ideational cohesion deals with the content (ideas) expressed in text (including the context of culture); the interpersonal component includes the social, expressive, and contextualized functions of language use, as well as the writer's attitudes, judgments, and tone; and the textual element is concerned with the linguistic means of constructing text and making it cohesive, for example, phrases and clauses used functionally (metatext markers, linking words) within the purpose of discourse.

The objective of this paper is to report the authors' experience in teaching the course of English for Philological specialties for third year students at National University of Kyiv-Mohyla Academy in contextual perspective, critically examine the construct of discourse production and to suggest approaches to discourse teaching in an increasingly globalized world. Thus, the findings of the study can be employed in the development of topics and tasks for the purposes of final evaluation or control of residual knowledge. The article advises on the techniques of how discourse features can be taught in English for advanced undergraduate students, suggesting learning objectives.

Statement of basic materials. Departing from the statement that the main function of the language is communicative, we teach communication in English, which is expression of thoughts and ideas in spoken and written language. Rules, norms, and regulations for conversational interaction (communication) vary from culture to culture and language to language, and the main objective of teaching a language in context is to supply the students with typical lexical, grammatical, and syntactic structures used in live communication. This necessity determines the extensive use of authentic materials that enable us to meet the above-mentioned objective and teach 'discourse' as language put to use in actual situations.

Language functions or communicative intentions made it possible to use the target language effectively in situations that involved communication. Introdu-

cing oneself, asking for directions, ordering a meal, and purchasing a train ticket are typical examples found in textbooks. These functions take place within notions such as time, space, social relations, and so forth. We can say that language is used to accomplish speech acts in given contexts and situations. Through a speech act, a speaker seeks to act upon a listener through his or her words. Examples of speech acts include asking, instructing, affirming, and begging; each of these intentions can be expressed differently – through direct or indirect speech acts. Moreover, the word choice for completing every speech act is immensely diverse. The words and expressions vary depending on the message, the context, and the situation. What is more, the same words and expressions can be used to convey different messages. Learners must learn the language, not just about the language (Piccardo 2014, p. 11). Language is a complex phenomenon and language teaching must take this complexity into account. Language cannot simply be presented as a set of rules to be learned, and language learning cannot be reduced to imitation.

In applied linguistics nowadays and language teaching people tend to equate the term function with situational use. People use language to make meanings in specific situations and the form of the language they use in discourse is influenced by the complex aspects of those situations. The situation affects not only the choice of words but also the grammar that is used. Relevant to the context of situ-

ation is the notion of domain (or register, or genre) to refer to the range of meaning potential within a particular variety of the language.

In accordance with the guidelines stipulated in the Common European Framework of Reference for Language (CEFR) is an international framework for language learning, teaching, and assessment, which provides detailed descriptions of what people can do in a language, at different levels. These levels are widely used to organize English language courses. CEFR has shifted its focus from the description of traditional modes of the four skills (listening, speaking, reading, and writing) to communicative language activities and strategies in order to capture the complex reality of real-life communication. CEFR promotes four modes of communication that contribute to overall language proficiency: reception, production, interaction and mediation.

We adopted CEFR as a guideline for language assessment. Consequently, the course had to adopt its objectives in terms of language competence. With orientation on real-life tasks, the CEFR proposes a broad definition of language use and learning, including general competences, communicative language competences, and an understanding of the specifics of the contexts of language use, as well as general cognitive capabilities (Council of Europe, 2020). According to CEFR, ‘proficiency’ corresponds to “ability to perform communicative language activities, whilst drawing upon both general and communicative lan-

Table 1

Learning objectives for communicative strategies

Reception	Production	Mediation	Interaction
Can identify similar and contrasting opinions, including inferred meaning, across a range of texts.	Can justify a point of view, argue a case, giving reasons and explanations for their opinion.	Can evaluate the extent to which a work follows the conventions of its genre.	Can manage the participants in a fast-moving discussion to keep it on course.
Can understand in detail discussions among the speakers with a variety of accents and dialects.	Can give complex information using appropriate register and conventions.	Can recognize the finer subtleties of nuanced language, rhetorical effect and stylistic language use (e.g. metaphors, abnormal syntax, ambiguity), interpreting and ‘unpacking’ meanings and connotations.	Can confidently take a firm but diplomatic stance over an issue of principle while showing respect for the viewpoints of others.
Can critically evaluate the structure, content and style of a text using linguistically complex language.	Can write essays and reports synthesising information from a number of sources.	Can interpret and present clearly and reliably in writing the salient, relevant points contained in complex diagrams and other visually organised.	Can intervene supportively in order to focus people’s attention on aspects of the task by asking targeted questions and inviting suggestions.
Can compare and critically evaluate a summary against the original text.	Can compare, evaluate and prioritize different ideas, as well as analyze and synthesize them in new texts (summarizing).	Can develop the interaction and tactfully help steer it towards a conclusion.	Can contribute to group discussion even when speech is fast and colloquial.

guage competences (linguistic, sociolinguistic, and pragmatic), and activating appropriate communicative strategies. While linguistic competence is concerned with language resources or language usage, pragmatic competence is concerned with the student's knowledge of the principles of language use. Three types of competence are distinguished: discourse competence, functional competence and design competence. Discourse competence concerns the ability to organize texts and includes such aspects as coherence and cohesion.

CEFR takes an innovative stance in seeing learners as language users and social agents, and thus seeing language as a vehicle for communication rather than as a subject to study. We align the syllabus with CEFR's core principles, C1 descriptor of which entails the ability to understand and produce linguistically complex texts. The topics we suggest to the students are complex academic or professional withing such abstract themes as World English, Business Communication, The Mind, News and Media, Global Issues, Time, Technology and Innovation. The engaging topics, which are relevant to the students' interests, motivate the students and contribute to communicative competence. Within each topic we develop four communicative strategies

and focus on learning objectives for each of them. This can be seen in Table 1.

Among the types of authentic materials suggested by the authors are newspaper and magazine articles, TED Talks, discussions, news, documentaries, interviews, parts of the books and other types of texts. The authentic texts should be brought to the classroom not only by teacher, but also by students.

Conclusions. Overall, teaching some important principles and patterns that underlie different discourses is vitally important. That is what can help students gain mastery of sophisticated and natural language in order to manage communication in a wide variety of encounters, including international exams. The use of authentic materials of different themes and genres makes the process of teaching more applied and adjusted to real life situations. The method of contextual learning has been successfully approbated and implemented for teaching students of philological specialties in the National University of "Kyiv-Mohyla Academy" and thus can be recommended for a wider practice for students of non-linguistic specialties as well. Through authentic models of effective communication, students build fluency in their production skills needed to achieve academic and personal success.

BIBLIOGRAPHY

1. Куранова, С. І. Стратегії, тактики та прийоми мовленнєвої діяльності як компонент моделювання дискурс-портрета мовної особистості. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2018. Вип. 4. С. 33–47. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-92812018156148>
2. Рябоконт, Г. Л. Формування продуктивних навичок переконування в англomовному усному і письмовому дискурсах. *Scientific Researches*. 2020. Вип. 12. С. 99–109.
3. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge : Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805226>
4. Collins, A. (1988). *Cognitive apprenticeship and instructional technology* (Technical Report No. 6899). Cambridge, MA : BBN Laboratories Inc. <https://doi.org/10.21236/ADA203609CrossRefGoogle Scholar>
5. Council of Europe. (2020). *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment*. Retrieved 6 April 2023 from <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>
6. Dijk, van T. A. (1982). *Discourse studies and education*. URL: <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1981-Discourse-studies-and-education.pdf>
7. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. English Language Series, London : Longman.
8. Herrington, A. & Herrington, J. (2006). What is an authentic learning environment? In Herrington, A. & Herrington, J. (eds.), *Authentic learning environments in higher education*. Hershey : Information Science Publishing, 1–14. <https://doi.org/10.4018/978-1-59140-594-8.ch001CrossRefGoogle Scholar>
9. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–285). Harmondsworth : Penguin Books.
10. Kukulska-Hulme, A., & Viberg, O. (2018). Mobile Collaborative Language Learning: State of the Art. *British Journal of Educational Technology*, 49, 207–218. <https://doi.org/10.1111/bjet.12580>
11. Piccardo, E. (2014). From communicative to action-oriented: a research pathway. Retrieved 12 September 2021. URL: https://transformingfsl.ca/wp-content/uploads/2015/12/TAGGED_DOCUMENT_CSC605_Research_Guide_English_01.pdf
12. Riabokon, G. (2016). Modern discursive trends in the debates of British Parliament. *Магістеріум : Мовознавчі студії*, (62), 77–81.
13. Zernetsky, P., & Kucherova, O. (2021). Semantic structures of the American blog discourse. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*, (6), 5–16. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.5-16>
14. Zernetsky, P., & Riabokon, G. (2019). Organizational Structure of British Parliamentary Discourse: Pragmalinguistic Aspect, *Наукові записки. Мовознавство*, (2), 20–9.

REFERENCES

1. Kuranova S. (2018) Stratehii, taktyky ta pryomy movlenniivoi diialnosti yak komponent modeliuvannia dyskurs-por-treta movnoi osobystosti. [Strategies, tactics and ways of speech activity as a component of modelling of discourse portrait of language personality] *Mova: klasychne – moderne – postmoderne. – Language: Classic – Modern – Postmodern*, 4. 33–47. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-92812018156148>
2. Riabokon H. (2020) Formuvannia produktyvnykh navychok perekonuvannia v anhlo-movnomu usnomu i pysmovomu dyskursakh. [Formation of productive skills of persuasion in English oral and written discourses] *Scientific Researches*, 12. 99–109. [in Ukrainian].
3. Brown G. & Yule G. (1983) *Discourse Analysis* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge : Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805226>
4. Collins A. (1988) *Cognitive apprenticeship and instructional technology* (Technical Report No. 6899). Cambridge, MA: BBN Laboratories Inc. <https://doi.org/10.21236/ADA203609> CrossRefGoogle Scholar
5. Council of Europe. (2020) *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment*. Retrieved 6 April 2023 URL: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>
6. Dijk van T. A. (1982) *Discourse studies and education*. URL: <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1981-Discourse-studies-and-education.pdf>
7. Halliday M. A. K., & Hasan R. (1976) *Cohesion in English*. English Language Series, London: Longman.
8. Herrington A. & Herrington J. (2006) What is an authentic learning environment? In Herrington, A. & Herrington, J. (eds.), *Authentic learning environments in higher education*. Hershey: Information Science Publishing, 1–14. <https://doi.org/10.4018/978-1-59140-594-8.ch001> CrossRefGoogle Scholar
9. Hymes D. (1972) On Communicative Competence. In J. Pride, & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. 269–285. Harmondsworth: Penguin Books.
10. Kukulska-Hulme A. & Viberg O. (2018) Mobile Collaborative Language Learning: State of the Art. *British Journal of Educational Technology*, 49. 207–218. <https://doi.org/10.1111/bjet.12580>
11. Piccardo E. (2014) From communicative to action-oriented: a research pathway. Retrieved 12 September 2021 URL: https://transformingfsl.ca/wp-content/uploads/2015/12/TAGGED_DOCUMENT_CSC605_Research_Guide_English_01.pdf
12. Riabokon H. (2016) Modern discursive trends in the debates of British Parliament. *Mahisterium: Movoznavchi studii. – Magisterium: Linguistic studies*, 62. 77–81.
13. Zernetsky P. & Kucherova O. (2021) Semantic structures of the American blog discourse. *Mova: klasychne - moderne – postmoderne. – Language: Classic – Modern – Postmodern*, 6. 5–16. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.5-16>
14. Zernetsky P. & Riabokon G. (2019) Organizational Structure of British Parliamentary Discourse: Pragmalinguistic Aspect. *Naukovi zapysky. Movoznavstvo. – Scientific papers. Linguistics*, 2. 20–9.

УДК 378:37.06

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-37>**Єлізавета ЛИСЕНКО,***orcid.org/0000-0003-2376-4399*

старший викладач кафедри мовної підготовки

Інституту Військово-Морських Сил

Національного університету «Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) *elizabethlysenkoaa@gmail.com***Віктор МЕЛЬНИК,***orcid.org/0009-0004-9072-1297*

курсант III курсу

Інституту Військово-Морських Сил

Національного університету «Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) *odessitua1@gmail.com*

НЕНАСИЛЬНИЦЬКЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК НОВА СТРАТЕГІЯ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей впливу ненасильницького спілкування як методу соціальної взаємодії на рівень згуртованості учасників освітнього процесу під час підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому закладі освіти. Сучасні реалії та процеси, які відбуваються в Україні, обумовлюють розвиток і модернізацію підходів соціальної інтеракції в українському суспільстві. В умовах повномасштабної війни спостерігається запит на розроблення нових підходів взаємодії та інтеграцію нових методів міжособистісної комунікації, які будуть сприяти покращенню морально-психологічного забезпечення сучасної української армії. Аналітичний аналіз теоретичного доробку з питання ненасильницького спілкування та аналіз результатів дослідження, отриманих завдяки використанню емпіричних методів дослідження, уможливили дійти низки висновків. Важливу роль в ефективній реалізації взаємодії учасників освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі відіграють особливості структури конфліктів, кризових ситуацій, їхньої класифікації та типологізації. Наявні на сьогодні засади побудови відносин у військовому середовищі свідчать про повернення в практику вирішення суперечностей та спорів за допомогою сили; зневага принципу мирного вирішення суперечок є наслідком конфліктів, що зі свого боку призводить до використання заборонених методів вирішення конфліктних ситуацій. Сучасні підходи до організації міжособистісної взаємодії спрямовані на всебічне дослідження та пошук ефективних методів вирішення конфліктів у суспільстві, зокрема в освітньому середовищі вищого військового навчального закладу. Ненасильницьке спілкування у своєму арсеналі має інструменти, застосування яких може сприяти згуртованості учасників освітнього процесу, саморегуляції емоційних станів, зростанню мотивації, покращенню міжособистісних відносин, вирішенню конфліктних ситуацій не втрачаючи емоційного зв'язку у відносинах між людьми.

Ключові слова: *конфлікт, ненасильницьке спілкування, емпатія, потреби, стратегії поведінки, курсанти, вищий військовий навчальний заклад.*

Yelizaveta LYSENKO,*orcid.org/0000-0003-2376-4399*

Senior Lecturer at the Department of Language Training

Naval Institute of National University "Odesa Maritime Academy"

(Odesa, Ukraine) *elizabethlysenkoaa@gmail.com***Victor MELNIK,***orcid.org/0009-0004-9072-1297*

Cadet of the third year of education

Naval Institute of National University "Odesa Maritime Academy"

(Odesa, Ukraine) *odessitua1@gmail.com*

NONVIOLENT COMMUNICATION AS A NEW STRATEGY OF INTERACTION AMONG THE PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS DURING THE FUTURE OFFICERS TRAINING

The article focuses on analyzing the impact of nonviolent communication as a method of social interaction on the level of cohesion among participants in the educational process during the future officers training in a higher military educational institution. Currently the processes taking place in Ukraine determine the development and modernization

of social interaction approaches in Ukrainian society. Due to the full-scale war, there is a demand for the development of new approaches to interaction and the integration of new methods of interpersonal communication, which will foster the improvement of moral and psychological support of the modern Ukrainian army. The study of theoretical material on nonviolent communication and analysis of the investigation results obtained by the use of empirical methods of research, enables to arrive at following conclusions. The peculiarities of the structure of conflicts and crisis situations, their classification and typology play a crucial role in the realization of successful interaction among participants of the educational process in a higher military educational institution. The currently existing principles of interpersonal relations in the military environment indicate a return to the practice of resolving conflicts and disputes with the help of force; disregard for the principle of peaceful disputes resolution is a consequence of conflicts, which in its turn leads to the use of prohibited methods of resolving conflict situations. The modern approaches to the issue of interpersonal interaction are aimed at a comprehensive study and search for effective methods of conflict resolution in society, namely in the educational environment of a higher military educational institution. Nonviolent communication provides tools which can contribute to the cohesion among participants in the educational process, self-regulation of emotions, growth of motivation, improvement of interpersonal relations, resolution of conflicts without the loss of emotional bonds in people relationships.

Key words: conflict, nonviolent communication, empathy, needs, behavioral strategies, cadets, higher military educational institution.

Постановка проблеми. Сучасні реалії та процеси, які відбуваються в Україні, обумовлюють розвиток і модернізацію підходів соціальної інтеракції в українському суспільстві. В умовах повномасштабної війни спостерігається запит на розроблення нових підходів взаємодії та інтеграцію нових методів міжособистісної комунікації, які будуть сприяти покращенню морально-психологічного забезпечення сучасної української армії, зокрема під час підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз досліджень. Концептуальні основи методу ненасильницького спілкування як інструменту налагодження міжособистісних відносин і запобігання конфліктам, а також питання типології конфліктів, поведінкових стратегій учасників конфліктів досліджували закордонні та вітчизняні науковці, зокрема М. Розенберг, М. Ганді, А. Рапопорт, Я. Штумські, А. Кармін, Т. Хомуленко, М. Балушок, П. МакКолд і Т. Вахтель.

Мета статті – дослідити особливості впливу ненасильницького спілкування як методу соціальної взаємодії на рівень згуртованості учасників освітнього процесу під час підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному освіті.

Виклад основного матеріалу. Конфлікти є невід’ємною складовою життя в суспільстві, зокрема у військовому середовищі. Конфліктологія як наукове явище розвивається на перетині наук, що тісно пов’язані з соціальною психологією, психологією спілкування і психологією особистості. Завдання конфліктології – досліджувати і розробляти теорію, вивчати стратегії попередження та розв’язання конфліктів методом практики. Для цього були вироблені узагальнені схеми соціального спілкування. На даний час питання природи конфлікту досліджують представники різних наук: філософії, педагогіки, політології, права, військових наук тощо.

Аналізуючи наявну літературу з питання класифікації конфліктів, прослідковуємо відмову від єдиної типології. Наприклад, американський філософ А. Рапопорт вперше заявив про те, що не можна всі конфлікти характеризувати єдиною структурою (Русинка, 2007: 33). Досліджуючи природу конфліктів, А. Рапопорт перш за все поклав в основу їхньої класифікації форми взаємодії суб’єктів конфлікту, який може бути позитивним або негативним, конструктивним або деструктивним залежно від того, як він вирішується його учасниками. Відтак учений запропонував наступну типологію конфліктів:

1) Тип «сутичка», коли супротивників розділяють непримиренні протиріччя і розраховувати можна тільки на перемогу.

2) Тип «дебати», де можливі «маневри», але обидві сторони можуть розраховувати на компроміс.

3) Тип «гра», де обидві сторони діють згідно з однаковими правилами і тому стосунки людей, залучених в конфлікт, ніколи не можуть завершитися руйнуванням всієї структури відносин (Русинка, 2007: 33).

Вітчизняний вчений А. Кармін досліджує типологію конфліктів за категорією складу учасників конфлікту і виділяє наступні типи (Русинка, 2007: 34):

1) внутрішньоособистісні – стан когнітивного дисонансу внаслідок кризи гармонізації особистості, коли бажання і вимоги особистості суперечать одне з одним, або з можливістю їхньої реалізації (Хомуленко, Балушок, 2015: 596). Він зумовлений внутрішніми (особистісними) причинами і зовнішніми обставинами.

2) міжособистісні – це зіткнення індивідумів на підставі протилежно направлених мотивів. Ці конфлікти є найбільш розповсюдженими, адже вони охоплюють практично всі сфери людських відносин.

3) групові – між неформальними малими групами в складі однієї спільноти.

4) конфлікти в організаціях, коли конфліктуючими сторонами є групи працівників (колективи/ підрозділи організації).

5) міжгрупові конфлікти між більшими соціальними групами (соціальні, політичні, міжкультурні) (Галаган, Орлов, Отіч, 2008: 24).

Конфлікти в житті чи професійній діяльності військовослужбовців, зокрема майбутніх офіцерів, виникають з різних причин. Конфлікт за своєю природою може мати об'єктивні та суб'єктивні причини. Відсутність конфліктів не можна розглядати як показник стабільності відносин (Гопкінз, 2017). Існує безліч причин, які можуть призвести до конфліктів, проте можемо виділити низку основних (Гопкінз, 2017):

1) Люди можуть мати різні інтереси та цінності.

2) Непорозуміння і нестача комунікації, брак спілкування або низька якість спілкування між людьми/ групами.

3) Різні особистісні особливості характеру людей: переконання, стиль поведінки, рівень агресивності тощо.

4) Конкуренція за ресурси: територія, вода, їжа, матеріали тощо.

5) Нерівноправність та дискримінація, особливо якщо це стосується расових, етнічних або соціальних груп.

6) Люди мають протилежні інтереси як, наприклад, у разі суперечок про володіння майном або ресурсами (Гопкінз, 2017).

Важливо, що конфлікти можуть бути позитивними і негативними. Відтак, залежно від їхньої природи, вони можуть призводити до наступних результатів (Хомуленко, Балашок, 2015: 610):

1) Позитивні: виявлення проблемних ситуацій, усунення протиріч; дозволяє більш глибоко оцінити індивідуально-психологічні особливості людей, що беруть участь у конфлікті; тестує ціннісні орієнтири людини, відносну силу її мотивів; є джерелом розвитку особистості, міжособистісних відносин; дозволяє послабити психологічну напругу, що є реакцією учасників на конфліктну ситуацію; міжособистісний конфлікт може бути одним із способів самоствердження особистості, формування її активної позиції у взаємодії з оточуючими (Гопкінз, 2017);

2) Негативні: негативний вплив на психічний стан учасників; травмування опонентів (психологічно і фізично); важка ситуація завжди супроводжується стресом; формує негативний образ опонента – «образ ворога»; може негативно впливати

на ефективність індивідуальної діяльності опонентів; насильницькі шляхи вирішення проблеми закладаються в моделі поведінки особистості (Ложкін, Пов'якель, 2006: 21).

Традиційне ставлення до конфлікту як чогось «поганого» призводить до того, що люди прагнуть уникати конфліктів і бояться їх. Класифікація рівнів прояву конфліктів допомагає ширше зрозуміти конфлікт і змінити ставлення до нього та надає можливість підібрати більш ефективний спосіб налагодження конфлікту для співпраці між учасниками. Керуючись працями таких науковців як Т. Хомуленко і М. Балашок, можемо виділити наступну класифікацію рівнів прояву конфліктів (Хомуленко, Балашок, 2015: 595):

1) Внутрішньоособистісний рівень. Будь-який конфлікт одночасно може охоплювати декілька рівнів, тому що все, що відбувається з людиною, будь-яка особиста історія, зберігається як одиниця психіки на когнітивному, емоційному, тілесному рівнях:

– Когнітивний рівень – прояв конфлікту на рівні свідомості, мислення.

– Тілесний – конфлікт майже завжди має прояв у вигляді стресу, збудження, пригнічення, може викликати нервово-психічні хвороби.

– Емоційний рівень – оскільки конфлікти мають соціальний характер і є такими, що їх створюють люди, вони обов'язково мають прояв на емоційному рівні.

Внутрішньоособистісні конфлікти можуть виникати у ситуаціях вибору, коли бажання і вимоги особи суперечать одне з одним, або з можливістю їх реалізації (Хомуленко, Балашок, 2015: 597).

2) Міжособистісний рівень. Конфлікти, які виникають у стосунках з іншими людьми. Ці конфлікти можуть стосуватися розподілу обов'язків, створення та виконання домовленостей, підтримання порядку, забезпечення і впливу власної поведінки особи на добробут інших чи всієї групи тощо (Галаган, Орлов, Отіч, 2008: 17).

3) Структурний рівень. Конфлікт, який існує на системному структурному рівні і може стосуватися питань ієрархії в армії, повноважень, які можуть мати наявні прояви порушення субординації (Галаган, Орлов, Отіч, 2008: 18).

4) Моральний рівень. Будь-який конфлікт має моральний аспект і може мати прояв на внутрішньоособистісному, міжособистісному або структурному рівнях. У даному випадку важливо, щоб моральні цінності підтримувались як аксіологічні орієнтири людини і не були інструментом звинувачення; так само, говорячи про прояв морального аспекту на структурному рівні, важливо, щоб

в пріоритеті були відносини «людина-людина», а не відносини «ролей» (Галаган, Орлов, Отіч, 2008: 21).

Конфлікти виникають у різних сферах життя, зокрема в освітньому середовищі вищих військових навчальних закладів. Досліджуючи поведінкові закономірності учасників конфлікту, вчені П. МакКолд і Т. Вахтель наголошують, що для ефективного розв'язання конфліктних ситуацій важливо розмежувати різні підходи до організації міжособистісних відносин (Галаган, Орлов, Отіч, 2008: 17), які були згруповані вченими у наступну класифікацію:

1) Зневажливий підхід (низький рівень контролю та підтримки між суб'єктами) – даному типу організації відносин властиві нехтування, байдужість, пасивність та відсутність міжособистісних зв'язків.

2) Авторитарний підхід (високий рівень контролю, проте низький рівень підтримки між суб'єктами, використання сили над іншою людиною) – даному типу організації відносин властива тенденція до «навішування негативних ярликів», демонстрація позиції «свій/чужий», нав'язування власної волі та думок іншим людям, а також система покарань.

3) Поблажливий підхід (низький рівень контролю та високий рівень підтримки, використання сили/влади для/замість іншої людини) – даному типу організації відносин властива тенденція до виконання певних дій замість іншої людини (за даної ситуації людина є об'єктом дій, а не активним учасником подій).

4) Відновний підхід (високий рівень контролю і високий рівень підтримки, використання сили/влади разом з іншою людиною) – даному типу організації відносин властивий осуд неправомірних дій та схвалення поваги до іншої людини та почуття її власної гідності. Сутність підходу полягає у спільному вирішенні ситуації, залученні всіх учасників соціальної групи та підтриманню балансу між ними.

Окрім правильного розуміння типу підходу до організації міжособистісних відносин, для успішного вирішення будь-якого конфлікту важливим є також визначення стратегії поведінки, яку обирають учасники конфлікту. Нижче наведені найбільш уживані стратегії, які можуть допомогти у вирішенні конфлікту (Kilman, 1975: 973):

1) Компроміс – стратегія, яка передбачає, що обидві сторони перейдуть до спільного розуміння та зможуть досягнути компромісного рішення.

2) Співробітництво – стратегія, яка передбачає, що обидві сторони чітко розуміють суть конфлікту

і спільними діями намагаються знайти рішення, котрі задовольняють обидві сторони конфлікту.

3) Конкуренція – стратегія, яка передбачає, що одна зі сторін бере участь у боротьбі, не враховуючи інтереси та потреби другої сторони.

4) Уникнення конфлікту – стратегія, яка передбачає, що одна або обидві сторони уникають конфлікту або не намагаються вирішити проблему, сподіваючись, що конфлікт зникне сам собою.

5) Активне слухання – стратегія, яка передбачає, що всі сторони намагаються зрозуміти думку іншої сторони, навіть якщо вони не згодні з нею.

6) Спроба змінити ставлення – стратегія, яка передбачає, що одна або обидві сторони працюють над зміною своїх відносин один з одним, щоб покращити комунікацію та вирішити конфлікт.

7) Поступки – стратегія, яка передбачає, що сторона робить поступки в надії на те, що інша сторона зробить те саме (Kilman, 1975: 978).

У контексті військової комунікації, зокрема у вищому військовому навчальному закладі, ненасильницьке спілкування як метод запобігання конфліктним ситуаціям може зробити свій вагомий внесок у згуртованість підрозділу, що у свою чергу впливає на боєздатність і мотивацію майбутніх офіцерів. Мета ненасильницького спілкування – створити і підтримувати зв'язок, у якому потреби кожного суб'єкта задоволені настільки, наскільки це можливо. Досліджуваний метод спілкування – це саме той механізм, який можуть використовувати майбутні офіцери незалежно від рівня знань і минулого досвіду.

Спираючись на дослідження американського вченого М. Розенберга можна визначити наступні засади ненасильницького спілкування як методу запобігання та профілактики конфліктів (Rosenberg, 1999: 11):

1) Усі люди мають однакові потреби, різними є лише шляхи їх задоволення. Для кожної людини, незалежно від національної приналежності, статі та віку, важливим є задоволення базових потреб: безпека, тепло, їжа, вода, спокій, любов тощо. Потреби між собою не конкурують, тобто відсутня їх ієрархія. Всі потреби мають велику цінність і потребують уваги (Rosenberg, 1999: 53). З точки зору індивіда об'єктивними є лише їхні особисті почуття, оскільки фактори впливу на почуття є змінними. Звертаючи увагу на однаковість потреб у різних людей, виникає почуття спільності людських переживань. Потреби не конфліктують між собою, конфліктують способи і стратегії їх задоволення.

2) Усі дії людини є спробою задовольнити власні потреби. Керуючись принципом нена-

сильницької комунікації визначаємо, що кожна дія людини обумовлена безпосереднім бажанням задовільнити власну окрему потребу (усвідомлено чи неусвідомлено). Люди вдаються до насильства чи інших дій, коли не можуть знайти більш ефективну стратегію задоволення потреби (Rosenberg, 1999: 51). Тому, коли ми знаємо власні потреби та потреби інших людей, ми можемо краще подбати про їх задоволення.

3) Наші почуття викликані нашими задоволеними чи незадоволеними потребами. Дії інших людей є лише тригерами. Якщо потреби людини задоволені, вона відчуває себе щасливою; якщо ні, людина може відчувати сум, страх тощо. Будь-яка емоція – це сигнал про потребу; і чим довше пореба не задоволена, тим сильніша емоція. Згідно з теорією ненасильницького спілкування емоції не є позитивними чи негативними, вони – нейтральні та виконують функцію сигналів, які тіло надсилає людині позначаючи, що є потреби задоволені, або незадоволені (Rosenberg, 1999: 58). За умови незадоволених потреб, негативні емоції будуть виснажувати людину та у довгостроковій перспективі можуть призвести до емоційного вигорання. Відтак у пригніченої людини є вибір: направити свої почуття на накопичення негативних емоцій, або на усвідомлення власних потреб і стратегій їхнього задоволення.

4) Тільки ті, кого стосується ситуація, можуть знайти найкращі рішення. Згідно з концепцією ненасильницького спілкування усунення звички висловлювати оціночні судження та використовувати категорії «правильно»/ «неправильно» надає змогу зосередитись на розумінні потреб і способів їхнього задоволення та уможливило спілкування без насилля по відношенню як до себе так і до інших людей (Rosenberg, 1999: 45). Усвідомлення потреб допомагають зберігати власний ресурс та емоційний зв'язок з іншою людиною. Філософія ненасильницького спілкування – робити свій внесок від щирого серця, без насилля до себе і з радістю приймати внесок інших. Не діяти хаотично, але свідомо приймати рішення задля задоволення тих чи інших потреб (Rosenberg, 1999: 29).

5) Всім людям від природи властиве співчуття та співпереживання. Дослідження, проведене університетом Дюка виявило, що у дітей з раннього віку прослідковується вроджене розуміння співчуття і вони схильні до емпатії (Драгоманова, 2013). Зі свого боку, дослідження, проведене університетом Карнегі-Меллона виявило, що люди, які займаються благодійністю, мають вищий рівень щастя та задоволеності життям (Драгоманова, 2013). Дані дослідження підтверджують, що

люди схильні до співчуття і допомоги іншим. До того ж добровільне бажання зробити свій внесок в добробут інших згуртовує людей та створює відчуття спільної реальності і переживань.

б) Усвідомлення власних емоцій. За словами американського психолога Д. Гоулмана, люди можуть розпізнавати сотні різних емоцій: радість, сум, страх, злість, жалість, схвильованість та багато інших. Ці емоції можуть мати різну інтенсивність і тривалість, і можуть впливати на емоційний стан людини (Гоулман, 2018: 12). Знання власних емоцій відіграє важливу роль у побудові ефективної комунікації з іншими людьми. Коли ми розуміємо свої емоції, ми можемо контролювати їхній прояв і уникати реакцій, які можуть негативно вплинути на спілкування. Крім того, відчуття своїх емоцій дозволяє краще розуміти власні потреби, що допомагає більш чітко виказувати власні думки і почуття іншим людям. Вміння бачити, розпізнавати, говорити про власні почуття дозволяє побудувати більш глибокі та якісні відносини, оскільки люди охоче відгукуються на чесність і відкритість у спілкуванні.

Армія є закритою структурою з чіткою ієрархією. Головною одиницею комунікації є накази, особливо в умовах воєнного стану, які є запорукою боєздатності армії та націленості на виконання бойових завдань з максимальним збереженням особового складу. Зазначена форма організації стосунків дозволяє підтримувати структуру і порядок, формує зовнішню мотивацію бійців, проте не сприяє побудові стосунків на рівні «людина–людина». Саме тому вкрай важливо для майбутніх офіцерів вміти розрізнати потреби і почуття людей, типи конфліктів і стратегії поведінки їхніх учасників та використовувати різноманітні методи запобігання конфліктам і налагодження міжособистісних відносин.

Період війни засвідчив важливість згуртованості та довіри, які допомагають успішно виконувати бойові завдання. Зазначені характеристики міжособистісного спілкування можуть бути забезпечені за допомогою звернення до методу ненасильницького спілкування, головні принципи і інструменти якого дозволяють підтримувати структуру, порядок і сприяти побудові довіри та згуртованості у колективі.

Для проведення експерименту було обрано дві групи курсантів вищого військового навчального закладу: учасники групи «А» та учасники групи «Б». Метою експерименту було дослідження змін, що відбудуться у міжособистісних відносинах колективу майбутніх офіцерів і відстеження ефективності використання методу ненасильницького

спілкування для покращення рівня згуртованості і зменшення рівня конфліктів.

Учасники групи «А» прийняли участь у п'ятьох тренінгах тривалістю по два дні кожний з основ ненасильницької комунікації. Навчання відбувалося у форматі дводенних зустрічей з місячними перервами, та було передбачене самостійне застосування засвоєних методів, усвідомлення результатів, саморефлексія тощо. Серія тренінгів була побудована на засадах ненасильницького спілкування. Були викладені та опрацьовані наступні теми: саморегуляція; стратегії розуміння своїх і чужих потреб та почуттів; робота зі стресом; відновний підхід; емпатія, співпереживання, саморефлексія.

Для контролю поточних результатів та отримання зворотного зв'язку від учасників була розроблена стратегія відстеження ефективності тренінгів, яка була реалізована через використання спільних месенджерів та онлайн опитувань, що відповідали темам попередніх тренінгів і відбувались у періоди між тренінгами.

Через місяць після проведеної серії тренінгів учасники прийняли участь у груповій рефлексивній зустрічі, протягом якої вони відзначили наступні зміни у своєму мисленні та спілкуванні: учасники стали краще розуміти себе та інших; навчилися проявляти емпатію; помітили як змінився їх стиль спілкування з авторитарного/вимогливого на відновний; почали брати «час для себе» і мати час для рефлексії в групі; навчилися відверто висловлювати свої думки, знаючи, що їх товариши по службі не засудять їх за власну позицію, що засвідчило зростання рівня безпеки і довіри в колективі; почали більше вільного часу проводити разом з побратимами; відчували потребу у приналежності, співучасті; навчилися розрізняти мовні конструкти, які викликають конфлікти і свідомо формулювати свої звернення до оточуючих у такий спосіб, щоб побудувати і підтримати стосунки у групі. Представники групи стали активними учасниками самоврядування вищого військового навчального закладу, що свідчить про зростання рівня мотивації.

Через два місяці після завершення тренінгів була проведена сесія опитування-рефлексії з кожним учасником окремо. Аналізуючи результати опитування, можна зауважити, що через два місяці були наступні показники: змінилися стосунки з оточуючими; учасники навчилися спільно вирішувати проблемні питання та конфлікти у більш гуманний спосіб та налагоджувати комунікацію з людьми задля збереження зв'язку; спостерігалось покращення морально-психологічного стану завдяки зверненню до інструментів саморегуляції

та роботи зі стресом. Знання, які отримали військовослужбовці надали їм змогу розпізнавати свої потреби та краще розуміти природу своїх бажань. По відношенню до оточуючих, учасники зазначили, що методологія М. Розенберга навчила їх слухати та розуміти інших, а також допомагає сприймати позицію інших людей; з'явилась впевненість у власних силах щодо надання відповідної емоційної підтримки оточуючим, оскільки учасники тренінгів набули знань з природи людських емоцій і почуттів.

З учасниками групи «Б» так само були проведені індивідуальні співбесіди. Було відзначено, що вони не проводять вільний час разом, що є теми, на які вони не спілкуються у підрозілі, відсутня довіра у колективі, стиль спілкування переважно зневажливий, також вони не приймають участі у громадській діяльності вищого військового навчального закладу.

Аналізуючи результати експерименту, можна зауважити на важливості збереження довіри та безпеки в колективі задля сприяння розвитку позитивних міжособистісних відносин. Розвиток навичок саморегуляції та емпатії може значно покращити якість спілкування і взаємодії у групі. Навички, які отримали майбутні офіцери, є корисними для них не лише у професійному, але також в особистому житті. Всі ці фактори сприяли підвищенню рівня мотивації та згуртованості колективу, що є важливим для досягнення спільних цілей.

Висновки. Отже, конфлікти є невід'ємною складовою життя в суспільстві, зокрема у військовому середовищі. Конфлікти можуть виникати з різних причин, мати різний характер і наслідки. Розв'язання конфліктних ситуацій вимагає використання ефективних стратегій поведінки, зокрема методу ненасильницького спілкування, який дозволяє зберігати емоційний зв'язок у міжособистісних відносинах і досягати спільних рішень. Розуміння власних потреб, емоцій та думок, які можуть бути відкрито висловлені, сприяють побудові якісних та довірливих відносин. Крім того, вміння дослухатися до власних відчуттів дозволяє краще розуміти потреби інших людей та уникати конфліктів і негативних реакцій у спілкуванні. В умовах війни, конфлікти можуть мати серйозні наслідки, тому необхідно вчасно реагувати на них і використовувати методи, які допоможуть знайти рішення в короткий термін. Таким методом може бути ненасильницьке спілкування, який був використаний у вигляді експерименту протягом серії тренінгів в одному з вищих військових навчальних закладів, з метою забезпечити майбутніх офіцерів інструментарієм

для запобігання конфліктних ситуацій і забезпечення емоційно безпечної взаємодії між військовослужбовцями, що зі свого боку безпосередньо впливає на їх згуртованість та мотивацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Русинка І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами : навч. посіб. Київ, 2007. 332 с.
2. Хомуленко Т., Балушок М. Особливості виникнення внутрішньоособистісного конфлікту в юнацькому віці. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 594–610.
3. Галаган В., Орлов В., Отич О. Конфліктологія: конспект лекцій. Київ, 2008. 293 с.
4. Гопкінз Б. Методика проведення зустрічей у форматі кола : посібник з ідеями для вчителів, вихователів, молодіжних лідерів та соціальних працівників / пер. з англ. Горова А., Калениченко Т. 2017. URL: <http://safeschools.com.ua/biblioteka/pedahoham-ta-batkam/zustr-ch-u-format-kola> (дата звернення: 28.04.2023).
5. Ложкін Г., Пов'якель Н. Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика : навч. посіб. Київ: Професіонал, 2006. 417 с.
6. Kilmann R. H. Interpersonal Conflict-Handling Behavior as Reflections of Jungian Personality Dimensions. *Psychological Reports*. 1975. № 3. P. 971–980.
7. Rosenberg M. Nonviolent Communication. Puddledancer Press, 1999. 224 p.
8. Драгоманова М. Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. Київ, 2013. URL: http://www.enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6219/Forum_Issue_12.pdf;jsessionid=B1E491C832F4EEBD6615089EC7725539?sequence=1 (дата звернення: 28.04.2023).
9. Гоулман Д. Емоційний інтелект: чому він може мати більше значення, ніж IQ? / пер. з англ. Гумецька С. Харків: Віват, 2018. 512 с.

REFERENCES

1. Rusynka I. Konfliktologhia. Psykhotekhnolohii zapobihannia i upravlinnia konfliktamy [Conflictology. Psychotechnologies for preventing and dealing with conflicts]: navch. posib. – tutorial book. Kyiv, 2007. 322 p. [in Ukrainian]
2. Khomulenko T., Balushok M. Osoblyvosti vynyknennia vnutrishnoosobystisnoho konfliktu v yunatskomu vitsi. [The nature of inner personal conflicts in the preadult age] Problemy sучasnoyi psykholohii: zb. nauk. pr. – The issues of modern psychology: coll. of science papers. Kamyanets-Podilskyi: Aksioma, 2015. P. 594–610.
3. Halahan V., Orlov V., Otych O. Konfliktologhia [Conflictology]: konspekt lektsiy – lecture notes. Kyiv, 2008. 293 p. [in Ukrainian]
4. Hopkins B. Metodyka provedennia zustrichey u formati kola [Circle Time and Circle Meetings]: posibnyk z ideyamy dlia vchyteliv, vykhovateliv, molodizhnykh lideriv ta sotsialnykh pratsivnykiv – an ideas book for class teachers, tutors, peer mentors, youth leaders and residential social workers / pereklad Horova A., Kalenichenko T. – translated by Horova A., Kalenichenko T. 2017. [in Ukrainian] URL: <http://safeschools.com.ua/biblioteka/pedahoham-ta-batkam/zustr-ch-u-format-kola> (last accessed date: 28.04.2023).
5. Lozhkin H., Povyakel N. Psykholohia konfliktu: teoria i suchasna praktyka [The psychology of conflict: theory and modern application]: navch. posib. – tutorial book. Kyiv: Profesional, 2006. 417 p. [in Ukrainian]
6. Kilmann R. H. Interpersonal Conflict-Handling Behavior as Reflections of Jungian Personality Dimensions. *Psychological Reports*. 1975. № 3. P. 971–980.
7. Rosenberg M. Nonviolent Communication. Puddledancer Press, 1999. 224 p.
8. Drahomanova M. Sotsiolohia, psykholohia, pedahohika, menezhment [Sociology, psychology, pedagogy, management]: zb. nauk. pr. Драгоманова М. Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. – coll. of science papers. Kyiv, 2013. [in Ukrainian] URL: http://www.enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6219/Forum_Issue_12.pdf;jsessionid=B1E491C832F4EEBD6615089EC7725539?sequence=1 (last accessed date: 28.04.2023).
9. Goleman D. Emotional intelligence: why it can matter more than IQ? / pereklad Humetska S. – translated by Humetska S. Kharkiv: Vivat, 2018. 512 p. [in Ukrainian]

УДК 378.63

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-38>

Тетяна ЛИЧОВА,

orcid.org/0000-0003-4008-9305

аспірантка кафедри професійної освіти та технологій

сільськогосподарського виробництва

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *prishvatatyana04@gmail.com*

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АГРОІНЖЕНЕРІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ

У статті розглянуто одну з актуальних проблем сучасності – підготовка майбутніх агроінженерів у контексті розвитку сучасного ринку праці. Висвітлено вимоги ринку праці до сучасних агроінженерів. Зазначене питання розглянуто на прикладі професійної підготовки майбутніх агроінженерів у закладах вищої освіти України.

В період трансформації та глобалізації ринку праці та реформ в сільському господарстві призвели до зміни форми власності з колективної та державної на приватну, у зв'язку з цим, сучасні агрокомпанії та агрохолдинги працюють і розвиваються за суворими законами ринкової економіки. Метою такого управління є перш за все отримання якомога більшого прибутку. Ці зміни насамперед диктують нові вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі. Під час виконання професійних обов'язків сучасні агроінженери постійно стикаються з інноваційними технологіями та нестандартними ситуаціями, що потребують наявності необхідних знань, умінь і навичок. Тому підготовка майбутніх фахівців, які будуть здатні на вирішення складних задач і проблем у галузі агропромислового виробництва у закладах вищої освіти має бути якісною та професійноорієнтованою на ринок праці й передбачати проведення досліджень та здійснення інновацій. У зв'язку з цим питання щодо професійної підготовки майбутніх агроінженерів та формування в них фахової компетентності має відбуватися в контексті розвитку сучасного ринку праці та сільського господарства.

На основі аналізу діяльності на підприємствах сучасних агроінженерів в контексті розвитку ринку праці та сільського господарства, нами було виділено основні вимоги до формування фахових компетентностей при професійній підготовці майбутніх агроінженерів.

Ключові слова: *майбутні агроінженери, фахова компетентність майбутніх агроінженерів, професійна підготовка, ринок праці, кваліфікаційний розрив, кросдисциплінарний підхід, аграрне виробництво, сільське господарство.*

Tetiana LYCHOVA,

orcid.org/0000-0003-4008-9305

Graduate student at the Department of Professional Education

and Technologies of Agricultural Production

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Glukhiv, Sumy region, Ukraine) *prishvatatyana04@gmail.com*

CURRENT REQUIREMENTS FOR THE TRAINING OF FUTURE AGRO-ENGINEERS IN THE CONTEXT OF LABOR MARKET DEVELOPMENT

The article deals with one of the urgent problems of our time – the training of future agricultural engineers in the context of the development of the modern labor market. The requirements of the labor market for modern agricultural engineers are highlighted. The mentioned question is considered on the example of professional training of future agricultural engineers in higher education institutions of Ukraine.

During the period of transformation and globalization of the labor market and reforms in agriculture led to a change in the form of ownership from collective and state to private, in connection with this, modern agricultural companies and agricultural holdings work and develop according to the strict laws of the market economy. The goal of such management is, first of all, to obtain as much profit as possible. These changes primarily dictate new requirements for the professional training of future specialists in the agricultural industry. During the performance of their professional duties, modern agricultural engineers are constantly faced with innovative technologies and non-standard situations that require the necessary knowledge, skills and abilities. Therefore, the training of future specialists who will be able to solve complex tasks and problems in the field of agro-industrial production in institutions of higher education should be high-quality and professionally oriented to the labor market and involve conducting research and implementing innovations. In this regard, the issue of professional training of future agricultural engineers and the formation of their professional competence should take place in the context of the development of the modern labor market and agriculture.

Based on the analysis of the activities of modern agricultural engineers in the context of the development of the labor market and agriculture, we identified the main requirements for the formation of professional competences in the professional training of future agricultural engineers.

Key words: *future agricultural engineers, professional competence of future agricultural engineers, professional training, labor market, qualification gap, cross-disciplinary approach, agricultural production, agriculture.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції ринку праці, кардинальні зміни сільськогосподарського виробництва, пов'язанні з упровадженням сучасних технологій, та ставлять високі вимоги до кваліфікації та професійної підготовки майбутніх агроінженерів у закладах освіти. Процес глобалізації та цифровізації змінює світові економічні відносини та структуру промисловості, висуваючи нові вимоги до якості робочої сили на ринку праці та підвищуючи вимоги до кваліфікації в більшості професій. Актуальним стає високий рівень інтелектуальних, комунікативних, моральних якостей і навичок, які сприяють успішній самоорганізаційній діяльності. Наразі спостерігається кваліфікаційний розрив (Skills gap) між очікуванням роботодавців щодо кваліфікаційних навичок випускників закладів вищої освіти і тими фактичними навичками, якими вони володіють. Тобто, це рівень кожної окремої навички (Ковальчук, 2021а).

Інший, споріднений термін кваліфікаційного розриву є поняття «кваліфікаційна яма» (skills mismatch), який визначає відсоток працівників, чия кваліфікація не повністю відповідає вимогам роботодавця, іншими словами – тих, хто продукує кадровий розрив. Отже, проблема, яка стоїть перед сучасними університетами, полягає в тому, щоб знайти модель навчання, яка подолає цей розрив (Ковальчук, 2021а).

Залежно від сфери, певні професії особливо вразливі до невідповідності між пропозицією та попитом на кваліфікацію: найбільший розрив відчуває агробізнес на рівні навичок оператора машин і догляду за рослинами, та бракує кваліфікованих сільськогосподарських і технічних фахівців (Ковальчук, 2021б).

У зв'язку із зміною форми власності з колективної та державної на приватну, сучасні приватні агрокомпанії працюють і розвиваються за суворими законами ринкової економіки, головною метою такого управління є перш за все отримання якомога більшого прибутку. Це диктує нові вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців для аграрної галузі. Під час виконання професійних обов'язків сучасні агроінженери постійно стикаються з інноваційними технологіями та нестандартними ситуаціями, що потребують наявності необхідних знань, умінь і навичок. Тому, дуже часто їм доводиться розробляти власні

унікальні способи вирішення проблем за допомогою нових рішень і технологій. На підприємстві вони повинні бути спроможними організувати ефективно використання сучасної модифікованої сільськогосподарської техніки та обладнання.

Підготовка майбутніх фахівців, які будуть здатні на вирішення складних задач і проблем у галузі агропромислового виробництва у закладах вищої освіти має бути якісною та професійноорієнтованою на ринок праці й передбачає проведення досліджень та здійснення інновацій. Слід приділити увагу формуванню та розвитку сучасних професійних компетентностей щодо здійснення виробничо-технологічної, науково-дослідної, організаційно-управлінської, конструкторської, проектної, технологічної та експлуатаційної діяльності з урахуванням вимог ресурсо- та енергозбереження для створення конкурентоспроможної продукції. У зв'язку з цим питання щодо професійної підготовки майбутніх агроінженерів та формування в них фахової компетентності має відбуватися в контексті розвитку сучасного ринку праці та сільського господарства.

Аналіз досліджень. З аналізу Єдиної державної електронної бази з питань освіти України (ЄДЕБО) було встановлено, що фахівців спеціальності «208 Агроінженерія» здійснюють випуск заклади вищої освіти: за другим (магістерським) рівнем вищої освіти (на базі бакалавра) – 19 закладів, за першим (бакалаврським) рівнем – 27 закладів, за рівнем молодшого бакалавра – 5 закладів освіти (ЄДЕБО).

Низка вчених: Бендера І. М. (Бендера, 2008), Брюханова Н. О. (Брюханова, 2011), Гуревич Р. С. (Гуревич, 2002), Джеджула О. М. (Джеджула, 2005), Дуганець В. І. (Дуганець, 2013) та ін., досліджували особливості виробничої діяльності фахівців агроінженерів та методики навчання, які забезпечують необхідні знання, навички, уміння та компетентності. Результати досліджень показали, що творча, вмотивована та цілеспрямована співпраця через інтеграцію навчальних матеріалів може забезпечити якісну підготовку майбутніх фахівців з агроінженерії (Pryshliak, 2017). Вагомим аспектом щодо якісної підготовки майбутніх агроінженерів є наявність сучасної науково-методичної літератури. Попри те, що за останній час з'явилося чимало, як вітчизняних, так і зарубіж-

них авторів з інженерного напрямку, рівень науково-методичного забезпечення щодо підготовки майбутніх агроінженерів в Україні залишається недостатнім. Науково-дослідницькі публікації західних фахівців з методології проектування містить багато цінного матеріалу, який допоможе в подальшому для покращення практичних навичок.

Мета статті – проаналізувати діяльність та розвиток вітчизняних сільськогосподарських підприємств, та визначити основні вимоги до підготовки майбутніх агроінженерів в контексті розвитку ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Освіта, як соціальна практика знаходиться під впливом культури, економіки, політики та технологій. Особливо виражений вплив комплексу політико-економічних, соціокультурних і науково-технічних факторів (Ковальчук, 2018). Наразі існує величезний дисбаланс між навичками, які розвивають студенти, та навичками, необхідними на робочому місці (Ковальчук, 2016; Kovalchuk, 2016). Тому одним із головних завдань педагогів є координація освітнього процесу, для формування необхідних навичок майбутніх агроінженерів. Для того, щоб молоде покоління було спроможне реагувати на зміну умов ринку праці, в освітньому процесі необхідно створити середовище, в якому освітяни зможуть набути навичок самоорганізації та самовираження, вибору та прийняття рішень, розвивати критичне та діагностичне мислення. Освітні програми в постіндустріальну епоху повинні бути спрямовані на розвиток критичного мислення, комунікативних навичок, творчої винахідливості та соціальних навичок, оскільки компетенції, які формують міжособистісні стосунки, сьогодні є найбільш затребуваними (Ковальчук, 2016).

Однак сьогодні багато чого змінилося. Діяльність сучасних фахівців агроінженерів має багатофункціональний характер, характеризується системним підходом до вирішення складних науково-технічних завдань з використанням комплексу природничих, технічних, соціальних і гуманітарних наук. У цьому контексті акцент робиться на розвитку спеціальних навичок, заснованих на базових і професійних знаннях, здатності аналізувати та вирішувати проблеми за допомогою міждисциплінарних підходів, готовності працювати в команді, а також готовності до самовдосконалення та самоосвіти.

Фактичний стан сільськогосподарського виробництва в Україні має багато особливостей. Перш за все, слід звернути увагу на різницю в масштабах управління господарством, таких як посівна площа, обсяг врожаю та обсяг виробни-

цтва. Існують як невеликі агрофірми, так і великі агрокомпанії (агрохолдинги), які відрізняються розмірами земель та вимогами для роботи майбутніх агроінженерів.

Якщо майбутній агроінженер влаштується на роботу в невелику сільськогосподарську компанію, то окрім роботи інженера-механіка, він також має розв'язувати завдання щонайменше агронома, агронома із захисту рослин, менеджера та фахівця з агрохімсервісу. Це обумовлено тим, що для власника невеликого підприємства не вигідно наймати цілий штат інженерів. У більшості випадків галузь рослинництва та тваринництва обмежується одним-двома висококваліфікованими професіоналами, але великі капіталовкладення та низька віддача роблять її сьогодні менш значущою.

Якщо майбутній агроінженер влаштується на роботу до агрохолдингу, то його роботу буде охоплювати широкий спектр обов'язків інженера-механіка. Відмінністю є те, що на сучасних агрохолдингах більше 80% комплектації МТП – це імпортна агротехніка від провідних світових виробників (JohnDeere, NewHolland, Amazone, Kuhn, Claas, Kverneland, Lemken, Holmer, Challenger, Fendt, Massey Ferguson та інші) та лише 20% – це техніка вітчизняних виробників. Сучасні агрохолдинги мають чітко виражений структурний порядок. При наявності у відділенні МТП більше 15 самохідних машин (тракторів, комбайнів) інженерна бригада поповнюється ще одним дипломованим інженером-механіком. Майбутній агроінженер повинен бути висококваліфікованим з достатнім багажем знань, умінь та навичок для того, щоб:

- чітко слідкувати та контролювати дотримання всіх правил експлуатації техніки та регулювати її на встановлені режими роботи механізатора;

- у разі несправності повинен допомогти механізатору визначити причину та вжити заходів щодо її усунення;

- бути спроможним полагодити власноруч вітчизняну сільськогосподарську техніку у разі виникнення несправності;

- бути спроможним визначити причину виходу з ладу імпортової техніки (JohnDeere, NewHolland, Amazone, Kuhn, Claas, Kverneland, Lemken, Holmer, Challenger, Fendt, Massey Ferguson та інші);

- уміти правильно підбирати і замовляти необхідні запчастини, та при необхідності викликати спеціаліста із сервісу, заздалегідь повідомивши суть проблеми (Дьомін, 2018).

На ринку праці випускники аграрного напрямку стикаються з жорсткими конкурентними умовами

через умови діяльності аграрних підприємств. Для досягнення успіху, майбутні фахівці повинні мати високу, поглиблену професійну підготовку та бути в змозі продемонструвати відповідну професійну кваліфікацію під час практики, стажування або професійних іспитів. Тільки так вони зможуть зацікавити та звернути на себе увагу майбутніх роботодавців, як до чудових майбутніх спеціалістів і отримати гарну роботу за фахом.

Кожен фахівець виходить на ринок праці зі своїми знаннями та навичками. Для того, щоб майбутні агроінженери здобули передові навички за короткий проміжок часу та були конкурентоспроможними на ринку праці, їм насамперед потрібні базові спеціальні знання та спеціальні навички. Характерною особливістю професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного сектору в Україні є розширення переліку напрямів підготовки та оновлення номенклатури спеціальностей. Новітні форми господарювання в сільській

місцевості, потреба ринку праці в багатофункціональності кваліфікованих фахівців, призвела до потреби у розширенні спеціалізацій, формуванні нових моделей підготовки фахівців відповідних спеціальностей проектуванні змісту освітньо-професійних програм, характеристиці освітньо-професійних програм.

Вітчизняні науковці (В. Ковальчук, Т. Бикова, М. Іващенко, І. Прилепа) наголошують на запровадженні кросдисциплінарного підходу до підготовки майбутніх фахівців, в тому числі й через запровадження кросдисциплінарних освітніх програм (Вукоча, 2021; Прилепа, 2021; Прилепа та ін., 2022).

Необхідною умовою успішного становлення майбутнього фахівця є застосування таких інтерактивних форм і методів навчання, які активізують комунікативну, пізнавальну і творчу діяльність здобувачів освіти, забезпечать формування знань і умінь, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Використовуючи інтерактивні

Таблиця 1

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО МАЙБУТНІХ АГРОІНЖЕНЕРІВ

Особистісні риси	Спеціальні професійні якості
<ul style="list-style-type: none"> - загальна освіченість - аналітичне мислення - критичне та діагностичне мислення - готовність до самоорганізації та самовираження - готовність до самовдосконалення - комунікативні навички - творча винахідливість, новаторство, - висококваліфікованість - комунікабельність - організованість - трудова дисципліна - спроможність швидко реагувати на виклики - здатність до сприйняття нового - здатність до виявлення проблем - вміння до чіткого подання інформації - ввічливість, активна діалогічна поведінка - працьовитість - наполегливість - відповідальність - ініціативність - цілеспрямованість - дисциплінованість - пунктуальність - здатність аналізувати комплексні проблеми 	<ul style="list-style-type: none"> - уміння конструктивно працювати в команді, - дипломатичність - стриманість - здатність до компромісу - знання та реагування на зміни умов та тенденції ринку праці - знання нових технологій АПК - спеціальні знання, які потребують постійного вдосконалення (наприклад у галузі аграрного спрямування) - чітке уявлення про структуру та організацію галузей, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції - знання світового виробництва, як сільськогосподарської продукції, так і засобів її виробництва - володіння цифровими технологіями - знання тенденцій розвитку, технологій і техніки - уміння чітко слідкувати та контролювати дотримання всіх правил експлуатації техніки та регулювати її на встановлені режими роботи механізатора - мати знання щодо новітніх технологій виробництва продукції в галузі сільського господарства, відновлення та ремонту сільськогосподарської техніки - визначати причину та вжити заходів щодо її усунення несправностей техніки; - бути спроможним визначити причину виходу з ладу імпортової техніки (JohnDeere, NewHolland, Amazone, Kuhn, Claas, Kverneland, Lemken, Holmer, Challenger, Fendt, Massey Ferguson та інші) - уміти правильно підбирати і замовляти необхідні запчастини, та при необхідності викликати спеціаліста із сервісу, заздалегідь повідомивши суть проблеми - знати технологію здійснення ремонтних робіт та мати практичні навички їх виконання - знати технологію відновлення та ремонту складних машин, аж до технологій їх виробництва, та сучасних методів технічної діагностики - мати та вдосконалювати допоміжні знання (наприклад знання іноземної мови, водіння важкої техніки: трактор, комбайн, обприскувач; укомплектування імпортової техніки)

технології, стає можливим більш широкий спектр діяльності. Принципи включають: підтримання контакту з усіма здобувачами освіти одночасно; використання технологічних засобів і гаджетів; аналіз конкретних ситуаційних проблем, використання мультимедійних пристроїв; здатність приймати рішення за короткий проміжок часу; використання індивідуальних завдань, розвиток логічного мислення (Kovalchuk та ін., 2021).

Найважливішими вимогами, які роботодавці висувають перед потенційними працівниками є комунікабельність, поглиблена теоретична підготовка, організованість, трудова дисципліна, спроможність швидко реагувати, здатність мислити на перспективу. У сучасному індустріальному та інформаційному суспільстві є важливим наявність основної освіти. Найбільш поширеною ознакою ступеня професійної кваліфікації фахівця є диплом про вищу освіту, що свідчить про наявність знань, необхідних для виконання певних завдань і порівняльну перевагу випускників. Абсолютність переваг та достатність знань випускників потенційні роботодавці визначають за допомогою різноманітних показників, у тому числі тих, що характеризують роботу навчальних закладів.

Освіта та професійна підготовка – це не лише питання, які стосуються працівників і роботодавців. Висококваліфіковані фахівці є ключовим чинником ефективного функціонування економіки, конкурентоспроможності та процвітання нації, а також добробуту суспільства в цілому. Сьогодні професійне середовище, засноване на навичках, стає важливішим за організацію. Дедалі важливішою стає розробка систем розвитку майстерності фахівців, які включають традиційне навчання (пояснювально-ілюстративний тип), а також традиційне навчання в реальних виробничих ситуаціях. Сучасним агрофірмам потрібні гнучкі, здібні та висококваліфіковані фахівці.

На основі аналізу діяльності на підприємствах сучасних агроінженерів в контексті розви-

тку ринку праці та сільського господарства, нами виділено основні вимоги до формування фахових компетентностей при професійній підготовці майбутніх агроінженерів (Таблиця 1).

Такі вимоги обумовлені сучасними потребами високоорганізованого та ефективного сільськогосподарського виробництва. Хоча, на перший погляд, здається, що деякі зі сформульованих вимог безпосередньо стосуються компетентностей агрономів та спеціалістів із захисту рослин, а не інженерів-механіків, то організації кадрового забезпечення сучасних сільськогосподарських підприємств та реалії сьогодення доводять, що майбутній агроінженер має за необхідності розбиратися і в питаннях захисту рослин, агрономії, екології тощо.

Висновки. Аналіз сучасних процесів сільськогосподарського виробництва дозволяє зробити висновки про те, що майбутнє сучасного аграрного сектору стоїть не за великими агрокомпаніями та холдингами з іноземними інвестиціями у яких однією головною умовою є максимальний прибуток, а за дрібними агрофірмами, які за належної державної підтримки у довгостроковій перспективі зможуть призупинити занепад внутрішнього аграрного ринку та сприяти розвитку сільської місцевості України. Тому перспективи розвитку сільського господарства відповідно до сучасних вимог ринку праці насамперед залежать від якості професійної підготовки та формування фахових компетентностей у майбутніх агроінженерів в закладах вищої освіти.

На основі аналізу діяльності на підприємствах сучасних агроінженерів в контексті розвитку ринку праці та сільського господарства, нами було виділено основні вимоги до формування фахових компетентностей при професійній підготовці майбутніх агроінженерів.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування моделей та педагогічних умов формування фахових компетентностей майбутніх агроінженерів у закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бендера І.М. Теорія і методика організації самостійної роботи майбутніх фахівців з механізації сільського господарства у вищих навчальних закладах : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 579 с.
2. Вукоча Т., Івашченко М., Ковалчук В. Opportunities for Implementing a Cross-Disciplinary Approach in Institutions of Professional Pre-Higher and Higher Education in Ukraine. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*. 2021. P. 108–133.
3. Брюханова Н.О. Теорія і методика проектування системи педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2011. 594 с.
4. Гуревич Р.С. Кадемія М.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2002. 116 с.
5. Деджула О.М. Актуальні проблеми графічної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ВЦ ВДАУ, 2005. 280 с.

6. Дуганець В.І. Виробниче навчання фахівців аграрно-інженерного профілю : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2013. 336 с.
7. Дьомін О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів із агроінженерії в умовах модернізації вітчизняного сільського господарства. *Професійна педагогіка: Наук. вісн.* 2018. С. 109–114.
8. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (дата звернення: 17.05.2023)
9. Ковальчук В. І. Вимоги до підготовки майбутніх керівників навчального закладу в умовах ринку праці. *Підготовка конкурентоздатних фахівців: виклики сучасності* : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф., 25–26 квіт. 2018 р. 2018. Том 2. С. 249–253.
10. Kovalchuk V., Lychova T., Reva S. Implementation of practice-oriented approach in the training of future bachelors in agricultural engineering. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I. Higher Education. May 28th–29th, 2021. С. 327–338.
11. Ковальчук В. І. Проблеми кваліфікаційного розриву та роль університетів у їх вирішенні. *Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій* : матеріали V Всеукр. науково-метод. семінару, м. Глухів, 5 листоп. 2021 р. Глухів, 2021. С. 14–16.
12. Ковальчук В. І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці. *Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації* : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 лютого 2016 р. Київ : В-во «Міленіум», 2016. С. 22–24.
13. Ковальчук В. І. Вплив глобалізаційних процесів на освітню систему. *Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 28 жовтня 2016 р. за заг. ред. В. В. Олійника. Київ : УМО НАПН України, 2016. С. 367–370.
14. Ковальчук В. І. Шляхи подолання кваліфікаційного розриву в підготовці майбутніх фахівців. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи* : тези доп. XI міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 25–26 листоп. 2021 р. Хмельницький, 2021. С. 27–28.
15. Kovalchuk V. High education system challenges in the context of requirements of labour market and society. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. 2016. С. 88–90.
16. Прилепа І. М. Актуальність кросдисциплінарного підходу до підготовки фахівців у сучасних умовах ринку праці. *Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій* : матеріали V Всеукр. науково-метод. семінару, м. Глухів, 5 листоп. 2021 р. Глухів, 2021. С. 269–272.
17. Прилепа І., Ковальчук В. Кросдисциплінарні зв'язки під час підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у закладі вищої освіти. Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень : матеріали конф. МЦНД, м. Луцьк. Луцьк, 2022. С. 224–225.
18. Pryshliak V. Role of project preparation in formation professional competence of future specialists in agroengineering. *TRANS MOTAUTO WORLD: International scientific journal*. Sofia, Bulgaria: trans & MOTAUTO WORLD, YEAR II, ISSUE 4/2017. 162–165, ISSN PRINT 2367-8399, ISSN WEB 2534-8493.

REFERENCES

1. Bendera I.M. Teoriia i metodyka orhanizatsii samostiinoi roboty maibutnikh fakhivtsiv z mekhanizatsii silskoho hospodarstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Theory and methods of organizing independent work of future specialists in the mechanization of agriculture in higher educational institutions] : dys. ... dokt. ped. Nauk – diss. ... Dr. ped. of science: 13.00.04. Kyiv, 2008. 579 s. [in Ukrainian].
2. Bykova T., Ivashchenko M., Kovalchuk V. Opportunities for Implementing a Cross-Disciplinary Approach in Institutions of Professional Pre-Higher and Higher Education in Ukraine. *Professional Education : Methodology, Theory and Technologies*. 2021. P. 108–133.
3. Briukhanova N.O. Teoriia i metodyka proektivannia systemy pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh inzhenerivpedahohiv [Theory and methodology of designing a system of pedagogical training of future engineers and teachers] : dys. ... dokt. ped. Nauk – diss. ... Dr. ped. of science : 13.00.04. Kharkiv, 2011. 594 s. [in Ukrainian].
4. Hurevych R.S. Kademiia M.Iu. Informatiino-komunikatsiini tekhnolohii v navchalnomu protsesi [Information and communication technologies in the educational process]. Vinnytsia : DOV “Vinnytsia”, 2002. 116 s. [in Ukrainian].
5. Dzhedzhula O.M. Aktualni problemy hrafichnoi pidhotovky studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Actual problems of graphic training of students of higher educational institutions]. Vinnytsia : VTs VDAU, 2005. 280 s. [in Ukrainian].
6. Duhanets V.I. Vyrobynye navchannia fakhivtsiv aharno-inzhenernoho profilu: navch. Posib [Production training of specialists in the agricultural and engineering profile: training. manual]. Kamianets-Podilskyi : FOP Sysyn O.V., 2013. 336 s. [in Ukrainian].
7. Domin O. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv iz ahroinzhenerii v umovakh modernizatsii vitchyznianoho silskoho hospodarstva [Formation of professional competence of future bachelors in agricultural engineering in the conditions of modernization of domestic agriculture]. *Profesiina pedahohika : Nauk. Visn. – Professional pedagogy: Sciences*. release. 2018. S/ 109-114. [in Ukrainian].
8. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity [The only state electronic database on education]. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/search/> (data zvernennia: 17.05.2023). [in Ukrainian].

9. Kovalchuk V. I. Vymohy do pidhotovky maibutnix kerivnykiv navchalnoho zakladu v umovakh rynku pratsi [Requirements for the training of future heads of the educational institution in the conditions of the labor market]. Pidhotovka konkurentozdatnykh fakhivtsiv: vyklyky suchasnosti : Zb. materialiv Vseukr. naukovo-prakt. konf. – Training of competitive specialists: modern challenges: Collection. materials of the All-Ukrainian scientific and practical conf., 25–26 kvit. 2018 r. 2018. Tom 2. S. 249–253. [in Ukrainian].

10. Kovalchuk V., Lychova T., Reva S. Implementation of practice-oriented approach in the training of future bachelors in agricultural engineering. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. Volume I. Higher Education. May 28th–29th, 2021. S. 327–338.

11. Kovalchuk V. I. Problemy kvalifikatsiinoho rozryvu ta rol universytetiv u yikh vyrishenni [Problems of the qualification gap and the role of universities in solving them.]. Pidhotovka maistra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesiinoho navchannia do vprovadzhennia v osvittii protses innovatsiinykh tekhnolohii : materialy V Vseukr. naukovo-metod. seminaru – Preparation of the master of industrial training, the teacher of vocational training for the introduction of innovative technologies into the educational process: materials V Vseukr. scientific method. seminar., m. Hlukhiv, 5 lystop. 2021 r. Hlukhiv, 2021. S. 14–16. [in Ukrainian].

12. Kovalchuk V. I. Rozvytok vyshchoi osvity vidpovidno do tendentsii i vymoh rynku pratsi [The development of higher education in accordance with the trends and requirements of the labor market]. Rozvytok suchasnoi osvity: teoriia, praktyka, innovatsii: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Development of modern education: theory, practice, innovations: Materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference., 25–26 liutoho 2016 r. Kyiv : V-vo «Milenium», 2016. S. 22–24.

13. Kovalchuk V. I. Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na osvittiu system [Impact of globalization processes on the educational system.]. Profesiinyi rozvytok ta upravlinnia liudskymy resursamy v systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v konteksti transformatsii osvity Ukrainy: zb. materialiv Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. – Professional development and management of human resources in the system of postgraduate pedagogical education in the context of the transformation of education in Ukraine: coll. materials of All-Ukrainian science and practice. conf., Kyiv, 28 zhovtnia 2016 r.. za zah.red. V. V. Oliinyka. Kyiv: UMO NAPN Ukrainy, 2016. S. 367–370. [in Ukrainian].

14. Kovalchuk V. I. Shliakhy podolannia kvalifikatsiinoho rozryvu v pidhotovtsi maibutnix fakhivtsiv [Ways to overcome the qualification gap in the training of future specialists]. Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy : tezy dop. KhI mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Professional development of personality: problems and prospects: theses add. XI International science and practice conf., m. Khmelnytskyi, 25-26 lystop. 2021 r. Khmelnytskyi, 2021. S. 27–28. [in Ukrainian].

15. Kovalchuk V. High education system challenges in the context of requirements of labour market and society. Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. 2016. S. 88–90.

16. Prylepa I. M. Aktualnist krosdystsyplinarnoho pidkhodu do pidhotovky fakhivtsiv u suchasnykh umovakh rynku pratsi [The relevance of a cross-disciplinary approach to the training of specialists in modern conditions of the labor market.]. Pidhotovka maistra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesiinoho navchannia do vprovadzhennia v osvittii protses innovatsiinykh tekhnolohii : materialy V Vseukr. naukovo-metod. seminaru – Preparation of the master of industrial training, the teacher of vocational training for the introduction of innovative technologies into the educational process : materials V Vseukr. scientific method. seminar, m. Hlukhiv, 5 lystop. 2021 r. Hlukhiv, 2021. S. 269–272. [in Ukrainian].

17. Prylepa I., Kovalchuk V. Krosdystsyplinarni zviazky pid chas pidhotovky maibutnix pedahohiv profesiinoho navchannia u zakladi vyshchoi osvity [Cross-disciplinary connections during the training of future teachers of professional education in a higher education institution]. Problemy ta perspektyvy realizatsii ta vprovadzhennia mizhdystsyplinarnykh naukovykh dosiahnen : materialy konf – Problems and prospects of implementation and implementation of interdisciplinary scientific achievements: materials of the conference. MTsND, m. Lutsk. Lutsk, 2022. S. 224–225. [in Ukrainian].

18. Pryshliak V. Role of project preparation in formation professional competence of future specialists in agroengineering. TRANS MOTAUTO WORLD: International scientific journal. Sofia, Bulgaria: trans & MOTAUTO WORLD, YEAR II, ISSUE 4/2017. 162–165, ISSN PRINT 2367-8399, ISSN WEB 2534-8493.

УДК 378.673.016:78.071.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-39>**Наталія МОЗГАЛІОВА,**
*orcid.org/0000-0001-7857-7019**доктор педагогічних наук,
професор кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) mozgaliovan@gmail.com*

ХУДОЖНЬО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА ХОРЕОГРАФІЇ: ЕМОЦІЙНО-СТИЛЬОВИЙ АСПЕКТ

В статті розкрито емоційно-стильовий контекст художньо-виконавської діяльності вчителів музичного мистецтва та хореографії. Наголошується, що художньо-виконавська діяльність є невід'ємною складовою мистецької освіти, а її емоційно-стильовий аспект потребує ретельного вивчення та реалізації. Як психофізіологічні якості емоції та почуття є найважливішими для художньо-творчої діяльності музикантів і хореографів. Вони проявляються у художній виразності, технічній досконалості сценічній впевненості. Вчені відзначають спрямованість емоцій на пізнання та здобуття інформації, на здійснення естетичної оцінки музичних явищ. Вони є своєрідною формою контролю за діяльністю, виконують адаптивну та компенсаторну функції. Тому, в процесі підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії важливо виховувати емоційно-чуттєве сприйняття музики, яке тісно пов'язано з особливостями різних художніх стилів і напрямів. Аналіз наукових досліджень дозволив визначити функції художньо-виконавської діяльності: когнітивну, направлену на набуття основ музичної стилістики та реалізацію знань; комунікативну, спрямовану на емоційне спілкування з музичними творами різних стилів і жанрів; стимулюючу, спрямовану на активізацію емоцій і почуттів в навчальній та концертній діяльності. Успішність художньо-виконавської діяльності залежить від створення на заняттях атмосфери емоційного комфорту та вимагає урахування емоційних законів І.Беха, а саме: емоційного узагальнення, переживання переживань, сенсомоторної цілісності, спрямовуючої сили первинної емоційної реакції та розгляду емоції як психологічної дії. Важливу роль в художньо-виконавській діяльності вчителів музичного мистецтва та хореографії відіграють жанрово-стильові еталони та стилістично-жанрові комплекси, що використовуються як зразкові моделі для наслідування й відтворення на практиці. Розроблена методика спрямована на художньо-виконавську діяльність, активізацію емоційно-чуттєвого потенціалу та набуття знань жанрово-стильових особливостей музичних творів. В ній використано проблемно-пізнавальні завдання, творчо-емоційні вправи, пояснювально-ілюстративні методи, інтерактивні ігри, різножанровий репертуар, що включає твори українських та зарубіжних композиторів.

Ключові слова: *вчитель музичного мистецтва, вчитель хореографії, емоції, почуття, стиль, художня виразність, художньо-виконавська діяльність.*

Nataliia MOZGALOVA,
*orcid.org/0000-0001-7857-7019**Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Musicology, Instrumental Training and Choreography
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) mozgaliovan@gmail.com*

ARTISTIC AND PERFORMING ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ART AND CHOREOGRAPHY: EMOTIONAL AND STYLE ASPECT

The article reveals the emotional and stylistic context of artistic and performing activities of music and choreography teachers. It is emphasized that artistic and performing activity is an integral part of art education, and its emotional and stylistic aspect requires careful study and implementation. As psychophysiological qualities, emotions and feelings are the most important for the artistic and creative activity of musicians and choreographers. They are manifested in artistic expressiveness, technical perfection and stage confidence. Scientists note the focus of emotions on cognition and information acquisition, on aesthetic evaluation of musical phenomena. They are a peculiar form of activity control, perform adaptive and compensatory functions. Therefore, in the process of training teachers of musical art and choreography, it is important to educate emotional and sensory perception of music, which is closely related to the features of various artistic styles and directions. The analysis of scientific research made it possible to determine the functions of artistic and performing activity: cognitive, aimed at acquiring the basics of musical stylistics and realizing knowledge; communicative, aimed

at emotional communication with musical works of various styles and genres; stimulating, aimed at activating emotions and feelings in educational and concert activities. The success of artistic and performing activities depends on creating an atmosphere of emotional comfort in classes and requires taking into account the emotional laws of I. Bech, namely: emotional generalization, experiencing experiences, sensorimotor integrity, the guiding force of the primary emotional reaction and consideration of emotion as a psychological action. Genre-style benchmarks and stylistic-genre complexes, which are used as exemplary models for imitation and reproduction in practice, play an important role in the artistic performance of music and choreography teachers. The developed method is aimed at artistic and performing activity, activation of emotional and sensory potential and acquisition of knowledge of genre and style features of musical works. It used problem-cognitive tasks, creative-emotional exercises, explanatory-illustrative methods, interactive games, a multi-genre repertoire that included the works of Ukrainian and foreign composers.

Key words: music teacher, choreography teacher, emotions, feelings, style, artistic expressiveness, artistic and performing activity.

Постановка проблеми. Актуальним питанням національної та освітньої політики, художньої практики педагогів і митців України є художнє виховання молодого покоління. Українські дослідники дану проблему завжди розглядали в єдиному річищі культури і педагогіки мистецтва, акумуляючись на збереженні кращих надбань минулого в сучасній педагогічній практиці. Тому, невід'ємною складовою мистецької освіти стала художньо-виконавська діяльність, спрямована на вивчення жанрово-стильових традицій музичного та хореографічного мистецтва в навчальних закладах різного рівня акредитації. Дана проблема посідає чільне місце в історії вітчизняної освіти та культури. Її досягнення впродовж десятиліть свідчать про певні здобутки теорії і практики, накопичені індивідуальною та колективною працею фахівців мистецької галузі.

Аналіз досліджень. На сьогодні питання художньо-виконавського розвитку майбутніх вчителів музичного мистецтва та хореографії є надзвичайно актуальним. Деякі його аспекти знайшли відображення у наукових дослідженнях. Так, теоретико-методологічні аспекти художньо-виконавської підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії розкрито в роботах А. Козир, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Щолокової та ін.; особливості їх художньо-виконавської діяльності висвітлено в дослідженнях Н. Гуральник, Л. Гусейнової, Т. Зінської, Н. Мозгальнової, Ч. Яньфен, О. Щербініної та ін.; сутність художньо-виконавської творчості розкрито в працях (В. Давидов, О. Маркова, В. Шульгіна та ін.); розвиток художньо-виконавської майстерності представлено в дослідженнях Чжан Сянюн, Чжао Сяошень. Також, слід відзначити дослідження, спрямовані на впровадження жанрово-стильового підходу в практику підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії (Н. Жайворонок, Ляо Бін, Л. Опарик та ін.), розвиток умінь жанрово-стильового аналізу (В. Остроменський, Чжан Цзе та ін.). Не можна не відзначити й дослідження емоційного складової музичного мистецтва.

Серед них: визначення емоцій однією з детермінант функціонування музичного мистецтва в цілому (Г. Костюк, Б. Любан-Плоцца, Е. Носенко та ін.), семантико-культурологічні аспекти емоційної складової музичного мистецтва (Р. Вагнер, К. Scherer, М. Zentner та ін.), визнання особливої ролі емоцій у художньо-творчій діяльності (І. Бех, І. Барановська, Н. Герман та ін.); вплив емоцій на художньо-виконавський розвиток студентів (Л. Котова, Ся Цзюань, Т. Юник та ін.).

Мета статті – висвітлити емоційно-стильовий аспект художньо-виконавської діяльності майбутніх вчителів музичного мистецтва та хореографії.

Виклад основного матеріалу. Мистецька освіта культивує потребу майбутніх педагогів до спілкування з прекрасним, навчає володінню емоціями, мовою різних стилів та жанрів, сприяє розвитку художньо-творчих здібностей, заохочує до участі у художньо-виконавській діяльності. Таким чином, здійснюється унікальна можливість реалізувати триєдину мету фахової підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії:

- формування системи ціннісних орієнтацій студентів;
- розвиток їх пізнавальних та емоційно-чуттєвих здатностей
- набуття ними знань та умінь жанрово-стильового аналізу і на цій основі виховання мистецьких уподобань, потреб і смаків у процесі художньо-виконавської діяльності. Важливими є висновки тих науковців які відзначили, що: художньо-виконавська діяльність є активним емоційним процесом, який вимагає від музиканта наполегливих пошуків у виборі різних засобів виразності відповідно стилю та жанру; емоційність виявляється в виконавському мистецтві як у сенсі художньої виразності так і художньо-технічної досконалості, при цьому, позитивні емоції, які виникають в процесі музикування впливають на фразування та звуковидобування виконавця, підсилюють прояви художньої творчості, сприяють розвитку виконавської техніки. Дослідники відзначають, що емоції та відчуття як психофізіологічні якості є одними

із необхідніших для художньо-творчої діяльності музиканта, а фортепіанна творчість потребує ярко вираженої емоційної чуттєвості. Що стосується емоційно-чуттєвого відчуття музики, на думку О. Єрошенко, воно тісно переплетено з особливостями різних художніх напрямів і стилів, сприяє концентрації почуттєво-змістовного поля, розширенню виразних музично-драматичних можливостей і виконавсько-технічних прийомів і, таким чином, суттєво впливає на художньо-виконавську діяльність музиканта та його емоційні прояви (Єрошенко, 2008: с. 32).

Спрямованість художньо-виконавської діяльності визначають емоції, які надають їй чуттєвого забарвлення. Не можна не погодитись з думкою М. Варій, яка вважає, що «емоції і почуття, виконуючи різні функції, беруть участь у всіх видах діяльності, ... як на стадії усвідомлення потреби, так і на стадії оцінки досягнутого результату» (Варій, 2009: 125). За визначенням Ю. Трофімова, емоції є своєрідною формою контролю за діяльністю, зокрема за переживаннями. В цьому випадку вони виконують функцію компенсаторного механізму і будучи усвідомленим переживанням, здійснюють естетичну оцінку музичних явищ, а також виникаючих настроїв і переживань. Емоції також виконують адаптивну функцію, заповнюючи дефіцит інформації (Трофімов, 1999: 324). Відповідно до інформаційної теорії С. Максименка, емоції виникають в ситуації недостатності знань, необхідних для досягнення мети, і компенсують цю недостатність. «Саме емоція, на думку науковця, забезпечує продовження пошуку нової інформації» (Максименко, 2019: 151).

Також «емоції містять в собі потяг, бажання, прагнення, спрямоване на пізнання предмета» (Катрич, 2000: 138). Спрямованість емоцій на пізнання та здобуття інформації, на думку Ю. Трофімова, виявляється в позитивних і негативних проявах (Трофімов, 1999: 348). Відповідно, Д. Узнадзе визначає емоції душевним станом, який «на деякий час цілком заповнює наші переживання і підпорядковує собі духовне життя (Узнадзе, 2004: 93).

Взагалі, вчені одностайні в тому, що в аспекті підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії художньо-виконавська діяльність є складним та багатофункціональним процесом, в якому активізуються емоційно-чуттєві можливості, творчі якості, максимально розвивається індивідуальність, віддзеркалюються набуті знання, уміння та навички.

В професійній діяльності музикантів і хореографів художньо-виконавська діяльність виконує

наступні функції: комунікативну, спрямовану на емоційне спілкування з музичними творами різних стилів і жанрів та організацію художньо-творчої взаємодії у фортепіанному класі; когнітивну, направлену на набуття майбутніми вчителями основ музичної стилістики та реалізацію знань в художньо-виконавській діяльності; стимулюючу, спрямовану на активізацію художньо-творчої активності та виконавської самостійності студентів, формуванню їх мистецьких уподобань, смаків та інтересів.

Також художньо-виконавська діяльність допомагає активному сприйняттю та усвідомленню учнями художньої інформації, є проявом виконавського потенціалу, одним із засобів вираження художньої позиції вчителя та його прагнення вплинути на школярів, переконати їх у правильності трактування емоційно-образного змісту твору та обраних засобів художньої виразності. Для цього, на переконання В. Сухомлинського, «вчитель повинен уміти створити в учнів внутрішній стан емоційного піднесення, інтелектуального натхнення», адже без цього заняття будуть сприйматися байдуже, а без емоційна праця приносить тільки втому (Сухомлинський, 1976: 111). Разом з цим, необхідна ще емпатія, «вміння помічати та розуміти емоції учнів, своєчасно на них реагувати, а також керувати власними емоціями» (Мозгальова, 2011: 204).

Видатний український вчений І. Зязюн великого значення надавав вивченню емоційних станів, які визначають професійні вимоги до вчителя. Він наголошував, що перебуваючи у тісному взаємозв'язку з основними особистісними утвореннями – пам'яттю, мисленням, свідомістю, емоції є «ключовим фактором, більш суттєвим у зумовленні життєвого успіху, ніж інтелект» (Зязюн, 2004: 22).

Крім того, для успішності художньо-виконавської діяльності майбутньому вчителю необхідно навчитись створювати атмосферу емоційного комфорту. Адже щире, доброзичливе та дружнє ставлення вчителя позитивно впливає на емоційне сприйняття учнів, прояв їх емоцій та почуттів, бажання відкрито їх обговорювати, виявляти здібності та розкривати таланти. Емоційна взаємодія вчителя з учнями, учнів між собою забезпечує їх потреби в спілкуванні, висловленні власних думок та отриманні цікавої інформації.

Для забезпечення емоційного комфорту сприйняття музики необхідно приймати учнів такими, якими вони є, з розумінням ставитись до їх смаків, уподобань та інтересів. Це сприятиме виникненню естетичних емоцій, які можуть виступати або в якості оцінки або цінності. В якості оцінки естетичні емоції визначають для особистості

естетичні цінності, якими необхідно оволодівати в процесі художньо-виконавської діяльності.

В контексті підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії великого значення набувають емоційні закони І. Беха, які пояснюють сходження особистості до мистецького розуміння світу. Це, насамперед, закон спрямовуючої сили первинної емоційної реакції, закон переживання переживань, закон розгляду емоції як психологічної дії, закон емоційного узагальнення та закон сенсомоторної цілісності. Відповідно першого закону, учень під керівництвом викладача відтворює певну емоційну реакцію (художню за змістом), а потім її повторює та закріплює, тим самим забезпечуючи формування мистецького світогляду. Відповідно другого закону, в процесі сприйняття музичного твору відбувається перетворення певного емоційного ставлення-переживання на інше ставлення-переживання, тобто відбувається закріплення та формування мистецьких цінностей. Третій закон визнає в емоційному переживанні стійкість, силу та спрямованість. Отже, викладач повинен створити умови, щоб початкове мистецьке переживання «набуло достатньої емоційної сили, стійкості, закріпилося за конкретним змістом». В результаті відбувається мистецький розвиток особистості. Важливим є четвертий закон, емоційного узагальнення, згідно якого цілеспрямоване виховання розумових здібностей та емоційних переживань приводить до створення понять чи художніх образів, а з часом і до формування мистецьких цінностей (хореографічних або музичних). П'ятий закон – сенсомоторної цілісності, констатує єдність процесів сприймання, емоційного переживання і зовнішньо предметної дії. Його дотримання передбачає поступове сходження майбутніх учителів до вершин емоційно-чуттєвого освоєння мистецтва (Варій, 2009: 15).

Осмилення емоційно-стильового контексту художньо-виконавської діяльності майбутніх вчителів музичного мистецтва та хореографії вимагає розгляду позиції дослідників, згідно якої відображення емоцій у музичному мистецтві має багаторівневу структуру. Перший рівень складають емоції-вираження, які виникають від сприйняття енергії ритму, співзвучностей гармонії, прекрасної захоплюючої кантилени тощо. Другий рівень відповідає, так званим, уявним емоціям, які можуть бути негативними або позитивними, в залежності від змісту музики. На третьому рівні знаходяться оцінювальні емоції, які функціонують в музичному або хореографічному мистецтві і відображають захопленість майстерністю виконавця, постановника, композитора; передають «атмосферу

святковості та радості, що притаманна справжньому мистецтву» (Єрошенко, 2008: 28). Вчені відзначають, що кожному митцю притаманне особливе коло емоцій, так званий «основний емоційний тон», спрямований на слухачів. Він вимагає певного налаштування, володіння навичками швидких образних перетворень, вміння переходити з позицій виконавця на позицію слухача.

Важливою складовою художньо-виконавської діяльності є виконавська інтерпретація музичних творів, для авторського типу якої характерне міксування жанрово-стильових особливостей музики різних епох, а також абстрагування сучасного виконавця від пануючого у даному столітті виду інтерпретації. Для нашого дослідження важливим є висновок О. Конової про те, що на «межі ХХ – ХХІ століття актуальним стає змішаний тип виконавської інтерпретації – процес взаємодії виконавського мистецтва і культури сьогодення на основі поєднання двох видів традицій – полістилістичного (змішування різних виконавських традицій) та анексіюного (приєднання виражальних засобів інших видів мистецтв з метою створення нового арт-образу – носія нової традиційності) (Кононова, 2009: 12).

В процесі підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії важливо формувати у студентів жанрово-стильові еталони виконавства. За результатами досліджень жанрово-стильові еталони відіграють провідну роль у процесі становлення музикантів і створення виконавських інтерпретацій, адже представляють собою установлені виконавські версії та традиції, «що використовуються як зразкові моделі для наслідування й відтворення на практиці» (Максименко, 2019: 60). Такі моделі утворюються внаслідок фільтрації безлічі виконавських версій і повинні відповідати ustalеним у суспільстві уявленням щодо зразкового, ідеального виконання.

В процесі художньо-виконавської діяльності майбутніх вчителів музичного мистецтва та хореографії слід звернути увагу на значення стилістично-жанрових комплексів, які, за свідченням Н. Жукової, виступають в якості семантичних конфігурацій, що характеризують «саме творчість, а не «творчу співпрацю», авторство, а не «спів-авторство». Не можна не погодитись з думкою В. Москаленко, який через призму музичної творчості трактує виконавський стиль як індивідуальну манеру виконання, зумовлену музичним мисленням. Саме творчість виконавця відіграє головну в інтерпретації музичного твору. Важливе значення має й індивідуальне сприйняття задуму композитора, трактування художнього

образу, обраний комплекс виразових засобів тощо. В такому контексті можна говорити про систему музично-виконавського стилетворення, яка включає музично-виконавський стиль певного історичного періоду, національний музично-виконавський стиль, стиль композиторський та індивідуальний музично-виконавський стиль. Останній формується на основі трьох попередніх і залежить від розвитку мислення, темпераменту та смаку виконавця. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця О. Катрич визначає як систему виразових засобів, що «відповідає його світогляду, зберігає цілісність та функціонує у якості опорного фактору переінтонування різноманітних композиторських стилів» (Катрич, 2000: 9). Отже, можемо наголошувати на провідній ролі стильового контексту в підготовці студентів до художньо-виконавської діяльності.

З метою впровадження вищезгаданих теоретичних положень було розроблено методику підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії з урахуванням емоційно-стильового контексту. На відміну від традиційної методики підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва та хореографії для якої характерна спрямованість на набуття музично-теоретичних знань, розвиток інструментально-виконавських здібностей, умінь і навичок, дана методика орієнтована на художньо-виконавську діяльність, активізацію емоційно-чуттєвого потенціалу та набуття знань жанрово-стильових особливостей музичних творів. Вона складалась з двох етапів, які характеризувались одночасним поєднанням різних форм педагогічної взаємодії, засобів і методів навчання, педагогічних умов та принципів.

Слід відзначити результативність проблемно-пізнавальних завдань, творчо-емоційних вправ, пояснювально-ілюстративних (наочно-слуховий, зорово-емоційний) та спеціальних методів (музично-стильового наведення, емоційно-естетичного оцінювання, жанрово-стильового узагальнення та емоційно-стильового порівняння),

бесід («Краса навколо нас», «Жанрово-стильові особливості музики романтизму»), круглих столів («Емоційно-естетичне середовище», «Інтерпретація клавірних творів І.С. Баха»), інтерактивних ігор («Склади емоційний словник», «Уяви, що ти митець», «Інтерв'ю») тощо. Важливо, що в методиці використовувалась різножанровий музичний репертуар, що включав музику українських (В. Барвінський, І. Шамо, В. Кирейко, В. Сильвестров та ін.) та зарубіжних (І.С. Бах, Й. Брамс, П. Хіндеміт, М. Рeger, Д. Шостакович М. Парцхаладзе, Чжан Чжао та ін.) композиторів. Слід відзначити, що для підсилення емоційного впливу музичних творів в методиці використано поезію та твори живопису, зокрема картини М. Примаченко, Т. Яблонської, М. Пимоненка. Апробація зазначеної методики шляхом створення в закладах вищої освіти емоційно-естетичного середовища засвідчила, що в процесі підготовки вчителів музичного мистецтва та хореографії їх доцільно залучати до художньо-виконавської діяльності, вивчати фортепіанну музику різних стилів і жанрів, що сприятиме оновленню музично-інтонаційного словника та повноцінному емоційному сприйняттю музичних творів.

Висновки. Гармонійне поєднання емоційного та жанрово-стильового розвитку майбутніх вчителів музичного мистецтва та хореографії дозволить їм з успіхом долати професійні труднощі, адекватно аналізувати й оцінювати зміни в мистецько-освітній діяльності, інноваційно організовувати навчання своїх підопічних, стимулювати їх художньо-виконавський розвиток, відстоювати новаторські підходи у підборі репертуару для занять, втілювати власні художньо-інтерпретаційні задуми у педагогічній та художньо-виконавській діяльності. До напрямів подальших наукових пошуків належить вивчення потенціалу музичного та хореографічного мистецтва різних епох у формуванні емоційно-інтелектуальної сфери студентів, створення новітніх методик професійного зростання майбутніх учителів музичного мистецтва та хореографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Емоційні передумови мистецького світогляду особистості. *Мистецтво у розвитку особистості*. Чернівці : Зелена Буковина. 2007. С. 14–15.
2. Варій М.Й. Психологія: навчальний посібник. Львів : Львівська політехніка. 2009. 288 с.
3. Срошенко О.В. Емоційна сфера у вокальній творчості: музично-естетичні та виконавські аспекти : дис. канд. мистецтвознавства. Харків. 2008. 189 с.
4. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості. *Мистецтво у розвитку особистості*. Чернівці : Зелена Буковина. 2006. С. 21–23.
5. Катрич О.Т. Індивідуальний стиль музиканта-виконавця (теоретичний та естетичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ. 2000. 15 с.
6. Кононова М.І. Ідеальне як еталонне в системі категорій музично-виконавського мистецтва : автореф. канд. мист. Київ, 2009. 19с.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія. Київ : Центр навчальної літератури. 2019. 272с.

8. Мозгальова Н.Г. Теоретико-методичні засади інструментально-виконавської підготовки вчителя музики. Вінниця : Меркюри-Поділля. 2011.486 с.
9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Вибрані твори в 5-ти Т. 2 . Київ : Наукова думка.1976. 233 с.
10. Узнадзе Д. Загальна психологія. Київ : Наукова думка. 2004. 321 с.
11. Трофімов. Ю. Л. Психологія. Київ : Либідь. 1999. 521 с.

REFERENCES

1. Bekh I.D. (2007) Emotsiini peredumovy mystetskoho svitohliadu osobystosti [Emotional prerequisites of the artistic outlook of individuals]. *Mystetstvo u rozvytku osobystosti*. Chernivtsi : Zelena Bukovyna. 14–15. [in Ukrainian].
2. Varii M.I. (2009) *Psykhologhiia: navchalnyi posibnyk* [Psychology: a study guide]. Lviv : Lvivska politekhnik. 288. [in Ukrainian].
3. Yeroshenko O.V. (2008) Emotsiina sfera u vokalnii tvorchosti [Emotional sphere in vocal creativity: musical-aesthetic and performing aspects]: muzychno-estetychni ta vykonavski aspekty : dys. kand. mystetstvoznavstva. Kharkiv. 189. [in Ukrainian].
4. Ziaziun I. A. (2006) Estetychni zasady rozvytku osobystosti. *Mystetstvo u rozvytku osobystosti* [Aesthetic principles of personality development. Art in personality development]. Chernivtsi : Zelena Bukovyna. 21-23. [in Ukrainian].
5. Katrych O.T. (2000) *Indyvidualnyi styl muzykanta-vykonavtsia (teoretychnyi ta estetychnyi aspekty)* [Individual style of a musician-performer (theoretical and aesthetic aspects)] : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva. Kyiv. 15. [in Ukrainian].
6. Kononova M.I. (2009) *Idealne yak etalonne v systemi katehorii muzychno-vykonavskoho mystetstva* [Ideal as a reference in the system of musical and performing arts categories] : avtoref. kand. myst. Kyiv. 19. [in Ukrainian].
7. Maksymenko S.D. (2019) *Zahalna psykhologhiia* [General Psychology]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. 2019. 272. [in Ukrainian].
8. Mozghalova N.H. (2011) *Teoretyko-metodychni zasady instrumentalno-vykonavskoi pidhotovy vchytelia muzyky* [Theoretical and methodological principles of instrumental and performance training of a music teacher]. Vinnytsia : Merkiuri-Podillia.486. [in Ukrainian].
9. Sukhomlynskyi V. O. (1976) *Sto porad uchytelevi* [One hundred tips for the teacher]. *Vybrani tvory v 5-ty T. 2* . Kyiv : Naukova dumka.1976. 233. [in Ukrainian].
10. Uznadze D. (2004) *Zahalna psykhologhiia* [General Psychology]. Kyiv : Naukova dumka. 321. [in Ukrainian].
11. Trofimov. Yu. L. (1999) *Psykhologhiia* [Psychology]. Kyiv : Lybid. 521. [in Ukrainian].

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-40>**Людмила НЕІЖПАПА,**

orcid.org/0000-0003-4398-2553

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи

Навчально-наукового інституту соціології та соціальної політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) neizhpapals@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті висвітлені особливості формування інформаційно-комунікативної компетенції фахівця соціальної сфери з позиції практичного аспекту. Визначено, що навчання інформаційно-комунікативним навичкам, необхідним для роботи в певній соціальній сфері, слід розглядати як соціальне замовлення інформаційного суспільства. З'ясовано, що необхідність формувати інформаційно-комунікативні навички фахівця соціальної сфери виражається у вмінні захищати права клієнта, вмінні оцінювати та планувати соціальну ситуацію, вмінні втрутитися в ситуацію та допомогти клієнту вийти з кризи, бажанні працювати в команді. Встановлено, що формування комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери дозволяє йому адекватно оцінювати якість комунікативної поведінки, ефективно керувати персоналом, організовувати системи експертного навчання, аналізувати кризові ситуації, а також запобігати і контролювати конфліктні ситуації. Визначено, що формування інформаційної компетентності фахівця соціальної сфери передбачає здобуття ним знання та навичок використання інтерактивних Інтернет-технологій, таких як: відеоконференції, чат, електронні книги (e-books), електронна пошта, MMS, Skype, платформа LMS, програмне забезпечення для незрячих. Розкрито специфіку знань та вмінь, які виражаються інформаційно-комунікативною компетентністю фахівця соціальної сфери відповідно до Стандарту професійної (професійно-технічної) освіти для професії «Соціальний робітник». З'ясовано, що формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери відбувається ще у ЗВО, у якому здійснюється професійна підготовка такого фахівця до діяльності в соціальній сфері. Важливим аспектом формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери є його участь у тематичних форумах, конференціях, круглих столах, проектах, тренінгах, вебінарах.

Ключові слова: інформаційно-комунікативна компетентність, фахівець соціальної сфери, професійна діяльність, професійна підготовка, соціальна робота.

Liudmyla NEIZHPAPA,

orcid.org/0000-0003-4398-2553

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Social Education and Social Work

Educational and Scientific Institute of Sociology and Social Policy

of Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) neizhpapals@ukr.net

FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE SOCIAL SPHERE SPECIALIST

The article highlights the peculiarities of the formation of informational and communicative competence of a specialist in the social sphere from the standpoint of the practical aspect. It was determined that the training of information and communication skills necessary for work in a certain social sphere should be considered as a social order of the information society. It was found that the need to develop the information and communication skills of a specialist in the social sphere is expressed in the ability to protect the client's rights, the ability to assess and plan the social situation, the ability to intervene in the situation and help the client get out of the crisis, and the desire to work in a team. It was established that the formation of communicative competence of a specialist in the social sphere allows him to adequately assess the quality of communication behavior; effectively manage personnel, organize systems of expert training, analyze crisis situations, as well as prevent and control conflict situations. It was determined that the formation of the information competence of a specialist in the social sphere involves the acquisition of knowledge and skills in the use of interactive Internet technologies, such as: video conferences, chat, electronic books (e-books), e-mail, MMS, Skype, the LMS platform, software for the blind. The specifics of knowledge and skills, which are expressed in the informational and communicative competence of a specialist in the social sphere in accordance with the Standard of professional (vocational and technical)

education for the profession "Social worker", are revealed. It has been found that the formation of informational and communicative competence of a specialist in the social sphere takes place even in higher education institutions, where the professional training of such a specialist for activities in the social sphere is carried out. An important aspect of the formation of informational and communicative competence of a specialist in the social sphere is his participation in thematic forums, conferences, round tables, projects, trainings, webinars.

Key words: *information and communication competence, social sphere specialist, professional activity, professional training, social work.*

Постановка проблеми. Сучасний суспільний розвиток надає пріоритет проблемам професійного спілкування в різних сферах людської діяльності. Це дуже серйозно проявляється у професійній діяльності фахівців соціальної сфери, які виконують широкий спектр функцій, пов'язаних із представництвом прав клієнтів, обмежених у зв'язку з хворобою, інвалідністю, матеріальними труднощами, кризовими ситуаціями тощо, а також вирішенням соціальних проблем таких осіб. Практика показує ряд проблем, що виникають через недоліки в організації професійного спілкування в соціальній роботі. До них належать зниження ефективності професійної діяльності, відсутність продуктивної взаємодії з клієнтами, зниження мотивації до особистих змін, соціального розвитку, відсутність партнерства та стосунків у таких питаннях, як соціальна робота.

Соціальна робота сьогодні є одним із основних видів професійної діяльності, спрямованої на підвищення рівня життя населення, зниження рівня соціальної ізоляції та задоволення потреб усіх громадян України. Інформатизація суспільства потребує використання інформаційно-комунікативних технологій у наданні соціальних послуг. А пандемія COVID-19 і тепер воєнний стан зумовили необхідність дотримуватися соціального дистанціювання, і тим самим зробили реальністю використання технологічних засобів для спілкування з клієнтами. Викладене вказує на необхідність розвитку інформаційних та комунікативних навичок у фахівців соціальної сфери, що може сприяти мобільності таких фахівців та підвищенню ефективності їх професійної діяльності, що, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівців соціальної сфери лежать в основі досліджень багатьох науковців. Так, В. Балахтар стверджує, що інформаційне забезпечення якості освітнього процесу у ЗВО відіграє важливу роль у формуванні комунікативної компетенції фахівця соціальної сфери шляхом надання йому вільного доступу до практично необмеженої інформації на освітніх порталах та забезпечення можливості безпосередньої участі

в інформаційній культурі суспільства (Балахтар, 2018: 99). В. Петрук стверджує, що сутність комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери полягає в його здатності та готовності цілеспрямовано спілкуватися з різними клієнтами на всіх етапах професійної діяльності та нести відповідальність за її результати та наслідки. Науковець виділяє когнітивно-аксіоматичний, операційно-технічний та етико-соціальний структурні компоненти комунікативної компетенції фахівця соціальної сфери (Петрук, 2021: 46). Д. Годлевська пропонує розуміти під комунікативною компетентністю фахівця соціальної сфери комплекс комунікативних знань та мовленнєвих умінь, навичок як базового компонента, а також прояву емпатії, рефлексії, креативності, оволодіння якими дозволяє такому фахівцю адекватно користуватися усіма засобами комунікації у спілкуванні з клієнтом (Годлевська, 2007: 10). Н. Майструк та А. Кабанцова стверджують, що професіоналізація комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери впливає з процесу виховання такого фахівця як професіонала і ґрунтується на теорії та практичних знаннях і навичках, які не є універсальними, оскільки базуються на здатності надавати соціальну допомогу потенційним клієнтам (Майструк, 2011: 73). Т. Костева зауважує, що інформаційна компетентність фахівця соціальної сфери виражається системоутворюючим комплексом спеціальних знань і умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, достатніх для виконання складних професійних завдань і обов'язків (Костева, 2014: 43). В. Березан зауважує, що головною метою інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери – професіонала в галузі суспільних наук, який працює із широким колом клієнтів – є підготовка його до повноцінної та ефективної участі в соціальному та професійному житті в умовах інформаційного суспільства (Березан, 2015: 151, 155). Liudmyla Neizhpara та Yang Mengyi вистрілюють педагогічні умови розвитку комунікативної культури здобувачів освіти в контексті міжнаціонального спілкування та зауважують, що під час формування комунікативної культури міжнаціонального спілкування здобувачів освіти необхідно враховувати такі принципово важливі моменти: відповідний історичний

рівень розвитку нації та національних відносин; насиченість і різноманітність прояву культурної самобутності та традицій спілкування; історично сформовані традиції та досвід взаємин націй і народностей (сусідніх і далеких); особливості духовної особи, культури, психології, моральні якості осіб, залучених до міжнародного спілкування (Neizhpara, 2021: 125).

Акцентуючи увагу на роботах науковців, слід зазначити, що питання формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери з позиції практичного аспекту потребують більш ґрунтовнішого вивчення.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери з позиції практичного аспекту.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства зростають вимоги до професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної сфери. Тому забезпечення навчання інформаційно-комунікативним навичкам, необхідним для роботи в певній соціальній сфері, слід розглядати як соціальне замовлення інформаційного суспільства. Як відомо, на базі інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) постійно розвиваються наука і промислові технології, бізнес-технології, різні види мистецтва і спорту, розвиваються і вдосконалюються освітні технології. Перед ЗВО стоїть завдання підготовки професійно компетентного фахівця соціальної сфери, здатного швидко адаптуватися до сучасних умов і швидко реагувати на проблеми, що потребують невідкладного вирішення. Особливий інтерес викликає питання формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери.

Соціальна робота об'єднує складну багатокомпонентну систему діяльності, невід'ємною частиною якої є взаємодія з клієнтами соціальних служб і безпосереднє спілкування з людьми. Тому постає необхідність формувати інформаційно-комунікативні навички фахівця соціальної сфери, які виражаються у вмінні захищати права клієнта, вмінні оцінювати та планувати соціальну ситуацію, вмінні втрутитися в ситуацію та допомогти клієнту вийти з кризи, бажанні працювати в команді.

Щоб бути успішним у сфері соціальної роботи, фахівець соціальної сфери повинен: вивчати тенденції ринку соціальних послуг, активно впливати на них і досліджувати характеристики, які забезпечують права, потреби та інтереси людини як найвищої соціальної цінності; вести проєктну діяльність у соціальній сфері; надавати допомогу та підтримку людям, які опинилися у складних

життєвих обставинах, пропонуючи правові, економічні та організаційні засоби допомоги від органів державної влади, соціальних інститутів місцевого самоврядування та неурядових організацій.

Професійна компетентність фахівця соціальної сфери – це його здатність до самореалізації, яка базується на основі знань, життєвого досвіду, цінностей і навичок, набутих у пізнавальній діяльності та освітніх практиках.

Діяльність фахівця соціальної сфери різноманітна і складна. Теоретичні знання та практичні навички роботи з ІКТ необхідні йому для виконання діагностичної, прогностичної, правозахисної, організаційної, профілактичної та комунікативної функцій професійної діяльності.

Формування комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери дозволяє йому адекватно оцінювати якість комунікативної поведінки, ефективно керувати персоналом, організовувати системи експертного навчання, аналізувати кризові ситуації, а також запобігати і контролювати конфліктні ситуації. Водночас комунікативні здібності такого фахівця залежать насамперед від його власної особистості. Тобто, чи звернеться клієнт до нього зі своїми проблемами, залежить від його індивідуальних особливостей. Внутрішнє ставлення до зустрічі з людьми, любов і доброта до них, бажання і вміння проникнути в світ переживань, суджень і вчинків клієнта, настроїв і щирість у спілкуванні є основою сформованої комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери. Варто зауважити, що комунікативна компетенція такого фахівця базуються на загальнолюдських цінностях, таких як гуманізм, доброта та емпатія.

Специфіка формування інформаційної компетентності фахівця соціальної сфери визначається специфікою його майбутньої професійної діяльності, тобто від того з якими людьми, що потребують допомоги, він працюватиме. Формування інформаційної компетентності фахівця соціальної сфери передбачає здобуття ним знання та навичок використання інтерактивних Інтернет-технологій, таких як: відеоконференції, чат, електронні книги (e-books), електронна пошта, MMS, Skype, платформа LMS, програмне забезпечення для незрячих. Таким чином, виховання інформаційних навичок у такого фахівця не лише забезпечує його власний професійний розвиток і самовдосконалення, а й сприяє особистісному та професійному зростанню інших, вирішує низку проблем для різних груп населення.

Інформаційно-комунікативна компетентність є складовою професійної компетентності фахівця соціальної сфери. Відповідно до Стандарту про-

фесійної (професійно-технічної) освіти для професії «Соціальний робітник» формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери характеризує те, що він повинен знати: поняття інформаційної культури, безпеки та основних методів і технологій забезпечення інформаційної безпеки; основні терміни обробки інформації цифровими технологіями; функції прикладного програмного забезпечення для обробки даних; етико-правові основи інформаційного менеджменту у сфері соціальної роботи з населенням; методи та засоби збору, обробки, зберігання, передачі та збирання інформації (Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти. Професія: Соціальний робітник, 2021).

Водночас інформаційно-комунікативна компетентність фахівця соціальної сфери свідчить про те, що такий фахівець повинен вміти: у своїй професійній роботі використовувати базові програми Office; створювати електронні документи, правильно вводити тексти, створювати таблиці з розрахунками на основі формул, створювати діаграми, таблиці, формули, вставляти зображення в документи, друкувати документи, надсилати електронною поштою; виконувати розрахунки на основі отриманих результатів та статистичної обробки даних; здійснювати роботу в локальних комп'ютерних мережах та Інтернеті; для отримання інформації використовувати різні типи баз даних і пошукових систем; використовувати сучасні електронні пристрої та соціальні мережі (Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти. Професія: Соціальний робітник, 2021).

У ході дослідження особливу увагу доцільно приділити впровадженню форм, які можуть сприяти формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери. Так, ключовими формами формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери є участь у тренінгах, семінарах, набуття досвіду у роботі з конкретними випадками. Варто зауважити, що при виборі форми слід звернути увагу на сформованість умінь і навичок поведінки з інформацією. Формування інформаційно-комунікативної компетенції фахівця соціальної сфери сприяє підвищенню професіоналізму такого фахівця.

Для досягнення високого рівня інформаційно-комунікативної компетентності фахівцю соціальної сфери необхідно використовувати різноманітні форми та методи професійної підготовки, зокрема брати участь у тематичних форумах, конференціях, круглих столах, проектах, гостьових лекціях, зустрічах.

Професійна підготовка фахівця соціальної сфери до професійного спілкування з усіма суб'єктами соціальної роботи є найважливішою складовою, оскільки майбутнього фахівця необхідно навчити встановлювати мовні контакти з клієнтами, знаходити реальні проблеми, збирати і розуміти вербальне і невербальне подання інформації. Так, наприклад, розвиток практичних навичок невербального спілкування за допомогою жестової мови майбутніми фахівцями соціальної сфери необхідний для розуміння потреб і проблем глухих людей та надання їм якісної та ефективної допомоги.

Важливою передумовою формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціальної сфери є розробка та впровадження в освітній процес комплексних освітніх дисциплін інформаційно-комунікативного циклу, які становлять базову основу підготовки такого фахівця до професійної діяльності. Водночас майбутній фахівець соціальної сфери під час професійної діяльності повинен поглиблювати знання, набуті ним під час навчання в галузі інформаційно-комунікативного циклу. Так, на кафедрі соціальної освіти та соціальної роботи Навчально-наукового інституту соціології та соціальної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутнього фахівця соціальної сфери відбувається у контексті вивчення таких дисциплін:

1) «Соціальне партнерство», у ході освоєння якої майбутні фахівці соціальної сфери засвоюють найбільш поширені канали комунікації та їх практичне застосування у сфері розбудови соціального партнерства;

2) «Педагогічна деонтологія», у ході освоєння якої майбутні фахівці соціальної сфери засвоюють основи етичної комунікації в професійній діяльності;

3) «Основи красномовства», де здобувачі вищої освіти навчаються здійснювати процес професійної комунікації на засадах основ красномовства та професійної риторики з метою попередження виникнення конфліктних ситуацій в освітньому середовищі;

4) «Основи соціально-педагогічних досліджень» та «Стратегії особистісного розвитку», у ході освоєння яких майбутні фахівці соціальної сфери здобувають знання про вербальні і невербальні засоби і техніки спілкування.

Крім того, бажано за допомогою діяльнісно-орієнтованих завдань формувати у майбутнього фахівця соціальної сфери інформаційно-комунікативні навички, завдяки чому він набуде не лише

нових умінь і навичок за фахом, а й набуде професійних компетентностей, необхідних для майбутньої професійної діяльності. В основі таких завдань передбачено:

1) вивчення особливостей комунікативних стратегій як базових механізмів соціального діалогу;

2) вивчення основ етичної комунікації в професійній діяльності фахівця соціально-виховної роботи;

3) вивчення особливостей розвитку комунікативних здібностей особистості;

4) аналіз потреб людей у спілкуванні та рівнях спілкування;

5) вивчення бар'єрів спілкування та якостей, необхідних для ефективного спілкування;

6) вивчення правил ефективного слухання.

7) вивчення особливостей культури мовлення та визначення впливу особливостей спілкування на здоров'я та психологічний стан людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, за результатами

проведених досліджень визначено основні засади формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери. Дослідження дало можливість визначити, що формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери сприяє підвищенню професіоналізму такого фахівця. З'ясовано, що формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери відбувається ще у ЗВО, у якому здійснюється професійна підготовка такого фахівця до діяльності в соціальній сфері. Важливим аспектом формування інформаційно-комунікативної компетентності фахівця соціальної сфери є його участь у тематичних форумах, конференціях, круглих столах, проектах, тренінгах, вебінарах.

У перспективі подальших досліджень доцільно висвітлити питання формування професійної компетентності фахівця соціальної сфери, де інформаційно-комунікативна компетентність є ключовою складовою формування досліджуваної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балахтар В. В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування професійної компетентності особистості фахівця соціальної роботи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Том 66, № 4. С. 93-104.
2. Березан В. І. Формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх соціальних педагогів засобами віртуального простору. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 151-156.
3. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2007. 23 с.
4. Костева Т. Б. Значення інформаційної компетентності в професійному саморозвитку майбутнього фахівця з соціальної роботи. *Наукові праці. Педагогіка*. 2014. Випуск 234. Том 246. С. 41-46.
5. Майструк Н. О., Кабанцова А. О. Професіоналізація комунікативної компетентності соціального працівника. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2011. Випуск 3(11). С. 70-74.
6. Петрук В. Комунікативна компетентність фахівця соціальної сфери як складник його професійної діяльності. *Вєчливєсть*. 2021. № 2. С. 44-50.
7. Стандарт професійної (професійно-технічної) освіти. Професія: Соціальний робітник: затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 05 січня 2021 р. № 25. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/01/13/Sotsialnyy%20robitnyk.doc>
8. Neizhpara Liudmyla, Mengyi Yang. Pedagogical conditions for developing the students' communicative culture in the context of cross-national communication. *Multidisciplinarni mezinarodni vedecky magazin "Věda a perspektivy"*. 2021. № 6 (6). С. 125-140.

REFERENCES

1. Balakhtar V. V. (2018). Vplyv informacijno-komunikacijnykh tekhnologij na formuvannja profesijnoji kompetentnosti osobystosti fakhivcja socialjnoji roboty [The influence of information and communication technologies on the formation of the professional competence of a social work specialist]. *Informacijni tekhnologiji i zasoby navchannja – Information technologies and teaching aids*, 66 (4), 93-104 [in Ukrainian].
2. Berezan V. I. (2015). Formuvannja informacijno-komunikativnoji kompetentnosti majbutnix socialnykh pedagogiv zasobamy virtualnogho prostoru [Formation of informational and communicative competence of future social pedagogues by means of virtual space]. *Visnyk Vinnycjkogho politekhnichnogho instytutu – Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*, 2, 151-156 [in Ukrainian].
3. Ghodlevsijka D. M. (2007). Formuvannja profesijnoji komunikativnoji kompetentnosti majbutnix socialnykh pracivnykiv v umovakh pedagogichnogho universytetu: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.05 [Formation of professional communicative competence of future social workers in the conditions of a pedagogical university: autoref. thesis Ph.D. ped. Sciences: 13.00.05]. Kyjiv [in Ukrainian].
4. Kafedra socialjnoji osvity ta socialjnoji roboty Navchaljno-naukovogho instytutu sociologhiji ta socialjnoji polityky Ukrajinsjkogho derzhavnogho universytetu imeni Mykhajla Draghomanova [Department of Social Education and Social Work of the Educational and Scientific Institute of Sociology and Social Policy of the Mykhail Drahomanov Ukrainian State University]. URL: <https://www.facebook.com/kafedrasocped>

5. Kostjeva T. B. (2014). Znachennja informacijnoji kompetentnosti v profesijnomu samorozvytku majbutnjogho fakhivcja z socialjnoji roboty [The value of information competence in the professional self-development of a future specialist in social work]. *Naukovi praci. Pedagoghika – Scientific works. Pedagogy*, 234 (246), 41-46 [in Ukrainian].

6. Majstruk N. O., Kabancova A. O. (2011). Profesionalizacija komunikativnoji kompetentnosti socialnogho pracivnyka [Professionalization of communicative competence of a social worker]. *Visnyk NTUU "KPI". Politologhija. Sociologhija. Pravo – Bulletin of NTUU "KPI". Politology. Sociology. Right*, 3(11), 70-74 [in Ukrainian].

7. Petruk V. (2021). Komunikativna kompetentnistj fakhivcja socialjnoji sfery jak skladnyk jogho profesijnogi dijalnosti [Communicative competence of a specialist in the social sphere as a component of his professional activity]. *Vvichlyvistj – Politeness*, 2, 44–50 [in Ukrainian].

8. Standart profesijnogi (profesijno-tekhnichnoji) osvity. Profesija: Socialjnyj robitnyk: zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 05 sichnja 2021 r. № 25 [Standard of professional (vocational and technical) education. Profession: Social worker: approved by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated January 5, 2021 No. 25.]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/01/13/Sotsialnyy%20robitnyk.doc> [in Ukrainian].

9. Neizhpapa, Liudmyla, Mengyi, Yang (2021). Pedagogical conditions for developing the students' communicative culture in the context of cross-national communication. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazin "Věda a perspektivy"*, 6 (6), 125–140

УДК 378.145:7.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-41>

Анна НОВОСАДОВА,
 orcid.org/0000-0002-6215-5759
 аспірантка кафедри педагогіки, професійної освіти
 та управління освітніми закладами
 Вінницького державного педагогічного університету
 імені Михайла Коцюбинського
 (Вінниця, Україна) ann_martinyuk97@ukr.net

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано специфіку сучасної мистецької освітньої парадигми. Проаналізовано особливості викладання музично-теоретичних дисциплін у закладах вищої освіти та наголошено на вагомому значенні їх вивчення майбутніми викладачами музичного мистецтва та хореографії. Визначено, що пошуки форм та методів опанування музично-теоретичних та музично-історичних предметів обумовлені догматичним періодом сучасності. У контексті цього виокремлено жанрово-стильовий підхід до їх вивчення, що полягає у послідовному набутті теоретичних знань, умінь та практичному засвоєнні мовно-виразових засобів жанрів та стилів різних історичних періодів. Підкреслено, що протягом різних періодів музична скарбниця накопичувала лексику, що характеризувала ту чи іншу історичну добу, кристалізувала жанрово-стильові закони. Під час вивчення музично-теоретичних дисциплін студенти поступово знайомляться з особливостями бароко, класицизму, романтизму, музики ХХ–ХХІ століть, засвоюють особливості індивідуалізованого композиторського тексту. Розкриття цих понять стосується таких предметів як «Сольфеджіо», «Гармонія», «Поліфонія». Інтонанційна, ритмічна, гармонічна мова, поліфонічні прийоми, вивчення яких є метою названих предметів, засвоюються у зв'язку з загальними культурними тенденціями цього часу, а також індивідуальні особливості творчості композитора, що є їх узагальненням. Зазначено, що успішне виконання музичних композицій майбутніми викладачами є результатом здобутих знань з музично-теоретичних дисциплін. Адже, в процесі виконання композиції взаємодіють жанрово-стильові, художні, слухові уявлення студента. Авторами визначено, що жанрово-стильовий підхід до вивчення музично-теоретичних дисциплін є фундаментом професійної підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва та хореографії та їх подальшої творчої діяльності.

Ключові слова: музично-теоретичні дисципліни, майбутні викладачі музичного мистецтва та хореографії, жанр, стиль.

Anna NOVOSADOVA,
 orcid.org/0000-0002-6215-5759
 Graduate student at the Department of Pedagogy,
 Professional Education and Management Educational Institutions
 Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynskiy
 (Vinnytsia, Ukraine) ann_martinyuk97@ukr.net

GENRE-STYLE APPROACH TO THE STUDY OF MUSIC-THEORETICAL DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article describes the specifics of the modern artistic educational paradigm. The peculiarities of teaching music-theoretical disciplines in institutions of higher education are analyzed and the importance of their study by future teachers of musical art and choreography is emphasized. It was determined that the search for forms and methods of mastering music-theoretical and music-historical subjects is due to the dogmatic period of modernity. In this context, a genre-style approach to their study is singled out, which consists in the consistent acquisition of theoretical knowledge, skills and practical assimilation of linguistic and expressive means of genres and styles of different historical periods. It is emphasized that during different periods, the musical treasury accumulated vocabulary that characterized one or another historical era, crystallized genre and style laws. During the study of music-theoretical disciplines, students gradually get acquainted with the peculiarities of baroque, classicism, romanticism, music of the 20th-21st centuries, learn the peculiarities of individualized composer's text. The disclosure of these concepts concerns such subjects as "Solfeggio", "Harmony", "Polyphony". Intonational, rhythmic, harmonic language, polyphonic techniques, the study of which is the goal of the named subjects, are learned in connection with the general cultural trends of this time, as well as individual features of the composer's work, which is their generalization. It is noted that the successful performance of musical compositions by

future teachers is the result of acquired knowledge in music-theoretical disciplines. After all, in the process of performing the composition, the student's genre-stylistic, artistic, auditory ideas interact. The authors determined that the genre-style approach to the study of music-theoretical disciplines is the foundation of the professional training of future teachers of musical art and choreography and their further creative activity.

Key words: *music-theoretical disciplines, future teachers of musical art and choreography, genre, style.*

Постановка проблеми. Процес професійної підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва та хореографії – складна, багатогалузева система. Її результатом є сформована особистість виконавця, музикознавця, хореографа-постановника, танцівника, що здатна вирішувати професійні, творчі завдання, розуміти художньо-естетичні засади музичного мистецтва, передавати зміст композицій. Адже, метою вивчення музично-теоретичних та музично-історичних дисциплін є набуття інтонаційних, слухових навиків, розуміння історико-культурного процесу, композиційних, жанрово-стильових особливостей музичних композицій. Ці та інші завдання є важливими для майбутнього викладача музичного мистецтва та хореографії. Адже, індивідуальне бачення музичної композиції, передача художньої концепції твору, композиторської інформації є базовими у професійній діяльності майбутніх педагогів. А відтак, значення опанування ними музично-теоретичних дисциплін неможливо переоцінити.

Наголосимо, що модифікації освітнього процесу в цілому та викладання музично-теоретичних дисциплін зокрема є фундаментальним завданням сучасності. В контексті сказаного, актуалізується жанрово-стильовий підхід до вивчення музично-теоретичних предметів, що полягає в оволодінні теоретичною ерудицією різних предметів за структурними, тематичними принципами, під якими розуміємо жанр та стиль. Дослідження специфіки викладання музично-теоретичних дисциплін, їх вивчення майбутніми викладачами музичного мистецтва та хореографії крізь призму жанрово-стильового підходу, на нашу думку, є не цілком розкритим.

Аналіз досліджень. Питання жанрово-стильової підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва досліджували І. Покуліта, В. Буцяк. О. Афоніна актуалізує стильовий підхід до вивчення сольфеджіо. І. Малашевська розглядає історико-стильовий напрямок вивчення музично-теоретичних дисциплін та визначає його як «здатність до усвідомленого оперування музично-стильовими знаннями та слуховими уявленнями в процесі аналітично-мисленнєвої діяльності та практично-творчої роботи майбутніх учителів музики» (Малашевська, 2005: 15). На нашу думку, актуальним для сучасної педагогічної

науки є дослідження Г. Побережної, Т. Щериці, які розглядають інтегрований підхід до вивчення музично-теоретичних дисциплін. Вони наголошують, що інтеграція полягає у поєднанні різних форм діяльності (стилізації, аранжування, співу творів з власним акомпанементом) та сприяє розширенню кругозору студентів, розумінню єдності форми та виразових засобів музичних композицій. Н. Мозгальова, М. Сушицький, А. Новосадова виокремлюють умови жанрово-стильового аналізу музичних творів та зазначають, що «опанування навичками жанрово-стильового аналізу дозволить майбутнім викладачам визначати історичні особливості епохи, в якій працював митець, стиль, до якого належить його творчий доробок, характерні особливості музичної мови композиційної побудови, що є необхідним для професійної діяльності» (Мозгальова, Сушицький, Новосадова, 2022: 73). Названі праці актуалізують питання модернізації музично-теоретичної підготовки майбутніх викладачів музичного мистецтва та хореографії, а саме впровадження жанрово-стильового підходу для професійної підготовки здобувачів освіти, здобуття знань з музично-теоретичних дисциплін.

Метою статті є висвітлення принципів жанрово-стильового підходу до вивчення музично-теоретичних дисциплін у професійній підготовці майбутніх викладачів музичного мистецтва та хореографії.

Виклад основного матеріалу. Освітній простір сучасності детермінований масштабністю музично-естетичного матеріалу, строкатістю мистецьких форм. У контексті сказаного доцільно згадати слова Н. Герасимової-Персидської, яка зазначала, що «кожен наступний рік нового століття все більше утверджує у думці, що ми знаходимося на порозі нової епохи, що має зовсім нові характеристики у всіх галузях життєдіяльності людини. Те, що наприкінці ХХ століття сприймалося як плюралізм, змішення стилів, ідей, гіпотез, сьогодні починає набувати впорядкованої форми, виявляє властивості парадигми. І це не лінійний перехід до наступного етапу, а якісний стрибок. Нова парадигматика, порівняно із попередньою, виступає як об'єднуюча система більш високого рівня. Це дійсно зрушення на порядок вище» (Герасимова-Персидська, 2012: 5). У зв'язку з цим,

мистецька освіта перебуває у стадії оновлення та потребує пошуку нових підходів до підготовки майбутніх викладачів музичного-мистецтва.

Варто зазначити, що музично-теоретична система, що утворює базовий блок фахових предметів, представлена такими дисциплінами як «Теорія музики», «Сольфеджіо», «Гармонія», «Поліфонія», «Аналіз музичних творів», «Історія музики». Наголосимо, що підвищення рівня музичної грамотності передбачає формування навиків читання з листа, побудови та визначення на слух акордових послідовностей, аналізу музичних композицій, їх жанрово-стильових особливостей, знання рис композиторської творчості. Визначені навик є важливими і для майбутніх викладачів хореографії Аджі, теоретичні знання та їх практичне втілення сприятиме розумінню студентами змісту творів, художньої цінності композицій.

Жанрово-стильовий підхід до вивчення дисципліни «Сольфеджіо» передбачає практичне засвоєння студентами жанрових та стилістичних особливостей епох, вивчення технік, прийомів композиторів різних історичних періодів, оволодіння музичною термінологією та використання здобутих знань при творчій діяльності. Аджі, як правило при цьому предмету студенти зосереджуються виключно на теоретичному усвідомленні законів музичного мистецтва, залишаючи поза увагою їх практичне втілення у композиторській творчості. Змістовним наповнення предмету «Сольфеджіо» стає засвоєння ладових, інтонаційних особливостей періодів середньовіччя, бароко, музичних закономірностей класицизму, мовних засобів романтизму, жанрово-стильових особливостей музики ХХ – ХХІ століть. Жанрово-стильовий підхід є доцільним і під час слухового аналізу. Для цього необхідно засвоїти семантичне значення виразових засобів як художньо-змістовних елементів твору.

Метою дисципліни «Гармонія» є опанування студентами таких понять як акорд, закони їх сполучення між собою, здобуття навичок гармонічного аналізу та гармонізації музичних зразків. Жанрово-стильовий підхід до вивчення цього предмету полягає у вивченні гармонічної мови різних епох, композиторів, гармонічному аналізі творів, виділяючи акорди у якості жанрово-стильових маркерів, робити висновок про художню роль визначених співзвучь та застосовувати ці знання у практичній діяльності. «Стильовий підхід передбачає викладення матеріалу у хронологічному порядку, а саме розгляд гармонії середньовіччя, відродження, класицизму, романтизму, різних напрямків ХХ століття та відповідно

модальну, класичну, хроматичну, атональну систему. Лекційний матеріал курсу повинен містити загальну характеристику епохи, її періодизацію, втілення її особливостей в інших видах мистецтва, аналіз гармонічного стилю епохи в цілому та композиторського зокрема. Такі інформаційні аспекти доповнюються аналізом художніх зразків, метою яких є наочний розгляд важливих елементів музичної мови» (Мартинюк, 2022: 117). Зазначимо, що закріплення теоретичного матеріалу повинно відбуватись на основі практичних завдань, таких як гармонізація мелодії та басу, гра акордових послідовностей.

Для студентів закладів вищої освіти спеціальності 025 «Музичне мистецтво» вивчення предмету «Поліфонія» є обов'язковим. Практичне опанування поліфонії, як багатоголосного мистецтва, полягає у здатності чути та відтворювати кожний з голосів, створюючи єдиний художньо-звуковий комплекс. Формування цих навиків є вагомим для майбутніх викладачів музичного мистецтва та потребують належної уваги викладача та студента. Прослуховування голосів у єдиному полотні можливе при якісному вивченні художніх зразків поліфонічних творів, аналізі їх виразових засобів, розумінні усіх мелодичних ліній. Відтак, запорукою успішного виконання студентами поліфонічних композицій є розуміння ними законів поліфонічних жанрів. Наприклад, жанр фуги, компонентами якого є тема, відповідь, протискладення, інтермедії, потребують розуміння їх роль у контексті форми.

До компонентів програми входить знайомство з різними поліфонічними жанрами, поліфонічними прийомами розвитку музичного матеріалу. Відзначимо, що основна увага приділяється законам поліфонічного мислення строгого та вільного стилю. В той час, як зміни поліфонічного мислення в історичному контексті залишаються поза увагою. Важливо окремо розглянути жанрові особливості мотету, ричеркару, інвенції, фуги, фугети, меси та інших жанрів. Після цього, на нашу думку, слід розглядати їх поліфонічні прийоми.

Висновки. Жанрово-стильовий підхід поєднує музично-теоретичні дисципліни в єдину педагогічну базу зі значним навчальним потенціалом. Такі предмети як «Сольфеджіо», «Гармонія», «Поліфонія» розглядаються на основі спільної звукової, гармонічної системи, що конкретизована жанром та стилем. На нашу думку, історична проєкція композиторських технік, методів, жанрово-стильових особливостей є фундаментом професійної діяльності майбутніх викладачів музичного мистецтва та хореографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О., Баранова В. *Сольфеджіо*. Вінниця: Нова книга. 2013. 224 с.
2. Герасимова-Персидська Н. *Музика. Час. Простір*. Київ: Дух і літера. 2012. 408 с.
3. Малашевська І. Методика музично-теоретичної підготовки майбутніх учителів музики на історико-стильовій основі. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6004/Malashevskya.pdf?sequence=1> (дата звернення 22.05.2023)
4. Мартинюк А. Роль предмета «Стильова гармонія» в системі сучасної мистецької освіти. Філософія культурно-мистецької освіти: *матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. 2022. С. 116–119.
5. Мозгальова Н.Г. *Теоретико-методичні засади інструментально-виконавської підготовки вчителя музики*. Вінниця: Меркьюрі-Поділля. 2011. 486 с.
6. Мозгальова, Н.Г., Сушицький М.І., Новосадова А.А. Специфіка підготовки вчителів музичного мистецтва і хореографії до жанрово-стильового аналізу. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. Вип. 14. 2022. С. 69–75
7. Побережна Г., Щериця Т. Проблеми інтегрованого викладання музично-теоретичних дисциплін у педвузах. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/399/2/ok3.pdf> (дата звернення 22.05.2023)
8. Пясковський І. *Поліфонія в українській музиці*. Київ: НМАУ ім. П.І. Чайковського. 2012. 272 с.
9. Супрун-Яременко Н. *Поліфонія*. Вінниця: Нова книга. 2014. 512 с.

REFERENCES

1. Afonina O., Baranova V. (2013). Solfedzhio [Solfeggio]. Vinnytsia: Nova knyha. 224 s. [in Ukrainian].
2. Herasymova-Persydska N. (2012). Muzyka. Chas. Prostir [Music. Time. Space]. Kyiv: Dukh i litera. 408 s. [in Ukrainian].
3. Malashevskya I. Metodyka muzychno-teoretychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky na istoryko-stylovii osnovi [Methodology of music-theoretical training of future music teachers on a historical-stylistic basis]. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6004/Malashevskya.pdf?sequence=1> (data zvernennia 22.05.2023) [in Ukrainian].
4. Martyniuk A. (2022). Rol predmeta «Stylova harmoniia» v systemi suchasnoi mystetskoï osvity [The role of the subject "Stylish harmony" in the system of modern art education]. Filosofiiia kulturno-mystetskoï osvity: materialy Vseukrainskoï naukovoï konferentsii. 2022. S.116-119. [in Ukrainian].
5. Mozghalova N.H. (2011). Teoretyko-metodychni zasady instrumentalno-vykonavskoi pidhotovy vchytelia muzyky [Theoretical and methodological principles of instrumental and performance training of a music teacher]. Vinnytsia: Merkiuri-Podillia. 2011.486 s. [in Ukrainian].
6. Mozghalova, N.H., Sushytskyi M.I., Novosadova A.A. (2022) Spetsyfika pidhotovky vchyteliv muzychnoho mystetstva i khoreohrafii do zhanrovo-stylovoho analizu [Specifics of training teachers of musical art and choreography for genre and style analysis.]. Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova. Vyp. 14. S. 69-75 [in Ukrainian].
7. Poberezhna H., Shcherytsia T. Problemy intehrovanoho vykladannia muzychno-teoretychnykh dystsyplin u pedvuzakh [Problems of integrated teaching of music-theoretical disciplines in pedagogical universities]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/399/2/ok3.pdf> (data zvernennia 22.05.2023) [in Ukrainian].
8. Piaskovskiy I. (2012). Polifoniia v ukrainskii muzytsi [Polyphony in Ukrainian music]. Kyiv: NMAU im. P.I. Chaikovskykoho. 2012. 272 s. [in Ukrainian].
9. Suprun-Iaremenko N. (2014). Polifoniia [Polyphony]. Vinnytsia: Nova knyha. 2014. 512 s. [in Ukrainian].

УДК 372.881.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-42>**Олена ПАНТЕЛЄЄВА,**

orcid.org/0000-0002-5758-4866

доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікації
Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) panteleevamatlash@gmail.com**ЕКСПЛІЦИТНЕ ТА ІМПЛІЦИТНЕ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ**

Існує тісний зв'язок між знанням мови та її ефективним використанням. Без знання граматики мови неможливо виявити її синтаксичні, морфологічні та семантичні характеристики, а без оволодіння мовою важко розвинути всі мовні навички. Якщо ми приймаємо мову як систему, то для розуміння та продукування нам потрібно знати коди цієї системи. Щоб використовувати елементи речення в їх правильному місці, будувати відповідну комунікацію та висловлюватися в усній і особливо письмовій формі, важливо знати використання граматичних правил. У статті розглядаються способи оволодіння граматиною, особливо тією, яка враховує несвідоме використання граматичних правил даної мови в мовному спілкуванні. Метою статті є з'ясування доцільності використання експліцитного та імпліцитного викладання граматики у сучасних умовах. Перше навчання граматики, як ми побачимо в цьому дослідженні, було експліцитним навчанням. Пізніше педагоги усвідомили важливість імпліцитної граматики і тоді перейшли до комунікативного підходу. У цьому дослідженні здійснено спробу переглянути перший підхід до викладання граматики, який є експліцитним підходом. Перш ніж приступити до суті нашого предмета, який є експліцитною граматиною у викладанні французької мови як іноземної, у статті розглянуто різні типи граматики (педагогічну та лінгвістичну граматику) та її підрозділи, показано співвідношення між ними та місцем, що кожен займає у викладанні/вивченні іноземної мови.

Важливо пам'ятати, що викладання іноземної мови базується не лише на вивченні граматики, але останнє не можна ігнорувати, навіть якщо багато педагогів хочуть, щоб викладання граматики завжди було неявним. Імпліцитний не означає «відсутній», а скоріше «прихований» таким чином, що учень не відчуває, що він вивчає іноземну мову. Тому у статті вказано на важливість імпліцитної та експліцитної граматики для належного використання іноземної мови та підкреслено, що процедура, якої слід дотримуватися, залежить від певних критеріїв. Важливим у викладанні граматики є дотримання підходу, який відповідає потребам і рівням учнів.

Ключові слова: іноземна мова, викладання, навчання, підхід, експліцитна граMATИКА, імпліцитна граMATИКА.

Olena PANTELEEEVA,

orcid.org/0000-0002-5758-4866

Associate Professor at the Department of Philology,
Translation and Strategic Communications
National Academy of National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) panteleevamatlash@gmail.com**EXPLICIT AND IMPLICIT TEACHING OF FRENCH GRAMMAR**

There is a close relationship between knowing a language and using it effectively. Without knowledge of the grammar of the language, it is impossible to identify its syntactic, morphological and semantic characteristics, and without mastering the language, it is difficult to develop all language skills. If we accept language as a system, then in order to understand and create, we need to know the codes of this system. In order to use the elements of the sentence in their correct place, to build accurate communication and to express yourself orally and especially in writing, it is important to know the use of grammatical rules. The article examines methods of mastering grammar, especially that which takes into account the unconscious use of grammatical rules of a given language in language communication. The purpose of the article is to clarify the expediency of using explicit and implicit grammar teaching in modern conditions. The first teaching of grammar, as we shall see in this study, was explicit teaching. Later, teachers realized the importance of implicit grammar and then switched to a communicative approach. This study attempts to review the first approach to teaching grammar, which is the explicit approach. Before proceeding to the essence of our subject, which is explicit grammar in the teaching of French as a foreign language, the article examines different types of grammar (pedagogical and linguistic grammar) and its subdivisions, shows the relationship between them and the place that each occupies in teaching/learning a foreign language. Here it is important to remember that teaching a foreign language is not only based on the study of grammar, but the latter cannot be ignored, even if many educators want the teaching of grammar to be always implicit. Implicit does not mean "absent" but rather "hidden" in such a way that the learner does not feel that he is learning a foreign language, which is not easy.

Therefore, the article points out the importance of implicit and explicit grammar for the proper use of a foreign language and emphasizes that the procedure to be followed depends on certain criteria. It is important in teaching grammar to follow an approach that meets the needs and levels of students.

Key words: *foreign language, teaching, approach, explicit grammar, implicit grammar.*

Постановка проблеми. Що таке граматика? По-перше, ми хочемо почати наше дослідження з визначення граматики. За словником, граматика це «набір правил, яких слід дотримуватися, щоб правильно говорити та писати мовою» (Robert, 2015: 499). Ми можемо визначити граматику як наукову область, яка вивчає правила мовного складу з синтаксичної, морфологічної, орфографічної та лексичної точок зору. У навчанні іноземної мови граматика є одним із трьох мовних компонентів (граматика, лексика, фонетика) і розглядається як засіб/інструмент для набуття чотирьох основних навичок (усне розуміння, письмове розуміння, усне мовлення, письмове мовлення). Навіть якщо значення викладання граматики час від часу зменшується від одного методу до іншого в історії методики, граматика зберігає своє важливе місце у викладанні іноземної мови.

У цьому дослідженні ми обговоримо експліцитну граматику та імпліцитну граматику, а також розглянемо їхню важливість для розвитку мовних навичок і правильного використання французької мови як іноземної. Також ми шукатимемо відповідь на питання: що ефективніше для вивчення іноземної мови? Ми розберемо різні приклади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусії щодо викладання граматики тривають. У зарубіжній методиці в даний час існує безліч робіт, присвячених проблемі навчання іноземної мови, а саме дидактиці граматики. Цій темі присвятили свої дослідження: H. Besse et R. Porquier, M. C. Fougerouse, R. DeKeyser, R. De Graff, A. Mahommed, C. Germain, C. et H. Seguin, J. Courtillon.

Для навчання граматики іноземної мови існує вісім підходів: експліцитна граматика та імпліцитна граматика, індуктивна граматика та дедуктивна граматика, контекстуальна граматика та деконтекстуальна граматика, активна граматика та пасивна граматика. Також можна класифікувати граматику за різними категоріями: лінгвістична граматика та педагогічна граматика. У той час як лінгвістична граматика має справу з граматичними знаннями та теоретичними моделями, педагогічна граматика служить учню, щоб допомогти йому зрозуміти, пояснюючи функціонування правил використання цільової мови. Деякі дослідники, автори підручників і вчителі стверджують, що ви можете вивчити іноземну мову, не замислюючись про правила. Згідно з ними, учні

можуть вивчати неявно, в тому числі автоматично, правила граматики іноземної мови, як вони вивчають рідну мову. Але ні в якому разі це неможливо, тому що ці два процеси дуже різні.

У вітчизняній методиці в даний час, нажаль, досить небагато робіт, автори яких детально розглядають цю дидактичну проблему. Звідси виникає наш інтерес до вивчення даної теми та мета, яку ми ставимо перед собою у процесі виконання нашого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб дізнатися про використання експліцитного та імпліцитного навчання граматики французької мови як іноземної з метою порівняння цих підходів і визначення переваг чи недоліків кожного з них.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення предмета граматики важливо знати різні типи граматики та підрозділи, співвідношення між ними та місце, яке кожен займає у викладанні/вивченні іноземної мови.

Граматику можна розділити на дві категорії: лінгвістичну граматику і педагогічну граматику. Остання поділяється на такі підкатегорії, як граматика для вивчення (граматика, яка постачається у формі багатьох підручників, які дають учням), граматика для навчання (програми з вивчення граматики, призначені в основному для вчителів) і довідкова граматика (точка зустрічі між педагогічною граматикою та лінгвістичною граматикою) (Germain and Seguin, 1995; Mahommed, 2008).

Згідно з Mahommed, лінгвістична граматика спрямована насамперед на опис і, отже, на пояснення граматичних знань без урахування реального контексту використання мови. Водночас вона також має справу з довідковими граматиками (Mahommed, 2008).

Щодо педагогічної граматики, то вона «стосується будь-якого опису граматичних правил, які допомагають учневі вивчити мову і які допомагають учителеві пояснити дію правил роботи та використання мови, яка викладається» (Mahommed, 2008: 4). Таким чином, педагогічна граматика являє собою конкретну практику педагогів і дидактів щодо граматичної компетентності, заснованої на лінгвістичній граматиці. У цьому типі граматики наголос робиться на конкретних міжособистісних ситуаціях і на реальному використанні мови.

Граматику можна також аналізувати в чотирьох вимірах: словниковий запас, правопис, речення та

текст. На рівні лексики ми можемо вивчати утворення слів; розбирати основу, корінь, закінчення, префікс, суфікс. У вимірі граматичного правопису ми можемо мати справу з відмінюванням. У граматичному вимірі речення ми підходимо до кожного елемента, який утворює речення. У дидактиці граматики ми зазвичай пояснюємо правила на цьому рівні, це найскладніша частина, де ми стикаємося з труднощами. У вимірі граматики тексту можна аналізувати дискурс, поняття та зв'язки між елементами та реченнями в єдності тексту.

Проте, незважаючи на певну схожість, навіть якщо мови походять з однієї сім'ї, кожна мова має свої власні правила. Для навчання граматики (морфосинтаксису) іноземної мови існують різні варіанти. Використовуються три варіанти (Besse, 1992):

1) Даємо пояснення і поступово формулюємо правила. В першому варіанті завжди йдеться про вивчення морфо-синтаксичного опису іноземної мови. Скоріше ми дотримуємося дедуктивного підходу (від пояснення правила до прикладів, які його ілюструють). Ми можемо говорити про традиційне навчання та експліцитну граматику.

2) Ми відмовляємося давати граматичні пояснення, але змушуємо учнів інтенсивно виконувати систематичні вправи (наприклад, структурні). Вони дозволяють їм шляхом повторення конструкційних аналогій закріпити морфологічні та синтаксичні закономірності іноземної мови. Ми радше віддаємо перевагу індуктивному підходу (інтенсивно повторювані приклади, що дозволяють опрацювати імпліцитне правило). Для другого варіанту це експліцитна граматика.

3) Ми відмовляємося від формальних пояснень і вправ і дотримуємося таких процедур, як наведення прикладів, заходів, завдань, які необхідно виконати, рольових ігор тощо, які передбачають керування практикою іноземної мови, але без точних граматичних посилань. У цьому випадку граматика вивчається під час спілкування та дії. Третій варіант не спрямований на навчання граматичного опису іноземної мови. Він має на меті за допомогою різноманітних симуляцій і практик засвоїти його закономірності. Для третього варіанту ми маємо говорити про імпліцитну граматику.

Розглянемо експліцитну та імпліцитну граматику в різних методах навчання. У граматико-перекладному методі (традиційному методі) велике місце відводиться навчанню граматики, це навчання експліцитної граматики та описової граматики. Тут ми шукаємо відповідь на питання щодо граматики «як» і граматики «чому». Ми аналізуємо лінійну структуру іноземної мови, іншими словами її морфо-синтаксичну структуру.

Важливо виявити закони і принципи, які становлять внутрішній динамізм мови.

Прямий метод не ставить граматику в центр навчання іноземної мови. Він проти граматичних описів, тому що традиційний метод (метод граматичного перекладу) надає їм пріоритет. У навчанні ми можемо говорити про імпліцитну граматику.

Для аудіо-усного методу важливе місце з точки зору граматики займають структурні вправи. Але ми не аналізуємо граматичні правила. На практиці подібних прикладів ми прагнемо вивчити структуру цільової мови. Ми тут бачимо імпліцитну граматику.

Аудіовізуальний метод має аналогічний до прямого методу підхід до навчання граматики. Оскільки пріоритет надається набуттю навичок усного мовлення та словникового запасу, навчання граматики не займає значного місця, і це імпліцитна граматика.

Хоча комунікативний метод надає пріоритет комунікації та розвитку чотирьох мовних навичок, з початкового рівня він не відмовляється від навчання граматики, оскільки згідно з цим методом граматика є важливим засобом розвитку цих навичок. Загалом, цей метод надає перевагу імпліцитній та індуктивній граматиці, але іноді він також використовує експліцитну граматику. Навчання граматики для цього напряму повинно бути як неявним у комунікативній діяльності, так і явним у вдумливому аналізі структури, що викладається. Тобто, спираючись на комунікативну діяльність і вправи, які сприяють комунікативним ситуаціям, учням пропонується поміркувати, щоб вивести правило з вивченої граматичної структури.

В даний час, з одного боку, метод, орієнтований на дію, ставить співдіяльність або взаємодію в центр навчання іноземної мови, а з іншого боку, його метою є розвиток чотирьох основних навичок: усного розуміння, письмового розуміння, усного мовлення та письмового мовлення. Але, як мовний компонент, граматика відіграє значну роль у розвитку цих навичок. Подібно до комунікативного методу, метод, заснований на діях, зазвичай дотримується імпліцитного та індуктивного підходу, але в певних ситуаціях, якщо це необхідно, також робляться пояснення, іншими словами, також є місце для експліцитної граматики.

У той час як традиційний метод зосереджує навчання іноземної мови на граматиці, у прямому методі, аудіо-усному методі і аудіо-візуальному методі граматика втрачає своє привілейоване місце. Після когнітивного підходу, з одного боку, вперше таке ж значення надається розвитку чотирьох мовних навичок, а з іншого боку, ми знову

визнаємо важливу роль граматики. Останні два методи надають перевагу викладанню функціональної граматики, яка, як правило, містить імпліцитний підхід, але без повної відмови від пояснень граматики.

Імпліцитна граматика – це навчання граматики, яке спрямоване на те, щоб учні навчилися використовувати цільову мову без звернення до граматичних пояснень і теоретичних знань, «таким чином, що учень не відчуває, що він вивчає іноземну мову (Mahommed, 2008). При такому підході це інтуїтивний процес навчання, при якому викладання/вивчення граматики здійснюється переважно на вправах (Vigner, 2008). Одним із прикладів імпліцитної граматики є структурні вправи аудіо-усного методу. Завдяки цим інтенсивним вправам учні автоматично вивчають граматичні правила і можуть застосувати їх у подібних ситуаціях. Ці вправи розвивають ефективність граматики, не звертаючись до пояснень, навіть якщо вони залишаються обмеженими дуже конкретними ситуаціями. У поточних методичних посібниках є кілька видів діяльності та вправ для неявного навчання граматики. Besse et Porquier пропонують викладати граматику неявно. Вони помічають несвідоме використання граматичних правил даної мови в повсякденному спілкуванні (Besse, H. et Porquier, 1993).

У той час як засвоєння рідної мови відбувається несвідомо в сім'ї та суспільстві, іншими словами, в соціальному та автентичному середовищі, вивчення іноземної мови є процесом, який загалом свідомо розвивається у шкільному та віртуальному середовищі. Тому під час вивчення іноземної мови учні не завжди мають можливість практикувати цільову мову в автентичному середовищі. Ця ситуація ускладнює сприйняття граматичних правил, якщо ми дотримуємося імпліцитного підходу.

На думку деяких педагогів, метою навчання граматики є оволодіння правильним використанням мови (володіти комунікативною компетенцією), а не обов'язково мати описові граматичні знання. Чи дійсно імпліцитна граматика здатна досягти цієї мети самостійно? Це не є можливим для кожного випадку чи використання, тому що учням може бути важко зрозуміти граматичне призначення певних структур. Наведемо приклад:

A - Est-ce que les élèves peuvent réussir à l'examen d'anglais?

B - J'en suis sûr.

A - Ils aiment l'anglais.

B - Je ne le sais pas

Тут, без пояснення виразу «être sûr de (бути впевненим)», іншими словами, не вдаючись до явної граматики, учням дуже важко виявити правило:

Дієслово + DE = EN / Дієслово + Ø = LE.

В імпліцитній граматиці саме учні повинні виявити та сформулювати правила. «Нам слід швидше прийняти підхід шляхом відкриття та поступового коригування правил, який базується на теорії конструктивного типу» (Mahommed, 2008: 8). Тому корисно «сприяти граматичному вивченню через спілкування та обговорення між учнями правил мови» (Courtillon, 1989: 118).

Для Chartrand, факт практики академічного вивчення іноземної мови з комунікативною метою, без підкреслення прямого граматичного знання мови є ідеальним підходом. Проте акцент не слід робити на комунікативній компетентності, повністю ігноруючи граматику (Chartrand, 1996). Отже, ми повинні мати певний баланс між цими двома крайнощами, завжди покладаючись на той факт, що мета викладання іноземної мови полягає в тому, щоб мати можливість спілкуватися в реальній ситуації спілкування, і що описова граматика може бути використана для досягнення цієї мети. З іншого боку, викладання описової граматики не слід нав'язувати студентам у громіздкий спосіб.

Підручник або вчитель не повинні давати докладних пояснень щодо правил користування, тому що в цьому випадку велика частина заняття може бути виділена лише для навчання граматики, і це може затримати розвиток основних навичок.

Тут ми хочемо розглянути приклад з посібника з методу Alter Ego (Berthet, 2006: 13). Це книга, складена за принципами методу дії, видана видавництвом Hachette. Рівень посібника A1 / початківець. Цей приклад є першою граматичною темою в книзі і займає місце в частині «point langue», іншими словами, граматики. Назва цієї теми: Представити себе та представити когось. Тут або раніше, не даючи жодних знань або не роблячи жодних граматичних пояснень, із наближеного діалогу, учням пропонується правильно використати вказівний час теперішнього часу дієслів «бути» та «бути названим» у поданих реченнях. Відмінювання цих дієслів перед вправами не подаємо. Мета полягає в тому, щоб учні зрозуміли правила використання за допомогою попередніх прикладів. Цей випадок вимагає від учнів дослідження та встановлення зв'язків між різними частинами, щоб побачити граматичні правила.

Дотримання такого підходу до викладання граматики підвищує індивідуальну продуктивність і компетентність учнів у відкритті правил та усуває

заучування напам'ять. У цьому сенсі імпліцитна граматики може бути корисною. Але завжди слідувати такому кроку не можна, оскільки час від часу необхідно робити граматичні пояснення. Якщо мета полягає в тому, щоб учні знайшли правила використання, це може призвести до втрати часу та непорозуміння. Таким чином, учні можуть пізно досягти визначеного рівня. Тому недоцільно завжди дотримуватися одного підходу.

Коли мова заходить про використання або навчання розмовної мови, найкраще дотримуватися імпліцитного підходу до граматики. Оскільки при використанні усної мови критерієм є зрозумілість і досягнення комунікації, метою не є досконале використання. Для дітей і початківців перевага надається імпліцитній граматиці, тому що на початку або на початковому рівні ви можете вивчити прості та легкі правила без необхідності пояснень.

Найважливішою перевагою імпліцитної граматики є те, що вона орієнтує учнів на дослідження та самонавчання, а також підвищує їхню мотивацію та розвиває автономію.

Експліцитна граматики – це процес, у якому правила описуються та пояснюються підручником або вчителем. Тут, оскільки мова йде про чітке знання правил, ми можемо говорити про когнітивне навчання.

Оскільки ми вивчаємо іноземну мову після засвоєння рідної, ми не можемо слідувати тому ж процесу, що й рідна мова. Коли учень вивчає іноземну мову, він уже знає коди та систему своєї рідної мови. «Особливо повинні розуміти дорослі, вони просять пояснень, без реалізації рефлексивних і когнітивних процесів навчання не буває» (Besse, H. et Porquier, 1993: 98). Саме з цієї причини під час вивчення іноземної мови учень хоче порівняти дві мови. Він використовує подібності та відмінності. Він аналізує та синтезує структури двох мов у своєму розумі, перш ніж практикувати правила.

Роздуми про граматичні правила іноді можуть блокувати розвиток навичок усного мовлення, але чітка граматики допомагає розвивати письмові навички, такі як і розуміння прочитаного та написання. Розвиток письмових навичок тісно залежить від ефективності використання граматичних правил, і експліцитна граматики стає вигідним засобом для досягнення цієї мети. Нелегко працювати над складним текстом, не маючи граматичних знань. Щоб полегшити розуміння учнями, доцільно час від часу пояснювати граматику на прикладах, а потім практикувати ці знання, тому що в розвитку цих навичок граматики подібна

до цементу в будівництві будівлі. Розуміння або побудова складних речень залежить від знання системи кодування іноземної мови.

Пов'язуючи правила та структури з функцією іноземної мови, підручник або вчитель можуть відігравати важливу роль у навчанні граматики. Мета такого підходу – допомогти учням краще вивчити мову навчання.

Перевагами експліцитної граматики є:

- 1) Сприяння розумінню
- 2) Вміння ефективно використовувати складні структури
- 3) Забезпечення впевненості у собі для реалізації навичок.

У підручниках, сформованих за комунікативним методом і дійовим методом, пріоритет надається імпліцитній граматиці, але час від часу можна зустріти і експліцитну граматику. «Якщо граматики користувача вроджена і набута, це означає, що він добре володіє цією мовою. Крім того, саме з цієї причини іноземному учневі непросто досягти рівня, коли він зможе спілкуватися так само, як рідною» (Mahommed, 2008: 6)

Тут ми хочемо вивчити ще один приклад, узятий з методичного посібника *Métro Saint-Michel* (Monnerie-Goarin, 2006: 16, 26). Це книга, складена за принципами методу дії, видана видавництвом CLE. Рівень цього посібника також A1 / початківець. Цей приклад також, як і приклад у попередньому розділі, є першою граматичною темою в книзі та міститься в розділі «граматики». Але в наступному розділі посібника продовжено представляти ту саму тему. Саме з цієї причини ми хочемо навести тут приклади обох розділів. Назва предмета: Підметові займенники. Ми обговорюємо вживання індикативу теперішнього часу. У першому розділі дієслівний відмінок теперішнього часу відмінюється на прикладі п'яти дієслів (*être, avoir, travailler, habiter, faire*). У другому розділі відмінюється теперішній час чотирьох дієслів (*être, avoir, aimer, prendre*). У цій книзі також перше дієслово, що відмінюється, є дієслово «бути». На початку розгляду подаємо відмінювання дієслів у таблиці, потім переходимо до вправ. Іншими словами, спочатку ми представляємо знання або робимо граматичні пояснення, а потім пропонуємо учням виконати вправи, у яких зустрічаються дієслова, які вчили раніше. Мета полягає в тому, щоб учні свідомо використовували ці дієслова у вправах. Ми прагнемо допомогти учням вчитися чітко та не витрачаючи час. У цьому підручнику ми подаємо кілька дієслів одночасно, тому без пояснення їх важко правильно вживати.

Коротше кажучи, якщо необхідно підсумувати розгляд, у той час як імпліцитна граMATика наголошує на непрямому аспекті викладання/вивчення граматики цільової мови, експліцитна граMATика зацікавлена в оригінальній та спрощеній метамові у викладанні/навчанні іноземної мови. Не зовсім вірно сказати, що експліцитна граMATика належить до еталонної граматики (де нас цікавить описовий аспект граматики), тоді як імпліцитна граMATика належить до педагогічної граматики (де акцент ставиться на використання для досягнення описового аспекту граматики). Крім того, у той час як імпліцитна граMATика має на меті дати учням оволодіння граMATичною операцією, експліцитна граMATика базується на поясненні правил підручником або вчителем, де йдеться про свідоме застосування учнями та роботу над метомовою (Coste and Galisson, 1976).

Важливість чіткої граматики залежить від рівня навчання. У міру просування рівнів, коли мова йде про складні правила, тексти чи письмові роботи на просунутому рівні, потрібні глибокі знання граматики, у цьому випадку корисно робити граMATичні пояснення та дотримуватись експліцитної граматики, якщо необхідно. «На просунутому та вищому рівнях учні потребують точності та цінують повне розуміння граMATичного питання, тоді як початківці та фальшиві новачки не завжди мають засоби, щоб засвоїти повне пояснення» (Fougerouse, 2001: 7). Хоча багато хто в наш час зазвичай дотримується метода імпліцитної гра-

матики, залежно від рівня навчання учнів або складності предмета можна вибрати імпліцитну граматику або експліцитну граматику.

Висновки. Щоб ефективно практикувати мовні навички, потрібно знати функціональну структуру цільової мови. Добре володіння граMATикою іноземної мови позитивно впливає на розвиток усіх навичок. Якщо мову розглядати як систему кодів, знання граматики є ключем до цієї системи. Повідомлення, побудовані на цій системі, тобто створення та розуміння залежать від точного використання цієї системи, яка також охоплює граматику. Коли справа доходить до реалізації комунікації, завдання, усної чи письмової дії, необхідними є лінгвістичні знання.

Однак відокремлення більшої частини діяльності підчас заняття від граматики не є доцільним, тому що надмірна концентрація на граматиці може перешкодити розвитку основних навичок. Але не можна не забувати про місце граматики у викладанні іноземної мови. За потреби необхідно скористатися граMATичними інструкціями та дотримуватись найбільш ефективного підходу.

На початковому рівні та з маленькими дітьми корисно дотримуватись імпліцитної граматики, на просунутому рівні при вивченні складних і важких тем можна віддати перевагу експліцитній граматиці. Отже, процедура, якої слід дотримуватись, залежить від певних критеріїв. Важливим у викладанні граматики є дотримання підходу, який відповідає потребам і рівням учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berthet, A. et all. *Alter Ego*, Paris : Hachette, 2006. P. 13.
2. Besse, H. *Méthodes et pratiques des manuels de langue*. Paris : Didier, 1992.
3. Besse, H. et Porquier, R. *Grammaires et didactiques des langues*. Paris : Hatier/Crdif, 1993.
4. Chartrand, S-G. *Pour un nouvel enseignement de la grammaire*. Canada : Les Editions Logiques, 1996.
5. Courtillon, J. *La grammaire sémantique et l'approche communicative*, dans "...Et la grammaire?". *Le Français dans le monde/Recherches et applications*. Paris : Hachette EDICEF, Février-Mars, 1989. P. 118-127.
6. Coste, D. et Galisson, R. *Dictionnaire de didactique des langues*. Paris : Hachette, 1976.
7. Fougerouse, M.C. *L'Enseignement de la Grammaire en Classe de Français Langue Etrangère*. *Revue Ela*, 2001.
8. Germain, C. et Seguin, H. *Le point sur la grammaire en didactique des langues*. Canada : CEC, 1995.
9. Mahommed, A. *Faut-il ignorer complètement la grammaire explicite en FLE ? Colloque Bruxelles, 20–22 Mars 2008*.
10. Monnerie-Goarin, A. et all. *Métro Saint-Michel*. Paris, CLE, 2006. P. 16, 26.
11. Robert. *Dictionnaire français*. 2015.
12. Vigner, G. *Enseigner le Français comme langue seconde*. Paris : CLE, 2001.

REFERENCES

1. Berthet, A. et all. *Alter Ego*, Paris : Hachette, 2006. P. 13.
2. Besse, H. *Méthodes et pratiques des manuels de langue*. Paris : Didier, 1992.
3. Besse, H. et Porquier, R. *Grammaires et didactiques des langues*. Paris : Hatier/Crdif, 1993.
4. Chartrand, S-G. *Pour un nouvel enseignement de la grammaire*. Canada : Les Editions Logiques, 1996.
5. Courtillon, J. *La grammaire sémantique et l'approche communicative*, dans "...Et la grammaire?". *Le Français dans le monde/Recherches et applications*. Paris : Hachette EDICEF, Février-Mars, 1989. P. 118-127.
6. Coste, D. et Galisson, R. *Dictionnaire de didactique des langues*. Paris : Hachette, 1976.
7. Fougerouse, M.C. *L'Enseignement de la Grammaire en Classe de Français Langue Etrangère*. *Revue Ela*, 2001.
8. Germain, C. et Seguin, H. *Le point sur la grammaire en didactique des langues*. Canada : CEC, 1995.
9. Mahommed, A. *Faut-il ignorer complètement la grammaire explicite en FLE ? Colloque Bruxelles, 20–22 Mars 2008*.
10. Monnerie-Goarin, A. et all. *Métro Saint-Michel*. Paris, CLE, 2006. P. 16, 26.
11. Robert. *Dictionnaire français*. 2015.
12. Vigner, G. *Enseigner le Français comme langue seconde*. Paris : CLE, 2001.

UDC 37.013.42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-43>**Оксана ПОВІДАЙЧИК,***orcid.org/0000-0003-0048-6293**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) oksana.povidaichuk@uzhnu.edu.ua***Ростислав КОЗУБОВСЬКИЙ,***orcid.org/0000-0001-9976-1931**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) rostyslav.kozubovskiy@uzhnu.edu.ua***Максим КОЗУБОВСЬКИЙ,***orcid.org/0009-0003-4318-7389**аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) maksym.kozubovskiy@uzhnu.edu.ua*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЛІТНІХ ДИТЯЧИХ ТАБОРАХ США

Розкрито орієнтовний зміст виховної роботи в літніх таборах США, який полягає: у включенні всіх учасників зміни в різні види діяльності, з наступним розкриттям перед ними змісту, цінностей, призначення й специфіки діяльності; в організації простору особистісного самовизначення, у стимулюванні самопізнання індивіда. Така ситуація виступає основою для вироблення кожним з них позиції суб'єкта діяльності; у побудові різних співтовариств як простору реалізації своїх можливостей; у забезпеченні введення в діяльність реалізації конкретних програм; у забезпеченні ефективних організаційних форм діяльності. Вищевикладені підходи, цілі й завдання реалізуються в ході зміни через: систему організації і проведення загально табірних справ творчого характеру; справ загонів; органів самоврядування; реалізації освітніх програм тощо.

Підкреслюється, що емоційне самопочуття дітей в таборі в значній мірі залежить від взаємодії дорослих і дітей, яка базується на наступних принципах: гуманізація способів спілкування з дитиною як цільова орієнтація педагогів; використання педагогами нових форм роботи з дітьми, у тому числі індивідуальної і групової, спрямованих на реалізацію індивідуального підходу; практика діагностики індивідуальних особливостей дітей; спеціалізація педагогів, тобто поглиблене володіння якими-небудь методиками; діяльність психологічної служби, спрямованої на розвиток індивідуально-орієнтованої взаємодії педагогів з дітьми; проведення спеціальної роботи зі створення позитивного психологічного клімату в колективі.

Особлива роль у виховній діяльності табору належить грі, яка стає засобом включення дитини в систему соціальних зв'язків, формування ставлення до навколишнього світу й самого себе, придбання гуманного досвіду взаємодії. Гра дає можливість підліткові для самоствердження і самореалізації в тимчасовому дитячому об'єднанні в процесі спільної діяльності з однолітками й дорослими, при педагогічній підтримці дорослих.

Ключові слова: *США, літній дитячий табір, зміст виховної роботи, гра, продуктивна взаємодія.*

Oksana POVIDAICHYK,

orcid.org/0000-0003-0048-6293

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Sociology and Social Work
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.povidaichyk@uzhnu.edu.ua*

Rostislav KOZUBOVSKY,

orcid.org/0000-0001-9976-1931

*Candidate of Pedagogic Science,
Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) rostyslav.kozubovskiy@uzhnu.edu.ua*

Maxim KOZUBOVSKY,

orcid.org/0009-0003-4318-7389

*Post graduate student at the Department of General Pedagogic
and Pedagogic of Higher School
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) maksym.kozubovskiy@uzhnu.edu.ua*

SOME PECULIARITIES OF EDUCATIONAL WORK IN THE SUMMER CHILDREN'S CAMPS OF THE USA

The content of the educational work in the summer camp of the USA is disclosed (the inclusion of all participants in various types of activities, with the subsequent disclosure to them of the content, values, purpose and specifics of the activity; the organization of the space of personal self-determination, in the stimulation of self-discovery of pupils. Such a situation serves as the basis for developing the position of the subject of activity by each of them; in the construction of various communities as a space for the realization of one's capabilities; in ensuring implementation of specific programs; in ensuring effective organizational forms of activity. The above-mentioned approaches, goals and tasks are implemented during the work o camp through: a system of organizing and conducting camp-wide affairs of the creative character; squad affairs; self-government bodies; implementation of educational programs; systems for stimulating participation in activities; circle systems, etc.

It is emphasized that the emotional well-being of children in the camp largely depends on the interaction between adults and children, which is based on the following principles: humanizing the ways of communicating with the child as the target orientation of teachers; the use by teachers of new forms of work with children, including individual and group, aimed at the implementation of an individual approach; practice of diagnosis of individual characteristics of children; specialization of teachers, i.e. in-depth knowledge of some methods; activity of the psychological service aimed at the development of individually oriented interaction of teachers with children; carrying out special work on creating a positive psychological climate in the team of camp.

A special role in the educational activities of the camp belongs to the game, which becomes a means of including the child in the system of social relations, forming an attitude towards the surrounding world and himself, acquiring a humane experience of interaction. The game gives the teenager the opportunity to assert himself and realize himself in a temporary children's association in the process of joint activities with peers and adults, with the pedagogical support of adults.

Key words: *USA, children's summer camp, content of educational work, game, productive interaction.*

Постановка проблеми. Своєрідність сучасного етапу розвитку нашої держави вимагає глибокого переосмислення функцій соціальних інститутів стосовно всіх дітей і підлітків, зокрема тих, хто виявився у важкій життєвій ситуації, створення умов для їхнього всебічного розвитку і соціального становлення. Перед соціальними інститутами сьогодні постає завдання забезпечення ефективності процесу соціального виховання, що дає можливість всім дітям успішно адаптуватися в соціальному середовищі. У зв'язку

з цим актуальним стає пошук нових шляхів розвитку системи освіти, виховання, оздоровлення, організації дозвілля дітей.

Відбувається активний теоретичний і практичний пошук нових форм і методів роботи з дітьми, розробка методик і технологій соціально-педагогічної діяльності, спрямованих на успішну соціалізацію й соціальну адаптацію дітей, на формування в молодого покоління духовних цінностей і ідеалів, індивідуального й суспільного світогляду, поведінкових стереотипів і конкретних учинків.

Це стосується діяльності не тільки навчальних закладів, але й інших соціальних інститутів, наприклад, літніх оздоровчих дитячих таборів. Цінність оздоровчих установ та інших форм відпочинку дітей полягає в створенні умов для педагогічно доцільного, емоційно привабливого дозвілля дітей, відновлення їх здоров'я, можливостей всебічного розвитку, самовизначення й самореалізації через різні сфери діяльності дітей у період канікул.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання виховання дітей в літніх таборах розглядається багатьма вітчизняними вченими. Це, зокрема, О. Сущенко, В. Максимчук (організація роботи в літньому дитячому таборі), М. Костюк, О. Давиденко (забезпечення оздоровчої роботи), О. Бартків, Н. Бугайчук, В. Лаппо, М. Носовець (методика проведення виховної роботи в літніх таборах), В. Неретін (виховна робота в таборі як важлива складова системи виховання) та ін. Проте недостатньо дослідженим на сьогоднішній день є зарубіжний досвід функціонування літніх таборів. Зокрема, цікаві напрацювання в цьому плані є в США.

Мета статті – проаналізувати виховну діяльність заміських літніх дитячих таборів в США.

Виклад основного матеріалу. В США успішно функціонує розгалужена система дитячих заміських літніх таборів. Більшість із них працюють тільки літом, але окремі табори здійснюють свою діяльність впродовж цілого року. Деякі табори призначені тільки для хлопців або дівчат, в інших перебувають разом хлопці і дівчата. Вони можуть бути комерційними і некомерційними, великими і малими (Aidman, 1997; Carlson, 1995; Redl, 2008).

Створення дитячих заміських таборів в США розпочалося досить давно. Перший такий табір почав свою роботу ще в 1861 році і давав можливість для організації продуктивного літнього відпочинку і занять спортом виключно хлопцям (Wallage, 2012). Спочатку основним завданням літніх таборів було тільки оздоровлення дітей. Але пізніше, крім оздоровлення, яке продовжує залишатися пріоритетом, велика увага почала звертатися і на різні аспекти виховання (моральне, естетичне, трудове, полікультурне тощо) (Bos, Vaughn, 2008; Bennett, 2006; Cohen, 1995; Van der Kley, 2006), а також можливості перевиховання дітей з відхиленнями у поведінці, або дітей так званої «групи ризику». Сьогодні в США існує чимало літніх таборів саме для проблемних дітей, дітей з багатодітних, і малозабезпечених, неблагополучних сімей. Особливо їх кількість зросла в кінці ХХ століття. Слід також відзначити, що окремі табори, особливо ті, які працюють впродовж року, поєднують навчальну і виховну роботу з дітьми.

Отже, крім функції оздоровлення, дитячі заміські табори виконують також навчальні, виховні, корекційні функції.

Звичайно, зміст виховної роботи в таборах може відрізнятися, але загалом суть його полягає:

- у включенні учасників зміни в різні види соціальної діяльності, з наступним розкриттям перед ними змістів, цінностей, призначення, змісту й специфіки діяльності;

- в організації простору особистісного самовизначення, у стимулюванні процесів самопізнання, самопроєктування старшокласників. Така ситуація виступає основою для вироблення кожним з них позиції суб'єкта діяльності;

- у побудові різних співтовариств як простору реалізації своїх можливостей;

- у забезпеченні введення в діяльність реалізації конкретних програм;

- у забезпеченні ефективних організаційних форм діяльності.

Така ситуація виступає основою для вироблення кожним з них позиції суб'єкта діяльності; у побудові різних співтовариств як простору реалізації своїх можливостей; у забезпеченні введення в діяльність реалізації конкретних програм; у забезпеченні ефективних організаційних форм діяльності. Вищевикладені підходи, цілі й завдання реалізуються в ході зміни через: систему організації і проведення загальних табірних справ творчого характеру; справи загону; органів самоврядування; реалізації освітніх програм; систем стимулювання участі у діяльності; систем гуртків та ін.

Виходячи з вищевикладеного розуміння підходів до діяльності заміського дитячого табору, представляється можливим виділити в структурі табірної зміни наступні значеннєві етапи: *I етап* – організаційне оформлення первинних колективів (визначення цілей, завдань зміни, роботи по згуртуванню загонів, визначення перспектив діяльності); *II етап* – індивідуально-орієнтоване інформаційне забезпечення; *III етап* – варіативне програмування (вибір загонами видів діяльності, конкретних справ, захист програм і реалізація програм); *IV етап* – (заключний) підведення підсумків зміни; *V етап* – (післядія) передбачає продовження роботи з вихованцями після зміни.

В діяльності більшості заміських дитячих таборів чільне місце посідає гра.

Ситуаційно-рольова гра дає можливість забезпечити два діалектично взаємозалежні процеси розвитку особистості: оволодіння суб'єктом рольовою поведінкою (соціальна адаптація) і самореалізація в рамках рольових приписів (індивідуалізація). Розвиток особистості в ситуаційно-

рольовій грі пов'язаний з тим, що суб'єкт може в її процесі вдосконалювати свої комунікативні, аналітичні, рефлексивні здібності, здатність до організації власної діяльності і до організації діяльності групи.

Важливою властивістю ситуаційно-рольової гри є те, що вона дозволяє забезпечити свідому участь в ній особистості. Роль гри проявляється в таких аспектах: у якості змісту діяльності неформальних об'єднань; як засіб соціального виховання.

Гра стає засобом включення дитини в систему соціальних зв'язків, формування ставлення до навколишнього світу і до себе, придбання гуманного досвіду відносин і взаємодії. Вона є особливим видом людської діяльності, у результаті якої відбувається засвоєння норм і цінностей поведінки, формуються значимі життєві установки особистості.

Гра дає можливість дітям і підліткам для самоствердження і самореалізації в тимчасовому дитячому об'єднанні в процесі спільної діяльності з однолітками й дорослими, при педагогічній підтримці дорослих (вожатих). Дитина пробує себе в різних соціальних ролях. Беручи участь в іграх, вона вибирає для себе персонажі, які найбільш близькі для неї і відповідають її моральним цінностям і соціальним установкам. Крім заздалегідь створених педагогами ситуацій, які пропонуються підліткам в тимчасових дитячих об'єднаннях, для підлітків існують можливості самостійно вибрати, сконструювати й організувати діяльність групи поза заданими ситуаціями. Виходячи зі специфіки гри, кожний підліток може грати в гру, яку придумав сам або за допомогою педагога, він може зібрати команду своїх однолітків і гратися з ними в новій ігровій групі

У багатьох таборах створені сприятливі умови для включення дітей у різновікову комунікацію, продуктивну взаємодію, яка передбачає: структурування відносин у системах підліток – підліток, підліток – педагог, підліток – підліткова група й трансляцію норм і правил ціннісних відносин, організацію взаємного сприйняття, взаємної оцінки і рефлексії.

Ставлення до себе (адекватна самооцінка дитини) формується за допомогою низки чинників: поваги до кожної дитини й надання їй певного поля волі у виборі дій і форм самовираження; можливості освоєння дитиною широкого спектра припустимих у суспільстві соціальних ролей; запобігання однозначних, категоричних оцінок щодо психічних переживань, мотивів учинків дитини; надання дитині можливості для самостійного осмислення і оцінювання результатів своєї діяльності.

Систему відносин з іншими індивідами у виховному просторі табору можна умовно розділити на відносини дітей один з одним, дітей з дорослими й дорослих між собою.

Включення дітей і підлітків у різновікову взаємодію оптимізує їх прилучення до культури, тому що, взаємодіючи з дорослим, дитина засвоює культурні цінності, носієм яких є дорослий. Тому в США практикується дуже ретельний підбір працівників табору для запобігання негативного впливу на дітей, причому схвалюється наявність у команді представників різних рас і етносів з метою забезпечення полікультурного виховання (Dimock, 2008). Більш інтенсивне й різнопланове виконання різних ролей у межах дитячого табору розширює можливості дитини для самореалізації, для знаходження своєї «самості», сприяє значному розширенню рольового репертуару дитини, тим самим допомагає формуванню здатності багатогранного сприйняття світу і мислення в руслі конструктивної критики. Розширюється можливість бути членом різних колективів і спільнот, що позитивно впливає на розвиток емоційно-вольової, мотиваційної сфер особистості, стимулює становлення й закріплення позитивних форм поведінки.

Різновікова взаємодія в дитячому таборі змінює життя вихованців. В умовах дитячого табору у дітей і підлітків суттєво розширюється сфера спостереження за діяльністю один одного і різних фахівців: педагога-організатора, психолога, методиста і, отже, оптимізується коло їх соціальних умінь, збагачується соціальний досвід.

Ціннісні можливості різновікової комунікації проявляються, насамперед, у процесі формування гуманістичних цінностей взаємодії вихованців один з одним і з дорослими в процесі життєдіяльності. Проявляються два аспекти гуманістичних цінностей: культура відносин, яка формується й проявляється в повсякденному спілкуванні (при вирішенні побутових, організаційних питань, установленні міжособистісних контактів) і культура взаємодії, яка формується в процесі здійснення продуктивної спільної діяльності учасників зміни (Mishel, Wallace, 2015).

Дуже важливою особливістю виховного простору дитячого табору є можливість тривалого спілкування вихованців і педагогів. Педагог проводить у спілкуванні з дітьми до 15 годин на день, що перевищує тижневу норму спілкування школярів із класним керівником, з іншими дорослими, і це надзвичайно важливо для підліткового віку.

У таборах існує багато різновікових об'єднань за інтересами. Їх діяльність полягає в тому, що вони передбачають участь у них не тільки тих, хто

мав постійний стійкий інтерес до певного виду діяльності. Програми кожного з них включають блок роботи з новачками, які ще не визначилися у власних інтересах. Саме тут створюються можливості взаємного інтенсивного обміну цінностями й взаємної трансляції суб'єктами свого внутрішнього світу, регулювання взаємодії партнерів по спілкуванню і референтність носіїв ціннісних відносин – учасників педагогічного процесу.

Слід підкреслити, що процес взаємодії дитини й дорослого починається з перших хвилин перебування в таборі. Емоційне благополуччя дітей багато в чому залежить від характеру взаємодії дорослих з дітьми, яка базується на наступних принципах: гуманізація способів спілкування з дитиною як цільова орієнтація педагогів; використання педагогами нових форм роботи з дітьми, у тому числі індивідуальної і групової, спрямованих на реалізацію індивідуального підходу; практика діагностики індивідуальних особливостей дітей; спеціалізація педагогів, тобто поглиблене володіння якими-небудь методиками; діяльність психологічної служби, спрямованої на розвиток індивідуально-орієнтованої взаємодії педагогів з дітьми; проведення спеціальної роботи зі створення позитивного психологічного клімату в колективі вихователів і вихованців табору.

Велике значення для успішної виховної діяльності літніх таборів має належне педагогічне забезпечення цієї діяльності.

Відзначимо, що педагогічне забезпечення в науці розглядається як сукупність ресурсів і умов; як створення умов для збереження фізичного, психічного й морального здоров'я дитини; як система заходів, які повинні бути початі педагогом, фахівцем для реалізації намічених цілей; як сукупність заходів, що дозволяють уточнити, поглибити або розширити педагогічний вплив на якість знань, цілісність умінь, характер навичок, особливість досвіду вихованця; як специфічний вид діяльності в будь-якій професійній площині, що гарантує високі результати.

Аналіз праць американських учених (В. Aidman, W. Bennett, Н. Dimock, R. Wallage) дає можливість сформулювати наступні концептуальні ідеї педагогічного забезпечення діяльності табору:

- програмування діяльності заміського дитячого табору передбачає наявність розроблених і апробованих програм організації соціального виховання в умовах конкретного табору;

- інформаційна й методична підтримка педагогів – це система педагогічних дій, пов'язана з нейтралізацією прогнозованих труднощів на етапі підготовки до роботи, наданням оператив-

ної допомоги в здійсненні педагогічної діяльності. Ці труднощі можуть проявлятися в дефіциті знань, необхідних для здійснення соціального виховання (знання про індивідуальні й вікові особливості дитини; ускладнення, що виникають при організації соціального досвіду дітей; зміст особистісних проблем і шляхів їх вирішення; способи надання індивідуальної педагогічної допомоги дитині; технологію створення програмного забезпечення зміни; форм і методів оптимізації міжособистісних взаємин);

- синхронізація виховних впливів на особистість у системі заміських дитячих таборів через співробітництво, організацію спільної діяльності; організацію різновікової взаємодії через колективно-творчі справи й соціальні проекти; шляхом гармонізації відносин зі спільнотою і самим собою;

- педагогічний супровід дітей, у процесі спільної й індивідуальної діяльності. Супровід при цьому розуміється як надання дитині сукупності засобів і впливів, спрямованих на успішний розвиток її в конкретному виді діяльності. Педагог спрямовує рух, допомагає вихованцеві долати труднощі при досягненні мети, але вибір цілей і засобів її досягнення залишається в компетенції дитини;

- організація рефлексивного опосередкування динаміки ціннісного орієнтування, яке полягає в педагогічному стимулюванні рефлексивної діяльності, створенні ситуацій, успішність вирішення яких буде неможлива без використання рефлексії. Рефлексія – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, який передбачає розуміння дитиною себе, своїх учинків, взаємодії з іншими. Рефлексивне опосередкування призначене для формування адекватних уявлень про сукупність зразків, які утворюють культуротворчий простір для ціннісного орієнтування особистості.

На сьогоднішній день значною популярністю в США користуються такі заміські табори: Camp Mondamin (7-15 років), Camp Mason (8-16 років), Kingsley Pines Camp (8-16 років), Camp Hi-Rock (7-16 років), Camp Conrad Weiser (7-17 років), Timber Lake West Camp (8-16 років), Camp Poyntelle (7-17 років), Camp North Star (7-17 років), Camp Pillsbury (6-17 років), Camp Highlander (6-16 років), Camp Kigswood (6-17 років). Більшість з цих таборів приймають хлопців і дівчат. Всі вони є різновіковими, причому в окремих з них – віковий діапазон сягає від 6 до 17 років, що створює можливості для різновікової взаємодії.

Висновки. Отже, літні заміські дитячі табори посідають чільне місце в системі освіти США. Вони успішно виконують різні функції (навчальна, виховна, оздоровча, корекційна), сприяють все-

бічному розвитку дітей і підлітків, їх адаптації підлітками, дітьми групи ризику, схильними до девіантної поведінки, дітьми із багатодітних, значення має діяльність таборів з проблемними малозабезпечених, неблагополучних сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aidman B.J. How Summer School Can Provide a Jump Start for Students. *Educational Leadership*. 1997. Vol. 55. № 4. P. 53–59.
2. Bennett W.J. What Works? Schools Without Drugs. Wash. : D.C, 2006. 114 p.
3. Bos C., Vaughn S. Strategies for Teaching. Students with Learning and Behavior Problems. Boston: Ross Publishing Company, 2008. 190 p.
4. Carlson R. E. The Values of Camping. N.Y. : American Camping Association, 1995. 102 p.
5. Cohen A. Delinquent Boys. N.Y. Prentice-Hall, 1995. 211 p.
6. Dimock H. S. Administration of the Modern Camp. N.Y. : Association Press, 2008. 87 p.
7. Mishel L., Wallace S. A consequence of character. How summer camp promotes character and leadership. *Camping Magazine*. January/February, 2015. P. 27–30.
8. Redl F. The Role of camping in Education in Outdoor Education. Mineapolis: Burgess Publishing Company, 2008. 172 p.
9. Van der Kley M. Behavior Disorders. Causes, Development and Treatment in Children. Christchurch: Macprint Printing and Publishing, 2006. 227 p.
10. Wallage R. Sports Camp in USA. Pennsylvania : Published by Year ling Mar. 2012. 160 p.

REFERENCES

1. Aidman, B.J. (1997). How Summer School Can Provide a Jump Start for Students. *Educational Leadership*. Vol. 55. № 4. P. 53–59.
2. Bennett, W.J. (2006). What Works? Schools Without Drugs. Wash.: D.C.
3. Bos, C., Vaughn, S., (2008). Strategies for Teaching. Students with Learning and Behavior Problems. Boston : Ross Publishing Company.
4. Carlson, R. E. (1995). The Values of Camping. N.Y. : American Camping Association.
5. Cohen, A. (1995). Delinquent Boys. N.Y. : Prentice-Hall.
6. Dimock, H. S. (2008). Administration of the Modern Camp. N.Y. : Association Press.
7. Mishel, L., Wallace, S. (2015). A consequence of character. How summer camp promotes character and leadership. *Camping Magazine*. January/February, P. 27–30.
8. Redl, F. (2008). The Role of camping in Education in Outdoor Education. Mineapolis: Burgess Publishing Company.
9. Van der Kley, M. (2006). Behavior Disorders. Causes, Development and Treatment in Children. Christchurch: Macprint Printing and Publishing.
10. Wallage, R. (2012). Sports Camp in USA. Pennsylvania : Published by Year ling Mar.

UDK 37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-44>

Musa Tapdig RZAYEV,
orcid.org/0000-0002-5141-177X
Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Head of the Pedagogy Department
Azerbaijan State Pedagogical University
(Baku, Azerbaijan) musa.rzayev.73@mail.ru

ON THE METHODOLOGY OF TEACHING INEQUALITIES AND THEIR PROOF BY DIFFERENT METHODS

One of the fundamental concepts in a school mathematics course is inequality. Inequalities are also widely used in other areas of mathematics. Finding the domain, the set of values, increasing (decreasing) intervals of the function, solving some equations, proof issues and other cases are indicators of the solution of inequalities. All this suggests that it is important to teach the concept of inequality in the school mathematics. However, to prove some problems related to inequalities (linear, quadratic, an equation that an unknown includes into modulus sign, fractional rational, irrational, top, logarithmic, trigonometric and system inequalities) by different methods encourages to study the theory of inequalities in depth. Therefore, solving problems related to the proof of inequalities not only helps the deeper and more conscious understanding of the theoretical material, but also teaches students the application of this material in the study of other concepts. In the development of students' logical judgment, besides studies related to solve the inequalities by graphing or interval notation, the solution of other studies on proof is also of great importance. In general, each proof issue should serve a specific purpose as well as a general purpose and it is an important requirement for the proof of inequalities in mathematics. In order to simplify the proof of inequalities, it is suggested to solve various inequalities by the same method in the article. The basis of this method is solving equations and finding the value of an expression with a variable. One of the advantages of the proposed method is that there is no need to learn multiple rules for solving inequalities, and any arbitrary inequalities are also proved by the same algorithm. On the other hand, concepts playing an important role in school mathematics education such as arithmetic and geometric mean theorems, Cauchy's inequality, proof using the mathematical induction method, different ways of proving inequalities by creating the difference between the sides of inequalities have been widely interpreted.

Key words: inequality, equality, method, number, proof, arithmetic mean, geometric mean, induction.

Муса Тандіг РЗАЄВ,
orcid.org/0000-0002-5141-177X
доктор філософії в педагогіці,
завідувач кафедри педагогіки
Азербайджанського державного педагогічного університету
(Баку, Азербайджан) musa.rzayev.73@mail.ru

З МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ НЕРІВНОСТЕЙ ТА ЇХ ДОВЕДЕННЯ РІЗНИМИ МЕТОДАМИ

Одним із фундаментальних понять шкільного курсу математики є нерівність. Нерівності також широко використовуються в інших областях математики. Показниками розв'язування нерівностей є знаходження області визначення, множини значень, інтервалів зростання (спадання) функції, розв'язування деяких рівнянь, задач на доведення та інші випадки. Усе це говорить про те, що важливо викладати концепцію нерівності в шкільній математиці. Однак доведення деяких задач, пов'язаних з нерівностями (лінійних, квадратних, рівнянь, що невідоме включає знак модуля, дробових раціональних, ірраціональних, вершинних, логарифмічних, тригонометричних і системних нерівностей) різними методами спонукає до поглибленого вивчення теорії нерівностей. Тому розв'язування задач, пов'язаних із доведенням нерівностей, сприяє не тільки глибшому й усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, а й вчить учнів застосовувати цей матеріал при вивченні інших понять. У розвитку логічного судження учнів, крім завдань, пов'язаних із розв'язуванням нерівностей за допомогою графіків або інтервальних записів, велике значення має розв'язування інших завдань на доведення. Загалом, кожне завдання з доведенням має служити певній меті, а також загальній меті, і це є важливою вимогою для доведення нерівностей у математиці. Для спрощення доведення нерівностей у статті пропонується розв'язувати різні нерівності одним і тим же методом. В основі цього методу лежить розв'язування рівнянь і знаходження значення виразу зі змінною. Однією з переваг запропонованого методу є те, що для розв'язування нерівностей не потрібно вивчати кілька правил, а будь-які довільні нерівності також доводяться за одним алгоритмом. З іншого

боку, поняття, які відіграють важливу роль у шкільній математичній освіті, такі як теореми про арифметичне та середнє геометричне, нерівність Коші, доведення за допомогою методу математичної індукції, різні способи доведення нерівностей шляхом створення різниці між сторонами нерівностей, отримали широке тлумачення.

Ключові слова: *нерівність, рівність, спосіб, число, доведення, середнє арифметичне, середнє геометричне, індукція.*

Introduction. The place and role of the inequality in school mathematics course is very crucial. This concept is taught from the lower grades and takes a complex form in the upper grades. From this point of view, the place and role of the concept of inequality in the subject curriculum is clearly defined. One of the main goals is to introduce and consciously educate the scientific and technical achievements of the XXI century to the young generation taking into account the current development trends in the world and Azerbaijan. In order to do this successfully, it is necessary to develop creative and logical thinking based on the rules of didactics of students during the teaching process of mathematics.

The concept of inequality taught in school mathematics is a part of sub-standards of teaching mathematics as a whole, and occupies an important place in solving problems such as transformation of equations, functions, mathematical equations, mathematical expressions. Therefore, the main requirement for teaching the inequality is to determine the method of comprehending based on the internal idea in terms of deep understanding of other concepts in teaching mathematics.

A number of research works have been conducted by experts on teaching inequality in mathematics. Some of them are aimed at the development of general intellectual levels of students, while others are scientifically researched. Quite a few scientific and methodological works of foreign and local experts have been published on teaching the concept of inequality. We can mention the following researchers and mathematicians regarding the proof of some important inequalities: Adigezalov A.S. (Adıgözəlov, 2012), Mammadov A.H, Şukurov R.Y. (Məmmədov, Şükürov, 2011), Yaqubov M. (Yaqubov, 2010), Enderton P.N. (Enderton, 2016), Wen yao Xiong (Wen yao Xiong, 2016), Shahbazov A., Nasirov N.B., Rzayev M.T., Aliyeva T.M. and others.

It is known from the conducted researches, methodological literatures and textbooks that it is very difficult to teach students the properties of numerical inequalities, ways of proving important inequalities without using the research method and to achieve high results in this direction.

Thus, it is clear from the above mentioned that the problem investigated in this article attracts attention with its topicality.

Currency rate. By teaching the concept of inequality in school mathematics, the formation of the student's personality is achieved, and this process can be associated with the following:

The inequality is one of the important concepts in mathematics, and it is possible to realize intra-disciplinary relations through this concept;

- During the teaching of mathematics, the proof of important properties and theorems related to inequalities is an significant tool to the development of logical thinking for students;

- The proof of simple or complex inequalities plays a crucial role in the formation of students' cognitive activity;

- Solving important inequalities is closely related to intra- and interdisciplinary relationships.;

- Vital components of the inequality are applied in every field of practical activity.;

- In the teaching of other concepts in mathematics, the inequality is considered as one of the main components.

Comprehensive training of students in school mathematics is directly related to the role of future specialists. On the other hand, the methods applied in the training process and the establishment of a new methodical system have also contributions in this direction (Solving inequalities).

Goal and tasks. The development of a new methodical system based on examples of broaden the horizons of scientific outlook and creativity of students through the proof of theorems related to inequalities in mathematics is the main goal of the article.

Tasks:

- 1) To investigate scientifically and methodically the application of theorems and proofs related to inequalities in mathematics teaching, to practical studies.

- 2) To identify the research abilities of students using the proof of the Cauchy-Bunyakovsky inequality during the application of practical studies.

Methods – in the article, the following methods were used from the point of view of improving the quality of the educational process.

- application of ICT and modern learning technologies in the proof of some important inequalities.

- to show ways of solving examples of proving inequalities in order to develop logical thinking ability of students by using group, pair, individual or collective work methods and appropriate training forms.

Main part.**Concepts as “Greatness” and “smallness” belonging to the true values of quantities.**

“Greatness” and “smallness” are concepts related to the true values of quantities and are applied to many areas of modern mathematics. The concept of inequality is deeply embedded in school mathematics and is gradually developed in all classes of secondary school starting from the first grade. This topic is given enough space in the new subject curriculum (Yaqubov, 2010).

Inequality is a broader concept than equality, teaching it in school helps students develop logical thinking. It is clear that one of the following three relations is true between two real numbers a and b :

1) $a > b$; 2) $a < b$; 3) $a = b$.

According to the definition of inequality, the difference $a - b$ must be $a > b$ if the result is a positive number, and $a < b$ if it is a negative number.

It is clear from the definition that the inequalities $a > b$ and $a - b > 0$ are equally strong.

If one of them is true, the other is also true, and vice versa, if one is not true, the other is not true. The same words can be said for expressions $a < b$ and $a - b < 0$. The properties of the inequality are proved based on the expressions $a - b > 0$ and $a - b < 0$.

It is known that the solution of inequalities with one or more literal quantities is in one of the following cases:

1) Solving inequalities means finding values of a literal quantity (or quantities) such that the inequality is true.

For example: when solving the inequality $\log_3 \log_2 \frac{6x}{3x-8} > 0$ we first convert the given inequality into the form $\log_2 \frac{6x}{3x-8} > 1$, then the form $\frac{6x}{3x-8} > 2$, then we differentiate between the sides and get $\frac{16}{3x-8} > 0$ and from here, we get $x > 2$, (Elementary Mathematics, 2015).

Thus, the given inequality is true in the set of values of x greater than 2 (Elementary Mathematics, 2015).

2) Prove that the inequality is true for all specified values of the quantities involved.

For example: while proving the inequality $a^2 + b^2 + c^2 > ab + ac + bc$ at arbitrary true values of a , b and c , firstly we note the expressions $a^2 + b^2 \geq 2ab$, $b^2 + c^2 \geq 2bc$, $c^2 + a^2 \geq 2ca$ from $(a - b)^2 \geq 0$, $(b - c)^2 \geq 0$ and $(c - a)^2 \geq 0$ inequities that is clear for us, then, based on the known property, we add them side by side and divide all terms of the result by 2. Thus, we get the inequality $a^2 + b^2 + c^2 > ab + ac + bc$ required proof.

There is a certain algorithm to solve the unknown inequality. However, there is no general method for

proving inequalities. Each inequality has special methods of proof depending on the given condition and its requirement (Elementary Mathematics, 2015).

We aim to show some of those methods in this article.

Proof of inequalities based on the theorem on arithmetic and geometric mean.

a) First, we write Cauchy's inequality about

$$a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n \geq \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot a_3 \cdot \dots \cdot a_n} \quad (1)$$

the arithmetic and geometric mean value for an example solution, then we carry out appropriate transformations on that expression and get the required result.

Example 1. Prove that the following relation is true in a triangle.

$$abc \geq (a + b - c)(a + c - b)(b + c - a)$$

Proof. Write the inequalities about the arithmetic and geometric mean:

$$\frac{c+a}{2} \geq \sqrt{ca}, \frac{a+b}{2} \geq \sqrt{ab} \quad \forall a, b, c > 0;$$

$$(c - a)^2 \geq 0; (a - b)^2 \geq 0$$

Now, show these inequalities as follows.

$$a^2 \geq a^2 - (b - c)^2; b^2 \geq b^2 - (c - a)^2; c^2 \geq c^2 - (a - b)^2.$$

If we multiply these expressions side by side and perform the following transformations on the right side:

$$a^2 b^2 c^2 \geq (a + b - c)(a - b + c)(b + c - a) = (a + b - c)^2 (a + c - b)^2 (b + c - a)^2$$

Here, we get $abc \geq (a + b - c)(a - b + c)(b + c - a)$.

In some cases, first, we perform certain transformations on the given inequality, then we use the propositions about arithmetic and geometric values and prove the correctness of the required inequality.

Example 2. Prove that the following relation is true for a rectangle.

$$a^2 + b^2 \geq 2S$$

(a and b are adjacent sides of a rectangle and S is its area).

Proof. If we apply Cauchy's inequality to the sides of the rectangle:

$$a^2 + b^2 + a^2 + b^2 \geq 4\sqrt{a^2 \cdot b^2 \cdot a^2 \cdot b^2} = 4ab$$

Here we get $a^2 + b^2 \geq 2S$.

If the rectangle is a square, the equation is obtained.

Example 3. If the perimeter of a quadrilateral with sides a , b , c , d is 2 units, prove the truth of the following relation.

$$(2 - a)(2 - b)(2 - c)(2 - d) \geq 16(a + b)(c + d)\sqrt{abcd}$$

Proof. According to condition mentioned above $a + b + c + d = 2$.

Here we get:

$$2 - a = b + c + d = (c + d) + b$$

$$2 - b = c + d + a = (c + d) + a$$

$$2 - c = b + d + a = (a + b) + d$$

$$2 - d = a + b + c = (a + b) + c$$

Apply the Cauchy inequalities about the arithmetic and geometric mean of two numbers to each of these expressions.

$$2 - a \geq 2\sqrt{(c + d) \cdot b}; \quad 2 - b \geq 2\sqrt{(c + d) \cdot a};$$

$$2 - c \geq 2\sqrt{(a + b) \cdot d}; \quad 2 - d \geq 2\sqrt{(a + b) \cdot c}.$$

If we multiply the obtained inequalities side by side.

We get the result $(2 - a)(2 - b)(2 - c)(2 - d) \geq 16(a + b)(c + d)\sqrt{abcd}$.

Example 4. Prove the inequality: $\frac{a^2 + 4}{\sqrt{a^2 + 3}} \geq 2$.

Proof. Write the left side of the expression like this $\sqrt{a^2 + 3} + \frac{1}{\sqrt{a^2 + 3}}$ and apply the inequality $\frac{x+y}{2} \geq \sqrt{xy}$ to that: $\sqrt{a^2 + 3} + \frac{1}{\sqrt{a^2 + 3}} \geq 2\sqrt{\sqrt{a^2 + 3} \cdot \frac{1}{\sqrt{a^2 + 3}}}$ or $\frac{a^2 + 3 + 1}{\sqrt{a^2 + 3}} \geq 2$.

Here, we get $\frac{a^2 + 4}{\sqrt{a^2 + 3}} \geq 2$.

Proof of inequalities by differentiating between the sides. To prove inequalities in this way, we first differentiate between the sides. For this reason, we transfer the right side to the left side, then perform transformations on the received expression and bring it to a simple form, and make a judgment on this last expression and determine that it is greater than and less than zero (Solving linear inequalities). As a result of this, we define whether the inequality requiring to be proved is true or not.

We will explain what we are saying with the following examples.

Example 1. If $a > 0 \vee b > 0$, prove the inequality $a^3 + b^3 \geq a^2b + ab^2$.

Proof. First, transfer the right side to the left side and perform transformations on the obtained difference.

$$\begin{aligned} a^3 + b^3 - a^2b - ab^2 &\geq 0 \\ a^2(a - b) - b^2(a - b) &\geq 0 \\ (a - b)(a^2 - b^2) &\geq 0 \\ (a - b)^2(a + b) &\geq 0 \end{aligned}$$

It is obvious from the last inequality that the first term is not less than zero. The second one is always greater than zero within the given condition ($a > 0; b > 0$). Therefore, their product is not less than zero.

Thus the truth of last inequality shows that $a^3 + b^3 \geq a^2b + ab^2$ is true.

Example 2. Prove the following inequality for an arbitrary cone with volume V and lateral surface area S.

$$\left(\frac{6V}{\pi}\right)^2 \leq \left(\frac{2S}{\pi\sqrt{3}}\right)^3$$

Proof. If we denote the radius and the slant height of the seat of the cone by R and l respectively, its height is $\sqrt{l^2 - R^2}$, then the volume and surface of the cone respectively are $V = \frac{1}{3}\pi R^2\sqrt{l^2 - R^2} \vee S = \pi Rl$.

If we write these values found in the inequality required to be proved, then divide both sides of it by $4R^3l^3$ and perform the following transformations on the obtained expression:

$$4(R^4l^2 - R^6) \leq \frac{8}{(\sqrt{3})^3}R^3l^3.$$

Here, it can be $\frac{R^4l^2 - R^6}{R^3l^3} \leq \frac{2}{(\sqrt{3})^3}$ or $\frac{R}{l} - \frac{R^3}{l^3} \leq \frac{2}{(\sqrt{3})^3}$.

Now create the difference between the limits of the last inequality as follows:

$$\begin{aligned} \left(\frac{R}{l}\right)^3 - \left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)^3 - \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) &\geq 0 \\ \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) \left[\left(\frac{R}{l}\right)^2 + \frac{R}{l} \cdot \frac{1}{\sqrt{3}} + \frac{1}{3}\right] - \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) &\geq 0 \\ \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) \left[\left(\frac{R}{l}\right)^2 + \frac{R}{l} \cdot \frac{1}{\sqrt{3}} + \frac{1}{3} - 1\right] &\geq 0 \end{aligned} \quad (1)$$

Write the inequality as follows and perform the indicated transformations on it:

$$\begin{aligned} \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) \left[\left(\frac{R}{l}\right)^2 + \frac{R}{l} \cdot \frac{1}{\sqrt{3}} - \frac{2}{3}\right] &\geq 0 \\ \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) \left[\left(\frac{R}{l}\right)^2 - \frac{R}{l} \cdot \frac{1}{\sqrt{3}} + \frac{R}{l} \cdot \frac{2}{\sqrt{3}} - \frac{2}{3}\right] &\geq 0 \\ \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) \left[\frac{R}{l} \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right) + \frac{2}{\sqrt{3}} \left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right)\right] &\geq 0 \end{aligned}$$

Here, we get $\left(\frac{R}{l} - \frac{1}{\sqrt{3}}\right)^2 \left(\frac{R}{l} + \frac{2}{\sqrt{3}}\right) \geq 0$.

From this it is obvious that the first factor is always positive. And in the second factor, since $\frac{R}{l} < 1$ it is also always positive.

Thus, the inequality is proved to be true.

Example 3. If $ab \geq 0 \vee a^2 - b^2 \geq (a - b)^4$ prove the truth of inequality.

Proof. Firstly, make the following difference between the terms of the inequality, and then perform the indicated transformations on it. It is obvious that, it is enough to prove the inequality $(a^2 - b^2)^2 - a - b)^4 \geq 0$ is sufficient instead of the required inequality.

$$\begin{aligned} [(a^2 - b^2) - (a - b)^4][(a^2 - b^2)^2 + (a - b)^2] &= \\ = (a^2 - b^2 - a^2 + 2ab - b^2) \times (a^2 - b^2 + a^2 - 2ab + b^2) &= \\ = (2ab - 2b^2)(2a^2 - 2ab) = 4ab(a - b) \times & \\ \times (a - b) = 4ab(a - b)^2. & \end{aligned}$$

So, we get $ab(a - b)^2 \geq 0$. According to condition, the first factor is $ab > 0$. Second factor is always positive. If $a = b$, result is zero.

Thus, we get $(a^2 - b^2)^2 \geq (a - b)^4$.

Example 4. If $a > b > c$ or $c > a > b$ or $b > c > a$, prove that $a^2b + b^2c + c^2a > a^2c + c^2b + b^2a$ is true.

Proof. First, transfer the right side of the inequality required to be proved to the left and perform the indicated transformations on it. It is obvious that, it is enough to prove the inequality $a^2b + b^2c + c^2a - a^2c - c^2b - b^2a > 0$ is sufficient instead of the required inequality.

$$\frac{1}{\sqrt{1}} + \frac{1}{\sqrt{2}} + \frac{1}{\sqrt{3}} + \dots + \frac{1}{\sqrt{n}} > \sqrt{n}.$$

Proof. 1) If $n + 2$, by indicating $\frac{1}{\sqrt{1}} + \frac{1}{\sqrt{2}} > \sqrt{2}$, the result can be $\frac{\sqrt{2}+1}{\sqrt{2}} > \sqrt{2}$ or $\sqrt{2} + 1 > 2$.

Now, assume that, inequality is true if $n + k$.

$$\frac{1}{\sqrt{1}} + \frac{1}{\sqrt{2}} + \frac{1}{\sqrt{3}} + \dots + \frac{1}{\sqrt{k}} > \sqrt{k}.$$

Prove that, same inequality is true when $n + k + 1$.

$$\text{So } \frac{1}{\sqrt{1}} + \frac{1}{\sqrt{2}} + \frac{1}{\sqrt{3}} + \dots + \frac{1}{\sqrt{k}} + \frac{1}{\sqrt{k+1}} > \sqrt{k} + \frac{1}{\sqrt{k+1}}.$$

Perform the following transformations on the right side of the last expression.

$$\begin{aligned} \sqrt{k} + \frac{1}{\sqrt{k+1}} &= \frac{\sqrt{k(k+1)}+1}{\sqrt{k+1}} = \frac{\sqrt{k+1}(\sqrt{k(k+1)}+1)}{k+1} = \\ &= \sqrt{k+1} \frac{\sqrt{k(k+1)}+1}{k+1}. \end{aligned}$$

According to condition $k > 1$. So, it should be $\sqrt{k(k+1)} > k$.

So the last expression is greater than $\sqrt{k+1}$. Thus, the truth of the inequality for $n + k + 1$ is revealed.

Example 2. If $n \geq 2$, $2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2n)! > [(n+1)!]^n$ prove the truth of inequality.

Proof. if $n + 2$ the inequality becomes:

$$2! \cdot 4!(3!)^2 \text{ or } 1 \cdot 2 \cdot 1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 > (1 \cdot 2 \cdot 3)^2; 48 > 36$$

So, the inequality is true, when $n + 2$.

Assume that, the inequality is true, when $n + k - 1$.

So

$$2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2k-2)! > [(k!)^{(k-1)}] \quad (1)$$

Now, prove that the inequality is true, if $n + k$.

If we multiply each side of inequality $2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2k)! >$

$[(k+1)!]^k (1) \text{ by } (2k)!$, we get: $2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2k-2)! \cdot (2k)! > (2k)! [(k!)^{(k-1)}] = \frac{(2k)! [(k!)^{k-1}}{k!}$.

After dividing, we get the following inequality.

$$2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2k-2)! \cdot (2k)! > (2k) \cdot (2k-1) \cdot \dots \cdot (k+1) [(k!)^k$$

On the other hand, we know,

$$(2k) \cdot (2k-1) \cdot \dots \cdot (k+1) [(2k)!]^k > (k+1)^k (k!)^k + [(k+1)!]^k$$

We get from last two inequalities,

$$2! \cdot 4! \cdot \dots \cdot (2k-2)! \cdot (2k)! > [(k+1)!]^k$$

So we established that the inequality is true when $n + 2$, then we showed that the inequality is also true when we go from $n + k - 1$ to $n + k$. Based on the principle of mathematical induction, we get that the inequality is true for arbitrary values of n not smaller than 2.

Conclusion. How the concept of equality is perceived by students should not be limited to the teaching of the topics provided in the program, and knowledge, skills and habits should be formed in students through materials collected from various literatures. Therefore, proving the theorems related to inequalities with different methods develops thinking activity of students. Therefore, the selection and application of special methods related to inequalities is of great importance. Mathematical properties of equations and inequalities taught in school mathematics are designed in such a way that the logical thinking of students develops by the mentioned concepts. Factors such as analysis, synthesis, generalization, and abstraction are evident when students solve tasks related to the proof of inequalities.

BIBLIOGRAPHY

1. Adıgözəlov A.S., Hacıyev N.M., Həsənova X.S., Rzayev M.T Elementar cəbr. Bakı: 2012
2. Məmmədov Ə.H, Şükürov R.Y. Elementar riyaziyyat. Bakı: 2011
3. Yaqubov M.H. və b. Riyaziyyat abituryentlər üçün. Bakı: TQDK, 2010
4. Wen yao Xiong. Research on the Probability Theory and Mathematical Statistics Teaching. 6th International Conference on Electronic, Mechanical, Information and Management (EMIM 2016)
5. Enderton, Herbert (1977). Elements of set theory. Academic Press.
6. Elementary Mathematics. Assessment Handbook. September 2015. /https://www.colorado.edu/education/sites
7. Solving inequalities. URL: https:// www.mathcentre.ac.uk
8. Solving linear inequalities. URL: https://www.siyavula.com
9. Section 2.11: Linear Inequalities. URL: https://tutorial.math.lamar.edu

REFERENCES

1. Adıgözəlov A.S., Hacıyev N.M., Həsənova X.S., Rzayev M.T Elementar cəbr [Elementary algebra]. Bakı: 2012 [in Azerbaijani]
2. Məmmədov Ə.H, Şükürov R.Y. Elementar riyaziyyat [Elementary mathematics]. Bakı: 2011 [in Azerbaijani]
3. Yaqubov M.H. və b. Riyaziyyat abituryentlər üçün [Mathematics for applicants]. Bakı: TQDK, 2010 [in Azerbaijani]
4. Wen yao Xiong. Research on the Probability Theory and Mathematical Statistics Teaching. 6th International Conference on Electronic, Mechanical, Information and Management (EMIM 2016)
5. Enderton, Herbert (1977). Elements of set theory. Academic Press.
6. Elementary Mathematics. Assessment Handbook. September 2015. /https://www.colorado.edu/education/sites
7. Solving inequalities. Retrieved from: https:// www.mathcentre.ac.uk
8. Solving linear inequalities. Retrieved from: https://www.siyavula.com
9. Section 2.11: Linear Inequalities. Retrieved from: https://tutorial.math.lamar.edu

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-45>**Ірина СМІРНОВА,***orcid.org/0000-0003-2085-5391**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри управління в транспортній галузі**Дунайського інституту**Національного університету «Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) phd.smyrnova@gmail.com***Андрій КОНОНЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5153-422X**кандидат педагогічних наук, вчитель вищої категорії,
викладач**Дунайського інституту**Національного університету «Одеська морська академія»
(Ізмаїл, Одеська область, Україна) svukononenko@gmail.com*

ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИКА» МАЙБУТНІМ ФАХІВЦЯМ З «УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ СИСТЕМАМИ І КОМПЛЕКСАМИ»

У статті розглянуто використання інноваційних технологічних методів навчання фізики, поєднання інформаційних технологій, сучасних педагогічних технологій для підвищення ефективності навчання. Ця стаття призначена для викладачів дисципліни «Фізика», спеціалістів і майбутніх фахівців з «Управління технічними системами і комплексами». Зазначено, що курс з дисципліни «Фізика» становить фундаментальне підґрунтя інженерної освіти і є базовою основою для навчальних дисциплін технічного напрямку, таких як: теорія та устрій судна, навігація та локація, управління судном та ін. Проблеми у викладанні дисципліни «Фізика» можна звести до мінімуму, обравши відповідний метод викладання, наприклад проєктне навчання, яке дозволить сформувати пізнавальні, інформаційні, комунікативні компетентностей майбутніх фахівців з «Управління технічними системами і комплексами».

Авторами в процесі викладання навчальної дисципліни «Фізика» був запроваджений експеримент з введенням проєктного навчання; сформовано дві групи по 25 здобувачів у кожній. Дві експериментальні групи навчалися за допомогою керованого наукового експерименту протягом 5 тижнів. В якості інструментів для цього дослідження було використано тести, проведені після вивчення трьох тем: «Робота маятника Обербека», «Визначення коефіцієнтів в'язкості різних рідин», «Дослідження явища дифракційних спектрів».

Як свідчать результати проведення опитувань в двох контрольних групах, майбутні фахівці з «Управління технічними системами і комплексами» отримали вищі середні бали за контрольні тести під час проєктного навчання. Навчання фізики на основі проєктів видається авторам одним з найефективніших методів викладання науки для розуміння, оскільки тут поєднуються індивідуальні та групові форми роботи, активізується участь майбутній фахівців у освітньому процесі; формується і вдосконалюється пізнавальна зацікавленість дисципліною.

Ключові слова: методи навчання, майбутні фахівці, дисципліна «Фізика», заклад вищої освіти, проєктне навчання, освітній процес.

Iryna SMYRNOVA,

orcid.org/0000-0003-2085-5391

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Management in the Transport Industry
Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy"
(Izmail, Odesa region, Ukraine) phd.smyrnova@gmail.com*

Andrii KONONENKO,

orcid.org/0000-0001-5153-422X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of the Highest Category,
Lecturer
Danube Professional College
of National University "Odessa Maritime Academy"
(Izmail, Odesa region, Ukraine) svpukononenko@gmail.com*

TEACHING THE DISCIPLINE "PHYSICS" TO FUTURE SPECIALISTS IN "MANAGEMENT OF TECHNICAL SYSTEMS AND COMPLEXES"

The article deals with the use of innovative technological methods of teaching physics, the combination of information technology, modern pedagogical technologies to improve the effectiveness of teaching. This article is intended for teachers of the discipline "Physics", specialists and future specialists in "Management of technical systems and complexes". It is noted that the course in the discipline "Physics" is the fundamental basis of engineering education and is the basic basis for technical disciplines, such as: theory and structure of the ship, navigation and location, ship management, etc. Problems in teaching the discipline "Physics" can be minimized by choosing an appropriate teaching method, such as project-based learning, which will allow the formation of cognitive, informational, and communication competencies of future specialists in "Management of Technical Systems and Complexes".

In the process of teaching the discipline "Physics", the authors conducted an experiment with the introduction of project-based learning; two groups of 25 students were formed. The two experimental groups were trained using a controlled scientific experiment for 5 weeks. Tests conducted after studying three topics were used as tools for this study: "Operation of the Oberbeck pendulum", "Determination of the viscosity coefficients of various liquids", and "Study of the phenomenon of diffraction spectra".

According to the results of surveys in two control groups, future specialists in "Management of Technical Systems and Complexes" received higher average scores on control tests during project-based learning. Teaching physics based on projects seems to the authors to be one of the most effective methods of teaching science for understanding, since it combines individual and group forms of work, activates the participation of future specialists in the educational process; cognitive interest in the discipline is formed and improved.

Key words: *teaching methods, future specialists, discipline "Physics", higher education institution, project-based learning, educational process.*

Постановка проблеми в загальному вигляді.

В сучасних умовах у сфері вищої освіти існує заклик до розвитку змістовного навчання, яке уможливує формування компетентностей у майбутніх фахівців для вирішення питань дослідницького, наукового характеру, а також питань, які пов'язані зі спеціальністю. Тому важливим є підбір методів та підходів при викладанні природничих дисциплін, і фізики зокрема. Застосування дидактичного підходу дасть змогу майбутнім фахівцям з «Управління технічними системами і комплексами» розвивати компетентності, підвищувати якість практичної діяльності, інтегрувати набуті знання у вирішенні питань, пов'язаних з їхніми сферами спеціалізації. Необхідність і цінність фізичних знань не підлягає сумніву, що визначається не тільки тією роллю, яку фізика відіграє у розвитку інших наук, але й (що дуже важливо) надзвичайно широким спектром прак-

тичних застосувань наслідків фізичних теорій, законів тощо, що дозволило їй стати основною ланкою технічного прогресу, сучасних технологій і виробництв (Краснобокий, 2014). Одним із засобів підвищення зацікавленості майбутніх фахівців до освітньої діяльності та досягнення високих пізнавальних результатів, як на заняттях, так і в позааудиторній роботі, є проектна діяльність здобувачів, яку варто запроваджувати при викладанні природничих дисциплін.

Аналіз наукових досліджень. Особливості методики профільного навчання фізики розглядалися в наукових працях В. Рибалка, В. Сергієнка, П. Атаманчук, І. Богданова, С. Пастушенко, О. Пономаренко, Г. Шишкіна та ін. У переважній більшості наведених вище досліджень підкреслюється, що організація освітнього процесу є ефективною, якщо в її основу покладено диференційований, особистісно-орієнтований, адаптивний

підхід навчання, оскільки саме вони передбачають врахування здібностей кожного здобувача до того чи іншого виду діяльності.

Мета даної роботи є:

1. Аналіз сучасного стану викладання фізики майбутнім фахівцям, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Управління технічними системами і комплексами»;

2. Оновлення методів проведення занять з дисципліни «Фізика» за допомогою проєктного навчання.

3. Визначити чи проєктне навчання дає вищі результати успішності в порівнянні з традиційним.

Основний виклад дослідження. Завдання сучасної освіти полягає не лише в тому, щоб передавати знання, а в тому щоб перетворювати знання в інструмент для творчого освоєння світу. Питання про те, як цілеспрямовано розвивати інтелект майбутнього фахівця, його творче мислення, формувати науковий світогляд і активну життєву позицію, використовують спеціальні педагогічні засоби та методики. Основне завдання закладів вищої освіти полягає у підготовці фахівців широкого профілю, кваліфікація яких повинна відповідати світовому рівню. При цьому курс загальної фізики становить фундаментальне підґрунтя інженерної освіти і є базовою основою для навчальних дисциплін технічного напрямку, таких як: теорія та устрій судна, навігація та локація, управління судном та ін.

Педагогічні дослідження та багаторічний досвід вказують на пряму залежність рівня сприймання та розуміння матеріалу з фізики здобувачами освіти в ЗВО від рівня їх шкільної підготовки з вказаної дисципліни. Вхідні тестування знань з фізики майбутніх фахівців показують, що у значної частини здобувачів рівень знань з курсу фізики загальноосвітньої школи бажає бути кращим (Сільвейстр, 2013). Зокрема, чимало здобувачів освіти не розуміє різниці між загасаючими та вимушеними коливаннями; між поняттями постійного та змінного струму; не знають визначень та одиниць вимірювання основних фізичних величин, таких як маса, швидкість, амплітуда, напруга, імпульс, сила тощо. Виникають проблеми із застосуванням відомих законів і співвідношень під час розв'язання навіть простих задач. Викладання фізики зіштовхується з дилемою як для викладачів, так і для здобувачів. Навчальні програми з фізики повинні прищеплювати здобувачам творче мислення та критичний аналіз, а математичні основи повинні бути частиною навчальної програми, щоб розвивати концепції та ідеї фізики. Викладання фізики страждає через

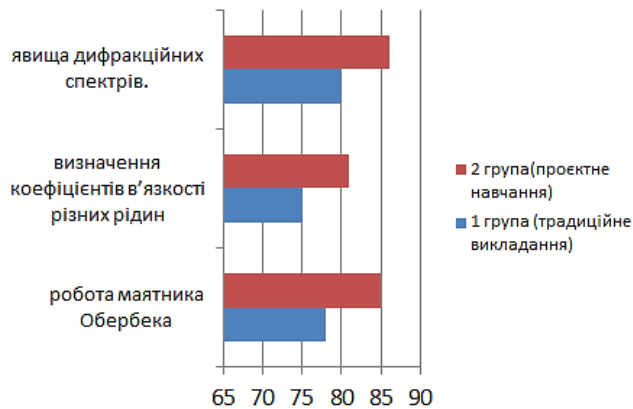
обмеженість ресурсів, обладнання та найновіших підручників з фізики. Проблеми у викладанні дисципліни «Фізика» можна звести до мінімуму, обравши відповідний метод викладання, наприклад проєктне навчання.

Проєктна діяльність здобувачів вищої освіти під час навчання забезпечує орієнтацію всього освітнього процесу на засвоєння соціально значущих знань, умінь та набуття професійного досвіду, що відповідає сучасній парадигмі особистісно-орієнтованої освіти, тому що саме ці знання, вміння та досвід дають змогу молоді успішно професійно реалізуватись та навчатись упродовж життя (Шевченко, 2017). Проєктне навчання є одним з ефективних методів навчання, орієнтованих на здобувача; він дозволяє вчитися у процесі практичної діяльності. За допомогою проєктного навчання майбутні фахівці мають можливість значно покращити свої навички в практичній діяльності, науковій обробці інформації за допомогою запитань, дискусій, спостережень та прогнозів, проведення експериментів, збору та аналізу даних і, зрештою, досягнення висновків та обміну результатами.

Проєктна навчальна діяльність, яка широко практикується в природничих галузях, добре підходить для курсів фізики. Принципи і теорії фізики в усіх сферах повсякденного життя мають місце в застосуванні методів проєктів у навчанні. Використовуючи метод проєктів, майбутні фахівці беруть активну участь у розв'язуванні поставлених фізичних задач. Можна стверджувати що, окрім покращення ставлення та мотивації здобувачів освіти до уроків фізики, викладання з використанням методу проєктів може призвести до підвищення успішності майбутніх фахівців. Іншими словами, метод проєктів є ефективним підходом для розвитку когнітивних, емоційних, професійних навичок здобувачів (Kizkapan, 2017).

Формування пізнавальної, інформаційної, комунікативної компетентностей майбутніх фахівців буде успішним, якщо організувати проєктну і дослідницьку діяльність під час вивчення фізики як систему, яка враховує інтеграцію природничих знань і забезпечує поетапність та можливість розвитку учнів по індивідуальних траєкторіях (Сокурєнко, 2013).

Авторами в процесі викладання навчальної дисципліни «Фізика» було запроваджене проєктне навчання. Випадковим чином було сформовано дві групи по 25 здобувачів у кожній. Дві експериментальні групи навчалися за допомогою керованого наукового експерименту протягом 5 тижнів. В якості інструментів для цього дослі-

Рис. 1. Результати контрольних тестів двох груп з різних тем в процесі навчання дисципліни «Фізика»

дження було використано тести, проведені після вивчення трьох тем: «Робота маятника Обербека», «Визначення коефіцієнтів в'язкості різних рідин», «Дослідження явища дифракційних спектрів».

Одна група здобувачів навчалась за звичайною програмою, з семінарами, лекціями, практичними і лабораторними роботами. В другій групі було запроваджено проектне навчання. Основним фокусом цього дослідницького експерименту було активне залучення майбутніх фахівців до наукового пошуку на заняттях. Майбутні фахівці 2-ї групи були поділені на невеликі підгрупи, щоб розвивати ідеї один одного для кращого розуміння. Для теоретичної частини були передбачені інтерактивні лекції та семінари. Для практичної частини використовуються наступні методи навчання: семінари, методи навчання, орієнтовані на завдання, спостереження та мікро-викладання. Після закінчення терміну експерименту, здобувачі склали тести за пройденими темами (рис. 1).

Як свідчать результати проведення опитувань в двох контрольних групах, майбутні фахівці з «Управління технічними системами і комплексами» отримали вищі середні бали за контрольні тести під час проектного навчання (Тема «Явища дифракційних спектрів» – 80 балів перша група та 86 балів друга контрольна група; тема «Визначення коефіцієнтів в'язкості різних рідин» – 75 балів перша група та 81 бал друга контрольна група; тема «Робота маятника Обербека» – 78 балів перша група та 85 балів друга контрольна група). Варто зазначити, що проектне навчання включене в дидактику фізики разом з іншими методами, які підходять до підкреслення важливості власної

активності здобувачів освіти. Навчання фізики на основі проектів викладання і навчання видається одним з найефективніших методів викладання науки для розуміння, оскільки тут поєднуються індивідуальні та групові форми роботи, активізується участь майбутній фахівців у освітньому процесі; активізується, формується і вдосконалюється пізнавальна зацікавленість дисципліною. Результатом цих процесів є їхнє самостійне визначення мети подальшої навчально-дослідницької діяльності. Майбутній фахівець отримує можливість замислитися над природою об'єкта, що вивчається; вчиться формулювати питання як співвідношення вже відомої та нової інформації та робити власні висновки.

За спостереженнями авторів, в процесі експерименту існувала значна різниця між проектним методом навчання та проведенням занять традиційним методом, що впливало на успішність майбутніх фахівців з «Управління технічними системами і комплексами» в процесі освоєння дисципліни «Фізика». Різниця між середніми балами за тест з фізики в експериментальних групах була значущою і статистично свідчила на користь проектного методу. Це довело, що викладання фізики проектним методом підвищує успішність, зацікавленість та розуміння дисципліни «Фізика». Тобто здобувачі освіти, які навчались за ОПП «Управління технічними системами і комплексами» під час вивчення дисципліни «Фізика» з використанням проектного навчання, розв'язували фізичні задачі краще, ніж друга група здобувачів, які навчались в традиційному форматі. Також вони мали вищу зацікавленість та відзначили краще розуміння самої дисципліни.

Висновки. В процесі експерименту встановлено, що існує багато переваг і недоліків проектного навчання. Ми дійшли висновку, що перевагами цього типу навчання є активність майбутніх фахівців з «Управління технічними системами і комплексами» та можливість вирішувати міждисциплінарні проблеми. Проекти спонукають до командної роботи, здобувачі вчать працювати як дослідники, використовуючи різні інструменти, технології та матеріали. Викладання та навчання на основі проектів може бути частиною мотиваційної діяльності; в процесі навчання можна показати, що фізика є незамінна для прогресу нашого суспільства, адже сучасні інформаційні технології пов'язані з фізикою, і сприяють розвитку навичок мислення та розуміння інших наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Farkhodovna, A. M. The problems of preparing students for the use of school physical experiment in the context of specialized education at secondary schools. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 2020. 8 (9), p. 164–167.
2. Kizkapan O., Bektas O. The Effect of Project Based Learning on Seventh Grade Students' Academic Achievement. *International Journal of Instruction*. 2017. 10(1), p. 37–54.
3. Atoyeva M.F. Use of Periodicity in Teaching Physics. *Eastern European Scientific Journal*. Düsseldorf-Germany. 2017. № 4. P. 35–39.
4. Краснобокий Ю. Про навчання фізики і астрономії в гуманітарних класах старшої профільної школи. *Проблеми методики фізико-математичної* & Сільвейстр А.М. Сучасний стан та завдання навчання фізики майбутніх учителів хімії і біології у педагогічних університетах. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер.: Педагогічна. 2013. Вип. 19. С. 185–188.
5. Сокурєнко О. О., Нотич О. О. Нові педагогічні технології в роботі з обдарованими учнями: система очно-дистанційного навчання. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 15–16, т. 8. С. 135–138.
6. Шевченко А.І. Методика навчання художнього проектування майбутніх фахівців з дизайну : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2017. 351 с

REFERENCES

1. Farkhodovna, A. M. The problems of preparing students for the use of school physical experiment in the context of specialized education at secondary schools. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 2020. 8 (9), p. 164–167.
2. Kizkapan O., Bektas O. The Effect of Project Based Learning on Seventh Grade Students' Academic Achievement. *International Journal of Instruction*, 2017. 10(1), p. 37–54.
3. Atoyeva M.F. Use of Periodicity in Teaching Physics. *Eastern European Scientific Journal*. Düsseldorf-Germany, 2017. № 4. P. 35–39.
4. Krasnobokiy Yu. Pro navchannia fizyky i astronomii v humanitarnykh klasakh starshoi profilnoi shkoly [On teaching physics and astronomy in the humanitarian classes of a senior specialized school]. *Problemy metodyky fizyko-matematychnoi naukovi zapysky i tekhnolohichnoi osvity*, 2014. [in Ukrainian].
5. Silveistr A.M. Suchasnyi stan ta zavdannia navchannia fizyky maibutnykh uchyteliv khimii i biolohii u pedahohichnykh universytetakh [The current state and tasks of teaching physics to future teachers of chemistry and biology in pedagogical universities]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Ser.: Pedahohichna*, 2013. Vol. 19. P. 185–188. [in Ukrainian].
6. Sokurenko O. O., Notych O. O. Novi pedahohichni tekhnolohii v roboti z obdarovanymy uchniamy: systema ochno-dystantsiinoho navchannia [New pedagogical technologies in working with gifted students: a system of full-time and distance learning]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 2013. № 15–16, t. 8. P. 135–138. [in Ukrainian].
7. Shevchenko A.I. Metodyka navchannia khudozhnoho proektuvannia maibutnykh fakhivtsiv z dyzainu : dys. kand. ped. nauk : 13.00.02 [Methods of teaching artistic design to future design specialists: Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.02.]. Kyiv, 2017. P. 351 [in Ukrainian].

УДК [373.2.06:159.942.5]:355.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-46>

Катерина СУЯТИНОВА,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) k9781424@gmail.com

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті автор розглядає важливість дошкільного віку як початкового етапу соціалізації дітей. У зв'язку з широкомасштабним вторгненням росії 24 лютого 2022 року на територію України загострилися такі проблеми: збільшилася кількість сімей, які розпадаються, де є загиблі родичі, побільшала кількість біженців та переселенців, активізувалася проблема осиротіння та порушення прав дитини та ін. У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах. Наукова думка в умовах воєнного стану віднаходить можливості проводити психолого-педагогічні дослідження, щоб допомогти та підтримати, зокрема дітей дошкільного віку, у цей непростий час. Розкривається негативний вплив на дошкільників та наукові уявлення щодо соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей у зв'язку з пережитими ними подіями. У 2023 році питання щасливого безпечного дитинства маленьких українців залишається актуальним і відкритим. Негативними факторами, які ускладнюють процес соціалізації є: тривалий час знаходження дитини під впливом несприятливого, ворожого середовища; опосередкована, а часом навіть і безпосередня участь у театрі військових дій; втрата друзів, домівки, близьких. Всі ці події залишили свій відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації і далі можуть впливати на поведінку дітей, перешкоджаючи їх соціалізації до нових соціальних умов.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, дошкільне дитинство, діти війни, психологічний стан.

Kateryna SUIATYNOVA,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Preschool Education

Kryvyi Rih State Pedagogical University

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) k9781424@gmail.com

PRESCHOOL CHILDREN'S SOCIALIZATION IN WAR CONDITIONS

In the article, the author considers the preschool age importance as the initial stage of children's socialization. The all-out offensive of russia to the territory of Ukraine on February 24, 2022 has intensified the following problems: the number of families that are falling part, where there are dead relatives, the number of refugees and displaced people has increased, the problem of orphanhood and violation of children's rights has intensified, etc. During any war, children of preschool age belong to the most vulnerable category of the population. Being in danger and in a prolonged stressful state, the child is deprived of normal conditions for development and education. Due to the feeling of anxiety, tension, fear, uncertainty, the process of full socialization of the child is complicated. Children who are forced to be displaced from the zone of active hostilities face the problem of social adaptation, being in new social conditions. Scientific thought in the conditions of martial law finds opportunities to conduct psychological and pedagogical research to help and support, in particular, preschool children, in this difficult time. The negative impact on preschoolers and scientific ideas about the social-psychological and pedagogical characteristics of children in connection with the events they experienced are revealed. In 2023, the question of a happy and safe childhood for young Ukrainians remains relevant and open. Negative factors that complicate the process of socialization are: a long time of the child being under the influence of an unfavorable, hostile environment; indirect, and sometimes even direct participation in the theater of military operations; loss of friends, home, loved ones. All these events left their mark on the vulnerable children's psyche, and traumatizing situations that have not been totally lived through can further influence the behavior of children, preventing their socialization to new social conditions.

Key words: socialization, social adaptation, preschool childhood, children of war, psychological state.

Постановка проблеми. З 2014 р. в Україні триває збройний конфлікт, який загострився з повномасштабним вторгненням росії 24.02.2022 р. на територію України. У зв'язку з цими подіями проблеми соціальної сфери поширилися та збільшилася кількість сімей, які розпадаються, де є загиблі родичі, збільшилася кількість біженців та переселенців, активувалася проблема осиротіння та порушення прав дитини та ін.

За останні понад 14 місяців станом на 8 травня 2023 р. за даними Офісу Генерального прокурора 480 дітей загинули, 964 дитини поранені. За даними Національного інформаційного бюро 19393 дитини депортовані, 364 – повернуті. Вказані цифри не є остаточними. Найбільше дітей постраждали в Донецькій області – 455, Харківській – 275, Київській – 128, Херсонській – 96, Запорізькій – 89, Миколаївській – 89, Чернігівській – 70, Дніпропетровській – 67, Луганській – 66 (Через агресію рф в Україні постраждали 1444 дитини, 2023).

Уведення Президентом України В. Зеленським воєнного стану позначилося на всіх сферах життя українців. У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах (Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану, 2022).

Збройні конфлікти супроводжуються використанням військової сили, брудних інформаційних технологій, маніпуляцій, погроз, репресій. Страждають діти, дорослі – мирні українці. «Українські діти стали свідками не тільки жорстоких бомбардувань, ракетних обстрілів, масштабних пожеж, вибухів, руйнувань, вбивств та насильства. У мільйонів дітей війна вкрала святкування днів народження, час з родиною та зустрічі з друзями, позбавила власного ліжка, улюбленої чашки, домашніх тварин» (Меркулова, 2023).

Наукова думка в умовах воєнного стану віднаходить можливості проводити психолого-педагогічні дослідження, щоб допомогти та підтримати, зокрема дітей дошкільного віку, у цей непростий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розроблено сучасні вітчизняні та зарубіжні кон-

цепції соціалізації особистості (І. Зверева, Н. Лавриченко, Т. Кравченко, І. Рогальська, С. Савченко, С. Харченко); розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей особистості (В. Абраменкова, К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев, О. Леонтєв, О. Малахова, Т. Пантюк, Ю. Удовенко); соціально-педагогічні засади проблеми з урахуванням нової соціокультурної ситуації характеризуються у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, Я. Гілінського, А. Капської, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Рижанової. Проблеми соціалізації особистості на різних етапах онтогенезу присвятили дослідження Ю. Богінська, Л. Варяниця, Н. Гавриш; різним аспектам становлення особистості в дошкільному дитинстві – Л. Артемова, Т. Андрющенко, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Денисенко, А. Капська, Ю. Косенко, Т. Кравченко, С. Курінна, І. Мардарова, М. Машовець, В. Нестеренко, Т. Поніманська, Т. Степанова, І. Страцинська та ін.

Мета дослідження – вивчення особливостей та соціалізації дітей дошкільного віку в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи проблему соціального становлення особистості, В. Сухомлинський влучно зауважив, що «у людині її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина залучається до суспільства, стає його членом». За словами В. Сухомлинського, найтонші, найчутливіші корінці правильної соціалізації лежать у почуттях і переживаннях, «вони – ніби малесенький магніт, закладений у дитячій істоті, який притягує її до інших людей, робить її чутливішою, сприйнятливою до слів, навчань, ідей, настанов» (Сухомлинський, 1976: 451).

Проаналізувавши низку концепцій, підходів, теорій із проблеми періодизації психічного розвитку людини, ми дійшли висновку, що період дошкільного дитинства є найвідповідальнішим періодом у її життєвому циклі. Період дошкільного дитинства посідає особливе місце в соціологічній, педагогічній і психологічній науках, розглядається як «період первинного фактичного становлення особистості» (О. Леонтєв) (Суятинова, 2016: 21–22).

Дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання (Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Т. Піроженко та ін.). Значення періоду від народження до вступу до школи полягає в набутті вихідних людських знань і вмінь, психічних якостей і властивостей, необхідних людині для життя в суспільстві. У цей період зростає пізнавальна активність дитини, чому сприяють становлення смислової пам'яті, довільної уваги. Значно підвищується роль мовлення в пізнанні довкілля й у розвитку спілкування, різних видів дитячої діяльності. Відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки (Богущ, 2006: 219).

Дослідниця І. Рогальська тлумачить поняття «соціалізація особистості в дошкільному дитинстві», як процес становлення дитячої особистості у її взаємодії із соціальним світом на основі порівнявального входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довкілля та конструювання образу соціального світу» (Рогальська, 2008: 17).

Специфіка соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, на думку Інни Петрівни, полягає у неперервній зміні простору її «соціального дозрівання», у забезпеченні розширення ступеня свободи при її введенні в суспільне довкілля, у розвитку її суб'єктивної активності та формуванні соціальної компетентності, у соціально-емоційному освоєнні суспільного довкілля, тому зорієнтована на збагачення життя дітей у соціокультурному просторі (Рогальська, 2008: 26). Основними завданнями соціалізації на етапі дошкільного дитинства І. Рогальська визначає такі: забезпечення активного пристосування дітей до нових для них соціальних умов життєдіяльності; набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення та збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудова соціальних стосунків через розвиток способів комунікації, формування уявлень про способи та норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності і відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування уявлень про життя людей у соціумі, формування гармонійних стосунків з однолітками через органі-

зацію взаємодії на рівні емоційного спілкування, вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному довкіллі (Рогальська, 2008).

Дослідниця І. Загарницька у монографії «Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз» присвятила увагу феномену дитинства у всьому розмаїтті його сутнісних характеристик, особливостей функціонування та закономірностей розвитку в сучасних соціокультурних реаліях. Зроблено ґрунтовний аналіз розмаїття підходів до розуміння сутності соціалізації особистості, детально розглянуто особливості цього процесу у дитячому віці, виокремлено головні принципи соціалізації дитини в сучасному світі та в Україні зокрема, приділено увагу нормативно-правовому забезпеченню соціалізації на міжнародному та українському рівнях (Загарницька, 2011).

У своєму дослідженні С. Сіваш зауважує, що процес соціалізації дітей дошкільного віку залежить від їх вікових особливостей та виду провідної діяльності у певному віці, а саме: до року (спілкування у родинному колі з рідними та батьками, через яких переймаються шаблони поведінки, родинні цінності, діти пізнають новий для себе світ); від року до трьох (додається спілкування з дітьми різного віку у колективі: на ігрових майданчиках, у закладі дошкільної освіти тощо), де діти набувають досвіду з основних правил і норм спілкування, вчаться товаришувати, співчувати, розуміти один одного; до шести років (вагомим стає таке спілкування, завдяки якому встановлюється діалог із соціумом, передається досвід людства, діти розвивають емпатію тощо) (Сіваш, 2023). Усе це на сучасному етапі в багатьох випадках унеможливується через військові події в Україні.

Науковці сходяться в думці, що процес соціалізації тісно пов'язаний з культурним процесом, фактично є його суттю (Докаш, 2014: 182). Засобами соціалізації є виховання, освіта, культура і розгортається цей процес в конкретних умовах життєдіяльності індивіда; «охоплює всі аспекти залучення особистості до культури, навчання і виховання, за допомогою яких людина набуває соціальності і спроможності брати участь у соціальному житті» (Докаш, 2014: 184).

Уходження дитини в соціальне середовище, яке стало неструктурованим, непередбачуваним та нелогічним, породжує внутрішньо особистісний конфлікт. Соціалізація, за своєю суттю, – процес конфліктного походження, адже вона відбувається організовано та з примусом держави і суспільства; проходить під контролем, а в дитячому віці і поготів. У період війни адекватність контролю

має стати прямо пропорційною психологічному стану дитини та гармонійно поєднатись із ним (Бондаренко, 2022: 81).

У педагогіці питання впливу війни на формування особистості дитини порушували Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, проблеми переселенців досліджували Ю. Жданович, О. Просіна, виховання дітей в умовах пограниччя – І. Шкільна. Реалістично оцінюючи життя та дитинство й дитину у непростих життєвих ситуаціях, Я. Корчак звертає увагу на роль батьків, які мають допомогти дитині зрозуміти життя і себе в ньому (Журба, 2022: 107).

У 2016 році Законом України № 936-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» введено поняття «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми, 2016: Ст. 99). Низка провідних науковців (О. Алексєєва, П. Волошин, К. Дуванська, К. Ігнатенко, В. Коваленко, Л. Ковальчук, Ю. Луценко, В. Макаров, Т. Проскуріна, І. Трубавіна та ін.) вивчали соціально-педагогічні, психологічні особливості, поведінку дітей-жертв війни, зміст і технології роботи з ними, несприятливі умови соціалізації на Донбасі. Однозначних наукових уявлень щодо соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей у зв'язку з пережитими ними подіями надзвичайної сили та розмаху не існує (Курило, 2018).

За Ю. Бондаренко «унаслідок подій війни психологічний стан особистості розбалансовується на всіх її структурних рівнях: потребнісно-мотиваційному; когнітивно-пізнавальному; морально-вольовому; міжособистісному – утрата зв'язків із родиною, друзями та родичами» (Бондаренко, 2022: 86).

Діти в районах збройних конфліктів мають високий рівень психічних розладів, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію, тривогу, поведінкові проблеми та синдром дефіциту уваги та гіперактивності, а також функціональні порушення (Samara, 2020).

Особливостями соціальної адаптації та інтеріоризації дітей в умовах воєнного часу В. Бондаренко вважає, що це нестача базових життєвих ресурсів або розуміння того, що в будь-який момент їх можна втратити; постійний страх за своє здоров'я, рідних і близьких; порушення вольової та самоцінної сфери; виникнення когнітивного дисонансу між досвідом та дійсністю; погіршення функціонування або деактивація мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-практич-

ного компонента особистості молодшого школяра; деформація навичок інтерактивної взаємодії з оточенням та дегуманізація емоційно-почуттєвої сфери; порушення всіх психічних функцій (Бондаренко, 2022).

Як бачимо, військові події подекуди унеможливають соціалізацію дітей дошкільного віку або повністю, або реалізуються частково. Адже неможливо при перевагах небезпечного середовища гармонійно та всебічно розвиватися, засвоювати позитивний соціальний досвід, традиції – на сучасному етапі переважають біль, страждання, боротьба за життя.

Як зазначили у 2019 році Л. Процик та І. Пампура «сьогодні діти війни – це уже не старше покоління, а покоління, яке лише проходить етап соціалізації, етап формування внутрішнього «я» і майбутнього зовнішнього, колективного «ми» (тобто, політичної та громадянської культури громади та усього народу) (Процик, 2019: 256). У 2023 році питання щасливого безпечного дитинства маленьких українців залишається актуальним і відкритим.

Негативними факторами, які ускладнюють процес соціалізації, на думку Л. Процик та І. Пампури, є: тривалий час знаходження дитини під впливом несприятливого, ворожого середовища; опосередкована, а часом навіть і безпосередня участь у театрі військових дій; втрата друзів, домівки, близьких. Всі ці події залишили свій відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації і далі можуть впливати на поведінку дітей, перешкоджаючи їх соціалізації до нових соціальних умов (Процик, 2019).

Учені Українського католицького університету узагальнила травматичні події, які діти зазнали під час війни. Серед них: вимушені покинути своє місто чи селище, озброєні люди насильно проникли в будинок, дім обстріляли, розпад сім'ї через війну, член родини перебуває в ув'язненні, член родини пішов воювати, член родини отримав поранення або загинув під час бойових дій, стрілянина на дуже короткій відстані, залишалися довго в підвалі протягом тривалого обстрілу, відчуття сильного холоду, відчуття сильного голоду, бачив поранених, бачив убитих, допомагав нести поранених або мертві тіла, бачив когось закатованого, бачив жертв згвалтування або сексуального насильства, бачив багато вбитих людей одразу, отримав поранення, був живим щитом для солдатів, зазнав погроз, думав, що загине (Курило, 2018).

Відтак в Україні з'явилася типологія дітей, об'єднаних проблемами війни: діти, які прожи-

вають у повоєнному середовищі; діти з родин загиблих та поранених бійців; діти ВПО; діти, які отримали травми (травми дітей, які були свідками бойових дій, актів насилля; травми, отримані внаслідок вимушеного переїзду); діти із посттравматичними стресовими розладами та розладами адаптації (Процик, 2019: 255), діти-комбатанти (Чайка, 2019), (Процик, 2019: 258).

Висновок. Отже, у статті висвітлено проблему соціалізації дітей дошкільного віку в умовах війни. Проаналізувавши психолого-педагогічні дослідження визначено, що війна негативно впливає на розвиток дітей. Перспективами подальшого дослідження є представлення методичних рекомендацій з психолого-педагогічної підтримки дошкільників в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. Проблеми соціальної адаптації молодших школярів в умовах воєнного часу. *Вересень*. 2022. Т. 2, № 93. URL : <https://september.moipro.mk.ua/index.php/sept/article/view/219/179> (дата звернення: 07.05.2023).
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш [та ін.]; наук. ред. А.М. Богуш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Докаш В. І., Онуфрієва Л. А., Рудзевич І. Л. Соціалізація особистості: соціопсихологічний контекст. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 177–190. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_18 (дата звернення: 09.05.2023).
4. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*, 2022. № 2. С. 105–109. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732806/1/457-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1291-1-10-20221109.pdf> (дата звернення: 09.05.2023).
5. Загарницька І. І. Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз: монографія. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 320 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. No 936-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. N 10. Ст. 99.
7. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія. Київ : Талком, 2018. 240 с. URL : <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2949/3/sochializ.pdf> (дата звернення: 07.05.2023).
8. Меркулова Н. Серед жахів війни. У 75 % дітей України травмована психіка. URL : <https://gromada.group/news/statti/23944-sered-zhahiv-vijni-u-75-ditej-ukrayini-travmovana-psihika> (дата звернення: 09.05.2023).
9. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану : додаток 1 до листа МОН № 1 / 3845-22 від 02.04.2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/pr/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 07.05.2023).
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Т. 2. Київ : Радянська школа, 1976. 670 с.
11. Суятинова К.Є. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2016. 294 с.
12. Процик Л., Пампура І. Психологічні особливості та правовий захист дітей в період збройного конфлікту. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 11. С. 253–267. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_5_11_19 (дата звернення: 07.05.2023).
13. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
14. Сіваш С.В. Професійна підготовка майбутніх вихователів до соціалізації дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55. Т. 2. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/55/part_2/35.pdf (дата звернення: 07.05.2023).
15. Чайка І. Ю., Цокур Є.Г. Діти-комбатанти у постконфліктному періоді: проблема відповідальності і захисту прав дитини (зарубіжний досвід для України). *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 15–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_5 (дата звернення: 08.05.2023).
16. Через агресію рф в Україні постраждали 1444 дитини. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3706226-cerez-rosijsku-agresiu-v-ukraini-postrazdali-1-444-ditini.html> (дата звернення: 08.05.2023).
17. Samara M, Hammuda S, Vostanis P, El-Khodary B, Al-Dewik N. Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. *BMJ*. 2020 Nov 19; P. 371.

REFERENCES

1. Bondarenko V. (2022) Problemy social'noji adaptaciji molodshykh shkoljariv v umovakh vojennoho chasu. [Problems of social adaptation of younger schoolchildren in wartime conditions] Veresenj. T. 2, № 93. 78–94. [in Ukrainian].
2. Dity i socium (2006) : Osoblyvosti socializaciji ditej doshkil'nogho ta molodshogho shkil'nogho viku. [Children and society: Peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]: monohrafija / A. M. Boghush, L. O. Varjanycja, N. V. Ghavrysh [ta in.]; nauk. red. A.M.Boghush. Lughansjk : Aljma-mater, 368. [in Ukrainian].
3. Dokash V. I., Onufrijeva L. A., Rudzevych I. L. (2014) Socializacija osobystosti: sociopsychologichnyj kontekst. [Socialization of personality: sociopsychological context] Problemy suchasnoji psykholohiji. Vyp. 24. 177–190. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_24_18/ [in Ukrainian].

4. Zhurba K. (2022) Vijna jak chynnyk vplyvu na smyslozhyttjevu sferu suchasnykh pidlitkiv. [War as a factor influencing the meaningful sphere of modern teenagers] Nova pedagoghichna dumka, № 2. 105–109. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732806/1/457-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1291-1-10-20221109.pdf> [in Ukrainian].
5. Zagharnycjka I. I. (2011) Fenomen dytynstva: filosofijsko-sociologhichnyj analiz [The phenomenon of childhood: a philosophical and sociological analysis] : monohrafiya. Kyjiv : Vydavnytstvo Nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu im. M. P. Draghomanova. 320. [in Ukrainian].
6. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo posylennja socialjnogho zakhystu ditej ta pidtrymky simej z ditjmy : Zakon Ukrainy vid 26 sichnja 2016 r. № 936-VIII (2016) / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. № 10. St. 99. [in Ukrainian].
7. Kurylo V. S., Savchenko S. V., Karaman O. L. (2018) Socializacija osobystosti v umovakh ghibrydnoji vijny na skhodi Ukrainy. [Socialization of personality in the conditions of hybrid war in the east of Ukraine] : monohrafiya. Kyjiv : Talkom, 240. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2949/3/sochializ.pdf> [in Ukrainian].
8. Merkulova N. (2023) Sered zhakhiv vijny. U 75 % ditej Ukrainy travmovana psykhyka. URL: <https://gromada.group/news/statti/23944-sered-zhakhiv-vijni-u-75-ditej-ukrayini-travmovana-psihika> [in Ukrainian].
9. Metodychni rekomendacii shhodo zdijsnennja osvithnoji dijalnosti z pytanj doshkiljnoji osvity na period diji pravovogho rezhymu vojenjnogho stanu (2022) : dodatok 1 do lysta MON № 1 / 3845-22 vid 02.04.2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrayini>. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynskyj V. O. (1976) Vybrani tvory. [Selected works] : v 5 t. T. 2. Kyjiv : Radjansjka shkola. 670. [in Ukrainian].
11. Suiatynova K. Je. (2016) Socializacija ditej starshogho doshkiljnogho viku v sim'jakh rozluchenykh batjkiv. [Socialization of preschool children in families of divorced parents] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Umanj, 294. [in Ukrainian].
12. Procyk L., Pampura I. (2019) Psykholohichni osoblyvosti ta pravovyj zakhyst ditej v period zbrojnogho konfliktu. [Psychological features and legal protection of children during armed conflict] Psykholohichnyj chasopys. T. 5, № 11. 253–267. [in Ukrainian].
13. Roghaljsjka I. P. (2008) Socializacija osobystosti u doshkiljnomu dytynstvi: sutnistj, specyfika, suprovid. [Socialization of personality in preschool childhood: essence, specificity, support] : monohrafiya. Kyjiv : Milenium, 400. [in Ukrainian].
14. Sivash S. V. (2023) Profesijna pidghotovka majbutnikh vykhovateliv do socializaciji ditej doshkiljnogho viku. [Professional training of future educators for the socialization of preschool children] Innovacijna pedagoghika. Vyp. 55. T. 2. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/55/part_2/35.pdf. [in Ukrainian].
15. Chajka I. Ju., Cokur Je. Gh. (2019) Dity-kombatanty u postkofliktnomu periodi: problema vidpovidalnosti i zakhystu prav dytyny (zarubizhnyj dosvid dlja Ukrainy). [Child combatants in the post-conflict period: the problem of responsibility and protection of children's rights (foreign experience for Ukraine)] Politychne zhyttja. № 2. 15–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_5 [in Ukrainian].
16. Cherez aghresiju rf v Ukraini postrazhdaly 1444 dytyny (2023). URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3706226-cerez-rosijsku-agresiu-v-ukraini-postrazhdali-1-444-ditini.html>. [in Ukrainian].
17. Samara M, Hammuda S, Vostanis P, El-Khodary B, Al-Dewik N. (2020) Children's prolonged exposure to the toxic stress of war trauma in the Middle East. BMJ. Nov 19; 371.

УДК 378.6:37(510).016:784.4(043.3)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-47>

Ганна УСОВА,

orcid.org/0000-0001-9214-2038

лектор педагогічного факультету

Хунаньського університету гуманітарних наук і технологій

(Хунань, Китай) annushkausova1977@gmail.com

Сай ТАН,

orcid.org/0000-0002-4971-5619

аспірант факультету музичної та хореографічної освіти

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К.Д. Ушинського

(Одеса, Україна) nancy21475@qq.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВДОСКОНАЛЕННІ СИСТЕМИ ВОКАЛЬНОЇ ОСВИТИ КИТАЙСЬКИХ СПІВАКІВ

Стрімкий розвиток науки і освітніх технологій стимулював впровадження нових підходів і методів у сучасну вокально-педагогічну діяльність. Одним із інноваційних векторів у її розвитку стало посилення транскультурних тенденцій, які реалізуються через творчу й наукову комунікацію мистців, виконавців і педагогічних кадрів, утілюючись у процесі інтенсифікації академічної мобільності та взаємного обміну мистецькими і науково-педагогічними здобутками у міжнародному мистецькому просторі. Впровадження перспективних моделей національного та міжкультурного співробітництва, діалогу культур це збагачення соціокультурного поля кожної країни і в той же час є збереженням національної самосвідомості й самоідентифікації народів. Успіхи представників української вокальної школи на міжнародній арені та визнання науково-методичних і практичних здобутків у галузі викладання вокалу пояснюють, чому китайська молодь, долучаючись до процесів інтернаціоналізації освіти й академічної мобільності, використовує ці можливості, зокрема, і в Україні.

У статті аналізуються особливості системи підготовки майбутніх фахівців до сольного виконавства і вокально-педагогічної діяльності в Україні та Китаї в контексті інтернаціоналізації, транскультурних процесів, взаємовпливу різних стилевих течій і вокально-методичних систем в сучасному мистецькому просторі. Розглянуто поняття транскультурної компетентності, під якою розуміють здатність виявляти наднаціональну єдність світового культурного простору засобами музичного мистецтва, а також актуальні проблеми, що виникають у китайських студентів у процесі здобуття професійних навичок в закладах вищої освіти України та Китаю. Обґрунтовуються педагогічні умови й методи подолання складнощів, що виникли внаслідок впливу сучасних тенденцій. Підкреслюється важливість використання сучасних технічних засобів, інноваційних освітніх концепцій у поєднанні з національними традиціями у демонстрації матеріалів та напрацюванні співочих навичок та стилів як важливої складової у вихованні професійного мислення. Пропонується вироблення стратегії її удосконалення в Україні, шляхи покращення ситуації, які дозволять суттєво підвищити якість навчання та використовувати на практиці цінність здобутих знань.

Ключові слова: діалог культур, вища мистецька освіта України, вокальне виконавство, вокальна педагогіка, інтернаціоналізації освітнього простору гуманітарні стратегії розвитку, міжнародна академічна мобільність, синтетичність творчого процесу, транс-культура.

Ganna USOVA,

orcid.org/0000-0001-9214-2038

Lecturer of the Pedagogical Faculty

Hunan University of Humanities and Technology

(Hunan, China) annushkausova1977@gmail.com

Sai TANG,

orcid.org/0000-0002-4971-5619

Postgraduate student of the Faculty of Music and Choreographic Education

South Ukrainian national Pedagogical University named after K.D. Ushinsky

(Odessa, Ukraine) nancy21475@qq.com

CURRENT TRENDS IN IMPROVEMENT VOCAL EDUCATION SYSTEMS OF CHINESE SINGERS

The rapid development of educational science and technology has stimulated the introduction of new approaches and methods into modern vocal and pedagogical activities. One of the innovative vectors of its development has been the strengthening of transcultural tendencies, embodied in creative and scientific communication between artists, performers and teaching staff, embodied in the process of intensifying academic mobility and the mutual exchange of artistic, scientific and pedagogical achievements in the international artistic arena. The introduction of promising models of national and intercultural cooperation and dialogue between cultures enriches the socio-cultural realm of each country and, at the same time, preserves the national consciousness and self-identification of peoples. The success of the Ukrainian singing school on the international stage and the recognition of its scientific, methodological and practical achievements in the field of vocal education explain why young Chinese, who are joining the processes of internationalization of education and academic mobility, are taking advantage of these opportunities, including in Ukraine. The article analyzes the peculiarities of the training system for future solo performance specialists and vocal pedagogical activities in Ukraine and China in the context of internationalization, transcultural processes and the mutual influence of different stylistic trends and vocal methodological systems in the contemporary artistic space. The concept of transcultural competence, which is understood as the ability to manifest the supranational unity of the global cultural space through musical art, as well as the actual problems faced by Chinese students in the process of acquiring professional skills in Ukrainian and Chinese higher education institutions, are taken into account. The article justifies the pedagogical conditions and methods for overcoming the difficulties resulting from the influence of modern trends. It stresses the importance of using modern technical means, innovative educational concepts in combination with national traditions in demonstrating material and developing singing skills and styles as an important component of professional thinking education. The author proposes to develop a strategy to improve it in Ukraine, ways to improve the situation, which will significantly improve the quality of education and put into practice the value of acquired knowledge.

Key words: *dialogue of cultures, higher art education of Ukraine, vocal performance, vocal pedagogy, internationalization of the educational space humanitarian development strategies, international academic mobility, synthetics of the creative process, Trans culture.*

Постановка проблеми. У сучасному китайському суспільстві відчутно проявляються тенденції до сприйняття різнонаціональних мистецьких традицій, стремління адаптуватися до світового культурного простору, а з цим – і досягти визнання художньої цінності й унікальної своєрідності власного вокального мистецтва, творчості сучасних композиторів і співаків, які зуміли їх поєднати з досягненнями інших світових культур. Починаючи з 2013 року, Китай вступив у нову еру всебічного поглиблення реформ і накопичив багатий практичний досвід, досягнувши всесвітньо відомих досягнень у галузі соціальної, культурної та економічної модернізації.

Однак в даній галузі існує багато невирішених проблем, пов'язаних з питаннями збереження власної культурної ідентичності суб'єктів освіти в поєднанні з їхньою здатністю до інтегративно-культурної діяльності і виявленням меж допустимої стильової трансформації без втрати національної своєрідності. Їх вирішення визначається китайськими науковцями як першочергове завдання для обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку національно-культурних традицій на засадах їх гармонізації в контексті інтернаціоналізації, транскультурних процесів та взаємовпливу різних стильових течій і вокально-методичних систем в сучасному мистецькому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні означених питань помітну роль

відіграють пошукові зусилля освітньої групи «Qingmiao Education Group» та науковців Дослідницького інституту Hurun (м. Шанхай, 2022), які узагальнили результати своїх досліджень у «Білій книзі з міжнародної освіти» (Baifu, 2022: 24). Статистика, наведена науковцями у цьому виданні, доводить, що найбільш ефективну модель підготовки «глобально-конкурентоспроможних» китайських фахівців, здатних вирішувати питання, викликані змінами у світовому співтоваристві, забезпечує саме міжнародна освіта. Отже, зусилля науковців зосередилися на висвітленні проблем інтеграції китайської та західної культур, розвитку інтернаціональних і транскультурних тенденцій, аналізі даних щодо задоволення міжнародних освітніх потреб китайських студентів та змін в освітніх концепціях, висвітленні поглядів і пропозицій експертів у галузі освіти Китаю. На цей час найбільш помітну роль у дослідженні питань удосконалення освіти відіграють такі напрямки, як полікультурні засади освіти, інтернаціоналізація освітнього процесу, запровадження віртуальної інтернаціоналізації, транскультурні процеси, виникнення полістилістичних мистецьких феноменів і пошуки китайською музичною спільнотою шляхів їх реалізації у навчанні майбутніх фахівців.

Завданням статті є узагальнення й систематизація досліджень, пов'язаних із оптимізацією науково-методичного забезпечення системи

вокальної освіти в Китаї та підготовки китайських студентів-вокалістів у закладах вищої мистецької освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні Китай намагається глибше, ніж будь-коли, інтегруватися у світову економіку, культурний і мистецький простір. Однією із мистецьких галузей, в якій активно відбувається пошук шляхів оновлення і модернізації, є музична, зокрема – вокальна освіта. Розширення міжнародних контактів сприяє збагаченню й осучасненню змісту й методів навчання, які відбуваються декількома шляхами. Це, зокрема, впровадження досвіду запрошених іноземних фахівців до викладання у закладах вищої освіти, а також використання можливості здобуття китайською молоддю освіти в країнах, які демонструють високий рівень досягнень у тій чи іншій галузі науки або мистецтва.

Успіхи представників української вокальної школи на міжнародній арені та визнання науково-методичних і практичних здобутків у галузі викладання вокалу пояснюють, чому китайська молодь, долучаючись до процесів інтернаціоналізації освіти й академічної мобільності, використовує ці можливості і в Україні. До найбільш значущих, з цього погляду, відносимо праці В. Антонюк, Л. Василенко, Н. Гребенюк, Н. Кьон, Н. Овчаренко, О. Стахевича та ін. Науково-методичні здобутки цих науковців становлять підґрунтя удосконалення системи вокальної освіти як в Україні, так і в мистецьких закладах КНР.

Вирішення цих проблем, як було зазначено вище, відбувається у декількох напрямках. Розглянемо спочатку питання надання полікультурного аспекту мистецькій, зокрема – вокальній освіті китайського студентства. Цим питання суттєву увагу приділили українські та китайські науковці, такі як З. Батюк, Н. Батюк, Ван Сі, Л. Редькіна, М. Стельмахович, О. Хоружа, С. Черепанова, (розгляд актуальності етнопедagogічних аспектів у полікультурному процесі), Ван Дандан, Лю Цяньцян, Л. Майковська, Сунь Цзінань, Сай Дочі, Л. Тарасова, Ши Цзюньбо, Л. Філоненко (полікультурна етнохудожня освіта вчителя музики), Вей Дзюнь, Л. Куненко, Г. Ніколаї, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Реброва, Тан Янтінг, У Іфан, Хуан Ге, Чан Ліін, Чжан Цзюнь (провідна роль музичних національних традицій в підготовці майбутніх вчителів музики до роботи в умовах полікультурного простору), де простежується спільна думка: освітня політика має повинна містити в собі полікультурний компонент, тобто утворюватися в толерантному культурно-художньому діалозі шляхом збереження національних

традицій, які допоможуть у формуванні потужного педагогічного потенціалу, підбору певних художніх методів та зробити навчальний процес гнучким щодо мінливого характеру полікультурного середовища.

Відзначається, що одним із позитивних проявів полікультурної освіти стало посилення тенденції до інтеграції та взаємного обміну мистецькими здобутками між країнами, які відрізняються своєрідністю художньо-естетичних ідеалів і традицій, укорінених в суспільстві. Науковці розглядають цей процес з погляду прояву в ньому доцентрових і відцентрових векторів, які мають, з одного боку, сприяти взаємозбагаченню різних культур завдяки запозиченню ідей, окремих прийомів і засобів художньої виразності, а з іншого – забезпечувати збереження унікальної своєрідності різних культурних систем і національних традицій.

Одним із проявів такого збагачення своїх традицій на засадах полікультурних впливів стало, на наш погляд, прагнення китайських композиторів зберегти національно-мелодійну ідентичність, збагативши звучання творів за рахунок ускладнення фактури фортепіанного (або оркестрового) супроводу, побудованого з використанням елементів класичної гармонічної мови й поліфонії. Результатом такого синтезу стала поява нового жанру, «художня пісня», до якого сьогодні звертаються численні китайські автори: Дін Шанде, Ін Шаньнен, Лін Шенбо, Лу Хуабай, Лю Сюеань, Ма Сіконг, Не Ер, Рен Гуан, Санг Тонг, Ся Чжицю, Сяо Юмей, Тан Сяолін, Хе Лютін, Хуан Цзи, Хуан Юді, Хуан Юнсі, Цай Сінхай, Цзян Веньє, Цзян Дінсянь, Чжан Ханьхуей, Чжао Юаньжень, Чень Тяньхе та ін. Наслідком полікультурних впливів вважаємо і пошуки китайських фахівців з метою створення так званого «китайського бельканто», яке в їхній трактовці означає вироблення змішаної манери співу на засадах поєднання і національних, і європейських особливостей звукоутворення, звуковедіння, артикуляції тощо.

Другим напрямом у розвитку міжнародних культурно-освітніх зв'язків стали питання інтернаціоналізації освітнього простору, яким присвятили свої дослідження Дж. Білен (J. Beelen), В. Бабаєвська, І. Бузько, В. Донченко, Дж. Ван Хален (P. J. Van Halen), Ф. Вебстер (F. Webster), М. Г. Доленс (M. G. Dolence), В. Журавський, М. Згуровський, Л. Гурч, Б. Ліск (B. Leask), П. Лоранж (P. Lorange), Х. Д. Луджан (H. D. Lujan), Л. Т. Морріс (L. T. Morris), Дж. Найт (J. Knight), А. Раухваргерс (A. Rauhvargers), К. Роббінс (K. Robbins), Д. Дж. Роулі (D. J. Rowley), А. Сабітова, М. Фуллан (M. Fullan) та ін.

Як визначають Дж. Білен (Beelen, 2012: 6–12), Б. Ліск (Leask, 2012) та ін. науковці, тільки у цьому випадку уможливиться успішне впровадження перспективних моделей національного та міжкультурного співробітництва, діалогу культур і тим самим – зміцнення комунікаційних зв'язків і духовне зближення народів, збагачення соціокультурного поля країни і в той же час – збереження національної самосвідомості й самоідентифікації народів.

Відзначимо, що в українському суспільстві процес активізації міжнародних культурно-освітніх зв'язків розпочався у 2005 році, з приєднання української держави до Болонської декларації про створення європейської зони вищої системи освіти (Журавський, 2003). Це зумовило посилення уваги до інтернаціоналізації діяльності освітніх закладів у їх зовнішніх і внутрішніх формах прояву. Перші них стосуються уніфікації освітньо-професійних програм, стандартизації кваліфікаційних вимог. З метою їх реалізації особлива увага приділяється активізації міжнародно-освітніх зв'язків, долученню наукових і викладацьких кадрів до міжнародних програм і проєктів, активізації академічної мобільності студентів, спрямованої на удосконалення підготовки до професійної діяльності за рахунок засвоєння здобутків фахівців різних країн та їх адаптації до національної освітньої практики.

Внутрішня форма інтернаціоналізації освітнього процесу пов'язана із удосконаленням діяльності самого освітнього закладу з врахуванням міжнародних стандартів і вимог. Крім того, на думку Н. Кьон, Юй Хенюаня, культурно-освітні потреби іноземних здобувачів мають враховуватися і в процесі їх підготовки в інших країнах, що стосується і навчання майбутніх співаків з КНР у закладах вищої освіти України. Тим самим посилення спрямованості освітнього процесу на підготовку до майбутньої професійної діяльності сприятиме підвищенню їх міжнародного іміджу і привабливості даних інституцій для суб'єктів академічної мобільності (Yu Henquuan, Koehn, 2021).

У останні десятиріччя активно розвивається і такий напрям, як віртуальна інтернаціоналізація, що пов'язано із глобальними викликами сучасної дійсності, які утруднюють організацію міжнародної співпраці у дослідницькій та освітній сферах діяльності вищих навчальних закладів.

Під віртуальною інтернаціоналізацією розуміється впровадження міжнародного, міжкультурного чи глобального виміру в цілі, функції та процес надання вищої освіти з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (Браун,

2016). Отже, сутність її реалізації розуміємо як здійснення дослідницької, викладацької та адміністративної діяльності закладів вищої освіти на основі використання сучасних інформаційних технологій і вироблення спільної міжнародної стратегії удосконалення науково-освітньої діяльності світової спільноти.

Зазначимо, що в Україні цей процес розпочався ще у 2009 році, в межах проєкту програми ТЕМПУС «Е-інтернаціоналізація для навчання у співпраці». В результаті співпраці українських і зарубіжних фахівців було розроблено Концепцію віртуальної інтернаціоналізації вищої освіти України, а також модель та механізми її впровадження (ТЕМПУС: 1–9). Діє також і платформа для підтримки віртуальної інтернаціоналізації освіти в Україні, що дозволяє застосувати її можливості для налагодження наукових, освітніх і мистецько-творчих контактів між навчальними установами України й Китаю і тим самим удосконалювати процес підготовки китайських студентів в інокультурних умовах здобуття фахової освіти.

Наступний напрям досліджень полягає у аналізі сутності транскультурних тенденцій, властивих сьогоденню та перспективам, які відкриваються завдяки їх прояву в розвитку загальнолюдської культури, мистецтва й освіти. На тлі стрімкого поглиблення глобалізаційних процесів науковці розглядають транскультурну тенденцію як феномен, що набуває все більшого соціокультурного значення. Цей факт пояснює інтерес до дефініції «транс», яка використовується сучасними філософами та науковцями в таких контекстах, як: «за межами» традиційної науки або «між» її різними аспектами, тобто в сенсі уособлення або взаємодії, як найбільш характерних для сьогодення, пов'язаних з появою нанотехнологій та глобалізаційними процесами. Так, В. Мойсеев акцентує на актуальності феномена «транс-наука», який «...народився як можлива форма узагальнень деяких цікавих тенденцій розвитку сучасної науки,... так і натяків на деякі подальші та можливі перспективи розвитку інституту науки» (Мойсеев, 2010: 5–7). Адаптуючи це поняття до мистецької галузі, вважаємо доцільним акцентувати увагу на понятті «транскультура», а з цим – і на дослідженні транскультурних процесів і своєрідності їх прояву в галузі вокального мистецтва й університетської вокально-фахової освіти.

З цього погляду варто звернути увагу на праці китайських вчених, у яких засвідчено, що в науковому і мистецькому середовищі перспективи розвитку транскультурних тенденцій сприймаються, з одного боку, як засіб усунення жорстких кордонів, налагодження мистецького

взаємообміну та запозичення нових прогресивних методів у європейських країнах, а з іншого як загроза для традиційної китайської культури (Duo Lan, 2017).

Ці побоювання цілком зрозумілі, адже феномен транскультури, (transculture), як зазначають науковці, проявляється в тому, що різні культури набувають ціннісної рівності й самодостатності, які характеризуються своєю відкритістю і взаємозалежністю, «накладанням» ознак однієї системи культури на іншу і тим самим – «розсіювання» символічних значень однієї культури в полях інших культур» (Ван Біньбінь, Ніколаї, 2021: 5).

Ця особливість пояснюється саме тим, що транскультура набуває значення нової сфери культурного розвитку за межами національних, професійних культур, що склалися в історії людства. Як зазначає М. Епштейн, транскультура долає замкнутість різних «...традицій, автоматизмів, мовних та ціннісних детермінацій та розсуває поле "надкультурної" творчості» (Epstein). Транскультура – це стан віртуальної приналежності одного індивіда багатьом культурам. Варто також навести визначення Н. Жениса, який вважає результатом акультурації набуття особистістю стану віртуальної приналежності індивіда багатьом культурам» (Zhenis, 2018) з чого виходить, що мистецько-національна самосвідомість відходить на другий план.

Звернемо також увагу на те, що науковці висувають поняття транскультурної компетентності, під якою розуміють здатність виявляти наднаціональну єдність світового культурного простору засобами музичного мистецтва, усвідомлювати «...художньо-образний зміст музичних артефактів та інтерпретувати його в контексті сучасних геокультурних процесів». Позитивне значення цього факту вбачається в тому, що саме оволодіння цією здатністю дозволяє фахівцям бути затребуваними в якості викладачів і виконавців у будь-яких країнах (Ван Біньбінь, Ніколаї, 2021: 5).

Отже, транскультурні тенденції, на думку частки науковців, спонукають до надання в освітніх закладах як Китаю, так і України, вокальній підготовці співаків певної універсальності, яка, за виразом Л. Горбунової, дозволяє особистості досягти пластичності, «...здатності швидко переформатовуватися відповідно до запитів і проблем наявних конкретних ситуацій і подій» (Gorbunova, 2015: 394), а звідси – і досягти успіху в реалізації свої майстерності в різних країнах і соціокультурних умовах.

Використовується поняття транс-культура в китайському суспільстві і в більш вузькому сенсі, як характеристика тенденції щодо виро-

блення міксту, тобто мішаного виконавського стилю. Цей феномен виник як результат потягу сучасної молоді до розважального вокального мистецтва і паралельного опанування здатності виконання творів різних стилів і виконавських манер. Цьому сприяє і розмаїття творів, які виникли на перетині різних стилів і сьогодні заповнюють музичний простір країни, ще донедавна мало знайомий широким верствам населення. Серед них – поп-музика, джаз, рок-опера, італійські народні пісні, які виконуються у класичній, але дещо «вільній» манері тощо. Їх популярність зумовлює інтерес «академічних» співаків до виконання творів розважальних жанрів. Зазначимо, що на цей час існує попит до виконавського мистецтва співаків, в якому поєднуються володіння академічною і естрадною або народною манерою співу. Ці тенденції набувають в Китаї все більшої популярності й підтримуються різними верствами суспільства. Про це говорять національні номінації «Зірка інтеграційного виконавства» або «Найкращий інтеграційний твір» (Ren Min, 2022).

Висновки. Сучасна молодь тяжіє до синтезу розважальних і класичних стилів, винаходу нових методів та форм, які допоможуть їм реалізуватися в сучасному суспільстві. Тому можна зі впевненістю сказати, що підтримка практики оволодіння співаком різностильовими техніками є актуальною для китайської вокальної педагогіки. Наразі ця проблема постає і перед українськими фахівцями: адже сучасний вчитель музичного мистецтва має володіти навичками як сольного, так і хорового й ансамблевого співу, виконувати шкільний пісенний репертуар, який потребує саме вокальної техніки, наближеної до манери естрадного типу (Го Сяофен, Осадча, 2022:456-462), тенденцій у співочій манері, вокальній техніці може сприяти розвитку здібностей студентів, досягнення ними певної універсальності і тим самим набувати більш високого рівня своєї конкурентоспроможності в майбутній фаховій діяльності.

Отже, з нашого погляду, важливо заохочувати здобувачів до гнучких інтеграційних пошуків у мистецтві, заснованих на академічних традиціях та їх поєднанні із інноваційними технологіями і методами і оновленими концепціями викладання вокальної музики, які створюють умови для розширення музичного тезаурусу, розуміння сутнісних характеристик вокальної творчості різних напрямків і творчих

Сьогодні в багатьох закладах Китаю простежується тяжіння до синтезу різних стилів і манер вокального виконавства: автентичної, тобто сільської народної, міської, академічної та популярної

естрадної, на перетині яких виник і активно розвивається такий напрямок як «окультурене виконання народних пісень», або жанр «художня пісня».

Надзвичайної популярності наразі набуло і розважально-масове вокальне мистецтво, у зв'язку з чим значна частка молоді намагається сумістити рині виконавські манери, зокрема – академічну і естрадну, академічну і народну, намагаючись тим самим задовільнити смакові переваги різного типу слухачів. Таким чином, внаслідок полікультурних та транскультурних тенденцій виникли нові мистецькі орієнтири, жанри і форми, оволодіння яким потребувало від виконавців майстерності суміщення різних виконавських стилів, вокальних технік і манер.

З цього погляду важливим завданням викладання вокальної музики у Вищих навчальних закладах освіти України та Китаю сьогодні вважаємо вирішення проблеми формування в студентів виконавської майстерності, важливим компонентом якої є здатність володіти різними стилями, техніками й виконавськими манерами.

Стилістичне зближення різнорідних культурно-мистецьких феноменів, а також потреба співаків пристосовуватися до опанування різними співацькими техніками потребує відповідного перегляду й доповнення існуючих вокально-освітніх програм та методів і форм організації вокально-фахової освіти.

Міжнародна академічна мобільність (Гурч, 2019) викладацького складу та студентів України на шляху до європейської інтеграції поглиблює

соціально-культурні відносини з іншими країнами, передбачає актуальність дослідження феномену транс-тенденцій у вокальному виконавстві, що поєднує в собі національні традиції, класичні та сучасні види мистецтва світової вокальної культури. Він виявляє потребу людства у вивченні інших музичних культур і навіть доводити, що різні вокальні школи мають багато спільного, демонструючи фундаментальність співочих навичок виконавців. Крім того, студенти університетів можуть більше дізнатися про інші, непритаманні вітчизняному мистецтву, напрями, види та форми вокальної музики, щоб вони могли повністю задовольнити різноманітні потреби у розвитку майбутньої педагогічної роботи та застосовувати їх на практиці.

Використання сучасних технічних засобів, інноваційних освітніх концепцій сприятиме демонстрації матеріалів співочих навичок та стилів є важливою складовою у вихованні професійного мислення. Опора на національні традиції, історичну пам'ять забезпечує зв'язок та наступність поколінь. Їх заперечення призводить до фахової деградації та втрати здоров'я. Тому кожному професійному виконавцю та педагогу на шляху пошуку персонального стилю інтеграційними засобами необхідно розуміти цінність феномену вітчизняної вокальної музики, ретельно досліджувати транс-тенденції у вокальному мистецтві, розвивати нове у виконавстві та педагогіці на основі академічних, художніх, фізіологічних, національних особливостей, наукових обґрунтувань за допомогою інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2022 China International Education White Paper 21st Edition the International Education Needs of Chinese High-net-worth Families. Qingmiao Education Group, Hurun Baifu. 2022.08.24. Access mode: URL: <https://www.vzkoo.com/read/20220824b688425b364c55b46ae89e28.html>.
2. Beelen, J. The long wait: Researching the implementation of internationalisation at home. *Internationalisation revisited: New dimensions in the internationalisation of higher education* / J. Beelen, H. de Wit [Eds.]. Amsterdam: CAREM. 2012. 9–20.
3. Leask, B. *Internationalisation of the curriculum in action: A guide*. Australian Government Office for Teaching and Learning, University of South Australia, 2012. 6 p.
4. Журавський В. Болонський процес: головні принципи. Вхідження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. Київ. Політехніка: зб. наук. пр. 2003. С. 200.
5. Hudzik, J. *Comprehensive Internationalization: Institutional Pathways to Success*. New York: Routledge. 2015.
6. Knight, J., De Wit, H. *Internationalization of Higher Education: Past and Future*. International Higher Education. 2018.
7. Yu Hengyuan, Koehn N. Internationalisation for mobility and home (IfMH) as a conceptual basis for reforming music education of chinese students in ukrainian pedagogical universities. *AD ALTA JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. 12.2021, Volume. 11 Issue 2, p. 127–131. WoS. DOI (& full text) | pdf: www.doi.org/10.33543/1102. 2021.
8. Браун Е. На шляху до створення основи для віртуальної інтернаціоналізації. Режим доступу: URL: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf.
9. ТЕМПУС. У матеріалах конференції Європейської мережі дистанційного навчання : Е-інтернаціоналізація для навчання у співпраці. EDEN. Вип. 2. 1–9. URL: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf.
10. Мойсеев В. Медицина як транснаука: філософські проблеми біології та медицини. *Фундаментальне та прикладне*. Одеса. 2010. Вип. 4. С. 5-7.
11. Duo Lan; Analysis of the cross-border problems of singing in vocal art. *Drama House*. 07. 2017.
12. Ван Біньбін, Ніколаї Г. Структура транскультурної компетентності магістрів музичного мистецтва. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. Вип. 5 (109). С. 305–316.

13. Epstein, M. A new kind of freedom – transculture. Access mode: URL: <https://nativepax.livejournal.com/573675.html>.
14. Zhenis, N. Acculturation: to the theory of the question // Modern scientific research and innovation. 2018. 12. Access mode: URL: <https://baike.baidu.com/item/issues/2018/12/60006>.
15. Gorbunova, L. The ability to reformat in accordance with specific situations and Events. 2015. P. 398. Access mode: URL: <https://fayllar.org/bioethics-pdf.html>.
16. Ren Min. Xu Qing's cross-border director after the movie.2022. Access mode: URL: <https://www.fx361.com/page/2022/1121/335352.shtml>.
17. Го Сяофен, Осадча Т.В. Поліфункціональний підхід як засада забезпечення вокально-фахової і диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка . 2022. Вип. 51, С.456-462. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-70>.
18. Гурч Л. Мобільність студентів та професорсько- викладацького складу як підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в європейському просторі. 2019. Режим доступу: URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=53>.

REFERENCES

1. 2022 China International Education White Paper 21st Edition the International Education Needs of Chinese High-net-worth Families. Qingmiao Education Group, Hurun Baifu. 2022.08.24. Access mode: URL: <https://www.vzkoo.com/read/20220824b688425b364c55b46ae89e28.html>.
2. Beelen, J. The long wait: Researching the implementation of internationalisation at home // Internationalisation revisited: New dimensions in the internationalisation of higher education / J. Beelen, H. de Wit [Eds.]. Amsterdam: CAREM, 2012. 9–20.
3. Leask, B. Internationalisation of the curriculum in action: A guide. Australian Government Office for Teaching and Learning, University of South Australia, 2012. 6.
4. Zhuravskiy V. (2003) Bolonskiy protses: holovni pryntsypy. Vkhodzheniya v Yevropeyskiy prostir vyshchoi osvity [The Bologna Process: the main principles. Entering the European Higher Education Area] / V. S. Zhuravskiy, M. Z. Zghurovskiy. Kyiv. Politekhnik : zb. nauk. pr. Kiev. Polytechnic: coll. of science papers, 2003. 200. [in Ukrainian].
5. Hudzik, J. Comprehensive Internationalization: Institutional Pathways to Success. New York: Routledge. 2015.
6. Knight, J., De Wit, H. Internationalization of Higher Education: Past and Future. International Higher Education. 2018.
7. Yu Hengyuan, Koehn N. Internationalisation for mobility and home (IfMH) as a conceptual basis for reforming music education of chinese students in ukrainian pedagogical universities. AD ALTA JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH. 12.2021. 11 Issue 2, p. 127–131. WoS. DOI (& full text) | pdf: www.doi.org/10.33543/1102. 2021.
8. Braun E. Na shliakhu do stvorennia osnovy dlia virtualnoi internatsionalizatsii. [Towards creating the foundation for virtual internationalization]. Access mode: URL: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf. [in Ukrainian].
9. TEMPUS. U materialakh konferentsii Yevropeiskoi merezhi dystantsiinoho navchannia : E-internatsionalizatsiia dlia navchannia u spivpratsi. [In the Proceedings of the conference of the European distance learning network: E-internationalization for learning in cooperation] EDEN .2. 1- 9. Access mode: URL: http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/metodrada/Rozroblennya_osv_program.pdf. [in Ukrainian].
10. Moiseiev V. (2010) Medytsyna yak transnauka: filosofski problemy biolohii ta medytsyny. Fundamentalne ta prykladne. [Medicine as a trans science: philosophical problems of biology and medicine. Fundamental and applied], 4. 5–7. [in Ukrainian].
11. Duo Lan; Analysis of the cross-border problems of singing in vocal art. Drama House. 07. 2017.
12. Van Binbin, Nikolai G. (2021) Struktura transkulturnoi kompetentnosti mahistriv muzychnoho mystetstva. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. [Structure of transcultural competence of masters of musical art. Pedagogical Sciences: theory, history, innovative technologies], 5. (109). 305–316. [in Ukrainian].
13. Epstein, M. A new kind of freedom - transculture. Access mode: URL: <https://nativepax.livejournal.com/573675.html>
14. Zhenis, N. Acculturation: to the theory of the question. Modern scientific research and innovation. 2018. 12. Access mode: URL: <https://baike.baidu.com/item/issues/2018/12/60006>.
15. Gorbunova, L. The ability to reformat in accordance with specific situations and Events. 2015. P. 398. Access mode: URL: <https://fayllar.org/bioethics-pdf.html>.
16. Ren Min. Xu Qing's cross-border director after the movie.2022. Access mode: URL: <https://www.fx361.com/page/2022/1121/335352.shtml>.
17. Guo Xiaofeng, Osadcha T. (2022) Polifunktsionalnyi pidkhid yak zasada zabezpechennia vokalno-fakhovoї i dyryhentsko-khorovoї pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [Polyfunctional approach as a basis for providing vocal-professional and conducting-choral training of future teachers of musical art. Actual issues of Humanities: Interuniversity collection of scientific works of young scientists of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko], 51. 456–462. DOI Access mode: URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-70>. [in Ukrainian].
18. Hurch L. (2019) Mobilnist studentiv ta profesorsko- vykladatskoho skladu yak pidvyshchennia konkurentospro-mozhnosti vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeiskomu prostori. [Mobility of students and teaching staff as an increase in the competitiveness of higher education in Ukraine in the European Space]. Access mode: URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=53>. [in Ukrainian].

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-48>**Тетяна ФАСОЛЬКО,***orcid.org/0000-0002-4131-2735*

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Тернопільська область, Україна) tetjanafasolko@ukr.net

Людмила ВРОЧИНСЬКА,*orcid.org/0000-0002-4504-7270*

кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Тернопільська область, Україна) l.vrochynska@gmail.com

Альона ПЄХАРЄВА,*orcid.org/0000-0002-1836-4158*

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(Харків, Україна) alalenaaluona@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО ДО ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується професійна підготовка вихователя закладу дошкільної освіти до діяльності в умовах інклюзивної освіти. Встановлено, що основним завданням інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами є розвиток їхніх пізнавальних можливостей, формування особистісних якостей, соціальних потреб та інтересів. Визначено, що інклюзивна освіта передбачає освіту кожній дитині, незважаючи на наявні особливості розвитку і надає змогу дитині з особливими освітніми потребами бути включеною у загальний освітній процес за місцем проживання, шляхом адаптації змісту освіти й умов навчання, що в подальшому надає можливість їй стати рівноправним членом суспільства. Встановлено, що професійна підготовка вихователя закладу дошкільної освіти до діяльності в умовах інклюзивної освіти повинна здійснюватися відповідно до специфіки інклюзії, яка є важливим освітнім етапом, який спрямований на забезпечення якісної та рівноправної освіти для всіх дітей, включаючи тих, у яких є особливі освітні потреби. Встановлено, що комплексна цілеспрямована діагностика сформованості готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами може бути забезпеченою застосуванням мотиваційного, організаційного, креативного, особистісного, контрольного-регулювального, емпіричного, емпатійного, свідомоформуючого, почуттєво-комунікативного, оцінювально-результативного, проєктувального та морально-етичного компонентів. Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для: розвитку конкретних вмінь, таких як адаптація освітніх матеріалів, робота з різними потребами дітей з особливими освітніми потребами, співпраця з батьками та іншими фахівцями; розробка індивідуалізованих освітніх програм, використання різних адаптивних методів та матеріалів, зміцнення практичної бази та впровадження інноваційних підходів у підготовку вихователів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: вихователь, заклад дошкільної освіти, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, професійна підготовка.

Tetiana FASOLKO,

orcid.org/0000-0002-4131-2735

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Preschool
and Elementary Education*

*Taras Shevchenko Regional Humanitarian-Pedagogical Academy of Kremenets
(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) tetjanafasolko@ukr.net*

Liudmyla VROCHYNSKA,

orcid.org/0000-0002-4504-7270

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Preschool and Primary Education, History and Arts
Taras Shevchenko Regional Humanitarian-Pedagogical Academy of Kremenets
(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) l.vrochynska@gmail.com*

Alona PIEKHARIEVA,

orcid.org/0000-0002-1836-4158

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Special Pedagogy
and Psychology and Inclusive Education*

*Municipal establishment "Kharkiv humanitarian-pedagogical academy"
of the Kharkiv regional council
(Kharkiv, Ukraine) alalenaaluona@gmail.com*

PROFESSIONAL TRAINING OF THE EDUCATOR OF PEI FOR ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

The article examines the professional training of a special education teacher for activities in the conditions of inclusive education. It was established that the main task of inclusive education of children with special educational needs is the development of their cognitive abilities, the formation of personal qualities, social needs and interests. It was determined that inclusive education provides education for every child, regardless of the existing peculiarities of development and enables a child with special educational needs to be included in the general educational process at the place of residence, by adapting the content of education and learning conditions, which in the future gives him the opportunity to become an equal member society. It has been established that the professional training of a preschool teacher for activities in the conditions of inclusive education should be carried out in accordance with the specifics of inclusion, which is an important educational stage aimed at ensuring quality and equal education for all children, including those with special educational needs. It was established that a comprehensive purposeful diagnosis of the readiness of future educators to work with children with special educational needs can be ensured by the use of motivational, organizational, creative, personal, control-regulatory, empirical, empathic, consciousness-forming, sensory-communicative, evaluative-resultative, projective and moral and ethical components. The practical significance of the conducted research is that the conclusions and recommendations developed by the authors and proposed in the article can be used for: the development of specific skills, such as the adaptation of educational materials, work with the various needs of children with special educational needs, cooperation with parents and others specialists; development of individualized educational programs, use of various adaptive methods and materials, strengthening of the practical base and implementation of innovative approaches in training educators to work with children with special educational needs.

Key words: *educator, preschool education institution, inclusive education, children with special educational needs, professional training.*

Постановка проблеми. Інклюзія, як ключова інновація ХХІ століття та стратегія соціального розвитку, підкреслює важливість аналізу інклюзивності у всіх сферах суспільного життя, включаючи освітній простір. Упровадження інклюзивного навчання на державному рівні є реакцією на євроінтеграційні процеси та відповідає необхідності формування інклюзивного суспільства, яке розуміє та приймає інтереси та потреби всіх громадян. Цей процес передбачає формування

доступного та адаптивного середовища для освітньої сфери, професійної та інших видів діяльності.

З-за умов розвитку теорії та практики дошкільної освіти зростає актуальність проблеми підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Вихователь, який бажає працювати у інклюзивній групі закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО), повинен мати не лише знання, а й уміння та навички роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Вже

давно відомо про важливість поєднання теоретичного знання з практичним досвідом у будь-якій сфері людської діяльності, і підготовка майбутніх вихователів до роботи в умовах інклюзивної освіти є саме таким процесом, яка має на меті не тільки забезпечити майбутніх фахівців теоретичними знаннями, а й надати необхідні практичні уміння та навички, які є необхідними для успішної роботи в інклюзивному середовищі ЗДО. Отже, будь-яка наука, в тому числі й педагогіка, продуктивно розвивається лише у взаємодії відповідної теорії та практики, тому актуальним є дослідження професійної підготовки вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематику професійної підготовки вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, в наукових працях: М. П. Сорочан відображено сучасні підходи до забезпечення якості освіти для дітей з особливими освітніми потребами; Т. М. Цегельник проаналізовано психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти; І. Садової визначено особливості підготовки майбутнього вчителя до навчання дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти; І. Кузави, М. Ярмолюка проаналізовано особливості формування професійної готовності майбутніх вихователів до впровадження інклюзивної освіти.

Метою роботи є дослідження професійної підготовки вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна освіта є альтернативою системі спеціальної освіти, за якою діти з особливими освітніми потребами (далі – ООП) навчаються окремо від інших дітей або здобувають освіту за індивідуальною формою навчання. Основним завданням інклюзивної освіти дітей з ООП є розвиток їхніх пізнавальних можливостей, формування особистісних якостей, соціальних потреб та інтересів. У світлі цієї парадигми потрібно реалізувати перехід від навчально-дисциплінарної моделі освіти до особистісно орієнтованої моделі, сформованої на доступних для дітей з ООП видах діяльності (гра, спілкування, спостереження, предметно-практична, художньо-естетична та інші види діяльності) (Бондар, 2007).

Отже, інклюзивна освіта передбачає освіту кожної дитини, незважаючи на наявні особливості розвитку і надає змогу дитині з ООП бути включеною у загальний освітній процес за місцем проживання, шляхом адаптації змісту освіти

й умов навчання, що в подальшому надає можливість їй стати рівноправним членом суспільства (Порошенко, 2019).

З 2009 року в Україні відбувся процес приведення існуючого законодавства до вимог Конвенції ООН про права інвалідів, в основі якої лежить соціальна (а не медична, як вбачалося раніше) модель розуміння інвалідності. У зв'язку з цим відбулося поступове впровадження інклюзивної моделі навчання дітей з ООП та розпочалося формування відповідної законодавчо-нормативної бази: наказ МОН України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки» (2009 р.), розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року» (2009 р.), наказ МОН України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010 р.), Постанова КМУ від 21.08.2013 № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (2014 р.), Інчхонська декларація «Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання впродовж життя» (2015 р.) (Incheon Declaration, 2015), Постанова КМУ від 09.08.2017 № 588 «Зміни, що вносяться до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти» (зі змінами) (2019 р.) (Постанова КМУ від 10 квітня 2019 р. № 530), Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на 2022–2032 рр. (розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р.) та інші нормативно-правові акти, що спрямовані на створення соціально-економічних умов для інтеграції в суспільство дорослих і дітей з особливостями (порушеннями) розвитку. В результаті імплементації Концепції було передбачено комплексне вирішення питань, які взаємопов'язані з нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим та фінансовим забезпеченням інклюзивної освіти.

На основі аналізу нормативно-правових документів можемо відзначити, що система освіти України з-за сучасних умов динамічно розвивається на принципах академічної свободи, автономії, доброчесності та інклюзивності.

Компоненти професійно-особистісної готовності майбутніх вихователів ЗДО до інклюзивної освіти	
→	Емпіричний – дає знання тих закономірних зв'язків і відносин, які виявляються через аналіз безпосередніх даних спостереження.
→	Емпатійний – прагнення і вміння «відчувати іншого як самого себе», розуміти внутрішній світ своїх вихованців, уміння стати на їхні позиції.
→	Свідомоформуючий – світоглядне самовизначення вихователя, розвиток спеціального мислення, бажання підтвердити або спростувати достовірність явищ чи тверджень тощо.
→	Почуттєво-комунікативний – скерований на розвиток можливостей вихователя емпатійно й креативно транслювати власні почуття й думки, створюючи відповідні взаємозв'язки і налагоджуючи взаємодію між всіма учасниками педагогічного процесу.
→	Оцінювально-результативний – передбачає оцінку вихователями досягнутих в освітньому процесі результатів, встановлення відповідності їх навчально-виховним завданням тощо.
→	Контрольно-регулювальний – передбачає одночасний контроль вихователя за процесом вирішення поставлених завдань і правильністю виконання освітніх операцій, а також контроль за точністю відповідей.
→	Особистісний – рефлексивна установка, мотиваційна спрямованість свідомості, волі і відчуттів вихователя на інклюзивну освіту дітей.
→	Креативний – творча активність і особистісні якості вихователя, які дозволяють створювати нові матеріальні і духовні цінності, а також розвивати творчий потенціал дітей з ООП, враховуючи їхні можливості.
→	Мотиваційний – сукупність стійких мотивів до роботи в умовах інклюзивної освіти, спрямованість на визнання кожної дитини суб'єктом освітньої діяльності, а також забезпечення організації та підтримки спільної діяльності дітей з ООП на засадах недискримінації та поваги для їхньої успішної соціалізації.
→	Організаційний – сукупність знань, умінь та навичок про створення, підтримку та розвиток здорового, безпечного, розвивального середовища для інклюзивної освіти за принципами універсального дизайну та розумного пристосування.
→	Проектувальний – здатність розробляти та впроваджувати нові зразки інклюзивної практики: створювати емоційно-комфортну атмосферу та застосовувати нові способи освітніх комунікацій і форми освітньої взаємодії; проєктувати індивідуальну траєкторію розвитку й навчання кожної дитини; проєктувати мобільні і динамічні, розвивальні освітні осередки за принципами універсального дизайну та розумного пристосування із урахуванням санітарно-гігієнічних вимог та конкретних освітніх завдань.
→	Морально-етичний – сформованість емоційного інтелекту, комунікативної толерантності та позитивного відношення до роботи в середовищі для інклюзивної освіти.

Рис. 1. Компоненти професійно-особистісної готовності майбутніх вихователів ЗДО до інклюзивної освіти

Примітки: сформовано авторами на основі джерел (Садова, 2015; Кузава, 2016: 77; Наказ Міністерства економіки України від 19 жовтня 2021 р. № 755-21).

Оскільки вихователь – це ключова постать, яка впроваджує реформи в ЗДО, у зв'язку з цим важливим процесом є забезпечення їхньої якісної педагогічної освіти і постійного професійного розвитку. Обов'язковою умовою для цього є впровадження професійних стандартів за професіями «Вихователь» та «Керівник закладу дошкільної освіти», в яких повинні бути визначені ті компетентності, знання та вміння, які повинен мати сучасний вихователь для проведення діяльності в умовах інклюзивної освіти (Розпорядження КМУ від 24 березня 2021 р. № 276-р.).

Професійна підготовка вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти повинна здійснюватися відповідно до специфіки інклюзії та з урахуванням усіх вищезазначених положень. Відповідно до Стандарту вищої освіти України за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» галузі знань 01 – «Освіта / Педагогіка» для першого (бакалаврського) рівня, який визначає цілі навчання – підготовка фахівців до розвитку, навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку в закладах системи освіти і сім'ї, які спроможні вирішувати складні спеціалізовані завдання, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов із застосуванням теорії і методики дошкільної освіти. Варто відзначити, що в переліку фахових компетентностей вихователів ЗДО встановлено: вміння формувати Індивідуальну програму розвитку та необхідні для навчання дітей з ООП документи; здатність до індивідуального і диференційованого розвитку дітей раннього і дошкільного віку з ООП відповідно до їхніх можливостей тощо (Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2019 р. № 1456).

Для досягнення продуктивних результатів в сфері професійної підготовки вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти необхідно поєднати компетентності педагога з його особистісними якостями, практичними вміннями та навичками. Підготовка вихователів повинна базуватись на теоретичних знаннях, а також враховувати внутрішні потреби особистості та її бажання досягти високих результатів (Цегельник, 2022).

Слід зазначити, що такі передумови, як оцінювання та співбесіди перед проходженням курсу підготовки з ведення діяльності в умовах інклюзивної освіти, є обов'язковими у зв'язку з тим, що в подальшому навчання дітей з ООП здійснюватиметься лише тими вихователями, які готові як морально, так і психологічно до такого роду діяльності, а не керуються лише мотиваційними факторами. При цьому вихователь, окрім

бажання вчитися, має також виявляти позитивне ставлення до дітей з ООП та сприймати таких дітей як особистості.

Отже, вихователі, які мають намір працювати в умовах інклюзивної освіти, окрім вищезазначених характеристик, мають бути також висококваліфікованими фахівцями та широко обізнаними в тонкощах інклюзивної освіти. Вихователі повинні насамперед розуміти межу між навчанням і навчанням дітей з ООП, бути здатними створювати сприятливий психологічний клімат, уникати та вирішувати конфліктні ситуації. При цьому вихователі повинні тісно співпрацювати не лише з дітьми з ООП, а й з їхніми батьками у так званому «трикутнику: вихователь + батьки + діти з ООП».

З огляду на практичну значущість запропонованого підходу до підготовки вихователів ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти, цей підхід є комплексним, оскільки визначає принципи підготовки вихователів, виходячи із загальних особливостей реалізації інклюзивної освіти в ЗДО (Bakhmat, 2021).

На рисунку 1 відображено основні структурні компоненти професійно-особистісної готовності майбутніх вихователів ЗДО до інклюзивної освіти дітей з ООП.

Дослідивши основні категорії до визначення компонентного складу професійно-особистісної готовності майбутніх вихователів ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти доходимо до висновку, що комплексна цілеспрямована діагностика сформованості готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми з ООП може бути забезпеченою застосуванням мотиваційного, організаційного, креативного, особистісного, контрольно-регулювального, емпіричного, емпатійного, свідомоформуючого, почуттєво-комунікативного, оцінювально-результативного, проєктувального та морально-етичного компонентів та відповідних показників із урахуванням професійних компетентностей визначених у Професійному стандарті «Вихователь закладу дошкільної освіти» (Наказ Міністерства економіки України від 19 жовтня 2021 р. № 755-21).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу професійної підготовки вихователя ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти встановлено, що наразі актуальною є проблема формування та діагностики рівня готовності майбутніх вихователів до інклюзивної освіти. Визначено, що в ЗВО здійснюється підготовка кваліфікованих і вмотивованих вихователів, здатних забезпечувати освітні потреби дітей

з ООП та створювати у ЗДО комфортне і безпечне середовище для всіх здобувачів освіти, розробляти та використовувати освітні ресурси для забезпечення освітніх потреб дітей з ООП.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть бути використані для: розвитку конкретних вмінь, таких як адаптація освітніх матеріалів, робота з різними потребами дітей з ООП, співпраця з батьками та іншими фахівцями, розробка індивідуалізованих освітніх програм, використання різних адаптивних методів та матеріалів,

зміцнення практичної бази та впровадження інноваційних підходів у підготовку вихователів до роботи дітьми з ООП.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення програм навчання для майбутніх вихователів, які орієнтовані на розвиток специфічних навичок і компетенцій, необхідних для роботи в інклюзивному середовищі, а також на вивчення ефективних методик та підходів до професійної підготовки вихователів ЗДО до діяльності в умовах інклюзивної освіти, що дасть змогу стимулювати освітню сферу й сприятиме ефективному вихованню дітей з ООП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. І., Золотоверх В. В. Історія олігофренопедагогіки: Підручник. К.: Знання, 2007. 375 с.
2. Кузава І., Ярмолюк М. Формування професійної готовності майбутніх вихователів до впровадження інклюзивної освіти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ IV. Спеціальна педагогіка та соціальна робота*. 2016. Вип. 2 (304). Т. 2. С. 75–81.
3. Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на 2022–2032 роки: розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiyainklyuziya.pdf>
4. План пріоритетних дій Уряду на 2021 рік: розпорядження КМУ від 24 березня 2021 р. № 276-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryaduna-2021-s240321>
5. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти: Постанова КМУ від 10 квітня 2019 р. № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2019 р. № 1456. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osvitiza-specialnistyu-012-doshkilna-osvita-dlya-pershogobakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti>
8. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти»: Наказ Міністерства економіки України від 19 жовтня 2021 р. № 755-21. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartuvihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti>
9. Садова І. Особливості підготовки майбутнього вчителя до навчання дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 14. С. 313–318.
10. Цегельник Т. М. Психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 49. Том 1. С. 152–155.
11. Bakhmat N., Kravets N., Kulikovska I., Leniv Z., Ishcuk V. Training of pedagogical staff for conducting activities in the conditions of inclusive education. *Laplage em Revista*. 2021. Vol. 7. Pp. 559–571.
12. Incheon Declaration: Education 2030: Towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All. 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137>

REFERENCES

1. Bondar V. I., Zolotoverkh V. V. (2007). *Istoriia olihofrenopedahohiky: Pidruchnyk [History of oligophrenopedagogy: Textbook]*. K.: Znannia, 2007. 375 s. [in Ukrainian].
2. Kuzava I., Yarmoliuk M. (2016). *Formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnih vykhovateliv do vprovadzhenia inkluzyvnoi osvity [Formation of professional readiness of future educators for the implementation of inclusive education]*. *Naukovyi visnyk Shhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Rozdil IV. Spetsialna pedahohika ta sotsialna robota – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Chapter IV. Special pedagogy and social work*, 2 (304) 2, 75–81 [in Ukrainian].
3. *Natsionalna stratehiia rozvytku inkluzyvnoi osvity na 2022–2032 roky: rozporiadzhennia KMU vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. [National Strategy for the Development of Inclusive Education for 2022-2032: Decree of the CMU dated February 23, 2022 No. 286]*. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiyainklyuziya.pdf> [in Ukrainian].
4. *Plan priorytetnykh dii Uriadu na 2021 rik: rozporiadzhennia KMU vid 24 bereznia 2021 r. № 276-r. [The Government's priority action plan for 2021: Order of the CMU dated March 24, 2021 No. 276]*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryaduna-2021-s240321> [in Ukrainian].
5. Poroshenko M. A. (2019). *Inkluzyvna osvita: navchalnyi posibnyk [Inclusive education: study guide]*. Kyiv : TOV "Ahentstvo "Ukraina", 2019. 300 s. [in Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh doshkilnoi osvity: Postanova KMU vid 10 kvitnia 2019 r. № 530 [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in pre-*

school education institutions : Decree of the CMU dated April 10, 2019 No. 530]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnist 012 «Doshkilna osvita» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21 lystopada 2019 r. № 1456 [On the approval of the standard of higher education for specialty 012 “Preschool education” for the first (bachelor) level of higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated November 21, 2019 No. 1456]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osvitiza-specialnistyu-012-doshkilna-osvita-dlya-pershogobakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].

8. Profesiinyi standart “Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity»: Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19 zhovtnia 2021 r. № 755-21 [Professional standard “Preschool teacher”: Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated October 19, 2021 No. 755-21]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartuvihovatel-zakladu-doshkilnoyi-osviti> [in Ukrainian].

9. Sadova I. (2015). Osoblyvosti pidhotovky maibutnoho vchytelia do navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity [Peculiarities of future teacher training for teaching children with special needs in the conditions of inclusive education]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, 14, 313–318 [in Ukrainian].

10. Tsehelnik, T. M. (2022). Psykholoho-pedahohichni osnovy pidhotovky maibutnikh vykhovateliv do profesiinoi diialnosti v inkluzyvnykh hrupakh zakladiv doshkilnoi osvity [Psychological and pedagogical foundations of training future teachers for professional activities in inclusive groups of preschool education institutions]. Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 49(1), 152-155 [in Ukrainian].

11. Bakhmat N., Kravets N., Kulikovska I., Leniv Z., Ishcuk V. (2021). Training of pedagogical staff for conducting activities in the conditions of inclusive education. Laplage em Revista, 7, 559-571 [in English].

12. Incheon Declaration: Education 2030: Towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All. 2015. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137> [in English].

Галина ХИМАН,

orcid.org/0000-0002-6530-7367

аспірантка кафедри технологічної і професійної освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *halynakhyman2020@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті проаналізовано особливості використання арттерапевтичних засобів у процесі підготовки майбутніх психологів; з'ясовано сутність арттерапевтичного потенціалу в самовираженні та творчому розвитку особистості; розкрито значення арттерапевтичного методу як засобу психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти у виявленні особистісно-ціннісного ставлення до світу; узагальнено існуючий вітчизняний та міжнародний теоретико-практичний досвід використання арттерапевтичних засобів як екологічного, гуманістично-орієнтованого напрямку психологічного супроводу особистості.

У професійній освіті, повсякденному житті сьогодні поціновується вміння людини спрямовувати свою здатність до самоаналізу й критичної оцінки в русло активної діяльності. Актуальними нині є такі якості особистості, як відповідальність, цілеспрямованість, лідерство, стресостійкість / життєстійкість, працездатність, комунікабельність, ініціативність, віра в успіх, самовдосконалення. Йдеться про фахівця, який добре орієнтується в різноманітних педагогічних технологіях, уміє виробляти власну стратегію професійних дій, здатний обстоювати особисту думку, готовий до активної інноваційної педагогічної діяльності та творчого зростання. Професійна діяльність психологів покликана виявляти природні задатки та здібності дітей, забезпечувати умови для розвитку творчого потенціалу особистості, спонукати до самовираження та самореалізації в художньо-творчій діяльності.

Уміння психолога впроваджувати в освітній процес арттерапевтичні технології, використовувати засоби й прийоми арттерапевтичного потенціалу мистецтва здатні суттєво оновити зміст його психолого-педагогічної діяльності. Методи арттерапевтичного впливу засобами мистецтва забезпечать фахівцю можливість безпосередньо впливати на емоційно-чуттєву сферу особистості, виявляти її особистісно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, формувати модель поведінки, потребу в самопізнанні та самовизначенні, актуалізувати приховані ресурсні можливості в складних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: арттерапевтичні засоби, психотерапія, психолого-педагогічні знання, мистецтво, майбутні психологи, арттерапія.

Halyna KHYMAN,

orcid.org/0000-0002-6530-7367

Post-graduate Student at the Technological and Professional Education Department

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) *halynakhyman2020@gmail.com*

USING ART THERAPEUTIC MEANS IN TRAINING INTENDING PSYCHOLOGISTS

The article analyzes the general characteristics of using art therapy means in training intending psychologists. It highlights the essence of art's therapeutic potential in an individual's self-expression and creative development. The article reveals the significance of the art therapy method as a means of psychological and pedagogical assistance to students in identifying a personal and valuable attitude toward the world. It is summarised the Ukrainian and international theoretical and practical experience of using art therapy as an ecological, humanistic-oriented direction of psychological support of a personality.

Nowadays the skill to direct a person's abilities to self-analysis and critical evaluation into active work is valuable both in professional education and everyday life. The following personal qualities as responsibility, dedication, leadership, stress resistance/resilience, efficiency, sociability, initiative, belief in success, and self-improvement are quite relevant today. The specialist should be well-versed in various pedagogical technologies, able to develop their own strategy of professional actions, able to defend their personal opinion, and ready for active innovative pedagogical activity and creative growth. The psychologists' professional activity is designed to reveal pupils' natural inclinations and abilities, to provide conditions for developing an individual's creative potential, and to encourage self-expression and self-realisation in artistic and creative activities.

The psychologist's skill to introduce art therapy technologies into the educational process, and to use the means and techniques of art therapeutic potential of art can significantly update the content of the psychological and pedagogical

activity. Methods of art therapeutic influence by means of art can provide the specialist with the opportunity to directly influence the emotional and sensual sphere of the individual, to reveal the personal and value attitude to the surrounding reality, to form a model of behaviour, the need for self-knowledge and self-determination, to actualise hidden resource opportunities in difficult life situations.

Key words: *an art therapeutic means, psychotherapy, psychological and pedagogical knowledge, art, intending psychologists, art therapy.*

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес і стрімкий розвиток поінформованості суспільства вносять істотні корективи в цінності, методи роботи та структуру нашого повсякденного життя. У професійній освіті, повсякденному житті сьогодні поціновується вміння людини спрямовувати свою здатність до самоаналізу й критичної оцінки в русло активної діяльності. Актуальними нині є такі якості особистості, як відповідальність, цілеспрямованість, лідерство, стресостійкість / життєстійкість, працездатність, комунікабельність, ініціативність, віра в успіх, самовдосконалення. Йдеться про фахівця, який добре орієнтується в різноманітних педагогічних технологіях, уміє виробляти власну стратегію професійних дій, здатний обстоювати особисту думку, готовий до активної інноваційної педагогічної діяльності та творчого зростання. Підготовка майбутніх психологів принципово нового формату регламентована Законом України «Про вищу освіту» (2014), Концепцією «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (2016), Законом України «Про освіту» (2017), Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2020) тощо, які акцентують на необхідності вдосконалення процесу підготовки означених фахівців, розширення спектру їхньої професійної компетентності, унікальною складовою якої є арттерапевтична.

У центрі уваги Нової української школи – особистість учня з неповторними можливостями та багатством внутрішнього світу, у розкритті яких вагома роль належить мистецтву. Професійна діяльність психологів покликана виявляти природні задатки та здібності дітей, забезпечувати умови для розвитку творчого потенціалу особистості, спонукати до самовираження та самореалізації в художньо-творчій діяльності.

Уміння психолога впроваджувати в освітній процес арттерапевтичні технології, використовувати засоби й прийоми арттерапевтичного потенціалу мистецтва здатні суттєво оновити зміст його психолого-педагогічної діяльності. Методи арттерапевтичного впливу засобами мистецтва забезпечать фахівцю можливість безпосередньо впливати на емоційно-чуттєву сферу особистості,

виявляти її особистісно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, формувати модель поведінки, потребу в самопізнанні та самовизначенні, актуалізувати приховані ресурсні можливості в складних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні наукові дослідження репрезентують різні напрями вивчення психотерапевтичної науки: ізотерапія, музикотерапія, звукотерапія, казкотерапія, естетотерапія тощо. Проте однією з найбільш вагомих у психолого-педагогічному контексті є арттерапія як потужний чинник емоційно-чуттєвого впливу на особистість, звукового та зорового сприймання, інтелектуального розвитку, а також як засіб дії на психіку людини, її емоційно-чуттєвий стан. Науковці та психологи сьогодення вважають арттерапію одним із найефективніших засобів корекційно-розвивальної педагогіки (І. Мамайчук, Г. Побережна та ін.). Серед наукових публікацій, дотичних до проблеми використання арттерапевтичного потенціалу мистецтва, варто відзначити дослідження В. Білан, І. Лисенкової, О. Наконечної та ін. Арттерапевтичні можливості видів мистецтва в соціальній сфері висвітлили Н. Клименюк, І. П'ятницька-Позднякова, О. Сорока; праці І. Дмитрієвої, У. Дутчак, І. Кузави, Л. Куненко, З. Ленів, І. Лисенкової, О. Наконечної, О. Філь, І. Чернухи стосуються впливу психокорекційного та психотерапевтичного потенціалу мистецтва й художньо-творчої діяльності на гармонійний розвиток дитини; проблему взаємозв'язків емоцій та творчості розглядала О. Брюховецька; окремі аспекти використання арттерапевтичних методик в освіті студіювали У. Дутчак, О. Олексюк, О. Оленів, О. Рудницька, О. Сорока.

Зауважимо, що проблему застосування арттерапевтичних засобів у психолого-педагогічному процесі вивчено недостатньо. Праці згаданих дослідників, наукові розвідки в галузі арттерапевтичного знання стають підґрунтям для здійснення наукового пошуку шляхів, форм та методів використання арттерапії в освітньому процесі закладів загальної середньої та вищої освіти, слугують базою для науково-теоретичного вивчення арттерапевтичного потенціалу мистецтва та практичного впровадження його в професійну діяльність психологів.

Мета статті. Проаналізувати особливості використання арттерапевтичних засобів, необхідних психолого-педагогічних знань, умінь і навичок в аспекті застосування арттерапевтичного потенціалу мистецтва для розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво є своєрідним регулятивним інструментом впливу на особистість, її психічну сферу, життєдіяльність та світосприйняття. У галузі педагогічних знань і технологій дедалі вагомішим стає вплив мистецтва на формування уявлень особистості про світ, його культуру, духовність та соціальний досвід. Актуальною проблемою сучасних досліджень є вивчення впливу мистецтва на психологічний стан людини, її емоційно-чутливу сферу та життєдіяльність. Мистецтво як різновид духовного освоєння дійсності об'єднує всі види художньої творчості, володіє здатністю споглядати, відображати, відтворювати навколишню дійсність у художніх образах. Роль мистецтва у творчому розвитку особистості завжди вважалася провідною, а вивчення мистецтв позиціонувалось як один із пріоритетних напрямів освіти.

Ретроспективний аналіз розвитку мистецької освіти в історичному вимірі, здійснений О. Щолоковою, засвідчує звернення античних філософів до мистецтва як засобу емоційного впливу на людину (Піфагор, Платон, Арістотель). Зокрема, прихильники Піфагора вважали, що музика душевно оздоровлює та очищає людину; ідеєю естетики Платона стала єдність прекрасного, доброго і розумного; Арістотель убачав у мистецтві відображення світової гармонії як джерела естетичного задоволення. Педагогіка епохи Відродження наповнила оновленим змістом античну ідею гармонійного розвитку особистості засобами мистецтва. Найвищим взірцем епохи став ідеал *homo universal* – цілісна, гармонійно розвинута особистість, яка своєю діяльністю не просто задовольняє власні інтереси, а творить світ, красу, творить саму себе (Ягупов, 2007: 17).

Такий світогляд, де значення надавалося не тільки моральному, а й естетичному вихованню учнів, знайшов своє відображення в трактатах відомих на той час педагогів, зокрема в працях Паоло В'єрджерно «Про благородні заняття і мораль юнацтва», Маттео Веджіо «Про виховання дітей та їхні гарні вчинки», Леонардо Бруні «Про настанови для молодих людей». Відомий італійський філософ і педагог Вітторіно да Фельтре створив школу «Дім радості», де вивчали літературу, музику, живопис, а залучення учнів до творчої діяльності, виконання ними творчих робіт вважалося головним засобом інтелектуального розвитку (Щолокова, 2009).

У словнику-довіднику за загальною редакцією Т. Алексеєнко зауважено, що арттерапія – метод терапевтичного впливу засобами образотворчого мистецтва; один із видів корекційної та психокорекційної діяльності, який вирізняється залученням людини до процесу творення й обговорення видів мистецтва або до артистичної, творчої діяльності, що стимулює її самовираження, зняття блокувальних факторів, комплексів (Морозов, 2000: 35).

В енциклопедії освіти арттерапія представлена як «лікувально-профілактична й корекційна діяльність із використанням мистецтва; компонент психотерапії, складний синтез галузей наукових знань – педагогіки, психології, мистецтва, медицини, ергономіки» (Кремень, 2008:29).

Отже, аналіз наукових джерел довів, що існують різні погляди на визначення терміна «арттерапія». Її вважають методом зцілення фізичних, розумових і духовних недуг, її мета полягає в досягненні єдності душі та тіла, набутті гармонії між зовнішнім і внутрішнім світосприйняттям, цілісності й комфорту свого «Я».

Вагомими в теорії наукового вивчення арттерапії як способу духовно-практичного освоєння світу та можливостей арттерапевтичного впливу мистецтва на людину, як засобу соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами є наукові дослідження І. Лисенкової, у яких вона узагальнила різні підходи до тлумачення сутності арттерапії за допомогою довідкових джерел. Зокрема, учена наводить досить точне її визначення, що міститься в документі Британської асоціації арттерапевтів і зводиться до розуміння безпосереднього зв'язку арттерапії зі створенням візуальних образів, взаємодії між автором художньої роботи, самою художньою роботою і психотерапевтом, який глибоко розуміє особливості образотворчого процесу, володіє професійними навичками невербальної, символічної комунікації й прагне створювати для клієнта атмосферу комфорту, відчуття захищеності в ситуаціях сильних переживань (Щолокова, 2009: 13).

Узагальнюючи наукові напрацювання в галузі арттерапевтичного знання, констатуємо, що метод арттерапевтичного впливу мистецтва можна вважати універсальним для відновлення фізичного здоров'я, підтримки психологічного комфорту та актуальним у вирішенні проблем соціальної адаптації, розвитку природних здібностей і творчого потенціалу особистості.

Із початком ХХІ століття в українській науці зросла увага до дослідження феномену арттерапії та використання її можливостей у психолого-педагогічній роботі з дітьми. Застосування засобів арттерапії дає змогу психологу неформально

реалізувати процес інтеграції наукових і практичних знань із різних шкільних дисциплін. Це зменшує навчальне перевантаження дітей, сприяє оволодінню механізмами самопізнання, самовираження, самоосвіти, самовиховання, самовизначення. У світовій практиці в галузі освіти та медицини нині широко застосовують такий підхід, як психотерапія мистецтвом.

Згідно з міжнародною класифікацією («Европейське Союзництво для Арттерапій у Освіті») психотерапія мистецтвом представлена чотирма напрямками: арттерапія (психотерапія за допомогою образотворчої діяльності); драматерапія (психотерапія за допомогою сценічної гри); танцювально-рухова терапія (психотерапія за допомогою руху й танцю); музична терапія (психотерапія за допомогою музики та звуків) (01.03.2023).

Уперше термін «арттерапія» з'явився в обігу англослов'янського суспільства близько 40-х років ХХ століття завдяки Адріану Хіллу. Новатори арттерапії керувалися ідеєю З. Фрейда про те, що внутрішнє «Я» особистості виявляється візуально, коли вона спонтанно щось створює. Нині арттерапія передбачає лікувальне застосування образотворчої діяльності клієнта, взаємодію між автором художньої роботи, власне роботою й фахівцем. Центральна фігура в арттерапевтичному процесі – не пацієнт, а респондент або реципієнт, тобто особистість, яка прагне до саморозвитку й розширення діапазону своїх можливостей. Психоаналіз від початку своєї появи став звертатися до аналізу образотворчої діяльності. Спонтанна образотворча діяльність здатна виражати неусвідомлене психічне життя. Образотворча діяльність – індивідуальний вид сублімації, що виникає тоді, коли інстинктивний імпульс змінюється на художньо-образне уявлення (Проколієнко, 2003: 54).

Отже, арттерапія – оригінальна форма терапії творчості, пов'язана з візуальним мистецтвом (живописом, графікою, фотографією, скульптурою), а також з іншими формами творчої діяльності.

На нашу думку, нині міждисциплінарна природа арттерапії – найбільш актуальна риса, якій потрібно надавати організаційного значення в ході створення нових і ревізії вже наявних арттерапевтичних методик. Позитивним вважаємо зміщення фокусу з перерахування напрямів або окремих модальностей у бік констатації множинності й рівнозначності теоретичних основ арттерапії.

У психології обґрунтовано численну кількість різноманітних науково-дослідницьких напрямів арттерапії, методик і практичних прийомів, що відрізняються формами впливу, тривалістю, спрямованістю й багатьма іншими характеристиками.

Міждисциплінарний аналіз психофізіологічних, психологічних, соціокультурних аспектів впливу на людину дав змогу виявити педагогічні завдання, виконання яких в освітньому процесі може супроводжуватися залученням потенціалу мистецтва.

Засоби мистецтва здатні забезпечувати сприятливі умови для індивідуально-особистісного сприйняття й ціннісного осмислення змісту навчання та виховання, а також для гуманітаризації освітнього процесу, оскільки слугують:

- джерелом суб'єктивованого «проживання» навчально-виховних ситуацій, що сприяють виявленню в них особистісних смислів;
- своєрідним додатковим «голосом» у навчальному діалозі, що розповідає про суб'єктивні стани, тонкі нюанси емоційного руху, душевні переживання людини;
- ресурсом автентичної інформації, який допомагає створити емоційний або історико-культурний контекст навчального матеріалу, забезпечити «перекличку» часів;
- стимулом для збагачення емоційних станів, розвитку характерів, людських індивідуальностей;
- ресурсом для самовираження, самопізнання, ціннісно-сислового збагачення Я-концепції (Гриневич, 2016: 55).

Мистецтво, комплексно охоплюючи когнітивну, емоційну, поведінкову сфери особистості, раціональні та інтуїтивні, свідомі й несвідомі аспекти психіки людини, дає змогу виконувати велику кількість педагогічних завдань паралельно, забезпечуючи цілісне залучення учасників до освітнього процесу. В арттерапії традиційні теорії й техніки психотерапії взаємодіють із процесом творчості, що породжують емоції (02.03.2023: 84).

Дослідники зараховують до терапії творчості й терапію творчого спілкування з мистецтвом, терапію творчого колекціонування, які мають психотерапевтичне та психопрофілактичне значення.

Аналіз наукових досліджень, дотичних до вивчення досвіду використання арттерапевтичних технологій за кордоном, переконує, що арттерапія за останні століття набула поширення в медичній, психологічній, педагогічній практиці. Зокрема, серед основних здобутків науковців варто назвати теоретичне обґрунтування особливостей використання арттерапії в системі лікувально-реабілітаційних заходів для роботи з дітьми, які мають функціональні обмеження, як засобу самореалізації особистості та чинника, що сприяє соціалізації дитини.

Попри наукові напрацювання щодо використання арттерапії в практиці роботи спеціалізованих закладів, досліджуваний феномен потребує теоретичного розроблення для використання

в закладах загальної середньої освіти. На сьогодні також бракує обґрунтування науково-теоретичних засад методичної підготовки студентів закладів вищої освіти до впровадження арттерапії в практичну діяльність.

Посилений інтерес до застосування арттерапії в професійній підготовці демонструє численна кількість сучасних учених (Л. Злочевська, О. Отич, Т. Руденька).

У науково-педагогічній інтерпретації арттерапія представлена насамперед як прояв емоційних почуттів та психологічного здоров'я особистості, засоби художньої діяльності (Л. Брусиловський, О. Дьюхерст-Меддок, А. Сизова). І. Зязюн убачає в арттерапії «динамічну систему взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його художньої творчої діяльності й педагогом (арттерапевтом) у так званому «фасилітаційному» (від фр. *faciliter* – полегшувати) арттерапевтичному просторі для реалізації найважливіших функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, виховної, психопрофілактичної, реабілітаційної та ін.» (Зязюн, 2000). При цьому комунікація студента й викладача опосередкована арттерапією (малюнком, імпровізаційною історією чи казкою, танцем).

Арттерапія через створення художнього продукту дає людині змогу відчути себе творцем, сприяє підвищенню особистісної самооцінки, навчає звільнятися від стереотипів, негативних емоцій та думок, розкриває внутрішній потенціал, активізує життєві сили. Для професійної діяльності психологів, учителів важливими є сформовані на достатньому рівні вміння моделювати способи розв'язання складних життєвих ситуацій, екстраполювати їх на реальність, застосовувати нові соціальні навички для налагодження професійних взаємин.

Застосування арттерапії у творчому середовищі ЗВО сприяє створенню умов для активізації творчих виявів в освітньому процесі, для організації конструктивної суб'єкт-об'єктної й суб'єкт-суб'єктної комунікації, що підвищить рівень готовності до майбутньої професійної діяльності.

У студентів разом із психологічною підтримкою формуються здатності до пошукової роботи, що позитивно впливає на вдосконалення професійних знань.

Отже, основна мета арттерапії – оптимізація зв'язків у системі «людина – людина», «людина – група», «людина – світ». Взаємозв'язок мистецтва (арт), терапії та педагогічної діяльності простежується завдяки спільній кінцевій меті – допомогти особистості долати повсякденні життєві потреби (спілкування, вияв емоцій), застосо-

вуючи структурування (аналіз), перетворення повсякденних поведінкових і діяльнісних моделей, корегувати їх за необхідності. Мистецтво, з одного боку, слугує джерелом нових позитивних переживань особистості, породжує креативні потреби, способи їх задоволення в певному вигляді, з іншого – є засобом реалізації психолого-педагогічних технологій (арттерапевтичних). Особливістю професійних знань майбутнього психолога є їх комплексний характер.

Метод арттерапії можна використовувати для розвитку командної поведінки та групової згуртованості, він може допомогти особистості висловити те, для чого в неї бракує слів, або те, що вона не може озвучити. І це приносить задоволення.

Використання арттерапевтичної технології дозволить досягти внутрішньої особистісної гармонії, розвитку глибинної впевненості в собі, підвищить гнучкість мислення і сприйняття, покращить самопочуття і стан здоров'я, що, у свою чергу, створить комфортні психолого-педагогічні умови навчання, забезпечить ефективність розвитку всебічної гармонійної особистості. Арттерапевтичні методи та підходи в професійній діяльності психолога, серед яких музикотерапія, вокалотерапія, звукотерапія, казкотерапія, ізотерапія, танцювально-пластична, ритмічно-рухова та інші, вирішують коло таких проблем соціально-педагогічного напрямку, як втрата ціннісних орієнтацій, деформація відносин у суспільстві та родині, духовна деградація, несприятливий соціальний досвід. Унікальним методом розв'язання зазначених проблем є метод арттерапії, використання якого дає можливість безпосередньо впливати на емоційно-чуттєву сферу особистості, змінювати моделі поведінки, актуалізувати приховані ресурсні можливості в складних життєвих ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, застосування арттерапевтичних засобів у процесі професійної підготовки та супроводу професійного становлення фахівців дозволяє студентам здійснювати рефлексію свого руху в освоєнні професії, аналізувати свої особистісні особливості, діагностувати рівень розвитку професійної самосвідомості та її компонентів. У творчій атмосфері арттерапевтичної роботи індивідуальність кожного студента виражається відкрито, спонтанно, природно, об'єктивуються професійно значущі якості й особливості майбутнього фахівця.

Перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення питання щодо використання арттерапевтичних засобів майбутніми психологами у своїй професійній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан В. А. Арт-терапія як один із засобів естетотерапії в корекційно-педагогічній роботі дефектолога. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2018. № 3. С. 23–28.
2. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ, 2008. 1040 с.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
4. Зязюн І. Творчий учитель і педагогічна наука. Київ: Світло, 2000. № 3. С. 9–10.
5. Концепція «Нова українська школа» / упор. Л. Гриневич. Київ, 2016. 34 с.
6. Педагогічна психологія / за ред. Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенка. Київ: Вища школа, 2003. 248 с.
7. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
8. Щолокова О. П. Методика викладання світової художньої культури: підручник. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 288 с.
9. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. Київ, 2007. Т. 71. С. 3–8.
10. About The European Consortium for Arts Therapies Education URL: <http://www.ecarte.info/about> 14 (дата звернення: 01.03.2023).

REFERENCES

1. Bilan, V. A. (2018). Art-terapiia yak odyn iz zasobiv estetoterapii v korektsiino-pedahohichnii roboti defektolooha [Art therapy as a means of esthetic therapy in defectologist's correctional and pedagogical work]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu, Pedahohichni nauky*, 3, 23–28. [in Ukrainian].
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I. (2000). *Tvorchyi uchytel i pedahohichna nauka [Creative teacher and pedagogical science]*, 3, 9–10. Kyiv: Svitlo. [in Ukrainian].
5. Hrynevych, L. (Ed.). (2016). *Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» [The concept of "New Ukrainian School"]*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Prokoliienko, L. M. & Nikolenko, D. F. (Eds.). (2003). *Pedahohichna psykhohihiia [Educational psychology]*. Kyiv : Vyshecha shkola. [in Ukrainian].
7. Morozov, S. M. & Shkaraputa, L. M. (Eds.). (2000). *Slovnnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Shchokolova, O. P. (2009). *Metodyka vykladannia svitovoi khudozhnoi kultury [Methodology of teaching world artistic culture]*. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].
9. Yahupov, V. V., & Svystun, V. I. (2007). Kompetentnisnyi pidkhdid do pidhotovky fakhivtsiv u systemi vyshchoi osvity [Competence approach to specialists' training in the system of higher education]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia», Pedahohichni, psykhohohichni nauky ta sotsialna robota*, 71, 3–8. [in Ukrainian].
10. About The European Consortium for Arts Therapies Education. Retrieved from URL: <http://www.ecarte.info/about> 14.

УДК 37.011.2/001.3-051:57](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-50>

Катерина ЧЕКАНЮК,
orcid.org/0000-0002-6457-9985

*аспірантка кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(Глухів, Сумська область, Україна) 4kanuk1601@gmail.com*

МОТИВАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

У статті розглянуто основні компоненти професійного розвитку вчителів. Виділено критерії професійної компетентності педагогів. Змістовно охарактеризовано мотиваційний компонент професійного розвитку, як рушійну силу професійного самовдосконалення особистості. Зауважено, що мотивація – це процес, що, безумовно, стимулює поведінку людини, завдяки якому підвищується ефективність діяльності педагога, поліпшується його конкурентоспроможність. Наголошено на важливості вирішення проблеми мотивації педагогів в чинних державних документах. Висвітлено значущість вмотивованості педагогів в їх професійній діяльності та визначено шляхи її формування. Констатовано, що однією з складових мотиваційної готовності майбутнього педагога є мотивація професійного саморозвитку. Виокремлені можливості та способи розвитку вчителів біології. Розглянуто шляхи формування стійкої мотивації педагога. Визначено місце міжнародної співпраці у формуванні мотивації до професійного розвитку. Зауважено, що вмотивованість впливає на ефективність діяльності педагога. Визначено, що поштовхом до професійного самовдосконалення є розуміння професійних вимог. З'ясовано значення стимулів у процесі підвищення кваліфікації. Визначено, що неформальна освіта має особливе значення у професійній діяльності педагога, яка пов'язана з його постійним саморозвитком, оновленням змісту, форм і методів навчання. Зауважено на особистих характеристиках педагога як на рушійній силі для самовдосконалення. Констатовано, що педагогічна діяльність багатоконпонентна система, де всі складові взаємозалежні, синергія яких дає змогу розкрити потенціал вчителя на всіх освітніх рівнях.

Ключові слова: вчитель, компетентність, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісний, рефлексивний компоненти, мотивація, саморозвиток, стимул, професійна діяльність, професійний розвиток.

Kateryna CHEKANYUK,
orcid.org/0000-0002-6457-9985

*Postgraduate student at the Department of Professional Education
and Technologies of Agricultural Production
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
(Glukhov, Sumy region, Ukraine) 4kanuk1601@gmail.com*

MOTIVATION AS A LEADING COMPONENT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF BIOLOGY TEACHERS

The main components of professional development of teachers are considered in the article. The criteria of professional competence of teachers are highlighted. The motivational component of professional development is meaningfully characterized as a driving factor in the professional self-improvement of an individual. It was noted that motivation is a process that certainly stimulates human behavior, thanks to which the effectiveness of the teacher's activity increases and his competitiveness improves. The importance of solving the problem of teachers' motivation in current state documents is emphasized. The significance of teachers' motivation in their professional activity is highlighted and the ways of its formation are determined. Opportunities and methods of development of biology teachers are highlighted and ways of forming a teacher's sustainable motivation are considered. The place of international cooperation in the formation of motivation for professional development is determined. The author noted that motivation affects the effectiveness of the teacher's activity. It was determined that the impetus for professional self-improvement is the understanding of professional requirements. The importance of incentives in the process of professional development has been clarified. It was determined that non-formal education is of special importance in the professional activity of a teacher and is connected with his constant self-development, updating the content, forms and methods of education. The author draws attention to the teacher's personal characteristics as a driving force for self-improvement. It was established that pedagogical activity is a multi-component system, where all components are interdependent, the synergy of which makes it possible to reveal the teacher's potential.

Key words: teacher, competence, motivation, motivational component of professional development, self-development, incentive, professional activity, professional development.

Постановка проблеми. Сьогоднішній розвиток науки та освіти спонукає нас до розуміння, що вчителем може бути не кожен, адже окрім професійних здібностей має бути любов та повага до підростаючого покоління, вміння зацікавлювати та бути авторитетом. Учителі відповідальні за формування майбутнього кадрового і громадянського потенціалу суспільства. Яскрава, неординарна, приваблива особистість учителя виступає однією з найважливіших умов, а також засобом досягнення успіху вихованців. Професія вчителя має глобальне соціальне значення тому має залишатись в центрі уваги держави.

В Освітніх документах: Національна доктрина розвитку освіти, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Державній програмі «Вчитель», Концепції педагогічної освіти, зацентровано увагу на ролі учителя як важливої постаті в сучасному суспільстві. Професія вчителя висуває значно вищі вимоги до розвитку певних характеристик особистісних якостей педагога, насамперед соціального інтелекту та професійної компетентності. Вчитель – професія соціальна, і її особливе призначення – навчатися, змінюватися, розвиватися та взаємодіяти з іншими людьми, які потребують допомоги у складних життєвих та освітніх ситуаціях. Ведення педагогічної діяльності вимагає від вчителя таких якостей, як соціальна відповідальність, комунікабельність, творчі здібності до розвитку, емоційність і ентузіазм у розв’язанні різноманітних завдань, готовність адекватно сприймати фахові інновації. Вчитель – це людина яка синергує в собі професійні, наукові, особисті та духовні якості. Все це залежить від рівня сформованої мотивації вчителя. Адже дуже часто однакові за ресурсними можливостями педагогічні колективи мають абсолютно різні результати педагогічної діяльності. Такий факт обумовлюється різними рівнями мотиваційної діяльності педагогічних працівників (Ковальчук, 2017: 383).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення мотиваційного компонента, як рушійної сили для професійного розвитку вчителів біології.

Аналіз досліджень. Ґрунтовний аналіз наукової літератури з проблем професійного розвитку вчителів дає змогу зазначити, що вчитель має постійно підвищувати та удосконалювати свій професіоналізм, прагнути до постійного розвитку.

Дослідники розглядають професійний розвиток як інтегроване утворення, що включає одночасно процес формування професійних

компетентностей, готовність до реалізації в педагогічній діяльності та особистісне зростання, яке відображається певними змінами в мотиваційній, когнітивній, емоційній, ціннісній та когнітивній (поведінковій) сферах особистості. Акцентуючи увагу на різних сторонах цього розвитку, вчені висвітлюють характеристики та компетентності, об’єднуючи їх у систему взаємопов’язаних компонентів професійного розвитку. Зокрема В. Рибалка (Рибалка, 2008: 170) наголошує, що «найважливішою умовою професійного розвитку є включення особистості до трудової і професійної діяльності та опанування її базовими компонентами: потребово-мотиваційним, інформаційно-пізнавальним, цілеформуєчим, зняряддево операційно-результативним та емоційно-почуттєвим». Саморозвиток, на думку вченого, є основою самореалізації фахівця та професійний та особистісний розвиток як взаємообумовлені процеси.

К. Чарнецькі розглядав специфіку особливостей професійного розвитку на різних його етапах та виокремлював характерні психологічні риси професійної особистості, які зумовлюють ефективне професійне зростання: активність, почуття обов’язку, відповідальність тощо. Особливу увагу він приділяв здібностям до професійної діяльності, інтересу до професії, мотиваційній сфері, цінностям особистості та сфері спілкування (Чарнецькі, 1999: 30). Інтерес до професії та мотивація до діяльності по суті, відображають мотиваційну сторону розвитку. Активність старанність, дисциплінованість – можна розглядати як поведінкові прояви. Також вчений вказував на роль ціннісних орієнтацій, які спрямовують ідейні сторони життя, та спілкування з оточуючими, яке забезпечує взаємодію і співпрацю з колегами.

На етапі навчання майбутніх фахівців, О. Баглай розглядала особистісно-психологічні та операційні компоненти готовності до професійної діяльності. До психологічних аспектів дослідниця відносить професійні мотиви, потреби, інтереси, знання, до операційних – вміння, навички, досвід (Баглай, 20013: 15).

О. Шмирко виокремлює мотиваційний, когнітивно-діяльнісний, регулятивно-поведінковий компоненти цього інтегративного утворення, що визначає особистісну професійну позицію, осмислене і ціннісне ставлення спеціалістів до власного професійного розвитку (Шмирко, 2016: 120).

В. Калінін у структурі готовності до роботи у школі визначив такі критерії, як стимулюючий, когнітивний, практичний, ціннісний та результативний (Калінін, 2005: 18).

М. Бирка, окрім професійних знань і умінь, звертає увагу на психологічний аспект професійного розвитку, який має такі складові: професійна зацікавленість, здібності, мотиви діяльності, переконання, особистісні якості та світогляд (Бирко, 2016: 150)

О. Шевченко вважає, що післядипломна освіта педагогів повинна забезпечувати такі компоненти професійного розвитку: емоційно-вольовий (формування професійної саморегуляції вчителя); поведінковий (формування його професійної ідентичності); когнітивний (формування професійної свідомості); ціннісно-мотиваційний (формування професійної позиції молодого вчителя); розвиток професійної педагогічної рефлексивності (Шевченко, 2014: 230).

Л. Коваль та В. Харагірло характеризують процес професійного становлення як розвиток трьох його складових: рефлексивного, діяльнісно-продуктивного та мотиваційного. Рефлексивна складова – це знання людини про себе як суб'єкта професійної діяльності, уявлення про вимоги до особистості педагога, вміння оцінювати власну діяльність, сприйняття поглядів інших на свою роботу. Діяльнісно-продуктивна складова – це вміння вирішувати педагогічні завдання: здатність планувати і коригувати свою інтелектуальну діяльність, створювати нові ідеї, застосовувати знання у широкому спектрі ситуацій, розпізнавати проблему, знаходити ефективні способи її вирішення. Мотиваційний компонент – це спрямованість на самопізнання і саморозвиток, прагнення вдосконалюватись та співпрацювати, обмінюючись досвідом (Коваль, Харагірло, 2014: 192).

У розвитку професійної компетентності педагогів В. Баркасі визначає такі критерії: процесуально-змістовні (методологічні, загальнотеоретичні, спеціальні знання, вміння, навички, компетентність, володіння педагогічною технологічною базою, використання технологій педагогічного менеджменту), соціально-громадянські (громадянська відповідальність, розуміння важливості освітньої діяльності, соціальна активність, ціннісний компонент (національні цінності: свідомість, толерантність, повага до різних національних мов, релігій і культур), соціальна активність, культура (національні цінності: свідомість, толерантність, повага до різних національних мов, релігій і культур, повага до різних культур); регулятивно-оцінний (мотивація досягнення компетентності; рівень професійної самосвідомості; емоційна гнучкість); професійно-особистісний (гуманність; мобільність; комунікативність) (Баркасі, 2004: 215). О. Волченко досліджува про-

фесійно-мотиваційний, змістово-операційний, персоналізований, результативний критерії компетенції майбутніх учителів (Волченко, 2005: 43).

Рівень сформованості професійного розвитку вчителя, на думку Л. Мартинець, виражається у таких складових: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практичний, рефлексивний. Внутрішню детермінацію професійної поведінки забезпечує мотиваційна складова, що включає мотиви і потреби, які спонукають фахівця до самовдосконалення. Система знань учителя представлена у когнітивній складовій, а практичний критерій полягає у його здатності застосувати ці знання у практичній діяльності. Рефлексивна складова передбачає вміння оцінювати і аналізувати свої знання, вміння та поведінку, усвідомлення вчителем необхідних напрямків свого розвитку та організацію подальшої самоосвіти (Мартинець, 2016: 35).

Особистісно-професійний розвиток В. Щербіна визначає як: «процес особистісного розвитку, орієнтований на високий рівень професіоналізму та достатню базу професійних досягнень, якій здійснюється за допомогою навчання та саморозвитку як в професійній діяльності так і професійній взаємодії» і виділяє у ньому особистісний, змістово-операційний та рефлексивний компоненти (Щербіна, 2009: 10).

На думку Л. Литвинюк, професійне зростання вчителя реалізовується через розвиток мотиваційної, когнітивної, афективної та конативної його складових, операційно-процесуальної активності спеціаліста (Литвинюк, 2007: 14).

Розглядаючи висновки вище вказаних дослідників як експертні думки, ми визначили компоненти професійного розвитку вчителя біології в умовах освітнього середовища, які виокремлюють більшість сучасних українських вчених: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти.

Виклад основного матеріалу. Система освіти завжди відповідала вимогам та потребам суспільства, в підготовці до життя в соціумі. Освіта покликана надавати свободу професійного, інтелектуального та соціального вибору; задовольнити потреби ринку праці у професійних фахівцях. Усе це було б неможливо без позитивної мотивації та прагнення людини до самовдосконалення й постійного розвитку.

На думку професора педагогічних наук Ковальчука В.І мотивації працівників освітньої сфери мають свої особливості, характерною рисою яких є система мотивів. Яка в свою чергу визначає особливості їхньої професійної діяльності такі як: зацікавленість до предмету інтерпретатором

якого є сам педагог, можливість передати власний професійний досвід учням, виробити професійну компетентність іншого, сприяти формуванню його умінь і навичок, а також перспектива спілкування з молодими людьми, можливість належати до групи інтелігенції, бути належним до царини, у якій працюють інтелектуали, наявність змоги творчо проявити свій професійний та особистісний потенціал, а також можливість безкоштовного підвищення власної педагогічної кваліфікації (Ковальчук, 2014: 325).

Мотивація – це система мотивів, спонукань, які виступають стимулами для певної форми діяльності людини. Мотив – це рушійна сила (те, що спонукає людину діяти або робити щось). В основі мотивації завжди є потреби як базові фізичні так і економічні і соціальні (потреби у визнанні, саморозвитку, кар'єрному рості). Усвідомлення та переживання первинних (вроджених) і вторинних (матеріальних і духовних) потреб призводить до появи мотивів діяльності, завдяки яким ці потреби задовольняються. Одна й та сама діяльність може відбуватися під впливом різних мотивів. Для задоволення своїх потреб люди використовують різні мотиви, на які впливають матеріальні та нематеріальні чинники. Мотиви включають різні форми уяви, особисті почуття та переживання.

Мотивація є рушійною силою до професійного самовдосконалення особистості. Для професійного зростання педагога потрібно створити в закладі освіти таке середовище, яке б враховувало ті мотиви, що зумовлюватимуть професійний розвиток.

Мотивація – процес який, беззаперечно, стимулює поведінку людини. На мотивацію впливають як потреби, цілі, наміри, а також психологічні чинники, які підтримують особистість під час досягнення мети (Гончаренко, 1997).

Мотиваційний компонент відображає ставлення вчителя до своєї професійної діяльності, що виражається в цілепокладанні. Мотиваційний компонент включає у себе: потребу в професійній діяльності, прагнення до творчої науково-педагогічної діяльності та інтерес до викладання, а також пізнавальні, професійні та творчі мотиви, що впливають на досягнення цілей. Даний компонент ґрунтується на таких конструктах, як мотивація досягнення, показники професійного самовизначення та професійної орієнтації (Біла, 2007: 70).

Значимість проблеми формування мотивації вчителя задекларовано в Концепції «Нова українська школа», метою якої є «забезпечення докорінного та системного реформування загальної середньої освіти» за кількома напрямками, серед яких

«підвищення мотивації вчителів шляхом збільшення заробітної плати, забезпечення академічної свободи та сприяння професійному зростанню», що свідчить про серйозність проблеми (Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII).

Розуміючи мотиви діяльності педагога, можна ефективно організувати процес розвитку його професійної компетентності. Адже розуміння того, що стимулює людину, які мотиви покладено в основу її дій, допомагає ефективному професійному зростанню. Зараз вчитель-професіонал повинен мати високий рівень професійної мотивації, вміти самостійно конструювати сценарії власного професійного життя, бути стійким до зовнішніх перешкод, бути готовим до постійного професійного особистісного розвитку, прагнути до доброчесності та самореалізації, бути конкурентоспроможним, збагачувати свій професійний досвід власним творчим доробком тощо» (Сич, 2005).

Існують різні класифікації мотивів педагогічної діяльності, можна виділити три групи мотивів педагогічної діяльності: посадові мотиви; мотив захоплення педагогічною діяльністю; любов до дітей. Спираючись на них, ми визначили декілька шляхів формування стійкої мотивації педагога.

1. Використання цифрових технологій є спонукальним чинником у навчальній, пізнавальній та професійній педагогічній діяльності. Це актуальний допоміжний засіб, який застосовується у формуванні позитивної мотивації педагога. Сьогодні існує низка інформаційних та освітніх ресурсів та інструментів для розвитку цифрової грамотності вчителів, включно з мережами, онлайн-курсами, навчальними платформами, інструментами оцінювання та самооцінювання, навчальними програмами. Прикладом є програма Європейської комісії eTwinning, яка пропонує європейським школам можливість працювати разом для реалізації спільних проєктів. eTwinning надає вчителям безкоштовні та безперервні можливості професійного розвитку в режимі онлайн (Ковальчук, 2018: 140). Для вчителів біології варто виділити такі ресурси як: Всеукраїнський освітній портал «Острів знань», який об'єднує між собою учнів, педагогів та батьків, і призначений не лише для обміну інформацією, а й для обговоренню питань і проблем, що виникають у галузі освіти. Український біологічний сайт – створений для освітлювання деяких аспектів біологічної освіти та науки в Україні. Проєкт «Вся біологія» – це науково-освітній проєкт, створений для біології для природничих дисциплін. Представляє собою великий інформаційний ресурс, який містить в собі різноманітну інформацію щодо всіх розділів біології (Корисні посилання для вчителів біології).

2. Expectancy theory (передбачувальна винагорода) на якій базуються традиційні підходи до мотивації педагогів. Теорія передбачуваної винагороди ґрунтується на розумінні працівниками того, що докладаючи до роботи більше зусиль та старань, працівника очікує винагорода, наприклад грошова премія, подяки, нагороди, привілеї, пільги або кар'єрні перспективи. Теорія передбачуваної винагороди продовжується в теорії справедливості (equity theory), згідно з якою індивіди є розчарованими, якщо їх не винагороджують справедливо за докладені зусилля та досягнуті результати, внаслідок чого якість їх роботи знижується, та теорії покращення умов праці (job enrichment theory) згідно з якою працівники є більш продуктивними, якщо робота достатньо різноманітна та цікава. Отже, педагог який забезпечений необхідними ресурсами (інформацією, технічними та матеріальними засобами), має достатній досвід, навички та знання отримує певну винагороду за старання (досягнення педагогічних цілей, виконання професійних завдань). Для стимулювання мотивації вчителів можна використовувати систему винагород та похвал за їхню роботу, такі як додаткові бали за успішність учнів або можливості отримання додаткового навчання або розвитку професійних навичок. Вчителі можуть бути мотивовані до покращення своєї роботи за допомогою позитивного фідбеку від колег та адміністрації школи. Вчителі можуть отримувати похвалу за успіхи своїх учнів, за викладання нових тем, за розробку інноваційних методик та технологій навчання (Филипська).

3. Залучення до міжнародної співпраці – це можливість брати участь у міжнародних програмах та проектах – першочерговий розвиток освіти сьогодні. Міжнародна співпраця сприяє запровадженню в освітній процес цифрових методів навчання, дає змогу розширювати досвід впровадження цифрових технологій, формувати ключові компетентності учасників освітнього процесу, нові світоглядні засади сучасного навчання, залучення до науково-дослідницької, пошукової, експериментальної та практичної діяльності в рамках міжнародних проектів та програм.

Міжнародна діяльність дозволяє:

- долучатись до реалізації проектів, конкурсів, фестивалів;
- створення прямих зв'язків і партнерства між закладами освіти та школами-партнерами в різних країнах світу;
- взаємодія та обмін практичним досвідом з навчально-методичної роботи, дослідницько-експериментальної та виховної діяльності на основі планомірного використання накопиченого досвіду у навчанні;

- підвищення професіоналізму вчителя шляхом участі в міжнародних семінарах та практичних курсах;

- створити інформаційне сховище для обміну інформацією про новітні методики навчання, форми і методи організації навчального процесу, наукові методи та практичні результати; Звичайно, міжнародна діяльність вчителя біології спрямована як на обмін педагогічним досвідом та знаннями з колегами, беручи участь в конференціях, семінарах та проектах, так і на підвищення кваліфікації, розширення професійних можливостей. Євроінтеграція в освіті дає змогу вчителям брати участь в наступних міжнародних проектах:

- Erasmus+ Курси для вчителів – програма Європейського Союзу, яка надає вчителям можливість проходити курси навчання за кордоном. В рамках цієї програми вчителі можуть навчатися новим підходам та методикам викладання біології, а також знайомитися зі специфічними особливостями навчання у різних країнах.

- IBSE (Inquiry-Based Science Education) – проект, який спрямований на підвищення якості навчання біології шляхом використання науково-дослідницьких методів та взаємодії учнів та вчителів. Учасники проекту можуть брати участь у тренінгах, семінарах та роботі в групах, щоб навчитися використовувати наукові методи в своїй роботі з учнями.

- The Global Learning and Observations to Benefit the Environment (GLOBE) – це міжнародна програма, яка сприяє залученню учнів до вивчення природних наук та охорони довкілля. Вчителі можуть використовувати ресурси та інструменти, щоб допомогти учням виконувати дослідження довкілля та досліджувати природу. Адаптована версія програми GLOBE поширена в Україні Національним еколого-натуралістичним центром, а саме розроблений український сайт програми – globe.org.ua, де розміщені матеріали та методика впровадження програми GLOBE в навчальних закладах. На сайті розміщені останні новини, розробки та досягнення учасників програми з усього світу, наявна інформація що до проведення місцевих та міжнародних вебінарів для вчителів.

- ECO-SCHOOLS – це міжнародна програма, яка сприяє створенню екологічно освічених шкіл та залученню учнів до збереження довкілля. Вчителі можуть брати участь у тренінгах та семінарах (Ковальчук, 2022: 115).

Одною з складових мотиваційної готовності майбутнього педагога є мотивація професійного саморозвитку. Поштовхом до професійного самовдосконалення є розуміння певних вимог, які висуває суспільство перед фахівцем, оскільки самовдо-

.....

сконалення є неперервним процесом, тому вимоги до себе постійно зростають. Професійне самовдосконалення вчителя відбувається двома способами: самовиховання та самоосвіта. В саморозвитку важливими виступає післядипломна освіта, частиною якої є неформальна освіта. Поштовхом до підвищення кваліфікації є: вдосконалення знань та умінь, розповсюдження власного педагогічного досвіду, кар'єрний ріст, залучення до участі у професійних конкурсах; визнання серед колег за досягнуті успіхи. Неформальна освіта – це освіта, яка зазвичай отримується за освітніми програмами, які не передбачають присвоєння національно визнаних освітніх кваліфікацій на освітньому рівні, але можуть завершуватися присвоєнням професійних та/або часткових кваліфікацій, ступенів (Мартинець, 2016: 60).

Видами неформально освіти є:

- *професійні курси*, тренінги спрямовані на підвищення кваліфікації
- працівників освіти та здобуття нових навичок;
- *онлайн-освіта* – інтернет-курси (МООС). Інтернет-курси форма дистанційної за якої навчальні курси з певного предмета розміщуються в Інтернеті та перебувають у вільному доступі;
- *стажування* – форма навчання, практика для набуття досвіду й оволодіння фахом;
- *авторські школи* – інноваційні, експериментальні навчальні заклади, що реалізують оригінальні авторські педагогічні концепції під керівництвом автора;
- *школи пед майстерності* – це спільнота педагогічних працівників закладу активних, творчих, прагнучих професійно зростати, маючих своє бачення проблем позашкільної освіти та способи їх розв'язання (Ковальчук, 2018: 143).

Постійний розвиток вчителя біології відбувається в наступних сферах:

1. Науковій: сучасний розвиток науки змушує вчителів знати не тільки основи біології, але і останні наукові дослідження та тенденції. Це включає в себе знання про еволюцію, клітинну біологію, генетику, екологію, біохімію та інші сучасні наукові теми.
2. Педагогічній: розуміння нових стратегій навчання, впровадження нових методик.
3. Технічній: ознайомлення з сучасними технічними можливостями які допомагають викладанню біології. Це може включати в себе використання комп'ютерних програм, інтерактивних дошок, відео та аудіо матеріалів та інших електронних ресурсів.
4. Соціальної: бути ознайомленим з сучасними соціальними та екологічними проблемами та вміти розмовляти з учнями про ці теми. Таким

чином заклади системи післядипломної педагогічної освіти впливають на вмотивованість вчителя до педагогічної та наукової діяльності завдяки:

- узагальненню досвіду роботи, виробленню методичних рекомендацій для впровадження і розповсюдження;
- забезпеченню неперервності освіти педагогічного працівника;
- здійсненню управлінського та методичного супроводу.

Які б не були професійні стандарти, ми розуміємо, що вчитель, в першу чергу, особистість, яка має власні прагнення, ідеали, переконання, та погляди. Розуміння власної значущості в сфері освіти виступає стимулом в професійній діяльності. Лише соціально-активна, самореалізована та відповідальна людина може бути авторитетом для учнів. Самоаналіз педагогічної діяльності з метою її корекції, виступає рушійною силою в професійному розвитку. Вміння бачити прогалини у своїй діяльності та корегувати їх стає поштовхом до самовдосконалення, що допомагає у досягненні педагогічних цілей. Рефлексія відбувається протягом усієї педагогічної діяльності вчителя, адже з часом змінюються мотиви педагогічної діяльності та її характер.

Варто зауважити, що недостатня мотивація є перешкодою, яка заважає педагогу реалізувати свій потенціал на практиці. Відповідне мотивування напряму впливає на ефективність діяльності педагога. Відсутність мотивації виражається у відсутності самовпевненості, бажання працювати через втрату престижу педагогічної діяльності. Безумовно, досягнення освітньої мети напряму пов'язане з особистісним потенціалом педагога, його загальною та професійною культурою, без якої неможливе розв'язання конкретних завдань навчання та виховання, відповідно до нових освітніх вимог.

Висновки. Сучасний вчитель, це всебічно розвинута, духовно наповнена людина, яка спонукає учнів до саморозвитку. Зараз педагог виступає не тільки джерелом знань, це відповідальна, комунікабельна, творча людина, яка постійно розвивається в своїй професії. Педагогічна діяльність виступає як багатопланова, тісно пов'язана між собою багатокomпонентна система. Для її успішного функціонування необхідно інтегративне взаємопов'язане та взаємозумовлене функціонування всіх її структурних компонентів, які дають змогу розкрити потенціал вчителя на всіх освітніх рівнях. Перспективою у вирішенні заданої проблеми виступає розроблення власної програми професійного розвитку вчителя, яка буде відповідати сучасним вимогам як змістовно, так і технологічно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баглай О. І. Формування готовності майбутніх фахівців міжнародного туризму до міжкультурного спілкування у професійній підготовці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2013. 20 с.
2. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов (1997–2004 рр.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 254 с.
3. Бирка М.Ф. Система професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін у післядипломній освіті: дис. ... док. пед. наук. Запоріжжя. 2016. 309 с.
4. Біла О. О. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі. Ізмаїл, 2007. 236 с.
5. Волченко О. М. Комунікативна компетенція майбутніх учителів іноземних мов у контексті теорії діяльності : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини. 2005. № 1. С. 40–46.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 375 с.
7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII
8. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2005. 34 с.
9. Коваль Л.Є., Харагірло В.Є. Підходи до індивідуалізації професійного розвитку майстрів виробничого навчання засобами інформаційних технологій на курсах підвищення кваліфікації. *Нова педагогічна думка*. № 2. 2014. С. 190–194.
10. Ковальчук В. І., Присяжнюк С. С. Теоретичні аспекти розвитку мотивації педагогічних працівників ПТНЗ. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 382–386.
11. Ковальчук В. І. Професійний розвиток педагогічних працівників в умовах інформаційного суспільства. Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент : кол. монографія / М. О. Кириченка, Л. М. Сергєєвої. Київ: Інтерсервіс, 2018. С. 133–157.
12. Ковальчук В.І. Розвиток педагогічної майстерності майстрів виробничого навчання ПТНЗ у післядипломній освіті (теоретико-методичний аспект): монографія. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2014. 396 с.
13. Ковальчук В.І., Сорока В.В. Застосування інноваційних цифрових технологій у підготовці педагогів для сфери професійної освіти. Інноваційні освітні технології: світовий і вітчизняний досвід використання в системі неперервної освіти: монографія. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук». 2022. 249с.
14. Корисні посилання для вчителів біології : веб-сайт. URL: <https://vynogradiv.cprpp.org.ua/news/1620290383>.
15. Литвинюк Л. В. Педагогічне стимулювання професійного зростання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоград, 2007. 21 с.
16. Мартинєць Л. А. управління професійним розвитком учителів: навч.-метод. посіб. Вінниця: ДонНУ, 2016. 87 с.
17. Положення про порядок визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія». Харків : веб-сайт. URL: http://www.hgpa.kharkov.com/wpcontent/uploads/2019/normatyvni/pologennya_neformalna.pdf
18. Рибалка В. В. Професійний розвиток. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 220 с.
19. Сич В.М. Соціально-психологічні особливості мотивації професійного вдосконалення спеціалістів відділів освіти : автореф. дис. ... канд. наук. Київ, 2005.
20. Филипська В. Методи стимулювання педагогів до самовдосконалення : веб-сайт. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/537>.
21. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : 19.00.07. К., 1999. 48 с.
22. Шевченко О.А. Професійний розвиток молодого вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти. *Теорія і методика професійної освіти*. Херсон. 2014. 258 с.
23. Шмирко О.С. Педагогічні умови професійного розвитку майбутніх вчителів іноземної мови у системі університетської педагогічної освіти. теорія і методика професійної освіти : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький. 2016. 285 с.
24. Щербіна В. К. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя економіки в умовах інтерактивного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 21 с.

REFERENCES

1. Bahlai O. I. (2013) Formuvannia hotovnosti maibutnix fakhivtsiv mizhnarodnoho turyzmu do mizhkulturnoho spilkuvannia u profesiinii pidhotovtsi [Formation of readiness of future specialists of international tourism for Intercultural Communication in professional training] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04. 20. [in Ukrainian].
2. Barkasi V. V. (2004) Formuvannia profesiinnoi kompetentnosti v maibutnix uchyteliv inozemnykh mov (1997–2004 rr.) [Formation of professional. competence in future Foreign Language teachers] : dys. kand. ped. nauk : 13.00.04. 254 [in Ukrainian].
3. Byrka M.F. (2016) Systema profesiinoho rozvytku vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin u pisliadyplomnii osviti [System of professional development of teachers of natural and mathematical disciplines in postgraduate education] : dys. dok. ped. nauk. 309. [in Ukrainian].
4. Bila O. O. (2007) Kompetentnist samorozvytku fakhivtsia : pedahohichni zasady formuvannia u vyshchii shkoli [Competence of self-development of a specialist: pedagogical bases of formation in higher education]. 236. [in Ukrainian].

5. Volchenko O. M. (2005) Komunikatyvna kompetentsiia maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u konteksti teorii diialnosti [Communicative competence of future teachers of foreign languages in the context of the theory of activity] : zb. nauk. pr. Umanskooho derzh. ped. un-tu im. Pavla Tychny, 1. 40–46. [in Ukrainian].
6. Honcharenko S.U. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary], Kyiv, 375. [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine «on education» of 05.09.2017 No. 2145-VIII]. [in Ukrainian].
8. Kalinin V. O. (2005) Formuvannya profesiinoy kompetentnosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy zasobamy dia- lohu kultur [Formation of professional competence of the future teacher of a foreign language by means of dialogue of cultures] : avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.04., 34. [in Ukrainian].
9. Koval L.E., Kharahirlo V.E. (2014) Pidkhody do individualizatsii profesiinoho rozvytku maistriv vyrobnychoho navchannia zasobamy informatsiinykh tekhnolohii na kursakh pidvyshchennia kvalifikatsii [Approaches to individualization of professional development of masters of industrial training by means of Information Technologies at advanced training courses]. A new pedagogical idea, 2. 190-194. [in Ukrainian].
10. Kovalchuk V. I., Prysiazhniuk S. S. (2017) Teoretychni aspekty rozvytku motyvatsii pedahohichnykh pratsivnykiv PTNZ [Theoretical aspects of the development of motivation of pedagogical workers of vocational schools] Young scientist, 5. 382-386. [in Ukrainian].
11. Kovalchuk V. I. (2018) Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh informatsiinoho suspilstva. Vidkryta osvita : innovatsiini tekhnolohii ta menedzhment [Professional development of pedagogical workers in the conditions of the information society. Open education: innovative technologies and management] : kol. monohrafiia. Interservice.133-157. [in Ukrainian].
12. Kovalchuk V.I. (2014) Rozvytok pedahohichnoi maisternosti maistriv vyrobnychoho navchannia PTNZ u pislidyplovnii osviti (teoretyko-metodychnyi aspekt) [Development of pedagogical skills of masters of industrial training of vocational schools in postgraduate education (theoretical and methodological aspect)] : monohrafiia. LTD «LIPS». 396. [in Ukrainian].
13. Kovalchuk V.I., Soroka V.V. (2022) Zastosuvannya innovatsiinykh tsyfrovyykh tekhnolohii u pidhotovtsi pedahohiv dlia sfery profesiinoy osvity. Innovatsiini osvitni tekhnolohii: svitovi i vitchyzniani dosvid vykorystannia v systemi napererвної osvity [Application of innovative digital technologies in the training of teachers for the sphere of professional education. Innovative educational technologies: world and domestic experience of use in the system of continuing education] : monohrafiia. LLC «Belotserkovdruk». 249. [in Ukrainian].
14. Korysni posylannia dlia vchyteliv biolohii [useful links for biology teachers : website] : veb-sait. URL: <https://vynogradiv.cprpp.org.ua/news/1620290383>. [in Ukrainian].
15. Lytvyniuk L. V. (2007) Pedahohichne stymuliuвання profesiinoho zrostannia vchyteliv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Pedagogical stimulation of professional growth of teachers of general educational institutions : abstract of dissertation for the degree of candidate of science] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04.14. [in Ukrainian].
16. Martynets L. A. (2016) Upravlinnia profesiinym rozvytkom uchyteliv [Management of professional development of teachers] : navch.-metod. posib. 87. [in Ukrainian].
17. Polozhennia pro poriadok vyznannia rezultativ navchannia, otrymanykh neformalnoi osviti Komunalnoho zakladu «Kharkivska humanitarno - pedahohichna akademiia». Kharkiv : veb-sait. URL: http://www.hgpa.kharkov.com/wpcontent/uploads/2019/normatyvni/pologennya_neformalna.pdf [in Ukrainian].
18. Rybalka V. V. (2008) Profesiinyi rozvytok [Professional development] Encyclopedia of Education. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: Yurinkom Inter. 220. [in Ukrainian].
19. Sych V.M. Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti motyvatsii profesiinoho vdoskonalennia spetsialistiv viddiliv osvity [Socio-psychological features of motivation of professional improvement of specialists of educational departments] : avtoref. dys. kand. nauk. 2005. [in Ukrainian].
20. Fylypska V. Metody stymuliuвання pedahohiv do samovdoskonalennia [Methods of stimulating teachers to self-improvement] : veb-sait. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/537>. [in Ukrainian].
21. Charnetski K. (1999) Psykholohiia profesiinoho rozvytku osobystosti [Psychology of professional development of personality] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra psykol. nauk : 19.00.07. 48. [in Ukrainian].
22. Shevchenko O.A. (2014) Profesiinyi rozvytok molodoho vchytelia v systemi pislidyplovnii pedahohichnoi osvity [Professional development of a young teacher in the system of postgraduate pedagogical education] Theory and methodology of professional education. 258. [in Ukrainian].
23. Shmyrko O.S. (2016) Pedahohichni umovy profesiinoho rozvytku maibutnikh vchyteliv inozemnoi movy u systemi universytetskoï pedahohichnoi osvity. teoriia i metodyka profesiinoy osvity [Pedagogical conditions of professional development of future Foreign Language teachers in the system of University pedagogical education. theory and methodology of professional education] : dys. kand. ped. nauk : 13.00.04. 285. [in Ukrainian].
24. Shcherbina V. K. (2009) Osobystisno-profesiinyi rozvytok maibutnoho vchytelia ekonomiky v umovakh interaktyvnoho navchannia [Personal and professional development of the future teacher of economics in the conditions of interactive learning] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04. 21. [in Ukrainian].

UDC 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-51>

Olena SHCHERBYNA,

orcid.org/0000-0003-1219-2313

*PhD in Pedagogical Sciences, Associated Professor,
Associated Professor at the Foreign Languages Department
Yevheniy Bereznyak Military Academy
(Kyiv, Ukraine) helenshcherbyna@ukr.net*

Mariia RAFALSKA,

orcid.org/0009-0005-8584-4791

*Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
Yevheniy Bereznyak Military Academy
(Kyiv, Ukraine) orafalsk@gmail.com*

Mariana POLODIUK,

orcid.org/0000-0001-5239-6113

*Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
Yevheniy Bereznyak Military Academy
(Kyiv, Ukraine) mari.polodiuk@gmail.com*

ADULTS' MOTIVATION FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES: COMMUNICATIVE APPROACH

The article identifies the main features of teaching foreign languages to adults, analyzes teaching roles in practical classes through the prism of communicative and personal-activity approaches, and studies the importance of the unity of the motivational and emotional component for the formation of effective foreign language competence. The role of the teacher as a key factor in the educational process, approaches to assessing adult knowledge and achievements, the role of motivation in the formation of foreign language communicative competence, in particular, learning motivation and its importance are considered. The authors recommend caution when assessing the learner's progress as it may have severe influence on motivation and the progress. Therefore, such key elements should be considered: highlighting learner's successes in fulfilling communicative tasks, limited approach to working on mistakes, selection of an appropriate grading system (eliminating usage of the outdated 5-point scale), placing emphasis on using alternative assessment methods such as testing (placement tests for initial distribution of learners into groups as well as progress and achievement tests for monitoring their learning outcomes). Long-term learner's progress can only be based on a teaching strategy centered on boosting internal motivation of the students which in turn requires defining the learner's key objectives and motives. After providing a comprehensive account of the existing research of the subject the current article states that efficient usage of a foreign language in professional activities and securing the foundation for further self-education can be ensured by a system of exercises based on the material of socio-political audio or video stories, construction of communicative tasks with modeling of quasi-professional activities. Such system involves the inclusion of the learners' motivational and emotional sphere through the implementation of a personal-activity approach to teaching foreign languages, gradual overcoming of difficulties in understanding the message, studying authentic lexical material for adaptation to professionally oriented vocabulary.

Key words: *professional orientation, speech skills and language abilities, mechanism of speech activity formation, communicative approach techniques, internal motivation, teaching strategy.*

Олена ЩЕРБИНА,

orcid.org/0000-0003-1219-2313

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Воєнної академії імені Євгенія Березняка
(Київ, Україна) helenshcherbyna@ukr.net*

Марія РАФАЛЬСЬКА,

orcid.org/0009-0005-8584-4791

*старший викладач кафедри іноземних мов
Воєнної академії імені Євгенія Березняка
(Київ, Україна) orafalsk@gmail.com*

Мар'яна ПОЛОДЮК,

orcid.org/0000-0001-5239-6113

старший викладач кафедри іноземних мов
Воєнної академії імені Євгенія Березняка
(Київ, Україна) mari.polodiuk@gmail.com

МОТИВАЦІЯ ДОРΟΣЛИХ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто підходи до навчання іноземних мов дорослим. Проаналізовано роль викладача як ключового фактору навчального процесу, підходи в оцінюванні знань та досягнень дорослих, навчальні ролі на практичних заняттях крізь призму комунікативного і особистісно-діяльнісного підходу, види та роль мотивації навчання дорослих з урахуванням їх характерних особливостей та життєвого досвіду.

З'ясовано значення єдності мотиваційно-емоційного компоненту для формування ефективної інішомовної компетентності.

Надано рекомендації щодо ефективних підходів в оцінюванні результатів навчання, що сприяє активності під час навчання та формуванню стійкої та усвідомленої мотивації дорослих та є важливою умовою для подальшої ефективної професійної діяльності. Запропоновані такі підходи в оцінюванні, як підхід «зеленої ручки», який орієнтований на аналіз помилок та надання аргументованих пояснень. Перелічені можливі варіанти вхідного, проміжного та фінального тестування, які сприяють усвідомленню дорослими результатів навчання. Встановлено, що головним завданням викладача на заняттях іноземної мови є забезпечення взаємозв'язку мотиваційної, емоційної та інтелектуальної сфер дорослих слухачів під час роботи у групі. Через призму комунікативного підходу надані рекомендації по вибору педагогічної техніки з врахуванням типів особистості учасників навчального процесу згідно полюсів темпераменту (інтроверти та екстраверти). Авторами статті розглянуті такі навчальні техніки, як "Інформаційна прогалина" тощо, які стимулюють пізнавальні процеси слухачів та заохочують до колективної роботи в групі.

Визначено, що для виконання професійних завдань на високому рівні та успішного формування інішомовної професійно орієнтованої компетентності дорослих необхідна побудова комунікативних задач з моделюванням квазіпрофесійної діяльності, включення мотиваційно-емоційної сфери слухачів через реалізацію особистісно-діяльнісного підходу до навчання іноземних мов та врахування їхньої професійної діяльності.

Ключові слова: фахова орієнтованість, мовленнєві навички і мовленнєві уміння, механізм формування мовленнєвої діяльності, техніки комунікативного підходу, внутрішня мотивація, стратегія викладання.

Statement of the problem. One of the signs of modern life is aging of knowledge due to the extremely high pace of scientific and technological progress, constant flow of new information, and globalization. This creates incentives for continuous learning worldwide. And the need for education systems to actively adapt in the face of such challenges. Professional training is particularly affected as certain specialties are simply disappearing, while others need further improvement due to new technologies, approaches, and emerging theories. In such circumstances, how can middle-aged people compete with young professionals if their experience has become irrelevant? They have not mastered new techniques, do not possess technical means and frequently cannot use foreign language sources of information. Moreover, many specialists do not have the opportunity to do internships abroad because their level of foreign language skills is insufficient. They need to engage in self-education, attend professional development courses and foreign language courses, all at the same time. The skills and abilities acquired by a specialist make it possible to increase competitiveness, improve the quality of professional tasks and services, and, as a result, the level of remuneration.

Analysis of research. Ukrainian and foreign scholars have studied the problems of learning, formulated the philosophical foundations of education in the twenty-first century (I. A. Ziaziun), studied aspects of adult education in a civilizational context (T. M. Dzyuba, O. G. Kovalenko, I. O. Kolesnikova, I. M. Lytovchenko, O. I. Ogienko, V. G. Onushkin, N. O. Toskina); substantiated the theoretical and methodological foundations of adult education (J. Reischmann, M. Bron, L. B. Lukianova, O. V. Anishchenko, L. E. Sigayeva, O. I. Shcherbak). However, teaching foreign languages to adults through the prism of effective communication in the context of professional activities remains an urgent issue.

The **purpose** of the article is to analyze the peculiarities of adult learning through the prism of a communicative approach to teaching foreign languages with a focus on the motivational and emotional sphere.

Presentation of the main material. The relevance of language courses for adults is hard to overestimate. Teachers need to create psychologically comfortable conditions in the classroom while taking into account the personal, professional and age-related deformities of students. The challenges of the environment in which this learning process takes place, such as

martial law, anxiety, information overload, memory impairment, interrupted learning due to emergency circumstances, sleep disorders, and exhaustion, are added to the already mentioned features of adult learning. In addition to the physical environment, there are other variables that also have an impact on the effectiveness of language learning, such as the abilities and motivation of the students, the linguistic and communicative competence of the teacher, and the educational material presented. These factors play a crucial role in determining the effectiveness of a particular method of teaching English. The most commonly preferred methods are those that emphasize a learner-centered rather than a teacher-centered approach.

In the field of English language teaching, there are several methods and approaches, including the grammar-translation method (GTM), audio-linguistic method (ALM), total physical response method (TPR), communicative language teaching (CLT), natural approach/direct method (DM), bilingual approach, English-only policy (EOP), computer-assisted language learning (CALL) (Abdullah Noori, 2018: 4).

Prior to the emergence of the communicative approach to language teaching, some of these techniques were used much more widely in the field of foreign/second language teaching and learning. However, over time, it became clear that repetition and memorization of forms were not enough, and the emphasis was shifted to developing the ability to use the language for practical purposes. In modern conditions, traditional methods have given way to the communicative approach (Asassfeh, S: 5, p. 1050). The characteristic practices of teaching English according to the communicative approach, which, in our opinion, helps develop the language competence of adult learners, are:

- emphasis on teaching to communicate through the target language;
- introducing authentic materials into the practice of teaching and learning a foreign language;
- providing students with the opportunity to focus on their learning practice;
- improving the students' experience in the classroom as an important element that contributes to the improvement of language proficiency;
- combining foreign language learning with language activities outside the classroom.

However, communicative approach to teaching English, like all other methods, has certain disadvantages. This approach places increased demands on the teacher's language proficiency, since in case of insufficient level of teacher's training, using all the techniques of the approach will be problematic.

When choosing an approach to structuring and presenting foreign language teaching material for adult learning, it is necessary to take into account certain aspects, and first of all, the fact that the role of the teacher changes: from a single source of knowledge, he/she turns into a tutor and advisor. This is a key factor in the learning process, which transforms subject-subject pedagogical interaction into a partnership that weakens criticism, because the purpose of learning is not to evaluate, but to help. Students become active participants in the educational process, taking responsibility for the quality and quantity of the material they learn, for their own motivation and progress. Taking up studying as an adult requires recognizing the need for further self-development and self-improvement, critically evaluating one's own capabilities, skills and aptitudes.

At the start of the educational process, students need to be provided with support, approval, and help in creating a learning strategy. After attending a few classes, the learner needs to make sure that the decision they have made is correct, that everything will work out, and that no one is laughing at their mistakes or criticizing them. Changing the usual roles in teaching adults a foreign language is an important point. The teacher should prepare for this especially carefully, as it is necessary to take into account both the professional inertia of the teacher and the learning experience of the learners (usually quite rich, but not always effective). The main components of successful mastery of the educational material involving the development of foreign language communication skills include proficient skills of independent work, intellectual activity, active interest in the classroom as well as in the learning process in general in addition to awareness of one's own role and responsibility for the result in learning a foreign language. The teacher's task is to ensure the interconnection of the students' motivational, emotional and intellectual spheres during group work. The psychological burden on the individual as well as personal, social, professional and financial responsibility, is significant and sometimes excessive. This should be taken into account when building relationships in the group. Therefore, motivation to perform tasks will be more effective if the driving motives are identified. A clear definition of the task and the expected trigger the mechanism of internal responsibility and self-actualization of the trainee making the learning process more personally meaningful, while praise and support are key aspects of the approach.

Adults are often much more afraid of making mistakes, of losing credibility, of appearing incompetent, which is normally less of a concern with lower

age learners. Criticism, ridicule, fear of being punished, losing respect, fear of making a mistake are the main enemies in learning a foreign language. It is suggested to use the "green pen" approach, to highlight what is correct, to analyze mistakes carefully, and not to use the five-point grading system, as it has only three positive marks and two negative ones. It is advisable to use the points awarded for statements (oral and written) that have achieved the communicative goal (which do not reflect the teacher's attitude to the student – good or bad, but show the number of successful attempts at dealing with the task). Another alternative option for assessing students is to conduct the following types of tests – placement test to determine the level of language proficiency for the purpose of dividing students into groups (if there are 2 or more groups); – progress test to determine the level of learning achievement in mastering the learning materials; – achievement test to assess learning achievement. Using this approach to assessing knowledge and achievements, the student can independently see and evaluate their progress and achievements, understanding the objectivity of the final result, which is certainly a motivating factor.

Learning a foreign language in adulthood requires learners to apply their developed integrative intellectual skills. In practice however, the situation looks quite complicated, as students, being fully formed individuals, often do not possess many of the necessary intellectual skills, i.e. building cause-and-effect relationships during the task, the ability to select, analyze, compare, summarize information, and draw conclusions are sometimes a significant stumbling block. Thus, the formulation of instructions for performing exercises should indicate how to perform a particular task, what exactly should be done, in what sequence, which undoubtedly simplifies the acquisition of skills.

The relationship between the emotional and intellectual spheres requires special attention. The main intellectual feeling is the joy of learning, so classes filled with such "discoveries", where novelty, surprise, and joy of acquiring new knowledge stimulate the brain, the process of memorizing, and the creation of positive, lasting associations. Therefore, the format of classes should be revised in favor of search, problem, project, creative, communicative, or personal-activity classes, as the simple demonstration of knowledge or information has completely lost its meaning in our time, because any information, including foreign languages, has become so accessible that spending an hour and a half retelling theoretical information from textbooks or manuals is not relevant. In working with a group of adults, the teacher acts as a conductor who can and should, using his or her meth-

odological skills, psychological training, all available communication tools, transform each task, each training exercise in such a way that it effectively engages students in learning activities, taking into account the driving forces that motivate them to be active.

It should be noted that assessment in foreign language classes can have an impact on the formation of a learner's motivation. Traditional verbal assessments should be well-balanced and contain encouragement, motivation for further actions and achievements, and in no way involve comparing the achievements of different students with each other, since the process of acquiring new knowledge, developing skills and abilities is purely individual and depends on personality traits, psycho-physiological data of a person. However, the vast majority of students have experience of studying in conditions where the motivation of achievement almost completely replaced the intrinsic motivation, and the main motivation for action was to do no worse than someone else, not to be different, to be like everyone else, and therefore maturity as an integrative psychological formation, as the ability to respond to changes in the conditions of social life and successfully adapt to them; responsibility for one's subjectivity; transition from receiving support from others to self-support – according to research by contemporary authors (Alla Kyrda-Omelian, 2022: 1; Mahmoud Itmeizeh, M., Ibnian, S., 2022: 3) does not coincide with the physiological and psychological characteristics of the individual. Accordingly, it is worth paying special attention to building an intrinsic motivational learning strategy for students. A person who is able to experience the joy of learning, experiencing intellectual emotions, is more active in the learning process. In addition, the general psychological background of communication changes in the context of active intellectual search, the pleasure of new knowledge increases the positive impetus, gives a charge of a positive attitude to life, and increases self-esteem. Shifting the emphasis from learning a foreign language to pass a test to acquiring new knowledge, skills, and abilities for personal development and improvement, moving away from formalizing the learning process is a rather difficult path, as it is, in fact, the embodiment of the eternal philosophical question: to be or to appear? It is this question that sets the strategy of life, the path of self-improvement, the motives of actions, and determines the driving forces of the individual. So, it is during retraining, when obtaining a second higher education or taking special courses, when working on improving one's own skills and for the sake of professional growth that a psychologically mature person has to answer this dialectically opposite postulate for himself or

herself. This is crucial for building a motivational strategy in teaching a foreign language. If you have an answer to the question "why?", then you can look for an answer to the next question "how?". Answering the question "how?", one should understand the role of motivation, the difference between types of motivation, and what is the driving force for conscious foreign language learning.

It should be noted that the role of motivation in the formation of foreign language communicative competence is one of the most important. Learning motivation is determined by a number of factors: psychological characteristics of the learner's personality, professionalism of the teacher and his/her methodological skills, peculiarities (complexity) of the foreign language, learner's understanding of the ultimate goal of learning as well as their interest in the subject, etc. Learning motivation is divided into external and internal.

If the motivation fulfills a cognitive need and is closely related to the knowledge and activities being learned (which, in turn, coincides with the ultimate goal of learning), then it is intrinsic. It is intrinsic motivation that is the driving force behind conscious foreign language learning. Learners acquire intrinsic motivation under the influence of their own thoughts, aspirations, needs, and emotional experiences. This results in a conscious internal need for certain activities and achievement of specific results. This type of motivation is directly related to the subject matter itself and is accompanied by positive thoughts and emotions. Intrinsic motivation includes the following types of motives: moral satisfaction from learning a foreign language (the desire to learn new words and phrases, to apply them in practice), improving cultural level and self-development (the desire to read in a foreign language in free time, to apply knowledge of a foreign language outside of class (communication during vacation, reading scientific literature, watching movies, listening to songs in a foreign language, etc.)

Any activity, including speaking (regardless of the language), is psychologically organized in the same way. What is the difference between speaking a foreign language and speaking your native language? Firstly, it has its own so-called reference element. To build a speech utterance, speakers of different languages have to analyze different situations, goals, communication conditions, etc. For example, in order to construct an utterance, a Japanese speaker must take into account much more information about the age, social status, and other characteristics of the interlocutor than a European speaker. Secondly, the operational composition of this utterance (speech action) – those speech operations that the speaker must perform in order to construct an utterance with the same meaning

and the same direction. These speech operations, like any operations, can be formed in two ways. Firstly, by imitation and/or by "trial and error", i.e., search activity, during which operations are "adjusted" to the conditions of activity and its purpose. Secondly, by consciously and arbitrarily performing this operation at the level of actual awareness (i.e., as an act of activity) with subsequent automation and inclusion in a more complex action. What is called an operation and an action in general psychology is called a skill and an ability in educational psychology, didactics and methodology. So, in language acquisition, these are speech skills and speech abilities. A speech skill is a speech operation performed under optimal parameters. Such parameters are unconsciousness, complete automaticity, compliance with the language norm, normal pace (speed) of performance and stability. Speech skill is a speech action, also performed under optimal parameters. To form a speech skill means to ensure that a student correctly constructs and realizes an utterance. For full-fledged communication, it is necessary that the speaker, firstly, be able to use speech skills to express his or her thoughts, intentions, and feelings independently. Otherwise, speech activity is only partially formed. Secondly, it is necessary that the speaker can arbitrarily and consciously vary the choice and combination of speech operations (skills) depending on the purpose, situation, and interlocutor of communication. If a person can do all of this, we say that he or she has developed the appropriate speech (communicative, communicative-speech) skill. From the psycholinguistic point of view, the transition from the native language to a foreign language is a change in the rules of transition from the program of expression to its realization. This change cannot, of course, be made immediately, like switching from old rules to new ones. A person cannot immediately speak a new language; he or she must go through a stage of indirect foreign language proficiency. The link that mediates this process is the "native" system of rules for implementing the program. Later on, this system of rules is increasingly reduced. The final link in this process of reduction (and at the same time automation of the "new" rules) is the establishment of a direct link between the program and the foreign language rule system, which corresponds to relatively fluent proficiency in a foreign language.

Recognition is one of the main factors influencing the successful professional fulfillment of an individual. And since in the context of globalization, the borders of a country are no longer a deterrent, we can talk about the existence of a huge network of opportunities for people looking for proving themselves, finding their place and receiving professional recog-

.....

dition. Knowledge of a foreign language is a prerequisite. Ukraine's international contacts and relations with foreign partner countries shape the orientation of modern methods of teaching foreign languages, taking into account the real conditions of communication. Therefore, foreign language learning groups that are professionally oriented have an advantage. As mentioned above, if we already know "why?", the question "how?" arises. Considering language as a tool of communication, one can find a vector for structuring the learning material that lies on the surface: communication.

Through the prism of the communicative approach to learning foreign languages it is possible to build the learning process in accordance with the required levels of language skills and in accordance with the areas of use as well as conditions of real professional communication so that the tasks are as close as possible to real life, which involves the selection of lexical items, grammatical structures, dialogic and monologic situations.

It is the combination of the above aspects, namely: changing roles in the subject-subject pedagogical process, the appearance of a tutor, support for students, ethical assessment, consideration of age and professional deformities, emphasizing intrinsic motivation, and minimizing the distance between learning and real-world conditions through professional orientation and a communicative approach to teaching a foreign language, that has a comprehensive positive impact on learning success.

The communicative approach to learning foreign languages requires a friendly and relaxing environment that stimulates motivation. Most of the exercises are done cooperatively, involving most of the learners' senses. The use of funny commands and humorous skits makes language learning fun and enjoyable, and motivates learners to continue learning.

For example, by using the storytelling technique in the communicative approach, all participants in the learning process focus their attention and get motivated to find out whether their predictions are correct or not. The "Information Gap" technique motivates students to negotiate and come to an agreement in an interactive mode, because the information that one student has is not available to another. So, they are forced to interact with each other to get the full picture. In general, the practice of using this approach coincides with the findings of studies and shows that learners are comfortable using the communicative approach in an educational institution, and that the use of their native language can reduce anxiety among adult learners when they feel unsure of the classroom environment.

Learners should not be asked to speak until they are ready to do so. This principle creates a "safe

zone" that significantly reduces shyness and stress. In a communicative approach, all attendees should be encouraged to express their thoughts and feelings, including about the material being presented. This way, the teacher can increase the feeling that listeners have something to share with others and increase their self-confidence. This method emphasizes the fact that English teachers are facilitators and are no longer the ones who know everything, while students are the empty vessels that need to be filled with knowledge.

Learners can be divided by personality type into introverts and extroverts, and since the communicative approach minimizes individual responses to questioning, it is easier for introverted learners to participate actively in such a stress-free environment. For example, when they make mistakes, the instructor can gently correct them, reducing the number of situations in which adult learners are embarrassed or feel awkward and by doing so gradually eliminate their shyness.

One of the fundamental aspects of the communication approach to working with confidence is a tolerant attitude toward mistakes. Corrections are made wisely, as early mistakes are a sign of learning and progress, and working on small details can be confusing. Such work should be postponed until learners are more confident in their language and communication skills.

Classical teaching methods promote memorization and rote learning. In this way, information is stored in short-term memory, but is forgotten in a short period of time and cannot be easily retrieved, especially in the face of large amounts of new information that require the attention of adult learners daily. The techniques of the communicative approach to language learning are aimed at long-term memory, as they radically change the roles of language learners from passive to active. The material learned in the process of studying by completing tasks is retained for a longer period of time, and when the need arises, it will be easy to recall, as there is an association with practical and authentic experiences that were gained in a relaxed atmosphere.

As already mentioned, organizing classes in a format that emphasizes the connection between the emotional and intellectual spheres of learners' activity leads to stable positive associations. The communicative approach to foreign language teaching offers many techniques that increase students' sense of achievement and joy in acquiring new knowledge. Problem solving, role-playing, picture storytelling, information gap, and pair work are just some of the techniques that provide a good chance to practice the language interactively in real-life situations. The larger part the group is actively involved in the learning process, the better the results will be

for everyone. They will perform as active players in practice, which helps to reduce the number of demotivated participants in the learning process greatly.

Another aspect of foreign language training that should be covered is the authenticity of the learning material, since for both professional and everyday communication, speech perception plays an exceptional role, during which the listener, through the mechanism of internal speaking, transforms sound (and, if he or she is watching the interlocutor, visual) images into articulatory ones. One of the most important mechanisms of listening, the mechanism of working memory, keeps the perceived words and phrases in the listener's mind for a long time.

The individual psychological characteristics of listeners have a great influence on the success of learning: the level of development of auditory differential sensitivity, the mechanism of probable prediction, auditory memory, level of concentration, intelligence, ability to listen and quickly respond to signals of oral speech communication (pauses, logical accents, rhetorical questions, linking phrases, etc.), the ability to switch from one mental operation to another, quickly grasp the topic of the message, and relate it to the broader context. These general skills are developed in the process of learning many subjects, mostly at school age.

Language difficulties, unlike individual psychological characteristics of listeners, are determined by objective parameters, namely the level of understanding of the information in the text (full understanding of information, understanding of important ideas, purposeful selection of information); type of text (description, narration, message; monologue, dialogue); subject/topic; volume (number of words in it). Logical emphasis is of great importance for adequate understanding: it carries the main semantic load. Vocabulary difficulties arise not only when the vocabulary material increases in quantity and variety, but also when words are used in a figurative sense, when there are words that do not have a large information load, when amorphous, unmotivated words and phrases are used. However, the

appropriate structuring of the learning material from simple to complex, while being based on authentic language sources, will allow students to cope with the tasks, feel their own strength, track their own progress and development of their skills, which is undoubtedly very important in connection with the formation of sustainable internal motivation.

Conclusions. Summarizing the above, it can be stated that the general psychological background of communication changes in the conditions of active intellectual search, the pleasure of new knowledge increases a positive impetus, gives a charge of a positive attitude to life, and increases self-esteem. A system of exercises based on the material of socio-political audio or video stories, construction of communicative tasks with modeling of quasi-professional activities involves triggers for both motivational and emotional sphere of the listener through the implementation of a personal-activity approach to teaching foreign languages, gradual overcoming of difficulties in understanding the message, studying authentic lexical material for adaptation to professionally oriented vocabulary will contribute to building up foreign language professional competence of adults, taking into account the nature of their responsibilities. This, in turn, will allow students to perform their tasks at a high professional level and create the conceptual foundations of continuous self-education.

Today, the issue of ensuring the integrity of teaching all types of speech activities in relation to the communicative model remains open. Undoubtedly, the declared communicative and personal-activity approaches to teaching foreign languages to adults based on the peculiarities of their professional activity and social role require further research, specification and adapting to a variety of real-world conditions. In order to successfully shape adults' foreign language professional competence it is necessary to improve teaching and learning materials in accordance with the topics, which involve a certain set of communicative situations that reflect the peculiarities of students' professional activities.

BIBLIOGRAPHY

1. Alla Kyrda-Omelian, Oleksandr Pashkov, Andrei Pashkov, Oleh Furs, Olena Shcherbyna, Lesia Viktorova, Oleksandr Lahodynskyi, Ihor Bloshchynskyi. Foreign Language for Future Diplomats: What Integrated Education Approach Is Better? *World Journal of English Language*, 2022, 12(1), pp. 177–184. URL: <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n1p177>
2. Al-Khamisi, K. M., & Sinha, Y. K. Communicative Language Teaching Methodologies in Omani EFL Context. *Open Journal of Modern Linguistics*, 2022, 12, pp. 481–503. URL: <https://doi.org/10.4236/ojml.2022.124035>
3. Mahmoud Itmeizeh, M., & Ibnian, S. S. Psychological and Pedagogical Implements of Communicative Language Teaching and Total Physical Response Methods. *Arab World English Journal*, 2022, 13 (3), pp. 339–355. DOI: URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol13no3.22>
4. Noori, Abdullah. Communicative Language Teaching (CLT) in EFL Context: Exploring Afghan EFL Lecturers' Perceived Challenges in Implementing CLT. *International Journal of Research*, 2018, 5, pp. 1049–1063.
5. Asassfeh, S., Khwaileh, F., Al-Shaboul, Y., & Alshaboul, S. Communicative language teaching in an EFL context: Learners' attitudes and perceived implementation. *Journal of Language Teaching and Research*, 2012, 3(3), pp. 525–535.

---

6. Cheng, W. A case study of action research on communicative language teaching. *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 2015, 18(6), pp. 705-717. URL: <https://doi.org/10.1080/09720502.2015.1108075>

REFERENCES

1. Alla Kyrda-Omelian, Oleksandr Pashkov, Andrei Pashkov, Oleh Furs, Olena Shcherbyna, Lesia Viktorova, Oleksandr Lahodynskiy, Ihor Bloschynskiy. Foreign Language for Future Diplomats: What Integrated Education Approach Is Better? *World Journal of English Language*, 2022, 12(1), pp. 177-184. URL: <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n1p177>
2. Al-Khamisi, K. M., & Sinha, Y. K. Communicative Language Teaching Methodologies in Omani EFL Context. *Open Journal of Modern Linguistics*, 2022, 12, pp. 481-503. URL: <https://doi.org/10.4236/ojml.2022.124035>
3. Mahmoud Itmeizeh, M., & Ibnian, S. S. Psychological and Pedagogical Implements of Communicative Language Teaching and Total Physical Response Methods. *Arab World English Journal*, 2022, 13 (3), pp. 339-355. DOI: URL: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol13no3.22>
4. Noori, Abdullah. Communicative Language Teaching (CLT) in EFL Context: Exploring Afghan EFL Lecturers' Perceived Challenges in Implementing CLT. *International Journal of Research*, 2018, 5, pp. 1049-1063.
5. Asassfeh, S., Khwaileh, F., Al-Shaboul, Y., & Alshboul, S. Communicative language teaching in an EFL context: Learners' attitudes and perceived implementation. *Journal of Language Teaching and Research*, 2012, 3(3), pp. 525-535.
6. Cheng, W. A case study of action research on communicative language teaching. *Journal of Interdisciplinary Mathematics*, 2015, 18(6), pp. 705-717. URL: <https://doi.org/10.1080/09720502.2015.1108075>

УДК 378.046

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-52>

Любов ТЕРЛЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-3690-5691
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) l.terletska@kubg.edu.ua

Ольга ЯЦИНЯК,
orcid.org/0000-0003-1733-5205
асистент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) olha66418@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті досліджуються недоліки та переваги використання освітніх платформ для вивчення іноземних мов з-за умов дистанційного навчання. Встановлено, що процес організації викладання іноземних мов при дистанційному навчанні потребує злагодженості роботи викладача та здобувачів освіти, а також наявності електронного освітнього середовища, яке може бути розміщеним на таких платформах, як Google Classroom, особиста сторінка викладача на сайті кафедри, сайт кафедри, особиста сторінка викладача в соціальній мережі, сторінка викладача в додатках тощо. Визначено, що для викладання іноземної мови викладачі досить часто використовують такі програми: Rosetta Stone, Duolingo, Babbel, Kahoot тощо, проте встановлено, що ці освітні платформи не зможуть замінити самого викладача. З'ясовано, що сучасні освітні платформи пропонують широкі можливості для взаємодії викладачів і студентів у режимі відеоконференції: вести усний діалог з іншими учасниками, отримувати та надсилати повідомлення, відображати графіку, текстові та відеоелементи тощо. Встановлено, що онлайн ресурси та освітні платформи дають змогу викладати англійську мову на високому професійному рівні і вивчати її із задоволенням. Розглянуто переваги та недоліки освітніх платформ для вивчення іноземних мов. З'ясовано, що вивчення іноземних мов в умовах дистанційної навчання є складним процесом, який вимагає постійного оновлення та дослідження. На основі проведеного дослідження встановлено, що до основних переваг дистанційного навчання належать: економія часу, відсутність проблеми аудиторного фонду, більша мобільність тощо, а до недоліків цього формату навчання належать: залежність освітнього процесу від гаджетів та стану мережі інтернет, психологічна неготовність викладачів і студентів до такого формату навчання, проблема контролю за дотриманням академічної доброчесності тощо.

Ключові слова: вивчення іноземних мов, дистанційне навчання, освітні платформи.

Liubov TERLETSKA,
orcid.org/0000-0002-3690-5691
PhD (Pedagogy),
Senior Lecturer at the Foreign Languages and Methodology Department
Borys Grinchenko University
(Kyiv, Ukraine) l.terletska@kubg.edu.ua

Olha YATSYNIAK,
orcid.org/0000-0003-1733-5205
Assistant at the Foreign Languages Department for Mathematics and Natural Sciences
Lesia Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) olha66418@gmail.com

DISTANCE LEARNING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING EDUCATIONAL PLATFORMS FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES

The article examines the disadvantages and advantages of using educational platforms for learning foreign languages due to the conditions of distance learning. It has been established that the process of organizing the teaching of foreign languages in distance learning requires the coordination of the work of the teacher and students of education, as well as the presence of an electronic educational environment that can be placed on such platforms as Google Classroom,

the personal page of the teacher on the website of the department, the website of the department, personal page the teacher in the social network, the page of the teacher in applications, etc. It was determined that teachers often use the following programs to teach a foreign language: Rosetta Stone, Duolingo, Babbel, Kahoot, etc., but it was determined that these educational platforms cannot replace the teacher himself. It was found that modern educational platforms offer wide opportunities for interaction between teachers and students in the video conference mode: to conduct an oral dialogue with other participants, receive and send messages, display graphics, text and video elements, etc. It has been established that online resources and educational platforms make it possible to teach English at a high professional level and to learn it with pleasure. Advantages and disadvantages of educational platforms for learning foreign languages are considered. It was found that learning foreign languages in the conditions of distance learning is a complex process that requires constant updating and research. On the basis of the conducted research, it was established that the main advantages of distance learning include: saving time, the absence of the problem of the classroom fund, greater mobility, etc., and the disadvantages of this format of education include: the dependence of the educational process on gadgets and the state of the Internet, the psychological unpreparedness of teachers and students to this format of education, the problem of monitoring compliance with academic integrity, etc.

Key words: *learning foreign languages, distance learning, educational platforms.*

Постановка проблеми. У час цифрової глобалізації, трансформації соціокультурної парадигми впровадження комп'ютерних та інноваційних технологій у диференційовані сфери життя та діяльності людини, а також виклики пандемії COVID-19 та повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України зумовлюють проблему трансформації традиційних форм реалізації освітнього процесу. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, вдосконалення електронних ресурсів створили можливість організувати ефективне дистанційне навчання для вивчення іноземних мов.

Процес вивчення іноземних мов базується на комунікативній взаємодії та потребує живого діалогу, саме тому так важливо визначити особливості організації вивчення іноземних мов дистанційними технологіями, зокрема у немовних закладах вищої освіти (далі – ЗВО). В умовах дистанційного навчання кожен здобувач освіти з різними здібностями має рівний доступ до якісної освіти та ефективного вивчення іноземної мови, яка досягається за допомогою технологій дистанційного навчання та реального спілкування з викладачем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику існуючих недоліків та переваг використання освітніх платформ для вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання досліджує значна кількість науковців. Проте, незважаючи на велику кількість оригінальних та змістових праць зарубіжних і вітчизняних вчених з досліджуваної проблематики, слід визначити, що практично відсутні дослідження, присвячені існуючим недолікам та перевагам використання освітніх платформ для вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання. Зокрема, в наукових працях Л. Лимар проаналізовано основні переваги та недоліки дистанційного навчання іноземних мов у немовному закладі вищої освіти; І. Довженко, Л. Дячук визначено переваги та недоліки вищої освіти дистанційно (на прикладі вивчення англій-

ської студентами-філологами); У. Слівінська проаналізовано новітні платформи викладання іноземної мови у ЗВО.

Метою статті є дослідження існуючих недоліків та переваг використання освітніх платформ для вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Головною особливістю вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання є опосередкований характер спілкування між викладачем та здобувачем освіти та пов'язані з цим обмежені можливості їх міжособистісної взаємодії. Ця форма навчання дозволяє максимізувати самостійну роботу студентів, що особливо важливо для університетської освіти, оскільки майбутній фахівець повинен мати можливість самостійно організовувати власний саморозвиток та пізнавальну діяльність (Kamal, 2021).

Організація вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання стає викликом для студентів, яким потрібна особлива увага зі сторони викладачів та необхідний окремий індивідуалізований підхід до навчання загалом. Позитивним аспектом вивчення іноземних мов за умов дистанційного навчання є реальна можливість скористатися величезною кількістю Інтернет-ресурсів, які покращать загальні навички спілкування здобувача освіти (Shevtsova, 2020: 58).

Процес організації викладання іноземних мов при дистанційному навчанні потребує злагоженості роботи викладача та здобувачів освіти, а також наявності електронного освітнього середовища, яке може бути розміщеним на таких платформах, як Google Classroom, особиста сторінка викладача на сайті кафедри, сайт кафедри, особиста сторінка викладача в соціальній мережі, сторінка викладача в додатках, а також особистого електронного листування викладача зі студентами в межах освітнього середовища ЗВО (табл. 1).

Таблиця 1

Основні електронні сервіси для забезпечення дистанційного навчання

Електронні сервіси	Характеристика
Moodle	додаток, який організовує цілісний освітній процес онлайн-формату
GoogleClassroom	додаток, який пришвидшує обмін інформацією між учасниками освітнього процесу
iLearn	освітня платформа з онлайн-курсами, тестами та вебінарами
Skype, Viber, WhatsApp, Zoom, Telegram	месенджери для забезпечення процесу комунікації учасників освітнього процесу в режимі реального часу
Edmodo	додаток, який надає можливість оперативно комунікувати викладачам та здобувачам освіти
Trello	платформа, що дозволяє організувати продуктивну командну роботу студентів
Linoit	віртуальна дошка, на якій закріплюють відповідні стікери з інформаційними замітками, зображеннями, відео та документами
Padlet	універсальна онлайн-дошка, яку легко застосовувати в освітньому процесі
Kahoot!	додаток, який надає можливість генерувати тести і проходити їх в ігровій формі
Plickers	додаток, який надає змогу забезпечувати тестування за допомогою карток з QR-кодом та швидко отримати результати

Примітка: складено на основі (Курепін, 2020: 134)

Таблиця 2

Переваги та недоліки освітніх платформ для вивчення іноземних мов

Освітня платформа	Переваги	Недоліки
Duolingo	1. Ігровий підхід до вивчення мови. 2. Безкоштовний доступ до основних матеріалів.	1. Обмежений фокус на писемному спілкуванні. 2. Відсутність індивідуального фідбеку від викладачів.
Babbel	1. Інтерактивні вправи та рольові ситуації для розмовного вивчення мови. 2. Можливість тренування граматики та лексики.	1. Платний доступ до розширеного контенту. 2. Відсутність безпосереднього спілкування з викладачами, а також індивідуалізованого підходу до вивчення мови. 3. Обмежена гнучкість у виборі тем та освітніх матеріалів.
Busuu	1. Інтерактивні та ситуаційні вправи, прикладні завдання і тести на всі аспекти мови. 2. Можливість вивчати іноземну мову разом з носіями мови. 3. Соціальна взаємодія з носіями мови. 4. Онлайн-уроки та вправи для різних рівнів і можливість вибору практичних тем.	1. Обмежений фокус на граматиці та писемному мовленні. 2. Потреба у платному доступі до повного контенту. 3. Відсутність індивідуальних уроків та персоналізації, а також особистої взаємодії із викладачем. 4. Відсутність детальних пояснень теоретичних аспектів.
Lingoda	1. Живі онлайн-уроки з викладачем. 2. Структуровані курси на різні рівні вивчення. 3. Відстеження прогресу у навчанні та отримання сертифікату про успішне завершення курсу. 4. Можливість вибору викладача залежно від потреб.	1. Висока вартість занять. 2. Відсутність можливості практикувати розмовну мову.
Rosetta Stone	1. Іммерсивний підхід до вивчення мови. 2. Методика заснована на повторенні, аудіюванні, використанні аудіо- та відеоуроків для покращення вимови. 3. Можливість навчання без інтернет-підключення. 4. Різні рівні складності та тематики уроків.	1. Висока вартість доступу до програми. 2. Невелика кількість вправ для практики письма. 3. Відсутність миттєвого фідбеку від викладачів. 4. Обмежена кількість доступних мов для вивчення.

Продовження таблиці 2

Memrise	1. Ігровий підхід до вивчення мови, а також наявність багато різноманітних вправ. 2. Корисні фрази та широкий словниковий запас.	1. Обмежений фокус на писемному спілкуванні. 2. Відсутність індивідуального фідбеку від викладачів.
Verbling	1. Живі онлайн-уроки з викладачем. 2. Фокус на усному та писемному спілкуванні.	1. Обмежений вибір мов та рівнів вивчення, а також висока вартість доступу до платформи. 2. Відсутність структурованого освітнього плану.
FluentU	1. Аутентичний вміст з відео та аудіо для вивчення мови. 2. Вправи для розуміння на слух та читання.	1. Обмежена кількість мов для вивчення, висока вартість за повний доступ до функцій. 2. Відсутність активного спілкування.
Pimsleur	1. Зосередженість на аудіовивченні та усному спілкуванні, фокус на розвитку мовленнєвих навичок. 2. Інтерактивні аудіоуроки з носіями мови. 3. Вправи для запам'ятовування та повторення.	1. Відсутність письмового компонента навчання, інтерактивних завдань та взаємодії. 2. Обмежена кількість розмовного матеріалу. 3. Відсутність структурованого курсу навчання.
iTalki	1. Живі онлайн-уроки з викладачем. 2. Індивідуальний підхід та персоналізовані уроки. 3. Можливість практикувати розмовну мову з носієм.	1. Обмежений доступ до додаткових матеріалів, а також різна вартість за цей доступ. 2. Відсутність структурованого освітнього плану.

Примітка: складено на основі (Povoroznyuk, 2022; Слівінська, 2022).

Для викладання іноземної мови викладачі досить часто використовують такі програми: Rosetta Stone, Duolingo, Babbel, Kahoot тощо, однак ці освітні платформи не зможуть замінити самого викладача.

З-поміж традиційних онлайн-освітніх програм найефективнішим інструментом є програма Pimsleur, яка пропонує 50 різних мов для вивчення, а інша програма Rosetta Stone поєднує методи вивчення

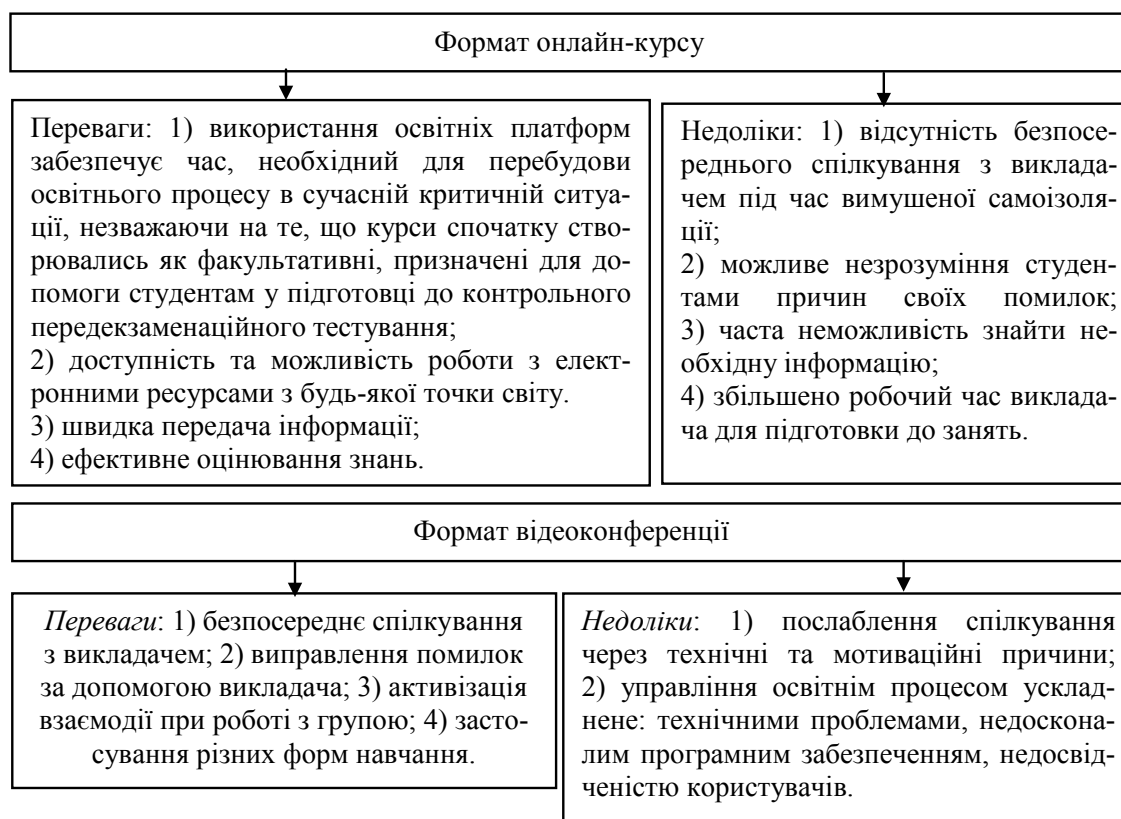

Рис. 1. Формати дистанційної освіти

Примітки: сформовано на основі (Sharakraeva, 2019)

лексики та прослуховування аудіо від носіїв мови, водночас програма Duolingo ідеально підходить для вивчення лексичних виразів, оскільки містить багато практичних завдань і вправ на закріплення нового матеріалу (табл. 2) (Levy, 2020).

Отже, сучасні освітні платформи пропонують широкі можливості для взаємодії викладачів і студентів у режимі відеоконференції: вести усний діалог з іншими учасниками, отримувати та надсилати повідомлення, керувати зустріччю, відображати графіку, текстові та відеоеlementи тощо. Вибір інтерактивної платформи визначає можливості взаємодії викладача та студента, а також студентів у групі.

Оскільки освітні платформи пропонують широкі можливості, вважаємо, що цифрова компетентність викладача є однією з головних складових діяльності в умовах дистанційного навчання, який повинен володіти не лише методичними, а й технічними знаннями: вмінням користуватися спеціальним програмним забезпеченням, додатками для забезпечення освітнього процесу з вивчення іноземної мови (Лимар, 2022).

На рисунку 1 відображено переваги та недоліки застосування у дистанційному навчанні формат онлайн-курсу та формат відеоконференції під час вивчення іноземної мови студентами ЗВО.

Таким чином, дистанційне навчання стає необхідним інструментом у всьому світі, оскільки роз-

ширює можливості як викладача, так і студента у віртуальному освітньому просторі, що особливо важливо в контексті стрімкого розвитку технічного прогресу, коли з'являється все більше електронних ресурсів та їх продуктів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що вивчення іноземних мов в умовах дистанційної навчання є складним процесом, який вимагає постійного оновлення та дослідження. На основі проведеного дослідження встановлено, що до основних переваг дистанційного навчання належать: економія часу, відсутність проблеми аудиторного фонду, більша мобільність тощо, а до недоліків цього формату навчання належать: залежність освітнього процесу від гаджетів та стану мережі інтернет, психологічна неготовність викладачів і студентів до такого навчання, проблема контролю за дотриманням академічної доброчесності тощо.

Загалом, подальші дослідження можуть спрямовуватися на дослідження впливу різних методів та підходів дистанційного навчання на результативність вивчення конкретних мов, оцінку ефективності використання різних освітніх платформ для вивчення іноземної мови, порівняння результатів навчання з результатами традиційних методів та виявлення найбільш ефективних стратегій навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курепін В. М., Синякова В. С., Ус С. В. Організація освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину. Актуальні проблеми життєдіяльності людини в сучасному суспільстві: тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті, м. Миколаїв, 18-20 листопада 2020 р. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2020. С. 132–135.
2. Лимар Л. Основні переваги та недоліки дистанційного навчання іноземних мов у немовному закладі вищої освіти. *Український Педагогічний журнал*. 2022. № (1). С. 24–29.
3. Слівінська У. Новітні платформи викладання іноземної мови у ЗВО. Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: збірник тез доповідей науково-практичної інтернетконференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 17 травня 2022 р.). Івано-Франківськ, 2022. С. 185–189.
4. Kamal M. I., Zubanova S., Isaeva A. et al. Retracted article: Distance learning impact on the English language teaching during COVID-19. *Educ Inf Technol*. 2021. № 26. Pp. 7307–7319.
5. Levy K. How to Learn a New Language at Home, According to Language Experts. *The Strategist*. 2020. URL: <https://nymag.com/strategist/article/how-to-learn-languages-at-home.html>
6. Povoroznyuk R., Tonkonoh N., Berezneva I., Sobkov Y., Trebyk O., Gembaruk A. The Organization of a Foreign Language Distance Learning in Quarantine During the Postmodern Era. *Postmodern Openings*. 2022. № 13. Pp. 494–508.
7. Shevtsova P., Kozubai I. Distance foreign language learning during the pandemic as a challenge for the education system. *Матеріали конференцій Молодіжної наукової ліги*. 2020. С. 57–59.
8. Sharapraeva G. D., Manankova O. A. Distance education in the context of globalization: problems, search for a solution. *Social Sciences: Achievements and Prospects Journal*. 2019. № 4(12). Pp. 29–33.

REFERENCES

1. Kurepin V. M., Syniakova V. S., Us S. V. (2020). Orhanizatsiia osvithnoho protsesu v zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na period karantynu [Organization of the educational process in institutions of professional (vocational and technical) education during the quarantine period]. Aktualni problemy zhyttiedialnosti liudyny v suchasnomu suspilstvi: tezy dopovidei zdobuvachiv vyshchoi osvity inzhenerno-enerhetychnoho fakultetu ta inshykh uchasnykiv osvithnoho protsesu za rezultatamy tematychnoho «kruhloho stolu» na inzhenerno-enerhetychnomu fakulteti, m. Mykolaiv, 18–20 lystopada

2020 r. – current problems of human life in modern society: theses of reports by students of higher education at the Faculty of Engineering and Energy and other participants in the educational process based on the results of the thematic "round table" at the Faculty of Engineering and Energy, Mykolaiv, November 18–20, 2020. Mykolaiv: Mykolaivskiy natsionalnyi ahrarnyi universytet, 132-135 [in Ukrainian].

2. Lymar L. (2022). Osnovni perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia inozemnykh mov u nemovnomu zakladi vyshchoi osvity [The main advantages and disadvantages of distance learning of foreign languages in a non-language institution of higher education]. *Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 24–29 [in Ukrainian].

3. Slivinska U. (2022). Novitni platformy vykladannia inozemnoi movy u ZVO [The newest platforms for teaching a foreign language in higher education institutions]. Dostupnist i neperervnist osvity vprodovzh zhyttia: zarubizhnyi dosvid ta natsionalna praktyka: zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi internetkonferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Accessibility and continuity of education throughout life: foreign experience and national practice: a collection of theses of reports of a scientific and practical online conference with international participation (Ivano-Frankivsk, 17 travnia 2022 r.). Ivano-Frankivsk, 185–189 [in Ukrainian].

4. Kamal M. I., Zubanova S., Isaeva A. et al. (2021). Retracted article: Distance learning impact on the English language teaching during COVID-19. *Educ Inf Technol*, 26, 7307–7319.

5. Levy K. (2020). How to Learn a New Language at Home, According to Language Experts. *The Strategist*. URL: <https://nymag.com/strategist/article/how-tolearn-languages-at-home.html>

6. Povoroznyuk R., Tonkonoh N., Berezneva I., Sobkov Y., Trebyk O., Gembaruk A. (2022). The Organization of a Foreign Language Distance Learning in Quarantine During the Postmodern Era. *Postmodern Openings*, 13, 494–508.

7. Shevtsova P., Kozubai I. (2020). Distance foreign language learning during the pandemic as a challenge for the education system. *Materialy konferentsii Molodizhnoi naukovo lihy*, 57–59.

8. Sharakpaeva G. D., Manankova O. A. (2019). Distance education in the context of globalization: problems, search for a solution. *Social Sciences: Achievements and Prospects Journal*, 4(12), 29–33.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Вікторія КОВАЛЬЧУК МИСТЕЦТВО НА СЛУЖБІ ГЕНДЕРНИХ ІНТЕРЕСІВ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ.....	4
Олександр МАРЄСВ СОЦІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (1861–1874): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД.....	8
Валентина НАДОЛЬСЬКА, Світлана ГАВРИЛЮК МУЗЕЇ І НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА.....	16

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Лі ЧЖИ СИНТЕЗ ТАНЦЮ ТА ПЛАСТИЧНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ	25
Іван НЕБЕСНИК, Галина БУЧКІВСЬКА, Володимир ХАЛАЙЦАН РОЗВИТОК ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ У ХХІ СТОЛІТТІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ.....	30
Інна ПЕТРОВА, Олеся ВАРКАЧ ОБРАЗ ПЕСТИ (ЧУМИ) В КНИЖКОВІЙ ГРАФІЦІ ТЕОДОРА КІТТЕЛЬСЕНА.....	36
Олена ПІХТАР, Світлана КЛЮЄВА, Олег КЕДІС РИСИ ХОРОВОЇ ТВОРЧОСТІ ІРИНИ АЛЕКСІЙЧУК.....	41
Алла ПОЛЩУК НЕОМІФОЛОГІЗМ У ЖИВОПИСІ КИЇВСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ 1990-Х: СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПИТАННЯ.....	46
Аліна ПОПОВА ІНТЕГРАЦІЯ ДЖАЗОВОГО ВОКАЛУ У ВИКОНАННІ ЕСТРАДНИХ АРТИСТІВ КИЄВА.....	52
Наталія РЕГЕША, Надія КОНОНСЬКА ХОРОВИЙ КОНЦЕРТ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЖАНРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	59
Олександра РУКОМОЙНИКОВА КОРІННЯ МУЗИЧНОЇ НАРОДНОСТІ У КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ТВОРАХ М. А. СКОРУЛЬСЬКОГО.....	64
Віра СИНЄОК, Костянтин КАЛІЄВСЬКИЙ АКСІОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІДЕАЛУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ.....	69
Тетяна СУХОМЛІНОВА НОВІТНЄ ВІДРОДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ОЗНАКИ.....	74
Євгенія ФІЛІМОНОВА-ЗЛАТОГУРСЬКА НАРОДНО-СЦЕНІЧНИЙ ТАНЕЦЬ У ХОРЕОГРАФІЧНИХ ВИСТАВАХ ВІННИЦЬКОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ МИСТЕЦТВ ІМ. М. Д. ЛЕОНТОВИЧА.....	81
Олена ХАРЧУК, Світлана БОНЯР ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК СПОСІБ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ТА ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЯКОСТІ ПОСЛУГ САЛОНУ КРАСИ.....	86
Олена ШЕВЧЕНКО ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ДЖАЗУ ТА РОК-МУЗИКИ.....	92
Олена ЯКИМОВА АНТРОПОМОРФНІ ОБРАЗИ У СКУЛЬПТУРНОМУ ДЕКОРІ ГРОМАДСЬКИХ СПОРУД ЛЬВОВА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ.....	99
Олена ЯХНО ВИТОКИ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОК-МУЗИКИ.....	107

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наталія ЛИСЕЦЬКА, Данило БОЖИК ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ КІНОДИСКУРСІ.....	113
Валентина МИРОНЮК, Іванна САРКІСОВА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ.....	119
Катерина ПАВЕЛКІВ ВПЛИВ АНГЛІЦИЗМІВ НА СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ МОВУ: СФЕРИ ПРОНИКНЕННЯ.....	125
Алла ПАВЛОВА ФАКТОРИ ЦІННІСНОЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ТА РЕСПОНСИВНОСТІ В АСПЕКТІ МОДЕЛЮВАННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ОБРАЗУ.....	131
Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА, Петро ГУБИЧ, Христина БОГУЦЬКА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ <i>БІЖЕНЕЦЬ/REFUGEE/UCHODZIEC</i> В АНГЛОМОВНОМУ, ПОЛЬСЬКОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	137
Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА, Наталя ІВАНИШИН, Наталя КОВАЛЬЧУК ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ У ТЕКСТІ ОРИГІНАЛУ ТА ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СТІВЕНА КІНГА «ЗОНА ПОКРИТТЯ» ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ).....	144
Богдан ПАРАМОНОВ ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРІ «ФРАНЦУЗЬКИЙ РОМАН» ФРЕДЕРІКА БЕГБЕДЕ.....	150
Оксана ПЕЛІВАН, Юлія ВІТ, Інна ЄВДОКИМОВА ПРОСОДІЯ ВВІЧЛИВОСТІ/НЕВВІЧЛИВОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМУ ФОРМАЛЬНОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	157
Olha SERDIUKOVA, Olga LAZAREVA, Inna CHERNIAVSKA BASIC CONCEPTS OF COMPUTER LEXICOGRAPHY.....	165
Vira SLIPETSKA “PHONETICS OF EMOTIONS”: MEANS OF VERBALIZATION OF EMOTIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE.....	173
Ольга СТАДНІЧЕНКО «А ВІЧНИЙ ЧАС НЕПОСПІХОМ ТЕЧЕ...»: ХУДОЖНІЙ СВІТ МИКОЛИ БЛОКОПИТОВА.....	177
Оксана ТУР, Вікторія ШАБУНІНА АСПЕКТУАЛЬНІ ВЕКТОРИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	183
Olga TSARYK, Nataliia RYBINA, Iryna HUMOVSKA THE CORRECT USE OF ENGLISH LEGAL TERMS AS AN INTEGRAL COMPONENT OF SPEECH CULTURE IN THE BUSINESS ENVIRONMENT.....	190
Yulia YASENCHUK FOREIGN IMPACT ON THE PHONOLOGY AND GRAMMAR OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	196

ПЕДАГОГІКА

Ореста КАРПЕНКО, Любов ПРОКОПІВ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	203
Ірина КОЗУБОВСЬКА, Віталія ПАЛКУШ ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ В АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ОСВІТІ США.....	209
Вікторія КОМІСАР, Катерина КОМІСАР ПОТЕНЦІАЛ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ.....	216

Olena KUCHEROVA, Hanna RIABOKON THE ROLE OF CONTEXTUALIZATION IN TEACHING DISCOURSE COMPETENCE: THE EXPERIENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE UNIVERSITY COURSE AIMED AT ACQUIRING PROFICIENCY.....	222
Єлизавета ЛИСЕНКО, Віктор МЕЛЬНИК НЕНАСИЛЬНИЦЬКЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК НОВА СТРАТЕГІЯ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ	228
Тетяна ЛИЧОВА СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АГРОІНЖЕНЕРІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ.....	235
Наталія МОЗГАЛЬОВА ХУДОЖНЬО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА ХОРЕОГРАФІЇ: ЕМОЦІЙНО-СТИЛЬОВИЙ АСПЕКТ.....	242
Людмила НЕЇЖПАПА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ.....	248
Анна НОВОСАДОВА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	254
Олена ПАНТЕЛЄЄВА ЕКСПЛІЦИТНЕ ТА ІМПЛІЦИТНЕ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	258
Оксана ПОВІДАЙЧИК, Ростислав КОЗУБОВСЬКИЙ, Максим КОЗУБОВСЬКИЙ ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЛІТНІХ ДИТЯЧИХ ТАБОРАХ США.....	264
Musa Tapdig RZAYEV ON THE METHODOLOGY OF TEACHING INEQUALITIES AND THEIR PROOF BY DIFFERENT METHODS.....	270
Ірина СМІРНОВА, Андрій КОНОНЕНКО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИКА» МАЙБУТНІМ ФАХІВЦЯМ З «УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ СИСТЕМАМИ І КОМПЛЕКСАМИ».....	276
Катерина СУЯТИНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	281
Ганна УСОВА, Сай ТАН СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВДОСКОНАЛЕННІ СИСТЕМИ ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ КИТАЙСЬКИХ СПІВАКІВ	287
Тетяна ФАСОЛЬКО, Людмила ВРОЧИНСЬКА, Альона ПЄХАРЄВА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО ДО ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.....	294
Галина ХИМАН ВИКОРИСТАННЯ АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	301
Катерина ЧЕКАНЮК МОТИВАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ.....	307
Olena SHCHERBYNA, Mariia RAFALSKA, Mariana POLODIUK ADULTS' MOTIVATION FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES: COMMUNICATIVE APPROACH.....	315
Любов ТЕРЛЕЦЬКА, Ольга ЯЦИНЯК ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	323

CONTENTS

HISTORY

Viktorii KOVALCHUK ART AT THE SERVICE OF GENDER INTERESTS OF THE THIRD REICH.....	4
Oleksandr MAREIEV SOCIAL AND NATIONAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE (1861–1874): HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW.....	8
Valentyna NADOLSKA, Svitlana HAVRYLIUK MUSEUMS AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE.....	16

ART STUDIES

Lee ZHI SYNTHESIS OF DANCE AND PLASTIC ARTS.....	25
Ivan NEBESNYK, Galyna BUCHKIVSKA, Volodymyr KHALAITSAN DEVELOPMENT OF GRAPHIC DESIGN IN THE XX CENTURY: STAGES OF DEVELOPMENT.....	30
Inna PETROVA, Olesya VARKACH THE IMAGE OF PESTA (PLAGUE) IN THE BOOK GRAPHICS OF THEODORE KITTELSEN.....	36
Olena PIKHTAR, Svitlana KLYUYEVA, Oleg KEDIS CHARACTERISTICS OF THE CHORAL CREATIVITY OF IRYNA ALEXIYCHUK.....	41
Alla POLISHCHUK NEOMYTHOLOGISM IN THE PAINTING OF KYIV ARTISTS OF THE 1990S: THE STATE OF STUDY OF THE ISSUE.....	46
Alina POPOVA INTEGRATION OF JAZZ VOCALS PERFORMED BY POP ARTISTS OF KYIV.....	52
Nataliia REHESHA, Nadiia KONONSKA CHORAL CONCERT THROUGH THE PRISM OF GENRE TRANSFORMATIONS.....	59
Aleksandra RUKOMOINIKOVA ROOTS MUSICIAN NATIONALITY OF CHAMBER-INSTRUMENTAL MUSIC M. A. SKORULSKOHO.....	64
Vira SYNIEOK, Kostiantyn KALIEVSKYI AXIOLOGY OF NATIONAL IDEAL IN THE VIEW OF FOLK CHOREOGRAPHY.....	69
Tatiana SUKHOMLINOVA THE MODERN RENAISSANCE IN THE NATIONAL MUSICAL ART SINGS AND PERIODIZATION.....	74
Yevheniia FILIMONOVA-ZLATOHRUSKA FOLK-STAGE DANCE IN THE CHOREOGRAPHIC PERFORMANCES OF THE VINNYTSIA SPECIALIZED COLLEGE OF ARTS NAMED AFTER M. D. LEONTOVYCH.....	81
Olena KHARCHUK, Svitlana BONIAR PROFESSIONAL DEVELOPMENT AS A WAY OF STAFF MOTIVATION AND AN IMPORTANT ELEMENT OF THE QUALITY OF BEAUTY SALON SERVICES.....	86
Olena SHEVCHENKO THE PHENOMENON OF UKRAINIAN MUSICAL FOLKLORE: TRANSFORMATION IN CONTECST OF JAZZ AND ROCK MUSIC.....	92
Olena YAKYMOVA ANTHROPOMORPHIC IMAGES IN PUBLIC BUILDINGS SCULPTURAL DECOR OF LVIV IN THE EARLY 20TH CENTURY: A SYNTHESIS OF ARTS.....	99
Olena YAKHNO ORIGINS AND MAIN STAGES OF UKRAINIAN ROCK MUSIC FORMATION.....	107

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nataliia LYSETSKA, Danylo BOZHUK VERBAL MEANS OF EXPRESSING LEGAL THEMES IN GERMAN-LANGUAGE CRIME FILM DISCOURSE.....	113
Valentyna MYRONIUK, Ivanna SARKISOVA THE SPECIFICITY OF THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC ORGANISATION OF THE WRITER'S EPISTOLARY.....	119
Kateryna PAVELKIV THE INFLUENCE OF ANGLICISMS ON THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: AREAS OF PENETRATION.....	125
Alla PAVLOVA FACTORS OF VALUE INTENTIONALITY AND RESPONSIVENESS IN THE ASPECT OF MODELING THE FOLKLORE IMAGE.....	131
Oleksandra PALCHEVSKA, Petro HUBYCH, Khrystyna BOHUTSKA VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF REFUGEE IN ENGLISH, POLISH AND UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE.....	137
Oleksandra PALCHEVSKA, Nataliia IVANYSHYN, Nataliia KOVALCHUK PECULIARITIES OF USING THE MEANS OF CREATING EXPRESSIVENESS IN THE ORIGINAL TEXT AND TRANSLATION (BASED ON THE NOVEL "CELL" BY STEPHEN KING AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN).....	144
Bohdan PARAMONOV MEMORY AS A FACTOR OF IDENTITY FORMATION IN A "FRENCH NOVEL" BY FRÉDÉRIC BEIGBEDER.....	150
Oksana PELIVAN, Yuliia VIT, Inna YEVDOKYMOVA PROSODY OF POLITENESS/IMPOLITENESS IN ENGLISH FORMAL DIALOGICAL DISCOURSE.....	157
Olha SERDIUKOVA, Olga LAZAREVA, Inna CHERNIAVSKA BASIC CONCEPTS OF COMPUTER LEXICOGRAPHY.....	165
Vira SLIPETSKA "PHONETICS OF EMOTIONS": MEANS OF VERBALIZATION OF EMOTIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE.....	173
Olha STADNICHENKO "AND ETERNAL TIME FLOWS SLOWLY...": MYKOLA BILOKOPYTOV'S ARTISTIC OUTLOOK.....	177
Oksana TUR, Viktoriia SHABUNINA ASPECTUAL VECTORS OF TERMINOLOGICAL STUDIES.....	183
Olga TSARYK, Nataliia RYBINA, Iryna HUMOVSKA THE CORRECT USE OF ENGLISH LEGAL TERMS AS AN INTEGRAL COMPONENT OF SPEECH CULTURE IN THE BUSINESS ENVIRONMENT.....	190
Yulia YASENCHUK FOREIGN IMPACT ON THE PHONOLOGY AND GRAMMAR OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	196

PEDAGOGY

Oresta KARPENKO, Liubov PROKOPIV ONLINE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	203
Iryna KOZUBOVSKA, Vitaliya PALKUSH IDEAS OF HUMANISM IN ALTERNATIVE EDUCATION OF THE USA.....	209
Viktoriia KOMISAR, Kateryna KOMISAR THE POTENTIAL OF POP VOCAL ART IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS.....	216

Olena KUCHEROVA, Hanna RIABOKON	
THE ROLE OF CONTEXTUALIZATION IN TEACHING DISCOURSE COMPETENCE: THE EXPERIENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE UNIVERSITY COURSE AIMED AT ACQUIRING PROFICIENCY.....	222
Yelizaveta LYSENKO, Victor MELNIK	
NONVIOLENT COMMUNICATION AS A NEW STRATEGY OF INTERACTION AMONG THE PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS DURING THE FUTURE OFFICERS TRAINING	228
Tetiana LYCHOVA	
CURRENT REQUIREMENTS FOR THE TRAINING OF FUTURE AGRO-ENGINEERS IN THE CONTEXT OF LABOR MARKET DEVELOPMENT.....	235
Nataliia MOZGALOVA	
ARTISTIC AND PERFORMING ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ART AND CHOREOGRAPHY: EMOTIONAL AND STYLE ASPECT.....	242
Liudmyla NEIZHPAPA	
FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF THE SOCIAL SPHERE SPECIALIST.....	248
Anna NOVOSADOVA	
GENRE-STYLE APPROACH TO THE STUDY OF MUSIC-THEORETICAL DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	254
Olena PANTELEEVA	
EXPLICIT AND IMPLICIT TEACHING OF FRENCH GRAMMAR.....	258
Oksana POVIDAICHYK, Rostislav KOZUBOVSKY, Maxim KOZUBOVSKY	
SOME PECULIARITIES OF EDUCATIONAL WORK IN THE SUMMER CHILDREN’S CAMPS OF THE USA.....	265
Musa Tapdig RZAYEV	
ON THE METHODOLOGY OF TEACHING INEQUALITIES AND THEIR PROOF BY DIFFERENT METHODS.....	270
Iryn SMYRNOVA, Andrii KONONENKO	
TEACHING THE DISCIPLINE “PHYSICS” TO FUTURE SPECIALISTS IN “MANAGEMENT OF TECHNICAL SYSTEMS AND COMPLEXES”.....	276
Kateryna SUIATYNOVA	
PRESCHOOL CHILDREN’S SOCIALIZATION IN WAR CONDITIONS.....	281
Ganna USOVA, Sai TANG	
CURRENT TRENDS IN IMPROVEMENT VOCAL EDUCATION SYSTEMS OF CHINESE SINGERS.....	287
Tetiana FASOLKO, Liudmyla VROCHYNSKA, Alona PIEKHARIEVA	
PROFESSIONAL TRAINING OF THE EDUCATOR OF PEI FOR ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION.....	294
Halyna KHYMAN	
USING ART THERAPEUTIC MEANS IN TRAINING INTENDING PSYCHOLOGISTS.....	301
Kateryna CHEKANYUK	
MOTIVATION AS A LEADING COMPONENT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF BIOLOGY TEACHERS.....	307
Olena SHCHERBYNA, Mariia RAFALSKA, Mariana POLODIUK	
ADULTS’ MOTIVATION FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES: COMMUNICATIVE APPROACH.....	315
Liubov TERLETSKA, Olha YATSYNIAK	
DISTANCE LEARNING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING EDUCATIONAL PLATFORMS FOR LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	323

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 63. ТОМ 2
ISSUE 63. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 12.06.2023 р. Підписано до друку 30.06.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 39,06. Зам. № 0623/403. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.